

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ

**DETANT DÖNEMİ ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI:
MISIR VE SURİYE ÖRNEKLERİ (1970-1978)**

DOKTORA TEZİ

Menderes KURT

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmail EDİZ

HAZİRAN 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ

**DETANT DÖNEMİ ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI:
MISIR VE SURİYE ÖRNEKLERİ (1970-1978)**

DOKTORA TEZİ

Menderes KURT

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmail EDİZ

HAZİRAN 2023

TEZ ONAYI

Menderes Kurt tarafından hazırlanan “Detant Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikası: Mısır ve Suriye Örnekleri (1970-1978)” adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi: 15.06.2023

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. İsmail Ediz	BAŞARILI
Prof. Dr. Ramazan Erdağ	BAŞARILI
Doç. Dr. Mustafa Yetim	BAŞARILI
Doç. Dr. Rıdvan Kalaycı	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Turan	BAŞARILI

Onay

Yukarıdaki kanaatlerin, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../....

Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Menderes Kurt

15.06.2023

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması, 2017 yılından itibaren Sakarya Ortadoğu Enstitüsü'nde sürdürmüş olduğum doktora eğitimim boyunca elde etmeye çalıştığım bilgi birikiminin ürünüdür. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde YÖK 100/2000 Bursiyeri olarak başladığım doktora öğrenimim süre zarfında akademik ve sosyal hayatta bana destek olan ve katkıda bulunan birçok hoca ve arkadaşım oldu. Öncelikle akademik hayatımın ilerlemesinde ve bu tezin ortaya çıkmasında büyük emekleri olan danışman hocam Doç. Dr. İsmail Ediz'e büyük bir teşekkür borçluyum. Kendisinin katkıları ve yönlendirmeleri olmadan bu çalışma ortaya çıkmazdı. Bununla birlikte çalışmanın araştırma ve yazım süreçlerinde Tezin İzleme Komitesi'nde bulunan Prof. Dr. Ramazan Erdağ ve Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Turan hocalarımın katkıları büyüktür, kendilerine müteşekkirim. Ortadoğu Çalışmaları alanında doktora başladığımda akademik yönlendirmeleriyle akademik hayatımın şekillenmesinde önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Kemal İnâat ve Prof. Dr. Tuncay Kardaş hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim. 2015'ten itibaren arkadaşı olma onuruna eriştiğim sevgili arkadaşım/kardeşim Mehmet Kerim'e akademik ve sosyal hayata dair desteği için ne kadar teşekkür etsem azdır. Ortadoğu Enstitüsü'nde arkadaş ve dost olan, tezim ve diğer çalışmalar üzerine sürekli tartıştığım sevgili Kadir Aydın, Mehmet Rakipoğlu, Fatih Oğuzhan İpek, İsmail Talha Duman, Nurhak Gürel, Müberra Dinler, Enes Deşilmek, Merve Birdane, Tuba Öztürk Horoz, Figen Özbay, Furkan Sarı ve diğer katkı sunan ve desteklerini esirgemeyen bütün arkadaş ve dostlarıma müteşekkirim. 100/2000 YÖK Doktora Burs Programı kapsamında belirlenen 100 alt alandan biri olan "Ortadoğu Çalışmaları" alt alanında YÖK burslusu olarak doktora eğitimini tamamlamıştır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın 100/2000 YÖK Doktora Burs Programı kapsamında akademik hayatıma yaptıkları katkıdan dolayı teşekkür ederim. Ayrıca TÜBİTAK'ın 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı (2018/3) kapsamında bursiyeri olmam dolayısıyla beş yıl boyunca akademik hayatıma yaptıkları maddi katkılar olmasaydı tezin nihayet ermesi mümkün olmazdı. Bu nedenle TÜBİTAK'ın 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı çerçevesinde yaptıkları katkı için teşekkür ederim. Ayrıca Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi ve Bilkent Kütüphanesi personellerinin hizmetleri ve katkıları dolayısıyla müteşekkirim. Son olarak akademik hayatım ve sosyal hayatımda beni koşulsuz destekleyen Aileme ve özellikle uzun ve güzel abim Ali Kurt'a minnettarım, iyi ki varsınız.

ÖZET

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Detant Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikası: Mısır ve Suriye Örnekleri (1970-1978)	
Tezin Yazarı: Menderes Kurt	Danışman: Doç. Dr. İsmail EDİZ
Kabul Tarihi: 15.06.2023	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 379 (tez)
Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları	
Bu tez çalışmasının amacı ABD'nin detant dönemi (1970-1978) Mısır ve Suriye politikasını tarihsel olarak ele almaktır. Bu noktada çalışma Mısır ve Suriye'nin 1973 sonrası dış politika ve Arap-İsrail çatışmasına dair politik farklılaşmasını açıklamayı hedeflerken, buna müteakip ABD'nin detant dönemi Ortadoğu politikasının bu farklılaşmadaki rolünü anlamaya çalışmaktadır. Dekolonizasyon döneminde aynı kaderi paylaşan, Arap-İsrail çatışmasında aynı tarafta yer alan, benzer politikaları takip eden ve Sovyet Rusya'nın müttefiki olan Mısır ve Suriye'nin 1973 Yum Kippur Savaşı/Ramazan Savaşı sonrası farklı dış politika hedefleri izlemesi nasıl açıklanabilir? ABD'nin detant dönemi bölge politikasının 1973 Arap-İsrail savaşı sonrası Mısır ve Suriye'nin dış politikada farklılaşmasındaki rolü nedir? Başka bir ifadeyle, özellikle Mısır'ın İsrail ile anlaşma yaparak ABD müttefiki olmasında bu politika nasıl bir rol oynamıştır? ABD'nin Suriye politikası neden Mısır gibi bir sonuç yaratmamıştır? Suriye neden Sovyet müttefiki olarak kalmıştır? Detant Üçüncü Dünya Ülkeleri için ne ifade ediyordu? Diğer bir deyişle, Büyük Güçlerin kendi aralarında anlaşması müttefikleri olan Üçüncü Dünya Ülkelerini nasıl etkiledi? sorularına cevap aramaktadır. Geleneksel yaklaşımlar tek tek bilişsel, sınıfsal ve yapısal açıklamalar üzerinde durmaktadır. Bu çalışma ise aktörlerin davranışlarındaki değişiklikler veya belli davranışları sürdürme nedenlerini incelerken belli veya belirleyici etken üzerinde durmak yerine, belli veya belirleyici etkeni yaratan yapılar ve aktörler arasındaki ilişkilere, bunların birbirleriyle ne kadar entegre ilerleyip ilerlemediğine bütünsel bakmanın faydalı olacağını iddia etmektedir. Bu noktada tarihsel bir metot benimsenerek, birinci el kaynaklar ve dönemin doğrudan politika yapımına katılan kişilerin hatıratları üzerinden bütünsel bir açıklama yapmayı hedeflemektedir. Bu yapılırken ayrıca mevcut literatürün göz ardı ettiği ABD ve Sovyet detantının Mısır ve Suriye ilişkilerindeki çatallanmaya etkisini açıklamaya dahil etmektedir. 1970'lerde Ortadoğu'yu ele alan çalışmalar detantın uluslararası sistemde yaratmış olduğu değişimlerin bölge ülkelerinin davranış biçimleri üzerindeki etkisini ele almamaktadır. 1970'ler Ortadoğu'su ve ABD'nin bu dönemdeki bölge politikasına ara bir fasıla konularak, detantın yaratmış olduğu değişim belirtilmelidir. Sedat (Mısır) ve Esad'ın (Suriye) yirmi yıldan uzun süre devam eden müttefiklik ilişkileri, Sovyetlerle iş birlikleri ve ABD karşıtlığı gibi ortaklıklarının neden 1970'lerde farklılaştığını anlamak için 1970'lere tekabül eden detantı anlamak ve açıklamaya dâhil etmekle mümkün olur. Çünkü 1970'lerde Mısır ve Suriye arasındaki ayrışma ve bu dönemde yaşanan gelişmeler detanta denk gelmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Detant, ABD Ortadoğu Politikası, Ortadoğu, Mısır ve Suriye	

ABSTRACT

Sakarya University, Middle East Institute

Abstract of PhD Thesis

Title of the Thesis: US Middle East Policy during the Detente Period: Examples of Egypt and Syria (1970-1978)

Author: Menderes Kurt

Supervisor: Doç. Dr. İsmail EDİZ

Acceptance Date: 15.06.2023

Nu. Of pages: viii (pretext) + 379 (thesis)

Department: Middle Eastern Studies

The aim of this thesis is to examine the United States' détente era (1970-1978) policies towards Egypt and Syria in a historical context. The study focuses on explaining the post-1973 foreign policies of Egypt and Syria and their political divergence in the Arab-Israeli conflict. Furthermore, it seeks to understand the role of the U.S. détente era Middle East policy in this divergence. How can the different foreign policy goals pursued by Egypt and Syria, who shared a common fate during the decolonization period, were on the same side in the Arab-Israeli conflict, followed similar policies, and were allies of Soviet Russia, be explained after the 1973 Yom Kippur War/Ramadan War? What is the role of the U.S. détente era regional policy in the divergence of Egypt and Syria's foreign policies after the 1973 Arab-Israeli war? In other words, what role did this policy play in Egypt becoming an ally of the U.S. by making peace with Israel? Why did the U.S. policy towards Syria not yield the same result as Egypt? Why did Syria remain a Soviet ally? What did détente signify for Third World countries? In other words, how did the agreement between the Great Powers affect Third World countries that were their allies? These questions are the focus of this study. While traditional approaches emphasize individual cognitive, class-based, and structural explanations, this study argues that it would be beneficial to take a holistic approach by examining the relationships between the structures and actors that create certain determinants or determinative factors, rather than focusing solely on these factors when examining changes in actors' behaviours or reasons for sustaining certain behaviours. In this regard, adopting a historical methodology, the study aims to provide a comprehensive explanation by relying on primary sources and memoirs of individuals directly involved in policy-making during that period. Additionally, it seeks to explain the impact of U.S. and Soviet détente on the divergence in Egypt and Syria relations, which has been overlooked by the existing literature. Studies focusing on the 1970s Middle East do not address the influence of the changes brought about by détente in the international system on the behaviours of regional countries. Therefore, before delving into the 1970s Middle East and the U.S. regional policy during this period, it is necessary to highlight the changes brought about by détente. Understanding and explaining why the long-standing alliances between Sadat (Egypt) and Assad (Syria), their collaborations with the Soviets, and their opposition to the U.S. diverged in the 1970s can only be achieved by comprehending and incorporating détente, which corresponds to the 1970s. The divergence between Egypt and Syria and the developments during this period coincide with détente.

Key Words: Détente, US's Middle East Policy, Middle East, Egypt and Syria

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: ABD, SOĞUK SAVAŞ VE ORTADOĞU.....	26
1.1.Büyük Güçler ve Ortadoğu.....	26
1.1.1.ABD Dış Politikası ve Ortadoğu Jeopolitiği	32
1.2.Soğuk Savaş Dönemi Güç Mücadelesi ve Ortadoğu.....	46
1.2.1.Ortadoğu ve Kuzey Kuşağı: Sovyet Rusya'yı Çevreleme	55
1.2.2.Ortadoğu ve Arap Kuşağı: Sovyetlerin Çevrelemeyi Çevrelemesini Önleme.....	59
1.2.3.Eisenhower Doktrini: Arap Milliyetçiliğini Çevreleme.....	63
1.3.Arap-İsrail Çatışması ve ABD Ortadoğu Politikası (1960'lar)	74
2.BÖLÜM: DETANT DÖNEMİ ABD ORTADOĞU POLİTİKASI: MISIR VE SURIYE	81
2.1.Détente ve Büyük Güçler: Müzakereler Çağı.....	81
2.1.1.1970'leri Tanımlamak: ABD Gücünün Dönüşümü	81
2.1.2.Müzakereler Çağı: Küresel Rekabettin Maliyetini Azaltma Çabası	88
2.1.3.Bağlantı Politikası ve Detant.....	97
2.1.4.ABD ve Sovyet İlişkilerinde Yeniden Yapılanma: Detant ve Gücün Sınırlarına Ulaşma.....	106
2.1.4.1.Sovyetler ve Detant	108
2.1.4.2.ABD ve Detant	113
2.1.4.3.Detanta Giden Süreç	117
2.1.5.ABD ve Sovyetlerin Detant Anlayışları: Gücün Jeopolitik Yeniden Tanımlanması.....	125
2.2.Ortadoğu'da Detant Algısı: Çalkantılı bir Denizdeki Yapraklar.....	132
2.2.1.ABD ve 1970-1971 Ortadoğu'da Siyasi Çalkantı.....	140
2.2.1.1.Detant ve Yıpratma Savaşı Diplomasisi	144
2.2.1.2.Ürdün Krizi ve Ortadoğu'da Statüko	150

2.2.2.Detant Krizi: 1972, Sedat'ın Sovyet Personelini İhraç Etmesi	154
2.2.2.1.Sedat ve Kanal Girişimi Diplomasisi	160
2.2.2.2.1972 Moskova Zirvesi ve Sovyet Personelinin Mısır'dan Tasfiyesi.....	167
3.BÖLÜM: DETANT KRİZİ VE ARAP-İSRAİL BARIŞI.....	179
3.1.Detant Krizi: 1973 Savaşı ve Enerji Krizi	179
3.1.1.Petro-Dolar ve ABD, Ortadoğu ile İlişkinin Yeni Doğası	179
3.1.2.1973 Arap-İsrail Savaşı ve Detant Krizi	189
3.1.2.1. San Clemente ve Ortadoğu'da Statükonun Devamı	197
3.1.2.2. Detant Krizi: 1973 Arap-İsrail Savaşı	201
3.2.1973-1974 Enerji Krizi.....	210
3.3. Mısır ve Suriye: İki Ayrı Yaprak.....	214
3.3.1. Mısır	214
3.3.1.1. Enver Sedat: <i>Battal al-'ubur</i>	215
3.3.1.2.Kimlik Arayışı: Araplık versus Mısırlılık	218
3.3.1.3.Mısır ve Ekonomi: Kriz ve Maliyeti Azaltma	221
3.3.2.Suriye.....	230
3.3.2.1.Hafız Esad: <i>Şam'daki Aslan</i>	231
3.3.2.2.Büyük Suriye Arzusu: Pan-Arapçılık versus Pan-Suriye.....	236
3.3.2.3. Suriye ve Ekonomi: Beklenen İstikrarın Meyveleri	243
3.4.1974 Yılı: Ortadoğu'da Kissinger	249
3.4.1.Odak Mısır: 1974 Mısır-İsrail Ayrılma Anlaşması	251
3.4.2.Suriye'ye Bir Ziyaret: 1974 Suriye-İsrail Ayrılma Anlaşması	264
3.5.1975 Yılı: Mısır ve İsrail II. Sina Anlaşması	273
4.BÖLÜM: DETANT VE CARTER: MISIR VE SURİYE İLİŞKİLERİNDE AYRIŞMA	283
4.1.Detantta Dönüşüm: ABD ve Sovyetler Birliği İlişkisinde Kırılma.....	283
4.1.1.Jimmy Carter Dönemi ABD Dış Politikası ve Detant	288
4.2.Carter Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikası	294
4.2.1.Vance'nin Ortadoğu Ziyareti ve Çerçeve Oluşturma Çabası.....	299
4.3.Sedat'ın 1975 ve 1976 Yılları: Mısır'ın Yönünü Tayin Etmek.....	305
4.3.1.Mısır-İsrail Gizli Görüşmeleri ve Uluslararası Diplomasiyi Aşmak	312
4.3.2.Bariş için Knesset'e: Enver Sedat'ın Kudüs Ziyareti.....	318

4.3.3.Sedat'tan ABD'ye Bir Seda: “ABD Bir Şey Yapmalı”	327
4.4.Esad'ın 1975 ve 1976 Yılları: Suriye'nin Yönünü Tayin Etmek	332
4.4.1.ABD'nin Ortadoğu Politikasında Suriye.....	335
4.4.2.Sovyetler Birliği ve Suriye İlişkileri	339
4.4.3.Esad Neden Camp David'de Yok?.....	343
SONUÇ	350
KAYNAKÇA.....	358

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
BAAS:	Arap Sosyalist Baas Partisi
BAC:	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM:	Birleşmiş Milletler
CIA:	Merkezi İstihbarat Teşkilatı
d.	Dokuman Numarası
FA:	Foreign Affairs
FP:	Foreign Policy
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICBM:	Kıtalar Arası Balistik Füze
IMF:	Uluslararası Para Fonu
JPS:	Journal of Palestine Studies
MAD:	Karşılıklı Garantili Yok Etme
MNF:	En çok Kayrılan Ülke (Most Favoured Nation)
NEA:	Yakın Doğu ve Afrika Ofisi
OPEC:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SALT:	Stratejik Silahları Kısıtlama/Sınırlandırma Anlaşması
SBKP:	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SCBM:	Denizaltından Atılan Balistik Füze
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSNP:	Suriye Sosyal Nasyonalist Parti
UGK/NCS:	Ulusal Güvenlik Konseyi

GİRİŞ

1970'ler dünyası hem uluslararası sistemde hem de bölgesel düzenlerde ciddi değişimlerin yaşandığı bir döneme tekabül etmektedir. Soğuk Savaşın sis perdesinin ve dehşet dengesinin yumuşadığı ve literatürde detant olarak geçen bu dönem, yeni davranış biçimleri, yeni siyasi yapıları ve anlayışları oluşturdu. Detant, uluslararası sistemde, büyük güçlerin davranış biçimi ve rekabet şekilleri üzerinde yaratmış olduğu etkiyle bütün dünyada ve bu dünyayı oluşturan alt sistemler üzerinde önemli farklılaşmalara neden oldu. Ortadoğu bölgesini düşünüldüğünde Arap-İsrail mücadelesinin iki ana aktörünü oluşturan Mısır ve Suriye arasındaki farklılaşma, Mısır'ın Camp David Anlaşmasını imzalayarak İsrail ile barış yapması, ABD müttefiki olması bu döneme denk gelmektedir. Detant aynı zamanda ABD'nin dış politikasında ve Ortadoğu politikasında ciddi değişimleri getirmiştir. Detant ile oluşan bu yeni dış politika, Ortadoğu ülkeleri ve onların bölgesel ve büyük güçlerle olan ilişkilerinde radikal değişimlere neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu bölgesine tam olarak dahli 1970'lere tekabül etmektedir. 1970'li yıllar ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası büyük güç mücadelesi çerçevesine oluşturmuş olduğu Ortadoğu politikasının ciddi bir değişime uğradığı yıllardır. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Mısır ve Suriye gibi halen kolonyal politikaların etkilerini taşıyan ülkelerle Birleşik Devletler ilişkisi bütün çabalara rağmen ortak noktada buluşmamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin bölge ülkeleri özellikle de Mısır ve Suriye'nin yerel ihtiyaçları ve amaçlarını, ideolojik duruşlarını hafife alması ve Siyonizm ve İsrail'in Arap devletleri için oluşturduğu güvenlik tehdidini görmezden gelerek Arap-İsrail çatışmasını ABD-Sovyet rekabetinin içerisine dâhil etme çabası, ABD'nin Mısır ve Suriye ile olan ilişkisinin kötü bir başlangıç yapmasına neden olmuştur. ABD'nin Mısır ve Suriye ile ilişkilerinde bu kopukluk bölge tarihini derinden etkilemiştir. Özellikle ABD'nin ilişkilerin gelişimini Soğuk Savaş, Sovyet ve komünizm mücadelesi bağlamına oturtulması, 1970'lere kadar Mısır ve Suriye üzerinde Sovyetler Birliği'nin güç kazanmasına yol açmıştır. İlişkilerin bu şekilde gelişmesi, Batı'nın Arap halklarıyla olan ilişkilerinde silinmez izler bırakmıştır.

Soğuk Savaş mücadelesinde Mısır ve Suriye'nin Sovyet müttefiki olması hem bölgesel düzeni hem de Arapların uluslararası toplumdaki yerlerini derinden etkilemiştir. 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla başlayan süreç, Arap toplumunu muhafazakâr ve

revizyonist ülkeler şeklinde bölmüş, uzun sürecek ciddi çatışmalara sebebiyet vermiştir. Aynı şekilde Arap milliyetçiliği ideolojisi çerçevesinde bölgede önemli düzeyde anti-Batı hislerinin büyümesine neden olmuştur. Bu ise Arap-İsrail mücadelesinin ana savaşçı ülkeleri olan Mısır ve Suriye'nin Batı, daha doğrusu ABD ile ilişkilerinin doğasını etkilemiştir. 1970'lere kadar olumsuz bir şekilde gelişen ilişkiler 1973'ten sonra ciddi bir dönüşüme uğramış ve bu dönüşüm bölgede yeni bir düzenin, yapının ve anlayışın oluşmasına neden olmuştur. 1970'li yıllarda yani detant dönemi ABD'nin yeni Mısır ve Suriye politikası 1980 ve 1990lar boyunca bölgede yaşanan gelişmelere ve bölgesel düzenin şekillenmesinde etkilidir. ABD'nin 1970'lerde bölgeye uygulamış olduğu yeni politikası çerçevesinde Mısır 1979'da Camp David anlaşmasıyla ABD müttefiki oldu. Ancak ABD-Suriye ilişkilerindeki bütün yumuşama ve müzakerelere rağmen Suriye, 1979'da ABD tarafından terörizmi destekleyen ülkeler listesine alınmış ve ilişkilerde köklü bir kopma yaşanmıştır.

1973'te Mısır ve Suriye, İsrail'e karşı savaşta işgal edilmiş topraklarını geri almayı ve müzakerelerde pazarlık güçlerini artırmayı umdular. İsrail ile ayrı müzakerelerin ardından ve ABD'nin yardımıyla Mısır amacına ulaştı; Suriye ise tersine amacına ulaşamadı. Mısır kazanılmasına rağmen Suriye ABD'ye karşı konumunu temkinli muhalefetten açık provokasyon ve düşmanlığa doğru kaydırıldı. Böylelikle Suriye, Lübnan'daki radikal gerilla gruplarını (Hizbullah'ın kurulmasından önce bile) açıkça destekleyen ve sponsorluk yapan ilk devlet oldu; 1979'da Tahran'daki devrimci hükümeti tanıyan ilk devletti ve İran rehine krizinde militanları açıkça destekleyen tek Arap devletiydi. Buna karşılık ABD, Suriye'yi 1979'da terörizm sponsorları listesine aldı ve Suriye ile mali yardım ve ticarete son verdi. Mısır ve Suriye'nin 1979'da ABD ile ilişkilerinde bu farklılaşma ve bölgesel konumlarındaki ayrışma yeni bir bölgesel düzenin oluşmasını sağladı. Bununla birlikte Arap devletleri arasındaki ilişkilerde ve ABD'nin bölge politikasında tarihsel bir kaymaya neden oldu. Bu çerçevede Mısır ve Suriye'nin bölgesel meselelerdeki tutumları, kendi aralarındaki ilişkileri ve ABD ile kurdukları ilişkilerin yapısı bölge üzerinde tarihsel olarak önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle bu ilişkilerin tarihsel olarak ele alınarak ortaya konulması bölge tarihini anlama açısından önem arz etmektedir.

1970'lerde Ortadoğu'yu ele alan çalışmaların detantın uluslararası sistemde yaratmış olduğu değişimlerin bölge ülkelerinin davranış biçimleri üzerindeki etkisini ele

almadıkları görülmektedir. Başka bir ifade ile geleneksel açıklamalar, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan Soğuk Savaş anlayışının devam ettiğini temel alarak 1970'ler Ortadoğu'suna dair açıklamalar getirmektedir. Fakat 1970'ler Ortadoğu'su ve ABD'nin bu dönemdeki bölge politikasına ara bir fasıla konularak, detantın yaratmış olduğu değişim belirtilmelidir. Bu yapılmadığı sürece 1970'lerde bölge ülkelerinin davranış değişikliklerine dair açıklamalar eksik kalmaktadır. Özellikle 1970'te ülke yönetimlerini devralan Enver Sedat ve Hafız Esad'ın neden farklı yönle gittiklerini anlamak zordur. Başka bir ifadeyle, Sedat ve Esad'ın yirmi yıldan uzun süre devam eden müttefiklik ilişkileri, Sovyetlerle iş birlikleri ve ABD karşıtlığı gibi ortaklıklarının neden 1970'lerde farklılaştığını anlamak için 1970'lere tekabül eden detantı anlamak ve açıklamaya dâhil etmekle mümkün olur. Çünkü 1970'lerde Mısır ve Suriye arasındaki ayrışma ve bu dönemde yaşanan gelişmeler detanta denk gelmektedir. Bu nedenden dolayı, 1970'lerde Ortadoğu'da gerçekleşen tarihsel olay ve olguların açıklanmasında detant olgusunun bir parametre olarak ortaya konulması ve dikkate alınması gerekliliği elzemdir.

Bu çerçevede çalışmanın amacı ABD'nin detant dönemi Mısır ve Suriye politikasını tarihsel olarak ele almaktır. Bu noktada çalışma Mısır ve Suriye'nin 1973 sonrası dış politika ve Arap-İsrail çatışmasına dair politik farklılaşmasını açıklamayı hedeflerken, buna müteakip ABD'nin detant dönemi Ortadoğu politikasının bu farklılaşmadaki rolünü anlamaya çalışmaktadır. Soğuk Savaşta ara fasıla olan ve büyük güç rekabetinin nispeten azaldığı detant döneminde mevcut politikalar değişime uğramıştır. Aynı şekilde detant dönemi ABD'nin Ortadoğu politikası, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli oranda farklılaşmaktadır. Detant ABD başkanı Richard Nixon ve Sovyet lideri Leonid Brejnev döneminde iki süper gücün karşılıklı ilişkileri geliştirme, askeri, ekonomik ve siyasi rekabeti azaltmak amacıyla yaptıkları girişimlerdir. ABD ve Sovyetler arasındaki bu yakınlaşma, Soğuk Savaş mücadelesinin zirve yaptığı, "dehşet dengesi" korkusunun yoğun olarak hissedildiği, çatışma yoğunluklu 1960'lardan, karşılıklı silah kısıtlılığı, bloklar arasında karşılıklı söz düellosu ile savaş tehlikesinin azalması ve komünist ve komünist olmayan devletler arasında siyasal, kültürel ve teknolojik anlaşmaların arttığı, "barış içinde bir arada yaşama" prensibinin ön plana çıkarılarak Doğu-Batı iş birliğine varacak ilişkilerin belli oranda siyasal güvenceye bağlandığı 1970'ler dünyasına adım atılmıştır. Bu çerçevede detant dönemi ABD dış politikasına bakıldığında geçmişin ideolojik yüklü ve güç kullanımını önceleyen (1958 Lübnan, 1962 Küba ve Vietnam

Savaşı) bir dış politikadan, ideolojiden (özgür dünya ve komünizm) nispeten arındırılmış, askeri müdahaleyi öncelemeyen, diplomasi, jeopolitik, askeri ve ekonomik yardımlar gibi yumuşak güç unsurları üzerinden yürütülen bir politik anlayışa yönelmiştir. Eskinin ideoloji yüklü ve sert gücü önceleyen dış politikadan daha rasyonel, aktörlerin yapı ve kimliklerini anlamayı önceleyen, diplomasi ve askeri-ekonomik yardımlara yönelen ABD dış politikası, 1970’lerde Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinde pozitif anlamda bir karşılık bulmuştur. Özellikle Mısır-İsrail anlaşması sonrası Mısır’ın Sovyet Rusya’dan uzaklaşarak ABD müttefiki olması, ABD ve Suriye ilişkilerinde yaşanan yakınlaşma, Sovyet etkisinin bölgeden nispeten uzaklaştırılması gibi gelişmeler bunun iyi örnekleridir. Bu çerçevede çalışma, dekolonizasyon döneminde aynı kaderi paylaşan, Arap-İsrail çatışmasında aynı tarafta yer alan, benzer politikaları takip eden ve Sovyet Rusya’nın müttefiki olan Mısır ve Suriye’nin 1973 Yum Kippur Savaşı/Ramazan Savaşı sonrası farklı dış politika hedefleri izlemesi nasıl açıklanabilir? ABD’nin detant dönemi bölge politikasının 1973 Arap-İsrail savaşı sonrası Mısır ve Suriye’nin dış politikada farklılaşmasındaki rolü nedir? Başka bir ifadeyle, özellikle Mısır’ın İsrail ile anlaşma yaparak ABD müttefiki olmasında bu politika nasıl bir rol oynamıştır? ABD’nin Suriye politikası neden Mısır gibi bir sonuç yaratmamıştır? Suriye neden Sovyet müttefiki olarak kalmıştır? sorularına cevap aramaktadır.

Literatür

Mısır ve Suriye’nin politik olarak 1973 sonrası farklılaşması nasıl açıklanır sorusuna tatmin edici şekilde ortaya koyan tek bir açıklama bulunmamaktadır. Geleneksel yaklaşımlar tek tek bilişsel, sınıfsal ve yapısal açıklamalar üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi Sedat ve Esad’ın kişiliği üzerinde durmaktadır. D. Dishon “Sedat’s Arab Adversaries” (1978) isimli makalesinde Sedat’ın kendisini Arap olmaktan çok Mısırlı olarak gördüğünü ve bunun da ona, pan-Arap hareketin mutlak gerekliliklerini yerine getirme yerine, Mısır’ın çıkarlarına bir çözüm sağlaması yönünde görüşmeler yapma esnekliği kazandırdığını iddia etmektedir. Buna karşılık Esad’ın pan-Arap hareketinin mutlak gerekliliklerini yerine getirmesi ona bu esnekliği sağlamamıştır. Sedat’ın inanç sistemi üzerinden yapılan açıklamaların eksikliği Nasır karşılaştırması ile ortaya çıkmaktadır. Nasır 1967 savaşı sonrası gelişen olayları müteakip, BM 242 nolu kararını kabul etmiş, bir nevi İsrail’in varlığını kabullenmiştir. Ayrıca 1970’te Mısır’ın çıkarlarını önceleyerek Rogers planını kabul etmiştir. Bu nedenle barışa giden yolu

Sedat'ın inanç sistemi üzerinden açıklamak eksik kalmaktadır. Sistemin yapısı, ülkenin mevcut hali ve liderin karakterinin etkileşimi beraber düşünülmelidir.

İkinci geleneksel yaklaşım ise Mısır ve Suriye'nin sınıf temelli politikasına odaklanmaktadır. Mısır'da büyüyen burjuva sınıfının taleplerini merkeze alan S. Amin'in "Mısır'da Kapitalizmin Doğası Üzerine Düşünceler" (1985) isimli makalesi, yükselen bu burjuva kesiminin Mısır'ı ABD müttefiki haline getirerek kendi sınıf çıkarlarını maksimum düzeye çıkaran bir politika değişikliğine gittiğini iddia etmektedir. Bu tür bir nitelendirme Mısır ekonomik kalkınma niteliğini basitleştirmektedir. Ekonomi üzerinde yeni yükselen bu orta sınıfın hâkim olmasına rağmen Mısır'da ekonomi büyük oranda rejimin elindedir, bu nedenle bu tür bir açıklama eksik kalmaktadır. Üçüncü açıklama biçimi ise büyük güç etkisine odaklanmaktadır. Bu noktada ABD'nin bölgedeki ekonomik çıkarlarını geliştirmek amacı çerçevesinde Arap-İsrail anlaşmazlığını sona erdirmeye isteğini merkeze almaktadır. Bu tür bir açıklamayı takip eden I. Karawan'ın "Foreign Policy Restructuring Egypt's Disengagement from Arap-İsrail Conflict Revisited" (2005) ve S. Lasensky, "Dollarizing Peace: Nixon, Kissinger and the Creation of US-Israeli Alliance" (2007) isimli çalışmaları çoğunlukla ekonomik açıklamalar ve rejim güvenliği (Stansfield, 2016: 410) üzerinde durmaktadır. ABD'nin ekonomik gücünün etkisini görme noktasında önemli olmakla birlikte, Sovyet etkisi, ideolojik ve yerel unsurları etkisini görmemesi dolayısıyla bütünsel bir açıklama getirmemektedir.

Konuyla doğrudan ilgili olmamasına rağmen Mısır ve Suriye farklılaşmasını anlamlandırma noktasında farklı bir bakış açısını sunan literatür ise Soğuk Savaş sonrası Soğuk Savaşın başka bir ifade ile büyük güçlerin bölge politikasının bölge üzerindeki etkisini eleştiren (post-revizyonist) literatür içinde kendisine yer bulmaktadır. Sovyetlerin Ortadoğu politikası özelde ise Suriye üzerine çalışan Efraim Karsh'ın çalışmaları başta olmak üzere Ortadoğu tarihi üzerine yaptığı çalışmalar ile bilinen Fred Halliday, Yeni Siyonist Tarihçiler içinde yer alan İsrail tarihçisi Avi Shlaim, ordu ve devlet dışı silahlı aktörlerin Ortadoğu siyaset ve kültürüne etkisini çalışan Yazid Yaquub ve Suriye tarihi ve toplumu üzerine çalışmaları ile bilinen Patrick Seal gibi pek çok tarihçinin oluşturduğu literatür konu açısından önemlidir. Bu bağlamda öncelikle sayılması gereken kişi Efraim Karsh'tır. Karsh genellikle Sovyet politikası ile ilgilenmekle birlikte Ortadoğu'da büyük güçler ve küçük devletlerin ilişkisini doğrudan ele alan çalışmaları ile Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu tarihi literatürüne eleştirel bir bakış ile

önemli bir katkı yapmıştır. Karsh'ın *The Tail Wags the Dog: International Politics and Middle East* (2015) isimli eseri nispeten teorik bir yaklaşım ile büyük güçlerin Ortadoğu üzerindeki etkisini özellikle, bölgenin bu mücadelenin bir “kurban”ı olduğu görüşünü reddederek, başlangıcından itibaren bölgesel gelişmelerin yerel aktör ve etkenlere bağlı olduğunu iddia etmektedir. Dış müdahalenin bölgede ikincil bir rol oynadığını, Soğuk Savaş döneminde süper güçlerin bölgesel gelişmelerin istemedikleri şekilde ilerlemesine seyirci kaldığını belirtmektedir. Nitekim daha güncel bir konu üzerinden (Arap Baharı) yürüttüğü tartışmasında, bugün bölgenin Arap Baharı sonrası yaşadığı gelişmelerde Batılı güçlerin etkisinin dolaylı olduğunu iddia etmektedir. Fakat konumuzla daha bağlantılı olarak *Review of International Studies* dergisinde kaleme aldığı “Cold War, post-Cold War: does it make a difference for the Middle East?” (1997) isimli makalesi ve bir büyük gücün bir küçük devlete yönelik politikasını ele aldığı *Soviet Policy towards Syria since 1970* (1991) isimli eseridir. Yazara göre Soğuk Savaş sonrası pax-Americana gibi Soğuk Savaş dönemi süper güç rekabeti bölge politikasının oluşmasında ikincil bir rol oynamıştır. Bu noktada yazar sebep olarak şu noktalara değinmektedir: Arap-İsrail çatışması, İran-İrak savaşı gibi gelişmeler Soğuk Savaşın dışında yer almaktadır. Büyük güçlerin Ortadoğu'ya yönelik politikası sadece Soğuk Savaş anlayışı ile biçimlenmiyordu. Jeopolitik ve tarihsel ilişkiler bu noktada önemli olmasına rağmen, Soğuk Savaş dönemi görüldüğü üzere bölge politikasının oluşmasında Ortadoğu ülkeleri büyük güçlerden bağımsız bir şekilde politika yürütmektedir. Ortadoğu ülkelerinin büyük güçler karşısında daha avantajlı olduğunu belirten Karsh bu argümanını *the tails wags the dog* şeklinde formüleştirmektedir. Bu noktada küçük devletin büyük devlete karşı pazarlık ve şantaj gücüne atıf yaparak, küçük devletin büyük devleti kendi hedefleri için zorlama gücü olduğunu ve bunun ise ilişkilerde hâkim olduğunu belirtmektedir. Özellikle bu durum küçük devletin tabiiyetini değiştirme aşamasında görülmektedir. Zayıf devlet makul bir şekilde bir taraftan diğer tarafa tabiiyetini değiştirebilmektedir. Yazar açısından tabiiyet değiştirme durumunda büyük devletin yaşayacağı kayıp, küçük devlete ihmal edilmekten uzak bir zorlayıcı güç yani şantaj gücü verir. Bu bağlamda bütün çabalarına rağmen ne ABD ne de Sovyetlerin küçük devletin büyük stratejisine dair söyleyeceği bir şey vardır. Nitekim büyük güçlerin Ortadoğu deneyimlerinde devasa yatırımları ve elde ettikleri etki miktarı arasındaki negatif korelasyon yazar için önemli bir kanıttır. Karsh açısından yerel aktörün yani İsrail ve Mısır'ın isteği olmasaydı ABD yönetiminin 1974-

75 ve 1978-79 yıllarında ikiliyi barış masasına getirmede hiçbir başarısı veya etkisi olmazdı. Karsh, Soğuk Savaş anlatısının Ortadoğu politikasına fazla bağlantılı anlatımını eleştirme ve yerel aktörlerin önemini görme noktasında nispeten önemli olmasına rağmen büyük güç (ABD) etki faktörünü azımsama noktasında eksiktir.

Karsh ile aynı doğrultuda ve aynı eleştirileri getiren bir diğer önemli eser Fred Halliday, Adeed Dawisha, Patrick Sale, Efraim Karsh, Fawaz A. Gerges gibi alanlarında uzman isimleri bir araya getiren Yezid Sayigh and Avi Shlaim'ın *The Cold War and the Middle East* (1997) isimli editoryal çalışmasıdır. Bu noktada yerel aktörlerin bölge politikasının oluşmasındaki etkisine odaklanan çalışma, bölge ülkelerinin Soğuk Savaş dönemi politikalarını tek tek ele alan makalelerden oluşmaktadır. Bölge ülkelerinin karakterinin iyi anlaşılması gerektiğine vurgu yaparak, ülkelerin Soğuk Savaş ve büyük güç mücadelesinden ayrı bir tarih ve politikaları olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu noktada kitap öncelikle yerel aktörleri pasifleştiren literatüre eleştiri yaparak, yerel aktörlerin bölge politikasının oluşmasındaki bağımsızlığına ve etkisine ortaya koymayı hedeflemektedir. Yerel aktörlerin büyük güçlerle olan ilişkisinde ise belirleyici olan tarafın yerel aktör olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Bu noktada büyük güçlerin bölge mücadelesi ne kadar büyük ise yerel inisiyatif ve yönlendirme kapsamının o kadar büyük olur görüşünü paylaşmaktadır. Bu görüş çerçevesinde yerel aktörler büyük güçleri kendi hedefleri için nispeten kolay bir şekilde manipüle edebilir. Konumuzla direk bağlantılı olması dolayısıyla Arap-İsrail çatışmasında büyük güçlerin barış ve özellikle savaş noktasında ikincil bir rol oynadığını iddia etmektedir. Savaşın başlaması veya barışın yapılması büyük oranda yerelin inisiyatifindedir.

Soğuk Savaşın bitmesi sonrası oluşan bu çalışmalar, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu tarihi üzerindeki etkisine eleştirileriyle literatüre önemli bir katkı yapmışlardır. Fakat bu literatür büyük güçlerin Soğuk Savaş dönemi bölge politikasının oluşmasını büyük oranda yerel aktörlere bağlamaları dolayısıyla eksiktir. Örnek vermek gerekirse, *The Cold War and the Middle East* isimli kitapta Mısır bölümü ile katkı sağlayan Adeed Dawisha, 1967 savaşının kaderinin büyük güçlerin kontrolünün dışında olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda Dawisha gibi düşünen birçok tarihçi 1973 savaşı dâhil, bölgede Mısır ve Suriye gibi farklılaşmaların büyük oranda yerel aktörlerin kontrolünde gelişen olaylar olduğunu savunmaktadır.

Post-revizyonist literatür olarak sınırlandırılan bu literatürün temel eksikliği şöyle sıralanabilir; Büyük güçlerin sistem kurma ve devrimleri, krizleri yönetme kapasitelerinden dolayı, yerel aktörleri sadece kendi dünyalarından menkul olmasını engellemektedir; bu da yerel aktörlerin kendilerini ekonomik, siyasi ve ideolojik olarak büyük güçlere göre ayarlamasına neden olmaktadır. Nitekim bu çalışmalar 1967 savaşında İsrail'in bölgedeki askeri üstünlüğünün barışı sağlayacağına, Arap devletlerinin bu nedenle İsrail ile bir savaş başlatma cesareti göstermeyeceğine inanan ABD bölge politikasını görmezden gelmektedir. Bununla birlikte ABD'nin İsrail'e vermiş olduğu askeri desteğin savaşın kazanılmasındaki etkisini azımsamaktadır. Aynı şekilde Sovyetlerin Arap müttefiklerini kontrol etmek için sağlamış olduğu askeri, ekonomik ve teknik desteğin bölge politikasının gelişimi üzerindeki doğrudan etkisini azımsamaktadır. Nitekim bu noktada 1973 sonrası hatta detant dönemi ABD ve Sovyetlerin detant anlayışlarındaki farklılığın bölgesel anlamda yarattığı doğrudan etkiyi görmemektedir. Sovyetlerin bölge politikasındaki ikilemin müttefiklerini kendisinden nasıl uzaklaştırdığı, bölge petrolüne olan bağımlılığı dolayısıyla bölgesel çatışmayı bitirmeye odaklanan ABD'nin İsrail ve Mısır'a yaptığı baskı, askeri ve ekonomik teşvik ve desteklerle ikiliyi barış masasına oturtma gücünü görmemektedir.

Yukarıda sayılan literatürün bir diğer özelliği, bu tezin ana zaman dilimini oluşturan detantın neden önemli bir parametre olduğunu kanıtlamaktadır. İttifak ilişkilerini ele alan (post-revizyonistlerin oldukça etkilendiği) literatür, Soğuk Savaş dönemi iki kutuplu dünya sisteminin süreklilik taşıdığını kabul etmektedir. Büyük Güçlerin bölge politikasına yaptıkları eleştirilerin temelinde bu sabit varsayım bulunmaktadır. Bu varsayıma göre Soğuk Savaş döneminde sistemin yapısında (iki kutuplu) bir değişiklik meydana gelmiyorken devletlerin mevcut ilişkilerinden ayrılmaması beklenir. Eleştirel literatür ise bunun aksinin doğru olduğunu belirtiyor. Yani mevcut ilişkilerde bir kopma olur ise sistemsel, büyük güç politikalarının, açıklamaların hatalı olduğu gerçeğini ortaya çıkar. Fakat burada eleştirel literatürün temel hatası Soğuk Savaş dönemi sistemin yapısını sabit, değişmez kabul etmeleridir. Nitekim ABD-Sovyet ilişkilerindeki detant ile Soğuk Savaş'ta büyük bir gedik açılmış ve Afganistan'ın 1979'da işgaline kadar farklı bir dünya sistemi hakim olmuştur. Yani dönem içerisinde yaşanan ittifak değişimlerinin detantın yarattığı sistemle birlikte okunması gerekmektedir.

Sistemdeki değişimi en iyi sistemi kuran temel aktörlerden biri olan Nixon'un kendisi ortaya koymuştur. Nixon, Soğuk Savaşı sürdüren ortamın ortadan kalkacağını, ABD bu yönde girişim yapsa da yapmasa da bunun değişeceğini belirtmektedir. ABD 20 yıl önceki politik davranışlarla hareket edemez; yirmi yıl önce ABD'nin ekonomik yardımları ile kalkınmaya çalışan Avrupa ve Japonya, mevcut ekonomik verileri ve kalkınma hızları ile ABD'nin rakipleri olmuştur. ABD'den bağımsız olarak daha fazla politik girişime dahil olmaktadır. Bunun yanında Komünist dünyanın Çin ve Sovyetler arasında bölünme, yeni bir rekabet merkezi oluşturmuştur. Aynı şekilde bireysel ulusların kendi bağımsızlıklarını ve bütünlüklerini korumak için artan kapasiteleri ve kararlılıkları (petrol zengini ülkelerde yaşanan millileşme hareketleri), ideolojilerin bu ulusal hedeflere tabi kılınması ve ABD'nin ekonomik ve askeri kaynaklarının, birbiriyle rekabet eden iç talep ışığında, sınırsız olmadığının kabul edilmesi, Nixon dış politika prensiplerinin ana omurgasını oluşturmaktadır. Başka bir deyişe, 1970'lerin başında Nixon ve Kissinger ABD dış politikasının yönünü şu şekilde değişirmiştir. Bu değişimin temelinde yatan şey, mezkûr ikilinin ABD'nin Avrupa ve Asya'daki tüm müttefikleri ile temel rakibi SSCB'nin ve birçok başka bölgesel devletin artan gücü karşısında ABD'nin gücündeki görelî azalmayı ustaca analiz etmesidir. Gücünün azalan durumu göz önünde bulundurarak ABD'nin kendi başına daha az şey yapması, Sovyet sınırlandırma yükünü üstlenecek müttefikler ve ortaklar bulmaya çalışması, Çin'le yakınlaşarak potansiyel düşmanlarının sayısını azaltması ve diplomatik dilde detant olarak bilinen gerginlikleri azaltma politikası izleyerek Sovyetlerle rekabeti azaltma çabasıdır. Nixon'un değimiyle çok merkezli yeni bir dünya yükselmekte ve ABD buna göre kendisini yeniden konumlandırmak zorundadır. Nitekim Nixon'un dış politikasını bu çerçevede yeniden ayarlanmıştır. Bu ise çatışma yoğunluğunun düşürüldüğü ve müzakerelerin çoğaldığı bir dünyadır.

Bu noktada Walt'ın "Why Alliances endure and collapse?" isimli çalışmasında, Mısır'ın 1970'lerde ihtiyaç duyduğu askeri materyal ve uluslararası arenada İsrail'i barışa ikna etmek için gerekli siyasal korumayı Sovyetlerden temin etmekte başarısız olması nedeniyle ittifaktan ayrıldığının belirtir. Yani Mısır, Sovyetlerle sürdürülen ittifakın güvenilirliği ve ittifaktan elde edilen faydanın azalması, ittifak değişimine neden olmuştur. Ancak Mısır'ın bu ittifaktan ayrılmasını sağlayan olgu ise büyük güçler arasındaki detant ve detanta göre güç politikalarını yeniden ayarlamalarıdır. Detant'ın

dönüm noktası olan 1972 Nixon- Brezhnev'in Moskova ve 1973 San Clemente zirveleri, iki kamp mantığı zayıflamış ve Sovyetleri Üçüncü Dünya Ülkelerinde etkili kılan özellikler ortadan kalkmıştır. Bu noktada Sovyetler hem ideolojik hem de askeri manada kısıtlamaya gidiyordu. Çünkü askeri ve ideolojik bir dönüş detantın yok olması anlamına gelecekti. Özellikle 1972 zirvesine Sovyetlerin detantı korumak ve Batı ile ekonomik ve teknolojik ilişkilerini geliştirmek adına Arap ülkelerini sırtını dönmesi, bölgede bir çatışmayı engellemek için Mısır'a gerekli olan silah ve ekonomik desteği sağlamaktaki isteksizliği, ittifak ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Walt'ın belirttiği noktalar önemli olmakla birlikte, Mısır ve Suriye örneklerinde detant ile oluşan yeni sistemin etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Yukarıda zikredilen literatür büyük bir boşluğu doldurmasına rağmen, bilişsel, yerel ve yapısal faktörleri tek başına ele alarak yapılan açıklamaların hiçbiri Mısır ve Suriye farklılaşmasını açıklayamamaktadır. Mısır'ın ABD ittifakı ve Batı bloğunda önem kazanması bunun aksine Suriye'nin var olan yolu devam ettirmesi, bütünüyle yerel, ideolojik ve bilişsel, ekonomik etkenlerle yalnızca kısmen açıklanabileceği aşikâr. Bu, ancak daha geniş bir bölgenin ve elbette dünya sisteminin jeopolitik sistemindeki değişikliklerin bağlamında tamamen anlaşılabilir. Bu noktada literatüre yapılacak bir diğer eleştiri ise asıl odak noktalarının Mısır olmasıdır. Mısır ve Suriye benzer özellikleri taşıyan, Arap-İsrail çatışmasının iki ana aktörü olmaları hasebiyle Suriye'nin açıklama denkleminde dâhil edilmesi gerekmektedir. Mısır'ın İsrail ile barış yaparak ABD müttefiki olmasını açıklaması yapılırken, Suriye'nin bu yolu takip etmemesinin nedenlerini anlama yapılan açıklamaları test etme imkânı vermektedir. Bilişsel, yerel ve yapısal etkenlerin bir tanesi üzerinden yapılan açıklamalar Suriye örneğinde test edildiğinde bu açıklamaların eksikliği ortaya çıkmakta ve bütünsel bir açıklama yöntemi takip etmenin önemini ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan eleştirilecek literatürün dışında mevcut açıklama biçimlerinde farklılaşmamızı sağlayacak önemli bir literatür bulunmaktadır. Öncelikle ABD'nin Ortadoğu politikasını ele alan Patrick Tyler'in *A World of Trouble: The White House and the Middle East-From the Cold War to the War on Terror* (2009) isimli tarihsel eseri önemlidir. Tyler kullanmış olduğu birinci el kaynaklar ile ABD'nin bölge politikasının oluşması ve dönüşümüne dair önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Arap-İsrail çatışması çerçevesinde yapılan toplantı ve barış görüşmelerine dair sunmuş olduğu bilgiler konunun anlaşılması noktasında

önemlidir. Fakat eser genel olarak ABD'nin Ortadoğu politikası tarihi ile ilgili olması dolayısıyla konuya dair vermiş olduğu bilgiler kısıtlıdır. Salim Yaqub'un *Imperfect Strangers: Americans, Arabs, and U.S.-Middle East Relations in the 1970s* (2016) isimli çalışması, ABD'nin 1970'lerde Arap dünyasına dâhil olmasını ele almakta ve dâhil olmasındaki faktörleri anlama çabasıdır. Yükselen uluslararası terörizm, petrol ambargosu ve ona bağlı olarak artan petrol fiyatları, petro-dolat etkisini ABD hayatındaki derin etkisi, ABD'ye artan Arap göçmen akımı ve Arap Amerikan vatandaşlarının ABD siyasetine etkisi gibi faktörler üzerinde durmaktadır. ABD ve Arap ilişkilerinin gelişimine odaklanan çalışma Arap Amerikalıların ve Arap dostu aktörlerin ABD dış politikasına yaptıkları etki sonucu ilişkilerdeki statükonun değişime zorlanması temel tezi üzerinde durmaktadır. Bu noktada literatüre önemli bir katkı yapan çalışma detant dönemi ABD politikasındaki değişimi anlama noktasında yol göstericidir. Bu çalışmalara ek olarak ABD ve Suriye ilişkilerinin gelişiminde ideolojinin rolünü ele alan J.K. Gani, *The Role of Ideology in Syria-US Relations: Conflict and Cooperation* (2014) literatüre önemli katkı sunmuştur. Suriye'nin uzun yıllar ABD karşıtlığının sadece taktiksel pazarlık ve rejimsel tercihin yanında ideolojik (Arap Milliyetçiliği ve tarihsel yanlış anlaşılma) olduğunu belirtmektedir. ABD ve Suriye ilişkilerini tarihsel olarak ele alan çalışma Mısır ve Suriye'nin neden farklılaştığını da anlamaya çalışmaktadır. Fakat sorunun cevabını Suriye'nin ideolojik yapısının dış politikasına olan etkisi üzerinden aramaktadır. Bu noktada Suriye'nin ideolojik yapısının ABD ile olan ilişkilerini nasıl belirlediğine odaklanmaktadır. İlişkilerde belirleyici olan tarafın Suriye olduğu görüşündedir. Eser ideolojinin dış politikadaki etkisini göstermek bakımından önemli olmasına rağmen, Suriye dış politikasındaki ideolojik zorluğun ABD'yi nasıl tercih yapmaya ittiği noktasında eksiktir. ABD'nin 1970'ler Suriye politikasını Kissinger'ın domino teorisine dayanarak Mısır üzerinden yönetmesi, Kissinger'ın asıl odağının Mısır olması ve Suriye ile ilişkileri barış görüşmelerini devam ettirme ve Suriye'nin müzakerelerdeki bozucu rolünü dışarda bırakma çabası ve ABD-İsrail ilişkisinin Suriye üzerinde yarattığı etki gibi faktörler açıklamanın dışında kalmaktadır. Esad'ın biyografisini ele alan P. Seale'ın da belirttiği üzere, Suriye-ABD farklılaşmasında ideoloji ve rejim güvenliği önemli olmakla birlikte, ABD'nin Suriye'nin topraklarını alma noktasındaki niyetinin belirgin olmaması ve Filistin haklarını koruyacak kapsamlı bir barış anlaşmasında kaçınma politikası

belirleyici olmuştur. Fakat eser genel anlamda kullanmış olduğu tarihsel analiz noktasında başarılıdır.

Yukarıda kısaca eleştiriye tabi tutulan eserlerin yanında Nathan J. Citino'un "The Middle East and the Cold War" (2019 gibi Ortadoğu'da Soğuk Savaş literatürü tartışması yapan eserlerin literatüre yaptığı katkı büyüktür. Özellikle Soğuk Savaş dönemi güç rekabetinde yaşanan dönüşümü görmek ve büyük güç rekabetini sadece askeri müdahale ve çatışma tarihi olarak ele alan literatürün dışına çıkarak, 19. yüzyıldan itibaren takip eden derin toplumsal ve tarihsel değişimler üzerinden okumanın değerine dair eleştirileriyle literatüre önemli katkı yapmışlardır. Özellikle detant döneminin Ortadoğu tarihi için önemine işaret ederek bu çalışmanın yapılması noktasında cesaretlendirmiştir.

1970'lerde Ortadoğu'daki değişimi açıklama peşinde olan bütün bu literatürün eksik yani 1970'ler dünyasını açıklamanın dışında tutmasıdır. Soğuk Savaş dönemi önemli bir ara fasıla olan detantın Üçüncü Dünya Ülkeleri üzerindeki etkisi tamamen dışarıda bırakılarak analizler yapılmıştır. Detant tarihi sadece diplomatik bir tarih olarak incelenmemelidir. Bilim Adamları, 1970'lerin yumuşamasını sadece iki düşman blok arasındaki bir uyum süreci olarak ele almaktan ziyade çığır açan bir geçiş anında küresel tarihin bir parçası olarak değerlendirmelidir. Bu noktada tarihsel ve benzeri çalışmalar, özellikle büyük yapısal olgu ve olayların bölgesel etkileri çalışıldığında çoğunlukla olgu ve olayların başlangıç ve bitişi büyük tartışma konusu olmaktadır. Soğuk Savaş içinde aynı şey geçerlidir. Ancak süreç kısmında olgu ve olaylardaki yapısal değişimlerin yarattığı etkinin ve dönüşümün tartışması genellikle düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Literatürde *detant* ve detantın 1970'lerde Ortadoğu üzerindeki etkisi benzer bir kaderi paylaşmaktadır. Bu noktada önemli bir farklılık yaratan Galen Jackson'un *International Security*'de (2020) yayınlanan "Who Killed Détente?", David Zierler'in 2004'te Montana Üniversitesi'nde bitirdiği yüksek lisans tezi olan "Test of Détente" ve Graig Daigle'in "Limits of Detente" (2012) isimli çalışmaları doğrudan detant ve Ortadoğu'ya odaklanmalarına rağmen üç çalışmanın da odak noktası büyük güçler arasındaki ilişkiyi şekillendiren yumuşamanın kısıtlılığı olmuştur. Mezkur çalışmalar ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin kısıtlılığını anlamak için örnek olay olarak Arap-İsrail çatışmasını ve özellikle de 1973 Savaşı'nı seçmelerine rağmen çalışmalarında odak detantın bölgeye etkisinden ziyade bölgedeki olayların detantla oluşan süper güç ilişkilerinde yarattığı gerilimler ve kısıtlılıklar olmuştur. Jackson ve Daigle'nin

alışmaları detantı 1970’lerde yarattığı etkiyi anlama noktasında önemli olmakla birlikte Üçüncü Dünya Ülkeleri üzerindeki etkisini anlama bakımından eksik kalmaktadır.

Bu minvalde detant Üçüncü Dünya Ülkeleri için ne ifade ediyordu? sorusuna cevap vermek bu tartışmayı anlamlı kılacaktır. Diğer bir deyişle, Büyük Güçlerin kendi aralarında anlaşması müttefikleri olan Üçüncü Dünya Ülkelerini nasıl etkiledi? sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmada 1970’li yılları tanımlarken veya 1970’li yılları klasik Soğuk Savaş tanımlamasından çıkarırken sıkça kullanılan ve 1970’li yılların uluslararası politikada farklı ele alınması gerektiği farkındalığını yaratan *The Shock of the Global; the 1970s in Perspective*, (Ed., Naill Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, Daniel J. Sargent, 2010), Daniel J. Sargent’ın *A Superpower Transformed: The Remaking of American Foreign Relations in the 1970s*, (Oxford University Press, 2015) ve Bruce J. Schulman, *The Seventies: The Great Shift in American Culture, Politics, and Society* (2001) isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Özellikle Sargent’ın 1970’li yıllar ve 1970’li yıllarda ABD dış politikasında yaşanan değişim üzerine yaptığı çalışmalar, dönemin neden farklılaştığına dair iyi örneklik yapmıştır. Yine Sargent ve arkadaşlarının belirttiği üzere detant olarak literatürde kendisine yer edinmiş olan olgunun Üçüncü Dünya Ülkeleri özellikle Ortadoğu üzerindeki etkisinin ne olduğu sorusuna halen cevap verilmiş değildir. Çünkü onların değimiyle Soğuk Savaştan kalma problemleriyle uğraşan ve klasik bir metotla (Vietnam Sorunu ve Arap-İsrail Problemi) halletmeye çalışan bu ülkeler (Mısır ve Suriye gibi), Büyük Güçler arasındaki bu yakınlaşmaya ve ilişkileri yeniden şekillendirmeye hazır değillerdi. Nitekim iki büyük gücün kendi çıkarları için ittifak içinde oldukları ülkelerin çıkarlarını görmezden gelmesi bu ülkeler için bir “detant krizi” yaratmıştır. Ortadoğu için konuşacak olursak, 1971’de başlayan 1973 Arap-İsrail Savaşı ve 1974, 1975 Mısır, Suriye-İsrail Ayrılma anlaşmaları aslında Suriye ve özellikle Mısır’ın “detant krizi”ni aşma çabasıydı.

Kısaca literatürü özetleyecek olursak, geleneksel yaklaşımların ilki Enver Sedat ve Hafız Esad’ın kişiliklerini ve inanç sistemlerini ele almakta, ikilinin kimlikleriyle ilgili hususları nasıl ülkelerinin dış politika yapım süreçlerini beslediği üzerinde durmaktadır. Bu noktada 1973 sonrası Sedat’ın Mısırlılık kimliğini ön plana çıkarması buna karşılık Esad’ın Pan-Arap kimliğine daha fazla sarılması farklılaşmaya sebep olmuştur. İkinci geleneksel yaklaşım ise Mısır ve Suriye’nin sınıf temelli politikaya odaklanmaktadır. Özellikle Mısır özelinde, Mısır’ın gittikçe büyüyen burjuva sınıfının taleplerini merkeze

almakta ve hâkim sınıf bloku olarak burjuvazinin Mısır'ı ABD müttefiki haline getirerek kendi sınıf çıkarlarını maksimum düzeye çıkaran bir politika değişikliğine gittiğini belirtmektedir. Üçüncü geleneksel yaklaşım ise dış güçlerin devreye girmesi ve bu ülkeleri kendi politikaları çerçevesinde manipüle etmesidir. Son olarak ise Mısır ve Suriye'deki rejim güvenliği, yani Sedat ve Esad'ın ülke içerisinde karşılaştıkları ekonomik ve siyasi tehditler dolayısıyla farklı dış politikalara yöneldiklerine dairdir. Fakat hiçbir neden tek başına Mısır ve Suriye'nin dış politika ve özellikle Arap-İsrail çatışmasında niçin farklılaştığını açıklayamamaktadır. Bu açıklamaların bir şekilde bir araya gelerek bu farklılaşmayı açıklamayı sağlayacak bir bağlamda ele alınması gerekmektedir. Ayrıca bu ülkelerde zaman içinde yaşanan değişimler ve olaylar arasındaki ilişki ve farklılaşmalar süreç içinde ortaya konulmalıdır. Bu noktada lineer ve doğrusal bir tarihsel anlatımdan ziyade, gelgitlerin, zamansal ve olgusal durumların yaratmış olduğu gerilimlerin aktörler üzerinde yarattığı etkiyi ortaya koyan doğrusal olmayan tarihsel anlatım ve analiz ile konu ele alınmalıdır. Bu minvalde geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak çalışma, tek bir noktadan açıklama getirmek yerine yapısal, yerel ve bilişsel etkenlerin dikkate alındığı bütünsel yol izlemenin daha sağlıklı bir açıklama yapma imkânı sunduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede çalışmanın temel iddiaları şu şekildedir:

1. Detant dönemi büyük güç rekabetinde yaşanan yumuşama ve bu çerçevede ideoloji ve sert güç kullanımından uzaklaşarak diplomasi ve yumuşak gücü önceleyen yeni ABD Ortadoğu politikası bölge politikasında değişiminde belirleyici olmuştur.

1960'larda Doğu ve Batı blokları arasında mücadele güç ve ideolojik unsurlar üzerinde yürütülmekteydi. Ayrıca ülkeler arasında anlaşma kuralları yaratılmasına ve ilişkilerin bir düzey içinde gücü sınırlayarak yürütülmesine olanak sağlayan temel yöntem olan diplomasi'nin ortadan kalktığı bir dönemdi. Kuralları oluşturacak ve işleyecek diplomasi, yerini güç ilişkilerine bırakmıştı. Fakat ABD'nin 1960'larda yaşadığı Küba Krizi, Vietnam Savaşı gibi unsurlar ideoloji ve sert güce dayanan politikanın rasyonel olmadığını ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu etkenler Nixon ve Kissinger'ın diplomasiyi ve yumuşak güç unsurlarını önceleyen bir politika geliştirmelerine imkân vermiştir. Özellikle Kissinger ile birlikte karşı tarafın (Arap ülkelerinin) politik düşüncesini anlama, hesaba katmaya yönelik politikası, ABD dış politikasının nispeten ideolojiden arınarak

Mısır ve Suriye gibi ülkeler ile daha sağlıklı ilişkiler geliştirmesine imkân tanımıştır. Normal şartlarda Ortadoğu ülkeleriyle karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler kurmak isteyen ABD, Soğuk Savaşın hâkim güç ve ideoloji yüklü ortamı ve Süveyş Krizi dolayısıyla politika değiştirmiştir. Süveyş Krizi ile birlikte artan Arap Milliyetçiliği ve anti-Batı unsuru ABD'yi de içermektedir. Bu da ABD'nin Mısır ve Suriye ile normal ilişkiler geliştirmesini engellemiştir. Bu durum ABD'yi İsrail ve Arap Monarşilerine yönlendirmiş ve döneme hâkim olan sert güç ve ideolojik bakış, Mısır ve Suriye'yi Sovyet kampına itmiştir. Fakat Nixon ve Kissinger'ın diplomasi ve yumuşak güç, tarafları eşit olarak görme yönündeki yeni politikaları, var olan ideolojik farklılıkları aşmayı sağlamıştır. Bu büyük oranda detantın yaratmış olduğu politik hava sayesinde.

2. Detantın iki ana aktörü olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin detanta dair politik anlayışlarındaki farklılık, Mısır ve Sovyetler arasındaki farklılaşmanın ve Mısır'ın ABD ile yaklaşmasının tetikleyici unsurudur.

Nixon ve Kissinger detantı Sovyetlerin periferideki (üçüncü dünya) davranışlarını ve etkisini kontrol etme fırsatı olarak görür iken, Brejnev ve Sovyetler Birliği yöneticileri ise ABD ile sürdürdükleri uzun soluklu çekişme içinde, yetmişlerin başında stratejik nükleer rekabete ulaştıklarına ve bu sayede Washington tarafından denk kuvvette bir süper güç olarak tanındıklarına inanıyorlardı. Onların gözünde detant, bu gerçekliğin kabulüyle alakalıydı. Bunlar hep yanılısamaydı. Brejnev ve çalışma arkadaşlarının stratejik bir dönemeç olarak gördükleri şey Nixon ve Kissinger için bir taktiksel inşaydı. ABD Sovyetler ile ilişkileri geliştirme veya rekabeti azaltmak için çabalar iken diğer taraftan Ortadoğu'da hegemonyasını artırma çabasındaydı. Buna rağmen Sovyetler üçüncü dünyaya yönelik daha detantı korumaya, çatışmayı önlemeyi hedefleyen bir politika yürütmekteydi. Bu iki farklı politik anlayış detant dönemi büyük güçlerin Üçüncü Dünya Ülkeleri ile olan ilişkilerinde önemli farklılığa neden olmuştur. Detant dönemi üçüncü dünya üzerindeki güç rekabetinde ABD ile olan çatışma ihtimalini (özellikle nükleer çatışma) azaltmak isteyen Sovyetlerin çatışma ve rekabetten uzak durma politikası müttefiklerinde şüphe (Mısır ve Suriye) yaratmıştır. ABD açısından ise petrole olan bağımlılığın artması, Arap-İsrail çatışmasının yarattığı tehlike gibi sebeplerden dolayı Mısır gibi Sovyet müttefiklerini yanına çekerek Sovyet etkisini bölgede olabildiğince azaltarak hegemonyasını bölgede tesis etmek önceliklidir. Nitekim detant öncesi Mısır ve Suriye'ye önemli askeri ve ekonomik destek sağlayan Sovyetler, detantı

korumak ve ekonomik sebeplerden dolayı Üçüncü Dünya Ülkelerine, özellikle Mısır-Suriye gibi İsrail-Arap çatışması gibi potansiyel büyük güç rekabetini arttıracak ve sert gücü yeniden büyük güç politikalarının merkezine yerleştirecek ülkelere askeri destek sağlamaktan uzak durmuştur. Brejnev'in ekonomik politikaları, özellikle batı bloğunun hububat ve yeni petrol kuyuları için ihtiyaç duyduğu gelişmiş teknik ve teknolojik desteğe olan ihtiyacı detantı koruma noktasında sert bir tutum takınmasına neden olmuştur. Suriye ve özellikle Mısır açısından İsrail'e kaybedilen toprakları geri alma noktasında önemli olan Sovyet askeri desteğindeki kısıtlama, istenilen silahların sağlanmaması, Arap-İsrail çatışmasında Arap tarafının en büyük destekçisi olan Sovyetlerin bu desteğinde yaşanan zayıflama şüphelere sebep olmuştur. Nitekim detant için önemli bir merhale olan Nixon ve Brejnev'in 1972'deki Moskova zirvesinde Sovyetlerin detantı koruma adına Arap tarafına olan desteğini kesmesi, 1972 yılında Sedat'ın 15.000 Sovyet personelini Mısır'dan çıkarmasına neden olmuştur. Bu da Sovyetlerin detant anlayışının Arap ülkeleri üzerindeki olumsuz etkisini ve Mısır'ın politik olarak farklılaşmasının en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır.

3. Büyük güçlerin 1970'lerdeki jeopolitik anlayışları, tarihsel doğal yayılım alanları gibi unsurlar Mısır ve Suriye'nin politik farklılaşmasında önemli rol oynamıştır. Soğuk Savaşın başlangıcında Batı bloğu ve onun temsilcisi vasfındaki ABD ideolojik kısıtlılıklar dolayısıyla jeopolitik olarak Batı için hayati önemde olan Mısır ve Suriye'yi kaybetmiştir. Ortadoğu stratejik doğal kaynakları, önemli kara, deniz ve hava yolu rotalarını bulunduğu bir bölge olması dolayısıyla büyük güç politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada Sovyetlerden çok Batı ülkeleri için taşıdığı jeopolitik önem ile ön plana çıkan bölge, ideolojik kısıtlılıklar dolayısıyla 1970'lere kadar önemli oranda Sovyet etkisinde kalmıştır. Fakat 1970'lerden itibaren ideolojik kısıtlılığın ABD politikasının bir unsuru olmaktan çıkması, ABD'nin Mısır ve Suriye gibi jeopolitik olarak önemli ülkelere nüfuz etme imkânı vermiştir. 1973 petrol ambargosu sonrasında bölgenin jeopolitik özelliklerinin Batı için taşıdığı önem açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Hem petrol güvenliği hem de İsrail'in güvenliği açısından bölgede ABD hegemonyasının sağlanmasının gerekliliği akut olmuştur. Bu noktada Mısır, Süveyş Kanalı gibi petrol ticaretindeki önemi dolayısıyla Batı jeopolitiği içerisinde yer almaktadır. Suriye de aynı şekilde Batı jeopolitiği içerisinde yer almasına rağmen Sovyet Rusya rimlandı için taşıdığı önem inkâr edilemez. Mısır'da 1967 savaşı sonrası

önemli üstler elde eden Sovyetler için Mısır'ın kontrolü noktasında önemli zorluklar bulunmaktadır. Özellikle Batı jeopolitiği için taşıdığı önem dolayısıyla yaşanan mücadele kapsamında bu zorluklar kendisini göstermektedir. İstanbul ve Cebeli Tarık suyolları noktasında yaşadığı zorluklar Mısır'ı Sovyet jeopolitiğinde ikinci plana atmaktadır. Bu noktada Suriye, Sovyet rimlandında yer alan, Sovyet güney sınırının korunması noktasında daha stratejik bir noktadır. Özellikle Rusya'nın Suriye ile olan tarihsel Ortodoks kilisesi (kutsal yerler) bağı da düşünüldüğünde, 1970'lerdeki jeopolitik mücadelede ABD'nin Mısır'a Sovyetlerin Suriye'ye odaklanmasına neden olmuştur.

4. Detant dönemi ABD'nin Mısır ve Suriye için moral etkisinin önemini anlamış olması, bu çerçevede yeniden düzenlediği İsrail ilişkisi Mısır ve Suriye farklılaşmasında temel faktörlerdendir.

1967'den itibaren İsrail'in en büyük destekçisi olan ABD 1973'ten sonra da bu özelliğini korumuştur. 1967'den sonra ABD Arap-İsrail çatışmasına yönelik temel politikası, çatışmayı engellemek için bölgede İsrail'in askeri üstünlüğü sağlaması gerektiğine dairdir. ABD, İsrail'in bölgedeki askeri üstünlüğü nedeniyle Mısır ve Suriye'nin çatışmayı göze alamayacaklarını düşünmektedir. Fakat 1973 savaşı bu politikanın rasyonel olmadığını ortaya koymuştur. 1973 savaşı Mısır ve Suriye için 1967 savaşında kaybedilen toprakların moral etkisini ortaya koymuştur. 1973 savaşı sonrası ABD bölgede istikrarın İsrail askeri üstünlüğü ile sağlanamayacağını anlamıştır. Bu nedenle bölgede çatışmayı engellemek ve istikrarı sağlamak açısından barışın gerekliliği anlaşılmıştır. ABD 1973 savaşı ile birlikte "savaş ve barış olmadığı", İsrail askeri üstünlüğüne dayanan politikadan, barışın yapılmasını hedefleyen bir politikaya yönelmiştir. Aynı zamanda 1973 savaşı İsrail'in ABD'ye askeri ve ekonomik olarak bağımlılığını ortaya koymuştur. Buda ABD'ye 1973 sonrası İsrail'i barışa zorlayacak önemli bir güç (1973 savaşı öncesinde olmayan) vermiştir. 1973 sonrası ABD, İsrail'in barış konusundaki politikasını değiştirme ve yönlendirme noktasında ekonomik ve askeri yardımları önemli bir enstrüman olarak kullanmıştır. Bu noktada 1973 savaşı sonrasında önemli bir başarı elde eden Mısır, 1967'den itibaren süren moral unsurunun olumsuz etkisinden nispeten kurtulması ve ABD'nin barış için İsrail'e yapmış olduğu baskı, Mısır-İsrail barışının (*bir barış*) yapılmasına giden yolu açmıştır. Fakat Suriye cephesinin ABD için öneminin daha düşük olması, ikinci planda kalması, Suriye politikasının Mısır üzerinden yürütülmesi ve bunun yanında İsrail'in Golan Tepelerini verme konusundaki

isteksizliği Suriye cephesinde ancak kısmi bir başarıya ulaşılmıştır. Özellikle 1973 savaşında Suriye'nin kısmi bir başarı elde etmesi, 1967'den itibaren süren olumsuz moral unsurunun güçlenmesine neden olmuştur. Bu da ABD'nin İsrail-Suriye arasındaki barış görüşmelerinin Mısır gibi önemli bir başarı elde etmesini engellemiştir.

5. Mısır'daki kötü ekonomik durum, büyüyen yeni burjuva sınıfının kendi sınıf çıkarlarını maksimum düzeye çıkarma politikası, Mısır'ın ABD müttefiki haline getiren zorlayıcı iç dinamik olmuştur.
6. 1970'te Mısır'da yönetimi ele alan Enver Sedat'ın Mısırlılık kimliği, pan-Arap milliyetçiliği ve devlet sosyalizminden Mısır'ı uzaklaştırması, liberal ekonomi politikaları Mısır ve ABD'nin politik olarak ortak noktada buluşmasını sağlamıştır.

ABD'nin Arap dünyasına yakınlaşmasını kolaylaştıran önemli noktalardan bir tanesi Arap milliyetçiliğinin, özellikle Mısır'da zayıflamasıdır. 1967 savaşı sonrası İsrail'e ilk defa kendi topraklarını kaybeden Mısır ayrıca Sina'daki petrol kuyularının kaybetmiştir. Bunun yanında Süveyş Kanalı'nın kapalı olması, Kızıldeniz'deki petrol kuyularının savaş nedeniyle kullanılamaması, Sovyetlere askeri ve ekonomik manadaki aşırı bağımlılık, artan nüfus oranı ve bütün bunların sonucu kötü ekonomik koşullar, Mısır'ın Arap Milliyetçiliği konusundaki düşüncelerinde köklü değişikliklere sebep oldu. 1970'te Mısır'da başa gelen Enver Sedat ile birlikte Mısırlılık, önce Mısır, "Mısır Arap milliyetçiliği ve Filistin davası için yeterince şey yaptı" gibi düşünceler topluma hâkim oldu. Özellikle kötü ekonomik durum ve Sovyetlere olan bağımlılıktan rahatsız olan Sedat, Mısır'ın egemenliği için kendine yeter bir ekonomi olması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu noktada Cemal Abdülnasır'ın devlet sosyalizmi ekonomi modelinden liberal, dışarıdan yatırım alan, kendine yeten bir ekonomik modeli öne süren Sedat için savaş halinin bitmesi gereklidir. Batı blokundan yatırım ve yardım almak isteyen Sedat'ın yöneleceği ülke ABD olmuştur. Soğuk savaşın zirve yaptığı dönemde Mısır Sovyetlerden isteği birçok ekonomik ve askeri desteği alabilmekteydi. Fakat detant ile birlikte ideolojik kamplaşmanın zayıflaması, Sovyet Rusya'nın ekonomik problemleri, ekonomik problemlerle uğraşan Mısır'ı batı bloğu ile zorunlu bir ilişki içerisine atmıştır. Bu noktada ABD Soğuk Savaş sürecinde ekonomik güce sahip olan ülkedir. Sovyetlerin gücü ise askeri ve ideolojik-manevi unsurlardan oluşmaktadır. Böylelikle ABD ve Mısır'ın 1973 sonrası politikalarında bir eşgüdüm oluşmuştur.

7. Suriye'nin siyasi ve ekonomik durumu ve Hafız Esad'ın kimliği ve jeopolitik düşüncesi politik değişiklik noktasında belirleyici olmuştur.
8. ABD-Suriye ilişkilerindeki gelişim kimliksel ve jeopolitik engeller dolayısıyla Suriye-İsrail arasında olası bir çatışmayı engelleme, Mısır'da yaşanan dönüşümü koruma düşüncesi hâkimdir.
9. Bu noktada Mısır'a oranla Suriye'nin ABD Ortadoğu politikasında önemli olmakla birlikte ikici planda kalması, Suriye'nin Mısır gibi keskin bir politik değişikliğe gitmesini gerekli kılmamıştır (*adil barış düşüncesi*).

1970'te Suriye başa gelen Hafız Esad, Sedat gibi Sovyet karşıtı ve askeri olarak Sovyetlere olan bağımlılıktan rahatsızdı. Ancak Suriye'nin 1973 sonrası Mısır gibi keskin dönüşüm yapma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bunun yanında Mısır'da Arap milliyetçiliği zayıflama belirtileri gösterirken, Esad'ın başında bulunduğu Baas'ın "Büyük Suriye" düşüncesi çerçevesinde pan-Arap ideolojisi gücünü korumaktadır. Ayrıca büyük oranda kendine yeten bir ülke olması hasebiyle büyük ekonomik problemlerinin bulunmaması, 1973 savaşında nispi de olsa bir başarı elde etmesi, ABD-İsrail ilişkisinin yaratmış olduğu rahatsızlık, özellikle Suriye'nin FKÖ ile olan özel bağı Suriye'nin ABD ile politik olarak ortak bir noktada buluşmasını engellemiştir. 1974-1976 yılları arasında ABD ve Suriye arasındaki kısa süreli yakınlaşma, Suriye'nin Mısır gibi bir dönüşüm içine gireceği düşüncesi oluşturmaya rağmen bu dönem Suriye'nin Lübnan'da ve FKÖ konusunda kendisine yer açma isteği bulunmaktadır. Bununla birlikte ABD'nin Suriye ve İsrail arasında yaşanacak olası bir çatışma ile Mısır'ın tekrar çatışmaya çekilme ihtimalini engelleme ve Mısır ile yaşanan dönüşümü koruma düşüncesi bu yakınlaşmayı sağlamıştır. Fakat Suriye'nin "Büyük Suriye" düşüncesi, bu çerçevede Lübnan Savaşına doğrudan katılması onu Sovyet kampında tutmuştur. Suriye, Mısır'ın tam tersi bir şekilde ekonomik ihtiyaçlardan çok askeri yardıma ihtiyaç duymaktaydı. 1976 sonrası Lübnan'da İsrail ile girmiş olduğu mücadele Suriye'nin Sovyet kampında kalmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu noktada, ABD'nin İsrail'e vermiş olduğu koşulsuz destek, Suriye'nin içinde bulunduğu siyasi ve askeri durum ABD-Suriye politikalarının çakışmasını engellemektedir. Suriye ve İsrail'in bölgedeki askeri ve politik pozisyonları iki taraf için de ulusal güvenlik tehdidi yaratmaktadır. İki tarafın güvenliklerinin çatıştığı bir noktada büyük güç olarak ABD'nin İsrail'e yakın durması ve desteklemesi, Suriye ilişkilerinin olumsuz gelişiminde önemlidir. Ayrıca

Mısır'ın kaybedilmesinden sonra kendi güney sınırının güvenliği için Suriye'nin önemi Sovyet jeopolitiğinde daha da artmıştır. Bütün bu sebepler Suriye'nin Mısır'ın yolundan gitmesini gerekli kılmamıştır.

Bölümler

ABD'nin Mısır ve Suriye politikalarını ele alan çalışma, 1970-1978 yılları arasındaki tarihsel gelişmelere odaklanmaktadır. Bu noktada çalışma, süper güç rekabetinde bir ara dönem olan detant dönemini kapsamaktadır. Çalışma ABD'nin Mısır ve Suriye ile olan ilişkilerini tarihsel olarak kısaca anlattıktan sonra Detant dönemi farklılaşan büyük güç politikalarının doğrudan bu iki ülke politikaları dolaylı olarak ise Ortadoğu üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. ABD'nin Ortadoğu politikasının ve Mısır ve Suriye politik farklılaşmasını anlamlandırmaya çalışan çalışma özel olarak Arap-İsrail çatışması çerçevesinde gelişen olaylar (askeri, siyasi, diplomatik) üzerinden tartışmaktadır. Mısır ve Suriye arasındaki farklılaşmanın açık örnekleri büyük oranda Arap-İsrail çatışmasına yönelik tutumlarda kendisini göstermesi, ABD'nin bu ülkelerle olan ilişkisinin gelişiminde İsrail faktörü gibi nedenler dolayısıyla Arap-İsrail çatışması konunun odağını oluşturmaktadır. Nitekim Mısır'ın ABD ile müttefik olması büyük oranda İsrail ile yaptığı barış sonrasında gerçekleşmiş, yine aynı şekilde Suriye'nin Sovyetlerle müttefikliğinin devamlılığı Suriye'nin İsrail barışa zorlanamamasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada Mısır ve Suriye farklılaşması anlamlandırılırken Arap-İsrail çatışması çerçevesinde gelişen olay ve olgulardan yararlanılmaktadır.

Dört bölüm şeklinde planlanan çalışmanın birinci bölümünde ABD'nin detant öncesi Ortadoğu politikası ve bu politikada Mısır ve Suriye'nin konumu, ilişkilerin yapısı tartışılacaktır. Bu noktada çalışma II. Dünya Savaşı sonrasında yeni büyük güçlerin Ortadoğu jeopolitiği ile olan ilişkisi, bağımsızlıklarını yeni kazanan ve batı hegemonyasından çıkan Arap Ortadoğu'sunda Arap Milliyetçiliği ile etkileşimlerini ele alacaktır. Bu yapılırken büyük güç rekabeti, Soğuk Savaş ve bunun Ortadoğu üzerindeki etkisi çerçevesinde tarihsel bir değerlendirme yapılacaktır. II. Dünya savaşı doğası itibarıyla birçok krize ve acıya yol açmıştır. Bununla birlikte Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan dünya büyük değişimlere gebe idi. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yenilikler eski dünyanın mirasını taşımakla birlikte, yenilikleri de içinde barındırmaktaydı. Fakat bu yenilikler birbirinden oldukça farklılaşmaktaydı. Ama bu farklılaşmalar aynı zamanda iç içe geçmiş halkalar misali birbirine bağlıydı. Özellikle

Ortadoğu özelinde düşünüldüğünde Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni Arap devletleri ve Arap milliyetçiliğine olan bağlılıkları eski emperyal güçlerin mirası ve anti-emperyal düşünce ile bağlantılıydı. Sovyet-Amerika rekabeti ve onu oluşturan ideolojik yapı, Ortadoğu'yu saran anti-emperyal Arap milliyetçiliğiyle etkileşime girdiğinde yeni rekabet alanları ve mücadelelere neden olacaktı. Böylelikle oluşan yeni düzen Arap ülkelerinin kaderini belirleyecekti.

İkinci bölümde detant ve ABD'nin yeni Ortadoğu politikası ele alındıktan sonra, Mısır ve Suriye'nin 1970-1972 yılları arasında ekonomik, askeri ve bilişsel gelişmelerinin ABD ve Mısır, ABD ve Suriye ilişkilerinde nasıl bir dönüşüm yarattığını incelenmektedir. Bu yapılırken zamansal bir ayrıma gidilmektedir. 1970-1972 yılları arası detantın oluşması ve hem büyük güçlerin hem de yerel aktörlerin kendilerini detantın yeni koşullarına ayarlaması ele alınmaktadır. Burada detantın büyük güçler tarafından nasıl algılandığı, bunun dış politika davranışlarına nasıl yansıdığına odaklanılmaktadır. Ayrıca yerel aktörlerin bu değişime ekonomik, askeri ve bilişsel etkenler çerçevesinde nasıl algıladıkları ve nasıl tepki verdikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu noktada öncelikle sistemsel açıklama yapıldıktan sonra yerel aktörlerin bu sistemsel değişimle etkileşimleri ortaya konulacaktır. Mısır ve Suriye'nin 1970-1972 yılları arasında ABD ve Sovyetler Birliği'nin detant çabalarına tepkileri, 1972 Sovyetlerin Mısır'dan çıkarılması örnek olayı üzerinden incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise ABD ve Sovyetler Birliği arasında oluşturulmaya çalışılan detantın Mısır ve Suriye üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu noktada 1973 Arap-İsrail Savaşı ve 1974'teki enerji krizi konunun odağını oluşturmaktadır. 1973 Savaşı ve 1974 enerji krizi "detant krizleri" olarak ele alan çalışma, bu krizlerin oluşumu, bölgesel ve uluslararası alanda yarattığı etkinin hem Arap-İsrail barış sürecine hem de Mısır ve Suriye'nin farklılaşmasına etkisini incelemektedir. Bu noktada mezkur detant krizleri neticesinde yeniden şekillenen ABD'nin Ortadoğu politikasında Mısır ve Suriye'nin yeri ve ABD'nin yeni Ortadoğu politikasının Mısır ve Suriye ilişkisinin farklılaşmasındaki etkisi tartışılmaktadır. Bu minvalde çalışma iki detant krizi üzerinden oluşan farklılaşmayı sistemsel, yerel ve bilişsel etkenlerin etkileşimi üzerinden cevaplandırılacaktır. Bu bölüm tarihsel olarak 1973-1975 yılları arasını kapsamakta ve 1974-1975, Mısır-İsrail, Suriye-İsrail ayrılma anlaşmaları örnek olayları üzerinden incelemektedir.

Dördüncü ve son bölümde ise Mısır ve Suriye arasındaki farklılaşmayı ortaya konularak sebepleri ve sonuçları ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Bu bölümde 1977’de ABD’de yönetime gelen Başkan Carter’ın yeni dış politikasının Mısır ve Suriye’nin mevcut durumları ile nasıl bir etkileşim içeresine girdiği, detantın zayıflamaya başladığı bir dönemde aktörlerin kendi pozisyonlarını nasıl ayarladıkları, nasıl tepki verdikleri üzerinde duracaktır. Carter dönemi ABD-Sovyetler Birliği’nin detant üzerinden şekillenen ilişkisinin Mısır ve Suriye yansımaları ele alındıktan sonra Mısır’ın neden Camp David anlaşmasını imzalayarak ABD müttefiki olduğu ve Suriye’nin neden Camp David’e yer almadığını *bir barış* ve *adil barış* kavramları üzerinden tartışmaktadır. Bu bölüm tarihsel olarak 1976-1978 yılları arasını kapsamaktadır.

Özgün Değer

Soğuk Savaşın ana aktörlerinden biri olan ABD’nin Ortadoğu politikası çerçevesinde Mısır ve Suriye farklılaşmasını anlamlandırmayı hedefleyen çalışma, bu farklılaşmaya farklı açıklama getiren literatüre bir eleştiri yaparak katkı yapmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede bölge politikasına önemli bir değişiklik yaratan detant dönemini tezin zaman dilimi olarak ele almayı tercih etmiştir. Detant dönemi büyük güç politikalarındaki farklılaşmanın bölge ülkeleri üzerindeki etkisini ortaya koyma noktasında var olan literatürün dışında bir açıklama yapma imkanı vermektedir. Detant, ABD’nin bölgeye tam olarak müdahil olduğu, Sovyet gücünün bölgede nispeten zayıfladığı bir dönem olması dolayısıyla önemlidir. Ayrıca 1970’lere kadar stabil bir durum izleyen Arap-İsrail çatışmasının (Mısır ve Suriye’nin Sovyet müttefiki olduğu, İsrail’in ise ABD’nin bölgedeki en büyük müttefiki olduğu çatışma yoğunluklu) detant dönemi ABD’nin Ortadoğu politikası ile birlikte yaşadığı dönüşümü açıklama noktasında farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Arap-İsrail çatışması ve Arap Birliği fikrinin en büyük savunucusu olan Mısır’ın İsrail ile barış yaparak ABD müttefiki olması ve bu faktörün bölge üzerindeki derin etkisi göz önüne alındığında, Mısır ve Suriye politik farklılaşmasını ABD’nin detant dönemi Ortadoğu politikası çerçevesinde karşılaştırmalı olarak çalışmanın bugünün Ortadoğu’sunu anlama noktasında önemli olduğunu düşünmektedir. Büyük oranda Mısır’ın farklılaşmasına odaklanan literatürün aksine Mısır ve Suriye politikalarını karşılaştırmalı ele almak geleneksel yaklaşımların dışında bir açıklama biçimi sunma noktasında önemlidir. Bilişsel, yerel ve yapısal faktörleri eşgüdümlü olarak ve Suriye değişkenini Mısır ile karşılaştırma üzerinden ele almak niçin ve nasıl

sorularındaki farklılaşmaları anlama ve iddiaları test etme noktasında önemli ayrıcalık ve kolaylık sağlamaktadır. Tarih literatürü içinde kendisine yer arayan çalışma büyük oranda dönemin doğrudan kaynaklarına dayanmaktadır. Bu noktada var olan literatürün tek tip kaynak kullanımına karşılık, hem yerel (Arapça) hem de yabancı kaynakları birlikte kullanmayı hedeflemektedir. Bu tür bir kaynak kullanımı bilişsel, yerel ve yapısal faktörlerin etkileşimi ve birbirleri üzerindeki etkisini takip etme noktasında önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Son olarak yapılan çalışma ile Türkçe literatürdeki bir eksiği kapatarak katkı yapmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Yukarıda belirtildiği üzere çalışma bir tarih çalışması olup, Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu tarihi literatürü içinde kendisini konumlandırmaktadır. Bu noktada tarihsel analiz ve betimleyici bir araştırma yöntemi benimseyen çalışma, konuya dair gerekli ön literatür okuması yapıldıktan sonra dönemin doğrudan kaynaklarının okunması tahlil ve tasnifi sonucu elde edilen verileri rapor ve veri fişleri haline getirmiştir. Nitel veri analizi üzerinden tümevarım yöntem bilimi kullanılmaktadır. Konuya dair özel bilgi ve belgelere ulaşıp tahlil ve tasnifi yapıldıktan sonra, bu bilgiler üzerinden genellemeler yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle araştırma sürecinde toplanmış olan verileri analiz etmek suretiyle nedenleri keşfetmek ve ortaya çıkarma açısından önemlidir. Bu yöntemin tercih edilmesinde en önemli nokta tarih çalışmalarında betimlemeler üzerinden yürüyen açıklamaların özellikle neden öyle olduğunu açıklamaya, formüle etmeye ve bunun üzerinden genellemeler yapmaya imkân veren bir yöntem olmasıdır. Bu noktada dönemin doğrudan kaynak ve dokümanlarına dayalı olarak kendi nedenlerini cevaplamaya çalışan bu çalışma açısından nitel veri analizi yöntem olarak seçilmiştir.

Çalışma, kronolojik bir açıklama biçimi takip etmesine rağmen, bütünsel olarak bir süreç anlatımı yapmayacaktır. Bütün olay veya dönemlere dair muazzam boyutlara ulaşmış mevcut kaynaklardaki her bir hususu değerlendirmek yerine, kaçınılmaz olarak genel ve özlü bir bakış sunan bir metin yazılmaya çalışılmıştır. Ayrıca hadiseleri sırası geldikçe açıklarken her bir aya ve yıl eşit derecede önem vermek yerine, daha sonraki gelişmelere şekil veren önemli dönüm noktaları niteliğindeki an ve olaylara odaklanmayı tercih edilmiştir. Bu noktada tarihsel çalışmada standart olan yöntemi izlemek gerekir. Sebepleri açıklamak için olay akışını, bireylerin ve grupların birbirlerini takip eden olaylar ve

krizlerdeki sorumluluklarının doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak şekilde anlatıya yerleştirmektedir.

Kaynaklar

Detant dönemi ABD'nin Mısır ve Suriye politikalarını tarihsel olarak anlamayı amaçlayan çalışmanın başlıca kaynakları şöyledir: Amerikan Ulusal Arşivi hem ABD dış politikası hem de diğer ülkelerin dış politik davranışlarına takip etme noktasında içerdiği belge ve doküman kapasitesi ile çalışma için önemlidir. Bu bağlamda Amerikan Ulusal Arşivinden yararlanmayı hedefleyen çalışma ABD dış politikasına ve özellikle Ortadoğu politikasına dair online olarak erişime açılan belge ve dokümanlardan da yararlanacaktır. Özellikle *Foreign Relations of the United States, 1969-1976, vol. XXVI, Arap-İsraili Dispute* gibi Detant dönemi Amerikan başkanlarının dış politikalarına dair açık eşirimi olan ve yayınlanmış dokümanları kullanacaktır. İkinci olarak açık erişime açık olan CIA arşivlerinden yararlanılacaktır. İstihbarat servisi olması ve ABD dış politikasının oluşmasındaki etkisi dolayısıyla, hem ABD hem Sovyetler hem de bölge ülkeleri üzerine yayınlamış olduğu rapor ve dokümanlar konunun anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunlara ek olarak çalışma 1970'lerin uluslararası sistemsel ve bölgesel değişimleri anlama noktasında önemli dergilerden yararlanmıştır. Özellikle *Foreign Affairs, Foreigns Policy, Journal of Palestine Studies* ve *Al-Tali'a* dergileri detant dönemine dair önemli veri kaynakları olmuştur. Özellikle *Journal of Palestine Studies*'in gazete özetleri kısmı bütün Arap dünyasına dair gelişmeleri sunmakla birlikte hem yazılan makaleler hem de yer verilen lider röportajları bölgesel gelişmeleri anlama noktasında ciddi veri sağlamıştır. Arapça kaynak kullanımı var olan literatürde bir eksiklik olarak araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Arapça literatür ve Arapça gazete kullanımının çalışmaya farklılık kazandıracağı düşünülmektedir. Son olarak dönemin devlet adamlarının hatıratları, notları ve çalışmaları taramaya tabi tutulmuştur. Detantın ve ABD dış politikasının oluşmasında önemli bir yere sahip olan Henry Kissinger'ın çalışmaları ve hatıratları önemli bir merci kaynağıdır. Özellikle Beyaz Saray'da önce Ulusal Güvenlik daha sonra Dış İşleri Bakanlığı yapan Kissinger'ın görev yaptığı süre içerisinde ABD politikasının oluşmasına dair aktardığı bilgi ve belgeler çalışmanın yürütülmesinde önemli bir yer kaplamaktadır. Kissinger'a ek olarak Richard Nixon, Jimmy Carter, Zbigniew Brzezinski, Cyrus Vance, Enver Sedat, Mustafa Talas, İsmail Fehmi, Beşar el-Caferi, Mahmud Riyad, Hafız İsmail, Yizhak Rabin, Moshe

Dayan vb. dönemin politikasında doğrudan yer almış kişilerin hatıratları doğrudan incelenmeye alınmıştır. En son ise konuya dair var olan literatürden yararlanılmıştır.

1.BÖLÜM: ABD, SOĞUK SAVAŞ VE ORTADOĞU

1.1.Büyük Güçler ve Ortadoğu

II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu dünya sistemi ve bu dünya sisteminin temel taşıyıcıları olan ABD ve Sovyet Rusya'nın Ortadoğu coğrafyası üzerindeki rekabeti kendisine has özellikler taşımakla birlikte, kendilerinden önceki sabık kolonyal güçlerin mirasını da yüklenmişti. Nitekim ABD ve Sovyetlerin bölgede karşılaştıkları zorlukların veya ilişkilerini üzerine inşa ettikleri parametrelerin büyük çoğunluğu kendilerinden önceki kolonyal çağın bir mirasıydı. Çökmüş bir İmparatorluğun (Osmanlı) üzerinde yükselen ve kendi kaderlerini ellerine alacaklarına inanan yeni ulusların bağımsızlık çabası, II. Dünya Savaşına kadar gerçekleşme imkânı bulamamıştı. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı sonrasında bölge üzerinde mandater yönetimler kuran “muzaffer” kolonyal güçler İngiltere ve Fransa, emperyal hedeflerine ulaşamadan ve bölgede kalıcı çatışmalara yol açacak problemler bırakarak bölgeden ayrılmak zorunda kaldı. Bu miras Soğuk Savaşın ilk yıllarında ABD'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin yapısını belirledi.

Ortadoğu bölgesi eşsiz jeopolitik konumu ve yeraltı kaynakları dolayısıyla tarih boyunca büyük güçlerin rekabet alanı oldu. Bölge üzerinde hâkimiyet kurmak veya diğer güçlerin hâkim olmasını engellemek için büyük güçlerin (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya vb.) ortaya koydukları politikalar bölge ve bölgede yaşayan halkların tarihinde derin izler bıraktı. Hâkim İslam kültüründen gelen mirası ile yerel halk, bölge üzerinde uzun süre kendi otonom varlıklarını Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları gibi güçlü devletlerin tabiiyetinde devam ettirdi. 18. yüzyıldan itibaren ise bu durum değişti ve dışarıdan müdahalelerin yoğun olarak yaşandığı, bölge üzerindeki otonom yapılanmalarının kaybedildiği bir döneme adım atıldı. 19. ve 20. yüzyıla kadar bölge tarihinde etkili olan unsurlar büyük oranda bölgenin iç yapılarından kaynaklandı. Fakat 19. yüzyılda yükselen Avrupa gücünün yarattığı ‘kolonyal çağ’ ile birlikte bölge, kaderinin iç yapıların yanında dış müdahalelerin yoğun ve belirleyici olduğu bir döneme adım attı.

Coğrafi keşifler ismi ile literatüre giren Batılıların dünyayı yeniden keşfetmeleri ve fethetmeleri ile başlayan 15. yüzyıl sonundan 20. yüzyıla kadar devam eden dört yüz yıllık bir sürecin (Arnold, 1995) doğu dünyası üzerindeki etkisi yıkıcı oldu. Coğrafi keşifler sonucunda Amerika ve Hindistan'dan gelen mallar ile zenginleşen Avrupa, bu sömürgelerden elde ettiği artı ürünü pazarlayabilmek amacı ile makine teknolojisinde büyük bir atılım yaptı. Ayrıca bu zenginlik sadece makine teknolojisinin gelişimini

sağlamadı aynı zamanda bilimsel anlamda Avrupa’da önemli bir gelişmenin finansörü oldu. Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan 16. ve 18. yüzyıl arasında bilimsel gelişme, sanayi çağının temellerini attı. Buharlı Makinanın keşfiyle birlikte Batı, artık yeni teknolojinin ve dünya üretiminin rakipsiz tepesinde yer almaya başladı. Nitekim Avrupa’nın teknolojik ve bilimsel gelişmesi yeni pazarlara ve daha fazla ham maddeye ihtiyaç duyması, koloniler çağını başlattı. Avrupa’nın teknolojik, bilimsel ve askeri açıdan rakipsizliği dünyanın yeni efendileri olma yolunu açtı (Luraghi, 1994; Ferro, 2011; Hobsbawn, 2000). Avrupa’nın büyük güçleri daha fazla pazara ulaşma noktasında girdikleri mücadele ve dünya kolonilerinden daha fazla pay alma konusundaki rekabetleri, Ortadoğu’ya ‘Doğu Sorunu’ çerçevesinde yansdı.

Diğer taraftan dünyanın eski güçleri olan İslâm/Doğu dünyası ise tam olarak coğrafi keşifler ile başlamasa da 17. yüzyılın sonlarından itibaren Batı karşısında geriledi. İlk başta ticari ilişkiler ile doğu dünyasına sızan Avrupalılar iki yüzyıl sonra İslam dünyası üzerinde hegemonya kurmaya başladı. 20. yüzyılda ise Batılı güçler neredeyse bütün İslâm/Doğu dünyasını kolonisi haline getirdi. Eski dünya efendileri teknolojik, bilimsel ve askeri olarak batıyı yakalayamamış, kendi halleri ve kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek durgun ve sabit bir vaziyette kalmışlardı. Bu vaziyet Doğu’nun Batılılar tarafından kolonileştirilmesine ve sömürgeleştirilmesine imkân tanıdı. Doğu dünyasının zayıflığı ve Batı dünyasının dinamik yeni yapısının girdiği yeni ilişki biçimi hem 19. yüzyıl hem de 20. yüzyıl uluslararası yapı ve bölge düzeni üzerinde silinmez izler bıraktı. Batı’nın 18. yüzyıldan itibaren Ortadoğu’ya girişinin bölgeye bıraktığı en büyük miras bölge üzerinde yaşanan büyük güç rekabetinin temel dinamiklerini belirlemesidir.

Büyük güçler açısından kendi güçlerini konsolide etme noktasında coğrafi olarak doğal tampon bölgesi vazifesini gören, doğal su kaynakları, kara yolları, yerüstü ve yeraltı kaynakları bakımından zengin olan bölgelere hakim olma ve başka güçlerin hakim olmasını engelleme, stratejik olarak ve ulusal güvenlik noktasında önemlidir. Bütün büyük devletlerin güçlerini korumasının temel yolu diğer güçler kaşısında askeri, politik ve özellikle ekonomik üstünlüklerini olabildiğinde devam ettirmelerine bağlıdır. Paul Kennedy’nin de belirttiği üzere büyük devletlerin güçlerini devam ettirmeleri veya kazandıkları üstünlüklerini korumaları sadece kendi güçlerine bağlı değildir, bu aynı zamanda rakip güçlerin askeri, siyasi ve ekonomik güçlerinin yapısına da bağlıdır (Kennedy, 2001: 21). Bu mantıkla büyük güçler için Ortadoğu bölgesi gibi güç

konsolidasyonu noktasında stratejik olan bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmak ciddi ehemmiyet taşımaktadır. Nitekim Ortadoğu üzerinde büyük güç rekabeti bu minvalde ortaya çıkmış ve 19. yüzyıl boyunca Doğu Sorunu (Şark Meselesi) çerçevesinde hem bölgesel hem de uluslararası yapıyı düzenlemiştir.

Doğu Sorunu, 19. yüzyıl Avrupa güçler dengesi ve modern dünya düzeninin oluşması noktasında belirleyici bir rol oynadı. Kolonyal çağın zirvesinde dünya sisteminin ana taşıyıcıları olan İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya gibi büyük güçler, dünya topraklarının büyük çoğunluğuna ya doğrudan ya da koruma sağlama şeklinde hâkim oldular. Doğu Sorunu, Avrupa devletleri arasında en büyük diplomatik sorunlardan biriydi. Merkezi konumu hep Osmanlı'nın çöküşü üzerine kurulan bu problem, 1821'deki Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndan beri büyük güçlerin iştahını kabartan bir mevzu olmuştu. Bu noktada 1914'e kadar sorun olmaya devam eden mevzunun ana gündemini ise Osmanlı Kudüs mebusu olan Filistinli edip ve siyasetçi Rûhî el-Hâlidî'nin belirttiği gibi "Osmanlı İmparatorluğu'nun 'kesin' çöküşü ertelenmeli mi yoksa hızlandırılmalı mı sorunu" oluşturmaktaydı (al-Hâlidî, 1925: 1-2). 1821'den sonra Britanya, Fransa, Rusya ve Avusturya, birbiriyle uyumsuz önemli askeri, politik ve ticari bağlantılar ve çıkarlar oluşturdular. Herhangi bir güç Osmanlı'nın düşüşünden özel avantaj elde ediyor gibi görünüyorsa, her zaman büyük bir savaş tehlikesi vardı. Kırım Savaşı, Rusya'nın bu minvalde gücünün artmasını önlemek için yapıldı. Britanya ise çatışma ihtimalinin yüksekliği dolayısıyla ve statüko yararlı olduğu için Doğu Sorunu hep ertelenme taraftarıydı. Diğer devletler ise mevcut durumundan en çok Britanya yararlandığı ve statükonun egemen gücü Britanya olduğu için durumun hızlandırılması taraftarıydı (Clayton, 1971: 9-10).

Almanya ve İtalya'nın yeni varlıkları, mevcut büyük güçler arasındaki hassas dengeyi çok daha ciddi ve bozulması daha kolay olan bir hale getirdi. Nitekim sabık büyük güçler arasındaki dengenin bozulması ciddi savaş ve diplomatik krizlere yol açmış ve statükonun korunması noktasında büyük zorluklar çıkarmıştı. Napolyon'un kırdığı Avrupa güç dengesi 1815 Viyana Kongresi ile nispeten sağlanmıştı. 1815'ten itibaren Doğu Sorunu üzerine temellenen bu yapı, 1830'larda Mehmet Ali Paşa vakası dolayısıyla büyük bir diplomatik krize, 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1878 Osmanlı-Rus savaşı ile savaş ve diplomatik krize yol açtı. Bu minvalde, Doğu Sorunu noktasında hassas olan uluslararası yapının mevcut statükosunu korumak veya bu sorun üzerinde güç elde etmek sürekli

ertelen çözümlerle yürütülüyordu. Fakat sorun bütün ertelemelere rağmen 1914-1918 yılları arasında dört uzun yıl süren bir savaş ile ancak nispeten nihayete ulaşmıştı (Anderson, 2001).

Doğu Sorunu, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda farklı yapılar üzerinden varlığını devam ettirdi. Uzun yıllar varlığını koruyan Doğu Sorunu, Britanya, Fransa ve Rusya gibi emperyal güçlerin Ortadoğu üzerinde kendi çıkarlarını koruma yarışına girmeleriyle zirve yapmıştır. Bu üç büyük güç arasındaki çekişmeler, diplomatik krizler ve savaşlar neticesinde, imparatorluklar yok oldu ve toplumlar geri dönülmesi mümkün olmayan değişimler geçirdi. Ortadoğu'nun geri kalmış çorak ve çöl topraklarında petrolün keşfi ile birlikte bölge, 20. yüzyıl büyük güç rekabeti ve dünya siyasi tarihinde kendisine eşsiz bir yer edindi. Bu noktada, Doğu Sorunu'nun uzun yıllar değişen karakterini büyük ölçüde üç faktör belirledi: İngiltere'nin dünya imparatorluğu kurma çabaları, Rusya'nın hâkim olduğu büyük kara kütlesinin güneye doğru baskısı ve bizzat Ortadoğu halkları arasında işleyen güçler. II. Dünya Savaşı'nın bu üç unsur ve aralarındaki karşılıklı ilişkiler üzerindeki etkisi, savaşın sona ermesiyle ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ilk defa kendisini doğrudan işin içinde bulmasıyla başlayan trajedinin yeni aşamasına zemin hazırladı (Sorby, 2001: 56).

Ortadoğu çalışmalarının temel özelliği bölge tarihinin büyük güçlerle olan münasebeti dışarda tutarak anlaşılamayacağıdır. Bölge tarihi büyük güçlerden bağımsız düşünülemez. Ortadoğu'nun modern tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, ardından çökmesi ve eşzamanlı olarak hegemon Batı gücünün yükselişinin bağlantısı olamadan anlaşılamaz. Ortadoğu'ya ait olan bu farklı siyasi deneyim bölgenin siyasi kurumları, tavırları ve eylemleri üzerinde ciddi etki bıraktı. Uzun yıllar boyunca bir geçiş bölgesi olarak dünya sisteminde hususi bir konumda olan bölge, 19. yüzyıl itibariyle yükselen stratejik ve ekonomik değeri dolayısıyla uluslararası rekabetin merkezi olmuştur (Sorby, 2001: 57).

Britanya, Fransa ve Rusya arasında devam eden rekabet, 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasını takiben sertleşmiş ve petrolün yirminci yüzyıl başında Basra havzasında keşfi ile zirve yapmıştır. Bu çerçevede büyük güçlerin bölgeye dışardan müdahalesi veya dış nüfuzu, Osmanlı'nın yavaş düşüşünden kaynaklı zayıflık ve siyasi istikrarsızlıktan kaynaklıydı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Britanya bölge üzerinde hâkim güç konumuna gelmişti. Ortadoğu'daki bir asırdan uzun olan Britanya üstünlüğü, Hindistan

ve Uzak Doğu'ya giden yolları güvence altına almayı ve bölgeye diğer büyük güçlerin nüfuzundan korumayı amaçlıyordu. Bu süre zarfında Rusya, İngiltere'nin bölgedeki en ısrarcı rakibiydi. 19. yüzyıl boyunca İngiltere, Rusya'nın güneye nüfuz etmesini engellemeye çalıştı (Yıldızeli, 2018: 217; Monroe, 1958: 2). Sovyet devrimi ise bu rekabet ve jeopolitik mücadelede bir değişim yaratmadı, sadece Sovyet çıkarları için olumlu bir etken olan ideoloji faktörünü ekledi. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya'sından edindiği mirası ideolojik bir kimliğe büründürerek, "sömürge ve yarı-sömürge halkların Batı emperyalist güçlerin boyunduruğundan kurtuluşu" sloganı ile nüfuzunu artırma yolunu seçti. Britanya ve Fransa'nın bölge üzerindeki mücadelesi ise kesintisiz bir şekilde devam etti. Bu güçler, belli noktalarda özellikle Almanya'nın Ortadoğu'yu dünya gücünün anahtarı olarak ele geçirmeye yönelik silahlı çabalarını engelleme noktasında ortak hareket etti. Britanya ve Fransa açısından zaman geçtikçe politika araçları değişmesine rağmen iş birliği yapmaya istekli veya kontrole tabi istikrarlı bir Ortadoğu hedefi sabit kaldı (Bar, 2016).

İkinci Dünya Savaşı halihazırdaki büyük güçlerin sabitelerini ve statüko arayışlarını yıktı. Savaşın ardından oluşan yeni dünya sistemi ile birlikte yeni bir Ortadoğu düzeni ortaya çıktı. Ortadoğu'daki değişime kaynaklık eden olgular askeri harekât deneyimlerinin ve dünya mücadelesinin büyük siyasi ve ahlaki sorunlarının etkisinin yanında Sorby'nin değişimi ile "insanların ruhu ve mizacından" kaynaklandı (Sorby, 2001: 57). Savaş sonrası Ortadoğu'yu ve güç mücadelesini şekillendiren yeni olgu, Birinci Dünya Savaşı'nın 'muzaffer' büyük güçleri tarafından bastırılan bölge halklarının bağımsızlık tutkusunun yükselişiydi. Batı emperyal mirasının ve Ortadoğu'nun sürekli katılımının sonucu, Ortadoğu, günümüz dünyasının en çok nüfuz edilen uluslararası ilişkilerin alt sistemi haline geldi. Yerel bölge güçlerinin kendilerini doğrudan büyük güç mücadelesinin içerisine yerleştirmesi, uluslararası sistemin bu alt sisteminin yapısını belirledi.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'ya hâkim olan Britanya'nın askeri ve ekonomik hegemonyası Ortadoğu'nun her ülkesinde hissediliyordu. Bu noktada Britanya için asıl görev, edinmiş olduğu konumu ve hâkimiyeti kalıcı bir barış zamanı üstünlüğüne dönüştürmektir. Bölgede varlığını devam ettirmek, stratejik, güvenlik, ticaret ve her şeyden önce petrol kaynaklarını korumak ve petrol akışını sürdürmek gibi imparatorluğun hayati çıkarları tarafından dikte edilmişti (Yapp, 1991: 397). Savaş sonrası konumunu koruma ve statükoyu kendi liderliği çerçevesinde yeniden dizayn etme çabası, bölgedeki

milliyetçi yapılar tarafından engellendi. I. Dünya Savaşı sonrasında ‘Wilsoncu nota’ ile önemli bir ivme kazanan bölge milliyetçilerinin bağımsızlık çabası manda yönetimleri ile bir süre engellenebilmişti (Manela, 2020). Ama Suriye, Mısır ve Irak gibi ülkelerde yükselen militarist ve milliyetçi yeni nesil, pan-Arap fikirlerle yoğrulmuş ve temel amaçları ülkelerinin bağımsızlığını elde etmek için mevcut Batı emperyal varlığına son vermektir. Ortadoğu’da özellikle de Arap dünyasında yükselen yeni görüngü sadece basit bir bağımsızlığı ifade etmekten öte, Arap dünyasının birleşmesini ve tek bir bütün olmasını hedefleyen düşünceydi. Özellikle Filistin’de Siyonizm’in yeni bir patlama yaratması ve güçlü bir şekilde İsrail’in bölge siyasetine dahil, Britanya’nın hayallerini suya düşürecekler. Büyük güç mücadelesinin yeni yapısı, yeni fikirler, ideolojiler ve Arap dünyasında yükselen milliyetçilik, Batı politikasına tek bir açık mesele değil bir takım karmaşık problemler sundu (Sorby, 2001: 59).

1945’ten sonra Batı’nın etkisi Ortadoğu’da sona yaklaştı. Uluslararası sistemde ve yerel düzeyde yükselen yeni aktörler ve düşünceler dünya siyasetini, dolayısıyla bölge düzenini radikal bir dönüşüme uğrattı. 1950’lerde iktidarın dizginlerini ele geçiren yeni liderler, herhangi bir felsefi inanıştan çok yerli ve milliyetçi duygulara duyarlılardı. Bu minvalde yeni nesil, milli menfaatlerini savunmak için uluslararası meselelerde aktif rol almaya kararlıydı. Yeni kuşak, güvenlik meselesi olarak odaklarını eskinin kolonyal güçleri olan Britanya ve Fransa’ya ve onların yarattığına inandıkları Siyonizm’e yani İsrail Devleti’ne yöneltmişlerdi. Britanya, bölgedeki çıkarlarını korumak için tedrici bir şekilde bölge halklarının bağımsızlıklarını tanımış, bağımsız Arap devletleri ile iş birliğine gitmişti. 1945’te Arap Ligi’nin kurulmasına öncülük etti, Suriye ve Lübnan’ın Fransa’dan bağımsızlıklarını almalarına destek oldu (Sorby, 2001: 57). Aynı şekilde Siyonistlerle olan münasebetlerine mesafe koymaya çalıştı. Nihayetinde Britanya bölge hâkimiyetindeki en büyük özelliği olan “bir ülkenin diğerine egemen olma fikrini” sonsuza kadar geride bırakmasıyla imparatorluk politikasında ciddi bir değişime gitmek zorunda kaldı (Monroe, 1963: 151). Britanya gücünün zayıflamasına eşzamanlı olarak bölgede Soğuk Savaş rekabeti yükseldi. Bir sonraki süreçte “özgür dünyanın” savunuculuğunu yapan ABD, Batı Avrupa’nın bölge üzerindeki haklarını koruma noktasında Britanya’nın bıraktığı yerden görevi devraldı ve kuzeyde yükselen, komünist dünyanın savunucusu olan ve büyük kıtasal varlığını komünist ideoloji ile birleşerek güneye nüfuz etmeye çalışan Sovyet Rusya ile amansız bir mücadeleye girdi. Bu noktada

Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu’da yeni düzeni şekillendirecek üç parametre mevcuttu: ABD ve Sovyetler arasındaki rekabet, de-kolonizasyon ve Arap-İsrail çatışması bağlamında yükselişe geçen Arap Milliyetçiliği.

1.1.1.ABD Dış Politikası ve Ortadoğu Jeopolitiği

ABD’nin Ortadoğu mücadelesine dahli ve Sovyetler Birliği ile bölge üzerinde girdiği mücadeleyi ele almadan önce, ABD Dış Politikasının yapısını ortaya koymak ve ABD jeopolitik düşüncesinde Ortadoğu’nun yerini belirlemek gerekiyor. ABD II. Dünya Savaşı sonrasında dünya politikasına askeri, politik ve ekonomik gücüyle sadece dahil olmamış, bu gücü kullanarak yeni dünya sisteminin yapısını da belirlemiştir. Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu dünya sisteminin temel kurucu aktörlerinden biri olarak ABD’nin dış politikasını ortaya koymak, ABD’nin II. Dünya Savaşı ardından Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu ilişkiyi anlama noktasında önemlidir. Bu nedenle, bu alt başlık altından siyasi tarihi ve politik düşüncesi kendisine has olan yeni süper gücün dış politikasını belirleyen etmenler ve bu etmenlerin Ortadoğu jeopolitiğine nasıl bir etkide bulunduğu ele alınacaktır.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından uluslararası sistemde yerini alan ABD hâkimiyetinin uzun bir tarihsel geçmişi vardı. Bu Britanya İmparatorluğu’ndan koparak yeni bir ulus yaratma serüvenine kadar dayanıyordu. Bu geçmiş onu eski feodal yapılardan ve eski dünyanın kirinden ayıran bir yerleşimci ekonomisi ve iki okyanusla çevrili korunaklı kıtasal bir coğrafyanın birleşimi ile meydana gelmişti. Bu geçmiş ona tarihin en büyük ulus-devletini oluşturma ve en saf kapitalizmini oluşturma yetisi kazandırmıştı. Bağımsızlıktan sonraki günlerde bu, ülkenin yükselişinin sağlam maddi düzeyi oldu. Bulunduğu coğrafyanın sağladığı imkânlar ve paraleli olmayan bir ekonominin maddi imtiyazlarına, Perry Anderson’un değimiyle “kültür ve siyasetin iki etkin öznel mirası daha eklendi: Mukaddes bir görev aşkıyla yüklü ilahi bir lütfa kavuşmuş bir ulus fikri ve tüm zamanların tek özgürlük anayasasıyla ödüllendirilmiş bir cumhuriyetin Yeni Dünya’da kurulmakta olduğu inancı”. Bu ABD siyasi kültüründe veya dış ilişkilerinde iki noktanın ön plana çıkmasına neden oldu; İstisnacılık ve evrenselcilikten oluşan bir *karşıtların birliği* ile şekillenen Amerikan ideolojik repertuarı (Anderson, 2015: 15).

ABD’nin İngiltere’ye karşı verdiği bağımsızlık savaşının yanında siyasi felsefe (onu özgün kılan devrim felsefesi) ile kurulmuş olması, dış politik olarak onu farklı kılmış ve büyük bir özgüven vermiştir. Bu noktada, bağımsızlık bildirgesinin universal nitelikte bir

karaktere sahip olması, ABD politikacılarına kendilerinin diğerlerinden özgün bir yaradılışa sahip oldukları inancını aşılamıştı (Sümer, 2008: 122). “Birleşik Devletler, uluslar arasında benzersizdi ama aynı zamanda da dünya için bir kutup yıldızıydı: Tarihsel olarak örneği bulunmayan ve nihayetinde herkes için mecburi bir örnek teşkil edecek bir düzene” sahipti (Anderson, 2015: 15). ABD’ye bu özelliği kazandıran en mühim faktörlerin başında din gelmektedir.

ABD politik kültür ve tarihinde önemli bir konuma sahip olan Püriten yerleşimcilerden kaynaklanan geçmiş, Amerika’yı diğer bütün dinsel tazyikten kurtulmuş ve kendi inançlarına göre şekillendirdikleri bir devlet vasfına oturtmaktadır. Püriten geçmişe göre oluşturulan bu inanç, dinsel ve siyasal özgürlüğe çok önem vermektedir. Bu iki fenomenin birbirini tamamladığı ve birbirinden bağımsız düşünülemeyeceğine inanılmaktadır. ABD’nin dinsel ve siyasal özgürlüğe vermiş olduğu önem ve bunların ABD’de özelinde tikelliği düşünüldüğünde, ABD kurucu babalarında gelen “Amerikalıların Tanrı’nın seçilmiş halkı olduğu” inancını yaratmıştı. Kendini *Açık Kader* (Manifest Destiny) siyasi inancı şeklinde politikaya taşıyacak bu inanç, ABD’nin öncelikle on üç koloniden genişleyerek yayılmasını ve uluslararası alanda yaptığı işgalleri ve müdahaleleri doğal bir süreç olarak ele alınmasına imkan tanıyacaktı. Tanrı’nın Amerika’yı kutsadığı inancı nedeniyle birçok ABD başkanı [John Adams (1796-1801), Thomas Jefferson (1801-1809) gibi], Amerika’nın bütün Kuzey Amerika’ya hâkim olması, Teksas’ın ilhakı (1840’lar) (Nevins ve Commager, 2013: 233), İspanya ile savaşı (1898) ve Filipinlere yapılan müdahale (1899) (Nevins ve Commager, 2013: 435-447) gibi olayları doğal bir hakkın tezahürü olduğuna inanılıyordu. Kendini dünya halkları arasında dinsel ve siyasal anlamda istisna bir yere konumlandıran ABD, bu istisnacılığın dünya için en doğru modeli sunduğu düşüncesiyle hareket ederek, evrenselleştirmişti. İstisnacılık ve evrenselcilik ABD dış politikasında bir tezat gibi görünmesine rağmen, ülke karakterine yüklenen istisnacı yapı, ulus-aşırı alanda yaptığı müdahaleleri meşrulaştıran bir rol üstlenmişti (Anderson, 2015: 17).

Açık Kader siyasi inancı, devletin şekillenme döneminde ABD’nin Kuzey Amerika’ya hâkim olması ile sınırlı bir felsefe iken, sonraki süreçlerde daha geniş bir alan için kullanılacaktı. 2 Aralık 1823’te Başkan James Monroe’nin Kongre’ye sunduğu Monroe Doktrini, ABD kendi istisnacılığını Avrupa’nın kirlenmiş, kolonyal güçlerinden korunmak için veya uzak durmak için özgün ve yeni bir siyaset olarak düşünülebilirken,

aynı zamanda tersten okunulduğunda özellikle açık kader felsefesi çerçevesinde, Amerika kıtasını kendisinden başka güçlerin müdahalesine kapatma girişimiydi. Açık kader siyasal inancı ABD'ye bulunduğu kıtada doğal yayılma hakkı tanımaktaydı ve bunu veren Tanrı'nın bizzat kendisiydi. Sonraki süreçte, bu düşüncenin temsilcileri ayrıca Tanrı'nın ABD'yi dünyanın geri kalan yerlerini de özgürleştirmesi için vazifelendirdiğine inanmaktaydı. Bu temsilini büyük oranda II. Dünya Savaşı sonrası gerçekleştirmesine rağmen, dünya savaşı öncesi ABD'nin ekonomik olarak büyümesi, genişlemesi, sanayileşmesi, bir askeri dev olması ve dünya güçleri arasında yer almasıyla açığa çıkmıştı (Sümer, 2008: 123).

Bu gelişmeler, Herbert Croly tarafından formülleştirilen *ilerici emperyalizm* düşüncesinin dış politikada kurumsallaşmasına rol açmıştı. Bu düşünceye göre ABD diğer devletlere karşı uygarlaştırıcı bir misyon üstlenme hakkı vardı. Ekonomik ilerleme, kurucu özgün karakter fikriyle birleşimi ile ortaya çıktı. 1910 itibariyle, Amerika kapitalizmi kendi liginde top koşturmaya başladı ve endüstriyel büyüklüğü çoktan Almanya ve İngiltere'nin toplamını aştı (Kennedy, 2001: 243-247). Anderson'un belirttiği gibi “en güçlü olanın hayatta kalacağı şeklindeki sosyal Darvinci inançlarla dolu bir çağda, bu tür üretim endeksleri, hırslı çağdaşlar için, kendileriyle orantılı bir gücün geliyor olduğu anlamına geliyordu” (Anderson, 2015: 17). ABD'nin ulus-aşırı gücünün yükselişi Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sonrasında belirginleşmeye başladı ve Birleşik Devletler Donanma Subayı Alfred T. Mahan'ın *Influence of Sea Power upon History: 1660-1783* (1890) isimli eseriyle belirginleşti. ABD'nin uluslararası arenada yerini alması gerektiği daha sonra ABD başkanlarından William McKinley (1897-1901) ve Theodore Roosevelt (1901-1909) tarafından savunulmasına rağmen, ABD iç muhalefeti ve tecritçi politika dolayısıyla uzun süre gerçekleşmedi. Fakat 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında kaçınılmaz olarak belirginleşen ABD endüstriyel üstünlüğü zorunlu olarak küresel alana taşınmıştır. Bunun ilk belirtisi ise 1898 İspanya Savaşı oldu. İspanya savaşı neticesinde dönemin büyük güçlerinden birini mağlup eden Amerika, dünya güçler ligine dâhil oldu ve artık ekonomik gücünü siyasi güce dönüştürmesi gerektiğini anlamaya başladı. Bu noktada ABD, büyük güçlere özgü olan “küresel politika izleyen büyük güçler kendi asgari güvenlik gereksinmelerinin üstünde belirleme ayrıcalığına sahiptir” düşüncesini benimsedi. Gelişen ekonomisi, sermaye fazlası vermesi, Filipinler müdahalesine (1899-

1904) sebep olan Güney Doğu Asya mücadelesine dâhil olmasına yol açacaktı (Sümer, 2008: 124).

Ekonomik ve askeri olarak yaşadığı bütün gelişmelere rağmen ABD, I. Dünya Savaşı'na (1914-1918) kadar dış politika yörüngesinde ciddi değişikliklere gitmeyecek, Monroe Doktrini çerçevesinde küresel Avrupa büyük güç mücadelesinin dışında kalacaktı. Thomas Woodrow Wilson (1913-1921)'un Başkan seçilmesini takiben Amerikan dış politika yörüngesinde ciddi bir değişim meydana geldi. Sabık bütün başkanların aksine Wilson, “Mesih görevi için kullanılan emperyal repertuardaki tüm varsayımlara tek tek yer açtı. Din, kapitalizm, demokrasi, barış ve Birleşik Devletlerin kudreti bir yerde toplanmıştı” (Manela, 2020: 58). Amerika dışarıya açılıyordu ve ABD prensipleri ister askeri müdahale ister ticari yollarla dünya barışının kaynağı olarak sunuluyordu. 1912 yılında başkanlık kampanyasında Wilson, tanrıya inanan biri olarak, Amerika'yı tanrının yönlendirdiğine ve tanrının özgürlüğün dünya halklarına ABD vasıtasıyla taşımayı planladığını ve bunun Amerika için ilahi bir kader olduğuna inandığını belirtti. Onun açısından dünya halklarının özgürlük yolunda nasıl yürümeleri gerektiğini göstermek ABD'nin vazifesiydi. 1914'te dünya savaşı başladığında ABD'nin tarafsız kalacağını belirten Wilson nihayetinde, Almanya'nın denizaltı saldırıları ve Meksika'yı ABD'ye karşı savaşa sokmayı hedefleyen meşhur Alman 'Zimmerman telgrafi', Wilson'a savaşa girme (1917) imkânı sundu. Bu çerçevede savaş dâhil olan Amerika, Wilson nezdinde savaş sonrası uluslararası yapıyı ABD liderliğinde ve Amerikan değerlerine göre belirleme fırsatı sunmasını bekliyordu. İdealist bir 'peygamber' olarak görülen Wilson, egemen devletler arasında kanun ve ahlakın kaba gücün yerini, güçlü bir camia ise güç dengesinin yerini alması (idealizm versus realizm) gerektiğini belirtmişti. Dünya güçleri arasında eşitlikçi uluslararası yapı tahayyül eden Wilson, savaş sonrası uluslararası yapının Avrupa emperyal düşüncesinden bir ulusun diğerini tahakküm altına almayı amaçlamadığı bir yapıya dönüşmesi gerektiğine inanıyordu. 8 Ocak 1918'de Lenin'e karşı acele bir şekilde ilan ettiği On Dört İlkesi, Avrupa emperyalizmine karşı, sömürülen halkların self-determinasyon hakkını elde etmesine yol açan bir doktrin olarak okunmasına rağmen, bundan çok daha farklıdır. Wilson'un On Dört İlkesi özellikle küresel bir Açık Kapı –tüm iktisadi bariyerlerin olabildiğince kaldırılması- ve tüm sömürge iddialarının geri çekilmesi değilse de tarafsızca düzenlenmesi gerektiğini belirtiyordu. Wilson'a göre bu prensip, 1823 Monroe Doktrini'nin ilanından itibaren

Birleşik Devletleri'nin dış politikasının özünde bulunmaktaydı ki o zamanki birçok Birleşik Devletler lideri gibi Wilson da Monroe Doktrinini Amerika kıtasının özyönetim garantisi olarak görmekteydi (Manela, 2020: 58-60). Wilson'un kendi projesi, söylediğine göre, bu doktrinin tüm dünyaya yayılmasını sağlamaktı. Görüldüğü üzere ABD istisnacılığı tam bu noktada evrensel bir hüviyet kazanmaktadır.

Manela'nın *Wilsoncu Moment* üzerine yaptığı çalışmada ortaya koyduğu üzere, Wilson'un On Dört İlkesi, üçüncü dünya halkları için bağımsızlık vaadi olarak okunmasına rağmen bu, aslında yanlış anlaşılmıştır. Kökünde Amerikan emperyalizmin zuhurunun farklı bir veçhesini temsil etmektedir. Wilson, vizyonunu evrensel ilkelerle ifade etse de başka halkların diğerleri üzerinde tahakküm kurmaması noktasında asıl işaret ettiği coğrafya Avrupa idi. Dünya'nın diğer coğrafyalarındaki bağımlı halklar, onun vizyonunda pek yer kaplamıyordu. *Beyaz Adamın Yükü* misyonuna ABD kendisini bir *emanetçi* olarak yerleştiriyor, beyaz olmayan ırkların yetişkinliğe ulaşana kadar belirli bir süre 'medeni' halklar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunuyordu. Bir emanetçi olan ABD gibi devletler, beyaz olmayan ırkların yönetimini ele aldıklarında her istediklerini yapmak veya kendi sınırlı çıkarlarının peşinde koşmak değil bir vazife yerine getirmek için bulunuyordu. Böylelikle bir şekilde demokratik müdahale kavramını ABD dış politika davranışına yerleştiren Wilson, ABD'nin dünyaya coğrafi, sosyal veya ırksal farklılıklardan öte evrensel değerler sunduğunu, demokratik olmayan otoriter yönetimlere karşı tüm insanlığın haklarını, mutlak siyasi özgürlük ve öz yönetim hakkını temsil ettiğine inandı. Savaş böylelikle Wilson'a tedrici bir şekilde Amerikan toplumunu tüm dünya için bir model olarak hayal etmeye itti (Manela, 2020: 56-58, 65-73).

Wilson, evrensel söylemler üzerinden ABD'nin dünya siyasetinde yerini belirleme çabası, büyük yankı yaratmasına, ABD dış politika davranışına yeni düşünceler eklemesine ve savaş sonrası bütün çabalarına rağmen, vizyonu başarılı olamamıştı. 1919'da Versailles'teki müttefikleri tarafından ve ABD Kongresi'nde ciddi bir muhalefetle karşılaşan Wilson vizyonu, önemli bir başarı kazanmadan sonlanmıştı. Bu noktada ABD, dünya işlerine geniş bir yeniden canlandırıcı müdahaleyi kaldırmaya hazır değildi. Sonraki üç başkan [Warren G. Harding (1921-1923), Calvin Coolidge (1923-1929), Herbert Hoover (1929-1933)] süresince ABD, Avrupa'ya olan borçların yeniden yapılandırılmasına yoğunlaştı, bunun haricinde yarıküre dışındaki operasyonlarını Almanya'nın yükselmesini ve Japonya'nın Çin'e doğru yayılmasının önüne geçmeye

çalışmakla sınırladı. ABD için tecrit yeniden gündemdeydi. Ama iki dünya savaşı arasındaki gelişmeler ve II. Dünya Savaşı, ABD'yi doğrudan dünya politikasının içine çekecek ve kuruluşundan itibaren oluşan dış politika yapıları ve jeopolitik düşüncesi, bu dönemde aktif bir şekilde politikaya aktarılacaktı.

Birleşik Devletler, Batı Yarımküresi üzerinde uzun süre hegemonyasını sürdürdü. 1898 yılında İspanya-Amerika savaşı, Amerika'nın ilk denizaşırı savaşıydı. Nitekim bu savaş ile ABD, yüzyılın başlarında ilan ettiği Monroe Doktrini ile haklılığını savunulan Batı Yarımküresinin güvenliğinin tek koruyucusu unvanını tam olarak üstlendi. I. Dünya Savaşı'nda yükselen ekonomik ve askeri gücünün uluslararası politikaya taşıması olmasına rağmen, Batı Yarımküresinin haricindeki meselelerden olabildiğince uzak durmaya çalıştı. ABD, II. Dünya Savaşı ile birlikte jeopolitik anlamda devrimsel bir dönüşüme gitti. Kendi güvenliğinin sadece Batı Yarımküresine hâkim olmada yattığını, Avrasya coğrafyasına hâkim olmayı hedefleyen diğer güçlerin ABD'nin Batı Yarımküresindeki hegemonyasına yarattığı güvenlik tehdidinin de idrakine vardı. Zira Almanya ve Japonya'ya karşı güç dengesini sürdürmek için iki okyanusun ve bunların beyninde uzanan irtibatlı arazilerdeki kaynakların müdafaasına bel bağlanabileceğini düşünmek ise tehlikeli bir hataydı. 1940'ların ilk yıllarında ABD dış politikası ve jeopolitik düşüncesine yeni bir anlayış getiren Hollanda asıllı Nicholas J. Spykman, *dış politika, coğrafya ve güvenlik* arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak, ABD'nin dünya savaşı öncesi ve dünya savaşı sırasında Almanya ve Japonya tarafından jeopolitik olarak tehdit edilmesini ortaya koymuş ve ABD'nin artık sadece Batı Yarımküresindeki hegemonyası ile sınırlandırmanın veya başka bir ifadeyle tecritçi politikanın geçersizliğine vurgu yaparak, ABD güvenliğinin dışarda yattığını belirtti (Spykman, 2020). Spykman 1943'te ölmesine rağmen, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası dış politika yapılanmasının coğrafyasının haritasını ortaya koydu. Japonya'nın Pearl Harbour Saldırısı (1941) ile kendisini kanıtlayan Spykman vizyonu, dünya savaşında ve sonrasında ABD dış politika yapıcılarına yol gösterdi.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ABD'yi yöneten elitler, tecrit politikasıyla ABD'yi eski kıtanın onaylanmayan politikalarından uzak tutamayacaklarını anladılar. Onlar için savaş boyunca en kötü senaryo Hitler zaferi olurdu. Aynı zamanda Britanya'nın savaştan güçlü çıkarak sterlin blokunun güçlenmesi de işlerine gelmezdi. Son olarak sosyalizm veya komünizm gibi ABD'nin kapital sistemine karşıt görüşlerin Avrupa'ya hâkim olması,

ABD için yıkım olurdu. Dönemin ABD başkanı olan Franklin D. Roosevelt (1933-1945), ABD liderliğinde yeni bir dünya sisteminin kurulmasını gerekli görüyordu. ABD için en doğru sonuç, dünya baştan sona kapitalizm için güvenli hale ve kapitalizm dünyasında ABD üstün konuma getirmektir. Liberal düzenin savaş sonrası devamını garantiye almak için ABD, Britanya ile imzaladığı Atlantik Sözleşmesi (1941) ile yeni sistem liberal demokrasi ilkeleri üzerine yükselecekti. Bu noktada Britanya'nın emperyal hedeflerine gem vurulmalıydı. Savaş sonrasında Doğu Avrupa ve dünyanın diğer yerlerinde farklı ideolojilerin yayılmasının engellenmesi gerekiyordu. Son olarak savaşın sonlarına doğru Doğu Avrupa'daki Sovyet askeri yayılmasının yarattığı sorun suhuletle çözülmeliydi. ABD savaş sonuçlanmadan Almanya ve Japonya'nın yarattığı militarist tehdidin müttefikleri Sovyetler Birliği'nde şekillenmesini önlemek istiyordu. Sovyet formunda bu tehdidin komünist ideoloji üzerinden yeniden canlanması, kapitalizmi yeryüzünden tamamen silmek isteyen bir varlık-yokluk mücadelesine dâhil olma anlamı taşıyordu. Bu noktada Roosevelt, savaş sonrasında Sovyetlerle karşı karşıya gelmekten öte onu bir şekilde kontrol etme amacındaydı. ABD'nin hâkimiyetini sürdürebileceği ve bunu kontrol etme noktasında emin olacağı uluslararası liberal bir ticaret ve karşılıklı güven inşa etme noktasında Sovyetlerin kontrolü önemliydi.

1945'te San Francisco'da Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında kurulan bütün yapılanmalar aslında ABD'nin liberal dünya düzenini oluşturma çabalarıydı. Dünya Bankası ve IMF'nin doğduğu yer olan Bretton Woods'ta Britanya emperyal önceliklerinden vazgeçmek zorunda bırakıldı ve dolar uluslararası para sisteminin hâkimi, tüm diğerlerinin kullanmak zorunda olduğu rezerv birimi ilan edildi. BM çatısı altında nispeten eşitlikçi beş jandarmadan (ABD, Sovyet Rusya, İngiltere, Fransa, Çin) oluşan kalıcı güvenlik konseyi ve veto hakkı yaratıldı. 1945'te SSCB'nin üç misli, Britanya'nın dört misli olan dünyanın en büyük ekonomik gücüne sahip ABD, dünya endüstriyel çıktısının yarısını ve altın rezervlerinin dörtte üçünü kontrol ediyordu (Anderson, 2015:32-33). Bütün bu çabaların ABD'ye savaş sonrası kapitalizm için güvenli bir liberal dünya sunması beklendi. Ancak Sovyet gücünün önlemez yükselişi ve jeopolitik çıkmazların Trans-Atlantik ülkeleri için yarattığı güvenlik çıkmazı, Roosevelt'in vizyonunun yerini Truman'ın yönettiği ve ABD-Sovyetler Birliği arasında Soğuk Savaşa yol açan vizyon devraldı.

Soğuk Savaş Sovyetlerin genişlemesine karşı gelişen bir süreç olarak literatürde büyük yer kaplamasına rağmen, aynı zamanda Roosevelt'in pasif bir şekilde yönlendirdiği ABD dış politikasındaki ciddi dönüşümden kaynaklandı. Tanrının ABD'ye bahsetmiş olduğu istisnacı yapısı, Açık Kader anlayışı nedeniyle dışa doğru açılması ve bu dışa doğru açılmanın güvenliğini sağlama çabasıydı. “Yeni Düzen’in demokratik temellerine, *liberal ekonomik anlayışına* ve ABD’ye savaş sonrası insanlık üzerinde gayri ihtiyari bir hegemonya vererek küresel bir nispi halk refahı düzeni oluşturma amacıyla deniz aşırı ülkelere doğru genişlemeye” (Anderson, 2015: 31) çalışması, Çarlık döneminden miras kalan jeopolitik Sovyet davranışı ile çakıştı. Soğuk Savaşın iki aktörünün jeopolitik ve ideolojik olarak zıt kutuplarda bulunması ve birbirlerinin davranış modellerini ulusal güvenlik ölçeğinde sınıflandırmaları, iki süper güç arasında jeopolitik bir rekabetin başlamasına neden oldu. Bu jeopolitik rekabette Doğu Avrupa, Güney Doğu Asya ile birlikte Avrasya rimlandında bulunan Ortadoğu bölgesi de hususi bir yer edindi.

Dünya Savaşı’yla birlikte ABD’nin kendisini dış dünyaya karşı izole etme şansı kalmadı. Savaşla birlikte dünya politikasına ve güç politikasına doğrudan ve hegemon bir rol ile dâhil oldu. ABD artık uluslararası politik sisteme liderlik ediyordu ve olacak/olabilecek olanı yaratma gücü vardı. ABD’nin bu özelliği üç yönden belirgindi; hâlihazırdaki iki kutuplu dünya sisteminin liderlerinden biriydi. ABD, BM’nin lider ülkesiydi. Son olarak ise dünyada artan yeni ulus-devletlere karşı ABD bir dünya gücü olarak onları yönlendirme ve kendi sistemine katma potansiyeli vardı. Fakat ABD, bu noktada halen yeni devletlerle nasıl bir ilişki kuracağını öğrenme aşamasında ve acele etmiyordu. ABD hegemonyasını kurma aşamasının ilk anlarından itibaren krizlerle karşılaştı ve aslında politikası bu krizler üzerinden şekillendi. 1940’ların başları ve ortalarında Avrupa güvenliğine, 1950’lerin başlarında Güney Doğu Asya ve 1950’lerin ortalarında Ortadoğu’daki krizlere odaklandı. Aslında Sovyetleri çevreleyen Avrasya rimlandı üzerinde tedrici bir şekilde güvenliği sağlamaya çalıştı (Lerche, 1963).

İkinci Dünya Savaşı sonrası elli yıla küresel üstünlük amaçlı iki kutuplu ABD-Sovyet çekişmesi egemen oldu. Bazı açılardan Amerika ve Sovyetler arasındaki çekişme jeopolitik uzmanların en sevdikleri teorilerin test etme ve gerçeğe yansımaları temsil ediyordu. Atlantik ve Pasifik okyanuslarına egemen olan en güçlü deniz kuvvetleri, Moğol İmparatorluk topraklarını hatıra getiren Avrasya’nın merkezi alanında hüküm süren en büyük kara kuvvetlerine karşı yarışlıyordu. Jeopolitik boyut daha net olamazdı:

büyük ödül dünya için Kuzey Amerika ve Avrasya karşı karşıya, kazanan dünyanın bütününe hâkim olacaktı. Zafer elde edildikten sonra, birinci olanın yolunda durabilecek kimse yoktu. Her iki rakipte (ABD ve Sovyetler Birliği) mukadder zafere olan güçlü inancını müdafaa ederken, lazım olan çabaları savunan ve tarihi iyimserlikle aşılana kendi ideolojik çağrısını (kapitalizm versus komünizm) dünya çapında beyan etti. Bununla birlikte her biri, bir şekilde din savaşları asırlarını anımsatan ve güdümlü devletlerin tebaasını kendi egemenliği altında durmasını güçlendirmek için ideolojiyi kullandı. Küresel jeopolitik faaliyet alanlarıyla rekabet eden dogmaların iddia edilen evrenselliklerinin birleşimi, rekabete benzersiz bir yoğunluk katıyordu (Brzezinski, 1997).

ABD ve Sovyetler arasındaki rekabet büyük oranda klasik jeopolitik teorilerinin odağını oluşturan Avrasya bölgesinde sürdü. 1904'te "Tarihin Coğrafi Mihveri" isimli makalesinde Halford John Mackinder, *Mihver Bölge* (Pivot Area/kalpgah)'nin coğrafi yayılmaya elverişli ve doğal kaynaklar açısından zengin yapısı nedeniyle dünyaya hükmedebilecek bir hegemonya kurmada kilit rol oynayacak bir toprak parçası olduğunu ileri sürmüştü. Bu bölge ise ona göre Avrasya idi. Avrasya'ya hâkim olmanın yolu ise Doğu Avrupa'dan geçmekteydi. Mihver bölge, Doğu Avrupa'dan başlayıp Mançurya'ya kadar uzanan Sovyet topraklarıdır. Rusya-Kalpgah'a kıyasla diğer tüm Avrasya devletleri ve alanları *rimland* yani kıyısal alan sayılır. Rimland veya Kenar Kuşağında (iç kenar kuşak) Türkiye, Almanya, Avusturya, Hindistan ve Çin, dış kenar kuşağında ise İngiltere, Güney Afrika, ABD, Kanada, Avusturalya ve Japonya bulunmaktadır (Taşkesen, 2009: 72). Mackinder'ın büyük güçlerin dünya hakimiyeti için tahakküm altına alması gereken kalpgaha hakim olabilecek en büyük gücün veya tehdidin Rusya olduğunu ve bununda Batı için (dönem için İngiltere) temel güvenlik meselesi olduğunu belirtmiştir. Dengelerin deniz gücünden kara gücüne dönmesi, kaçınılmaz bir şekilde, eski Moğol İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde kurulmuş ve Mackinder'a göre mihver devlet olan Rusya'yı yükseltecekti (Dugin, 2005: 3-4). Yine Mackinder'a göre Rusya'nın iç kuşak bölgesinde bulunan Finlandiya, İskandinavya, İran, Türkiye, Polonya, Hindistan ve Çin gibi ülkeler üstündeki baskıları steplerdeki kalabalık güçlerin eskiden olduğu gibi dış bölgelere yaptıkları merkezkaç saldırılarının yerini alacaktı (Taşkesen, 2009: 73). Mackinder kenar kuşağı belirtmiş olmasına rağmen onun asıl odağı kalpgah idi. Kenar

Kuşağın büyük güç mücadelesi ve jeopolitik olarak stratejik bir konum şeklinde ABD dış politikasına yerleştiren Nicholas J. Spykman oldu.

Spykman'a göre Avrupa, Asya ve Ortadoğu büyük Avrasya kıtasını oluşturuyordu. Avrasya'nın "iç bölgesi" kaynakları ve iş gücü açısından zengin bir bölge olan "yerkürenin kalbiydi". Geçmişte, Kuzey Orta Asya'nın steplerinden gelen göçebe atlılar, Avrupa, Ortadoğu, Güneybatı Asya ve Çin'i sürekli baskı altına almışlardı. Rusya "yerkürenin kalbinde" kendini kabul ettirdiğinde ise, sınır devletlerinin kuşatıcı halkasını aşmaya ve okyanusa ulaşmaya çalışmış ancak Spykman'a göre "coğrafya ve deniz güçleri onları sürekli engellemişti". 19. yüzyılda yerkürenin kalbinde olan Rusya'nın baskısına Büyük Oyun olarak bilinen bir jeopolitik mücadeleyle İngiliz deniz gücü karşı koymuştu (Hopkirk, 1994).

Bu noktada büyük oyununun temel sahası ise Spykman'ın *rimland* olarak tanımladığı yerkürenin kalbini çevreleyen "kenar kuşağı"dır. Spykman, Avrasya çevresindeki deniz bölgesini "dünyanın büyük deniz otobanı" olarak niteler. Bu, Baltık ve Kuzey denizleri, Batı Avrupa'nın kenar denizlerini, Akdeniz ve Kızıldeniz'i, Basra Körfezi'ni, Hint Okyanusu'nu, Uzak Doğu ve Çin Hint'inin kenar denizlerini içermektedir. Avrupa, İran, Ortadoğu, Güneybatı Asya, Çin, Çin Hint'ini içeren "yerkürenin kalbi" ve deniz otobanı arasındaki kara alanı "büyük merkezi tampon bölge" olarak adlandırır. Spykman, Ortadoğu ve Basra körfezi, Güneybatı Asya bölgelerini özel stratejik öneme sahip olarak kaydeder. Çünkü burası, "Avrupa kara parçasının büyük üretici bölgelerini ve yerin kalbine ulaşan kara yolu güzergahını" içermektedir (Spykman, 2020: 26). Bu bölge ayrıca petrol rezervlerinin başlıca bölgelerini içermektedir. Karadeniz ve Avrupa Akdeniz'i bölgesindeki petrol üretim merkezleri, Akdeniz ülkelerinin etki alanının hemen dışında yer almaktadır. Ancak, büyük petrol üretim alanları, endüstriyel bir toplum inşası için ön şartı olan diğer unsurların nispeten daha azını içermektedir. Buna göre, Avrupa sanayi dünyası Asya ve Karadeniz petrol üretimine bağlı olduğu ilginç bir durum var. Japonya ve Çin ise Asya Akdeniz'ine bağlıdır. Amerikan endüstriyeli ise üretimi Amerikan Akdeniz petrol arzına bağlıdır (Spykman, 2020: 79). Spykman bütün bu bölgeleri rimland içerisine alır ve bunu kenar kuşak şeklinde teorileştirir.

Avrasya kara parçasının kenar karası "yeryüzünün kalbi ve kenar denizler arasında konumlanmış ara" bölgedir. Burası deniz ve kara güçlerinin çatıştığı tampon bölge yani rimlanddır. Rimland; Batı Avrupa, Ortadoğu, Güney Batı Asya, Çin ve Uzak Doğu

Ülkelerini içermektedir. Bu lkeler Britanya ve Japonya'nın açık deniz adalarıyla birlikte, kalpgaha göre daha fazla sanayi ve iş gücü kaynağına sahiptir. Ayrıca deniz ve kara gücünü yönlendirmektedir. Tarihte Napolyon Fransa'sı, Wilhelm ve Nazi Almanya'sının dünya hegemonyası için rimlanda egemen olmaya çalıştığını belirtir. Bu nedenle II. Dünya Savaşı öncesine belirginleşen ABD gücünün güvenliğinin kenar kuşakla doğrudan bağlantılı olduğunu söyler. Spykman, ABD güvenliği için büyük tehdidin Avrasya kara parçasının kenar kuşağı alanlarının tek bir g ile yönetilme ihtimali olduğu uyarısında bulunur. Bu sebeple Spykman, Mackinder'in yeryüzünün kalbi'nin kontrolünün dünya hâkimiyetine götürmesine dair ünlü nazariyesini şöyle değiştirilmesi gerektiği kanaatinde-dir: "Kenar Kara'yı kontrol eden Avrasya'yı yönetir; Avrasya'yı yöneten dünyanın kaderini kontrol eder". Spykman, savaş sonrası dünyada Sovyetler Birliği'nin kıtadaki en güçlü g iken, Çin'in Uzak Doğu'daki hâkim güç olarak çıkacağını öngörür. Bu nedenle ABD, Doğu Avrupa g dengesini ve Britanya'nın Avrasya'daki deniz ve hava erişimi sürdürülerek Sovyetleri bir şekilde dengelenmeye devam etmesi gerekiyordu. Bu erevede Doğu Avrupa, Uzak Doğu ve Ortadoğu savaş sonrası en stratejik öneme sahip alanlar oldu. Batı Yarıkresinin güvenliği için ABD, rimland olarak tanımlanan bölge üzerinde diğer hiçbir gücün hâkim olmasını engelleme sorumluluğunu stlenmeliydi. Spykman'ın bu yeni ngrs, ABD'nin jeopolitik düşüncesini yeniden şekillendirdi. Böylelikle savaş sonrasında Soğuk Savaş dönemi merkezi cepheleri Spykman'ın belirttiği rimland üzerinde yani Batı Avrupa, Uzak Doğu ve Ortadoğu bölgeleri oldu. Bu noktada Soğuk Savaş jeopolitik rekabetini oluşturan bu teori, ABD'nin kalpgahın esas gücü olan Sovyet Rusya'yı zapt etmek için Britanya ve Japonya'nın içinde bulunduğu bir koalisyonu yönlendirerek çevrelemeye odaklanması gerekiyordu (Spykman, 2020: 32-33).

ABD güvenliği ve bağımsızlığı ancak Avrasya kara kütlesinin Avrupa, Ortadoğu ve Uzak Doğu'da ezici bir hâkimiyet gücüne sahip olmasını imkansız kılacak bir dış politika ile koruyabileceğini Spykman açıkça ortaya koyar. Büyük imparatorluklar hem yanlardan kuşatılma tehdidi hissettikleri için yanlardan genişleme veya yanlardan kuşatma sürekli bir sorun olmuştu. Fransa'nın Habsburgları ve İngiltere'nin 19. yüzyılda Rusya genişlemesini kuşatma çabası bu sorundan kaynaklıdır. Bu noktada Rusya bazı devletler tarafından kuşatılma tehdidi ve kuşatarak tehdit oluşturmasına rağmen, Spykman'ın belirttiği üzere, rimland üzerinde bu iki şekilde tezahür etmektedir; rimland üzerinde

hakim olmak için kuşatma stratejisi ve kuşatma tehdidini bertaraf etmek için kuşatmayı yarma çabası (Dugin, 2005: 5-6). Nitekim Soğuk Savaşın büyük kısmı ABD'nin Sovyet Rusya'yı rimland üzerinde kuşatma çabası ve Sovyet Rusya'nın bu kuşatmayı yarma çabası şeklinde geçmiştir. Spykman bunu güzel özetler:

“Şurası unutulmamalıdır ki, yanlardan baskı uygulama ve kuşatma politikası, ya fiili olarak sınırları genişlemesi, ya anlaşma veya ittifakların oluşturulması vasıtasıyla gerçekleşebilir. Burada milli kaynakların müttefik devletlerin kaynaklarıyla takviye edilmesi Dışişleri Bakanlıklarının başvurdukları en yaygın uygulamalardan biridir. Fakat şurası gözden kaçırılmamalıdır ki, bu durum her ne kadar aynı amaca hizmet eder görünse de, bu sadece coğrafi bir unsur olmaktan ziyade, siyasi-ekonomik bir unsur olarak değerlendirilmelidir” (Spykman, 2020: 179).

Neticede Spykman'ın tarif ettiği şekilde Avrasya'yı çevreleyen rimland bir coğrafi unsurdan öte siyasi-ekonomik bir unsur olarak Soğuk Savaş rekabetinde merkezi bir konuma yerleşmiştir.

Amerika'nın Avrasya ile nasıl baş ettiği hayati önem taşımaktadır. Avrasya yerkürenin en büyük kıtasıdır ve jeopolitik olarak bir eksendir. Avrasya'ya hükmeden bir güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli bölgesinden ikisini kontrol edecektir. Haritaya yakından bakıldığında Avrasya üzerinde denetimin, Batı Yarımküreyi ve Okyanusya'yı jeopolitik olarak dünyanın merkezi kıtasının çevresi haline getireceğini ve Afrika'nın neredeyse kendiliğinden Amerika'ya tabi olması gerekeceğini gösterir. Dünya nüfusunun %75'i Avrasya'da yaşamakta ve dünya fiziksel zenginliğinin çoğu, hem yatırımlar hem de yeraltı zenginlikleri bakımından burada bulunmaktadır. Dünya üzerindeki enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir. Bu noktada taşıdığı potansiyel dolayısıyla Amerikan üstünlüğüne meydan okumak için gerekli siyasi ve ekonomik potansiyele sahip olanlar Avrasyalılarıdır. Brzezinski'nin dediği gibi,

“Avrasya'yı bir satranç tahtası olarak düşünürsek, esas oyuncular tahtanın batısından doğusuna, ortasında ve güneyinde bulunmaktadır. Bu noktada, büyük merkezi Avrasya platosunun güneyinde, siyasi açıdan anarşik, fakat enerji bakımından zengin hem doğu hem de batı Avrasya devletlerinin çok önem verdiği bir bölge uzanmaktadır”: Ortadoğu (Brzezinski, 1997: 52-53, 56).

Spykman'ın rimland içerisine yerleştirdiği Ortadoğu bölgesi ise Sovyet-ABD jeopolitik rekabetinin odak noktalarından biri olmuştur. Ortadoğu ABD ve Avrupalı müttefikler için tarihsel olarak çok önemli bir jeostratejik bölgedir. Sabık Britanya başbakanı Tony Blair'ın 2014'te ifade ettiği üzere, Ortadoğu'nun önemi, petrol üretiminde dünya sıralamasının başında olması ve dünya ve küresel pazarın devamlılığının Ortadoğu'daki petrol üretimine bağımlılıktan gelmektedir (Blair, 2014). Diğer bir özelliği ise Ortadoğu'nun Doğu-Batı, Kuzey-Güney yönlerinde bir transit geçiş merkezi olmasıdır. Bu özellikleri onu dünya ticareti ve politikasında vazgeçilmez bir konuma yerleştirmektedir. Özellikle Ortadoğu bölgesinin Süveyş, İstanbul, Çanakkale, Bab-ı Mendeb ve Bender Abbas gibi önemli geçiş rotalarına sahip olması hem bölgesel hem de küresel anlamda stratejik ehemmiyetini katlamaktadır. ABD için bölgeyi önemli kılan diğer nokta ise İsrail'dir. ABD ve İsrail arasındaki stratejik müttefiklik ve İsrail'in ABD'nin bölgedeki filosunu destekleyen önemli bir ülke olması, bölgeyi stratejik kılmaktadır. Soğuk Savaş dönemi temel alındığında bu önem daha açık olmaktadır. Nitekim Ortadoğu'nun ABD politikası için önemi pek çok devlet yetkilisi tarafından dile getirilmiştir. ABD başkanı Ronald Reagan, bölgeyi dünya hegemonyasını elde etme noktasında bir konuma oturtmuştur. Başkan Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski ise bölgenin ABD'nin dünya üzerindeki hegemonyası ağıısından hayati kaynakları barındırdığını (Brzezinski, 1997: 21-22) belirtmiştir. Aynı zamanda Avrupa ve Asya'nın birleşik kara kütlesi olan Avrasya jeopolitik yapısında stratejik bir konum işgal ettiğini belirtir. Avrasya kara parçası ve Okyanus yani kara gücü ve deniz güçleri bir tampon bölgeye oturan Ortadoğu bölgesi, taşıdığı nüfus ve kaynaklar düşünöldüğünde Spykman'ın dünya hegemonyası için stratejik olarak belirttiği rimlandın önemli bir pazılını oluşturmaktadır (Prifti, 2017: 3-4).

Bu perspektiften Ortadoğu kendine has bir coğrafik konumda bulunmaktadır. Hint Okyanus rotasını kontrol etmesi, sanayileşmiş ülkeler ağıısından petrolün taşıdığı ehemmiyet onu kontrol edilmesi gereken bir merkez yapmıştır. Prifti'nin belirttiği üzere Mackinder, Rusya'nın en büyük kara gücü olarak sıralanması gerektiğini söylerken haklıdır, ama Rusya'yı çevreleyen rimlandın onun gücünü sınırlandırdığını kağıırmıştı. Bu noktada ABD bir deniz gücü olarak yükselmiş ve deniz rotalarını kontrol ederek, Batı Yarımküresine doğrudan saldırı gelmesini önledi. Bu önleme aynı şekilde Sovyet Rusya'yı Avrasya rimlandında sınırlandırmasını gerektiriyordu. Spykman'ın rimland teorisi

perspektifinden ABD, Sovyet Rusya'nın Avrasya karasında egemen olmasını engellemek için *çevreleme* politikası uyguladı. Bu çerçevede ABD, Japonya, Kore ve Vietnam gibi yerlerde mücadeleye devam ederken, Türkiye ve İran gibi Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisini artırdı. Tabi bu mücadelenin bir diğer alanı ise Sovyetlerin ABD'nin rimlandı kontrol etmesini engellemek için varlığını Mısır, Suriye ve Irak'a taşımasıdır. Soğuk Savaş boyunca ABD'nin Spykman'ın rimland (kenar kuşak) teorisini çevreleme stratejisini yönlendirme noktasında kullandığı görülmektedir. Bu noktada petrol ve ana geçiş rotaları üzerinde olan Ortadoğu'da nasibini almıştır. Giulio Douhet'in hava gücü teorisi bağlamında Sovyetleri rimlandın bir kısmını oluşturan Ortadoğu'dan uzak tutmak için bölgede askeri üstlerinin olmasını gerektiriyordu. ABD, Sovyetleri Ortadoğu'dan uzak tutmak için deniz, kara ve hava üstünlüğü arayışı içinde oldu (Prifti, 2017: 6).

Ortadoğu'nun dünyanın en önemli stratejik bölgelerinden biri olması, özellikle taşıdığı doğal kaynaklar, önemli kara, deniz ve hava yollarının bölgeden geçmesi ABD gibi bir süper gücün bölgeye yönelik politikalarını şekillendirdi. Soğuk Savaş bağlamında, ABD'nin ve bölgedeki diğer Batı Bloku ülkelerinin çıkarları, Sovyet 'yayılmacılığına' karşı korunmalıydı (Madadi, 1970: 296-298). Lloyd C. Gardner, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını şu şekilde anlatmıştır: Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'da İngiltere'nin yerini almaya başlaması, ABD'nin bölgeye dahlini zorunlu kılmıştır. Özellikle savaştan sonra İngiltere'nin Sovyetlere ve uluslararası komünizme ekonomik güçlüklerden dolayı engelleyememesi, Sovyet nüfuzunun bölgede genişlemesine tepkisel olarak Ortadoğu'da Amerikan gücünün artmasını tetiklemiştir. O, bunun sadece Britanya gücünün düşüşüyle ilgili olmadığını, aynı zamanda ABD'nin emperyal amaçlarıyla ilgili olduğunu söyler. Bölgede uluslararası komünizmi önlemenin ötesinde, Körfez bölgesindeki petrole stratejik erişimin güvence altına alınması, ABD askeri üslerinin korunması, müttefik devletlerin ve dost rejimlerin savunulması da dâhil olmak üzere ABD'nin Ortadoğu'daki birincil çıkarları arasında bu önemlidir. Ortadoğu bölgesi geniş doğal kaynaklar içeriyordu ve hayati kara, hava ve su iletişim yolları üzerinde uzanıyordu. Özellikle ABD'nin bölgedeki operasyonları için hava kontrolü ve askeri üsler kurup korumanın önemi, ABD'nin çıkarlarını korumakta ve caydırıcılık oluşturmakta ehemmiyet taşıyordu. Nitekim bu askeri üslerin önemi Soğuk Savaş döneminde ve 2003 Irak işgalinde ortaya çıkmıştır (Gardner, 2009).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik, stratejik ve politik faktörler dolayısıyla Amerika'nın Ortadoğu'ya olan ilgisi katlanmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonunda uluslararası arenada yeni güç dengesine hâkim olma açısından Ortadoğu'nun toprak, petrol ve su yolları gibi hayati kaynaklara sahip olmanın yaratacağı avantajlar düşünüldüğünde bu daha barizdir. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, uluslararası sistemde rakipsiz iki süper güç olarak ortaya çıktı. Savaşın sona ermesiyle İngiltere başta olmak üzere Avrupalı güçlerin bölgedeki varlıklarının zayıflaması üzerine yaygın Sovyet etkisine karşı Ortadoğu'daki Amerikan etkisinin artmasına neden oldu. Soğuk Savaşın yarattığı yeni koşullar dolayısıyla Birleşik Devletler, dünyada ve Ortadoğu bölgesinde olası Sovyet genişlemesini sınırlamak için çeşitli politikalar, stratejiler ve taktikler geliştirdi: Truman Doktrini (1947), Bağdat Paktı Örgütü (1955) ve Eisenhower Doktrini (1957) gibi. Bu çerçevede, Körfez bölgesindeki petrole stratejik erişimi güvence altına almak, İsrail'in egemenliğini desteklemek ve korumak, ABD'nin askeri üslerini korumak, müttefik devletleri ve dost rejimleri savunmak ve İslami hareketlere ve terörist gruplara direnmek (bugün için) de dâhil olmak üzere ABD'nin Ortadoğu'daki birincil çıkarlarıdır (al-Sarhan, 2017: 457-458; Fuller, 1990).

1.2. Soğuk Savaş Dönemi Güç Mücadelesi ve Ortadoğu

Soğuk Savaş dönemi ABD'nin Ortadoğu ilişkilerini yönlendiren üç nokta bulunmaktadır. İlk ikisi birbiriyle bağlantılıdır; II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler arasındaki ideolojik kampaşma ve ABD'nin Sovyetlerin temsil ettiği komünist ideolojinin dışarıya doğru genişlemesini önlemek için Spykman'ın ortaya koyduğu jeopolitik kenar kuşak teorisi bağlamında Sovyet Rusya'yı siyasi olarak çevreleme politikası ilk iki noktayı oluşturmaktadır. Savaş sonrasında ABD açık bir şekilde kendisini siyasi ve ekonomik anlamda 'özgür ve kapitalist dünya'nın savunucusu olarak konumlandırmış ve kendisinin tam zıddı ve savaş sonrası zuhur eden iki süper güçten birisi olan Sovyet Rusya'nın temsil ettiği komünist dünyanın genişlemesini önlemeyi hayati bir konuma yerleştirdi. Bu minvalde, Sovyetler üzerinden genişleyen uluslararası komünizmin uluslar dünyasına yeni katılan ülkelere veya bölgelere yayılmasını engellemek için ise Sovyet Rusya'yı çevreleme stratejisini ortaya koydu. Çevreleme stratejisi ise büyük oranda dünya hâkimiyeti için başka bir gücün hâkim olmasının kabul edilemeyeceği, Doğu Avrupa, Uzak Doğu ve Ortadoğu'yu kapsayan rimland üzerinde gerçekleşti. Bu iki faktör Soğuk Savaşın yaratan olgular olmakla birlikte, uluslar dünyasına katılan yeni uluslarla

karşılaşmaları farklı tepkimelerin ortaya çıkmasına neden oldu. ABD'nin Ortadoğu politikasını şekillendiren üçüncü nokta ise, yeni ulusların kolonyal hâkimiyetten kurtulma veya bağımsızlıklarını kazanma çabaları yani de-kolonyalizm idi. Bununla bağlantılı olarak uluslararası politikaya üçüncü dünya halklarının kendilerini süper güç mücadelesinden sıyırmak için seçtikleri üçüncü yol olan Bağlantısızlar Hareketi şeklinde zuhur etti.

Ortadoğu daha doğrusu Arap dünyasında bu de-kolonyalizmle bağlantılı olarak kendisini Arap Milliyetçiliği şeklinde gösterdi. ABD açısından bakıldığında Ortadoğu politikasının gelişimi bu üç nokta üzerinden oldu. ABD, savaş sonrası Sovyetlerle girdiği ideolojik ve jeopolitik rekabeti, Ortadoğu'daki yeni uluslarla kurduğu ilişkilere taşımak istedi, buna karşılık Mısır, Suriye gibi bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkeler ise dünyayı yönlendiren iki süper gücün rekabetinden uzak durmak istediler. Özellikle İsrail'in bağımsızlığını kazanmasının ardından yükselen Arap milliyetçi liderler ve Roosevelt sonrası ABD dış politikasını Sovyet ve komünizm karşıtlığı üzerinden kuran yeni politikacılar arasındaki karşıtlık, ilişkilerin yapılanmasında belirleyici rol oynadı. Bu noktada ABD, tehdit olarak nitelendirdiği Sovyetleri bir güvenlik problemi olarak yeni Ortadoğu uluslarıyla ilişkilerine taşıdı. Buna karşılık yeni uluslar Sovyet Rusya'nın komünist genişlemesinden ziyade İsrail'in kendi güvenliklerine oluşturduğu güvenlik tehdidini ABD ile olan ilişkilerde öne çıkardılar. Nitekim ABD ve milliyetçi Arap devletleri arasındaki bu politik düşünsel farklılığın yarattığı karşıtlık, 1970'e kadar olan yirmi beş yıllık ABD ve milliyetçi Arap devletleri ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesini engelledi.

Atom bombasının ABD tarafından Japonya'ya karşı kullanılmasından Sovyetler Birliği'nin dağılıpına kadar geçen kırk beş yıl, dünya tarihi içinde Soğuk Savaş olarak tanımlanmıştır. Soğuk Savaş II. Dünya Savaşı sonrasında tartışılmaz güçleri ile ortaya çıkan iki süper gücün liderlik ettiği iki kutbun Soğuk Savaş şeklinde adlandırılan bir mücadele içinde sürekli karşı karşıya gelmesidir. Bu dönem tarafların birbirlerini nükleer silahlarla yok etme garantisi bulunduğu için, insanlığı tahrip edeceğine geniş çapta inanılan küresel savaşların yaşanması korkusu hâkim olmuştu. İki taraf arasındaki kıyamet retoriğine rağmen Soğuk Savaş aslında savaş sonrası ortaya çıkan oldukça eşitsiz ama kimsenin meydan okuyamayacağı yeni güç dengesinin kabulünü ifade eder. SSCB, yer kürenin bir bölümünü kontrol ederken, ABD önceki sömürge güçlerinin emperyal

hegemonyasından geri kalan ne varsa ele geçirerek Batı Yarımküresi ve okyanusların yanı sıra kapitalist dünyanın geri kalanı üzerinde denetim ve hâkimiyet kurdu. İki tarafta diğer tarafın mntıklarına olabildiğince müdahale etmediler. Almanya, Japonya üzerinde birtakım tartışmalar olmasına rağmen, taraflar arasındaki asıl mücadele belirsizliğini koruyan alanlar üzerinde gerçekleşti. Bu noktada büyük çoğunluğu dünya atlasının kenar kuşağında yer alan ve yeni bağımsızlıklarını kazanan ve komünist genişlemenin muhtemel hedefinde olabilecek bölgeler üzerinde Soğuk Savaş rekabeti gerçekleşti (Hobsbwan, 1996: 263-265).

ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasetinin en güçlü devleti olarak çıktı. Savaş sonrasında Roosevelt'in tarafsızlığı veya ılımlılığı bir kenara bırakıldı. Özellikle Kızıl Ordu'nun Doğu Avrupa'daki etkin varlığı, burada Komünist rejimlerin ardı ardına kurulması ve Fransa, İtalya, Finlandiya gibi ülkelerde kitlesel komünist partiler aktifleşmesiyle Washington'un öncelikleri değişti. Pax-Americana için Kremlin'in ve onun temsil ettiği komünizm ile daha yakından ilgilenmek gerekiyordu. Sovyetler dünya savaşında Almanya tarafından işgal edilince,¹ böyle bir durumu bir daha yaşamamak adına savunmacı davranmış ve Doğu Avrupa'da kendisine bağlı uydu devletler oluşturma ihtiyacı duymuştu. Bunun sağlanması için her türlü siyasal ve askeri baskıya girişebilir ve bölge dışında kendisinden belirgin bir şekilde güçlü olan Batı ile sorun yaratacak bir devrimi durdurmaktan ve aksatmaktan geri duramazdı (Anderson, 2015: 35-36).

Diğer büyük güçlerin davranış modelini izleyen ABD, dünya siyasetinde kendisinden başka bir hegemonu kabul edemezdi. Başka bir hegemonun çıkmasını engellemek temel hedef olmuştu. Bu da uluslararası sistemdeki statükoyu kendi lehine ayarlamakla olurdu. ABD için Batı Yarımküresinin güvenliğini sağlamak için II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Japonya gibi tehditlerin oluşmasını engellemek önemliydi. Özellikle İngiliz Başbakanı Neville Chamberlain'in 1938'de Çekoslovakya'nın Naziler tarafından işgal edilmesine izin verdiği Münih Anlaşması gibi bir hataya düşmeden anında Sovyetlere karşılık verilmeliydi. Nitekim 1945-1960 yılları arasında ABD'nin yaptığı bütün girişimler, dünya savaşına ve Holokost'a sebep olan Münih'in bir daha yaşanmamasını garantiye almak çerçevesinde gelişti. *Münih Sendorumu* şeklinde tanımlanabilecek bu siyasal davranış modeli tehlikeyi bertaraf etmek için anında ve misliyle karşılık vermeyi

¹ Nazi Almanya'sının işgalinden önce aynı şekilde Moskova Napolyon orduları tarafından işgal edilmişti. Batı'dan gelen bu işgaller büyük oranda Doğu Avrupa düzlükleri yoluyla Rusya'nın içlerine uzanmıştı (Marshall, 2018: 19-22).

gerektiriyordu (Graebner, Burns ve Siracusa, 2010: 5-6, 10-12, 67, 117-118, 335). Bu noktada mevcut uluslararası sistemde başka bir bölgesel hegemonun yükselmesini ve dolayısıyla Batı Yarımküreyi çevreleme girişimlerini önlemek için ABD'nin tek bir devletin veya koalisyonun yeteneklerine dayalı olarak tanımlanabilecek yaklaşık olarak eşit güç dağılımını sürdürmesi önemliydi (Prifti, 2017: 11). Bu çerçevede ABD, Japonya ve Batı Avrupa'nın kalkınması ve güvenlik şemsiyesi altına alınmasını sağlamak için nükleer gücün büyümesi için çabalarken, diğer tarafta kürenin kenar kuşağına doğru bir genişlemeye gitti.

Dünya Savaşı'nın ardından ABD, gücünün büyüklüğüne ve bu gücün 'ABD Çağı' için oluşturduğu avantajların idrakine varmıştı. Bu duygu şuna dönüştü; Amerika, dünyayı Hitler'den korudu, şimdi ise Stalin'den koruyacaktı. ABD Roma İmparatorluğu gibiydi. Kendi çağının her sorunuyla ilgilenmenin yanında bu sorunları kendi güvenliği ile ilişkilendirdi. Kendini dünya üzerindeki tek özgün model olarak görmek, onu her sorunla doğrudan ilgilenmeye itiyordu. Netice itibarıyla bu tür bir siyasi düşünce ve güvenlik tahayyülü, ABD'yi dışarıya doğru yayılmaya veya genişlemeye itti. *Amerikan Yüzyılı* söylemi, ABD politikacılarını ve iş adamlarını Washington'un pazar ve hammadde alabileceği bölgelere yönelmelerine ve domine edebilecekleri bölgeleri araştırmalarına vesile oldu. Bu noktada ticari ve askeri bir yayılma olarak gerçekte varlığını ortaya koymasına rağmen bu yayılmanın söylemsel karşılığı özgürlük götürmek olmuştu. II. Dünya Savaşı'nın vahşiliği, acımasızlığı ve aşırılığını komünistlerle eşitlemek, özgürlük götürmenin meşru sebebi oldu. Bu minvalde Washington'da ABD gücünün limitlerine dair çok az şüphe vardı. Bütün bu süreçler iş adamlarına, Wall Street politikacılarına ve Pentagon'a normal ve doğal gözüktü. Komünistlere karşı bir 'haçlı ruhu' uyanmış ve savaş bu minvalde yürütülüyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında Washington'daki duygu, ABD genişlemesi ancak Sovyetler dize getirilirse başarıya ulaşabilir şeklindeydi. Güç mobilizasyonu bunu olabildiğince gerçekleştirmek üzerine kuruldu (Ambrose ve Brinkley, 1997: giriş bölümü XII-XIII).

Birleşik Devletler'in ideolojik olarak tam tersi olan Sovyetler Birliği tarihin sondan bir önceki evresini temsil ediyordu. Buna karşılık ABD ise özgürlüğün ta kendisiydi. Bu noktada aralarında ontolojik bir fark vardı. ABD, kendi zıttı olan Sovyetleri bir şekilde önlemesi gerektiğini biliyordu. Böylelikle bir bürokratik söylem olan 'önleme', Amerika için en can alıcı olacak şeye yani 'güvenliğe' dönüşmeye uygundu. Truman Doktrini

1945-1947 arasındaki kritik yılların bir tezahürü olarak ortaya çıktı. Güvenlik arayışında olan ABD için Sovyetleri önlemesi önemliydi. Güvenliğin bu şekilde öne çıkması itirazlar hiyerarşisinin ortadan kalkmasını beraberinde getirdi. Güvenliğin koruma hizmeti verdiği dünyaya Amerikan hediyesi olan demokrasi ise bunun hemen ardından geliyordu. Totaliter komünizm tehdidine karşı güvence altına alınması veya genişlemesi gereken şey Amerikan güvenlik şemsiyesi formundaki ‘Özgür Dünya’ idi. Nitekim birçok Amerikan politikacısı bunun ABD’nin Açık Kader’i ve önlenemez olduğuna inanıyordu. Öyle ki, İspanya-Amerika savaşından sonra bölgesel olmaktan çıkan bu kader, Wilson ile birlikte metafizik bir boyut kazanmış ve Soğuk Savaş’ın etkisiyle bir haçlı ruhu edinmişti. Ahlaki ve siyasi bir tonla telaffuz edilen bu kader, Roosevelt, Truman ve diğer ABD başkanları tarafından açıkça desteklenmişti. Nitekim ABD’nin mutlak kötülük olan komünistlere karşı özgür dünyayı savunması, diğer halkları umut olması ve bu minvalde genişlemesi, Tanrı’nın Amerikan halkına yüklediği bir misyondur. Kendini mutlak komünizm karşısına yerleştiren Washington, komünist tehdit sürdüğü müddetçe Batı dağarcığına kapitalizmi ve serbest ticareti dokunulmaz terimler olarak yerleştirdi. Böylelikle savaş sonrası dış politikasını Sovyetleri önleme üzerine konumlandıran ABD, dışı doğru bir güvenlik arayışına girdi. Onlar için başkalarının genişlemesi veya öyle görünmekte olan şeyleri frenlemek için kendilerinin genişlemesini gerektiriyordu. Bu minval üzere, aralıksız süren Sovyet baskısı nedeniyle sürekli bir korku, iktidar üstünlüğü ve güvenlik ihtiyacı arayışına giren ABD için önleme çizgisi, imparatorluğun çizgisi haline geldi (Anderson, 2015: 36-52) ve kendisini Sovyetleri yerkürenin kenar kuşağında çevreleme politikası ile şekillendirdi.

Soğuk Savaş öncelikle Doğu Avrupa ve Almanya üzerine yaşanan rekabetle başladı. Polonya sorunu bunu katladı. Stalin savaş bitimine yakın Yalta Konferansı’nda (1945) Doğu Avrupa’da özgür seçimlerin yapılmasına izin vereceğini hatta destekleyeceği sözünü vermişti. Fakat Doğu Avrupa’nın Sovyet Rusya güvenliği için taşıdığı önem bunu mümkün kılmadı, bu açık bir illüzyondur (Ambrose ve Brinkley, 1997: 55-56). Doğu Avrupa’da Sovyet yayılması, Rusya’nın işgalini önleme noktasında önemliydi. Stalin’in davranışlarındaki değişim ve katılık ile birlikte, Doğu Avrupa meselesi Sovyetler için bir ölüm kalım, ulusal güvenlik konusu oldu. ABD için de aynı şey geçerliydi. Sovyetlerin Doğu Avrupa’da yayılması ve Batı Avrupa ülkelerini bu şekilde tehdit etmesi, ABD’nin kapitalist dünyayı yeniden ihya etme planını engelliyordu. ABD için komünizmin

çevrelenmesi doğrudan doğruya Amerikan kapitalizminin genişlemesi ve yayılması anlamını taşıyordu (Hook ve Spanier, 2016: 19).

Dünya Savaşı'nda Almanya'yı kontrol etme girişimine İngiltere öncülük yaptı. Aynı şekilde Soğuk Savaşın başlangıcında yine İngiltere Sovyetlere karşı ilk adımları attı. Bu noktada İngiltere'nin Sovyetleri bastırmada başarısız veya yetersiz olduğu anlaşıldığında Birleşik Devletler devreye girdi. Sovyetleri çevreleme veya dengeleme çabası, 1946-1947 yılları arasında yavaş yavaş gelişti. Sovyet gücünün Doğu Avrupa'nın ötesine genişlemesi, ABD'nin üzerinde komünist baskıyı açıkça hisseden Batı Avrupa ülkeleri, Yunanistan, Türkiye ve İran çeperinde bir savunma hattı oluşturmaya itti. Sovyet Rusya'nın özellikle yerkürenin kenar kuşağının kuzey hattında yayılma çabası ABD'yi Ortadoğu'ya çekmişti. Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa'daki davranışları tarihsel olarak savunma amaçlıydı ve ABD bunu bir nebze anlayabiliyordu. Ama Türkiye-Hindistan çizgisindeki yayılma, Sovyetler için bir güvenlik arayışı olarak okunabilse de bu ABD'nin dünya hegemonyasına doğrudan bir tehdit oluştururdu. Rus Çarlarıyla aynı şekilde Stalin de Akdeniz'de açık denizlere açılan bir liman oluşturma ve Ortadoğu'da yer edinme istegindeydi. Fakat Sovyet Rusya'nın bu yöndeki politikasına ABD hızlı ve misliyle cevap verdi ve bu *çevreleme/containment* stratejisi olarak literatüre geçti.

Özellikle Sovyetlerin Yunan İç Savaşı'na (1946-1949) müdahalesi, Türkiye'den toprak talepleri (1945) ve İran'dan geri çekilme noktasında direnç göstermesi (1946) ABD'nin harekete geçmesine neden olmuştu. ABD'nin bu dönemde aldığı kararlar hızlı dış politika kararlariydi, Soğuk Savaşın planlı bir cevabını oluşturunuyordu. ABD'nin Ortadoğu'ya tutarlı bir strateji uygulaması ancak Moskova'nın II. Dünya Savaşı sonrası davranışlarını tarihsel bir perspektife yerleştiren Sovyet dış politikasını yeniden değerlendirmesi sonrasında geldi. Bu minvalde ABD'nin Sovyetlere karşı dış politika değişikliğine acilen gitmesini belirten kişi İngiltere Başbakanı Winston Churchill olmuştu. Churchill, 5 Mart 1946 tarihinde ABD Missouri eyaletindeki Fulton kentindeki Westminster Koleji'nde Avrupa'nın üzerine Sovyet *demir perdesinin* indiğini belirten ünlü konuşması, bu minvalde atılan ilk adımdır. Ama ABD'nin Soğuk Savaş stratejisinde belirleyici olan kişi, Dışişleri bakanlığı uzmanı ve Sovyet uzmanı olan George F. Kenan olmuştu (Hook ve Spanier, 2016: 34-35).

ABD dış politikasını ve Ortadoğu'ya girişini ele alırken, Soğuk Savaş etkisini ve bu minvalde oluşturulan metinler dikkate alınmalıdır. ABD'nin sahip olduğu dış politika

anlayışının gerçeğe yansması tarihsel miras üzerine inşa edilen Soğuk Savaşın yarattığı ortam sayesinde olmuştur. Yukarda işaret edildiği üzere Sovyet Rusya'nın Avrupa'ya yayılma peşinde olması (ideolojik) ABD'nin dış politikaya kendi ideolojisini yaymasına neden olmuştur. Anti-Komünist ideoloji sayesinde ABD, Sovyet tehdidine karşı tarihte daha önce görülmemiş bir dış politika yapılanması içerisine girdi. Savunma Bakanlığı'nın devasa yapıya ulaşması Soğuk Savaşla aynı döneme denk geldi (Sümer, 2008: 130). Bu noktada George F. Kennan'ın 1946 yılında Moskova'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde görev yaparken, Washington'a yaklaşık 8000 kelimelik gönderdiği ve 1947'de Mr. X ismiyle yayınlanan "Sovyet Tutumunun Kaynakları" (FRUS, 1946, Vol.VI, Eastern Europe: The Soviet Union, d. 468-487, 489, 30 Ocak-23 Mart 1946; Kenan, 1947) ismi ile yazdığı makalesi, Birleşik Devletlerin Soğuk Savaş stratejisinin belirlenmesinde belirleyici oldu. Kenan'a göre Sovyetler Birliği, içyapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı dış politikasının değişmesi mümkün değildir. Kenan, makalesinde ABD hükümetini Sovyetlerin savaş sonrası kötü niyet ve emelleri hakkında uyardı. Hem kendi kişisel yaşamı hem de ABD'nin Sovyet politikası açısından bir dönüm noktası olan bu metinde Kenan, savaş sonrası, Sovyet yayılmacılığın durdurulması ve Sovyetler Birliği'nin dünya barışını bozucu her hareketinin derhal ve daha üstün bir güçle karşılanması gerektiğini belirtti (Hobsbawn, 1996: 272-273). Yine ona göre, Rusya'nın tarihsel ve coğrafi güvensizliği, ideolojik olarak komünizmi yayma çabası, Rus tarih ve geleneğinin güçlü ellerinin yol gösterdiği Sovyet askeri gücünün varlığı, Moskova'nın kapitalist sistemi yok etme taahhüdünü ayakta tutuyordu (Hook ve Spanier, 2016: 38). Bu minvalde ABD'nin Sovyetlere karşı çevreleme politikası uygulaması gerektiğini belirtti. Kenan, 1947-1949 yıllarında Politika Planlama Dairesi'nin (Policy Planning Staff) başkanı olarak görev yapması, çevreleme politikasının gerçeğe aktarılmasında etkili olmuştur. İngiliz coğrafyacı Mackinder'in iç kenar bölge (rimland) olarak tanımladığı bölge yapısının Amerikan çıkarları açısından önemli olduğuna işaret etti. Nitekim Mackinder'in teorisini bir üste taşıyan Kenan'ın mesajını kaleme almasından üç yıl önce Spykman, Rusya'yı kontrol etme ve dünya hegemonyası noktasında iç kenar bölgenin taşıdığı önemi ortaya koymuştu (Yüksek, 2009: 146-149).

ABD'nin çevreleme Strateji resmi anlamda 1947'de Başkan Harry S. Truman tarafından yayımlanan Truman Doktrini ve Marshall Planı'yla yürürlüğe girdi. 1946'dan itibaren ABD, Sovyetleri bir dünya fatihi olarak görmeye başladı. Nitekim Moskova'nın yarattığı

tehlike Hitler'in Çekoslovakya üzerinde yarattığına benziyordu. Dışişlerinden William C. Bullitt, Sovyetler ve Hitler benzetmesini Ulusal Savaş Koleji'nde yaptığı konuşma ile açık etmişti. Birleşik Devletler'deki genel kanı, komünizm kaos ve fakirlik yaratıyordu. Buna karşılık vermenin yolu ise ekonomik yardımlarla istikrar ve refah yaratmaktı. Bu nedenle üç seçenek ABD dış politikasına yansdı; kendi askeri kaynaklarını yaratma, tehdit edilen uluslara askeri yardım gönderme ve ihtiyaç duyan uluslara ekonomik ve teknik yardım sağlama idi. Bu çerçevede Sovyet tehdidini çevreleme politikasına ABD kamuoyunu ikna eden kişi Truman oldu. Avrupa'nın komünist etkinin altından kurtulmasının ekonomik olarak yeniden kalkınmasına bağlı olduğunu bilen Amerikalılar, Batı Avrupa'nın kalkınması için ekonomik paket ortaya koydu. Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Avrupa için yürürlüğe koyduğu Marshall Planı, Avrupa ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine vurgu yaparak ABD'nin refahının Avrupa'da yattığının altını çizmiştir. ABD dünya savaşı ile birlikte Nazi Almanyası'na karşı oluşturulan koalisyonu liderlik ederek, kendi ve dünya kamuoyuna ABD'nin belli bir misyonu olduğu inancını güçlendirildi. Nitekim diğer küresel güçlerden farklı gelişimi, yeni dış politikasının farklı sentezlerden beslenmesine yol açmıştı. Bunların en önemlisi, Wilsoncu idealizmdir. Soğuk Savaş ile etkileşime giren Wilsonculuk, küresel iyilikseverlik denilen dış politika akımı yaratmıştı. Bu akımın savunucularına göre, dış politika uzun vadeli inşa faaliyetiydi ve ABD bunu ancak bir bölgede yaşayan ulusların çıkarlarını gözeterek sosyo-ekonomik boyutlu araçlarla gerçekleştirebilirdi (Sümer, 2008: 129). Wilsoncu vizyon ve Soğuk Savaşın ideolojik havasında çıkan Truman Doktrini ve Marshall Planı, Batı Avrupa devletleri başta olmak üzere Yunanistan ve Türkiye gibi Sovyetler tarafından doğrudan tehdit edilen ülkelere ekonomik ve teknik yardım sağladı. Truman Doktrini ile birlikte, Sovyet yayılmasına karşı ne zaman ve nerede tehdit olduğuna bakılmaksızın, eğer tehdit Sovyetlerden geliyorsa ABD buraya ekonomik, askeri ve teknik yardım sağlamak yükümlülüğündedir. Bu doktrin herhangi bir devrime karşı kapı kapatıyordu. Özgür İnsanlar ve anti-komünizm bu çerçevede sinonim bir anlam kazanıyordu. Bu aydınlık ve karanlığın savaşı olacaktı. Truman Doktrini ile birlikte anti-komünist ideoloji ABD dış politikasına derin bir şekilde işledi ve 1950'lerde McCarthyci ideoloji şekline dönüşerek, ABD dış politikasını zehirleyecekti (Ambrose ve Brinkley, 1997: 79, 82, 86). Truman Doktrini Soğuk Savaşın simgeleri olan olguları doğurdu. 1949'da NATO'nun kurulması bu minvalde gerçekleşti. NATO'un karşısına Sovyetlerin liderliğini yaptığı Varşova Paktı

(1955) ile birlikte, iki bloktan oluşan ABD ve Sovyetler Birliği'nin liderliğini yaptığı iki kutuplu bir dünya doğdu (Priestland, 2017: 244-249, 255-258).

1950 yazının sonlarında Kore Savaşı'nın patlak vermesinin ardından, NSC-68 başlıklı bir politika belgesi kabul edildi. NSC-68 (National Security Council Paper 68) Şubat ve Mart aylarında hazırlandı ve ABD'nin barış zamanında üstlendiği en kapsamlı silahlanma programının yolunu açtı. ABD savunma harcamaları, 1951 mali yılında ABD Gayri Safi Milli Hasılası'nın (GSMH) %6.9 iken 1952 mali yılında %12.7'ye 1953'te ise %13.8'e yükseldi. NSC-68 ile birlikte ABD GSMH'indeki savunma harcamaları dünya savaşı sonrasında zirveye çıktı. NSC-68, Paul Nitze ve Politika Planlama Ekibi, Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Robert Lovett ve diğer elitlerin, Sovyetlerin ilk atom bombası denemesine histerik bir korku ile algılamasının sonucudur. Bunun yanında Çin'de ve Kore'de Sovyet başarıları da buna neden oldu. Bu noktadan sonra ABD, Kore ve dünyanın diğer yerlerinde gerçekleşen yerel meseleleri, uluslararası bir mesele olarak görecektir ve Sovyet genişleme çabasının bir ürünü olarak algılayacaktı. Bu nedenle bütün meseleler ABD-Sovyet rekabeti çerçevesinde algılanacak ve buna göre politika belirlenecekti. Bu anlayış ABD Ortadoğu ilişkilerini önemli düzeyde etkileyecekti. Özellikle yerel bir meselenin uluslararası bir sorun haline getirilerek doğrudan Soğuk Savaş rekabetine dâhil edilmesi noktasında.

Her ne olursa olsun 1949'dan önce Batılıların Kremlin'in gücüne dair görüşleri kötümserdir. Kenan'ın 1946'daki uzun telgrafından anlaşıldığı üzere Sovyetler içyapısı dolayısıyla dünya hegemonyasını amaçlamaktaydı. Bu düşünce Batı'yı Sovyetlerle Soğuk Savaşa sürüklemiş ve NSC 68 ortaya çıkmıştı. 1949'a kadar Sovyet tehlikesi daha çok politik nitelikteydi, ama Kore Savaşı ve nükleer denemeler neticesinde Amerikan nükleer tekelinin bozulması, tehlikeyi askeri boyuta taşıdı. Komünizmin yayılma çabası devrimci hareketleri destekleme üzerine kuruludur. Bu çerçevede komünistlerle ilişkili veya komünist belirtileri olan devrimsel hareketler her ne olursa olsun bertaraf edilmeliydi. Nitekim 1950'lere gelindiğinde Yugoslavya, Türkiye, Yunanistan, İran, Kore ve Berlin'de ABD, komünizmle dünyanın her yerinde savaşta olduğunu idrak etmeye başladı. Bu açık bir abartı olmasına rağmen aciliyet ve tehlike duygusu ABD'yi sert politikalar uygulamaya sevk ediyordu. Nükleer tekelinin kırılması, Çin'in komünist etki altına girmesi ve Batı dışişleri bakanlarına ve istihbarat servislerine ulaşan tehlike sinyalleri, Sovyet saldırganlığının abartılmasının üç ana nedeniydi. Bu çerçevede Truman

güvenlik anlayışını yeniden düzenledi ve NSC-68 ortaya çıktı. Özgür Dünya ve Komünist Dünya mücadelesi güç kazandı ve diğer ulusların hangi tarafta olacaklarına karar vermesi gerekiyordu. ABD NSC-68 çerçevesinde “Kremlin’in tasarımlarını bozmak için” bütün yükümlülükleri üstleniyordu (Heuser, 1991: 18-24; Gaddis ve Nitze, 1980: 164-176).

Soğuk Savaş kültürünün oluşmasında 1950’de Truman yönetimince kabul edilen NSC-68 belgesi ise dönüm noktası idi. NSC-68 bir manifesto niteliğinde olup Sovyetlerin güç yapılanması peşinde olduğunun bu nedenle anti-komünizmi doğal bir davranış ve Soğuk Savaşın kaçınılmaz olduğunun ilanıdır. Komünistler ateisti. Bu nedenle Truman Soğuk Savaşın ‘inanç ve materyalizm’ arasındaki savaş olarak nitelendirmişti. *Time* dergisinin kurucusu Henry Luce’a göre Soğuk Savaş her şeyden önce kutsal bir savaştı. ABD’nin en üstün manevi otoriteyi çağırarak kendi açık yazgısı için çürütülmesi olanaksız bir onay kazanmıştı (Sümer, 2008: 130). J.F. Dulles, Dean Acheson ve Paul Nitze gibi elitler Soğuk Savaş kültürünün kamuoyuna yerleşmesi için komünist tehdidi ürkütücü portresini çizdi. McCartyci ideolojinin oluşması ile birlikte bir üst seviyeye ulaşan ürkütücü porte ile birlikte ABD değerleri de doktriner bir hal aldı. Bu nedenle ABD, diğer süper gücün önünü kesmeliydi. ABD dış politikasının dünyaya karşı misyonu vardı; Naziler ve Komünistlere karşı dünyayı özgürleştirmekti. Kissinger’ın sık sık vurguladığı gibi, ABD güç dengesi arayışı içerisinde koalisyonlar oluşturmaktan ziyade, değer içeren hedefler peşinde koşmuştu. Diğer çıkarları söz konusuysen ABD’nin sorumluluklarının olduğu, Amerikan dış politik kültürünün yerleşmiş klişelerindendir (Kissinger, 1969: 93). Netice itibarıyla ABD dış politik kültürünün Soğuk Savaşla bu şekilde derin bir bağ oluşturması ve NSC 68 ile birlikte bütün yerel meseleleri uluslararası bir sorun olarak görmesi ve kendi ulusal güvenliğiyle ilişkilendirerek konuyu Soğuk Savaş rekabetine taşıması, Ortadoğu ile ilişkilerinde belirleyici oldu. Özellikle ABD’nin Ortadoğu politikasını belirleyen de-kolonizasyon ve Arap milliyetçiliği ile olan ilişkisinin Soğuk Savaş bağlamında ele alınması, Ortadoğu’nun yeni uluslarıyla ilişkilerinin olumlu bir başlangıç yapmasını engelledi.

1.2.1.Ortadoğu ve Kuzey Kuşağı: Sovyet Rusya’yı Çevreleme

Halliday’in belirttiği üzere bir yandan büyük güçler ve bölge devletleri etkileşimi, diğer yandan bölge ülkelerinin toplumsal hareketlilikleri, Soğuk Savaşın bölge üzerinde dramatik bir etkiye bulunmasına neden olmuştur. 1940’ların sonundan 1980’lerin sonuna kadar süren Soğuk Savaş, çok katmanlı bir rekabetti; Doğu ve Batı arasında doğrudan,

Ortadoğu'daki müttefikleri desteklemek için savaşları ve askeri rekabetti ve esasen askeri bir yarışma, siyasi bağıllık ve ekonomik avantajlar için rekabetten daha fazlasını içeriyordu. Soğuk Savaş boyunca süren dramatik askeri krizler, devletlerin içinde ve devletler arasındaki uzun süreli müzakereler ve ayaklanmalar ile birlikte Ortadoğu'da süper güçlerin siyasetinin kendisi, bir dizi az görünür ama daha uzun vadede belirleyici süreçler, sosyal, ekonomik ve ideolojik değişimlerle iç içe geçti. Soğuk Savaş sadece Doğu-Batı ikiliğinin ötesinde bölge devletleri ile kurulan ilişkilerde de farklılıklar oluşturdu. ABD, İsrail ile stratejik ilişkiler geliştirirken diğer yandan asıl çıkarları körfezde yatıyordu. Sovyet Rusya, Arap Milliyetçileri ile ittifak kurarken komünistlerin dışarda bırakılmasıyla karşı karşıya kaldı (Halliday, 2005: 97-98).

Soğuk Savaş, bir bütün olarak uluslararası sistem ile bir yandan küresel rekabetin alt sistemi veya bölgesi arasında karşılıklı bir ilişkiyi, diğer yandan ise bölgesel manevra ve inisiyatifi içeriyordu. Bölgede bu önemli bir değişime işaret ediyordu: Büyük ölçüde Ortadoğu'ya daha geniş bir çatışmanın dayatılmasını içeren iki dünya savaşının aksine, Soğuk Savaş, yüksek kolonyal çağdan daha büyük ölçüde ilgiliydi. 1918-1945 tarihleri arasında bölgede yaşananlar, bölge ülkelerinin doğrudan Soğuk Savaşın aktörleri olmasına neden oldu. Böylelikle, Soğuk Savaş Ortadoğu devletleri ve toplumları üzerinde bir etkiye sahipken, bölgedeki devletler ve sosyal hareketler de önemli ölçüde bireysel politikalar izleyerek küresel çatışma üzerinde kendi izlerini bıraktılar. İsrail, Türkiye, Mısır ve İran gibi devletler, bölge çapında komünist, milliyetçi ve daha sonra İslamcı karaktere sahip sosyal hareketler ile Soğuk Savaşın doğrudan aktörleriydi (Halliday, 2005, 100).

Soğuk Savaş Ortadoğu'da 1946-1955 tarihleri arasında büyük oranda Arap olmayan Kuzey Kuşağı'ndaki ülkeleri kapsayan olaylarla başladı. Soğuk Savaşın Ortadoğu'ya taşınması büyük oranda iki süper gücün ideolojik ve jeopolitik rekabeti etkili oldu. Soğuk Savaş'taki iki büyük gücün de bölgede çok farklı stratejik çıkarları vardı: Ortadoğu'yu çevreleyen SSCB, en çok güney sınırı boyunca stratejik ve diğer zorlukların ortaya çıkmasından endişe duyuyordu. Bu nedenle dünya savaşı sonrası ilk olarak Arap olmayan komşularına –Türkiye, İran, Afganistan- odaklandı. ABD ise Sovyetlerin dünya hegemonyasına gitmesi noktasında Skypman'ın kenar kuşak olarak tanımladığı jeostratejik bölgenin başka bir gücün eline geçmesini engellemeye odaklandı. Ortadoğu'nun coğrafi konumu ve yeraltı rezervleri dolayısıyla büyük güç politikasında

ve güç dengesinde oynadığı rol sorgulanamaz. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Ortadoğu, Kuzey Kuşağı (Northern Tier) olarak tanımlanan bölge üzerinde ABD-Sovyet rekabetine şahit oldu (Khalidi, 2009: 2-3). Kuzey Kuşağı'nda yer alan Yunanistan, Türkiye ve İran, güç mücadelesi doğrudan maruz kaldı ve böylelikle süper güç mücadelesinin tarafları ve aktörleri oldular. Tarihsel olarak Çarlık Rusya ve Büyük Britanya mücadelesine sahne olan Kuzey Kuşağı, savaş sonrası Britanya gücünün zayıflaması dolayısıyla tedrici olarak Anglo-Amerika ve Sovyet Rusya rekabet alanına dönüştü (Kuniholm, 1980).

Almanya ve Japonya'nın Batılı güçler tarafından yenilmesi sonucunda Britanya ve Sovyetlerin geleneksel güney siyaseti rekabeti yeniden canlandı. Bu noktada Sovyetlerin yeniden güneye yönelmesi geleneksel güç politikasını uluslararası sisteme taşıdı. Roosevelt'ten ayrı olarak Truman'ın Yakındoğu'da oluşmaya başlayan ABD çıkarlarını daha fazla incelemesi, ABD'nin bölge politikasında devrimsel bir dönüşüm yarattı. ABD normal şartlarda Britanya güç alanı içinde olan alanların bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini koruma ile yükümlü kılınıyordu. Böylelikle ABD-Sovyet rekabeti bölgede gün yüzüne çıktı. Bu mücadeleyi farklı kılan etmenler ise rekabetin farklı oyuncular tarafından yapılmasıydı. Tarihsel olarak Rus ve Britanya çatışması, süper güç olan ABD ve Sovyet Rusya arasında dönmeye başladı. Bunun yanında mücadeleye ideoloji dahil olmuş, klasik güç mücadelesi uluslar ve dünya görüşleri arasındaki bir çatışmaya dönüşmüştü. Wilson ve Lenin'in farklı felsefi anlayışlarına dayanan ideolojik kamplaşma, mücadele ettikleri bölgeleri de bu ideolojik kamplaşmaya dâhil etmişti (Kurban, 2020: 241-246).

Ortadoğu'daki kamplaşma büyük oranda ABD'nin savaş sonrası oluşmaya başlayan dış politika davranış biçimini yansıtıyordu. Jeopolitik dünya hâkimiyeti teorileriyle birlikte iki süper güçte özellikle ABD tarihsel analoji ve tarihsel okumaları, Ortadoğu politikasının belirlenmesine etkili oldu. Tarihsel olarak kendilerini nereye konumlandıklarını onların karar vermelerinde etkiliydi. ABD'nin bölge politikası üzerine düşünüldüğünde bu fikrin daha baskın olduğu görülmektedir. Nitekim Kuniholm'un belirttiği üzere “yanlış veya aceleci” bir tarih okuması, bazı kararların tepkisel alınmasına neden oldu (Kuniholm, 1980). Tarihsel olarak kendini konumlandırma aynı zamanda dış politikayı yönlendiren ideolojiye meşruiyet kazandırmaktaydı. Fakat bu tarihsel okumanın gerçekliğinin olmadığını söyleyemeyiz

(May, 1973). Truman dikkate alındığında Münih analojisi ve Hitler'in dünya savaşında yarattığı yıkımın Sovyet Rusya'nın hâlihazırdaki davranışları ile olan ilgisi hem Avrupa hem de Ortadoğu politikasındaki etkisi büyüktür (Edwards ve Edwards, 2016). Bu noktada II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir davranış modeli belirlemek gerektiğine veya daha önceki dış politika davranışlarından kaçınmak gerektiğine dair bir inanç oluştu. Özellikle totaliter yönetimlerin güçlerini pekiştirmesine izin verilmeden özgür dünya önlemler almalıydı. Polonya'daki hadiselerin ardından yönetim yeniden Münih Sendromu üzerinden hareket etmeye başladı. Aynı şekilde 1946-1950 tarihleri arasında Kuzey Kuşağı politikası bu mantık üzerinden şekillendi. Böylelikle Kuzey Kuşağı, Çarlık Rusya ve Britanya arasında olduğu gibi ABD ve Sovyetler arasında bir tampon bölgeye dönüştü ve Sovyetleri çevreleme mücadelesinin geçtiği bir alan özelliğine büründü. ABD dış politika karar alıcılarının geçmiş tecrübeleri ve Münih vakası dikkate alındığında çevreleme politikası, Yakındoğu'da realist ve pragmatik bir politikaydı. Nitekim Truman Doktrini ile Kuzey Koridorundaki ülkelere uydu vasfı kazandırıldı. Yunan İç Savaşı'nın ABD'nin istediği yönde ilerlemesi sağlandı ve Truman Doktrini ile yapılan yardımlarla Yunanistan NATO'ya dahil edilerek Batı kampına kazandırıldı. Aynı şekilde Sovyetlerin Türkiye'den toprak talepleri ve boğazların kontrolünde pay isteme girişimi, ABD tarafından doğrudan karşılık bulmuştu. Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye yapılan ekonomik, askeri ve teknik yardım ile Türkiye'nin Batı kampına dahil sağlanmıştı. Nitekim Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi ise bunu garantilemişti (Sever, 1997: 17-52). Aynı şekilde İran'da Sovyet yanlısı olarak görülen ve Tudeh Partisine yakın olan Muhammed Musaddık yönetimi, CİA ve MI6'nın operasyonları ve yardımları ile yönetimden düşürülmüş (1953), onun yerine Batı Kampına yakın olan Muhammed Rıza Pehlevi tekrar tahta oturtularak İran kendi çıkarları için güvenli hale getirilmişti. Yunanistan, Türkiye ve İran'ın Sovyet tehdidinden korunması ve ABD'ye yakın olan yönetimlerin iş başında tutulması, Kuzey Kuşağı'nda bir nevi zafer kazanılmıştı. Bu tecrübe ABD dış politikası için bir analogi oluşturdu. Böylelikle nispeten verimlilik elde edilen bu politika, Kore ve Vietnam'ın yanı sıra Ortadoğu Kenar Kuşağı'nın Güney yani Arap Kuşağı'na da uygulandı.

Roosevelt'in Kuzey Kuşağı'nda çıkarlara dair büyük ilgisi olmakla birlikte asıl odağı Suudi Arabistan üzerineydi. Britanya'nın Rusya'ya dair argümanları büyük oranda Amerika Yakın Doğu ve Afrika Ofisi (The Department of State's Office of Near Eastern

and African Affairs, NEA) tarafından kabul edilmiş ve dış politika olarak uygulanmıştı. Sovyet Rusya ve Türkiye, İran, Yunanistan ilişkileri, sonunda komünist yayılmacılığa karşı özgür dünyayı korumak için 1947’de Truman Doktrini olarak anılan kararın alınması, Soğuk Savaşın Ortadoğu tiyatrosu perdesinden içeri girmesine neden oldu. Bu ülkelere verilen askeri, siyasi, ekonomik ve teknik destek, Sovyetler ve Birleşik Devletler arasında bir tampon bölge oluşturdu. Nitekim bu tarihsel analogi kendisini Kuzey Kuşağı’nın güneyinde yer alan Arap ülkelerine taşıyacak ve farklı sonuçlar doğuracaktı (Kuniholm, 1980: 413-414).

Truman Doktrini sonrası komünist yayılmacılık miti ABD karar alıcıları arasında daha fazla yayıldı. Nitekim öyle bir boyuta ulaştı ki, ülke içerisinde Joseph McCarthy’in başını çektiği ekip, komünist avına çıktı. McCartizm edindiği misyon ile hükümetin komünizme karşı yumuşamasını engelleme çalışacaktı. Nitekim katılaşan karar verme mekanizması Çin’in kaybedilmesi ve Kore müdahaleleri kararlarını getirdi. Kuniholm’un May’dan ödünç aldığı ifade ile söylediği gibi, ‘tarihsel ders’ yeni totaliter düşman ile nasıl mücadele edileceği analogisi, Soğuk Savaşın Ortadoğu ve özellikle Arap bölgelerinde şiddetlenmesinde önemli bir yere sahipti. Bu bağlamda çıkan Truman Doktrini, böylelikle tamamen rasyonellik kazanmıştı. Kuzey Kuşağı’nda Sovyetleri çevrelemek ABD çıkarlarını koruma noktasında hayati bir önemdeydi. Bununla birlikte tarihsel derslere bu şekilde adapte olmak ABD dış politikasını hâlihazırdaki şartlar ve koşulların ötesinde bir gerçeğe göre, özellikle de bölge ülkelerinin yerel gerçekliğini görmeden hareket etmesine neden oldu. 1950 ve 1960’lar ABD Yakındoğu politikası böyle bir mantalitenin etkisindedir (Kuniholm, 1980: 416).

1.2.2.Ortadoğu ve Arap Kuşağı: Sovyetlerin Çevrelemeyi Çevrelemesini Önleme

ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik hedeflerinden ilki bölgesel bir gücün yükselişini engellemektir. Bunun altında yatan özel sebep ise petrol akışını kontrol ve başka bir gücün buna sahip olmasını engelleme isteği yatmaktaydı. Bu noktada ARAMCO ve diğer Batı şirketleri tarafından üretilen petrol, savaş sonrası Avrupa’nın toparlanması için elzemdi. Dünya Savaşı’nın ardından birkaç on yıl petrol fiyatlarının son derece düşük tutulması ve dünya petrol piyasasına hâkim olan büyük Amerikan petrol şirketlerinin kârlarının arttırılması için önemliydi. Bu noktada ABD için Ortadoğu’da bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin nasıl bir tutum sergileyeceği özellikle Sovyetlerle nasıl bir ilişki kuracağı mühim bir sorundu (Prifti, 2017: 15). Yukarıda zikredildiği üzere ABD

Ortadoğu'nun kuzey kuşağında Türkiye ve İran'ı kazanarak belli bir başarı elde etmişti. Ama güney kuşağı veya Arap kuşağı olarak tanımlanabilecek bölgede Suriye, Mısır, Irak gibi ulusal kimliklerini yeniden tanımlayan ülkelerin ABD ve Sovyet mücadelesinde nasıl bir tutum sergileyeceği belirsizdi. 1945'ten itibaren Britanya'nın Sovyetleri karşılamadaki zayıflığı üzerine kuzey kuşağında etkili olan ABD, 1950'lerin ortalarına kadar güney kuşağında Britanya egemenliğini tanımış ve bölgeye yönelik ciddi bir politika ortaya koymamıştı. 1947'de İngiltere'nin dünyadaki konumu köklü değişikliklere uğramıştı. Kendisi Arap dünyasına odaklanırken, Kuzey Kuşağında Sovyetleri çevreleme ve Yunanistan ve Türkiye'yi koruma sorumluluğu ABD'ye bırakılmıştı.

1950'lerin ortalarından 1970'e kadar ki süreçte ABD'nin Ortadoğu politikasını belirleyen ikinci nokta ise de-kolonizasyon, İsrail'in kurulması ve ABD'nin İsrail'e verdiği desteğe rağmen milliyetçi Arap ülkelerinin Sovyetlere karşı ABD ile ittifak içinde olma isteğinin yarattığı paradoksal durumdu. Bu paradoksal durumun en iyi göstergesi ise Eisenhower Doktrini idi. Soğuk Savaş Ortadoğu'da 1946-1955 arasında büyük oranda Arap olmayan Kuzey Kuşağındaki olayları kapsamaktadır. Bu dönem Sovyetlerin Arap dünyasının Batı'ya karşı yanına çekebilecek bir gücü bulunmamaktadır. Sovyetlerin Arap kuşağına sızması ve ABD ile olan küresel rekabete Arap devletlerini dâhil etmesi 1955 ve 1973 yılları arasındadır. Bu dönem arasında Sovyetler kendisini en önemlisi Mısır olan ama aynı zamanda Irak, Suriye daha sonra Libya ve Güney Yemen'de dâhil olmak üzere bir dizi radikal Arap milliyetçi rejimin başlıca müttefiki olarak yerleştirdi. Moskova ile ittifak halinde olan Arap milliyetçileri bölgedeki Batı egemenliğine meydan okudu; bölgesel savaşlar, sadece Araplar ve İsrail arasındaki savaşları değil, aynı zamanda Cezayir'de (1954-1962) ve Yemen'de (1962-1970) Doğu-Batı terimlerinde ifade edildi ve 'Arap Devriminin' güçleri Batı'nın müttefiklerine karşı savaştı. Bu noktada 1956 Süveyş Krizi ve 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda açık olduğu üzere Batı'nın Araplar nezdinde güç kaybettiği kesindi. Bunun neticesine ABD, muhafazakâr Arap rejimlerinin (Suudi Arabistan, Ürdün, Fas vb.) yanında Arap olmayan Türkiye, İran ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında İsrail gibi ülkelerle kurduğu ittifak ilişkileri üzerinden Sovyetleri ve Nasır'ın kişiliğinde cisimleşmiş "radikal" milliyetçi Arap rejimlerini çevrelemeye odaklandı. 1970'lere kadar bu stratejide ciddi bir kırılma veya dönüşüm yaşanmadı (Halliday, 2005: 99).

Arap dünyasında de-kolonizasyon ile birleşen Mısır ve Suriye merkezli Arap milliyetçiliği, ABD'nin Ortadoğu politikasının 1950'lerdeki temel problemi idi. II. Dünya Savaşı'nın ardından yükselen yeni ulusların en büyük muhalefeti kolonyal güçler olan Fransa ve Britanya'ya yönelikti. De-kolonizasyon ile birlikte Pax-Americana (global barışın ABD tarafından sağlandığı) açık bir biçimde Pax-Britanica'nın (global barışın Britanya tarafından sağlandığı dönem) yerini almıştı. Bu noktada kolonyal güçlerin mirası olan ve 1948'de İsrail'in kurulması hem bölgesel anlamda hem de uluslararası güçleri bölgeye çeken bir mesele olarak, Soğuk Savaş ve sonrasında bölgesel olayların merkez çekirdeğini oluşturdu. Arap-İsrail çatışması olarak isimlendirilen mesele hem Arap milliyetçiliğinin hem de de-kolonizasyonun ana merkez meselesi oldu. Bu olgular çerçevesinde Fransa zorla da olsa Suriye ve Lübnan'ı terk etti. Aynı şekilde 1918'de itibaren bölgenin temel hâkimi olan Britanya, Arap Yarımadası, Filistin, Sudan ve Mısır'dan çekildi. Arap-İsrail çatışmasının tarafları iki kutuplu dünyadaki kutupların birinin yanında saf tutmaları hasebiyle Soğuk Savaşın içine çekilmeleri önemli bir uluslararası olaydı (Halliday, 2005: 111). Mısır ve Suriye yükselen yeni milliyetçi yönetimler, Mısır'da Nasır ve Arap sosyalizmi ve Suriye'de Baas Partisi'nin takip ettiği üçüncü dünyacılık ve tarafsızlık politikası, ABD'nin bölge ilişkilerini olumsuz yönlendirecek ve bölge Sovyet etkisine açık hale getirecekti. Tunus devlet başkanı Habib Burgiba'nın yarı-resmi Amerikan yayını olan *Foreign Affairs*'de yayınlanmış olan bir makalesinde belirtmiş olduğu gibi: “Soğuk Savaşta tarafsızlık ‘sıcak’ bir savaştaki tarafsızlık gibi eş düzeyde tehlikeliydi, rahatsızlık vericiydi” (Betts, 2018: 73). Dünyadaki bütün meselelerin Soğuk Savaş perspektifinde ele alan ve Sovyetlerle rekabete dâhil eden ABD için Mısır ve Suriye'nin de-kolonizasyon çerçevesinde benimsedikleri “tarafsızlık” politikası, anti-emparyal, anti-Batı tutum ve Sovyetler Birliği'nden ziyade İsrail'i güvenlikleştirmeleri, büyük bir problem teşkil etmekle birlikte kabul edilebilir değildi.

Kuzey Kuşağı'nda olduğu gibi Arap Kuşağı'nda da Britanya açık güç zayıflaması dolayısıyla Sovyetlerin bölgeye sızmasını engelleme noktasında başarısız oldu. Arap bölgelerinde Britanya'nın temel hedefleri; askeri birlik kurmak ve ekonomik gelişmeye liderlik etmektir. Bunun yanında güven ve koruma sağlayarak Sovyetlerin bölgeye dahlini engellemektir. Britanya bu noktada 1952'den itibaren Ortadoğu'da Mısır merkezli ve kendi yörüngesinde Ortadoğu Savunma Projeleri ortaya koymaya başladı. Fakat

Britanya'nın bütün çabalarına rağmen Sovyetlere karşı oluşturulmaya çalışan bu Savunma Projeleri, Irak haricinde diğer Arap ülkelerinden destek görmedi ve ciddi bir muhalefetle karşılaştı. Britanya her ne kadar Sovyet tehlikesini öne çıkarmaya çalışsa da Türkiye ve Yunanistan'ın tersine Arap ülkeleri Sovyetlere dair bir tehlike hissetmiyordu. Asıl sorun Britanya gibi kolonyal güçler ve onların yarattığı İsrail idi. ABD Kore Savaşı ile ilgilendiği bir sırada Britanya halen bölgedeki liderliğini koruma derdindeydi. Nitekim bütün yerel muhalefete karşı Britanya'nın bölgede kalma çabası Süveyş Krizine yol açacaktır (Yeşilbursa, 2017).

Kuzey Kuşağında Türkiye ve Yunanistan'ın Batı kampına geçmesi, Sovyet Rusya'yı Arap dünyasına taşıdı. Batı politikası Türkiye ve İran'da sertleşirken, Arap dünyası Moskova'nın Ortadoğu'ya dahli noktasında iyi fırsatlar sundu. 1949'dan sonra durum Britanya için daha da karmaşıktı. Arap ülkeleriyle anlaşmak zordu. Arap Birliği, Filistin savaşı, Arap ülkeleri arasındaki rekabet ve Bağdat Paktı'nın etkisiyle dağıldı. Dahası başlangıcından itibaren Britanya'nın bölgedeki çıkarlarını desteklemek yerine engellemiştir. Mısır ve Irak, İngiltere ile gözden geçirilmiş anlaşmaları kabul etmeyi reddeden ve sonunda kendi topraklarındaki İngiliz üstlerinden kurtulan, şiddetli yabancı düşmanlığı krizinden muzdarip idi (Louis, 1988). Filistin konusu artık Arap politikasının ve Arap ülkelerinin büyük güçlerle olan ilişkisinin ana odağını oluşturmaya başladı. Bu noktada Britanya Filistin konusunu ABD'ye havale ederek kendisine yönelik anti-empyral tepkilerden uzaklaşmak istedi fakat başarılı olamadı. Bağdat Baktı (1955) sürecinde ve sonrasında açık olan bir nokta var ki o da Britanya artık açık bir şekilde Ortadoğu'da Anglo-Amerikan ortaklığına dayanmış olmasıdır.

Süveyş Krizi ile birlikte ABD bölgede sorumluluğu tamamen ele aldı. Aslında 1953 İran meselesinde durum ortaya çıkmış ve Musaddık darbesi sonrasında ABD İran'da hâkim güç konumuna geçmişti. Eski Anglo-İran Petrol Şirketi (Anglo-Iranian Oil Company, British Petroleum olarak yeniden adlandırıldı) petrolün %40'ını idare ederken, beş büyük ABD şirketinin her biri %8 pay aldı. Diğer bir deyişle, krizden önce Amerikalılar ana menfaati kontrol etmezken, kriz sonrasında İngilizlerle eşit paya sahip oldular. Petrol, Filistin ve Sovyet faktörleri ABD'yi Ortadoğu'ya özellikle Arap Ortadoğu'suna daha fazla yaklaştırdı. Bahreyn, Irak ve Mısır'daki ABD şirketleri ile Suudi Arabistan ve Kuveyt petrolünün olağanüstü gelişimi, Amerikan liderlerine bölgenin stratejik önemini getirdi. Filistin'deki çekişmenin yenilenmesiyle ABD'nin önüne kendi konumunu

tanımlaması zorunluluğu getirdi. Bu Siyonist liderliğin Amerikan Yahudiliğine devredilmesiyle daha acil hale geldi. Aynı zamanda Sovyet yayılmacılığın Arap ülkelerine sızmaya başlaması ve Kuzey Kuşağı'nın aksine ABD'nin Arap dünyasındaki küçük bir ilerleme kaydetmiş olması derhal harekete geçmeye itti. Bu noktada Amerikan politikası şaşırtıcı ikilemlerden bağımsız değildi. Bir yandan sık sık İsrail lehine yapılan beyanlar ve eylemler, diğer yandan Arapların iyi ilişkiler geliştirme zorunluluğu arasında bir uyumsuzluk vardı. Aslında bu uyumsuzluk Sovyet Rusya ile rekabetle birleşince, ani değişimlere ve çelişkili hareketlere yol açtı. Dünya Savaşı sonrasında krizlerle gelişen ABD dış politikasının tipik örneği Ortadoğu'da sergilenmişti (Halabi, 2009: 4). Beyaz Saray, iç politikayı göz önünde bulundurarak Arap politikasının çıkarlarını görmezden geliyor gibi görünürken, Dışişleri Bakanlığı'nın İsrail'e karşı Arapları desteklediği biliniyordu. ABD'nin Arap dünyası, özellikle Suriye ve Mısır ile ilişkilerinin çıkmaza girmesi büyük oranda 1953 sonrası bölge gelişmelerinin komünizm-özgür dünya mücadelesine dâhil edilmesi nedeniyledir (Sorby, 2001: 74, 77-78).

1.2.3.Eisenhower Doktrini: Arap Milliyetçiliğini Çevreleme

Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesinin ardından uluslararası gerilimlerde ani artışla birlikte, Truman yönetimi Ortadoğu devletlerini olası bir Sovyet saldırısına direnmek için örgütlemeye çalıştı. Mısır böyle bir çabanın mantıksal çekirdeği gibi görünüyordu; stratejik olarak Asya ve Afrika arasında kara köprüsü olarak konumlanmıştı, Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nı içeriyordu, Arap dünyasında büyük bir nüfusa ve hatırı sayılır kültürel ve politik etkiye sahipti ve Britanya'nın Süveyş Kanalı bölgesinde zaten geniş bir askeri üstü vardı. 1951'de yönetim, İngiltere'nin Mısır'da üstlenecek ve Mısırlıların katılacağı bir müttefik Ortadoğu Komutanlığı önerisini onayladı. Fakat proje mevcut Britanya kolonyalizmine karşı tepki doğurdu. Britanya karşıtlığı öğrenci, akademisyen, işçileri içeren geniş kapsamlı bir isyana dönüştü. Nitekim süreci takiben 23 Temmuz 1952'de Cemal Abdülnasır ve cephe arkadaşlarının başını çektiği Hür Subaylar yönetimi ele geçirdi (Cleveland, 2008: 336-342). Truman yönetimi yeni rejim konusunda heyecanlıydı. Hür Subaylar adanmış ve faydacı görünüyorlardı, bölgedeki İngiliz karşıtı duyguları kamçulamaktansa Mısır'ın iç ihtiyaçlarını karşılamakla daha çok ilgileniyorlardı. Yeni hükümet ABD ile dostane ilişkiler arzusunu dile getirdi ve İngiliz karşıtı karışıklıklarda yer alan komünist aktivitelere baskı uygulayarak Moskova'yı rejimi gerici olarak

kınamaya sevk etti. Hatta Mısır'ın bir Ortadoğu Savunma teşkilatına katılmaya istekli olabileceğine dair işaretler bile vardı. Eylül 1952'de ABD Dışışleri Bakanı Dean Acheson "Mısır'da işler çok iyi gidiyor... içinde bir pürüz olmalı" (Yakub, 2004: 27) ifadelerini kullanmasından dört ay sonra görevi devralan Eisenhower yönetiminin "pürüzün" tam olarak nerede gizlendiğini keşfetmesi kaldı (Murat, 2012: 102).

Ortadoğu'da Eisenhower yönetiminin temel hedefleri Truman yönetiminin temel hedefleri ile aynıydı: Batı'nın bölgenin petrol rezervlerine ve stratejik pozisyonlarına erişimini sürdürürken, onları Sovyetler Birliği ile iş birliğine girmesini engellemekti. Yine de Eisenhower ve Dışışleri Bakanı John Foster Dulles, önceki yönetimin Arapların Batı'ya karşı şikâyetlerini artıran ve Sovyetlere bölgedeki siyasal nüfuzunu artırma fırsatı veren tutum olan İsrail'e aşırı derecede destek verdiğini ve bu ilişkide aşırı taraf olduğunu düşünüyordu. Bu noktada ABD, Mısır ve Suriye ilişkilerinin sağlıklı gelişimini engelleyen nokta yine burası olacaktı. Buna rağmen başlangıçta, Eisenhower ve Dulles, İsrail'in hayatta kalmasına ve güvenliğine kendini adanmış olmakla birlikte, daha 'tarafsız' bir politika izlemeye karar verdiler. Ancak İsrail ve Araplar konusundaki temel sorunların kendi tarafsız politikasını kirletmesine engel olamadılar. Arapların istediği şekilde İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmeye devam etmesine tepki koymadı. Aynı zamanda Mısır ve Suriye gibi ülkeleri tehdit hissetmedikleri Sovyetlere karşı, ABD ve İngiltere ile birlikte hareket etmeye zorladılar. Milliyetçi, bağlantısızların yanında duran ve bağımsızlıklarını her şeyin üstünde tutan Mısır ve Suriye'yi yöneten yeni jenerasyon için böyle bir girişimin içinde bulunmak, tekrardan kolonyal miras üzerinde siyaset yapmak anlamına geliyordu. Onlar ise kolonyal mirası tamamen yıkmak istegindeydiler. Bu noktada ABD, olaya doğrudan dâhil olmak yerine Britanya'nın Arap bölgelerinde bir süre daha baskın Batı gücü olarak kalmasına izin verecek bir *modus vivendi*² oluşturacaktı (Yakub, 2004: 29).

Mayıs 1953'te Kahire'yi ziyaret eden Dulles'a Mısırlı liderler, Mısır'ın İsrail ve Britanya'yı kendi hâkimiyetleri için Sovyet Rusya'dan daha büyük tehlike olarak gördüklerini ifade etmişlerdi. Mısır merkezli bir Savunma Örgütünün siyasi olarak mümkün olmadığı sonucuna varan Dulles, Türkiye, İran, Pakistan ve daha sonra Irak'ın katılacağı Kuzey Kuşağı ülkelerinin anti-Sovyet savunma paktı imzalamasını teşvik etti.

² Geçici uzlaşma/anlaşma; henüz çözüm bulunamayan veya uzlaşmadığı kritik bir sorun üzerinde iplerin kopmaması için sert tartışmalardan uzaklaşmak için fikirlerin birbirine yaklaştığı aşamada mevcut "yaşayış tarzı"nı kabul etmeyi ifade eden Latince diplomasi deyiimi.

ABD, Mısır'ın İngiliz ve İsrail karşıtı duygularını hafifletme çabasıındaydı. Eisenhower yönetimi, İngiliz kuvvetlerinin Mısır'dan müzakere edilerek çekilmesini kolaylaştırdıktan sonra, Mısır'ın diğer Arap devletlerini İsrail ile kapsamlı bir barış anlaşmasına ikna edeceğini düşünüyordu. Bu noktada ilk başarı 1954'te Britanya'nın Mısır'dan anlaşma ile çekilmesidir. Fakat 1954'te Mısır'da önemli bir değişim yaşandı. Nasır, 1954'te General Muhammed Necip'i yönetimden düşürerek bütün yetkiyi kendi tekelinde topladı. Artık kendi politikasını uygulama vakti gelmişti. Nasır'ın bölgede Mısır'ın merkez ülke potansiyeline dair düşüncesi, Arap dünyasında Arap Birliğine ve kolonyal güçlerin çizdiği sınırlara dair ciddi tepkiler, Arap milliyetçiliği üzerinden Süveyş'in doğusunda önemli bir güç kazanabileceği ve bölgeyi domine edebileceği fikrini güçlendirmişti. Bu noktada ABD, Mısır ve Baas Partisi'nin hâkimiyetindeki Suriye'nin bu düşünce çerçevesinde potansiyel birlikte hareket edecek ülkeler olarak görüyordu. Bu engellenmeliydi (Daviş, 2004: 127).

1953'te Stalin'in ölümü sonrasında Kremlin ideolojik noktadan daha çıkar odaklı bir politikaya yöneldi. 1953 ve 1954'te Moskova BM'de Arap devletleri lehine oy kullandı, Araplarla ticaretini artırdı ve mütevazı ekonomik ve askeri yardım teklifleriyle Mısır'ı baştan çıkarmaya başladı. Bu Sovyetlerin bağımsızlıklarını yeni kazanmış Arap ülkeleriyle barışçıl ve bir arada yaşama ve iki kutuplu dünyada barışçıl bir rekabet çağrısı yaptığı genel bir dış politika evriminin parçasıydı. Yeni Sovyet lideri Nikita Kruşçev, Stalin dönemindeki sert ideolojik ve Sovyet kayıplarına neden olan politikayı tekrar etmekten kaçındı. Sovyetler daha önce “burjuva milliyetçisi” diye reddedilen milliyetçi ve bağımsızlık hareketleriyle siyasi, ekonomik ve askeri bağlar kurmayı hedefledi. Mısır'da Batı kuklası Kral Faruk'un düşmesi ve Suriye ise sol fraksiyonların güçlü olduğu bir ülke olması nedeniyle Sovyetlerin dikkatini çekiyordu. Ulusal bir devrime yalnızca sanayi proletaryasının önderlik edebileceği fikri zımnen terk edildi ve “askeri sosyalizm”in ilerici karakteri keşfedildi. Barışçıl rekabet üzerindeki stres, özellikle bu yaklaşımın güçlü bir savunucusu olan Kruşçev'in Sovyet Rusya'nın rakipsiz lideri olarak ortaya çıktığı 1955'in başlarından sonra belirginleşti. 1950'lerin ortasında Nasır ve Kruşçev'in yönlendirilmeye çalıştığı Arap dünyası tanıdık bir sosyal ve politik dönüşümden geçiyordu: yükselen beklentilerin devrimi (Golan, 1990: 10-11). Arap dünyasının devrimci potansiyelinin keşfi, Stalin sonrası Sovyet Ortadoğu politikasında bir dönüm noktasıydı. Büyük atılım 1955'te geldi. Kruşçev Hindistan'ı ziyaret etti ve

Bandung Konferansı (1955) sonrasında Mısır ile silah anlaşması noktasında mutabakata varıldı. Bu anlaşma girişimi Moskova'dan olduğu kadar Mısır'dan da geldi.

Nasır, Mısır liderliği altında Arap Birliğine bağlıydı, ancak o zamanlar Batılı güçler tarafından desteklenen Bağdat Paktı (1955), Arap kampını bölüyor ve onun planlarını tehlikeye atıyordu. Mısır'ın silaha çok açık nedenlerle ihtiyacı vardı. Nasır, liderliği altında dünya meselelerinde gerçek güç olacak bir Arap bloğu oluşturmak için Mısır'ın gücünü yeniden ortaya koymak istiyordu. Nasır, ekonomik kalkınmanın ne kadar acil olursa olsun hızlı sonuç vermeyeceğini fark etti. Arap dünyasının geri kalmışlığı göz önüne alındığında, bu en iyi ihtimalle uzun soluklu bir süreç olacaktı. Hem liderler hem de halk arasındaki ruh hali sabırlı bir bekleyiş belirtisi yoktu. Arap askeri gücünün inşa etmek için kestirme bir yol gibi görünüyordu ve Sovyet Rusya, Batı'dan çok daha büyük miktarda ve çok daha avantajlı koşullarda silah teklif etti (Laqueur, 1969: 9-10). Bu noktada Sovyetler Mısır ve Suriye'yi askeri ve ekonomik olarak desteklerken ABD gibi İsrail ilişkilerindeki paradoksal durumdan uzaktı. Mısır ve Suriye, ABD'nin bölge ilişkilerindeki bu paradoksal durumu fark etmiş ve kendileri açısından hem ülkelerinin ekonomik kalkınması hem de İsrail ile çatışmada askeri gücü konsolide etme noktasında ABD'yi bir engel olarak algılamışlardı (Cleveland, 2008: 350-352).

Filistin, Cezayir ve Britanya'nın himayesindeki istisna bölgeler dışında, 1955'te tüm Arap ülkeleri ulusal bağımsızlığa ulaştı veya ulaşmak üzereydi. BM'nin kurulması, Avrupa emperyalizminin gerilemesi, Afro-Asya uluslarının ortaya çıkışı ve Ortadoğu petrolünün artan önemi, Arapları her yerde kendi kaderlerini belirleyebileceklerine ve dünya meselelerinde önemli bir rol oynayabileceklerine ikna etti. Özellikle Nasır'ın liderliği eline aldıktan sonra bu minvalde benimsediği tarafsızlık tutumu Eisenhower yönetimini rahatsız etti ve Nasirizm hakkında olumsuz bir algının oluşmasına neden oldu. Süveyş'in doğusundaki ülkelerde de Nasirizmin yayılması ABD çıkarlarına aykırı bulundu. Nitekim Nasır'ın güçlenmesi ve anti-emperyal sert tutumu, Süveyş'in doğusunda Araplar arasındaki ilk Soğuk Savaşın Mısır ve Irak arasında başlamasına neden oldu. Bu durum aynı zamanda ABD-Mısır ilişkilerini olumsuz etkiledi. Irak'ta yönetimin başında bulunan Nuri Said, Britanya ve ABD desteği ile bölgede Savunma Paktı oluşturma için uğraşıyordu. Sovyetlerden tehdit hisseden Nuri Said, Batı desteğini aldı ve Batı taraftaydı. Suriye'de ise iç karmaşa ve tekrarlanan darbe silsileleri, Baasçıların Batı karşıtlığı ve Arap Birliği fikri onları Mısır'a yakınlaştırıyordu. 1955-

1958 yılları arasındaki politik çalkantıda Mısır'ın en yakın müttefiki Suriye oldu. Bunun yanında Baas Partisi'nin Irak, Ürdün ve Lübnan'daki yeni büroları mezkûr ülkeler içinde muhalefeti yönlendirme noktasında önemli bir enstrümandı. Nitekim Mısır ve Suriye'nin oluşturduğu koalisyon, Nuri Said'in Irak'ının başında bulunduğu Bağdat Paktına en önemi eleştiriyi getiren kesimdi. Bağdat Paktına yönelik artan Mısır eleştirisi ABD ve Mısır ilişkilerini olumsuz etkiliyordu. ABD her ne kadar Mısır ile ilişkilerini korumak istemesine rağmen, Ortadoğu'da savunma örgütü kurarak Arap ülkelerinin tehlike hissetmediği Sovyetlere karşı birleştirme çabası ve asıl tehlike olarak görülen İsrail'e dair aktif bir rol takınmaması, ilişkileri çıkmaza sokmuştu. Netice itibarıyla ABD Mısır ile ilişkilerini geliştirmek isterken Mısır'a İsrail karşısında ihtiyaç duyduğu silahları sağlama noktasında geri durması Mısır'ı Sovyetlere itti. Özellikle 28 Şubat 1955'te Ariel Şaron liderliğindeki İsrail birliklerinin Gazze Şeridine yaptıkları saldırıda (Siyah Ok Operasyonu) 37 Mısır askerini öldürmesi üzerine Mısır'ın yaşadığı aşağılanma ve güvenlik anlamındaki zayıflığı, onları Sovyetlerden silah almaya itti (Shlaim, 2019: 192-195). Bunun üzerine Eylül 1955'te Nasır, Sovyetler Birliği'nden Çekoslovakya üzerinden silah aldı. ABD buna rağmen Nasır'a karşı ihtiyatlı davranmak isteğini sürdürdü. Mısır'ın Sovyetlerle olan münasebetlerine rağmen büyük Asvan Barajı finansmanını üstlenmeye çalıştı (Sever, 1997: 183).

Bununla birlikte Nasır artık gücünün farkındaydı ve ABD'nin İsrail karşısından Mısır'ın zayıflamasına neden olduğuna inanmaktaydı. Batı emperyalizminin kalıntılarını bütün Arap dünyasından silmek için giriştiği mücadele, Süveyş'in doğusunda birçok Batı yanlısı rejimi tehdit eder oldu. Ürdün, Lübnan ve Irak tehdidi yakından hisseden ülkelerdi. Nasır, Bağdat Paktına yönelik eleştirisini devam ettirdi. Nasır eylemleriyle, Nuri Said'in liderliğinde Irak'ta ciddi bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden oldu. Ürdün'de ise Ürdünlülerin sokağa çıkmasıyla Batı egemenliğinin sembolü olan General John Bagot Glupp Paşa, Mart 1956'da görevinden alındı ve Amman'da Mısır yanlısı bir hükümet görevi devraldı. Lübnan'da Nasır yanlısı grupların güçlenmesi nedeniyle çıkan karışıklıkları Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un en bariz biçimde Nasır karşıtı ve Batı yanlısı Arap lideri konumuna getirmişti (Yakub, 2004: 36-37).

Nasır'ın Lübnan, Irak ve Ürdün'deki etkisi ABD'nin Nasır'a karşı sabrını kaybetmesine neden oldu. Dönemin İngiliz Başbakanı Anthony Eden, Nasır'ı bu davranışları ile Ortadoğu'daki Batı çıkarları için asıl tehlike olarak nitelendirdi. Eden'in Nasır'ın

özellikle ekonomik ve askeri yardımlardan sonra davranışları ile giderek Sovyetlere yanaştığı düşüncesi bir süre sonra ABD'nin de temel inancı oldu. ABD için Mısır ve müttefiki Suriye kabul edilemez bir şey yapmışlardı: varlık yokluk mücadelesi verdiği Moskova'dan yana tutum almış ve komünizmin bölgede yayılmasına imkân tanımışlardı. Sovyet Bloğu ile temasları devam eden Nasır'ın 1956'da Çin ile diplomatik ilişkiler kurma kararıyla Mısır, Batı ile olan bağlantılarına son darbeyi de vurmuş oldu (Glickman, 2021). 20 Temmuz 1956'da ABD Asvan Barajı için vermeyi taahhüt ettiği finansmanı geri çekti. Artık Amerika ve İngiltere nezdinde Nasır ve destekçileri, Batı'nın amansız düşmanları olmaya başladı. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı 26 Temmuz 1956'da millileştirme/kamulaştırma kararı ve devrimi yayma çabası buna tuz biber oldu (Sever, 1997: 155). 'Radikal' milliyetçi Arap ülkelerini çevreleme projesi böylelikle Amerika dış politikasına girecek ve Eisenhower Doktrini ile belirginleşecektir.

Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı ile patlayan Süveyş Krizi (1956) ABD'nin Britanya'nın yerine Arap dünyasına müdahalesinin önünü açtı. Süveyş sonrası Arap kızgınlığı ile Eisenhower yönetimi resmi olarak Britanya'nın gücünün düşüşüne ve bunun diplomatik, politik ve askeri bir boşluk yaratacağına inanmıştı. Süveyş'in millileştirilmesiyle Nasır, Doğu Akdeniz ve Hint Okyanusu arasındaki önemli bir jeopolitik su rotasını kendi kontrolüne almış oldu. Süveyş aynı zamanda Avrupa'ya akan petrol için önemli bir geçiştir. 1955'te Avrupa'nın üçte ikilik petrolü Süveyş Kanalı'ndan geçiyordu. Millileştirme böylelikle Batı'nın askeri ve ekonomik çıkarlarını zedelemişti. Aynı zamanda Nasır, Tiran Boğazı'nı ablukaya alarak İsrail'in Hint okyanusuna geçişini engellemiş, bu hareket ile pan-Arap bir birlik kurmak isteğini deklare etmiş ve Sovyetlerle yakınlaşma isteğini ortaya koymuştu. Britanya, Fransa ve İsrail'in Nasır'ı devirmek için yürüttüğü Süveyş operasyonunun başarısız olması, Sovyetlerin olaya dâhil olma isteği, ABD'yi Britanya, Fransa ve İsrail'i işgal ettikleri yerlerden geri çekilmeye zorlamıştı. Nitekim ABD ve Sovyetler ortak hareket ederek 2 Kasım 1956'da BM Güvenlik Konseyi'nin 997 sayılı kararı çerçevesinde tarafları geri çekilmeye zorladı. Britanya ve Fransa'nın geri çekilmesiyle oluşan güç boşluğu nedeniyle Eisenhower yönetimi daha önleyici bir dış politikaya yöneldi (Prifti, 2017: 71).

Eisenhower'ın inancına göre Süveyş Krizi sonrasında Nasır'ın yükselen popülerliğinin Süveyş'in doğusunda yarattığı etki, Sovyetlerin bölgeye girişini kolaylaştırmaktaydı. Bu nedenle Sovyetler daha fazla ilerlemeden önüne set çekilmeliydi. Başlangıçta

Eisenhower, dolaylı ve nispeten zararsız bir yaklaşımla Arap dünyasındaki Sovyet etkisiyle savaşmayı umuyordu: Sovyetler Birliğine karşı zaten birleşmiş bir Arap dünyasının dostluğunu güvenceye almak istedi. Bununla birlikte bölgedeki olaylar kısa sürede bu olasılık üzerinde şüphe uyandırdı ve Aralık ayı başlarında Eisenhower, daha sert bir bölgesel politikasının formüle edilmesine razı oldu. Eisenhower Doktrini olarak bilinen yeni yaklaşım uyarınca, Birleşik Devletler yalnızca Sovyet Rusya'ya doğrudan bir meydan okuma yapmakla kalmayacak, aynı zamanda Mısır'ın başını çektiği milliyetçi Arap devletlerini kuşatma ve Arap dünyasındaki bölünmeleri derinleştirmeye çalışacaktı (Yakub, 2004: 58).

Eisenhower döneminde ABD, Sovyetleri çevrelemede nispeten başarısız oldu. Akdeniz ve Ortadoğu'ya Sovyetler giriş yaptı. Sovyet Rusya güneye doğru yayıldıkça, ABD'nin komünizme karşı histerik tutumu artıyor ve agresifleşiyordu. Özellikle 1957'de Moskova'nın Sputnik ile ilk defa uzaya insan yapımı bir uzay aracını göndermesi ve dünyanın ilk kıtalar arası balistik füzesini göndermesi (Özal, 2020: 23), ABD'nin Sovyetler karşısında askeri üstünlüğü kaybettiği hissini yaratmıştı. ABD'nin ekonomisi büyüyor ve Avrupalı müttefiklerinin kalkınması devam ediyordu. Buna rağmen Güneydoğu Asya, Vietnam, Laos'da denge komünizm lehine işliyordu. Küba Devrimi (1953-1959) ile Sovyetler ABD'nin 90 mil (144 km) güneyine yerleşmiş oldu. ABD'nin Sovyetler karşısından üçüncü dünyada elde ettiği bu olağanüstü başarısızlıklar, Demokratlar tarafından hükümetin yeteri kadar şey yapmadığı ve ABD'nin Soğuk Savaş mücadelesini kaybettiği tarzında eleştirilerin yükselmesine neden oldu. Sovyetlerin silah konusundaki ilerlemesi ve çevrelemenin nispeten aşılması (güdüğü kalması) nedeniyle Eisenhower yönetimi daha ciddi önlemler aldı. Süveyş Krizi sonrasında ABD, Fransa ve Britanya'ya güvenemezdi (Ambrose ve Brinkley, 1997: 153-159). Bu noktada Eisenhower yönetimi Güneydoğu Asya'daki kayıpların aynısını Ortadoğu'da yaşamamak için ABD'nin bölge politikasında tam sorumluluk alma zamanının geldiğini vurguladı ve böylelikle Eisenhower Doktrini ortaya çıktı.

5 Ocak 1957'de ABD başkanı Dwight D. Eisenhower, Kongre'ye seslenerek Ortadoğu krizi hakkında bilgilendirme yaptı. Onun değimiyle bölge Sovyet hâkimiyetine yenik düşüyordu ve ABD Ortadoğu ülkelerini bağımsız tutmak için elinden geleni yapmalıydı. Eisenhower kongreden kendisini bölge ülkelere askeri ve ekonomik yardım yapma konusunda yetkilendirmesini istedi. İki ay sonra Kongre bu öneriyi kabul etti ve

Eisenhower Doktrini Amerika'nın Ortadoğu politikasının köşe taşı oldu. Ayrıca Amerika'yı bölge meselelerine dâhil eden doktrindi. Başkan ve Dışişleri Bakanı Dulles için Britanya'nın yenilgisinin yarattığı aşağılanma ve güç boşluğunu doldurmaya en yakın ülke ise uluslararası komünizmin savunucusu olan Sovyetler Birliği idi. Nitekim yine onlara göre bu boşluk eğer Washington harekete geçmezse Sovyetler tarafından kesinlikle doldurulacaktı. Bu noktada Türkiye ve İran gibi ülkelere doğrudan müdahale etme durumu yaşanabilir ve Nasır karşıtı ülkelere askeri, ekonomik ve teknik yardım sunulabilirdi. Sovyetler Arap ülkelere ciddi askeri ve ekonomik yardımlar üzerinden yakınlaşmaktaydı. Hâlihazırda Mısır ve Suriye'nin Sovyetlerle askeri ve ekonomik anlaşmaları mevcuttu. Bu doktrin çerçevesinde ilk olarak, ABD'ye "ulusal bağımsızlığın korunmasına adanmış ekonomik gücün geliştirmesinde Ortadoğu'nun bütünündeki herhangi bir ulusla iş birliği yapma ve yardım etme" yetkisi verdi. İkincisi, Başkan'a askeri yardım sağlama ve bunu yapmak isteyen bölgesel devletlerle iş birliğine girme yetkisi verdi. Üçüncüsü ise doktrin, "uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir ulusun açık silahlı saldırısına karşı bu tür bir yardım talep ederek, bu tür ulusların toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını güvence altına almak ve korumak" için ABD Silahlı Kuvvetlerinin bölgede istihdam edilmesine izin verdi. Son olarak doktrin, Başkana "1954 Karşılıklı Güvenlik Yasası uyarınca mevcut sınırlamalara bakılmaksızın, değiştirilmiş haliyle, ekonomik ve savunma amaçlı askeri hedefler için kullanılan miktarları kullanma" yetkisi verdi (Prifti, 2017: 71-72).

Eisenhower Doktrini Arap liderlerini şaşkına çevirdi. Çünkü İsrail'in en büyük Arap devletinin topraklarını işgal ettiği (Sina Yarımadası) ve geri çekilmeyi reddettiği bir zamanda ABD, uluslararası komünizmi düşman olarak tanımladı. Görünüşe göre Eisenhower yönetimi Araplar için paradoksal bir poz veriyordu: sorun İsrail işgaliydi; Amerika, komünizmle savaşarak cevap veriyordu (Tyler, 2009: 59). Eisenhower bir kez daha rakipsiz Batılı lider olarak ortaya çıktı. Ancak Ortadoğu politikasını uluslararası komünizme karşı mücadeleye bağlama stratejisi yeterli değildi. Çünkü bölgenin derinlerine yerleşmiş şikâyetlere çözüm bulamadı. Ortadoğulu liderler, Amerika'nın komünist tehdit algısını paylaşmadılar. Bunun yerine sınırların ötesine geçtiler; verilen sözler, kayıp kaynaklar ve yoğun diplomatik angajman gerektiren kalkınma hayalleri. Onlar için kutsal topraklardaki Arap-İsrail anlaşmazlığı her şeyin üstündeydi. Ama Eisenhower yönetimi inisiyatif kullanmamış, aksine bir dizi gizli manevra ve darbe

planları ile kazançlı çıkmaya çalışmıştı. Buna rağmen Nasır'ın Arap milliyetçiliği markası üstünlük kazanıyordu; Washington dengeyi korumaya çalışırken bile İsrail'in hamisi ve savunucusu olarak görülüyordu (Tyler, 2017: 63).

Mevcut halde doktrin, Sovyetleri Ortadoğu'da çevrelemeyi amaçlıyordu. Bu noktada doktrin Sovyetleri genel anlamda çevrelemenin parçasıydı. Yani Soğuk Savaş rekabetinde 1940'ların sonlarında belirginleşen Sovyet çevrelemesinin Arap coğrafyasındaki yansımasıydı. Fakat doktrin belli bir noktadan sonra Arap 'radikalleri' özellikle Nasır'ın Soğuk Savaş mücadelesindeki 'pozitif tarafsızlık' politikasını çevrelemeye dönüştü. Washington, Nasır'ın Batı'ya olabildiğince düşmanca davrandığına ve belki de farkında olmadan Sovyet yayılmacılığının bir aracı haline geldiğine inanıyordu. Temmuz 1958'de Eisenhower, Nasır'ın "muhtemelen öyle düşünmese de Sovyetlerin bir kuklası olduğunu" özel olarak belirtti. Birleşik Devletler artık Nasır karşısında muhafazakâr Arap rejimlerini –Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, Lübnan ve Libya gibi- desteklemeye ve Batı yanlısı eğilimlerini güçlendirmeye çalışacaktı. Ekonomik, askeri yardım ve Amerikan korumasının açık garantileriyle yönetim, bu tür hükümetleri Soğuk Savaşta açıkça Batı'nın yanında yer almaya teşvik etmeyi ve böylelikle Mısır, Suriye ve Nasırcı muhalefet partilerinin diğer Arap ülkelerinde bulunan bölgesel müttefikleri izole etmeyi umuyordu. Bu çerçevede ABD yönetimi 1957'de Suriye'de Edip Şekipli'yi tekrar yönetime getirmek için CIA ve M16 ortaklığındaki darbe planı (Straggle Operasyonu) başarısız oldu. Yine Suriye ve Türkiye arasında ilişkilerin gerginleştiği 1957 Suriye Krizinde ABD bütün çabalarına rağmen Suriye'nin Sovyet kampına dahlini engelleyemedi (Sever, 1997: 200). Bunun yanında ABD, 1958'de Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti kurmasına seyirci kaldı (Güler, 2004: 241-246). Ürdün'de kısmen doktrin çerçevesinde Haşimi monarşisini başta tutmayı başardı. Nasır'dan tehdit hissedilen Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un isteği üzerine ABD askerleri Lübnan'a çıkmıştır. Ancak bu dahi 1958 bunalımı sonucu Chamoun'un yönetimden düşüşünü engelleyemedi. Aynı zamanda Batı yanlısı Irak rejiminin Nasır sempatisini gruplar tarafından 1958 yılında Darbe ile düşürülmesine engel olamadı. Abdülkerim Kasım liderliğindeki yeni Irak yönetimi Batı'dan yüzünü çevirdi ve Irak yavaş yavaş Sovyet yörüngesine dâhil olmaya başladı. Bütün bunların yanında Sovyetler, Ortadoğu'da Mısır ve Suriye gibi önemli ülkelerle ciddi iş birliği içeresine girdi ve Batı hegemonyasına ciddi bir darbe vurdu (Daviş, 2004: 170-171;

Murat, 2012: 118-126, 151-152, 158-176). Birleşik Devletler, 1958'in sonlarından itibaren Nasırcılığın siyasi olarak başarılı bir şekilde karşı çıkılamayacak kadar güçlü olduğunu ve bunun yerine ABD'nin bu hareketlerle bir uzlaşma arayışına girmesi gerektiği sonucuna vardı. ABD, bu noktadan sonra Ortadoğu'da daha düşük profile bir politika izlemeye başlayacaktır.

Nasır karşıtı strateji iki ana nedenden dolayı başarısız oldu. Birincisi, Eisenhower ve Dulles, Amerika'nın Arap dünyasındaki siyasi gücünü aşırı derecede abartırken, Nasır ve yandaşlarının gücünü küçümsemişti. Süveyş'e rağmen ABD'nin İngiltere, Fransa ittifakını ya da İsrail'in varlığına ve güvenliğine verdiği desteği reddetme niyeti yoktu. Bu gerçekler ABD'nin Arap kamuoyunun içten desteğini kazanmasını engelliyordu. Nasır'ın kendi bölgesel popülaritesi Süveyş Krizi sonrasında yükselmişti. Dolayısıyla kendisini ABD'nin Soğuk Savaş politikalarıyla uyumlu hale getirmeye veya ABD'nin kışkırtmasıyla Nasırcı politikalara karşı çıkmaya çalışan herhangi bir Arap figür, Nasırcı propagandacılar tarafından başarılı bir şekilde Arap Birliği/Arabizm düşmanı olarak damgalanıyordu. Muhafazakâr Arap liderleri de bazen Arabizm kartını oynadı ve milliyetçilerin ittifak için olduğu Moskova'nın İsrail'in kurulmasındaki rolünü hatırlattılar. Fakat Moskova'nın Arap-İsrail çatışmasında sert bir Arap yanlısı tavır benimsemiş olması, bu suçlamaların etkinliğini sınırladı. Bunun yanında diğer Arap ülkelerinde Nasır'a karşı sempatisi olanlar, Nasır ile bilgi paylaşma noktasında istekliydi. Bu da Nasır karşıtı ülkelerde önemli bir politik karmaşa/istikrarsızlık yaratıyordu (Irak). Eisenhower'ın Nasır karşıtı stratejisinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ikinci nedeni, muhafazakâr Arap liderlerinin kendilerine verilen rolleri oynayamamaları ve oynamaya isteksiz olmalarıydı. Genellikle bu liderler, Amerika lehine veya Nasırcılığa karşı güçlü bir tavır almayacak kadar yerel veya bölgesel fikirlerden korkuyorlardı. Böyle bir tavır almaya hazır olsalar bile blok olarak bunu yapamayacak kadar birbirlerinden şüphe ediyorlardı (Yakub, 2004: 5). Suudi Arabistan ile Irak'taki Haşimi rejimi arasında uzun süredir devam eden bir kan davası mevcuttu. Nitekim hem Ürdün Kralı Hüseyin hem de Suudi Arabistan Kralı Suud, Eisenhower Doktrinini koşulsuz olarak onaylamayı reddettiler. Böyle bir jestin siyasi maliyetinin çok yüksek olacağını iddia ettiler. Ama her iki yönetimde büyük bir ABD siyasi desteğini garanti edecek kadar Batı yanlısı olduklarına dair Washington'u ikna ettiler. Irak ve Lübnan doktrini resmen onayladılar. Ama Irak'ta yönetim değişimi ve Lübnan'da Chamoun'un ülkesinin anayasasını

değiştirmeye yönelik kötü düşünülmüş bir plan için ABD siyasi desteğini kullanma çabası kendisi için kötü sonla bitti.

Birleşik Devletlerin siyasi zayıflıkları, Nasırcılığın siyasi gücü ve muhafazakar Arap ülkeleri arasındaki bağlantısızlık neticesinde Eisenhower yönetimi, Nasır'ın bölgesel izolasyonunu sağlayamadı. Uygulamanın ilk aylarında strateji için belirgin başarılarla rağmen 1957 yazında ciddi zorluklar ortaya çıktı ve 1958 yazına gelindiğinde strateji paramparça oldu. 1958'de Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturmak için Suriye ile birleşti. Irak rejimi, oryantasyonda Nasırcı gibi görünen subaylar tarafından devrildi; Lübnan ve Ürdün rejimleri çöküşün eşiğine gelmiş, ancak Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin müdahalesiyle kurtarılmıştı; Arap dünyasında radikal milliyetçi güçler başıboş koşuyor gibiydi. Eisenhower ve danışmanları, Yakub'un belirttiği üzere, görünen siyasi felaketin büyüklüğüne inanmaktan biraz daha fazlasını yapabilirlerdi. Aslında işler görüldüğü kadar kötü değildi. Nasırcılığın 1958'deki zaferi otomatik olarak Sovyetlerin çıkarına dönmedi. Aksine, 1959 başlarında, muhafazakâr Arap düşmanlarını mağlup ettikten sadece aylar sonra Nasır, beklenmedik bir şekilde Sovyetlerle ilişkileri bozuluyor ve Sovyetleri Arap içişlerine karışmakla suçluyordu. Nasır'ın pozisyonu Sovyetleri bölgeye daha fazla nüfuz etmesine yönelik bir yol olmaktan çok bir engel haline geldi. Bu dönem Eisenhower yönetimi, Ortadoğu bölgesinde nispeten daha mütevazı bir politikaya yöneldi (Yakub, 2004: 8). Amerikan yönetiminin Eisenhower Doktrini ile çevrelemeye ve zayıflatmaya çalıştığı Arap milliyetçileri ve Nasır yönetimi, bu doktrin ile doğrudan zayıflatmasa da doktrinin yarattığı bölünmüşlük Arap ülkeleri arasında 1958'den 1967'e kadar sürecektir bir rekabete neden oldu. Malcolm Kerr'in değişimiyle *Arap Soğuk Savaşı*na (Kerr, 1967) zemin hazırladı.

ABD'nin Ortadoğu politikasını Soğuk Savaş politikasına dahil etmesi, Arap devletleri arasında bir bölünmeye neden oldu. Bu bölünme genellikle Arap Soğuk Savaşı olarak bilinmektedir (Davışa, 2004: 199-203, 214-216). 1957 Eisenhower Doktrini ile belirginleşen bu bölünme, ABD ve Suudi Arabistan rejimi arasındaki ilişkinin aşıkâr olmasıyla mümkün olmuştu. Eisenhower Doktrini ile birlikte, başkanın uluslararası komünizmi veya onun yandaşı olan bir ülkeden diğer ülkelere gelecek saldırılarda ABD'nin taraf olarak dâhil olacağını ilan etmesi, Araplar arasındaki bölünmenin uluslararası bölünmeye paralel ilerlediğinin göstergesidir. Bu noktada Suudi Arabistan ve Mısır arasındaki ayrılık derinleşmiştir. Bu bölünme öncelikle Irak ve Mısır arasında iken

daha sonra Suudi Arabistan ve Mısır arasında yoğunlaşmış ve Yemen üzerinde uzun bir mücadeleye sebep olmuştu. Bu süreçler kendi mantığı ve özgünlüğü ile bölgesel bir bölünmenin küresel Soğuk Savaş ayrılığına dahlinin tezahürüdür. Sovyetler ve Arap devletleri arasındaki ilişkileri, Mısır'da Nasırcılığın, Suriye'de Baas Partisi başta olmak üzere çeşitli sol ve Arap milliyetçi hareketler ve Arap komünist ve diğer radikal parti ve grupları içeren anti-kolonyal ve devlet düzeyinde Mısır ve Suriye'ye hakim olan burjuva demokrasisi karşısı bazı diğer değerler üzerinden kurulmuştur. Sovyetlerin yanında duran grup, kendisini geleneksel monarşilerin ve muhafazakâr rejimlerin karşısına 'ilerici' rejimler şeklinde yerleştirmişti. Nitekim kısa süreli de olsa ilerici grup kazanıyor gibi görünmesi üzerine Suudi Arabistan'ın liderliğinde ve ABD'nin desteği ile sol ve komünist fraksiyonlara karşı İslami bir ideoloji ile karşı koyuldu. Böylelikle süper güçler arasındaki ideolojik bölünme bölgesel anlamda Arap dünyasında da karşılık buldu. ABD ve Sovyetlerin desteklediği devletler ciddi farklılık göstermektedir. Sovyetler büyük oranda bölgede otoriter ve milliyetçi rejimleri desteklerken, ABD ise monarşiler ve muhafazakâr rejimleri desteklemiştir. Mısır, Suriye, Irak gibi rejimler Sovyet müttefiki iken, İran, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Fas ABD müttefiki idi (Khalidi, 2009: 18-20, 23). ABD ve Sovyetler, 1950 ve 1960'lar boyunca müttefiki oldukları ülkelere ciddi ekonomik, askeri ve teknik yardım yapmış, bu rejimlerin ayakta kalması için her türlü çabayı ortaya koymuştur. Bu çerçevede ABD'nin Ortadoğu politikasında Mısır ve Suriye ile kurmuş olduğu ilişki büyük oranda negatif bir başlangıç yapmış ve yirmi yıl boyunca bu şekilde devam etmiştir. Nitekim ABD'nin Mısır ve Suriye ilişkilerindeki kopma ise Birleşik Devletlerin 1960'lar Ortadoğu politikası ve 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından İsrail ile kurduğu ilişki belirleyici olmuştur.

1.3.Arap-İsrail Çatışması ve ABD Ortadoğu Politikası (1960'lar)

ABD'nin Soğuk Savaş politikası ve ABD-Sovyet Rusya Ortadoğu rekabetinin uluslararası bir merhaleye taşınmasının en iyi örneği Arap-İsrail mücadelesi ve bu minvalde ABD ve Sovyet Rusya'nın Mısır ve Suriye ile kurduğu ilişkidir. Arap-İsrail çatışmasında süper güçler çatışan ülkelere biriyle aynı hizaya gelmişti. 1960'tan 1973'e kadarki süreçte ABD belirgin olarak İsrail'i desteklerken Sovyetler ise İsrail ile savaşın iki ana büyük aktörü olan Mısır ve Suriye'yi desteklemiştir. Bu ilişkilerin bir şekilde başlamasının miadı ise 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı idi. ABD'nin bu noktada İsrail'i desteklemesinin sebebi başkan Truman'ın şu sözlerinde açıktır; "üzgünüm beyler,

ama Siyonizm'in başarısı için endişelenen yüzbinlere cevap vermeliyim, seçmenlerin arasında yüzbinlerce Arap yok" (Khalidi, 2009: 25). Sovyetlerde ilk başta İsrail'e destek vermiştir. Bu desteğin sebebi ise Britanya'nın zayıflamasını ve İsrail'in kendi beklentisine uygun bir sosyalist ülke olacağını düşünmesidir. Fakat İsrail'in ABD'ye yakınlaşması, Kore Savaşında Amerika'yı desteklemesi sonucunda Sovyetler Stalin'in ölümünden sonra yön değiştirerek bölgede Arap güçleriyle ittifak kurmaya odaklanmıştır. Bu noktada ise kendisini kolonyal ve emperyalist mücadelenin ana ülkesi olarak yansıtarak bölgede her türlü kolonyal amaca karşı mücadele eden tarafları tanımıştır.

Netice itibariyle 1949 savaşı sonrası İsrail'in uluslararası camiada tanınması noktasında büyük çaba harcayan ABD, 1950'lerde Arap coğrafyasında artan çıkarlarını düşünerek İsrail'e daha mesafeli bir tavır almak durumunda kalmıştır. Bu noktada 1950'ler boyunca İsrail'e gelişmiş silah satışına ambargo uygulamaya devam etti. 1956 Sina operasyonu sonrasında İsrail'i Sina'dan çıkmaya zorladı. Eisenhower Doktrini milliyetçi Arap ülkelerini çevrelemeye dönüşmüş olmasına rağmen Amerikan yönetimi İsrail ile olan ilişkilerinde mesafeyi korumaya çalıştı. Böylelikle 1970'lerin başına kadar devam edecek olan ABD politikası oluştu; ABD 1970'lere kadar Arap-İsrail çatışmasından olabildiğince uzak durmayı ve çok fazla müdahil olmamayı hedefledi. ABD açısından İsrail'in bölgede istikrarı bozacak temel bir güç ve stratejik bir sorumluluk alacağı algısı hâkimdi ve Washington ne kendisini İsrail'den uzaklaştırdı ne de kucakladı (Halabi, 2009: 44).

Eisenhower yönetimi bir taraftan Arap güçleri ile mücadele ederken diğer taraftan İsrail'e açık destek vermekten kaçındı. ABD için İsrail'e verilecek açık bir destek, Mısır ve Suriye'deki yönetimlerin Sovyetlere daha fazla bağlanmasına ve Batı yanlısı rejimlerin güvenliklerini tehlikeye atma ihtimali vardı. Eisenhower yönetimi, 1959'da İsrail'e teknik ve mali yardım için 100 milyon vermiş olmasına rağmen bu yardımın içeriğinde askeri bir destek bulunmuyordu. Nitekim 1967 Arap-İsrail Savaşına kadar İsrail'in askeri tedarikçisi Fransa olmuştur. Eisenhower yönetimi büyük oranda ABD çıkarlarına odaklanmıştı ve bu Arap devletlerinde yatmaktaydı. Onlar için İsrail stratejik bir sorumluluktan ziyade Eisenhower yönetimi için çatışmanın temel çözümü tarafların barış masasına oturmasıydı, fakat bu noktada başarısız oldular. ABD yönetimi İsrail'e Amerikan silahları satma ve güvenlik garantileri sağlama taahhüdü vermekten itinayla uzak durdu. Ancak 1960'lardan itibaren Birleşik Devletler'de artan Yahudi Lobisinin gücüyle birlikte durum değişmeye başladı.

1961’de John F. Kennedy yönetimi ile birlikte ilişkilerin yapısı ısınmaya başladı. Demokrat olan Kennedy, Yahudi seçmenlerden hem oy hem de ekonomik yardım gördü. Nitekim Eisenhower’ın taahhüt vermekten kaçınan politikasını büyük oranda uygulamak isteyen Kennedy yönetimi yine de 1962’de Hawk uçaksavar füzelerini İsrail’e satarak, yüksek askeri teçhizatlarına bölgeye girişinin kapısını aralamıştır (Halabi, 2009: 45). Aslından Ben-Zvi’nin iddia ettiği üzere, Birleşik Devletler, 1960’lardan itibaren İsrail’in Sovyet yanlısı devletleri caydırabilecek stratejik bir varlık olarak algılamaya başladı (Ben-Zvi, 1998: 4). Kennedy yönetimi tarafsızlık politikasını korumasına rağmen buna yeni bir biçim verdi. Eisenhower çatışmada her iki tarafa da sopayı kaldırma eğilimindeyken, Kennedy havucu tercih etti. İsrail’in Sovyetler karşısındaki potansiyelini kullanma ve nükleer geliştirmesini önlemek için ABD yönetimi İsrail’e silah satışını onayladı ve ABD savaş durumunda İsrail’i koruyacağına dair örtük garantiler verdi.

Aynı şekilde Kennedy yönetimi Nasır’ı kazanarak Arap dünyasında imaj yenileme çabasına da girmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen Kennedy Mısır’a gıda yardımı yapmaya devam etti. Kennedy için Mısır kalabalık döviz ve gıda kaynakları için açlık çekiyordu ve ABD bu konuda sınırlı yardıma hazırdı. Kennedy yönetimi, Mısır’daki yaşam standartlarının iyileştirilmesinin siyasi huzuru garanti edeceğini, yoksulluk ve sefil ekonomik koşulların Mısır’ın Sovyetlerin pençesinde kurban olmasına neden olabileceğini anlamıştı. Bu çerçevede Mısır ve ABD, 1962’de bir kültür anlaşması ve 1963’te bir yatırım garantisi anlaşması imzaladı. Kennedy yönetimi Mısır’a yardım ederek Arap ülkelerini Sovyet ipoteğinden uzaklaştırma çabasındaydı. Nitekim Kennedy dönemi büyük oranda Arap ülkeleri kendi iç sorunlarıyla uğraşırken olması ve milliyetçi Arap ülkelerinin Sovyetlerle ilişkilerinin limoni olması, Kennedy’e bu politikayı uygulama fırsatı sunmuştu. 1961’de Mısır ve Suriye birliğinin dağılması, Amerika’ya Arap-İsrail çatışması bir şekilde yumuşatma fırsatı vermişti. Özellikle Mısır’ın kazanılması Suriye’yi yanlış bırakacak ve çatışmanın doğasını değiştirecekti. Zira Kennedy yönetimi döneminde Arap-İsrail uzlaşmasına dair beklentiler mevcuttu ama 1963’te Kennedy’nin suikast sonucu ani ölümünün ardından mevcut politika akamete uğradı (Spiegel, 1985: 95-99).

Birleşik Devletlerin Arap-İsrail çatışması çerçevesinde Mısır ve Suriye ile ilişkilerindeki temel kopukluk Kennedy suikastının ardından başkanlık koltuğuna geçen Lyndon B. Johnson ve 1967 Arap-İsrail Savaşı etkili oldu. Başkanlığı 1964’te elde ettiği seçim zaferi

ile güçlendiren Johnson, kendisini her zaman İsrail'in dostu olarak nitelendirmişti. Ocak 1957'de Başkan Eisenhower'ı İsrail'e yaptırım uygulama yönündeki BM kararına karşı çıkmaya çağırdı. 1959'da Senato'da çoğunluk lideri olan Johnson, İsrail'in Karşılıklı Güvenlik Programı kapsamında milyonlarca dolarlık askeri yardım kredisine hak kazanması için çağrıda bulundu. Başkan aynı zamanda İsrail'in sadık bir Yahudi destekçisi olan Arthur Goldberg'i ABD'nin yeni BM büyükelçisi olarak atadı. Johnson böylelikle Amerikan başkanlarının Ortadoğu'ya dair bazı taahhütlerini görmezden gelerek, İsrail'i korudu ve Arap devletlerini doğrudan karşısına aldı. Bu noktada Amerikan'ın Ortadoğu politikasına ideoloji yeniden hakim oldu. 1964'ten itibaren ciddi anlamda Vietnam Savaşı'na dahil olan ABD için düşman uluslararası komünizmin dünyanın her yerinde sınırlandırılması gerekiyordu ve Johnson bu politikanın en büyük destekçilerinden biriydi. Amerikan yönetimi Güney Doğu Asya'da Vietnam ile uğraşırken, Ortadoğu'da istikrarı sağlamak için İsrail'in 'caydırıcı' gücüne dayandı. Bu politika 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında iyice belirginleşti. Johnson, Yahudi lobisi tarafından kuşatılmış bir başkandı. Bu minvalde yeni Mısır ve Suriye politikası; İsrail üstünlüğünü koruma yoluyla Arapları caydırma ve istikrarı korumaydı. ABD'nin İsrail politikasındaki yeni bir etken ise İsrail'i nükleer çalışmalarıydı. Kennedy gibi Johnson'da İsrail'e sofistike konvansiyonel silahlar sağlayarak onu nükleer silah yapmaktan caydırabileceğini umuyordu. Böylelikle Johnson, İsrail'e konvansiyonel silah ihracatını arttırmaya ve İsrail'i stratejik bir varlık olarak kabul etmeye karar verdi.

ABD 1967 Savaşı sonrasında ortaya çıkan "toprağa karşılık barış" imkânını kullanmaktan ve Arap-İsrail barış görüşmelerinde tam bir sorumluluk almaktan olabildiğince uzak durdu. Johnson yönetimi için eğer İsrail işgal ettiği topraklardan (Sina Yarımadası, Golan Tepeleri, Batı Şeria ve Gazze) yani 4 Eylül 1967 sınırlarını geri çekilirse barış olabilirdi. Ama İsrail geri çekilmeyi kabul etmediği ve Arap devletleri İsrail'i tanımayı reddettiği (Armaoğlu, 2017: 254-270) için ABD'nin Ortadoğu'da barış çabaları, *statüko ante bellum*³ yeniden kurmaktan ziyade, yalnızca savaşı durdurmaya indirgedi. Onun için bunu sağlamanın en iyi yolu ise Altı Gün Savaşı'nda gücünü ve kapasitesini ortaya koyan İsrail'in Araplar karşısında askeri üstünlüğünü ve caydırıcılığını korumasına yardım etmektir. Nitekim 1966'da İsrail'e satışı onaylanan 48 Skyhawk bombardıman uçağı ile

³ "savaşın önceki durum" anlamına gelen Latince bir ifadedir.

başlayan süreç 1969'da F-4 Phantom jetleri satışı ile zirveye ulaştı (Spiegel, 1985: 134, 141, 152-153).

1967 Savaşı'nda ABD'nin İsrail'e vermiş olduğu destek nedeniyle Mısır ve Suriye, ABD ile olan ilişkilerini kesmişti. Kahire'deki ABD diplomatik ilişkileri en düşük seviyeden devam ederken, Şam yönetimi ise ilişkileri tamamen koparmıştı (Gani, 2014: 64-65). 1966'da yönetime gelen yeni Baas yöneticiler sol merkezli ve İsrail ile bütün barış görüşmelerini reddeden bir tavır içerisindeydi. Mısır ise özellikle ülkenin içerisindeki ekonomik zorluklardan dolayı diplomatik yollara nispeten açıktı. Ancak ABD'nin Vietnam ile uğraştığı bir dönemde Ortadoğu'ya odaklanacak zamanı yoktu. Diğer bir deyişle, Johnson, Vietnam ile kuşatılmıştı, kalbini ve beynini Vietnam'da kaybetmişti. Bu nedenle Ortadoğu'nun karmaşık yapısıyla başa çıkacak kapasitesi yoktu. Washington yönetimi İsrail'e askeri destek sağlayarak bölgedeki sorumluluğu İsrail'e yıkmayı, İsrail askeri üstünlüğü ise savaşı dondurmaya hedefledi. İsrail'in toprağı elinde tutup, –veya bir kısmını- barışı ticaret mantığıyla kabul etmeye hazırdı (Tyler, 2009: 105). Nitekim ABD'nin İsrail'e olan bu desteğı nedeniyle İsrail ile savaşın ana mücadeleci ülkeleri olan Mısır ve Suriye Sovyetlere daha fazla dayanmaya başladı.

ABD, İsrail'e Skyhawk bombardıman uçağı ve F-4 Phantom jetlerini sağlarken, Sovyetler bu gerginlikten yararlanarak Ortadoğu'ya yerleşti. 1967 Savaşı sonrası aşağılanma duygusundan kurtulması için silahlanması gerektiğinin farkında olan Mısır ve Suriye'nin bu noktada kapısını çalabileceğı tek güç Sovyet Rusya idi (Laqueur, 1969: 94). Moskova bu noktada Mısır başta olmak üzere ihtiyaçları belirlemek ve eğitim amaçlı binlerce askeri personelini Ortadoğu'ya gönderdi. Moskova, Mısır ve Suriye'ye gelişmiş yeni silah sistemleri başta olmak üzere büyük miktarda yeni silahlar temin ederek, bu ülkeleri yeniden yapılandırdı. SAM-2, SAM-3 ve SAM-6 gibi füze sistemlerini bu ülkelere konuşturdı (Khalidi, 2009: 28). Aynı zamanda 1967 savaşı milliyetçi Arap ülkeleri ve muhafazakâr Arap rejimlerini yakınlaştırdı. Nitekim Mısır ve Suudi Arabistan Yemen üzerinde devam eden rekabete son verdiler ve işgal edilmiş toprakların geri kazanılması noktasında muhafazakâr petrol zengini ülkelere önemli oranda finansal ve siyasi destek yağmaya başladı. Bu minvalde başlatılan 1969-1970 Yıpratma Savaşı, Sovyetlerin sağladığı askeri ve muhafazakâr ülkelerin sağladığı finansal destekle mümkün oldu.

Sovyetlerin 1967 savaşı sonrasında Mısır ve Suriye'ye yerleşmesi Birleşik Devletler'de endişeye neden oldu. Nitekim barışın olmaması dolayısıyla bölgeye dair yorum yapan Johnson'un özel asistanı Walt Rostow, başkana "Ortadoğu'yu kaybetmek üzereyiz, aylar içerisinde askeri çatışma olabilir ve Sovyetler bu savaşa dahil olabilir, sadece silah sağlayarak değil aynı zamanda doğrudan müdahil olarak bunu önleyebiliriz" şeklinde başkanı uyarıyordu. Rostow aynı zamanda İsrail'in Arap toprakları işgalinin daha fazla saldırganlığı tetikleyeceği ve sınırlı askeri satış politikasından ayrılmasının akıllıca olmayacağı konusunda uyarıda bulundu. Buna rağmen ABD'nin bölge politikasında değişim olmadı. Bu politikasının en büyük sebebi ise klasik Soğuk Savaş mantığının uluslararası yapıya hakim olması ve Vietnam savaşıdır. Halihazırda Birleşik Devletler'in Vietnam Savaşı sürerken Sovyet Rusya gibi Ortadoğu çatışmasına doğrudan müdahil olma imkanı bulunmamaktaydı. Vietnam dolayısıyla içerde oluşan rahatsızlık ABD'nin dünyanın başka yerlerine doğrudan müdahalesini engellemekteydi. Bu nedenle ABD, Sovyetler ve onun Arap müttefiklerine karşı İsrail'in yanında doğrudan savaşa girmektense, İsrail'i askeri olarak desteklemeyi seçti. Aynı zamanda Arap petrolü beş Amerikan ve iki İngiliz şirketinin kontrolünde olması, ABD'nin İsrail'e olan desteğine rağmen bölge çıkarlarının güvende olmasını sağlıyordu. Arap petrol ihraç eden ülkeler Washington'a karşı petrol kartını oynayamıyordu. Nitekim 1967'de uygulanan petrol ambargosu, petrolü bir silah olarak kullanmak için erken olduğunu ortaya koymuştu. Bununla birlikte İsrail yanlısı lobi, yönetimi İsrail'i destekleme noktasında ikna etmeyi başardı. ABD çıkarlarına yönelik tek tehdidin Sovyetler olmadığı, ayrıca vekillerinin bölgedeki ABD çıkarlarını, özellikle Arap petrol şeyhlerinden birine karşı saldırı olabileceği fikrini yaydı. Johnson yönetimi böylelikle bölge istikrarı için İsrail'i stratejik bir konuma oturttu (Halabi, 2009: 56).

Netice itibariyle, ABD'nin 1970'lerin başlarına kadar Mısır ve Suriye ile olan ilişkileri büyük oranda uluslararası bölünmenin bir tezahürü şeklinde gelişti. Bu durum büyük oranda ABD'nin Ortadoğu politikasını Sovyet rekabeti üzerine inşa etmesinden kaynaklandı. Nitekim bu politika neticesinde Mısır ve Suriye, 1973 savaşına kadar Sovyet müttefiki olarak kalacaktı. Washington'un Mısır ve Suriye'nin yerel düzeydeki beklenti ve İsrail'e dair tehdit algılarını azımsaması sonucunda Sovyet Rusya'ya yakınlaşmak durumunda kalan mezkur ülkeler, Moskova'ya Ortadoğu'da geniş hareket alanı açtı. ABD'nin Mısır ve Suriye ilişkisinde değişim ise ABD'nin Ortadoğu politikasında

ideolojinin yerini real-politik yaklaşımın alması ile mümkün oldu. Nitekim 1970’lerde Washington ve Moskova arasındaki detant/yumuşama politikası, bölge ülkeleriyle ilişkilerde ciddi bir dönüşüm yaşanmasına neden oldu.

2.BÖLÜM: DETANT DÖNEMİ ABD ORTADOĞU POLİTİKASI: MISIR VE SURİYE

2.1.Détente ve Büyük Güçler: Müzakereler Çağı

Müzakereler Çağı 1968’de ABD başkanlık koltuğuna oturan Richard Nixon’un yeni dönem için kullandığı bir ifadedir. ABD ve Sovyet detantının yaratıcısı olan Nixon, müzakereler çağı ifadesini detant oluşmadan önce büyük güçler ve iki kamp arasında nasıl bir dünya tahayyül ettiğini ortaya koyduğu kavramdır. Nitekim Nixon’un kullanmaya başladığı bu kavram 1970’li yıllarda ABD-Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin yapısını ve yönünü belirlemiştir. 70’ler dünyasına birçok ulusal ve uluslararası problemlerle giren iki süper güç, güç rekabetinde maliyeti azaltmak için detantı yaratmaya çalıştılar. İki süper güç arasında detantı oluşturmak ise büyük oranda ideolojik ve askeri güç kullanımından uzaklaşmayı, diplomasi ve müzakerelere dayanmayı gerektirmekteydi. ABD’yi 1970’lere daha sağlıklı bir şekilde taşımak isteyen Nixon’un bu ifadesi, Washington yönetiminin 70’li yıllardaki politikalarını ve bu politikaların yirmi beş yıllık Soğuk Savaş politikalarından farklılığını ortaya koymak için kullanılmaktadır. ABD ve Sovyetler Birliği’nin detantı yaratma çabaları, sebepleri ve bunun Üçüncü Dünya’ya etkisini ele alan bu bölümü Müzakereler Çağı başlığında ele almak uygun olacaktır. Çünkü 70’li yıllar yani detant yılları Nixon’un işaret ettiği üzere müzakere yoğunluklu bir dönem olmuştur.

2.1.1.1970’leri Tanımlamak: ABD Gücünün Dönüşümü

Bruce Schulman, 1970’leri şöyle tarif eder: “On yıl genellikle, ondan önce gelen o küstah, yara bere içinde gişe rekorları kıran filmin hastalıklı, ihmal edilmiş, hayal kırıklığı yaratan üvey kardeşi” (Ferguson, 2010: 1). Ferguson’un editörlüğünü yaptığı kitabın başlığına yansıdığı şekilde 1970’ler global kriz dönemiydi (The Shock of the Global); Filistin Terörizmi, Yıpratma Savaşı, Ürdün Krizi, Vietnam Savaşı, 1971 Pakistan-Hindistan Savaşı, 1972 Münih Olayı, 1972 Sovyetlerin Mısır’dan Çıkarılması, 1973 Arap-İsrail Savaşı, 1973 Şili Askeri Darbesi, 1975 Angola Krizi, 1977 Etiyopya-Somali Krizi, 1979 İran İslam Devrimi, 1979 Sovyetlerin Afganistan’ın işgali vb. Krizlerin yanında 1970’ler uluslararası literatürde Détente (Detant) dönemi olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü Dünya Ülkeleri’nin gözünden bakıldığında détente’nin kendisi başlı başına bir krizdi. Kissinger’ın değimiyle 1970’ler kesinlikle “kargaşa yıllarıydı/years of upheaval” (Kissinger, 2011). Correlates of War projesine göre, 1970’lerde yedi devletlerarası savaş,

üç sömürge (devlet dışı) savaşı ve yirmi beşten az olmayan iç savaşta dahil toplamda otuz beş savaş kaydedilmişti. 1950'ler için toplam savaş sayısı yirmi ve 1960'lar için de yirmi beşti, 1980'lerde toplamda yirmi üçtü. Bu basit hesaplamayla görüldüğü üzere 1970'ler kriz zamanıydı. 1970'ler ayrıca terörizmin zirve yaptığı yıllardı. Muhtemel en kapsamlı veri kümesine göre 1970'lerde uluslararası terörizm nedeniyle 5.000'den fazla ölüm ve yaralanma meydana gelmişti. 1980'lerde bu artarak 13.206'ya ve 1990larda ise 23.205'e yükselmışti (Ferguson, 2010: 3-5).

Amerikan başkanlarının kendilerine dair güvenleri, 'dünyanın refahı için' Tanrı'nın 'amaçladığı sorumluluğu' üstlenmeyi umarak uluslararası düzeni yeniden kurma hayaline yol açtı (Sargent, 2015: 2). Ancak II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin hegemonik avantajlarıyla inşa ettiği düzen 1970'lerde çöktü. 1970'ler uluslararası yapı açısından ciddi dönüşümleri beraberinde getirmişti. Bu dönüşüm, uluslararası angajmanların farklı arenalarında ilerledi; Amerikan gücünün kaynakları yeniden tanımlandı; süper güç ilişkileri yeniden tanımlandı; böylelikle Birleşik Devletler'in küresel bir süper güç olarak kariyerinde yeni bir aşama açtı. 1970'lere kadar ABD, tarifelerin ve mali kontrollerin küreselleşmeyi uzak tuttuğu, kurallara dayalı bir uluslararası ekonomik düzene nezaret etti. Soğuk Savaş düzeninin çökmesiyle, uluslararası ticaret ve finansal küreselleşme yeniden canlandı ve 19. yüzyılın sonlarından beri görülmeyen seviyelere ulaştı. Böylelikle Birleşik Devletler'in dünya ekonomisiyle ilişkisi değişti. 1970'lere kadar ABD kaynaklarını müttefiklerine ve müşterilerine akıttığı bir sanayi merkezi ve üretim deposuydu. Ancak 1970'te bu bütünüyle değişti. 1973'te eski bir ABD yetkilisi "Amerikalılar, bizim dış dünyaya bağımlı olacağımız bir çağa giriyor, Amerika'nın kendi kendine yeterliği sona eriyor" (Sargent, 2015: 2) dedi.

Küresel dünyanın şoku hiçbir alanda ekonomik alanda olduğu kadar hissedilir değildi. 1970'ler krizi ve kapitalizm krizini ele alan Charles Maier, İtalyan Marksist Antonio Gramsci'den yaptığı alıntı "kriz, geçmişin ölmekte olduğu, ancak geleceğin henüz doğmadığı gerçeğinden ibarettir... 1970'lerin kargaşası, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren olduğu gibi kabul edilen ekonomik ve politik aksiyonların temelden yeniden dönüşmesine neden oldu" ile krizin derinliğini belirtir (Maier, 2010: 26). Alan Taylor ise 1970'lerdeki ekonomik değişimleri 'büyük yeniden dönüşüm' (Taylor, 2010) şeklinde adlandırıyor (Ferguson, 2010: 17). 1950'ler ve 1960'lardaki yüksek ekonomik kalkınmanın ardında enerji fiyatlarının düşüklüğü nedeniyle ucuz enerji vardı. Ancak 1973 Enerji Krizi ucuz

enerji devrini kapattı. ABD petrol üretimi 1960'larda büyüdü; Anglo-Amerikan iş birliğinin 1950-53 krizinden sonra İran petrolünün kontrolünü ellerinde tutmaları, 1970'lere kadar Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) etkisiz kıldı. Bununla birlikte 1960'larda dünya ekonomik trendleri ağır endüstri, demir çelik ve maden işletmeciliği yönlendiriyor ve belirliyordu. Ama 1960'ların sonlarından itibaren ekonomik oryantasyon hizmetler, eğlence ve post-endüstriyel, post-Fordist ürün yelpazesine yöneldi (Maier, 2010: 31). Bunların neticesinde 1970'lerde ABD ekonomisi dış girdilere bağımlı hale geldi. Birleşik Devletler 1971'de 1893'ten beri ilk ticaret açığını verdi. İç tüketimi sürdürmek ve bir süper gücün ayırt edici özelliği olan dünya çapındaki askeri gücü sürdürmeyi finanse etmek için yabancı tasarrufuna bağımlıydı (Sargent: 2015: 2).

Ekonomik açıdan 1970'ler krizinin ölçeği çok büyüktür. Ferguson'un kendi hatıralarından örnek verdiği üzere, 'büyük enflasyona' dair ilk net hatırası, 1974'te *Glasgow Herald*'ta yayınlanan çocuk ayakkabılarının artan fiyatlarından şikâyet eden bir mektuptur. Ortalama tüketici fiyat enflasyonu %13'ün biraz altında seyrederken, Birleşik Krallık'ın 1970'lerde, 1960'larda veya 1980'lerde olduğundan daha ciddi bir enflasyon sorunu vardı. Gerçekten de yıllık enflasyon oranı Ağustos 1975'te %27'ye ulaştığında, ülkenin yirminci yüzyılın tamamında yaşadığı en kötü enflasyondur, iki dünya savaşından daha kötüydü. Ülkelerdeki enflasyon oranı 1970'lerde Şili'de %133, Mısır'da %175 civarındaydı. Amerika'da ise en az altı çeyrek negatif büyüme vardı. On yılda iki durgunluk görüldü; biri Aralık 1969'dan Kasım 1970' kadar, diğeri Kasım 1973'ten Mart 1975'e kadar sürdü. ABD ekonomisi 1974'te %0.5 ve ertesi yıl %0.2 oranında daraldı. ABD işsizlik oranları 1973'te %4.6'dan Mayıs 1975'te %9'a yükselmişti. Dünyadaki ekonomik performansı bir bütün olarak ele alındığında, küresel perspektifin değeri ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası'nın kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) verilerine göre, dünya ülkelerinin %61'i 1970'lerde 1960'lardan daha yavaş büyürken, %69'u 1980'lerde 1970'lere göre daha yavaş büyüdü. Ferguson'un Eric Hobsbawn'ın⁴ *Uzun 19. Yüzyıl* isimli kitabıyla yaptığı karşılaştırmada "Yetmişler, 1910'dan 1919'a kadar yirminci yüzyılın en kötü on yılından daha kötüydü... bu deneyim aynı zamanda bir kültürel karamsarlığı da tetiklemişti" (Ferguson, 2010: 6-11) sonucuna varmaktadır.

⁴ Hobsbawn'ın kendisi de *Kısa 20. Yüzyıl* kitabında 1970'leri, "Kriz On Yılları" şeklinde tanımlar. (Hobsbawn, 1996: 465)

Demir Perde'nin her iki tarafında da sanayileşmiş ekonomiler, 'sanayi sonrası toplum' olarak adlandırılan şeye geçmek zorunda kaldı. Üretimden hizmetlere yapısal bir geçiş, bilim ve teknolojinin artan önemi ve bu alanda uzman teknik elitlerin egemenliğiyle karakterize edilecek bir yapı oluştu. Batı toplumları nihayetinde bu geçişi başardılar, ancak yolda bir stagflasyon⁵ arafından geçtiler. Doğu ülkeleri, artan fiyatlar yerine fiziksel kıtlık, pahalılık yerine kıtlık ile doğrudan durgunluktan biraz daha fazlasını deneyimleyerek bunu başaramadı. Henry Kissinger'ın "karşılıklı bağımlılığın doğum sancıları" (Ferguson, 2010: 14) dediği şeyi ilk kez hissedenler 1970'lerin kuşağı oldu.

1970'li yıllar ayrıca globalleşmeye giden dünyanın siyasi ve ekonomik olarak birbirine olan bağımlılığının (interdependence) ciddi şekilde hissedildiği bir dönemdi. 1973-74 Petrol Krizi Batı'nın birliği ve zenginliği için tehlike oluşturdu. Yetmişlerin belirgin olaylarından biri, dünya ekonomisindeki güç dengesini ithalatçı ülkelerden petrol ihracatçılarına kaydırды. Kissinger'ın "artık küçük, fakir ve zayıf ulusların sanayileşmiş dünyanın bir kısmından fide talep edecek" güce ulaştığından yakınması ve ayrıca 1975'te "eski uluslararası kalıplar parçalanıyor, dünya ekonomide, iletişimde ve insani özlemlerde birbirine bağımlı hale geldi" (Sargent, 2010: 55) şeklindeki endişesi, yaşanan değişimi yansıtmaktadır. Başkan Nixon ve onun ulusal güvenlik danışmanı Kissinger'ın bu değişimlere tedbir olarak ulus-devleti uluslararası düzenin yapı taşı olarak yüceltme çabalarına rağmen Birleşik Devletler bütünleşen bir dünyada kendi özerkliğinin azalması gerçekliğine karşı koyamayacağını ve Amerika'nın dış ekonomik etkenler karşısındaki zayıflığını anladılar.⁶ 1971'de Birleşik Devletlerin verdiği ticaret açığı ve ardından önlem olarak Bretton Woods sistemini baltalanması, doların altınla olan bağlantısını koparılması ve iki yıl sonra tüm transatlantik sabit döviz kuru sistemini parçalanması, Sargent'in işaret ettiği üzere özellikle 1973'teki petrol ambargosu ve enerji fiyatlarındaki artışı takiben Amerika'nın küçük petrol ülkelerine akan petro-dolara⁷ olan bağımlılığını ortaya koymuştur. Petro dolarların geri dönüştürülmesi özel sektöre, diğer bir deyişle Wall Street bankalarına ve Londra Şehri'ne bırakılması gerektiği şeklindeki Hazine'nin görüşü, ABD'nin 1970'lerden itibaren birbirine bağlı bir dünyadaki yeni rolünü ve bu dünyaya olan bağımlılığının göstergesidir (Sargent, 2010: 56).

⁵ Ekonomide durgunluk ve enflasyonun bir arada yaşanması durumu.

⁶ 1970'li yıllardaki sistemsel dönüşümlere ABD'yi en maliyetsiz şekilde yerleştirmek isteyen Nixon ve Kissinger'ın çabaları bu yılları ayrıca *Nixinger* şeklinde adlandırılmasına da neden olmuştur (Sargent, 2010: 55-56).

⁷ Petrol ihracatçıları tarafından hızla biriken dolar fazlası.

Birleşik Devletlerin ticari açık verdiği yıl olan 1971, Amerikan endüstrisinin geleceği hakkında çok fazla şaşkınlığa yol açan ciddi bir dönüm noktasıydı. Başkan Nixon, Amerika'nın ekonomik olarak içinde bulunduğu zor durumu veya ekonomik gerilemeyi, geçmiş imparatorlukların sonlarına benzetti: "Yunanistan ve Roma'ya olan şeyi düşünüyorum...geriye sadece sütunlar kaldı" (Public Papers, 1971: 812) şeklinde endişesini dile getirmiştir. Nitekim 1970'lerin başındaki finansal küreselleşme, göreceli ekonomik gerilemenin sonuçlarını ağırlaştırdı ve enflasyonist problemler doğurdu. 1970'lerin para politikası ülkelerin askeri, ekonomik ve siyasi olarak birbirine bağımlılığı ve ortak sorunları üzerinden şekillendi. Nitekim ülkelerin birbirine olan bağımlılığı Soğuk Savaş döneminin keskin sınırlarını ve kesinliklerini ortadan kaldırdı. Zbigniew Brzezinski yetmişli yılları, Soğuk Savaş'ın "kesinlik çağının" yerini "küresel bir gerçekliğin" aldığı "küresel bir topluluğun başlangıcı" şeklinde konumlandırmıştır. Ekonomist ve Carter'ın danışmanı olan Richard Gardner, ABD'yi 1970'li yıllara konumlandırmaya çalışırken, 1975'te "önümüzdeki görevin dünyayı karşılıklı bağımlılık için güvenli hale getirmek olduğunu" (Sargent, 2010: 58) yazar.

Amerikan askeri gücü 1970'lerde dünyadan çekilmedi, ancak harekât alanı Güneydoğu Asya'dan Avrupa ve ABD'nin birincil angajman bölgesi haline gelen Ortadoğu'ya kaydı. Müttefiklerine ve müşterilerine bölgesel güvenliği devretmeye hazırlanan ABD, 1973 Petrol Krizi'nin ardından hem askeri hem de ekonomik angajmanını Ortadoğu'ya yönlendirdi. Nitekim 1980'lerin sonunda Basra Körfezi'nde kalıcı askeri rolünü kabul etmeye hazırlanıyordu. Küresel ve bölgesel değişimlerin etkisiyle oluşan ekonomik değişim, 1970'lerdeki petrol kriziyle belirginleşti. 1960'ların sonlarına kadar dünyanın baskın petrol üreticisi olan ABD, 1970'lerde petrol ithalatçısı oldu. 1977'de Amerikalılar tükettikleri petrolün yarısından fazlasını ithal ettiler. Diğer sektörlerde olduğu gibi Birleşik Devletleri enerjide de bir zamanlar dünya ekonomisinin güç merkezi yapan avantajları daralıyordu; üstünlük marjları kapandıkça, Amerikalılar daha fazla petrol daha fazla sermaye ithal etti ve bütünleştirici bir dünya ekonomisinin sağladığı kaynaklara bağımlı hale geldi (Sargent, 2015: 2). ABD artık 1940 ve 50'lerde olduğu gibi bağımsız değildi. 1970'li yıllardaki gelişmeler ABD'nin dünyadaki hegemonik rolünü yeniden ayarlamasına sebep oldu. 1970'lere kadar bir blok olarak algılanan Komünist dünyadaki bölünme sonucunda, 1960'ların sonlarına kadar düşman olarak angaje edilen Çin, yetmişli yıllarda zımni müttefik haline geldi. Bu noktada kendisini yeniden hizalayan

Washington, ideolojik çeşitliliği uluslararası yaşamın bir gerçeği ve hayatta kalmanın bir ön koşulu olarak kabul etti. Bu kabul, Soğuk Savaş anlayışının sona erdiğine işaret ediyordu.

1940'ların düzeni bir tasarım başarısı, koşullara uyum sağlama ve olaylara adaptasyondur. ABD, II. Dünya Savaşı sırasında kolektif güvenlik (Birleşmiş Milletler) için yeni bir mimari ve uluslararası ticaretin yeni refah devletleriyle (Bretton Woods) birlikte var olmasına izin verecek bir ekonomik rejim inşa etmeye çalıştı. Amerikalı yetkililer bu yeni düzenin tüm dünyayı kapsayacağını varsaydılar. Ancak 1945-1946'daki Sovyet-Amerika yabancılaştırması dünyayı iki bloka böldü. Bu bölünme neticesinde Amerika, bölünmüş bir gezegen küresinde bir *Pax-Americana* inşa etti. Hiyerarşik bir düzen sistemi olan Pax-Americana, Washington'un liderliği ve Sovyet Rusya'nın tehdidinin bir arada tuttuğu transatlantik çekirdeği içinde hegemonik ancak uzlaşmaya dayalı bir ittifaktı. Sovyetler Birliği de aynı şekilde Doğu Bloku olan kendi yarı küresinde hegemonik sistemini inşa etti. Bu bloklar eşit değildi, ancak aralarındaki sert denge 1950'lerin başlarında sabitlenen kendine özgü bir Soğuk Savaş düzeni oluşturdu. Sovyet Rusya ve ABD önderliğindeki bloklar arasındaki ideolojik ve askeri rekabet yoğunluğuydu. Her iki süper güç de bölünmeyi istikrarın temeli olarak kabul etti ve bu da Soğuk Savaş bir tür uluslararası düzen haline getirdi. Fakat 1960'larda savaş sonrası düzen kırılmaya ve istikrarsızlaşmaya başladı. Nixon yönetiminin 1971'de Kongre için ABD dış politikası hakkında hazırladığı raporda, "uluslararası ilişkilerin savaş sonrası düzeni ve II. Dünya Savaşı'ndan çıkan iktidar yapılanması gitti" diye dengedeki değişimi ilan etmiştir. Dış İşleri Konseyi "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan görünüşte katı model, şimdiye kadar açıkça hızlanan değişim baskınına uğramıştır" (Sargent, 2015: 4-5) sonucuna vardı.

Yeni çağın ikilemlerine çözümler bulmayı amaçlayan *Foreign Policy* dergisinin kurucuları Samuel P. Huntington ve Warren D. Manshel, "Amerikan dış politikasında 1940'ların sonunda başlayan bir dönem sona erdi" (Huntington ve Manshel, 1970-1971: 3-5) sonucuna vardılar. İkili dünya meselelerinden algıladıkları ayrılığı yalnızca Vietnam Savaşı travmasına değil, aynı zamanda derin yapısal değişikliklere bağlamaktaydılar: Soğuk Savaşın kemikleşmesi ve küreselleşmenin yeniden dirilişi. Aynı şekilde Kissinger, *Amerikan Dış Politikası* kitabında Soğuk Savaş düzeninin bittiğini ilan ediyordu (Kissinger, 1969). Nitekim 1940'larda Soğuk Savaş söyleminin ana kurucularından biri George F. Kenan'da Soğuk Savaş ideolojisinin sertliğinin bitmeye yüz tuttuğunu, hatta

rekabetin bu kadar sertleşmesinin yanlış olduğunu kabul etmişti (Kenan, Gati ve Ullman, 1972: 8-9, 19).

1970'leri tanımlayan bir başka değişken ise kendisini yetmişlerde 'karşılıklı bağımlılık' olarak gösteren küreselleşmeydi. Küreselleşme, 1970'lerde dünya siyasetini belirleyen ve değiştiren güçlerin başında geliyordu. En dar tanımıyla piyasaların entegrasyonu ve en geniş anlamıyla sosyal ve ekonomik süreçlerin gezegen ölçeğinde genişlemesini ifade eden küreselleşme (Sargent, 2010: 6), çok tartışmalara yok açtı. Kavram popülerliğini 1990larda kazanmasına rağmen 1970'ler siyasetinin mobilizasyonunda önemli bir etkisi olmuştur. Denizaşırı finansal varlıkların değeri 1964'te dünya GSYİH'sının yüzde 1.2'sinden 1980'de 16.2'ye çıkarken karşılıklı bağımlılık⁸ ve sonuçlarıyla ilgili tartışmalar çoğaldı. Küreselleşme birçok şeyi etkiledi. Artan nüfus ve teknolojik yeniliklerle birlikte birçok şeyin ölçütü arttı. Küreselleşmenin kapsamı 1973-74 ve 1979 petrolkrizleriyle hızla genişledi. Sanayileşmiş dünyanın Ortadoğu'ya bağımlılığının artması, Çin'in 1970'lerin sonunda ekonomik reform yapma tercihi, dünyanın en büyük toplumunun küreselleşen dünyaya entegrasyonunu başlattı. Küreselleşmenin ürettiği karşılıklı bağımlılıklar -ve kırılganlıklar- ekonomik ve hatta sosyal istikrar için olumsuz sonuçlarla ulusal ekonomilerin yönetimini engelledi. Bazı ekonomistler, ülkelerin 1930'larda yaptıkları gibi otarşiye çekilerek küreselleşmeden geri çekilebileceklerini konusunda uyarılarda bulundu. Ekonomik düşüşün ve eski refah devleti anlayışının aksamasıyla, halk seferberliği sekteye uğradı. Bireyler hükümetlere karşı ayrıcalıklarının öne sürdüler. Bireyciliğin yeniden dirilişi, çeşitli siyasi sonuçlar doğurdu. Amerika'da

⁸ Küreselleşme veya Globalleşme kavramları yaygın kullanılmadan önce "karşılıklı bağımlılık/interdependence" kavramı 1970'lerde ünlenmiştir. Nixon ve Kissinger'ın Amerikan dış politikasını yeniden şekillendirme çabaları ve şekillendirmeye sebep olan nedenler, karşılıklı bağımlılık kavramını güçlendirmiştir. Karşılıklı bağımlılık kavramı ile ifade edilmek istenen ise dünyanın çok boyutlu bir ekonomik, sosyal, politik ve ekolojik entegrasyona girdiğidir. Bu kavramlaştırma dönemin önemli siyasileri olan Nixon, Kissinger, Carter ve Brzezinski gibi kişiler tarafından dile getirilmekle birlikte, neoliberal düşünce okulunun kurucuları olan Amerikalı Robert O. Keohane ve Joseph Nye, 1970'lerin sosyo-politik havasının yarattığı kavramı "Karşılıklı Bağımlılık" şeklinde formüllestirmiş ve kavramsallaştırmışlardır. Soğuk Savaşın yavaşladığını ve küreselleşmenin hızlandığını fark eden Joseph S. Nye, Jr. Bahar 1976'da Foreign Policy dergisinde kaleme aldığı "Independence and Interdependence" isimli makalesiyle kavramı Uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırmıştır (Nye, 1976: 136-161). Daha sonra Christopher J. Makins ile Güz 1976'da yazdıkları makale ile Karşılıklı Bağımlılığı Avrupa örneği üzerinden açıklamışlardır (Makins ve Nye, 1976: 139-144). Fakat "karşılıklı bağımlılık" kavramının uluslararası siyasette baskın olmasını sağlayan olgu 1977'de Robert O. Keohane ve Joseph Nye'nin ortak yazdıkları *Power and Interdependence* isimli kitabın yayınlanmasıdır. Kitapta farklılaşmalar olmakla birlikte Keohane ve Nye, 1970'leri kendi havasına uygun bir şekilde "karşılıklı bağımlılık yılları" olarak nitelendirmektedir (Keohane ve Nye, 1987: 725). Ayrıca kavramın gelişimi ve kullanımıyla ilgili Foreign Policy dergisinin 1970 sayılarında çeşitli başka makaleler mevcuttur.

medeni haklar aktivistleri bireysel hakların dilini kullandılar. Küresel arenada 1970'lerin insan hakları bireyci, devletçilik karşıtı bir kadroya büründü. Sovyetlere ve diğer otoriter yönetimlere karşı ciddi bir muhalefet kültürü oluştu. Bireysel halklara vurgu yapılarak kominer hakların ön plana çıkarılması eleştirildi. Ulus-devletlerin, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme gibi ulus-ötesi örgütlenmelerin iş imtiyazlarına meydan okuyarak, ulus-devletler içindeki bireysel hak ihlallerinin kürenin meşguliyeti olduğunu ilan ettiler (Sargent, 2015: 7).

Siyaset bilimci Zbigniew Bezezinski, dönemin dinamikleri üzerine düşünürken yeni kalıplar fark etti. 1974'te "geleneksel uluslararası politikadan yeni küresel bir sürece geçişin ortasında ulus-devletler merkezîyetlerini kaybediyorlar" diye yazmıştı. Dünya meselelerinde kopukluk hissi, bazıları uluslararası düzenin yeniden yapılanmasını düşünmeye sevk etti. Kissinger ise 1970'leri yeni bir siyasi ve ekonomik dünya sisteminin inşasına yardımcı olacak tarihi bir fırsat olarak değerlendirir (Kissinger, I, 2021: 11-13). Ayrıca Carter'ın danışmanları da ABD'nin uluslararası sistemi yeniden biçimlendirmek ve yeniden şekillendirmek için uzun bir mimari sürece dahil olması gerektiği noktasında hemfikirdir. 1970'lerde kendilerini bir kargaşa evresine yerleştiren liderler, savaş sonrası dönemin sonunu ve 1940'lardan miras kalan uluslararası düzenin sarsılmasını algıladılar. 1970'ler yeni bir döneme kapı araladı. Bu nedenle 1970'ler uluslararası tarihi halen çevreleyen Soğuk Savaş paradigmasından ayrı alternatif bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekiyor. Bu yıllar, Sovyet-Amerikan detant yıllarıydı, ama aynı zamanda Soğuk Savaş'ın dünya siyasetini tanımlamayı bıraktığı ve yeni zorlukların çoğaldığı yıllardı. Soğuk Savaş yetmişli yıllarda sona ermedi ancak detantın on yılı, süper güçler arasındaki resmi yabancılaşıma sürerken bile şekillenen farklı bir Soğuk Savaş sonrası dönemin ortaya çıkışını doğruladı.

2.1.2. Müzakereler Çağı: Küresel Rekabettin Maliyetini Azaltma Çabası

Richard Nixon 15 Ocak 1968'de 37. Amerikan Başkanlık seçimleri için adaylığını açıkladığında onun Detant dönemini başlatacağına kimse ihtimal vermemekteydi. Cumhuriyetçi Parti'nin önde gelen temsilcisiydi ve tarih kayıtlarında anti-Komünist ve Soğuk Savaş kızıştıran ana aktörlerden biri olarak biliniyordu. Uluslararası meselelerle yakından ilgiliydi, yasa ve düzen konusundaki katı tutumu onu Cumhuriyetçilerin birinci adayı yaptı. Fakat o yeni bir Nixon idi (Bundy, 1998: 24). Klasik Soğuk Savaş dünyasının işlemediği fikrini edinen Nixon, Sovyetler Birliği ile ilişkileri yumuşatma (detant)

beklentilerine ilişkin bakış açısını sunduğu 8 Ağustos 1968’de Miami Beach, Florida’daki Cumhuriyetçi Parti Kongresi’nde yaptığı konuşmasında, “ve şimdi Komünist dünyanın liderlerine şunu söylüyoruz: bir çatışma döneminden sonra, bir ‘müzakere çağı/era of negotiation’ geldi” şeklindeki açıklamasıyla döneme ve ABD dış politikasına dair yeni bir kavramsallaştırma ortaya koymuştur (Speeches by Nixon, 1968). Konuşmasında ‘müzakereler çağı’ olarak adlandırdığı yeni dönemi dünyanın süper güçleri söz konusu olduğunda, barışçıl müzakerelere alternatif olmadığını belirttikten sonra, ayrıca komünist ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmaktan geri durmayacaklarını söyler. Nixon’a göre bu dönem “yakın zamanda yaşanan aksiliklere rağmen önümüzdeki yıllar barış için bir atılım getirebilir, dikkatli bir inceleme ve yoğun müzakereler, Doğu ile Batı arasında karşılıklı güven ortamının olduğu” (Speeches by Nixon, 1968) bir zaman aralığı olmalıdır. Bu noktada Nixon gibi bir anti-komünisti 1960’ların sonlarında müzakereler çağı fikrine hangi saikler itmiştir?

ABD dış politikasını bu dönem Nixon ve onun Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry A. Kissinger tarafından yürütüldü. 1969’da ABD başkanı olmadan evvel Nixon’un sert politik tutumundan koparan pek çok yeni saik ortaya çıkmıştı. 1960’ta John F. Kennedy karşısında başkanlık seçimini kaybetmesinin ardından yaptığı ülke dışı seyahatlerden edindiği tecrübeler onun yeni uluslararası değişimleri ve beklentileri fark etmesini sağlamıştı. 1968’de Başkanlık Kampanyası’nda müzakereler çağına dair tahayyülünü ve sebeplerini ortaya koymadan önce hem kendisi hem de ulusal güvenlik danışmanı tarafından bunun gerekliliklerini ayrıntılı bir şekilde açıklamışlardı. Nixon ve Kissinger, 1969’da yönetimi devraldıklarında pragmatik bir politika seçmişlerdi. Kissinger dış politika yapımında otorite idi. Her ikisi de dış politikaya yeni ve iyi organize olmuş fikirlerle başa geldiler. Nitekim ikiliye dair burada ele alınacak belgeler, 1970’lerdeki gelişmelerin arka planını sunmaktadır. Bu noktada ‘müzakereler çağı’ kavramsallaştırması ilk olarak Nixon’un dünya anlayışını ve ABD’nin yeni dış politikasının şeklini açıkladığı San Francisco’daki Bohemian Men’s Club (29 Temmuz 1967) konuşmasıdır. Bununla birlikte Nixon’un Ekim 1967’de *Foreign Affairs* dergisinde kaleme aldığı “Asia after Viet Nam” (Nixon, 1967) isimli makalesi, ABD’nin bir Asya gücü olarak varlığının devamlılığı ve Çin ile diplomatik açılımı ele almaktadır. Bu makedeki politik tahayyülü 1969’da Nixon Doktrini şeklinde tezahür etmiştir. Bunlara ek olarak Nixon’un ABD’nin komünizm ile mücadeledeki sınırlı gücüne atıf yaptığı 1968

seçim konuşması ve Kissinger'in yazdığı "Central Issues of American Foreign Policy" belgeleri dönemi şekillendirmiştir.

29 Temmuz 1967'de Bohemian Club'daki konuşmasında Nixon, başkanlık seçimlerine ön hazırlık yaparken Amerika'nın uluslararası siyasetteki yerini dair düşüncelerini ortaya koyarak 1970'lere hazırlık yapmaktadır. Konuşmasında Amerikan dış politikasının büyük meselelerini tartışacağını belirten Nixon, günlük haberlerde sürekli belirtilen Ortadoğu ve Vietnam konusuna vurgu yapacağını söyler. Bunu yapmadan önce büyük güçlerin dünyadaki çalışma şekillerine bakıldığında kendisini barış ve özgürlük formasyonuna oturtan Amerika'nın bu dünyadaki rolü ne olmalıdır sorusunu sorar. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine bakıldığında "yeni bir dünyada yaşadığımızı ve bir jenerasyonda bu kadar çok değişimin insanlık tarihinde görülmediği... yeni dünya liderleri De Gaulle, Mao-Tse-tung ve Chaiang Kai-shek bizimle birlikte, ama Churchill, Adenauer, Stalin, Kruşçev, Nehru, Sukarno gibi devler aramızdan ayrıldı" (FRUS, 1969-1976, Vol. I, Foundation of Foreign Policy, d. 2) şeklinde jenerasyon değişimine işaret eder. Başkan'ın konuşmasında işaret ettiği üzere 1960'ların sonlarından itibaren lider olarak birçok yerde yeni yüz grlyordu. İsrail'de Golda Meir, Suriye'de Hafız Esad, Mısır'da Enver Sedat, Almanya'da Doğu Politikasının (Ostpolitik) yürütücüsü Willy Brandt, Sovyetlerde gücünü konsolide eden Leonid Brezhnev, Çin'de Zhou Enlai gibi güçlü ve renkli kişilikler siyaset sahnesine dahil oldu (Bundy, 1998: 7).

II. Dünya Savaşı'nın üzerinden neredeyse yirmi beş yıl geçmişti ve Nixon'da dahil birçok Amerikalı yetkili savaş sonrası var olan dünya düzeni ve kurumlarının işlerliklerini kaybettiklerini düşünüyorlardı. Nixon'a göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya üzerinde devrimler yapma isteği aşılayan komünizm, marksizm, sosyalizm ve anti-kolonyalizm gibi büyük ideolojiler itme güçlerini kaybettiler. İran şah'ının söylediği gibi "yeni jenerasyon hiçbir *ism*'den etkilenmiyor" (FRUS, 1969-1976, Vol. I, Foundation of Foreign Policy, d. 2). Demir duvarın her iki tarafındaki yeni geler, yeni meseleler ve yeni inançlarla raşıyorlar. Bütün bunlar Nixon için yeni bir çağa girdiklerinin göstergesidir: "nk biz yeni bir çağda, dönemde yaşıyoruz, kurumlar eskimiş ve yetersizdir. Birleşmiş Milletler, NATO vb. kurumlar yirmi yıl önceki dünya meseleleri için kuruldu," (FRUS, 1969-1976, Vol. I, Foundation of Foreign Policy, d. 2) bu nedenle işlerliklerini kaybetmişlerdir.

Nixon dünyadaki dönüşüme ABD'nin yeni bir bakış açısı ve değişimle cevap vermesi gerektiğine inanıyordu. Nitekim tahayyül ettiği değişimi meşrulaştırmak için 1953-61 yılları arasında Başkan Yardımcısı olduğu sabık Başkan Dwight Eisenhower'a atıfta bulunarak yeni bir politikanın neden gerekli olduğunu açıklık getiriyordu. 20 yıl önce savaş sonrası kurulan ve Eski Avrupa ve onun yavrusu yeni Amerika arasında en önemli kurumlardan biri NATO'nun yıldönümünde (10 Nisan 1969) konuşan Nixon, Eisenhower'a atıf yaparak politik değişime gidilmesi gerektiğine dair şunları söyler:

“Dwight Eisenhower büyük bir hümanistti. Aynı zamanda büyük bir gerçekçiydi. Bugün bizimle olsaydı, Eski Dünya'nın ve Yeni Dünya'nın adamları olarak birlikte gerçek dünyada yaşamının yollarını bulmamız gerektiğini bilirdi. Çok iyi bildiğimiz gibi, bugünkü gerçek dünya kuşkuyla hareket eden adamlar, komşularından yararlanacak ve mutluluk arayışını güç arayışıyla karıştıran adamları içeriyor. Aynı zamanda iyi niyetli insanlarla, barış yanlılarıyla ve vizyon sahibi insanlarla doludur” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 18)

Nixon bu ifadeleriyle Eisenhower ve seleflerinin kurduğu dünyanın yok olduğuna işaret eder. Ona göre Eisenhower'ın kendisi de bu değişimi görür ve ona göre politikasını yeniden oluştururdu. Nitekim bu noktada Nixon'un asıl üzerinde durmak istediği nokta diplomasinin olmadığı Eisenhower dünyasından ‘müzakere’ yoğunluklu bir çağa adım atma isteğidir. Müzakere edilecek taraf ise ABD tarafından başlıca düşman ve rakip olarak görülen eskinin salt kötüsü Sovyet Rusya'dır.

Nixon değişen ve Amerika'nın başat aktörlüğünün sorgulandığı dünyada askeri rekabeti daha düşük yoğunluklu bir seviyeye çekme isteğindeydi. Onun açısından son yirmi beş yıllık Soğuk Savaş mücadelesi, Washington'un çok yıpratmıştı. Bu nedenle başkanlık dönemini ‘müzakereler çağı’ olarak kavramsallaştırma isteğindeydi. Onun açısından ‘özgür dünya’nın lideri olan ABD artık Sovyetlerde dahil ideolojik olarak aynı noktada durmadığı ülkelerle müzakere ve diplomatik ilişki kurmaya hazır olmalıydı:

“Hiçbir ulus ve hiçbir uluslar topluluğu tamamen bir grup insandan veya diğerlerinden oluşmaz. Dünyanın hiçbir yerinde bilgelik ve erdem üzerinde tekel yoktur. Sadık müttefiklerin ve yeminli düşmanların dünyasını ‘iyi’ uluslar ve ‘kötü’ uluslar açısından düşünenler, kendilerine ait bir dünyada

yaşarlar. Basmakalıp düşüncelere hapsedildikleri için gerçek dünyada yaşayamıyorlar” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 18).

Nixon bu açıklamalarıyla son yirmi yılda Amerikan dış politikasına hâkim olan söylemleri bir kenara bıraktığını ve Soğuk Savaş düşüncesinden Washington’un arındırmak isteğini ortaya koymuştur. Kendisi açısından bunda bir beis bulunmamaktadır. Çünkü yirmi yıl önceki selefleri yani NATO’yu kuran adamlar, onun gibi zamanın gerçekleriyle yüzleşmiş ve ona göre politika yürütmüşlerdi (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 18). Kendisi de aynı şeyi yapmak istiyordu, çünkü dünya büyük bir değişim geçirmekteydi.

Yirmi yıl önce Batı Avrupa zayıf ve ekonomik olarak ABD’ye bağılıydı. NATO komünist-Sovyet agresifliği ortak korkusu etrafında kurulmuştu. 1960’ların sonlarından itibaren Batı Avrupa ekonomik olarak güçlü ve ekonomik gücü daha fazla politik bağımsızlığa yol açıyordu. Detant rüzgarları ABD ve Sovyetler arasında esmeden önce Doğu’dan Batı’ya o kadar güçlü eskiyordu ki, Almanya dışında çoğu Avrupalı artık Sovyet tehdidinden korkmuyordu. NATO söz konusu olduğunda, bu değişikliğin sonuçları çok büyüktü. Fransa bu noktada bağımsız politikanın başını çekmekteydi. Nitekim Fransa 1960’ların ortalarından itibaren Sovyetlerle açık ilişkiler kurmaya başlamıştı. Harold Macmillan’ın dediği gibi “ittifaklar sevgi ile değil korkuyla bir arada tutulur” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 2). Batı Avrupa’nın bağımsızlığını kazanması ve Sovyetlere karşı duyulan korkunun azalmasıyla birlikte NATO’da da Fransa’nın başını çektiği aykırı hareketlenmeler başlamıştı ve Nixon’un ilgilenmek zorunda olduğu konuların başında ABD’nin NATO ilişkilerini değişen dünyada yeniden düzenlemektir. Nixon’u yeni dış politika belirlemesine ve müzakereler çağını başlatmasının ikinci nedeni ise komünist dünyadaki büyük kırılmalardır. II. Dünya Savaşı’nın ardından Sovyet liderliğinde oluşan tek başlı komünist dünya Stalin’in ölümünden sonra başlayan ve 1960’larda çatışmaya dönüşen Sovyetler Birliği ve Çin arasındaki rekabet dolayısıyla büyük bir kırılma yaşamıştı. Nitelim Bohemian Club konuşmasında Nixon’un üzerinden önemle durduğu konu olmuştur:

“Hadi komünist dünyaya bakalım. Yirmi yıl önce komünist dünya monolitik Sovyet dünyası tarafından domine edilmekteydi. Bugün Sovyetler ve Komünist Çin, komünist dünya liderliği için sert bir mücadele içinde. Doğu Avrupa Batı’ya dönüyor...Sovyet ekonomik sistemi, maksizmin zorunlu

eşitliğinden kapitalizmin teşviklerine dönüyor” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 2).

Aynı şekilde Nixon komünizmin dünyada etkisini kaybettiğini, ideolojik gücünü kaybettiğini düşünmektedir. Bunlara paralel olarak dünya üzerinde yeni uluslar topluluklarının sayısındaki artış, Japonya, Singapur ve Tayvan’daki ekonomik patlamalar, Çin’in ve komünist dünyanın demografik gücündeki artış ve ABD’nin Vietnam Savaşı’ndaki kayıpları, Nixon’un Soğuk Savaşı sürdüren ortamın ortadan kalktığı inancını aşıyordu. Onun açısından ABD, bir girişimde bulunsa da bulunmasa da bu kendiliğinden olacaktı (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 2).

1967’de *Foreign Affairs*’de (Nixon, 1967) kaleme aldığı yazısından büyük oranda bu değişimlere vurgu yapmakla birlikte Çin ve Doğu Asya’ya odaklanır. Makalede Vietnam’da komünizmi sınırlamaktan bahsetmekle birlikte, Çin’in gücüne değinir. Nitekim onun odağında iki ülke vardır: Japonya ve Çin. Çin’in nüfusu bakımından önemli olduğunu belirten Nixon, Asya’daki potansiyel tehdit olarak ele alır. Asya topraklarının Sovyetleri Doğu Avrupa’da kısıtlamak için önemli olduğunu söyler. Bu düşüncesi daha sonra bağlantı politikası olarak işlerlik kazanacaktır. Çin gibi büyük bir nüfusa sahip bir ülkedeki milyonlarca kızgın insanı izole halde bırakmanın anlamlı olmadığını söyler (Bundy, 1998: 21). Nüfusa ek olarak Çin’in de Sovyetler gibi nükleer gücünü artırması ve devrimci grupları gizliden silahlandırması, ABD’nin Doğu Asya politikası için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı.

Nixon’un başkanlık dönemi boyunca önce Ulusal Güvenlik Danışmanı ve daha sonra Dışişleri Bakanlığı yapan, 1970’ler ABD Dış Politikasının temellerini atan Henry Kissinger da sistemdeki değişimi ve ABD’nin alması gereken pozisyonu Nixon’a benzer bir şekilde tarif eder. Kissinger, Beyaz Saray yıllarına dair kaleme aldığı hatıratlarının birinci cildine başlarken yeni dönemi şöyle tarif eder: “yurt içi bölünme ve uluslararası kargaşa ile belirginleşmiş ve Amerika’nın hala büyük ölçüde etkili olmasına rağmen artık başat olmadığımız bir dünyaya geçişine tanıklık etmiştir” (Kissinger, I, 2021: 11) 1969 yılında kaleme aldığı “Amerikan Dış Politikası’nın Temel Konuları” isimli makalesiyle Kissinger, Amerikan dış politikasını zorunlu dönüşüme uğratan konuları sıralamaktadır. Kissinger’a göre iki dünya savaşı ile yıkılan uluslararası düzenin süper güç rekabeti ile yeniden sağlanmış olmasına rağmen, bu düzenin yakında sona erecektir. Mevcut uluslararası ortam kargaşa içinde çünkü temel unsurlarının hepsi aynı anda değişiyor. Ona

göre, ilk defa dış politika global bir nitelik kazandı, eskiden pek çok kıta izole bir şekilde dış politika yürütürken, şimdi aynı anda pek çok ülke ile ilgilenilmek durumunda kalınıyordu. Dönemin devrimci karakterini (a) uluslararası düzendeki katılımcıların sayısı artmış ve nitelikleri değişmiştir; (b) birbirlerini etkileme konusundaki teknik yetenekleri büyük ölçüde artmıştır; (c) amaçlarının kapsamı genişlemiştir, şeklinde üç genel ifade ile özetlemektedir. Ama ona göre en önemli nokta dünyanın ‘çok kutuplu’ bir döneme adım atıyor olmasıdır: “süper güç çağı şimdi sona eriyor. Askeri iki kutupluluk varlığını sürdürmekle birlikte siyasi çok kutupluluğu da teşvik etti” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 4; Kissinger, 1969: 51-97). “Çok Kutupluluk: Müttefikliğin Değişen Doğası” isimli bölümde Kissinger, Avrupa ve Amerika arasındaki müttefiklik ilişkisindeki değişime işaret ederek, siyasi olarak bağımsızlaşan ve Sovyet korkusunu üstünden atmaya başlayan Avrupa’nın eskiden onayladığı Amerikan müdahaleciliğine en büyük muhalefeti ve eleştiriye üstlendiğini söyler. Bu minvalde klasik Soğuk Savaş mantığından Amerikan dış politikasını kurtarmak gerektiğine işaret eden Kissinger, daha fazla ‘diplomasi ve müzakereleri’ önceleyen bir sistemi işler kılarak maliyetleri azaltmak gerektiğini söyler. Özellikle son yirmi yıldır Kore, Vietnam ve dünyanın diğer yerlerinde askeri müdahale odaklı dış politikayı daha diplomasi odaklı bir konuma getirmek gerektiğini ifade eder (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 4).⁹

Kissinger ve Nixon’u yeni dış politika yapımına iten en önemli noktalar ise Vietnam Savaşı’nın yarattığı etki ve Sovyetler Birliği’yle ‘nükleer denge’nin sağlanmış olmasıdır. 1960’ların başlarından itibaren ABD’nin askeri olarak girmiş olduğu Vietnam Savaşı hem içerde hem dünyada Washington’a büyük sorunlar yaratmakla birlikte ABD’nin uluslararası konumuna ciddi bir darbe vurmuştur. Aynı şekilde 1960’ların sonlarında Sovyetlerin nükleer denge konusunda ABD’ye yetişmesi ve sayısal eşitliği yakalaması

⁹ 18 Aralık 1969’da yaptığı basın açıklamasında Kissinger, dünyanın değiştiğini ve yirmi yıl önce Marshal Planı çerçevesinde gelişen dünyanın artık olmadığını, uluslar dünyasına yeni ulusların dahil olduğu, komünist dünyanın artık bütün olarak hareket etmediğini belirtmektedir. “Şimdi diğer başka ülke ve partilerin daha büyük bir rol oynadığı bir dünyadayız”. Bu noktada “daha az tek taraflı Amerikan olabilen bir temelde uluslararası ilişkilerin kurulmasına yardımcı olma sorunuyla karşı karşıyayız” ifadelerini kullanmaktadır. (FRUS, 1969-76, Vol. I, Foundations of Foreign Policy, d. 47, White House Background Press Briefing by the President’s Assistant for National Security Affairs). Aynı şekilde Dışişleri Bakanı William P. Rogers’in 24 Aralık 1969’da Nixon’a sunduğu bilgi notunda basit prensipler üzerinden ABD’nin dünya sorunlarına dahil olurken nasıl bir yön tayin etmesi gerektiğini şöyle açıklamaktadır: “Artık İkinci Dünya Savaşı’nın kalıntılarına ve geçmekte olan sömürge dönemine bakmamamız gereken bir zamanda, başkalarının tam olarak katkıda bulunma arzusu ve kapasitesine sahip olacağı uluslararası bir iş birliği geleceğine bakmamız gerekiyor” (FRUS, 1969-76, Vol. I, Foundations of Foreign Policy, d. 48, Memorandum From Secretary of State Rogers to President Nixon, Konu: Suggestions on a Basic Approach for your Review of American Foreign Policy).

ABD’li yetkililerde büyük bir endişeye neden olmuştur. Özellikle ABD üstünlüğünün ortadan kalkması ve üçüncü dünyada tarafların sürdürdüğü rekabetin nükleer bir çatışmaya dönüşme korkusu hem Nixon hem de Kissinger tarafından yeni bir diplomasi başlatma zamanının geldiğine işaret etmekteydi hatta bu bir zorunluluktur. Bohemian Club konuşmasında Vietnam Savaşı nedeniyle ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrasında edindiği saygınlığı kaybettiğini, “bugün bayrağımızın tükürülmediği bir yer ve dünyanın bir yerinde elçiliğimizin taşınmadığı bir gün neredeyse hiç yok” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 2) şeklinde ortaya koyar. Aynı şekilde *Foreign Affairs* dergisindeki makalesinde Vietnam Savaşı’nın ABD’nin dünya jandarması olarak gücünün sınırlı olduğunu gösterdiğini ve “eğer üçüncü bir dünya savaşını engellemek gerekiyor ise her şeyin yapılması gerektiği... çünkü bu savaş nükleer bir savaş olacaktır” (Nixon, 1967: 113-125) şeklinde ABD’nin Vietnam ve nükleer denge sonrasında gücünün sınırlılıklarını kabul eder. ABD’nin bu gücünün sınırlılıklarını aşmasının yolunun ise büyük güçlerin güçlerini kullanıp kullanmamaya karar vermeleri gereken durumların sayısını en aza indirmek ve yoğun müzakere öncelikli bir politika geliştirmektir (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 2).

6 Mayıs 1968’de Omaha, Nebraska’da yaptığı bir kampanya konuşmasında Nixon, bu minvalde yeni bir diplomasi önerdi. ABD’nin II. Dünya Savaşı sonradan erdiğinden beri diğer toprakların komünist saldırganlığa karşı özgürlüğünü savunmak için Kore ve Vietnam gibi iki büyük savaşta yer aldıklarını ve bu çatışmaların ABD’ye çeyrek milyondan fazla zayıyat verdirdiğini, elli bin kişinin öldüğü söyler. Her iki savaşta da para, silah ve erkeklerin çoğunu bu ülkeleri savunmak için Birleşik Devletlerin sağladığından yakınlıkla, bu yükün daha fazla ABD tarafından taşınamayacağını “yeni diplomasi zamanının geldiğine inanıyorum” ifadeleriyle ortaya koyar:

“komünist olmayan dünyadaki en zengin ulus ve en güçlü ulus olduğumuz halde, sadece iki yüz milyon Amerikalı olduğumuzu ve komünist olmayan dünyada iki milyar insanın olduğunu unutmamalıyız. Amerika Birleşik Devletleri açısından gelecekteki saldırganlıkla başa çıkmak için bir diplomasi geliştirmenin zamanı geldi... dost ulusların özgürlüğü tehdit edildiğinde hem parasal hem de askeri olarak yardım ettik, ama artık onlar için savaşmayacağız. Bu Amerikan diplomasisinin yeni hedefi olmalıdır” (Nixon-Agnew Campaign, 1968: 1-2).

Nixon ile aynı şekilde Kissinger, 16 Şubat 1970'teki basın toplantısında Nixon'un kullanmış olduğu 'watershed/dönüm noktası' (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 104, 9 Şubat 1972) kavramını tartışırken ABD'nin kendisini farklı bir çağa yerleştirdiğini veya yerleştirmek zorunda olduğunu söyler. Basın toplantısında Soğuk Savaş'a dair yaptığı yorumlar önemlidir. Çünkü ona göre Soğuk Savaş 25 yıl öncesini yani bütün bir komünist dünyanın var olduğu dönemi ifade etmektedir. Soğuk Savaş, savaşın hemen sonrası için kullanılan bir ifade ve "düşmanlı ve ideolojik rekabetin zirvede olduğu bir zamanı" kapsamaktadır. Kendi açısından ABD artık Soğuk Savaşın olmadığı bir döneme girdiği için müzakereler çağını başlatmalı, büyük ve küçük komünist ülkelerle müzakere etmeye hazırlanmalıdır (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 58).

Bütün bu açıklamalar daha sonra Nixon Doktrini şeklinde formülleştirilmiştir. Romanya ve Asya gezisinin ardından Nixon 4 Ağustos 1969'da Kongre liderlerine Guam'da ana hatlarını çizdiği yeni politikası hakkında bilgi verir. Guam'da Güneydoğu Asya ülkeleriyle ilişkilere dair verdiği bilgilerde Nixon açık bir şekilde şunu belirtmiştir: "bunların farklı yaklaşımlar gerektiren farklı ülkeler olduğunun farkına varmalıyız; ABD, bölgede yekpare bir yaklaşımdan ülke ülke yaklaşımına geçmelidir" (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 34). Daha sonra kendi geçmişine dönen Nixon 'anlaşmama çağı'ndan geldiğini ve geçmişte bu yaklaşımı desteklediğini söyler. Ancak 25 yıl sonra yeni durumu karşılamak için politika revizyonunun gerekli olduğunu, bunun ise diplomasi yoğunluklu olması gerektiğine işaret eder. ABD'nin global rolünü geri çekmek istemeyen Nixon, bu rolün sürdürülmesi için daha düşük yoğunlukta bir rekabetin gerekli olduğuna inanmaktadır. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin üstlendiği dünya jandarmalığı büyük maliyetlere sebep olmuştur. Bu noktada Washington yönetimi dünya jandarmalığı rolünden feragat etmeden daha düşük maliyetle bunu sürdürmeyi planlamaktadır. Nixon'ın Guam açıklamasında söylediği gibi "onlara (müttefiklere) silah ve malzeme şeklinde ABD yardımını sağlayacağız, ancak askeri destek sağlamayacağız... onlara insan gücü değil maddi bir şekilde yardım edeceğiz" (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 34-35, 2 Eylül 1969).

ABD aslında dünya üzerindeki sorumluluklarını Nixon Doktrini çerçevesinde müttefikleriyle paylaşmaya ve üzerindeki yükü diplomasi/müzakere ve çatışmaları düşük yoğunluğa çekerek azaltmayı hedefliyordu. Netice itibarıyla Nixon için 'müzakereler çağı' uluslararası konularda ve çatışmalarda çekişme değil müzakere ve diğer ülkelerle

ilişki geliştirme ile yaklaşmayı ifade ediyordu. Bir çatışma döneminden sonra, bir müzakereler çağına girdiği iddia eden Nixon, müzakere edilecek konuları şöyle sıralamaktadır: (a) Vietnam’da savaşı müzakerelerle sonlandırmak (b) Sovyetlerle rekabeti düşük seviyelere çekmek ve özellikle silahsızlanma (nükleer) konusunu müzakerelerle dengeli bir noktaya getirmek (c) Çin komünistleriyle ilişkileri geliştirmek (d) Ortadoğu’da müzakereleri başlatmak (e) Peru ve Kore gibi bölgelerde müzakere edilebilir bir duruş sergilemektir (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 48). ABD artık özgür dünyanın tek savunucusu olmadığı kabulüyle diplomasinin ön planda olduğu bir politika geliştirme çabasına girmiştir. Nitekim Nixon ve Kissinger ABD’nin dış politikasını müzakereler çağına uygun bir şekilde önce ‘bağlantı’ daha sonra ‘detant’ şeklinde formülleştirdiler.

2.1.3.Bağlantı Politikası ve Detant

Nixon dönemi dış politika yönetiminde ikilik mevcuttu. Resmi anlamda Dışişleri Bakanı Rogers vasıtasıyla yanı Dışişleri Bakanlığı üzerinden yürüyen diplomasi ve gayri resmi anlamda Kissinger’ın *arka kapı* diplomasisi ile yürüttüğü müzakerelerdir. Bu ayrılık dış politika bakımında bir çatışma yaratmasına (Nixon, 1978: 322) rağmen dönemde baskın olan Nixon ve Kissinger’ın yürütmüş olduğu politikayla şekillenmiştir. Amerika’nın kendisini yeniden uluslararası politika ve güç dengesinde konumlandırması gerektiğine inanan Nixon ve Kissinger ikilisi bağlantı ve detant şeklinde görünüm kazanacak politikayı yaratmışlardır. Diplomasi eserinin girişinde sabık yönetimlerin dış politika anlayışını eleştiren Kissinger, genel manada ABD dış politikasında dengenin olmamasından yakınmaktadır. İzolasyon ve sorumlulukları biriktirerek yayılma durumu arasındaki salınımın ABD için yarattığı engelleri ele almaktadır. Ona göre denge durumunun olmadığı dönem ise Soğuk Savaştır.

Kissinger’a göre Soğuk Savaş’taki Washington yönetiminin dış politika anlayışı eksikliklerle doludur: “Amerikan liderleri, kendi değerlerini o kadar doğal bir şeymiş gibi kabul etmişlerdi ki, bu değerlerin başkalarına ne kadar devrimci ve her şeyi yerinden oynatacak nitelikte göründüğünü kavrayamamışlardır” (Kissinger, 2015: 16). Kendisini sürekli Bismack, Disraeli, Kardinak Richeliue ile özdeşleştiren ve doğru politika konusunda sürekli atıfta bulunduğu bu isimlerin ulusal çıkar (raison d’état) yaklaşımının ABD yöneticileri tarafından sürekli görmezden gelinmesi ve dış politikanın ahlaki ve değer yargıları üzerinden inşa edilmesi, 1970’leri ABD için bir eziyete dönüşmüştür.

Nitekim Soğuk Savaşın ileriki aşamalarında geleneksel güç dengesinin yıkıldığını, ideolojik ayrımların belirleyici etmen olmadığı kanısındadır. Klasik manadaki soğuk savaş güç mantığı yıkılmaya başlıyordu; Eski Sovyetler Birliği, askeri bir süper güç iken, ekonomik bakımdan cüceydi. Japonya ekonomik bakımdan bir dev iken, askeri bakımdan adı yoktu. Güç dengesindeki uyumun kaybolduğunu düşünen Kissinger, bu dengenin yeniden sağlanabilmesinin yolunun ise yeniden real-politik anlayışın canlandırılması olduğuna inanmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın akabinde kendisini özgür dünyanın savunucusu olarak sunmasının real-politiğin bitişi olarak görür (Kissinger, 2015: 434).

1970'lerin başından itibaren hem ulusal hem de uluslararası sorunların mevcut dış politika anlayışıyla çözülemeyeceğini gören Nixon ve Kissinger ikilisi ilk önce bağlantı formülünü ortaya koyarlar. Vietnam Savaşı olmasaydı bile Nixon hükümeti yeni bir formülasyon geliştirmek zorundaydı. Çünkü Amerika'nın dünya sahnesine toptan egemen olma çağı sona yaklaşıyordu. Amerika'nın nükleer üstünlüğü ve ekonomik üstünlüğü sona eriyordu. Her ikisi de Amerika'nın II. Dünya Savaşı sonrasında aktardığı kaynaklarla kendisini restore eden ve Amerikan güvenlik şemsiyesinden yararlanan Japonya ve Batı Avrupa dinamik büyümesi, ABD'nin ekonomik üstünlüğünü gölgelediğinin farkındaydı. ABD'nin dışarda üstlendiği sorumluluklar sonucunda yaşanan kayıplar ülkeyi içerde iç savaşın eşiğine getirmişti. Bütün bu olumsuzluklara rağmen 1960'ların başlarından itibaren Komünist dünyadaki bölünme, ABD diplomasisi için yeni bir imkân yaratmıştı. Bu minvalde Nixon, dış politikaya yeniden şekil vermek için birçok geleneksel idealist tarafından çirkin sayılan 'ulusal çıkar' kavramına göre yönlendirmeye çalıştı. "Eğer büyük güçler, Birleşik Devletler dahil, 18. yüzyıl aydınlanma ruhu içinde rasyonel olarak ve beklendiği gibi kendi çıkarlarının peşinde olurlarsa... birbirleri ile rekabet halinde çıkarların çatışması soncunda denge ortaya çıkacaktı" (Kissinger, 2015: 683). Nixon'un bu noktada istikrar için güç dengesine güveniyordu ve ABD'nin bu denge için şart olduğuna inanıyordu. Kissinger'ın tarifiyle Nixon kendisini Theodore Roosevelt ile özdeşleştirirken Wilson'un idealizminden de vazgeçmiyordu. Amerika'nın liderliğine dair idealizmi taşımakla birlikte dışarıya müdahale edemeyeceğinin acısını taşıyordu. Amaçlarını açıklama noktasında Wilsoncu idealizme başvururken taktiklerini uygulamak için ise ulusal çıkara başvuruyordu. Nixon, görülmemiş karışıklıktaki uluslararası politikada idealist Amerika için sürdürülebilir bir

rolün şekillenmesini kendisine görev bildi. Nixon’a göre bu rol, Wilsonculuk ile real-politiğin bir karışımı olacaktı (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 27).

Vietnam Savaşı bütün hızıyla devam ederken Sovyetler Birliği nükleer kuvvetlerine devamlı olarak daha fazla para ayırmış ve böylece Moskova ve Washington arasında kabaca bir stratejik denklik sağlanmıştı. 10 Nisan 1969’da başkanın haber özetleri dosyasının en önemli başlığı ‘ABD’nin Gücü’ isimlidir. Britanya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, ABD’nin dünyadaki baskın güç olma ‘arzusunu ve yeteneğini’ kaybettiğine işaret eder. Rusya’nın askeri ve siyasi bakımdan Amerika Birleşik Devletleri’nin ‘tam eşiti’ haline geldiğini ve 1969’un ortalarına kadar Kıtalar Arası Balistik Füzeler ile Amerika’yı geçmesinin muhtemel olduğunu söylüyordu. Bununla birlikte, büyük denizaltı ve uçak stoğuyla ABD’nin yine de toplam nükleer silah sayısında liderliğini koruduğunu fakat nükleer güçte dengenin oluştuğunu belirtir. Nixon’un haber özetlerine ek olarak gelen bu bilgi notuna cevabı “çok önemli ve doğru... bunu geniş çapta dolaşıma sokmamız gerekiyor” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 20) şeklinde olmuştur.

Bu dengesiz duruma ek olarak Amerikan seçmenleri 1970’li yılların büyük bölümünde askeri harcamalara karşı tavır almalarıyla daha da kötü hale gelmiştir. Nitekim Amerika seçmenlerinin askeri harcamalara karşı bu tavrı 1970’lerin sonunda ulusal güvenlik harcamaları GSMH’nin sadece %5’in inerek son 30 yılın en düşük seviyesine inmiştir. Bütün bu süreçler Nixon ve ekibinin ideolojik katılığını politik pragmatizmi ile kapatması veya bir şekilde birleştirmesine neden oldu. Kennedy’in işaret ettiği üzere bütün bu süreçleri dış politikada dönüştüren isim Henry Kissinger olmuştur. Kissinger’in dünya meselelerine yaklaşımı, tarihselci ve relativistti. Olayları daha geniş çerçeveler içinde görür veya yerleştirir ve birbirine bağlanması şeklinde politika üretti. Yine Kissinger’a göre büyük güçler ne yaptıklarına bakılarak değerlendirilmeliydi, ülke içi ideolojilerine göre değil. Çünkü güvenlik için saltçı arayışlar ütopyacıydı, böyle bir şey başka herkesi/her şeyi salt güvensiz yapardı. Bu nokta en makul davranış, dünya meselelerinde kabul edilebilir bir “güç dengesine dayalı nispi güvenlik, dünya sahnesinin hiçbir zaman tam bir uyum içinde olmayacağını olgunlukla kabullenme ve pazarlık etmeye isteklilik” (Kennedy, 2001: 483). Kissinger’in yazılarına konu edindiği devlet adamları (Metternich, Castlereagh, Bismack) insan ilişkilerinde olduğu kadar uluslararası ilişkilerde de nerede duracağını bilme bilgeliliğinin başlangıcıydı.

Nixon ve Kisisnger'in yönlendirdiği yeni Amerikan yönetimi için en açık olan nokta Amerikan gücünün sınırlarıydı. Washington yönetimi Güneydoğu Asya'da uzayıp giden bir savaşın cengeline takılmıştı. Ayrıca dünya dengeleri değişmekteydi. Yeni güçler iki süper gücün o zamana kadar kimsenin meydan okuyamayacağı egemenliklerini sarsmaya başladığını gördüler. Bu iki ülke salt askeri açıdan halen çok ileriydiler, ama başka bakımlardan dünya çok kutuplu bir nitelik kazanmıştı. Nitekim Kissinger ve birçok kişi tarafından ifade edildiği üzere 1970'lerin başından itibaren dünya beş önemli güç merkezine ayrılıyordu: Birleşik Devletler, SSCB, Çin, Japonya ve Batı Avrupa. Amerikan gücünün sınırlarını gören Nixon ve Kissinger ikilisi literatüre *Nixon'un Üçken Diplomasisi* (Kissinger, 2015: 681) olarak geçen jeopolitik ve real-politik üzerine inşa edilen bağlantı politikasını uygulamaya koyma kararı aldı.

Üçken diplomasisinden kasıt ABD'nin Sovyetler ve Çin ile kuracağı ilişkiler üzerinden yeni bir uluslararası güç dengesi oluşturma çabasıdır. Bu düşünce o dönem pek çok kişi tarafından olumlu karşılandı. Kurulacak yeni güç dengesi, büyük güçlerin birbirlerini dengelemek ve hiçbirinin bir başkasına hükmetmeden oluşturduğu birliktelik, bir taraf için kazanç olan şey öbürü için kesin kayıp olarak görüldüğü iki kutuplu bir durumdan daha güvenli bir dünya ve daha iyi bir dünya demek olacaktı. Kissinger ayrıca Amerika'nın çıkarlarını böylesine çoğulcu bir dünyada savunabilecek yetenekte olduğuna inanarak, Amerika'nın yürüttüğü diplomasinin en geniş anlamıyla, temelden biçimlendirilmesi konusunda ısrar ediyordu. 1971-1972 yılları arasında Çin ve Sovyetlerle gizli olarak yürütülen diplomasi neticesinde kurulan üçlü bağlantı, Amerika'nın Çin ile ilişkilerini yeni bir raya oturtmasına ve Amerika'nın yürüttüğü diplomasi karşısında şaşkınlığa düşen Kremlin'in SALT I anlaşmasını imzalamasına ve detantı başlatmasına neden oldu (Kennedy, 2001: 485).

Nixon başkanlık seçimi sırasında dış politikaya dair düşüncelerini açtığında 1960'larda Amerikan dış politikasının Kennedy döneminde Soğuk Savaş, Johnson döneminde ise Vietnam Savaşı tarafından tutsak alındığını söyler. Bu noktada Amerikan dış politikasının sadece bir veya iki önceliğe saplanmasını kabul etmemektedir. Dünya'daki dönüşüm birçok öncelik ve sorun doğurmuş ve bu öncelikler uluslararası politikasının yeni şekli nedeniyle hepsi birbiriyle bağlantılı ve birbirini etkiliyordu. Bu nedenle ABD bu bağlantıları ilişkilendireceği bir politika yürütmeliydi (Nixon, 1978, 255). Bu minvalde Nixon Doktrinine uygun bir şekilde Amerikan dış politikası şöyle oluşmalıydı: Vietnam

Savaşı'nı bitirmek, Sovyetler Birliği'yle nükleer silahların gölgesinde küresel bir rekabeti idare etmek (detant), endüstriyel demokrasilerle ittifakı yeniden canlandırmak ve sadece tüm ülkelerin arzusıyla uyumlu olduğunda sürececek olan yeni bir dünya dengesine yeni ülkeleri entegre etmektir (Kissinger, I, 2021: 105). Dış politik konular açık bir şekilde ortaya konulduktan sonra, Amerikan yönetimi Ortadoğu, Vietnam, Doğu-Batı ilişkileri, Sovyetler ve Çin ile ilişkileri yumuşatma ve silahların kontrolü konuları arasında bir bağlantı olduğunu veya olması gerektiğini, aynı zamanda yaratılması gerektiğini baz alarak hareket etmiştir. Bütün bu konular birbiriyle ilişkilendirilerek bir neticeye ve güç dengesine ulaşılabilir, Amerikan ulusal çıkarları bu çerçevede düzenlenebilirdi.

Nixon'un bu noktada asıl hedefi, Avrupa ile ilişkilerin düzeltilmesi ve 1960'ların sonunda Doğu-Batı ilişkilerindeki yumuşamayı sürdürerek Sovyet-ABD ilişkilerindeki rekabeti sürdürülebilir bir zemine, başka bir deyişle detant zeminine oturtmaktır. Onun açısından ancak güvenli bir Batı Avrupa ilişkisi yaratılırsa komünistlerle müzakerelere başlanabilirdi. Uzak Doğu'da ise Japonya, üretim endeksinde dünya ikincisi ve Amerika'nın savunma sorumlulukları hakkında şüphe içerisindeydi. Ekonomik olarak refah ve politik canlılık kazanan sanayi demokrasileri kaçınılmaz olarak ittifaktaki Amerikan hakimiyetini sorgulamaktaydı. Charles de Gaulle'nin 1960'larda ABD'den bağımsız davranması bunun göstergesiydi. Bu durum Amerika yönetimini sorumlulukları paylaşma ve ulusal kaderlerini etkileyen kararların binlerce kilometre öteden almak gibi doğal olmayan uygulamalardan vaz geçmeye itti. Bütün komünist olmayan ülkelere sorumlulukları üstlenmek, ABD'yi hem fiziksel hem de psikolojik olarak olumsuz etkilemişti. Bu nedenle Nixon'un ilk yurtdışı gezisi Avrupa'ya olmuştur. Nixon doktrini çerçevesinde¹⁰ yükümlülüklerini yeniden ayarlamak isteyen ABD, komünist olmayan ülkelere yönelik sorumluluklarının Sovyetlerle ilişkilerine zarar vermesini veya nükleer dengeyi bozacak bir seviyeye gelmesini engelleyecek bir düzeyde ayarlamak istiyordu.

23 Şubat 1969'da Avrupa gezisine çıkan Nixon'un asıl hedefi Sovyetlerle başlatılması planlanan detanta yol açmaktır. Avrupa güvenliği meselesi burada düzene konulmalıydı. Sovyetlerin nükleer dengeyi sağlamış olması nedeniyle 1969'da oluşabilecek bir nükleer saldırıda 50 milyon kişinin ölümü söz konusuydu. Avrupa güvenliği meselesi ABD ve

¹⁰ Nixon doktrini büyük oranda ABD-Sovyet ilişkilerinin yeni yapısıyla ilgili olmakla birlikte asıl olarak ABD ve Sovyetleri karşı karşıya getirebilecek Amerikan sorumluluklarını yeniden belirleme ve gereğinden fazla genişleme ve sorumlulukları terk etme salınımlarında dengeli ilkeler belirleme çabasıdır (Kissinger, 2015: 686).

Sovyetler arasında bir çözüme oturtulmadığı sürece nükleer büyüme sürekliliğe mahkumdu. Ayrıca İngiltere ve Fransa artık nükleer birer güçtüler ve teknolojik değişim onların bağımsızlaşma trendini güçlendiriyordu. Bu çelişkiden kurtulmak gerekiyordu. Kissinger bu noktada ABD'nin sorunun siyasi ve temelde psikolojik olduğunu kabullenmekte geç kaldığını düşünür. Nükleer süper güçlerin başlangıç aşamasındaki eşitlik koşullarıyla nükleer çevreyi daha öngörülebilir ve yönetilebilir hale getirmeye çalışması beklenirdi. “Fakat bu teşebbüs, diğerlerine ortak hakimiyetin tomurcuğu olarak görünüyordu; nükleer bir savaşa girme kararımıza açıkça kısıtlama getirilmişti ki Avrupa’da kendi güvenliğini esasen buna dayandırmıştı” (Kissinger, I, 2021: 124). Sovyet-ABD detantı için Avrupa’nın beklentilerini karşılayan ve Sovyetlerle uyumlu olması gerekiyordu. Avrupa dünya politikasında yeniden güç kazanıyordu ve bunun dengesi iyi ayarlanmalıydı. Sorumluluklar paylaşılmalıydı ama ABD’nin hegemonyasının sabit olması gerekiyordu.

Nixon ve Kissinger, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan nükleer güç dengesi ve Sovyet-ABD rekabetinin belli bir süreden sonra müzakerelere yol açması ve istikrarlı bir sistem ve Avrupa güvenliğini garantilemesi gerekirken bunun sabık yönetimlerin politika anlayışları dolayısıyla gerçekleşmediğine inanıyorlardı. ABD dünya savaşı sonrası oluşturduğu dış politikasında barışın normal olduğu ve yaptığı bütün çabaların buna çevreleme dahil, Sovyetlerle nihai bir anlaşmaya varılmasını hedefliyordu. Sovyet sisteminin yumuşamasını bekliyorlardı ama bu da direnmeyi gerektiriyordu. Çevreleme sağlandıktan sonra diplomasi devreye girecekti. Tamamen güç odaklı, düşmanı yıpratmaya yönelik bu çabaların Sovyetlerin gücü fark etmesi ve müzakerelere zorlanması üzerine kuruluydu. Müzakerelerin yapısına dair bir politikasının bulunmamasının yanında Sovyetlerin bu güce güç ile karşılık vermesi, müzakere ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştı. Güç dengesine dair aşırı askeri anlayış ve savaş sonrası müzakereleri erteleme politikası, paradoksal olarak Sovyetlerin zapt ettiği bölgelerde güç konsolidasyonuna gitme ve nükleer dengeyi sağlama imkanı sundu. Teknolojik değişiklik nükleer gücün yanında konvansiyonel silah teknolojisinde muazzam bir yük doğurdu. Ayrıca çevreleme politikası Avrupa güvenliğinin sağlanmasını erteledi ve Sovyetlerin bölgede gücünü pekiştirmesine neden oldu (Kissinger, I, 2021: 95).

ABD politikasına hâkim olan teolojik yaklaşımdan uzaklaşarak 1970’lerde yeni düşünce doğrultusunda Henry Wallance yaklaşımı olan Sovyetleri sınırlandırmak yerine yatıştırmak gerekiyordu. John Galbraith gibi kişilerin “birbirine yaklaşma teorisi” benimsenerek, olayların akışı içerisinde iki toplumun birbirine gittikçe daha çok benzer hale geleceği anlayışı üzerinden komünizme karşı büyük riskler taşıyan muhalefet terk edilmeliydi. Yeni Amerikan yönetimine göre sınırlandırma politikası Doğu-Batı ilişkilerini çıkmaza soktu ve her iki tarafı da kımıldayamaz bir yere getirdi. Bu düşünce çerçevesinde ABD yükümlülükler kuşağındaki sorumluluklarını yeniden ayarlamaya gitti. Kissinger’ın 1970 raporundan yaptığı alıntıda belirttiği gibi ABD’nin yeni sorumluluk anlayışı “yükümlülüklerimiz olduğu için dünyayla ilgilenmiyoruz, dünyayla ilgilenmemizden dolayı yükümlülüklerimiz var” (Kissinger, 2015: 690) şeklindeydi.

1969’daki Avrupa seyahatindeki temel hedef yükümlülükleri detanta uygun hale getirmek ve ‘daha geniş dünya’ kavramına dair Avrupa ülkelerinin algısını kontrol etmektir. Farklı tepkiler ve güvenlik endişeleri olmakla birlikte Avrupa ülkeleri halihazırda detant kavramı ve yeni barış girişimlerinin başlamasına hazır gibiydiler. Fransa ve İngiltere’nin detanta ciddi bir desteği vardı. De Gaulle, “Rusya vardı ve komünizm vardı... komünistler artık ilerlemiyorlar; komünizm tehlikesi bitmemişti ama artık dünyayı fethedemezlerdi. Bunun için artık çok geçti” şeklinde Sovyetlere dair düşüncesini ortaya koymuştur. Nixon ile konuşmasının devamında De Gaulle, Sovyetlerin ne ekonomik ne de askeri güçleri Atlantik gücü karşısında bir başarıya ulaşamayacağını ve Sovyetlerin bu dönem temel endişesinin yükselen Çin olduğunu belirtir (Kissinger, I, 2021: 154-155). Rusların, Avrupa ve Amerika ile ilişkilerini Pekin’den beklentileri ışığında inceleyecekleri varsayımı üzerinden Batı’nın Rusların arkasından Çin ile muhatap olmayacağından emin olmak için Batı ile yakınlaşma politikasını tercih edeceği ve Avrupa güvenliği ve diğer ikili sorunlar konusunda olumlu ilerleme yaşanacağı anlayışı Nixon’un ziyaretinde ortak görüş olmuştur.¹¹

¹¹ Çin-Sovyet hisleri üzerine Arthur Burns’ün yorumları, Sovyetlerin Çin’e dair endişeleri ve detantı bu noktada yarattığı bağlantıyı iyi özetler. 18 Haziran 1969’da Ulusal Güvenlik Konseyi’nin Kissinger’a sunduğu bilgi notunda yer verilen Burns’un görüşleri kabaca şöyledir: “Sovyetler, Kızıl Çin ile potansiyel olarak patlayıcı anlaşmazlıkları konusunda son derece tedirginler ve Çin-Amerikan gizli anlaşması gibi her şeyden patolojik olarak şüpheleniyorlar. Sovyetlerin gergin bir ruh hali içinde olduğunu biliyoruz, ancak görünüme göre güvenliğe, arkadaşlara ihtiyaç duyduklarından daha çok ihtiyaç duyduklarını düşünüyoruz” (FRUS, 1969-76, Vol. I, d.59).

Aynı zamanda detantın Batı'nın başka amaçlarına hizmet edeceğini düşünüyorlardı. Özellikle ABD, Soğuk Savaş'tan kalan birçok sorunun detant ve detanta bağlı olarak geliştirilen bağlantı (linkage) politikasıyla çözüme ulaştırılacağını hesaplıyordu. ABD ve Sovyetler arasındaki detant görüşmelerinin başlangıç aşamasında Sovyet Büyükelçisi Anatoly Dobrynin'den gelen bir mesaja dair hazırlanan bilgi notunda, Amerikan'ın detanttan beklentileri ortaya konulmuştur. İdeoloji ve önyargıdan uzak olan bu mesajın “kesinlikle ulusal çıkarla ve karşılıklı olarak algılanan tehditler açısından” fırsat yarattığı, ikili arasında oluşturulacak diyalogun sadece uzlaşmanın ötesinde, olağanüstü uluslararası sorunların çözümünde ve barışın sürdürülmesinde aleni Amerikan-Sovyet iş birliği alanına doğru ilerlediği ve bunun bir dizi konuda ilerlemeye -Ortadoğu, Vietnam, Orta Avrupa, Silah Kontrolü- imkan tanıdığını belirtir. Ayrıca oluşturulan bağlantının bu ilerlemede önemli olduğuna, başka bir deyişle ‘bağlantıya’ sahip olduklarını gösterdiğini söyler (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 17, 18 Şubat 1969).

Amerikan yönetimi Sovyetlerle birçok problemini detant görüşmeleri üzerinden çözmek istiyordu. Bunu ise bütün sorunlu alanları birbiriyle ilişkilendirerek yapma niyetindeydi. Nitekim Nixon günlüklerinde bağlantı ve detantı ele aldığı bölümde önce Sovyetlerin dünya hakimiyet alanları, avantajları ve dezavantajlarına değinir:

“Ortadoğu’da ise 1967’de oluşan durum sürekli uluslararası durumu rahatsız ediyordu. ABD bu noktada Arapların bir başka saldırısına karşı İsrail’i silahlandırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Mısır ve Suriye, İsrail’in iki büyük düşmanı Sovyetler tarafından silahlandırılıyor, bu da çatışma ihtimalini artırıyordu. Bir çatışma olması durumunda sadece yerel bir mesele olmakla kalmayabilir, Sovyet-Amerikan karşılaşmasına neden olabilirdi. Çin ise sessizdi. Varşova’daki elçilik üzerinden kısmi iletişim, bizi yirmi yıldır dünyanın en çok nüfuslu ülkesiyle iletişimsiz bırakmıştı (Nixon, 1978: 255) ...Sovyetler ise Savaş öncesi cazibesine sahip değildi. Özellikle 1950’lerde ulusal bağımsızlık savaşlarına desteği, daha eşit ve adil bir dünya görüşü, komünizmin Çin’e ve dünyanın birçok bölgesine yayılmasına neden olmuştu. Ama 1960’lardan itibaren Moskova ve Pekin arasındaki ciddi ayrılık vardı. Bununla birlikte komünizmi izole etmeye çalışmak onu zayıflatmıyordu. Bunun yerine farklılıklarımıza rağmen barış için birbirimizle sağlıklı bir ilişki kurmalıyız. Ayrıca Sovyetlere karşı dezavantajlı durumdayız. Ortadoğu’da

bizim aksimize Arap ülkelerinde önemli varlıkları var, Küba’da Kastro var, Kuzey Vietnam’ı destekliyorlar. Tito haricinde bütün Doğu Avrupa’yı kontrol ediyorlar, bu da Batı Avrupa’nın istikrar ve güvenliğini tehdit ediyor (Nixon, 1978: 257) ...Bizim avantajımıza olan birkaç şey var; Sovyetlerin Çin ile arasındaki ayrılık, Sovyetlerin silah sınırlandırmasıyla halihazırda ilgileniyor olması ve Berlin konusunu ciddi bir şekilde çözmek istiyorlar. Aynı zamanda ticari bağlantı istekleri mevcut. Sovyetler ve Çin’in yardımı olmadan Kuzey Vietnam liderleri savaşı birkaç aydan uzun sürdüremezler. Eğer Vietnam’dan onurlu çıkış istiyorsak, Çin ve Sovyetler arasındaki ayrılıktan yararlanmak gerekiyor. Yönetime geldikten sonra Kissinger ile Sovyetlerle nasıl ilgileneceğimiz konusunda yeni strateji belirledik ...Bu noktada konuları birbirine ilişkilendirerek Sovyetlerle silahların sınırlandırılması ve ticari ilişkiler kurmayı bizim için önemli olan bölgelerle -Vietnam, Ortadoğu, Berlin gibi- ilişkilendirerek çözmek. Bu konsept bağlantı/linkage olarak bilinmeye başladı” (Nixon, 1978: 259-260).

Nixon ve Kissinger 1969’da bağlantı politikasını uygulamaya koydular. Bu minvalde aynı anda hem Sovyetlerle hem de Çin ile görüşmelere başlandı. 17 Şubat 1969’da Nixon ve Kissinger, Beyaz Saray’da saat 11.45’te Sovyetlerin Washington Büyükelçisi Anatoly F. Dobrynin’i kabul etmişlerdir. Bu detantın ilk görüşmesidir. Detant süreci bu görüşmenin ardından Kissinger ve Dobrynin’in oluşturdukları arka kapı diplomasisiyle ilerlemiştir. Fakat ilk görüşme olmasına rağmen iki taraf ilişkileri yumuşatma ve rekabetin maliyetini en aza çekme noktasında ortak anlayış sergilemiştir. Kissinger ve Dobrynin arasında özel kanalın açılmasına karar verilmekle birlikte, stratejik silahların kontrolü, Ortadoğu, Vietnam, Berlin gibi muhtemel sorunlu bölgelerde de paralel olarak ilerlemek istediklerini ortaya koydukları bir toplantı oldu (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 14). Bir ABD-Sovyet Rusya çatışmasını engellemek amacıyla iki tarafın barış için ortak hareket etmesi gerektiği noktasında anlaşmışlardır. Dobrynin Beyaz Saray’dan ayrıldıktan sonra Nixon, Sovyetlerin mezkûr bütün konularda müzakereye hazır olduğu haberini aldı (Nixon, 1978: 510).

2.1.4.ABD ve Sovyet İlişkilerinde Yeniden Yapılanma: Detant ve Gücün Sınırlarına Ulaşma

Türkçeye Detant şeklinde geçen *Détente* Fransızca bir kelime olup ilişkileri yumuşatma/tansiyonu düşürmek anlamında kullanılmaktadır, bu anlayış diplomatik bir kullanımdır (Golthoff, 1985: 25). Detantın nasıl ve hangi sebeplerden ortaya çıktığına ek olarak detantın karakterinin ne olduğu ve karakterinin yapısal ve yerel etkileri asıl odak noktamızı oluşturmaktadır. Ülkeler detanta neden yönelirler? ABD için ekonomik, askeri, uluslararası sebepler olmakla birlikte asıl mevzu nükleer denge ve Vietnam Savaşıdır. Savaş Nixon gibi muhafazakâr bir başkanın yumuşama siyasetini başlatmasına neden oldu. Onun değişimiyle savaş ve onun ülkede yarattığı etki sadece ülkenin liderliğini zayıflatmıyor aynı zamanda askeri ve ülkenin uluslararası siyasetteki etkisini de zayıflatıyordu (Nelson, 2019: XIV).

Sovyetlerin kendisi de Vietnam sendromuna benzer bir sendromdaydı. Moskova'nın Üçüncü Dünya'da askeri olarak elde ettiği başarıya rağmen, özellikle askeri ve ekonomik yardımlarıyla, 1970'lerde kendisini zor zamanlar bekliyordu. İç yapıdaki zayıflıklar, müttefiklerle olan ilişkilerde istikrarın olmaması ve ekonomik performanstaki düşüş, Sovyetler Birliği'nin dış politikada eski davranış kalıplarıyla hareket etmesini engelliyordu. 1970'ler, her iki ülkede de toplumlarının, ekonomilerinin ve hükümetlerinin mevcut yapılarını ve faaliyetlerini sürdürmek için ihtiyaç duyulan kaynaklardaki kıtlık ve potansiyel kıtlığı yaratan gelişmelerin bir sonucu olarak *detant* doğdu. Detant nasıl doğdu? Artan talepler, yerel veya uluslararası çabaların azalan etkinliği nedeniyle bir eksiklikle karşı karşıya kalan ulusal liderler, çeşitli yönlerden herhangi birinde hareket edebilir; ülke nüfusunun enerji seviyesini yükseltmek, ülke ekonomisini daha verimli hale getirmek ve dış yardım almaya teşebbüs etmek, askeri avantaj elde etmek veya uluslararası ittifaklar kurmak. Bunların hiçbiri işe yaramazsa rekabetin kapsamını sınırlamayı veya daraltmayı kabul etme umuduyla uluslararası rakiplerine bile yaklaşabilirler. Tarihsel olarak bunun örnekleri çoktur: Protestan-Katolik çatışması, 19. yüzyılda Çarlık Rusya ve Fransa yakınlaşması ve 1939 Hitler-Stalin yakınlaşması. Bu tür anlaşma veya yakınlaşmaların uzun vadeli mi yoksa sadece o an için mi olacağı, kahramanlarını karakterize eden ideolojik saplantı derecesi ve daha büyük durumdaki istikrar düzeyi de dahil olmak üzere birçok faktöre bağlıdır.

1960'ların sonunda benzer gelişmeler bir araya gelerek hem Birleşik Devletler'deki hem de Sovyetler Birliği'ndeki önde gelen grupları, ihtiyaç ve kaynakları dengelemek ve temel hedeflerine ulaşmak için gerekli kaynaklara sahip olmadıklarına ve birbirleriyle iş birliğinin bir araya gelmenin nispeten güvenli bir yolu olduğuna ikna etmek için birleşti. Dolayısıyla liderlerin yumuşama kararı, aslında ciddi yan etkileri olmaksızın kapasitelerini artırma ve kontrollerini en üst düzeye çıkarma çabasıydı (Nelson, 2019: XVII-XVIII; Ambrose ve Brinkly, 1997: 216, 228).

Gothoff'un işaret ettiği üzere detant çalışmaları Nixon'un 1969'dan itibaren Müzakereler Çağı açılımıyla paralel ilerledi. 1964-65'te ABD Vietnam Savaşı'na dahil olduktan sonra bazı yumuşama çabaları ortaya çıkmıştı. Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksei N. Kosygin ve Başkan Lyndon B. Johnson 1967'de New Jersey, Glassboro'da bir araya gelmiş, fakat ayrıntılı bir programın yokluğu detant çabalarını boşa çıkarmıştı. Aslında Doğu-Batı detantı 1960'ların ortalarında başladı, ABD kendisini bu çabaya entegre etti. Başlangıcı büyük oranda 1966'da General Charles de Gaulle tarafından oldu. Fakat Brejnev Doktrini çerçevesinde Sovyetlerin Çekoslovakya müdahalesiyle (1968) akamete uğradı. Ama 1969'da yeniden hız kazandı. Sovyetler Birliği, Çekoslovakya müdahalesinin ardından Batı Avrupa'nın yumuşama görüşünü yenilemek istedi ve Mart 1969'da Varşova Paketi, yeniden Avrupa güvenliği ve iş birliği üzerine bir konferans önerdi. Haziran ayında İzlanda'nın Reykjavik kentinde yapılan NATO ittifakı toplantısı olumlu ama temkinli bir şekilde yanıt verdi ve çok taraflı yumuşama konusunda harekete geçme emareleri gösterdi. Willy Brandt'in Ekim 1969'da Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (FRG veya Batı Almanya) şansölyesi olarak seçilmesinin ardından, Batı Almanya yumuşamayı hedefleyen *Ostpolitik*'i (Doğu Politikası) üstlendi ve 1970'te Moskova'da SSCB ile bir Saldırmazlık Paketi imzalamak için hızla harekete geçti. Batı Almanya ayrıca 1970'lerin başında Polonya, Çekoslovakya ve Almanya Demokratik Cumhuriyeti (GDR veya Doğu Almanya) ile anlaşmalara yol açan müzakerelere girdi. İkili Batı Almanya'nın *Ostpolitik* trendiyle birlikte Birleşik Devletler, Fransa ve İngiltere 1971'de SSCB ile Berlin'in daimî 'parlama noktası/çatışma noktası' olmasını etkisiz hale getirmek için tasarlanmış Dörtlü bir Berlin Anlaşmasını müzakere ettiler. 1972'ye gelindiğinde Avrupa'da yumuşama iyice başlamıştı ve 1973'te Avrupa'da Güvenlik ve İş birliği Konferansı (AGİK) açıldı ve karşılıklı ve dengeli kuvvetlerin azaltılması üzerine görüşmeler başladı (Golthoff, 1985: 9).

Avrupa detantına yönelik girişimler nedeniyle ABD, bölge üzerindeki kontrolü kaybediyorum korkusuyla hareket etmiş ve kendisini Ostpolitik müzakerelerine dahil etmiştir. Nitekim bu süreç ileriki zamanlarda ABD-Sovyet detant görüşmelerine dahil olmuştur. Çek müdahalesi sonrasında detant ve ona dahil olan SALT (Stratejik Silahları Kısıtlama Anlaşması) görüşmeleri akamete uğramasına rağmen Johnson'un teşvikleriyle Nixon, detant görüşmelerini devam ettirmiştir. Soğuk Savaşın ötesinde yumuşamaya geçişin genel olarak tanınmasını haklı çıkartmak için gerilimleri gevşetmeye yönelik iş birliği çabalarında yeterli ilerlemeyi sağlamak için 1970'lerin başlarında koşullar ve olaylar liderleri teşvik etmiştir (Brzezinski,1972: 200-203). Sovyet-ABD detantını destekleyen en önemli nokta nükleer denge meselesiydi. Bunun haricinde uluslararası kontekste bağımsız belirleyiciler vardı: Avrupa Detantı, Sino-Sovyet çatışmasına paralel olarak Çin-ABD yakınlaşması ve Vietnam Savaşı. 1969'da Sovyetler ve Çin arasında ciddi sınır çatışmaları başladı ve iki en büyük komünist devlet arasında nükleer bir çatışma ihtimali doğdu. Bununla birlikte aynı yılı takiben ABD ve Çin yakınlaşması başladı. Bu hızlı değişimler üzerine Sovyet liderleri ABD ile detant üzerinden yeni ilişki kurma noktasında anlaştılar. Tam da Sovyetler Birliği'nin sınır meselesinde Çin ile müzakereleri başlattığı 20 Ekim 1969'da Büyükelçi Anatoly Dobrynin Başkan Nixon ile bir araya gelerek ona Sovyetlerin, Birleşik Devletle ile ön stratejik silah sınırlama görüşmelerine başlamaya hazır olduğunu söyledi (Golthoff, 1985: 8-9).

2.1.4.1.Sovyetler ve Detant

ABD ve Sovyetler Birliği'ni detanta iten sebepleri en iyi özetleyen kişi Sovyetlerin Washington Büyükelçisi Anatoly Dobrynin'dir. Dobrynin aslında Kissinger ile birlikte Sovyet-ABD detantın bütün müzakere ve görüşmelerini yürüten kişidir, bu nedenle detantın asıl yaratıcılarından biridir. Detantı Sovyet-Amerikan ilişkilerinde özellikle Soğuk Savaş döneminde özel bir yere oturtmaktadır. Amerikalılar her ne kadar detantın oluşmasında Sovyetler Birliği'nin Amerika'ya yakınlaşmasıyla ortaya çıktığını söylese de bu pazılın sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Hem Amerika hem de Sovyetleri detanta iten sebepler mevcuttu (Dobrynin, 1995).

Sovyetleri detanta iten sebepleri ele alan Dobrynin, ilk olarak Sovyet ideolojisi ve felsefesi üzerinde durur. Dış politikada yaklaşımın 1917 devriminden beri Lenin ve Trotsky arasındaki farklılık üzerine inşa edildiğini, o dönemden beri ülkenin dış politikasının nasıl bir yöne gitmesi gerektiği hep tartışıldı der. İlk görüşe göre Sovyetler

Birliği'nde devrim tamamlandıktan sonra bütün dünyanın komünizm ve sosyalizm tarafından özgürleştirilmesine kadar devam etmeliydi. Bu devrimsel bir dış politika yaklaşımıydı ve “dünya işçileri birlik olun” sloganıyla belirginleşmişti (Dobrynin, 1995: 191). Leninist bir dış politika yaklaşımının hâkim olduğunu belirten Dobrynin, bu yaklaşıma göre ülkedeki devrimin dışarı taşınması ve ileri gelişmiş bir sosyalist devlet kurulmalıydı. Bu düşünce Sovyet Rusya'nın uluslararası görevidir. Sovyet dış politikası çoğunlukla 1920-30 ve Stalin döneminde mesiyani ideolojiyle ilişkilendirilir. Leninist düşünce dominant gelmesine rağmen diğer düşünce unutulmadı. Bu noktada dünya komünizmini hedefleyen ve kapitalizm karşıtı olan bu sistem Stalin'in 1953'te ölümünden sonra daha real-politik bir çizgiye çekilmeye başladı.

Stalin'in ardından Sovyet dış politikası, Soğuk Savaş'ın çıkmazını yansıtan pragmatizm yönünde değişti (Zubok, 2008: 428). Nikita Kruşçev, XX. Komünist Parti Kongresi'nde ideolojik yaklaşımın baskınlığını bir nebze düşürdü ama varlığı yine de güçlü bir şekilde devam etti. XX. Parti Kongresi'nde “barış içinde bir arada yaşama” kavramını açıklayarak, ‘kapitalist dünya’ ile müzakere ve uzlaşma fikrine ideolojik meşruiyet kazandırdı. Fakat Sovyetler halen devrimsel hareketleri destekleme görevinden vazgeçmiş değildi. Diğer taraftan bağımsızlık elde etmek isteyen ülkelere tam destek, süper güç çatışmasını getirdi ve aynı zamanda Sovyetleri Üçüncü Dünya çatışmalarına çekti. Dobrynin açısından bu tutum Sovyetlerin aleyhinde oldu. Bu tutum dolayısıyla Çin ile ideolojik bir çatışma içerisine girmiş oldular (Dobrynin, 1995: 192).

Kremlin liderleri II. Dünya Savaşı'nın kötü anılarıyla ve güvenlik kaygılarıyla doludurlar. SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Parti) Genel Sekreteri Leonid Brejnev, Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko, KGB Başkanı Yuri Andropov, Kruşçev'in 1956-1962'deki eşiğinin, Kremlin'in kolektif liderliği tarafından tasarlanan 1953-55'in ihtiyatlı ve verimli politikalarından bir sapma olduğuna inanıyorlardı. 1965'te Gromyko ve Andropov, Kruşçev'in politikalarında yönelik eleştiriyi ABD ile bir yumuşama politikasına çevirmeye çalıştılar. Bu noktada Çin'in yükselişi politbüro üyelerine Sovyet dış politikasındaki ‘devrimci’ elementlerin yerini ‘realist’ elementlerle doldurma imkânı tanıdı. Detant taraftarları olanlar kapitalist ülkelerle yaptıkları ekonomik, ticari ve teknolojik anlaşmalarıyla politik ilişkiler geliştirme ve Sovyetleri dünya politikasına taşımak niyetindeydi. İlk dönem Batı ile ilişkilerde Sovyetler teknolojik olarak kendisini konsolide edebilirken, Kruşçev sonrası Sovyetler Birliği bu gücü kaçırdı ve Sovyet

ekonomisi Batı teknolojisini transfer etmeden restore edilemiyordu. 1960'ların liderleri Sovyetlerin bu dönemde kendi arabalarını yapması, petrol çıkarma, kimya ve telekomünikasyonda yeterli düzeye gelmesini bekliyordu. Bütün bunlara rağmen parti liderlerinden çoğu halen uluslararası bir detant istemiyorlardı. Stalin dönemi korkularıyla bağlantılı olarak Batılı kapitalistlere bulaşma isteğinde değillerdi. Onlara göre ancak askeri bir üstünlük barışı ve güvenliği sağlayabilirdi. ABD 1965'te Vietnam'a dahli Johnson yönetimini stratejik silahların kısıtlanması ve detanta yakınlaştırdı. 1960'ların sonunda Sovyet medyası küresel 'güçler korelasyonunun' Sovyetler lehine değiştiğini kanıt olarak Batı ile yumuşamayı lanse etti. Brejnev'de bu sonucu kabul etti ve ideolojik temellerine asla meydan okumadan muhafazakâr ve kişisel (marksist ve leninist olmayan) yaklaşımını ortaya koydu. Brejnev'in kişisel yumuşama kavramı, Soğuk Savaş'ın ideolojik mesihçiliğinden ve sıfır toplamı oyun zihniyetinden kopuştu (Zubok, 2008: 428-430). Kruşçev'in taşkınlık mirasının üstesinden gelmek ve dünya barışı için sağlam bir temel oluşturmak, Brejnev'in 1970'lerin başındaki dış politika aktivizminin ana kaynağı olacaktı.

1970'lerin başında Brejnev ve Sovyet dış politika elitlerinin uluslararası bir detanta yönelmek dışında seçenekleri kısıtlıydı. 1960 ve 1970'lerdeki sistemsal ve yerel değişimler, komünist dünyanın birbirini izleyen on yılın üstesinden gelemeyeceğini ortaya koydu ve daha zor dönüşümlerle karşı karşıya kaldı. İşleyen bir fiyat sistemi kuramazken, aynı anda hem ekonomik tahsiste hem de siyasi karar almada ustalaştığını iddia eden rejimlerin parti kontrolünü kuruyamazdı. Batı ile sürekli rekabette tüketici taleplerini karşılayamazken gerekli olduğunu düşündüğü savunma bütçelerini de koruyamadı. Batı ile askeri dengeyi sağlama takıntısı ülkeye büyük bir savunma bütçesi yıkmıştı. Ordu ve devasa askeri-sanayi kompleksi, ulusal GSMH'nin dörtte birini, tüm Ar-Ge potansiyelinin dörtte üçünü ve ülkenin en nitelikli milyonlarca işgücünü kontrol ediyordu (Zubok, 2008, 430). Bununla birlikte bilgisayar sektöründe ademi merkeziyetçi yeniliğin çok önemli hale geldiği post-Fordist bir ekonomide ayarlamalar yapamadı (Maier, 2010: 46). Aslında, tarım sektöründe yeterli bir şekilde gelişmesi için gereken ayarlamaları bile yapılamadı. Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki uydu imparatorluğu, seçme komünist parti kadroları bir yana bırakılırsa kendilerinden giderek daha çok soğumuştur (Kennan, 1972: 217). Özellikle de Polonyalıların hoşnutsuzluğu korkunç bir sorun yaratmaktaydı (Kennedy, 2001: 488, 508-509). Sovyetler Birliği 1970'li yıllara

gelindiğinde, ekonomisinin içinde bulunduğu durum teknoloji bir yana, yabancı ülkelerden büyük miktarda tahıl alma gereği duyacak kadar sıkıntı içerisindeydi (Ulam, 1976: 145-147). Sovyetler 1945 sonrasında diğer alanlarda ciddi artışlar ve gelişmeler yaşamasına rağmen (kalite bakımından değil), tarımda oldukça yetersiz kalmıştı. Moskova buğday üretiminde ön sıralarda yer alan bir ülke olmasına rağmen verimlilik bakımından ABD'den dokuz kat daha düşük seviyedeydi (Chauvier, 1990: 27).

Brejnev dönemi (1963-1982), farklı biçimlerde Neo-Stalinciliğin ya da 1985'ten sonra Rusya stagnasyon (Hanson, 2014: 98) adı verilen şeyin rövanşı olarak aynı zamanda nükleer eşğin sağlandığı bir rövanş dönemi olarak sunuldu. Brejnev yönetim yılları belirgin özelliği kültürel serbestlik ve ekonomik reformlar tartışmasının başlatılması oldu. Yatırımlarını tarıma ve 1965'te özerkliğe ve daha çok kazanç kaygısına özendirerek bir işletme reformuna kitlesel olarak yönlendirilmesiyle ekonomik reformlar görülmeye başlar. 1968 Prag Bahar'ının askeri olarak ezilmesi ve özellikle muhalefetin baskı altına alınarak Rusya'da dogmatizme dönüş, tüm kuşaklar için demokratikleşme umutlarının sonudur. Ama eski ve yeni Stalincilerin diledikleri öç alma gerçekleşmez. Bu nedenle Brejnev döneminin belirleyici özelliği 'girişim ve hareketsizlik' karışımı olmasıdır. Üç alanda girişimcidir: Askeri gücün geliştirilmesi, dışarıda kazandığı konumların pekiştirilmesi ve detant ve ticaret anlaşmaları ile içerde gelişme ve teknoloji ithali. İç politikada göreceli bir hareketsizlik vardır; kapsamlı, özetle topluma yeniden dirlik getirecek reformlar yapılmaz. Böylelikle Brejnev, aygıt içinde bir tür uzlaşmayı ve Sovyet tarihinde hiç görülmemiş bir toplumsal barışı benimsiyor: "Bundan çıkan değişmezlik izleniminin yarım yüzyıllık bir devrimden, şiddet sarsıntılarında, savaşlarda, yeniden inşa etmeden, neredeyse sürekli gerilimlerden çıkan bir ülke için çok yeni bir olgudur" (Chauvier, 1990: 29).

Sovyet ekonomik verilerine bakıldığında Sovyetler Birliği'nin bir durgunluk dönemine girdiği anlaşılmaktadır. Diğer sektörlerde olduğu gibi ekonomik başarının tedricen düşmesiyle askeri güçte maddi ve manevi olarak aşınmaya uğrar. On yıl (1970-80) Sanayi Üretimi %78, Tarımsal Üretim %28, Ücretler %40, Kalhoz köylerinin gelirleri %50'den fazla arttı. Resmi rakamlar buna rağmen yine de azalma olduğunu göstermektedir. Ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme oranı 1951-1955 yıllarında %11,3'ten 1970'lerde %3'e düştü. Aynı şekilde sermayelerde ve yatırımlarda verimin düştüğü 1960'lardan itibaren açıkça ortadadır. Sovyet ekonomistler bu konuda ciddi endişelerini o dönem için dile

getirmişlerdir. Bu minvalde üç büyük kaygı Brejnev'in politikalarını belirleyecektir. Biricisi *politik statükodur*; bu devinimsizlik yaratmıştır. İkinci *büyük kaygı*; kaynak ayırmada bütçe ve araştırma v.b. askeri bürokratik komplekse hem bu devasa aygıtın öz bakımı için hem de dış gücünün gerekleri için öncelik vermektir. Bu fiilen ekonomide A sektörüne, üretim araçlarının üretimine, ağır sanayiye öncelik şeklinde ortaya çıkacaktır. Üçüncü kaygı *toplumsal düzeyde halkla uzlaşma* sağlamaktır. Bu uzlaşmanın dört boyutu vardır; Stalinciliğe son vermekle kazanılan özgürlüklerin korunması, yaşam düzeyinin yükseltilmesi, fiyatlarda istikrarın sağlanması, iş bulma güvencesi (Chauvier, 1990: 78-79).

Bütün bunlara ek olarak Sovyetlerin detanta yönelmesinde sıradan Russeverliğin dört ana temasından biri olan *nekahat*'ın politbüro dış politika elitlerinde yaygınlık kazanmasıydı:

“Rusya'nın yaraları sarılmalı, başkalarına yardım etmeyi ve dünyanın her işine karışmayı bırakmalıdır. Polonyalılar ve Çekleri kurtarmak için yeterince bedel ödedik; binlercemiz oralarda can verdiler, kendimize kuramadığımız fabrikaları Çin'de kurduk, Mısır, Küba, Kara Afrika, Araplar için kanımızı akıttık. Karşılığında ne oldu? Bize teşekkür mü ettiler?”

Nekahatı savunanlar özetle “kendi bahçemizle uğraşalım” düşüncesini savunuyorlardı (Chauvier, 1978: 168). Dobrynin'in de işaret ettiği üzere Küba Krizi, yüksek miktarda silah geliştirmeye harcanan para, Amerika ile Berlin ve Doğu Avrupa'da yaşanan rekabet, Sovyet-Çin mücadelesi, Üçüncü Dünya'daki sonu gelmez sorunlar ve tehlikeleri ve Sovyet ekonomisinin darboğaz içinde olması, teknolojik gerilik nedeniyle Brejnev, ABD ile detantın hem bu sorunları azaltacağını hem de Amerika ile ilişkileri geliştirmek şüphesiz olarak prestijini ülkede yükselteceğini (politbürodaki mücadele düşünüldüğünde Brejnev liderlik kontrolünü 1970'lerin başında ancak elde edebildi) düşünüyordu (Dobrynin, 1995: 193). Bu minvalde Sovyetler de Amerika'ya benzer bir şekilde yüksek düzeyde devam eden ve kendisine zarar veren büyük güç rekabetini daha kontrol edilebilir ve belli sınırlar içerisinde çekmek istiyordu. Brejnev ve onun yumuşama yanlısı danışmanları, Sovyetler Birliği ile diğer büyük güçler arasındaki dostluk ve ekonomik iş birliğinin Doğu-Batı arasındaki temel siyasi, ekonomik ve ideolojik farklılıkların üstesinden gelebileceğine yanlılıkla inandılar. Brejnev bütün zorluklara rağmen ABD'nin yaklaşması sonrasında detantı desteklemeye karar verdi. Bu noktada

Brejnev'in en büyük destekçileri dışişleri bakanı Gromyko ve KGB'nin başı Yuri Andropov idi (Zubok, 2008: 431).

2.1.4.2.ABD ve Detant

Amerika'nın Sovyetlerle daha normal ilişkilere yönelmesinin sebebi, Sovyet nükleer kapasitesinin Amerika ile eşitlenmesiydi. Bu durum Amerika'nın müttefikleri olan Batı Avrupa ülkelerinin, Fransa ve Batı Almanya gibi, Sovyetlerle ilişkilerini normalleştirmeye itmişti. Ulusal sorun olan Vietnam Savaşı nedeniyle Amerika'nın ekonomik ve sosyal ciddi problemleri vardı. Amerika açık bir şekilde hem silaha hem de sivil mallara sahip olamazdı. “ya silah ya da gıda modeli/US could not have guns and butter” (Dobrynin, 1995: 194) üzerinden Amerika'nın detanta yönelmesini açıklayan Dobrynin, Nixon ve Kissinger yönetiminin Amerika dış politikasında birkaç uzun ve kısa hedefe odaklandığını vurgular; Vietnam Savaşı'nı acısız bir şekilde sonlandırmak, çatışmaya çok hazır Berlin krizini çözmek, nükleer savaşı engellemek için silahları sınırlandırmak, çatışma içeren bölgelerde Sovyet-Amerikan sistemi oluşturma ve karşılıklı konulara eğilme, kendi müttefikleri ile daha sağlıklı ilişki geliştirmek için detantı kullanmaktır. Dobrynin, Kissinger ve Nixon'un Amerikan çıkarlarına göre taktiksel ve real-politiğe uygun olarak istikrarlı ve tahmin edilebilir bir dünya yaratmak istediklerini ve her ikisinin de Soğuk Savaş mantığını aşmak istediği anlamıştır. Nixon gibi anti-Sovyet, anti-komünist ve militarist bir başkanla 17 Şubat 1969'da Beyaz Saray'da yaptığı ilk toplantıda, tarafların karşılıklı olarak barışçıl bir şekilde yaşamaya hazır olduklarını, uluslararası meseleleri çözmek için ortak hareket etmeye, nükleer gücün yayılmasını engellemek ve Amerikan askerlerinin Vietnam'dan çekilmesi için politik yol bulma (Sovyetlerin teklifidir) ve Ortadoğu çatışmasını çözmek için karşılıklı değişime açık ve silah yarışını durdurmaya hazır olduklarını belirtmeleri elçi için şaşırtıcı olmamıştır (Dobrynin, 1995: 198).

Nixon ve Kissinger karmaşık ve beklenmedik şeylerin yaşandığı bir dönemde yüksek makama gelmişlerdi. Nitekim sınırsız görünen birçok fırsat ve imkân Amerika için daralmaya başlamıştı. 1960'ların sonunda Amerika kendinden kuşku duyma ve nefret etme sürecinden geçti. Bunun tetikleyicisi ise Vietnam'daki savaşı (Hook ve Spanier, 2016: 79-80). İki yönetim tarafından kademeli olarak girilen savaşta, 1969 yılı itibariyle herhangi bir erken çözüm umudu olmadan 31 binden fazla asker ölmüştü. Kamuoyu ve Kongre'nin ezici desteği ile başlayan savaş önce şüphecilğe ve artan düşmanca bir isyana

evrildi (Kissinger, I, 2021: 87). Keith Nelson'un istatistiklerle ortaya koyduğu üzere Amerikan kamuoyunun hükümetin politikalarına yönelik pesimist tutumu 1960'lardan itibaren artmış ve hükümete güven paralel olarak azalmıştır. Bunun sonucunda ABD'nin Vietnam'a olan müdahalesine karşı muhalefet artmıştır. Yapılan anketlere göre 1965'te Vietnam'dan geri çekilmeyi savunanlar %11 iken (savunanlar %68) 1971'de geri çekilmeyi savunanlar %72'e (savunanlar %1)'e yükselmiştir. Buna paralel olarak Amerika'da artan hayat pahalılığı, şiddetin artması, narkotik ve uyuşturucu ilaç problemi, Johnson'un Great Society planı siyahi ayaklanmalar sonucunda çökmesi gibi Amerikan toplumunda bir şeylerin ters gittiği intibahı kuvvetlenmiştir (Nelson, 2019: 17-22). Vietnam Savaşı, kentsel ayaklanmalar, suikastler ve çirkin gösterilerin olduğu ızdırapla sona ermişti. Kissinger'a göre bu Amerika'nın yirmi yıllık politik ve kurumsal başarılarının da sonunu getirmişti;

“yirmi yıllık çabanın sonunda Amerika, kendisiyle barışık değildi. Savaş sonrası dış politikamızı aynı güçte sürdüren fikir birliği yok olmuştu. Uluslararası taahhütlerimizi ve başarılarımızı devam ettiren kişiler, Vietnam'da başarısız olduklarında demoralize oldular. Çok fazla sayıda genç insanımız, taahhütlerimizin aşırı genişlediğini iddia ederek ve başarılarla hayat veren değerlerle alay ederek babalarının başarılarına karşı isyan ettiler. Yeni bir yalnızlık politikası büyüyordu. 1920'lerde çok fazla iyi olduğumuzu düşündüğümüz için dünyadan çekilirken, 1960'ların sonlarında sinsi konu, dünyaya karşı çok kötü olduğumuz için dünyadan çekilmemiz gerektiği” (Kissinger, I, 2021: 88).

Amerika 1960'ların sonlarından itibaren kendi gücünden şüphe etmeye başladı. Kendisine olan güvendeki düşüş bütün ülkeyi saran bir veba gibiydi. Avrupalı entelektüeller, Sovyetlerin yanında ABD'nin davranışları ile Soğuk Savaşın başlamasına neden olduğunu iddia etmeye başladılar ve kendi barış girişimleriyle hükümetlerine bu kısır döngüden çıkarmaları gerektiğini öne sürdüler. Bu havayı besleyen pek çok Avrupalı lider, Doğu ile Batı arasında köprü rolünü üstlenerek Moskova'yı ziyaret ediyor ve Pekin ile ilişki geliştirme yollarını arıyorlardı. Nixon ve Kissinger bu durumda ABD'nin Doğu-Batı detant girişimlerine seyirci kalamayacağına inanıyorlardı. Onlar için Amerika, küresel siyasetin büyük dönüşümüne karşı acı veren bir uyum sürecindeydi ve tarih ve yeni ihtiyaçlar arasındaki gerginlikle ilgilenmek zorundaydılar. İki yüzyıl boyunca

Amerika'nın dünyaya katılımı, “aşırı müdahale ile uzak durma, gücünden çok fazla şey beklemek ile bundan utanmak, iyimser coşkunculuk ile dünyanın belirsizliklerinin yarattığı hayal kırıklığı arasında salınıyor gibi görünüyordu” (Kissinger, 2021: 89). Fakat 1970’lerde ulusal endişenin en büyük nedeni, çok büyük olsa da Amerikan gücünün sınırları olduğunu diğer milletler gibi hükümet tarafından kabul edilmesiydi. Sorunlarla ilgili kaynaklar artık sonsuz değildi. 1950’li ve 1960’lı yıllarda belli sorunlara yönelik çözümler denendi, artık bu çabaların sonunun geleceği yanılsamasından kurtulup ABD’nin kalıcı bir role bürünüp dünyayı şekillendirmesi gerekiyordu.

Kissinger göreve başladığında Amerika'nın Vietnam dolayısıyla çektiği acıların, Amerika'nın yaralarını sarması ve dünya liderliğinden vazgeçmesi için Amerika'yı içine çekebileceği uluslararası meselelerle ilgili yeni hayal kırıklığı tehdidinde bulunduğu vurgu yapar. Böyle bir durum Vietnam'ın kendi trajedisinden çok daha ciddi bir trajediye neden olabilirdi (Kissinger, I, 2021: 100).

Nixon ve Kissinger ikilisi ayrıca gücün doğasında ciddi bir değişim olduğuna inanmaktaydı. Kissinger’a göre eskiye nazaran askeri güçte bir artış politik olarak o ülkeye alan açmaktaydı. Ama nükleer çağda askeri olarak başka bir ülkeye üstün olmanız durumunda kendi halkınızı nükleer saldırı karşısında koruyamayabilirdiniz. Tarihin bir ironisiyle güçteki devasa artış, güçle politika arasındaki ilişkiyi aşındırmıştı. Devasa güç artık zorluklar ve problemler çıkarıyordu. Gücün nükleer olması ve yok etme gücünün fazlalığı, gücün doğasını da ayrıca aşındırmıştı. Sovyetlerle ABD’nin birbirlerini yok etme ihtimallerinin yanında, yok etme kapasitesi sahip olmayan ülkelere karşı bile bunu kullanılma ihtimali veya tehdit oluşturduğuna dair inanç zayıftı: “Süper güçlerin nükleer olmayan ülkeler üzerindeki yayılma payı artsa da müthiş büyüklükteki güçleri onları daha fazla kısıtlıyordu. Dehşet verici bir hale gelen bu güç, gitgide daha soyut ve ele geçirilmeyecek bir şeye dönüşmüştü” (Kissinger, I, 2021: 101). Nükleer gücün geliştirilmesine harcanan para ve rekabetin yüksekliğiyle, nükleer güç olmanın etkisi arasındaki ters orantı, ABD’yi Sovyetlerle nükleer güç noktasındaki eşitlik sonucunda, bu gücün gerekliliğine dair şüphelere itmişti. Bu nedenle detantın en önemli sebeplerinden bir tanesi ekonomik ve insani olarak yıkıcılığı ve mali yükü nedeniyle nükleer silahların sınırlandırılması çabasıydı.

Nükleer silahlar, iki güce dayalı bir dünyanın politik katılımını artırmıştı. 19. yüzyılın denge koruyucuları, gücün yapısındaki denge değişikliklerine ayarlama yapmak için

hazırlıklıydı. Fakat dünya iki kutuplu bir hale dönuştükçe bu dengenin ayarlanması zorlaştı; bir taraf için kazançlı olarak görülen şey, diğ er taraf için mutlak bir kayıp olarak görölüyordu. Her konu hayatta kalma meselesine dayanıyor gibi algılanıyordu. Bu durumda diplomasi katılaştı ve ilişkiler de doğ ası gereğı ihtiyatlı hale geldi. Fakat nükleer güçteki artışın mali yükü ve Sovyetlerin nükleer denge noktasında kendisini ABD ile eşitlemesi durumu tersine çevirme imkanı sundu. Kennedy'in s. 456'da Tablo 37'de "Güçlerin Savunma Harcamaları, 1948-1970", Sovyet ve ABD'nin Savunma harcamalarındaki muazzam artış görölmektedir. 1948'de ABD'nin Savunma harcamaları 10,9 milyar dolar iken 1970'te 77 milyar dolara yükselmişti. Sovyetlerin ise 13,1 milyar dolar iken 1970'te 72 milyar dolara yükselmişti (Kennedy, 2001: 456). Bu noktada detantı mümkün kılan en önemli noktalardan bir tanesi Sovyetlerin askeri olarak özellikle nükleer başlık konusunda, 1964'ten itibaren altı yıllık yoğun çabası sonucunda ABD'ye kendisini eşitlemesidir.

1967'de Minuteman ICBM (Kıtalar Arası Balistik Füze) için 1000, Polaris SLBM (Denizaltından Atılan Balistik Füze) 656 ve Titan ICBM için 54 adet füze imal ettikten sonra üretimi kendi koyduğu tavan sayılarında durunca, Amerika'nın tüm savaş sonrası dönemde simgeleş en karar verici üstünlüğü sona ermişti. 1969 itibariyle ABD'ye ulaş an Sovyet füzelerinin sayısı Sovyetlere karşı misilleme için mevcut olan tüm Amerikan füzelerine denk gelmeye başladığı ve 1970'lerde bu üretim kapasitesi sürdürölürse Amerikan füze sayısını geçeceğı açıktı. Sovyetlerin *Galosh* programı ile stratejik silahlara hız vermesi, karşılıklı yok etme durumunda ABD'nin sadece ikici vurma kapasitesi için yeterliydi (Bundy, 1998: 74-76; Kissinger, I, 2021: 175). Her iki güç konvansiyonel ve nükleer güçleriyle bir ötekini yok etmeye yeterli hale gelmişti. Bu durum MAD, yani Karşılıklı Garantili Yok Etme (Mutually Assured Destruction) şeklinde adlandırılmıştı (Kennedy, 2001: 469).

Sovyetler askeri kapasitesini yükseltmesinin yanında ayrıca konvansiyonel gücünü de arttırdı. Hava ve denizde elde ettiğı üstlerle bu gücünü pekiştirdi. Hint Okyanusu'nda donanmasıyla, Avrupa ve Ortadoğı'daki hava üstleriyle Sovyetler kapasitesini yükseltmişti. ABD Vietnam'da kan kaybederken, Sovyetler 1967 Savaşı'yla Akdeniz'de varlığını kalıcı hale getirdi. Moskova yabancı nüfuzunun o zamana kadar Batılıların tekelinde olduğı bölgelere de sokularak yeni başarılar elde ediyordu. Mısır ve Suriye'deki varlığıyla Doğı Akdeniz'de, Rus Donanması, Güney Yemen ve Somali'deki

marksist rejimler sayesinde Kızıldeniz’de önemli bir varlık haline gelmişti (Kennedy, 2001: 471). Bu noktada ABD, Sovyetlerle Üçüncü Dünya’da ve diğer alanlarda rekabeti sürdürecektir projelere ve politikalara ek ödenek çıkaramıyordu. Askeri üstünlüğe olan inanç devam etmesine rağmen Vietnam Savaşı nedeniyle bütçe kısıntısı ve Kongre’nin ek projeler yapması noktasındaki muhalefeti/engelleri, ABD yönetimini detanta çekmişti. Üçüncü Dünya meselelerine katılmasının getirdiği kötü sonuçlarla boğuşurken, Sovyet-ABD rekabetindeki üstünlük kaybedilmişti (Nelson, 2019: 52-53). Bu üstünlüğü geri almak için harekete mi geçilecekti yoksa maliyet mi düşürülecekti? Nixon yönetimi, ABD’nin üstünlüğü tekrar elde etmesi için Sovyetlerle daha düşük maliyetli ve sınırlı bir rekabet yürütmeyi tercih etti. Böylelikle maliyet yaratan bütün sorunlardan (Vietnam, Nükleer Denge vb.) kurtulmayı amaçladı. Vietnam gibi sorunlu Üçüncü Dünya bölgelerinde ABD artık Sovyetlerle çatışma ihtimalini göze alamayacağını görmüştü. ABD, Soğuk Savaş dolayısıyla de-kolonizasyon sonrası yaptığı hataları tekrar etmemeliydi, dış politikasını ideolojiden real-politiğe kaydırmalı ve ulusal çıkarları öncelemeliydi (Kennan, 1972: 227).

2.1.4.3. Detanta Giden Süreç

Soğuk rüzgârlı bir günde Yeni Kabineye dahil olan ve ABD Başkanlık törenine katılan Kissinger, birçok anlaşmazlık ve çatışmayı gerisinde bırakan Johnson’un son defa ABD Başkanlık Marşı ile ilerleyişini ve Nixon’un göreve başlama törenine tanıklık etmiştir. Bu tören hem kendisi hem de Nixon için ABD siyasi tarihinde yeni bir başlangıcın ilk günüydü. Kissinger’ın aslında Nixon’un Ulusal Güvenlik Danışmanı olması beklenmiyordu. Çünkü Kissinger, Nixon’un seçimdeki rakibine (Hubert Humphrey) yakın olan Nelson Rokefeller ile yakınlığı ile biliniyordu. Aslında Rokefeller, Kissinger’ın bir noktada hamisiydi. Hamisi ve Nixon arasında bir rekabet mevcuttu. Nixon, Rokefeller’ı ABD’nin kendisini küçük gören kurulu düzeninin bir parçası olarak algılamak, Rokefeller, Nixon’un Amerika’nın kaderini şekillendirmek için gerekli vizyona sahip olmadığını düşünmekteydi. Fakat 22 Kasım 1968 Cuma günü, New York’ta İlkel Sanat Müzesi’nde iken Nixon’dan gelen telefon ile Kissinger, yeni kabinenin Ulusal Güvenlik Danışmanı (2 Aralık 1968’de Kissinger kesin olarak görevi kabul eder) olmuştur. Nixon ile ilk karşılaşmaları 1967’de Clare Luce’nin dairesinde katıldığı Neol Partisi’nde Bayan Luce’nin vesilesiyle evin kütüphanesinde Kissinger’ın *Nuclear Weapons and Foreign Policy* isimli kitabı üzerine sohbet vesilesiyle

gerçekleşmiştir. Bunun ardından Kissinger, Ekim 1968’de Nixon ekibine Vietnam konusunda ve bazı dış politika olayları hakkında danışmanlık yapmıştır (Kissinger, I, 2021: 19-36).

Kissinger, Nixon’un Ulusal Güvenlik Danışmanı olmasının ardından Nixon ile ilk işleri dış politikada karar alma süreçlerini “merkezileştirmek” olmuştur. 12 Aralık 1969’da Kabine üyeleriyle Shoreham Oteli’nde bir araya geldiğinde Nixon ilk amacının sabık yönetimlerin bıraktığı savaştan kurtulmak olduğunu söyler (Kissinger, I, 2021: 64). Fakat bunu yapabilmesi için dış işlerinde Beyaz Saray odaklı bir yapı oluşturması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle 24 Ekim 1968’de yaptığı radyo konuşmasında Ulusal Güvenlik Konseyi (UGK)’ne yeniden işlerlik kazandıracağını söylemiştir. 2 Aralık’ta Kissinger’ın atanmasıyla birlikte bu konuda ilk adım atılmış oldu. Nitekim Kissinger da UGK’ın işlerlik kazanmasından yanaydı. Ona göre belli anlar için oluşturulan geçici gruplardan öte, uzun vadeli kurumsal ve düzgün bir personel yönetimi karar alma noktasında önemliydi. Kararların uygulanmasını izlemek için herhangi bir personel birimi mevcut değildi. Kurumlar arası uzun vadeli planlama için herhangi bir odak mevcut değildi. Merkezi yönetim odaklı olmayan dış politika, krize göre-geçici, -doğal olarak da olaydan sonra- alınan kararlarla alakasız bir dizi kararsızlığa dönüşmesi neticesinde yönetim olayların esiri oluyordu. Bu nedenle dış politika kararlarında merkezileşme, Nixon yönetimini olayların esiri değil efendisi yapacağına inanılmaktadır. Nixon ve Kissinger, başkanların uzmanlarıyla uzun mücadelelerinin ve karar vermenin zorluğu nedeniyle yeniden organizasyonu savunurlar. Onlara göre “olayların karar verme ihtiyacını ortaya çıkarmasını beklemektense uluslararası arenayı ABD’nin amaçlarına göre şekillendirmek için bilinçli bir çaba göstermek” (Kissinger, I, 2021: 66) gerekiyordu. Nitekim Nixon’un kesin emriyle de belirginleştiği üzere bu ancak dışişleri bakanlığının karar verme süreçlerinde etkisinin azaltılmasıyla olabilirdi. Böylelikle Ulusal Güvenlik Mekanizması yeniden yapılandırıldı. 19 Ocak’ta imzalanan Ulusal Güvenlik Karar Muhtıraları (NDSM 2) ile yeniden yapılandırılan yapı, dış politika konularında Beyaz Sarayı daha fazla ön plana çıkarmıştır. Bu durum Kissinger’ın elini güçlendirmiş ve Moskova, Pekin ve Ortadoğu ülkeleriyle gizli müzakerelere girmesine imkân tanımıştır.

Kissinger ve Nixon’un amacı kurumsal engellerden kaçmak amacıyla ekibini bakanlık, kamu hizmeti uygulamaları ve kişilerle sınırlı tutmaktı. Bürokratik engellerden kaçmak amacıyla temelden yeni bir organizasyon bulabildiği en yetenekli ve güçlü kişileri işe

almaya başladı.¹² Küçük boyutlu bir ekip oluşturuldu ve böylelikle daha büyük organizasyonları boğan sonu gelmez müzakerelerden kaçınmaya çalıştılar. Bu durum başkanlık ekibinde sürtüşmelere neden olmuştur. Özellikle Kissinger ve Dışişleri Bakanı William P. Rogers arasında (Nixon, 1978: 322; Ferguson, 2020: 262-264). Nixon'un Dışişleri Bakanı olan Rogers,¹³ büyük yapısal dış politika uygulamaları ve müzakerelerinden uzak tutulmuş, asıl olaylar büyük oranda Kissinger'ın arka kapı diplomasisi üzerinden yürümüştür. Nitekim Kissinger ve Rogers'ın bu kavgası, Dışişleri'nin yürütmeye çalıştığı birçok politikanın akamete uğramasına neden olmuştur. Daha sonra ele alınacağı üzere Ortadoğu politikasındaki gecikme veya başarısızlıklar nispeten Beyaz Saray-Dışişleri kavgası nedeniyledir.

Nixon, Eisenhower, Kennedy ve Johnson yönetimlerine tanık olmuş ve çalışmıştır. Bu nedenle kendisi bürokratik olarak özellikle dış politika noktasında onlardan farklılaşıyordu. Ona göre Dışişleri Bakanlığı'nın birçok konuda çok fazla gücü vardı. Nitekim Johnson döneminde etkili ve bürokratik olarak güçlü olan Senior Interdepartment Group (SIG) Nixon'un ilk hedefi oldu. Dış politikayı Beyaz Saraya çekmek için Nixon, Kissinger'a gizli olarak Beyaz Saray için dış politikayı kontrol amacıyla blueprint/taslak üretmesi yetkisi verdi. Ortaya çıkan "policy papers" Ulusal Güvenlik Danışman'ının kontrolünde Savunma ve CIA bilgilerini içeren, son kararın başkan tarafından veya UGK'da alındığı, başka ek bir danışma ve toplantıya ihtiyaç duymayan bir süreç izlemiştir. Böylelikle Savunma ve Dışişleri'nin müdahalesi en aza indiriliyordu. Bu o dönem birçok insan için anayasal ama aynı zamanda devrimsel bir darbeydi (Bundy, 1998: 51). Netice itibarıyla Nixon ve Kissinger, CIA ve Dışişleri'nin karar alma süreçlerindeki etkisini minimuma indirmiş ve bitmek bilmeyen cepheleşmeden kaçınmak için doğrudan Beyaz Saray Durum Odası'nda, diplomatik tabirle *ikinci kulvar* aracılığıyla yabancı liderlerle muhatap oluyorlardı. Nitekim 17 Şubat 1969'ta Sovyet Büyükelçisi Dobrynin ile yapılan toplantı bu minvalde ve Dışişleri işin içine dahil edilmeden yapılmıştı. Sovyet, Vietnam, Ortadoğu (ilk başta değil) gibi hassas görüşmeler gitgide Beyaz Saray'a bağlandı. Nixon böylelikle görüşmeleri doğrudan denetleyebilecek, itibarı kendisiyle özdeşirebilecek ve bürokrasinin kendisine nahoş gelen hareketsizliğinden ya

¹² Kissinger'ın ekibi: Winston Harold, Lawrence Eagleburger, Peter Rodman ve Alexander Haig.

¹³ Eisenhower yönetiminde Rogers, Başsavcı Yardımcısı sonra Başsavcı olarak görev yapmıştır. Bu dönem Başkan Yardımcısı Nixon ile pek çok konuda yakinen çalıştı. Avukattır, pek çok konuda güzel fikirleri ve yargıları olmakla birlikte dış politika konusunda tecrübesi yoktur.

da çıkabilecek anlaşmazlıklardan kaçabilecekti. SALT müzakereleri, Çin Açılımı ve 1972'deki detant zirvelerine dair bilgiler son anda Dışışleri'yle paylaşılmıştır (Kissinger, I, 2021: 53).

ABD Dış Politikasında merkezileşmiş ve Beyaz Saray odaklı detant görüşmeleri bu minvalde 17 Şubat'taki Sovyet Büyükelçisi Dobrynin'in ziyareti ve tarafların karşılıklı iyi niyetlerini sunmasıyla başlamıştır. Kendisi bir tarihçi olan ve 19. yüzyıl daha doğrusu Napolyon Savaşları sonrasında Avrupa barışının nasıl sağlandığının sorusunu cevaplamak için yazdığı bir kitabı (Kissinger, 1957) olmasına rağmen, yaşadığı dönem itibariyle ve olaylara doğrudan maruz kalması sebebiyle Kissinger, doğrudan benzetimlere ve tarihin sunduğu hazır yemek tarifleriyle yol alamayacağının farkındaydı. Kendisinin değimiyle akademik olarak çalıştığı dönemden farklı bir dönemde yaşıyordu, hatta “emsali olmayan” bir dönemdeydi. Silahların yıkıcılığı, fikirlerin yayılma hızı, dış politikanın küresel etkisi ve teknik imkanların gelişmişliği gibi birçok farklı durum ile karşı karşıyaydı. Bütün bu olgular ve tarihsel ders ona şunu öğretmişti; “denge olmadan barışın ve kısıtlama olmadan da adaletin olmayacağıdır” (Kissinger, I, 2021: 87). Denge Sovyetlerle detantı sağlamak ve rekabetin maliyetini düşürmek iken, kısıtlama ise bu maliyetin en büyük kalemi olan SALT müzakerelerinde başarıya ulaşmak idi.

Nixon, Soğuk Savaşı kızıştıran bir aktör olmasına rağmen şimdi, ilişkileri yumuşama noktasına getirmek için çabılıyor ve ABD ve Sovyet ekonomilerini zora sokacak silah üretimini hızlandırmaktan kaçınmak istiyordu. Bu noktada önce güven inşa etme çabaları başladı ve kalıcı bir barış, iki süper gücü bölen nükleer ve politik meselelerin (Vietnam) çözümüne bağlı olduğu anlaşılmıştı. 18 Aralık 1969'da Kissinger, KGB ajanı Boris Sedov ile Pierre Oteli'nde görüştüğünde, yeni başkanın uzlaşma döneminde samimi olduğunu söyler. Dolayısıyla SALT görüşmeleri için hazır olduklarını belirtmiştir. Fakat sorun tamamıyla analiz edilmeden masaya oturmayacaklardı. Glassboro zirvesinde Johnson'un başına gelen kötü talihi yaşamak istemiyorlardı. Sovyetler Birliği'nin amaçlarını, özellikle Ortadoğu ve Vietnam'daki tavırlarıyla geniş bir cephede ilerlemeye istekli olmasıyla da değerlendireceklerdi. Meşhur “bağlantı” politikası buna dayanıyordu. Sedov'un 2 Ocak 1969'da Moskova'dan taşıdığı mesaj bu noktada olumluydu. Kremlin, Nixon'un geçmişi ile ilgilenmiyordu. Onlar için önemli olan başkanın gerçeklikle olan bağlantısıydı. Vietnam'da çözüm, Ortadoğu'da politik çözüm ve Doğu Avrupa'nın durumunu müzakere etmeye hazırlardı. Silahlanma konusuna özellikle önem veriyorlardı

(Kissinger, I, 2021: 177-178). Nitekim Kissinger ve Dobrynin'in Şubat 1969'da Sovyet Büyükelçiliği resepsiyonundaki ilk görüşmelerinde, detanta yönelik bu olumlu hava sürdürülmüştür. Dobrynin'in Sovyet liderleri Brejnev, Kosygin ve Podgorni'den Başkan Nixon'a sözlü mesajında detanta dair geçmiş hataların tekrarlanmaması ve mütekabiliyet esaslarında gerilimin yumuşatılması isteklerini ortaya koyarlar (Kissinger, I, 2021: 161). Silahların kontrolü herkes tarafından detantın geleceği için zorunlu görülmekteydi. Avrupa ülkeleri özellikle ABD müttefikleri Sovyetlerle görüşmelerin hızlandırılmasından yanaydı. Stratejik silahların sınırlandırılması SALT olarak adlandırıldı ve Beyaz Saray ve Sovyet Büyükelçisi Dobrynin arasında kurulan ve her iki tarafında "kanal" olarak bildiği yol üzerinden ilerledi. İlk görüşmeler 14 Şubat 1969'da Beyaz Saray'ın plan odası olarak da bilinen Harita Odası'nda Kissinger ve Dobrynin arasında gerçekleşti. Kanal üzerinden ilerleyen detant görüşmeleri sekiz yıl boyunca Kissinger ve Dobrynin aracılığıyla devam etti. Kanal üzerinden yürütülen bu görüşmeler neticesinde Dışişleri tamamen dışarıda bırakılmıştı. 17 Şubat'ta başkanla yapılan görüşme neticesinde Sovyetler Birliği Ortadoğu'da çözüm bulmak için nüfuzunu kullanmaya hazır olduğunu belirttikten sonra stratejik silahların sınırlandırılması konusunda görüşmelerin ne zaman başlayacağı tartışıldı. Bu noktada Nixon ve Kissinger, bağlantı anlayışı çerçevesinde siyasi olayları silah kontrolüyle ilişkilendirmiş ve Sovyetleri buraya çekmek istemiştir. Nixon, "siyasi açıdan sınırlama olmadığı (Vietnam'dan çekilme) sürece silahların kontrolünün barışı garanti etmeyeceğini" belirtir ve Sovyetlerden Vietnam konusunda bazı tavizler vermesini beklediğini ima etmiştir. Nitekim silahların kontrolü konusundaki yavaşlık Dobrynin'i rahatsız etmiştir. Kissinger ise silah konusunun Sovyetlerin Vietnam'daki davranışlarına bağlı olacağını belirtmiş ve bu konunun anlaşılmasını istemiştir (Kissinger, I, 2021: 200). Bağlantı politikası çerçevesinde ilerleyen yeni Amerika yönetimi, sonunda SALT görüşmelerini 17 Kasım 1969'da Helsinki'de başlatmıştır. Baş müzakereci Grand Smith burada müzakereleri yürütürken, Kissinger ise arka kapı diplomasisiyle Dobrynin ile görüşmeleri yürütüyordu.

Dobrynin'nin Nixon ve Kissinger ile görüşmesinin ardından ve gizli bağlantı kurulduktan sonra taraflardan olumlu yaklaşımlar yükselmeye başladı. 1969 ve 1970 boyunca Sovyetler Birliği, ilişkileri geliştirmeye ilgisini sürdürdü. Mart 1969'da Dobrynin, San Francisco ve Leningrad'da başkonsoloslukların açılmasını önerdi. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez Moskova'daki 1 Mayıs kutlamalarında askeri geçit töreni yer almıyor ve

bu da daha az militarist bir bakış açısının hakim olmasının arzu edildiğini gösteriyordu. 9 Haziran'da Komünist Partilerin Uluslararası Konfransı'nda yaptığı konuşmada Brejnev, tüm kapitalist devletlerle barış içinde bir arada yaşama politikasını yeniden teyit etti. Ardından 10 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Andrei A. Gromyko yaptığı konuşmada, daha yakın Sovyet-Amerikan ilişkileri çağrısında bulundu. Gromyko, Nixon'un yüzleşmenin yerini alacak bir müzakere çağı çağrısına özellikle olumlu yanıt verdi ve ABD, bu yönde hareket etmeye ciddi olarak hazırsa "biz kendi payımıza hazırız" dedi (Golthoff, 1985: 72). Ancak detanta dair gerçek hareket 1971 yılının sonuna kadar başlamadı.

1970-1971 yılları arasında ABD ve Sovyetler çoğunlukla yerel çatışma ve anlaşmazlıklardan kaynaklı detant görüşmelerinde ciddi bir ilerleme elde edemediler. Bu durum taraflara detantın başlamadan Üçüncü Dünya Ülkeleri'ndeki çatışmalara ve krizlere kurban gideceğini göstermişti. Bu ise tarafları bir nebze Üçüncü Dünya krizlerini kendi ilişkilerinin dışında tutma veya görmezden gelmeye itmiştir. Nitekim 1970 ve 1971'deki Küba Krizi, Mısır-İsrail Yıpratma Savaşı, Ürdün Krizi, 1971'deki Pakistan ve Hindistan Çatışması, detant müzakerelerini engellemiştir (Golthoff, 1985: 84).

Sovyet-Amerikan ilişkilerinin önemli faktörü 1970'in ardından karışıklık yaşamasına rağmen bazı gelişmeler Moskova ve Washington'u iş birliği yönünde itmeye başladı. Çin liderlerinin Amerikalılara daha iyi ilişkilere dair ilgilerini ortaya koyması, Rusları alarma geçirdi ve Nixon'u Sovyetler Birliği karşısında yeni bir kaldıraç sahibi yaptı. Aynı anda, Polonya'da tüketim mallarının kıtlığına tepki olarak ayaklanma patlak vermesi, Sovyetlere Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik performansını yükseltmek için Batı ile ilişkileri geliştirme cesareti verdi. Batı Almanya'nın Ostpolitik'inin başarısı ve Berlin konusunda devam eden dört güç müzakerelerine olan bağlı, Washington ve Moskova'nın Berlin siyasi bilmecesini çözmesi ve devam eden sorunu ortadan kaldırmak için Batı Avrupa'dan gelen bir baskı altına girmesi anlamına geliyordu. Diğer faktörler de süper güç yumuşamasının genişlemesine yardımcı oldu. Amerikan ekonomisinin negatif seyri, özellikle de kendisini zayıflatan bir dolar ve ters ticaret dengesi ve Sovyetlerin teknolojiye aç Rus pazarı Washington'un baştan çıkarmıştı. Savunma bütçesine Kongre'nin saldırısı, canlanan savaş karşıtı hareketler, Nixon ve Kissinger'ı pazarlık edecek varlıkları varken Moskova ile SALT görüşmelerini hızlandırmaya teşvik etti. Ayrıca Vietnam Savaşı'nda bir sonuca varmak için müzakere etme konusundaki hüsrana uğramış çabaları, onları

yalnızca Laos'u (Şubat 1971) işgal gibi zor girişimlere yöneltmedi, aynı zamanda Hanoi (Kuzey Vietnam)'deki düşmana önemli siyasi tavizler vermeye itti (Nelson, 2019: 91-92). Amerikan askerinin geri çekilmeleri devam ederken, savaşı hızlı bir şekilde bitirme şansı giderek azalıyordu. 1972 seçimlerinin hızla yaklaşması ve başkanın kamuoyu desteğinin düşmeye başlamasıyla, Nixon ve Kissinger, Vietnam'daki başarısızlıklarını diğer cephelerde bir barış politikasıyla gizlemeye yöneldiler. 1971-1972 yılı bu minvalde bunların tamamlanması için yapılan gizli ve açık toplantılarla geçti.

ABD ve Sovyetler 1971'den itibaren detantı nihayet erdirmek için müzakereler başladılar. Bu noktada ilk ciddi girişim, bağlantı politikasına bağlanmış olan ekonomik istekler üzerinden oldu. Bu minvalde, ABD Ticaret Bakanı Maurice Stans başkanlığındaki bir heyet Kasım 1971'de Moskova'yı ziyaret etti. Bu ziyaretin ardından Kasım ayında açıklanan bir dizi anlaşma yapıldı; 136 milyon dolarlık tahıl satışı, madencilik ve petrol sondaj ekipmanı için 125 milyon dolarlık iki sözleşme ve öngörülen Kama kamyon tesisi için 500 milyon dolarlık ekipman sözleşmesi. Aralık ayında Sovyet Tarım Bakanı Vladimir Matskevich, ABD Tarım Bakanı Earl Butz ile tahıl satışı konusunu görüşmek üzere Washington'a geldi. Aynı zamanda uzun zamandır konuşulan ama sürekli ertelenen Başkanlar zirvesi mevzusu, Ocak 1971'de Dobrynin üzerinden Washington'a iletili (Dobrynin, 1995: 207). Sovyetler, ABD'nin istediği şekilde Berlin, SALT ve Vietnam konularını bağlantılı bir şekilde müzakere etmeye hazır olduklarını iletliyordu. Neticede Eylül 1971'de Moskova zirvesi kararı çıktı, Brejnev-Nixon zirvesi Mayıs 1972'de yapılacaktı (Golthoff, 1985: 92-95). Tabi zirve kararının alınmasında Temmuz 1971'deki Çin ziyareti ve açılımıyla doğrudan bağlantısı vardı.

Nixon'un bütün bu çabaları üç şeyle ilişkiliydi; Vietnam Savaşı'nda çatışmayı sona erdirmektir. Çünkü ekonomik ve politik baskıdan kurtulmak için ulusun denizaşırı katılımı kesilmesi gerekiyordu. Ama bu ikisinin başarılabilmesi için Amerika'nın başlıca rakipleriyle mutabakata varması gerekiyordu. Böylece rakipler kendi ulusal çıkarlarını mevcut uluslararası düzenle özdeşireceklerdi. Bu minvalde Çin ve Sovyet ilişkileri şöyle ayarlanmalıydı; İlk olarak, karşılıklı bağımlılığın ekonomik, politik ve kültürel bağlarının artırmak. İkincisi, uluslararası düzeni istikrarsızlaştıracak ve maliyeti yükseltecek güç mücadelesini düzenleyerek. Bu noktada, Çin ile ilişkileri başlatmak ve Sovyetlerle silah kontrolü anlaşmaları büyük oranda ABD'nin Vietnam'dan çıkma çabasının ürünüdür. Vietnam'dan çıkmak için Nixon, Kissinger ve Dobrynin görüşmelerini silahların kontrolü

ve ilişkileri düzeltme çabasıyla ilişkilendirmiştir. Ayrıca Fransa üzerinden ABD'nin Çin ile iyi ilişkiler peşinde olduğu bilgisi sızdırıldı. Çin-Sovyet çatışmalarından yararlanan Washington, Sovyetleri Vietnam konusunda taviz vermesi için silah kontrolü, Berlin konularını öne sürüyorlardı. Çekici olasılıkları Rusların önüne sererek veya alıkoyarak, barış için Sovyet hükümetinin Vietnam konusundaki sorumluluğu üzerinde maksimum baskıyı elde etmeyi umdular (Nelson, 2019: 78-80). Böylelikle 1971'de Kissinger'ın Pakistan üzerinden gizli Pekin ziyareti ve 15 Temmuz 1971'de Nixon'un televizyonda Çin ile ilişkilerin kurulduğunu ve kendisinin muhtemelen Mayıs 1972'i öncesinde Çin'i ziyaret edeceğini ilan etmesi, Moskova'da büyük endişe yaratmıştı. Bu ziyaretin ardından detanta yönelik önemli gelişme yaşandı. Sovyet-ABD ilişkileri yumuşadı, Berlin Anlaşması tamamladı ve Gromyko, Nixon'a Moskova'ya ziyarette bulunması yönünde resmi davet için Washington'a geldi (Kissinger, I, 2021: 432-446).

Kissinger, kendisinin 1971'de ve Nixon'un 1972'deki Çin ziyaretlerini “medya için sadece bir sansasyon değildi, bir gecede uluslararası sistemin yapısı değişmiştir” şeklinde tanımlar. Yine ona göre, Nixon'un Çin gezisini “Vietnam konusunda kısa vadede yardımcı olması için Sovyetler birliğini sıkıştıracağını düşündüğü için bu geziyi büyük bir fırsat olarak gördüğünü” (Kissinger, I, 2021: 226-227) ifade eder. Çin ziyareti, Sovyetlerle zirve, bununla birlikte Vietnam'da müzakerelerin ilerlemesi neticesinde Nixon 1972'nin başında istedikleri noktaya geldiklerine inanmaktadır. Diğer güçlerle güç merkezleri oluşturma ve ardından güç dengesi kurma çabası meyve vermektedir. ABD'nin Çin ile bir araya gelmesi büyük demografik gücüyle dünya politikasında artık görmezden gelinemeyecek bir Çin'in kabul edilmesi ve Sovyet askeri gücünün büyümesine duyulan endişenin ortaya çıkardığı jeopolitik gerçekliği yansıtıyordu (Kissinger, III, 2021: 19). Çin ve Sovyet ziyaretlerinin en önemli noktası Vietnam idi. Çünkü mevcut hükümetin en çok başını ağrıtan mevzuuydu. Çin ve Moskova ziyaretinde Vietnam konusundaki güvenceler alan ABD'li yetkililer daha rahat hareket etme imkânı bulmuştu. Çin, Vietnam'a müdahale etmeyecek, Moskova'da ABD müdahalesine karşı çıkmayacaktı (Bundy, 1998: 260). Hatta başkalarının hegemonik hırslarının önünde ortak hareket edeceklerini ilan ettiler. Çin'in Hanoi müzakerelerinin dışında durması, ABD için büyük bir kazançtı (Kissinger, III, 2021: 61-65). Aynı şekilde 1972 zirvesinde Moskova'nın da jeopolitik kaygılarını Vietnam'da geçersiz kılması, Sovyet-ABD detantına büyük katkı vermekle birlikte, Sovyetlerin üçüncü dünya müttefikleriyle arasını

açmıştı. Nitekim ABD ile ilişkileri dolayısıyla müttefiklerine arkasını dönmesi Sovyetlerin dışardaki imajını büyük oranda zedelemiştir. 1972’de Vietnam konusunda büyük başarılar elde eden ABD, 410 binden fazla askerini geri çekmişti. Çin ziyareti ve 1972 Moskova’daki Detant zirvesi sonrasında Moskova ve Pekin’in Kuzey Vietnam’ı yalnız bırakması, 1973’te Vietnam Savaşı’nı sonlandıran Paris Barışı’nı getirmiştir.

2.1.5.ABD ve Sovyetlerin Detant Anlayışları: Gücün Jeopolitik Yeniden Tanımlanması

22 Mayıs 1972’de ABD Başkanı Nixon Moskova’ya liderler zirvesi için geldiğinde detant çabaları zirveye ulaşmıştı. Moskova’da sıcak bir karşılama ile karşılanan Amerikan heyeti, burada Sovyet-Amerika ilişkilerinin davranış modellerini yeniden dizayn etmişlerdi. İki yıllık öncü müzakerelerden sonra 22-26 Mayıs tarihleri arasında ilk liderler zirvesi gerçekleşti. Zirvenin iki önemli başarısı vardı: Nixon ve Brejnev arasında kişisel bir ilişkinin başlamış olması ve ABM Anlaşması (Anti-Balistik Füze Anlaşması) ve SALT I (Stratejik Silahları Kısıtlama Anlaşması)¹⁴’ın imzalanmasıdır. Ayrıca önceden müzakere edilmiş ABD-Sovyetler Birliği İlişkisinin Temel İlkeleri/Basic Principles of US-Soviet Union Relation Anlaşması¹⁵ imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki devlet arasında deniz kazalarını önleme, uzayda işbirliği, tıp ve halk sağlığı, çevre koruma ev bilim-teknoloji alanlarında ve tahıl satışı konularında işbirliği oluşturulmuştu. Sovyetlere en çok gözetilen ulus statüsü verildi. Anlaşma aynı zamanda Avrupa ve Ortadoğu ülkelerini de (Üçüncü Dünya Ülkeleri) kapsamaktaydı. Ticari genişleme, ödünç ver-kiralama anlaşmaları ve uluslararası tahıl ticaretinin önü açılmıştı. Bu anlaşma neticesinde Sovyetlere tahıl ihracı başlamıştır. 1972’de ciddi tahıl kıtlığı içerisinde olan Sovyetlerin ABD tahılına acil ihtiyacı vardı.¹⁶ Bu anlaşmanın varlığı Sovyetler için büyük önem

¹⁴ Neticede ABD ve Sovyetler anti-balistik füzelerin kısıtlanması konusunda anlaştı. Ofansif silahları ise silolardaki mevcut sayılarıyla sınırlandırmaya karar verdiler (Özal, 2020: 275); 26 Mayıs’ta imzalanan SALT I ve Geçici Anlaşma neticesinde, ABM anlaşmasına göre her iki taraf anti balistik füzeler için tavan sınırlaması 200 olacaktı; iki taraf da ülkelerinin bütününe kapsayacak füze savunma sistemleri üretmeyecekti. Her iki ülkenin sahip olacağı anti balistik savunma sistemleri 2 adetle sınırlı olacaktı. Geçici anlaşma ile kıtalararası balistik füzeler ve denizaltından fırlatılan füzelerin üretimi 5 yıl süreyle donduruluyordu (Sümer, 2007: 169); Temel Esaslar anlaşmasında ise taraflar aralarındaki ilişkilerin tehlikeli boyuta ulaşmasını engelleme, bir diğerinin zararına kar peşinde koşmama, devamlı diyalog içerisinde olma, stratejik silahlar da dahil tam bir silahsızlanma için uğraşma gibi maddeleri içeriyordu (FRUS, 1969-76, Vol. I, d. 116; Sümer, 2007: 169).

¹⁵ “Basic Principles of Relations Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics” (FRUS, 1969-76, Vol. I, d. 116, 29 Mayıs 1972).

¹⁶ Sovyetler bir yıl içinde 1 milyar dolarlık tahıl satın aldılar. Bu miktar ABD’nin neredeyse elinde bulunan üretim fazlası tahılın tümüne eşitti (Kissinger, III, 2021: 319).

taşıyordu. Sovyetler bu anlaşmanın varlığını, ABD'nin Sovyetleri bir süper güç olarak eşit kabul ettiğinin belirtisi olarak okumuştur (Study of US-Soviet Summits, CIA, 1985; Bundy, 1998: 274). Sovyetler açısından bu büyük bir yanılsamaydı.

Sovyetlerin detant anlayışı, iki süper gücün güvenlik ve barış arayışı, askeri üstünlüğün olmaması ve onlara üstün veya yakın bir gücün bulunmaması nedeniyle detant politikası ABD ve Sovyetlerin “eşit/denk” (Bundy, 1998: 274) ikili “dünya jandarmalığı” rolünü sağlayacaktı. Ancak ABD'nin detant anlayışı bunun olmasını hiç istememekle birlikte tamamen taktikseldi. Sovyet Büyükelçisi Dobrynin'de açıkça belirttiği üzere ABD'nin zirveden veya detanttan hedefi Sovyetlerin geleneksel jeopolitik davranışları noktasında taviz vermesi ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'yle politik olarak farklılaşmasıydı. Vietnam konusundaki ABD talepleri hem zirve öncesi hem de zirve sonrasında politbüro üyeleri arasında ciddi tartışmalar yaratmıştı. Genel yumuşama noktasında ortaya konulan çaba yalnızca Vietnam konusunda değil, diğer Sovyet müttefikleri ve yandaşları, iki süper gücün ortak çıkarları ile çatışırlarsa Sovyetler Birliği ile politik uyumlarının ve çıkarlarının kısa sürede gözden düşmesine neden olabileceği sonucuna varabilirlerdi ki vardılar. Nitekim Brejnev ve meslektaşlarının çoğu, dünyadaki en güçlü ülke ile uzun süredir aranan eşitlik ve denge anlaşmasının tanınmasını tehlikeye atmak yerine, bu tür tepkilerin risklerini ve maliyetlerini kabul etmeye hazırdı. Dahası, diğer Sovyet çıkarları tehlikedeydi. Sovyetlerin Çin ile Amerikan bağlarının kurulmasını dengelemesi gerekiyordu.

Başkan Nixon'un Şubat 1972'de Çin'e yaptığı ziyaret, Sovyetler Birliği ile olan detant zirvesi ile dengelenmezse, Moskova'nın takip eden üçken ilişkilerde her ikisiyle de nüfuzunu kaybetmesi, Çin-ABD uyumuna yol açabilirdi. Avrupa ve Ortadoğu gibi bölgelerde Sovyetler detantla birlikte pek çok avantajı elde etmeyi umut ediyordu. Bu nedenle Üçüncü Dünya Ülkeleri'nden gelebilecek tepkiler veya bu ittifak ilişkileri ABD ile olan yumuşamaya feda edilebilir görüldü. Nitekim zirve öncesinde 2 Mayıs 1972'de Vietnam-ABD müzakerelerinde olumsuz yanıt alınması üzerine ABD'nin Hanoi ve Haiphoug'a sert askeri müdahalelerine rağmen Sovyetlerin zirve toplantısına devam kararlılığı, yumuşamaya olan ilgilerinin ne kadar yüksek önceliğe sahip olduğunu gösteriyordu. “Kamboçya'nın ardından Sovyet liderleriyle görüşmek, Hanoi'ye daha büyük bir oyunda harcanabilir olduğunu gösterdi; 1972'de gerçekten de böyle oldu” (Kissinger, II, 2021: 166). Nixon yönetimi, Vietnam'da bir çözüm aramak için askeri

araçlarla ilerleyerek jeopolitik rekabeti sürdürmek için gerekirse yumuşamayı feda etmeye hazır olduklarını gösterdi (Golthoff, 1985: 97-105).

Zirve toplantısının geniş uluslararası siyasi sonuçları olduğu görüldü. Vietnam'da henüz bir barış anlaşmasına varılmamış olsa da 1972 Moskova zirvesi sonrası Podgorny'nin Hanoi ziyareti ve Sovyetlerin Hanoi hükümetine baskısı, Paris'teki Vietnam müzakerelerinin olumlu yansıdı. Müzakereci Le Du Tho, Amerika'ya karşı artık eskiden olduğu kadar sert değildir.¹⁷ Dobrynin'in değimiyle "Vietnam Savaşı'nın bitmesini istiyorduk çünkü, Amerika ile ilişkilerimize zarar veriyordu" (Dobrynin, 1995: 263). Netice itibarıyla hem Sovyetler hem de Çin, desteklerinin kendi çıkarlarını feda etmeye ve ABD ile bağlarını bu nedenle koparmaya hazır olmadıklarını Vietnam'a açıkça gösteriyorlardı. Benzer şekilde Sovyetlerin bu davranışı Araplarla olan ilişkilerine olumsuz yansıyacaktı, detant nedeniyle Vietnam'a olan davranış değişiklikleri onlar için iyi örnek olmuştur.

Daha küresel ölçekte, karşılıklı silah sınırlamasının temelini oluşturan stratejik silah sınırlaması anlaşmasına varıldı. Avrupa'da bir Berlin Anlaşmasına varıldı. Bağlantı politikası bu noktada çalışıyor ve Nixon'a göre detant işe yarıyordu. Sovyetler SALT anlaşmasından çok Temel İlkeler anlaşmasına odaklanıyordu, çünkü onlara göre bu hem süper güçlerin güç eşitliğinin hem de eşit güvenlik anlayışı yarattığına işaret ediyordu. Moskova zirvesiyle Sovyetler Birliği, "ABD ile uluslararası stratejik ve psikolojik bir denklik" elde ettiğinin ABD tarafından tanınması anlamı çıkardı. Bu eşitlik barış içinde bir arada yaşamanın yanı sıra, Sovyetler açısından yumuşamanın kalbiydi (Golthoff, 1985: 197). Başka bir deyişle, Nixon ve Kissinger detantı Sovyetlerin periferideki (Üçüncü Dünya) davranışlarını ve etkisini kontrol etme fırsatı olarak görür iken, Brejnev ve Sovyetler Birliği yöneticileri ise ABD ile sürdürdükleri uzun soluklu çekişme içinde, yetmişlerin başında stratejik nükleer rekabete ulaştıklarına ve bu sayede Washington tarafından denk kuvvette bir süper güç olarak tanındıklarına inanıyorlardı. Onların gözünde detant, bu gerçekliğin kabulüyle alakalıydı. Bunlar hep yanılsamaydı. Brejnev ve çalışma arkadaşlarının stratejik bir dönemeç olarak gördükleri şey Nixon ve Kissinger için taktiksel inşaydı ve ABD'yi jeopolitik olarak yeniden konumlandırma çabasıydı. ABD, Sovyetler ile ilişkileri geliştirme veya rekabeti azaltmak için çabalar iken diğer taraftan Ortadoğu'da hegemonyasını artırma çabasıındaydı. Buna rağmen Sovyetler

¹⁷ Vietnam Anlaşması Paris'te 27 Ocak 1973'te imzalandı.

Üçüncü Dünya'ya yönelik daha detantı korumaya, çatışmayı önlemeyi hedefleyen bir politika yürütmekteydi (Jockson, 2019: 129-162). Bu iki farklı politik anlayış detant dönemi büyük güçlerin Üçüncü Dünya Ülkeleri ile olan ilişkilerinde önemli farklılığa neden olmuştur.

ABD ve Sovyetler arasındaki detant anlayışı farklılığı büyük oranda Sovyetlerin politik ve ekonomik zorlukları ve Kissinger'ın jeopolitik dış politika (Sezenler, 2009: 163-179) anlayışından kaynaklanıyordu. Yukarıda işaret edildiği üzere detant görüşmeleri ABD için tamamen taktikseldi. Dobrynin, Sovyetlerin detant sürecindeki acelesini ele aldığı kısımda "Nixon ve Kissinger acele etmiyorlardı, diğer konuları bu konu (detant) ile ilişkilendirerek Moskova'nın taviz vermesini bekliyordu" ifadeleriyle ABD'nin tavrını bu şekilde ortaya koyar (Dobrynin, 1995: 202). Sonraki süreçte Dobrynin ileride Kissinger'ın da işaret edeceği üzere, ABD'nin detant sürecinde Sovyetlerin zayıflıklarını çok iyi analiz ettiğini ve bunu taktiksel manada kendi jeopolitik hedefleriyle iyi ilişkilendirdiğini açıklar:

"Berlin, SALT görüşmeleri ve Çin atağı ortadayken, Nixon ve Kissinger, hepsini birbirine bağlama amacındadır. 30 Mart'tan 9 Nisan (Moskova Zirvesi tartışması)'a kadar süren Sovyet Parti Kongresi'nde Sovyetlerin acelesinin sebebi ortadadır. Sovyet ekonomisi ve yaşam standarttı düşüştür. Sovyet elitleri ve eğitimli kesimleri arasındaki hoşnutsuzluk büyümektedir. Çin ile gerçekleşen büyük mücadele ve Amerika ilişkilerindeki belirsizlik, askeri harcamaları artırmak ve ulusal yükün armasına neden olmaktadır. Sovyetler, bu sorunlardan kurtulmak için stabil bir döneme ve ekonomik kalkınma için Batı'nın ekonomik ve teknolojik gereksinimlerine ihtiyaç duyduğunu fark etti... Bütün bu zorluklar Sovyet liderliğini Avrupa ve Amerika ile ilişkilerini geliştirmeye itiyordu. Netice itibarıyla Sovyetler farklı sistemlere sahip ülkelerle barışçıl şekilde bir arada yaşama politikasını yöneltiyor. Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi böylelikle partinin önceliği haline getiriyordu" (Dobrynin, 1995: 218).

Dobrynin'nin Sovyet politikası noktasında şikâyet ettiği bir diğer nokta ise politbüro üyelerinin Nixon ve Kissinger'ın tam tersi ABD ve Amerikan dış politikası konusundaki bilgisizlikleridir. Dobrynin, Brejnev, Kosygin, Andropov ve Gromyko'nun Amerika

hakkında bilgisiz ve ayrıca bilgilerinin *Pravda* ve *Izvestia* gibi gazetelerin köşelerini doldurmak için yazdıkları bilgilerden müteşekkil olduğunu söyler (Dobrynin, 1995: 221). Kissinger başta olmak üzere yeni Amerikan yönetimi Sovyetlerin zayıflıklarının farkına varmışlardı. Amerikan yönetiminin amacı Sovyetlerin ABD'yi zora soktuğu bütün alanlarda durdurmaktı, durumu kendi lehine çevirmek için fırsat yaratmaktı. Çok merkezli yeni dünyaya ABD'yi uygun bir şekilde entegre etmek için diğer güçlerin bütün zayıflıklarını kendi avantajına dönüştürme ve kaybedilen gücü yeniden revize etme noktasında önemliydi. 1968'den itibaren oluşturulan üçgen/triangular ilişkinin temel hedefi ABD gücünü yeniden oluşturmaktı. Kissinger'ın kalibre edilmiş gücü çeşitli müzakerelerle entegre ederek Amerikan küresel etkisi ve esnekliği için yollar yaratmaya yönelik tutarlı girişimlerinin bir parçasıydı. Üçgen bir ilişki Washington'un Asya, Avrupa ve diğer kıtalardaki bölgesel etkisini artıracaktı. Doğrudan ABD müdahalesinin sınırlarını kabul edecek, ancak aynı zamanda diplomasi için fırsatlar yaratacaktır. Böylelikle ABD, Soğuk Savaş'ın küresel askeri hakimiyet iddiasından geri çekilecek ve hem komünist hem de komünist olmayan devletler arasında baskın siyasi bir aktör olarak öne çıkacaktı. Düşmanları sınırlama yoluyla izole etmek yerine, sürekli diyalog, karşılıklı yararlar için "uyum" vurgulanacak ve ABD böylelikle dünya çapında merkezi diplomatik oyuncu, dünya çapında arabulucu olarak yeni ortakların üzerinde duracaktı. Kissinger, Amerika'yı hiyerarşik bir dünyada küresel bir yönetici ve fikir birliği oluşturucu olarak konumlandırıldı. Kissinger, en güçlü ve "ileri" ülkelerin en büyük uluslararası etkiye sahip olduğu bir hiyerarşiyi desteklemek için askeri duruş, müzakereler ve iknayı kullanmaya çalıştı, ardından daha az güçlü ve gelişmiş ülkeler için orantılı derecelendirmeler izledi (Suri, 2010: 184-185). Bu çerçevede ABD-Sovyet detantını konumlandırıldı.

Sovyetlerin Vietnam, Ortadoğu gibi Amerika için sorun yaratan bölgelerdeki varlığını zayıflatmak isteyen Amerikan yönetimi detantı bütün bu meselelerde ilerleme imkânı olarak görmüştür. Sovyetlerin ekonomik ve siyasi zorluklar ve teknolojik ihtiyaçlar nedeniyle detant arayışının farkında olan Washington, Vietnam, Ortadoğu vb. sorunlu bölgelerde ilerleme sağlamak için bağlantı politikasını kullanmış ve taktiksel olarak Sovyetleri bu noktalarda taviz vermeye itmiştir (Sebenius, Green ve Kogan, 2016: 10-11). Nitekim Kissinger ve Nixon birçok toplantıda ve konuşmada (Presidential Document, Vol. 5, s. 152-153, 27 Ocak 1969) detantı Doğu Avrupa, Ortadoğu, Akdeniz

gibi bölgelerde kendilerini yeni sorunların içine çekecek, maliyetli bir rekabete yol açacak, Sovyet müdahalelerinin önüne bir engel, çözüm olarak kullanmak istediklerini ifade ederler (Nixon, 1978: 941).

Detant her şeye özellikle Sovyetlerle rekabetin her alanında bir deva olarak görülmemektedir. Kissinger'ın kendi ifadeleriyle “stratejik dengeyi yeniden kurma fırsatı bulduğum gibi, aynı zamanda... ne olursa olsun meydana gelen krizlerin kaçınılmaz olduğu politik kısıtlama koşullarını yaratma fırsatı elime geçmişti” (Kissinger, II, 2021: 164). Bu noktada Soğuk Savaş havasından çıkılmak istenmesine rağmen, Amerika yönetimi Sovyetlerin doğasında büyük bir değişim beklemiyorlardı. Onlar için detant Amerika yönetiminin gücünü konsolide etmesi ve jeopolitik genişliğini artırması için bir fırsattı. Sovyetlerle detanta dair bir raporda, Amerikan politikasının, Sovyet sisteminin doğasının kesin bir şekilde anlaşılması üzerine kurulacağı belirtilmiştir. Ne komünist ideolojisine bağlılığının derinliği olduğundan az tahmin edilecek, ne de komünist liderlerin “inançlarını terk ettikleri veya terk etmek üzere oldukları” yanılığına düşülecektir. Komünistleri kendi algıladıkları şekilde, kendi çıkarları peşinde koşan uluslar olarak algılanacaktır. Nixon yönetimi hali hazırda Sovyetlerle birçok çatışma alanında detantı göz ardı etmeye hazırdı; 1970’te Küba’da bir Sovyet deniz üstünün kurulmasına karşı çıkarken, 1971’de Pakistan-Hindistan savaşında, 1973’teki tutumlarıyla bu ortaya konulmuştur. Onların düşündüğü şey, iş birliğinin olası olduğu alanları vurgulamak ve iki ülkenin kavgalı olduğu bölgelerde Sovyetlerin tutumunu değiştirmek için iş birliğini bir araç olarak kullanmaktı. Nixon yönetiminin (detenté) yumuşama kelimesinden anladığı şey buydu (Kissinger, 2015: 692). Özellikle Sovyetlerin ekonomik, teknik ve politik zayıflıkları¹⁸ ABD’ye II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerin Üçüncü Dünya’daki jeopolitik genişlemesini daraltma ve bunun yerine jeopolitik olarak kendisini ikame etme imkânı sundu. Nitekim Kissinger birçok

¹⁸ Kissinger 2 Şubat 1970’te Nixon’a gönderdiği Sovyetlerin ekonomik, askeri ve teknik zayıflıklarının sunacağı avantajları ele alan bilgi notu için bkz. Kissinger, II, 2021: 135. ABD’nin ticari ve teknik imkanlarını avantaj olarak kullanmasının en iyi örneği 1969 İhracat Kontrol Yasası’dır. Sovyetlerin ticaret dahil, bilgisayar satışı, petrol çıkarma ve mısır ithali gibi aciliyet isteyen konularda yardımcı olabilmesi için Nixon, Dobrynin’e Vietnam konusunda yardım etmeleri durumunda ticareti artırma teklifinde bulunmuştur. Çünkü Amerika tarafı Sovyetlerin ekonomik ve teknik olarak kendilerine sunabileceklerinin farkındaydı. Onlar için siyasi meseleleri çözmek elzemdi. ABD Kongresi 1969 İhracat Kontrol Yasa tasarısını onayladıktan sonra Sovyetler ve Doğu Avrupa ile barışçıl ticaretin gelişmesi imkanını tanımış ama kontrolü Başkanlığın taktirine bırakmıştı. Moskova, ticaretin gelişmesini istiyorsa, uluslararası davranışlarında itidallik sergilemesi ve dış politikayla ilgili önemli konularda ilerlemeyi ayarlaması gerektiğini anlaması gerekiyordu (Kissinger, I, 2021: 216).

analizi ve bilgi notunda Sovyetlerin bu zayıflıklarının detant ile birlikte getireceği avantajlara değinmiştir:

“Sovyetler pragmatik insanlardır, nükleerin oluşturduğu tehlikenin farkında ve intihara meyilli değiller. Ama komünist ideoloji onları yönlendirir. Bu nedenle mücadele bakidir, barış derken bile savaşa devam etme niyetlerini asla gizlememişlerdir. Tarihsel Rus politikaları ve coğrafi olarak güvensizlikleri onları yayılmaya itiyor. İdeoloji onlara teorik meşruiyet sağlıyor. Ona göre Sovyet stratejisinde acımasız bir oportünizm hakimdi. Batılıların iyi niyeti nedeniyle onlara ilave bir kazanç fırsatı verilmemelidir. II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen muazzam sempati haznesi, Doğu Avrupa’da bir tabya elde etmek için tereddüt etmeden feda edilmişti... Sovyetler ülkeleri iyi niyetlerine göre değil, kendi çıkarlarına göre tanımlarlar. Sovyet liderlerinin istismar edebilecekleri koşullardan kendilerini uzak tutmalarını beklemek, tarihi yanlış anlamaktır. Sovyet fırsatlarını engellemek bu nedenle Batı’nın sorumluluğunun özüdür. Sovyet hedeflerinin sınırlarını tanımlamak bize kalmıştır, bu ulaşılabilir bir hedeftir. Sovyet sistemi politik olarak zayıftır; halef-selef mekanizması yoktur. Çok büyük bir bürokratik mekanizma ve karmaşık bir kollektif liderliğin olması, Sovyet dış politikasının hızla gelişen olaylarda büyük ihtişam göstermesini ya da çabuk karşılık vermesini bile nadir hale getirir. Ekonomik sistemleri de etkileyici değildir. Zengin olmasına rağmen, komünizmin gelmesinden altmış yıl sonra bile Doğu Avrupa ülkelerinden geridir. Büyük oranda askeri ihtiyaçları gidermeye odaklanan bu sistemin yetersiz kalması üzerine ayrılıkların ve karmaşanın olması kaçınılmaz... hiçbir şey bazı süper planlayıcılar tarafından özenle düzenlenmiş olan acımasız bir Sovyet gelişmesi efsanesine kapılmaktan daha fazla yanıltıcı olamaz. Birlikte yaşama (detant), bu nedenle, dengeli güçler ilkesi çerçevesinde -doğru yorumlandığında itiraz hakkı da sağlayarak- bizim inisiyatifimizde olmalı... Soğuk Savaşın yarattığı gerginliğin bitmesine dair bir isteklilik mevcuttu. Sovyetlerin aslında savaştan itibaren kendini rehabilite etme ve Rusya’yı yeniden kurma, ekonomik refahını yükseltme hedefleri hiç değişmedi. Sovyet dünyasının yabancı maceralardan ziyade ekonomik ilerlemenin rasyonel bir

hedef olduğu düşölmekteydi. Doğu Avrupa, Almanya ve Macaristan Ayaklanmaları, Berlin Çıkması, Küba Krizi, Kuzey Vietnam ve Ortadoğu maceraları veya gerginliklerinin göbeğinde yer almak, ekonomik bir getiriden çok zarardı ve Sovyetler çok açılmıştı” (Kissinger, I, 2021: 165-170).

Sovyetlerin ölkedeki rehabilitasyonu başarılı bir şekilde tamamlayabilmesi için Batı’nın özellikle ABD’nin ekonomik ve teknik desteğine muhtaç olduğunun (Hobsbawn, 1996: 292) farkında olan Nixon yönetimi, detantı öne sürerek Sovyetlerin jeopolitik sınırlandırma noktasında istekli hale getirmeye çalışıyordu. Bununla birlikte detant aynı zamanda üçüncü dünyada Sovyetlere kaybedilen jeopolitik alanların kazanılmasına imkân vermesini bekliyorlardı, özellikle Ortadoğu ve Doğu Akdeniz’de. Detant ile ABD, Sovyetlerin jeopolitik gücünü sınırlandıracakken, aynı zamanda Avrupa ve Japonya ilişkilerini güçlendirecek, Ortadoğu ölkeleriyle yeni bir başlangıç imkânı sunacak ve ABD’nin dünyadaki gücünü arttıracaktı. Nixon, Amerika’yı dünya merkezi ve manipölatif bir güç konumuna yerleştirecek bir dış politika istiyordu (Golthoff, 1985: 26; FRUS, 1969-1976, Vol. E-9, Part 2, d. 3, 10 Mayıs 1973).

Kısacası Amerikalılar, nükleer denklik çağında dünya politikasına “Sovyet gücünün ortaya çıkışını yönetmenin” bir yolu olarak gördüler. Sovyet liderleri ise ABD’nin nükleer denklik çağında dünya siyasetinde eski üstünlüğünden daha mütevazı bir role geçişini yönetmenin bir yolu olarak tasavvur ettiler. Böylece her biri, kendisini diğeri için bir politika geçişinin “yöneticisi” olarak gördü. Ancak Amerika’nın baskın amacı “özgür” bir dünya düzeni pahasına Sovyet ve Sovyet kontrollü komünist genişlemeyi kontrol altına almak ve caydırmak olmuştur. Değişen ve periyodik olarak söz konusu olan şey, bir yanda karşıt güç pozisyonları inşa ederek çevrelemeye ve diğeri yanda gerilimi azaltmak ve iki tarafın farklı çıkarlarını uzlaştırmak için ortak zemin aramaya verilecek göreceli ağırlıktı (Golthoff, 1985: 17). Nixon ve Kissinger’ın yaklaşımı büyük oranda Sovyetlerin “kendi kendini kontrol altına alma”ya dayanıyordu. ABD için komünizmle mücadele halen devam ediyordu. Sadece şeytanın konumu değişti. Morgenthau’un dediğı gibi “bu noktada önyargılar değişmedi, din yerine politika ikame edildi” (Morgenthau, 1971: 435).

2.2.Ortadoğu’da Detant Algısı: Çalkantılı bir Denizdeki Yapraklar

ABD ve Sovyetler arasındaki detantın yarattığı bağımlılık ve uluslararası yapının 1970’lerdeki dönüşümü kendisini büyük güç ilişkilerinde belirginleştirmişti. Ancak

Soğuk Savaş'ın etkisiyle oluşan ve buna göre davranışlarını belirleyen, halen çözülmemiş ciddi sorunlarla boğuşan Üçüncü Dünya Ülkeleri bu dönüşüme (detant) nasıl cevap verdiler? Kendilerini ve sorunlarının yapısını Soğuk Savaş askeri, siyasi ve ekonomik mantığı üzerine inşa eden bu ülkeler detantın yeni koşullarına nasıl adapte oldular? Soruları büyük muammalardı. Bu bölümde büyük oranda bu sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır. ABD dış politikası çerçevesinde detantın Ortadoğu ülkeleri, özellikle Mısır ve Suriye'nin davranışları ve ittifak ilişkileri üzerinde yarattığı etki ele alınmaktadır. Özellikle 1970-1972 yılları arasında Ortadoğu'daki gelişmelere ve Temmuz 1972'de Enver Sedat'ın Sovyet teknisyenlerini Mısır'dan çıkarılmasına odaklanmaktadır. Detant, Üçüncü Dünya Ülkeleri için II. Dünya Savaşı'ndan itibaren süren bütün ezberleri bozan bir etken olarak ele aldığımızda, 1970'lerden itibaren Ortadoğu'daki gelişmeleri detantı dikkate almadan okumak büyük bir eksikliklerdir.

1970'ler Ortadoğu siyasi, ekonomik ve jeopolitik yapısını değiştirecek birçok faktörün etkisini kaybettiği ve yeni etkenlerin baskın olduğu bir dönemin başlangıcıdır. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın büyük hezimetinin yarattığı şok ile ivme kazanan yeni etkenler, 1970'lerde belirginleşen süper güç detantı ile olgunlaşmıştır. 1948, 1956, 1967'deki Arap-İsrail Savaşları hem Arap ülkeleri arasında hem bu ülkelerin dış güçlerle ilişkilerinde belli dönüşümler ve çatışma alanları yaratmıştı. 1973'teki savaş detantla birleştiğinde çok daha farklı ve küresel bir etki oluşturmuştu. Bu noktada, 1967 savaşı bütün bu başlangıçları yaratan temel unsur olarak bir dönüm noktasıydı. 1967 Savaşı'nın Arap ülkeleri üzerinde yarattığı en büyük etki radikal Arap milliyetçiliğinin güç kaybetmesi ve bunun yerine ulusal çıkar odaklı daha bölgesel milliyetçiliklerin yükselmesidir.

Arap milliyetçiliğinin güç kaybetmesi ve daha bölgesel odaklı ulusal çıkarlarla özdeşleşmeye başlaması, mezkûr savaşın ardından bölgedeki temel aktör olan Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleri ilişkilerinde de bir dönüşüm yarattı. Nitekim savaşın yarattığı şok ve yenilginin tekrarlanması üzerine Mısır ve Suriye gibi ülkeler, kendi eksikliklerinden çok Rusya'nın zayıflıklarını ön plana çıkarması ve 1970'lerde detant ile birleştiğinde müttefiklik ilişkilerinden ciddi kırılmalara neden oldu. ABD'nin 1960'ların ortalarında belirginleşen "Vietnam Sendromu"na benzer şekilde Sovyet Rusya 1970'lerin başından itibaren ciddi bir "Mısır Sendromu" ile uğraşmak durumunda kaldı. Sovyetlerle ilişkilerindeki bu kırılmalar, bölge ülkelerini Moskova'ya zıt yönde hareket etmeye

itmiştir; sosyalist sosyo-ekonomik politikalardan uzaklaşma, liberal ekonomik modellere yöneliş, Batı ile ilişkileri geliştirme gibi. Özellikle ABD ile ilişkileri geliştirme konusundaki isteklilik, detant dönemi ABD dış politikasıyla birleştiğinde, Birleşik Devletlerin bölgede Sovyetlerin yerine ikame edilmesine yol açtı. Nitekim en açık örneklerden birisi olan Enver Sedat'ın Sovyet karşıtı bir politikaya yönelmesidir; 1971'de Sovyet yanlısı ekibi tasviye etmesi, 1972'de Sovyet askeri danışmanlarının Mısır'dan çıkarması ve 1976'da Sovyet-Mısır Dostluk Anlaşması'nın sonlandırılması ve Sovyetlerin Mısır'daki limanları kullanmasını engellemesi. Böylelikle Birleşik Devletler, bölgedeki kartların 'yüzde 99'una (Halliday, 2005: 120) sahip olmuştur. Bütün bunlar Sedat başta olmak üzere birçok liderin müzakerelerde Washington ile ilerlemesini getirdi. 21 Ocak 1969'da yapılan ilk Ulusal Güvenlik Toplantısı'nda ABD yönetiminin Ortadoğu'yla ilgili temel soruları şu şekildedir. ABD'nin global stratejisinde Ortadoğu'nun rolü nedir? ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları nelerdir ve bunlar ne kadar önemlidir? Sovyetlerin Ortadoğu'daki tehdidinin gerçek doğası nedir? Sovyetlerin buradaki hakimiyeti ne kadar baskındır? Hangi güçler ABD'yi Sovyet hakimiyetini sınırlandırmaya yarayabilir? Ortadoğu üzerindeki Sovyet hakimiyeti NATO için oluşturduğu tehdit nedir? ABD'nin Ortadoğu'daki mevcut pozisyonu hangi durumdadır? Felaket bir şekilde bozulmakta mı? veya ABD'nin pozisyonunu düzeltecek ortak bir anlayış mevcut mu? Erken bir Arap-İsrail barışı ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirir mi? Bu soruların yanıtları ışığında Ortadoğu'ya yönelik en uygun ABD duruşu nedir? Bu sorular ABD'nin bölge politikasının temel odaklarını belirlemekle birlikte zamanla yapısını da şekillendirmiştir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 3).

Jeopolitik açıdan düşünüldüğünde II. Dünya Savaşı'ndan Detant dönemine kadar Ortadoğu'nun jeopolitik önemi pek değişmedi, mevcut yapı ve önemini korudu. Peki değişen neydi? Değişen, ABD'nin bölge jeopolitiğine olan bağımlılığının değişmesi daha doğrusu artmasıydı. 1964'te Kruşçev'in düşüşünden sonra Sovyetler Akdeniz, Ortadoğu, Güney Asya ve Hindistan Okyanusu'nda hem askeri hem de politik etkinliğini olabildiğince genişletti.¹⁹ Britanya ve Fransa İmparatorluklarının etkisini bıraktığı

¹⁹ JPS Editörlerinin, George Hishmen, Robert J. Pranger (ABD Savunma Bakanlığı'nda görev yapmış), Alvin J. Cottrell (Washington Georgetown Uluslararası ve Ulusal Güvenlik Konularında Akademik görev yapmış), Admiral Donald C. Griffin (Emekli Asker) gibi önemli akademisyenler ve askerlerle Bahar 1972'de yaptığı röportajında, Ortadoğu'da "askeri denge" ile kastedilen nedir? sorusuna hepsinin ortak cevabı Sovyetlerin bölgedeki varlığı ve buradaki faaliyetleri şeklinde olmuştur (The Millitary Balance", JPS, Spring 1972, s. 3-16).

alanlara yayıldı. Böylelikle Çarlık yönetiminin 19. yüzyılda hayal ettiği ve bu nedenle Britanya ile “Doğu Sorunu”nu yarattığı meselenin özüne inilmişti. Süveyş haricinde hem Baltık hem de Hazar denizinde Sovyetler yeni rotalar oluşturunuyordu. Bunun yanında Kuzey Buz Denizi’nde yeni bir rota açma girişimi vardı. Yakoham, Süveyş’ten Londra’ya 12.500 mil iken bu rota ile 8.500 mile iniyordu. Moskova özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz’i çevreleyen ülkelere hem askeri hem de ekonomik olarak inmişti. Sovyet donanması Süveyş’i kullanmamasına rağmen Doğu Akdeniz’deki askeri üstleriyle ve limanlarıyla varlığını derinleştirmişti (Morgenthau, 1971:435).²⁰ Özellikle 1968’de Britanya’nın küçük askeri güçlerini Basra Körfezi’nden çekme kararı ve bunun 1971’de tamamlanması planının açıklanması (Holden, 1971: 721-735) ABD açısından enerji güvenliği noktasından ciddi bir tehdit yaratmıştı. Britanya’nın bölgeden çekilmesi Sovyetlerin bölgede nüfuzunu artırmasına imkân tanımakla²¹ birlikte bölgedeki küçük krallıkların petrol üzerinde daha fazla söz hakkına sahip olmasını sağlamaktaydı. Bu da Kissinger’ın artık küçük devletlerin küresel boyutta etki yaratma kapasitelerine ulaşma endişesini doğru çıkartmaktadır.

1970’lerde Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği’nin çıkar ve politikalarının çatıştığı en açık nokta Ortadoğu gibi görünüyordu. Sovyetler birliği bölgedeki mezkûr varlığını sürdürmeye ve genişletmeye çalışırken, ABD onu olabildiğince kontrol altına almaya çalışıyordu. Sovyetler Birliği bölgedeki varlığını genişletmek için Arap emellerini İsrail’in bekasının tehlikede olduğu noktaya kadar desteklemeliydi; çünkü Arap dünyasındaki Sovyet nüfuzunun çoğu, Araplar ve İsrail arasındaki düşmanlığın sürmesine bağlıydı. Sovyetler Birliği bu noktada Arap dünyasında jeopolitik varlığını ABD aleyhine oldukça genişletmiş ve yerleştirmiş olmasına rağmen süregelen Arap düşmanlığının ortasına tehlikeli bir şekilde yerleşmişti. Birleşik Devletler ise asıl çıkarları Arap

²⁰ Sovyetler 1967 Savaşı’ndan sonra İskenderiye ve Port Said’de donanma hareketliliklerini arttırmışlardı. 1968’de Sovyet Korgeneral Smirnov, Sovyetlerin Akdeniz’deki varlığının Karadeniz seviyesine ulaşmaya başladığını ifade eder. Bu nedenle “bizim için Akdeniz ve Karadeniz farkı ortadan kalkmaya başladı” der (Dawisha, 1979: 45, Bahar 1972).

²¹ 11 Eylül 1969 toplanan Milli Güvenlik Konseyi toplantısında Ortadoğu’yu tartışmaya açan Nixon Kabinesi, Arap-İsrail çatışmasında ABD’nin pozisyonu tartışmakla birlikte temel konu Sovyetlerin oradaki varlığıdır. Konu Arap coğrafyasına ve Süveyş Kanalı’nı açacak bir barış planına geldiğinde Helms ve Kissinger tarafından bölgedeki bir barışın Sovyetleri Basra körfezine taşıyacağı uyarısı yapılmıştır. Helms tekrar tekrar “gerçekten Basra Körfezi’ne inmek istiyorlar”, “SSCB, Basra Körfezi’ne girmek için kanal açmak istiyorlar” der. Kissinger’da daha sonra İsrail ve Mısır’ın Süveyş üzerindeki bir anlaşmaya varmasına karşı çıktığı gibi (1971), böyle bir anlaşmanın Sovyetlerin Sina ve Süveyş konusundaki iktidarsızlığını gidereceğini ve “Basra Körfezi’ne deniz erişimi istiyorlar” şeklinde toplantıdakileri uyarır (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d.78; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 48; “Implication of Reopening the Suez Canal,” (CIA Raporu), FRUS, 1969-1976, Vol. E-9, Part 2, d. 17, 21 Şubat 1974).

lkelerinde yatmasına rağmen Sovyet nüfuzunun arttıran etken olan İsrail'in varlığıyla ilgilenmek zorundaydı. Dolayısıyla Araplar ve İsraililerle ilgili Sovyet ve Amerika çıkarları çelişkiliydi ve iş birliği kadar çatışmayı da sağlardı. Dikkate değer bir diğer nokta ise 1970'lerde Ortadoğu jeopolitiğinde söz hakkı artık sadece iki süper güce ait değildi (Morgenthau, 1971: 441). Çin, Japonya, Batı Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ikincil güçler bağımsız olarak Ortadoğu'da kendi çıkarlarını koruma peşindeydi. Süper güçler bölge menfaatlerini korumak için kendi aralarındaki rekabete odaklanmanın ötesinde birbirleriyle uğraştıklarında, diğer ulusların ne yaptığını görmek ve muhtemelen yapacaklarını tahmin etmek için omuzlarının üzerinden de bakmaları gerekiyordu.

Ortadoğu kendi özel koşulları nedeniyle uluslararası sistemin oluşması ve uluslararası sistemin bölgeye etkisi bakımından özel bir yere sahiptir. Bu nedenle uluslararası sistemin hangi yapıda olduğu veya Soğuk Savaşın iki kutuplu sisteminin bölgesel i çatışmalar, müttetik ilişkileri üzerindeki ciddi etkisi dikkate alınmalıdır. Sistemin nce Avrupa merkezli olması ve uluslararasılaşması ve iki kutuplu bir sistemden Amerika merkezli bir yapıya dönüşmesi önemlidir. Osmanlı'dan Batı hakimiyetine uluslararası sistemde nesne olarak görülen bölge ülkelerinin 1960'lardan itibaren birer özneye dönüşmesi, daha geniş tabanlı bir uluslararası düzene geçişin neticesiydi. Eski kalıplar ve mevcut ezberlerin bozulduğu bu sistemde bölge ülkelerinin sabık davranışlarını değiştirmesi kadar doğal bir şey yoktu. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın ardından sömürge güçlerinin hakimiyetlerinin zayıflamasıyla hızla Ortadoğu halkları bağımsız özneler haline geldiler. Yeni kazandıkları bağımsız öznellikleri korumaları büyük güçlerle olan ilişkilerinde özellikle ABD ile olanla ciddi sıkıntılar yaratmıştı (Khalidi, 2009: 72-83).

II. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'daki yeni faktör olan, bölgenin iki yeni süper güç arasındaki rekabetin Soğuk Savaş'a doğru genişlemesiyle artan merkeziyeti, Amerika ve milliyetçi Arap lkeleri arasında büyük sorunlara neden oldu. Dünya savaşının ardından Ortadoğu, ilk defa ABD ve Sovyetler için birincil ilgi alanıydı, ama 1970'lere kadar bölgede varlığını keskinleştiren ana aktör Sovyetler olmuştu. Sovyetlerin Doğu Akdeniz'deki deniz ve hava üstleri bu üstünlüğün jeopolitik yansımasıydı (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 2). II. Dünya Savaşı sonrasında petrolün önemi anlaşılmıştı, ama savaş sonrasında başat ana petrol üreticileri olan ABD ve Sovyetlerin, 1960'ların sonlarında bariz petrol ithalcilerine dönüşmesi, Ortadoğu'nun jeopolitik önemini katlamıştı. Özellikle ABD, 1970 öncesinde dahil olmaya pek istekli olmadığı Arap-İsrail atışması

ve bu çatışmanın ana taşıyıcıları olan Mısır ve Suriye'nin Doğu Akdeniz ve petrol güvenliği noktasındaki önemlerini anlamamış olması, ABD'nin Suudi Arabistan ile kurduğu ilişkinin güvenliğine tehdit oluşturmaya başlamıştı. Başka bir deyişle ABD 1970'lere kadar Suudi Arabistan'a odaklanması nedeniyle mezkûr ülkeler arasındaki bağlantının önemine vakıf olamamıştı (Khalidi, 2009: 44-45).

Nixon yönetiminin bariz olarak üzerinde durduğu nokta 1967 Savaşı'nda müttefiki İsrail'in bir zafer kazanmanın ötesinde Suriye, Mısır ve müttefiki Ürdün'ün topraklarını ele geçirmiş olmasıydı. Bu durum ılımlı ve Mısır ve Suriye karşıtı olan ABD müttefiklerini, ABD karşıtı bir pozisyona sürüklemişti. 1967 Savaşı sonrasında birçok Amerikalı siyasetçi, Sovyetlerin Doğu Akdeniz'deki varlığı ve enerji güvenliği açısından oluşan tehlikeler dolayısıyla Arap dünyasına karşı Amerikan çizgisinin değişmesi gerektiğini dile getiriyordu. Nixon ve Kissinger Amerika'nın Ortadoğu rotasını tanzim etmeye başladığında, belirlenen yeni strateji, önceden belirlenmiş hedeflerden hemen vazgeçmeyi hedeflemiyordu. Fakat ABD'nin Ortadoğu siyaseti yeni esaslar kaydediyordu ve bu esaslar köktenci Arap rejimlerine ilişkindi. Nixon ilk başlarda bütün enerjisini Vietnam'a yönlendirmesine rağmen Ortadoğu gerginliğini azaltmaya hazır olduğunu göstermekten geri durmuyordu (Primakov, 2009: 171).

Nixon dönemi Ortadoğu'ya ilk başlarda önem verilmesine de, yürüttüğü yeni dış politika ve savunma politikası, Ortadoğu'yu önemli kılacaktı. Nitekim Nixon Vietnam ile boğuşmaktaydı. Onun için Vietnam'da bir çözüm elde edilmeden ikinci bir dönemi düşünmek boşuna bir çaba olurdu. Sovyetlerle global rekabet ve bir taraftan detant çabalarını sürdüren, Çin'in yükseldiği ve Avrupa'nın yeniden toparlandığı bir dönemde, Vietnam'dan çıkmadan Ortadoğu'ya yönelmenin ağır yükleri olurdu. Özellikle Ortadoğu'daki bir çatışma bütün detant çabalarını sürüncemeye sokacağı için Amerika'yı Ortadoğu'dan bir süre uzak tutmaya çalıştı. Buna rağmen Nixon, Amerika'yı Ortadoğu'ya tam dahil eden kişi olmuştur. Nixon, II. Dünya Savaşı'nda Sovyetlere kaybedilen Arap ülkelerini kazanmak için İsrail ve Arap ülkeleri arasında daha dengeli bir politika izleyeceğini ifade etmişti. Fakat Amerika ilk kez kendini bölgesel güçler olan İsrail ve İran'ı silahlandırmaya kararlı bir şekilde adadı. Bunun yanında 1967 Savaşı sonrasında Sovyetlerin bölgede güçlenmesi, Arap rejimlerini silahlandırması ve petrol akışını korumaya adadı. Detant döneminde Amerika dış politikasında ciddi değişime

rağmen bunun Arap ülkelerine özelde Mısır ve Suriye'ye yansması ancak 1972 yılından sonra gerçekleşecektir (Tyler, 2009: 111-112).

1970-1971 yılları arasında Amerika'nın temel hedefi Sovyetlerle detant müzakerelerini uygun bir raya oturtmak ve Vietnam sorununu sonlandırmaktı. Bu noktada Ortadoğu'da gerçekleşecek bütün sorunlar ABD-Sovyet detant müzakerelerine dolayısıyla Vietnam'dan çıkma çabalarına olumsuz yansıyacaktı. 1970-1971 yılları arasında Ortadoğu'daki gelişmeler ve ABD'nin bu minvalde bölge ilişkilerine yansması, Nixon yönetiminin ilk başlarda neden Ortadoğu'yu ikinci planda tuttuğunu ortaya koymaktadır. 1969'da Avrupa seyahati çerçevesinde Fransa'ya yaptığı gezide Elysée Sarayı'nda Nixon ve De Gaulle arasındaki sohbette Nixon bunu açıkça ortaya koymuştur. Yapılan sohbette Sovyetlerle hangi şartlarda detantın yapılacağı, Avrupa güvenliği, silah yarışı, Vietnam Savaşı ve Çin sorunu ele alınırken Ortadoğu dikkatli bir şekilde konunun dışında bırakılmıştır. Nixon, Ortadoğu konusundan belli bir süre BM'nin sunduğu çerçevede dördlünün (ABD, Sovyetler, Fransa ve İngiltere) yapacağı müzakerelerde ele alınması gerektiğini belirtiyor (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 13). De Gaulle aynı şekilde Kissinger'a şu soruyu yöneltir:

“Neden Vietnam'dan çıkıyorsunuz?”

“Çünkü” dedim ‘ani bir geri çekilme, itibarımız açısından bize sorun çıkarabilir’

General, ‘Nerede’ diye sorunca ben de ‘Ortadoğu’dan bahsettim.

‘ne kadar tuhaf’ dedi General, benden 30 cm yukarıdan. ‘itibar sorunu olduğunu düşündüğüm yer tam olarak düşmanlarınızın olduğu Ortadoğu’ydu” (Kissinger, I, 2021: 157).

Kissinger ve Nixon'un Gaulle ile yaptıkları konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla yeni Amerikan yönetimi kendisini hazır hissedene kadar Ortadoğu meselesine çok dahil olmak istemiyordu. ABD'nin bölge jeopolitiğine olan bağımlılığı değişmiş ve artmış olmasına rağmen detant ve Vietnam meselesi çözülmeden bu konuya tam olarak odaklanmak var olan sıkıntıları katlar düşüncesi hakimdi. Ayrıca ABD'nin Ortadoğu'daki temel hedefi Doğu Akdeniz'de kökleşen Sovyet varlığını zayıflatmaktı. Sovyetlerin bölgedeki hakimiyeti zayıflamadan ve müttefikleriyle ilişkisi bozulmadan hareket etmek istemiyorlardı. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere ABD, detantı kullanarak Vietnam meselesini çözüme ulaştırdığı gibi yine aynı taktiksel inşa ile detantın Sovyetlerin

Ortadoğu'daki müttefikleriyle arasındaki ilişkilerinde yaratacağı boşluğa kendisini yerleştirme peşindeydi. “Düşmanlarının olduğu Ortadoğu”ya karşı itibarını korumasına karşın detantla birlikte Sovyetlerin itibarını kaybetmeyi sağlamak taktiksel anlamda daha uygun ve zaman kazandırıcı bir politikaydı. 1970-1972 yıllarındaki Amerikan Ortadoğu politikası temel olarak bu şekilde işledi. Kendisini Ortadoğu meselelerine çok dahil etmemekle birlikte Sovyetlerin güç kaybettiği her noktada kendisini ikame etmekten de geri durmamak.

Nixon göreve geldiğinde Ortadoğu'ya dair 1940'larda belirlenmiş olan mevcut politika ile ilerleyemeyeceğinin farkındadır. Mevcut politika hem ABD'nin gücünü aşan bir noktada hem de bölge ülkeleriyle ilişkilerini bozan bir durumdaydı. Kissinger ve Ortadoğu ve Güney Asya işlerinde dışişleri bakan yardımcısı Joseph Sisco'nun önemle vurguladıkları üzere Ortadoğu sorunu Amerika açısından Güneydoğu Asya'dan daha zor ve bazı açılardan daha tehlikeli bir sorundu. Sisco'nun ifadeleriyle “En büyük sorunumuz Güneydoğu Asya'dadır, ama hiç şüphe yok ki, Ortadoğu bizim en tehlikeli bölgemizdir” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 69; FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 15). Tarafların eylemlerini tamamen kontrol edemedikleri için durum daha tehlikeliydi. Nixon ve ekibi tarafından yerel rekabetin çok yoğun ve çok yoğun duygulara dahil iki ülke grubunun olması nedeniyle Ortadoğu, I. Dünya Savaşı'ndan önceki Balkanlara benzetilmektedir (Rabin, 1979: 139). İki karşıt kampa bağlı iki grup ülkenin bulunması dünya barışı ve yumuşama isteğinde olan ABD ve Sovyet ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaratabilirdi. Nitekim ABD ve Sovyetlerin tasarrufunda olmadan onların dışında bir savaş kararı alınması durumunda ikilinin karşı karşıya gelmesi yüksek ihtimal dahilindeydi.

1970'lerde Amerika'da yönetimi devralan ekibin büyük çoğunluğu, Andrei Zhdanov'un “İki Kamp” isimli Eylül 1947'de yapmış olduğu konuşmasında komünizm ve Sovyet etkisinin sadece Bulgaristan, Polonya ve Romanya'ya ulaşacağı düşüncesinin gerçekleşmediğinin farkındaydı. Sovyetler Birliği çeşitli sıkıntılar yaşamasına rağmen kendisini çevreleyen bölgelerde etkisini yaygınlaştırmaktaydı. Özellikle Ortadoğu'da etkisi yayılmakla kalmıyor, ciddi manada bir anti-Amerikancılığında yayılmasına öncülük ediyordu. Nitekim Kissinger'ın bu konuda başkana yazdığı bilgi notunda (29 Ekim 1969) “Asya gezinizde de görüldüğü üzere, liderler orada gelecekteki ABD rolü konusunda endişeli” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 39) ifadeleriyle endişesini dile getirmiştir. Ülkelerin birbirleriyle olan bağımlılıkları ve ABD'nin artık küçük ülkelere

daha fazla bağımlı olması düşünüldüğünde Ortadoğu ilişkileri değişmeliydi. Nitekim Nixon'a sunulan bilgi notunda ABD'nin halihazırda Ortadoğu'da gösterdiği performans nedeniyle geleceğe dair olumlu bir imaj çizmediğinden yakınmaktadır:

“ABD'nin Arap-İsrail meselesi konusunda gelecekteki herhangi bir uzlaşma çözümünün etkili bir garantörü olarak rolü, ABD askeri varlığı, diplomatik anlaşmaları ve siyasi dostlukları destekleme konusundaki açık geçmişimiz ve şimdiki isteksizliğimiz nedeniyle, inandırıcı değildir” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 39).

Arap ülkeleriyle ilişkilerindeki temel sorun İsrail ile ilgili olarak ise tarihin yanlış yorumlandığına işaret eden bilgi notu, Fransa ve Britanya karşısından Arapları desteklememiz, Sina Yarımadası'nın boşaltılması ve Tiran Boğazı'nın açılması noktasındaki çabalarımız, İsrail'in ABD'den bağımsız olarak yaptığı hareketler nedeniyle görülmemiştir. Netice itibariyle İsrail'in bağımsız olarak yaptığı bütün her şey ABD ile ilişkilendirilmiştir. İsrail'e verilen destek, 1967 Savaşı gibi sebeplerden dolayı sadece radikal Arapları değil, aynı zamanda ılımlı Arapları da karşısına alan ABD'nin kötü bir imaj çizdiğini bunun Libya'daki darbe ve Tunus, Cezayir ve Lübnan'daki gelişmeler dolayısıyla katlandığını ifade eder. ABD'nin bölge çıkarları dolayısıyla Araplar ve İsrailliler arasında daha dengeli bir politika izlemesi gerekirken aynı zamanda bölgedeki çatışmaların çözümünde asıl belirleyici aktörün Sovyetler değil ABD olması gerektiğini önemle vurgulanmıştır (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 39). Dönemin ana dış politika yapıcıları olan Nixon, Rogers, Kissinger ve Sisco tarafından bu düşünce paylaşılmış ve olabildiğince Ortadoğu politikasında uygulanmaya çalışılmıştır.

2.2.1.ABD ve 1970-1971 Ortadoğu'da Siyasi Çalkantı

Yukarıda işaret edildiği üzere Sovyetlerle detant ve Vietnam sorunuyla ilgilenen Birleşik Devletler, “en tehlikeli bölge” olarak tanımladığı Ortadoğu ile ilgilenmeyi zamana bırakmış ve ikincil plana atmıştır. Nitekim Nixon, göreve geldiğinde Detant, SALT, Çin ve Vietnam gibi temel meseleleri Dışışlerinden bağımsız olarak Beyaz Saray ve Ulusal Güvenlik Danışması Kissinger üzerinden yürütürken, daha geri planda tutmak istediği Ortadoğu'yu ise Dışışleri Bakanı Rogers'ın ellerine bırakmıştır. Dışışlerini Ortadoğu'ya yönlendiren Nixon, Ortadoğu'dan gelecek bir başarısızlığı böylelikle Rogers'ın omuzlarına yüklemiştir. Fakat, Ortadoğu konusunda süren belirsizlikler ve Amerika'nın

1971'in sonlarına kadar açık bir şekilde konunun tarafı olmaktan uzak durması kayda değer bir gelişmenin olmasını engellemiştir.

1967 Savaşı'nın ertesinde Ortadoğu'da kaybedilen toprakların Araplara teslimine ve buna karşılık Arap ülkelerinin İsrail'i tanımasına dayanan barış yapma imkânı doğmuştu. Bu durum "toprağa karşılık barış" şeklinde formülleştirilmişti. Fakat İsrail'in savaştan sonra elde ettiği üstünlük ve bunu koruma güdüsü bu formülün uygulamaya konmasını engelliyordu. Özellikle İsrail'in Golda Meir yönetiminde izlediği siyaset büyük oranda askeri eylem yanlılığı ve diplomatik atalet şeklinde ilerliyordu. "Uzlaşmazlık" Meir ile özdeşleşen bir durum olmakla birlikte, beş yıllık başkanlığı döneminde izlediği siyasetin özünü oluşturmaktaydı (Shlaim, 219: 378). Sovyetlerle detant çabasında olan ABD, bu noktada İsrail'i ikna etme çabasına girmekten ve bir başarısızlık ihtimali neticesinde çatışmanın başlaması yükünü üstlenmekten çok mevcut "statüko"nun yani "ne barış ne de savaş/savaş yok barış yok" durumunun devam etmesi yönünde tavır almıştır (Meir, 1977).

Amerika'nın Kennedy ve Johnson dönemlerinde Ortadoğu politikası İsrail'in kendisini potansiyel düşmanlarına karşı koruması için silah ve para sağlamaktı. Bu politika görünüşte başarılıydı. 1967'de İsrail güçleri bir hafta içerisinde Sovyet silahlarıyla donatılmış Mısır ve Suriye'yi aşağılamayı başarmıştı. Bunun sonucunda İsrail topraklarını üç katı büyütmüştü. Sorun İsrail'in işgal ettiği topraklarla ne yapacağıydı. Savaş sonrasında Mısır, Suriye ve Irak ağır bir şekilde Sovyet silah ve malzemeleriyle donatıldı. Sovyetler Ortadoğu'daki varlığını devam ettirmek istiyordu. Sadece ideolojik veya Arap Birliği'nin varlık bulması için değil, ayrıca Rusya'nın sürekli istediği şeyi yani Mısır ve diğer Arap ülkeleri üzerinde toprak, petrol, güç ve Akdeniz'in sıcak denizlerinde varlık göstermek (Kreutz, 2007: 12-13; Golan, 1990: 2-14).

Rogers her ne kadar Sovyetlerle aralarındaki temel farkın "biz (ABD) barış istiyoruz, onlar (Sovyetler) Ortadoğu'yu" (Nixon, 1978: 355) şeklinde tanımlasa da, aslında tersi nispeten daha doğrudur. 1969'dan itibaren ABD ve Sovyetler arasında süren müzakereler (Dobrynin-Rogers ve Dobrynin-Kissinger) hakkında verilen bilgi notlarında (memorandum) genel kanı; Sovyetler BM Güvenlik Konseyi'nin 1967'de aldığı 242 sayılı kararı çerçevesinde İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmesi gerektiği tavrını sürdürürken, ABD tarafı ise Arapların kaybeden taraf olması dolayısıyla neden bedel ödeme zahmetine katlanalım şeklindedir. Bu ABD'nin Vietnam, Detant, Çin gibi

problemlerle uğraşırken, Ortadoğu’da sonuçsuz kalacak bir barış neticesinde savaşın tekrar başlaması korkusuyla statükoyu koruma güdüsüdür. Ayrıca Sovyetlerin bir barış anlaşmasıyla güçleneceği düşüncesi hakimdir. Sovyetler kendi pozisyonu ve müttefikleriyle ilişkisinde bir taviz vermediği sürece ABD’nin mevcut pozisyonunu koruması gerekiyordu. Nitekim UGK üyelerinden biri olan Herold Saunders, Sovyetlerin Arap barışına dair pozisyonunu açıklayan bir bilgi notunu Kissinger’a sunarken ABD’nin pozisyonu konusunda şu ifadeleri kullanır; “Önce pes etmemiz için hiçbir neden yok. Nasır savaşı kaybetti ve bariz bir kaçınma amacı olmadan barış yapmaya istekli olana kadar onun topraklarını geri almak için herhangi bir bedel ödememiz için hiçbir neden yok” (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 60; Qunadt, 1971: 39-52).

ABD yönetiminde bu düşünce yaygın olmasına rağmen barış çabaları devam ediyordu. ABD çok aktif olmamasına rağmen 1967’den itibaren BM’nin yürüttüğü Gunnar Jarring girişimine, yine BM bünyesinde devam eden Dört Güç müzakereleri ve ABD ve Sovyetler arasında arka kanaldan yürütülen müzakerelerde yer almaya devam ediyordu.²² Nixon, Vietnam, Sovyet ve Çin arasında kurduğu bağlantı ile uğraşırken, Ortadoğu konusunda Sovyetlere karşı güçlü bir eğilim ile Arap-İsrail çatışmasında “tarafsız” olarak ABD’nin Moskova ile en iyi rekabet edebileceğine dair ifade edilen inançta birleşiyordu. Sovyetlerle ilgili endişesi Kissinger’inkine benziyordu ancak “tarafsızlığı” ise geleneksel Dışişleri Bakanlığı pozisyonuna daha yakındı. Neticede Nixon, Arap-İsrail çatışmasının en iyi nasıl çözüleceğine dair iki rakip paradigmayı kendi zihninde somutlaştırdı. Kissinger ve Rogers arasında büyük savaş olarak görülen şey, görünüşte Nixon’un kendi zihninde çözümlenmiş bir tartışmaydı. Fakat, Rogers’i belli konularda desteklemesine rağmen Kissinger’ın etkisi üzerinde büyüktü.

²² 1 Şubat 1969’da toplanan UGK toplantısında Nixon CIA Başkanı Richard Helms’in brifingini dinlemiş ve bu noktada savaş çıkma ihtimali üzerine ABD’nin nasıl bir yol takip etmesi gerektiği üzerine konuşulmuştur. Nixon yönetimi açısından böyle bir ihtimal bütün ABD-Sovyet yakınlaşmasını, detant ve bağlantı politikasını suya düşürecek. Bu nedenle Sovyetlerle Ortadoğu konusunda ilişkimizi sürdürerek, Sovyetlerin statükoyu koruması noktasında bir takoz olarak kullanılmalı ve Jarring misyonuna destek verilmeliydi. 6 Şubat’ta düzenlediği bir basın toplantısında Nixon, Ortadoğu’da çözüme yönelik “Jarring misyonuna tüm gücümüzle desteğimizi vermeye devam edeceğiz. Dört güç arasındaki görüşmelere hazırlık olarak BM’de ikili görüşmeler yapacağız... Bölge ülkeleri arasında denge kuracağız” şeklinde statükoyu korumaya yönelik açıklamada bulunmuştur (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 9; Public Papers, Nixon, 1969, s. 68-69; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 4, 4 Şubat 1969; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 8, 20 Şubat 1969). Ayrıca bkz. 14 Mart 1969’da Başkan Nixon ve İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban görüşmesinde Sovyetlerle Ortadoğu’da karşı karşıya gelmek istemeyen Nixon, New York’ta devam eden dört güç formülasyonuna İsrailileri ikna etmeye çalışır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 14, 14 Mart 1969).

Nixon'a göre ABD'nin şu anda yapacağı bir barış veya İsrail'i barışa zorlama girişimi Süveyş Krizi'nde (1956) olduğu gibi bir netice yaratabilirdi. Ama bu Sovyetler ve onun müttefiklerine yarardı (Quandt, 2005: 59). Bunun yerine Arap ülkeleri Sovyetlerle olan bağlarını koparma belirtisi veya istekliliği gösterene kadar İsrail'i olan destek sürdürülmeliydi. Nixon'da aynı kanıdadır;

“bizim ve Sovyetler arasında bir çatışma olması büyük ihtimal dahilindedir. Sovyetler Arapların zaferi peşinde olduğu sürece biz de İsrail zaferi peşinde olacağız. İkimizde ulusal çıkarlarımız peşinde olduğumuz sürece bunu çözmek basit olmayacaktır. Bu noktada Sovyetlerin Ortadoğu'daki hakimiyetini bitirmek Amerika'nın çıkarındır” (Nixon, 1978: 356).

Yahudi kökeni nedeniyle Ortadoğu'dan uzak tuttuğu Kissinger'ın yerine Rogers'i Ortadoğu ile görevlendirmiş ve buradan kasıttan ise Sovyetlerin etkisini kırmak için Amerika'nın Araplarla ilişkisini düzeltmesi gerektiğine dair inancıdır. Nixon bu isteğini Ürdün Kralı Hüseyin Nisan 1969'da Amerika ziyaretinde dile getirmiş ve Hüseyin'den ABD'nin bu arzusunu Arap liderleriyle paylaşmasını istemiştir (Nixon, 1978: 156-157). Neticede Nixon dolaylı da olsa Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini Vietnam, Çin ve Sovyetlerle ilişkilerinin gelişimine bağladı. Dikkatle bakıldığında bağlantı politikasını Ortadoğu özelinde Sovyet davranışlarını değiştirme ve onunla müttefiklerinin arasını açmak için kullanmıştır.

1969 Şubat ayında Nixon ve Dobrynin'in ilk görüşmelerinden itibaren ABD ve Sovyetler birliği diğer uluslararası konularla birlikte Ortadoğu konusunu sürekli olarak tartışmaya başladılar. Dobrynin-Kissinger (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 23, 6 Mart 1969) Dobrynin-Sisco (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 38, 44, Nisan-Mayıs 1969) arasında gerçekleşen bütün sınırlı veya kapsamlı barış müzakerelerinde, Sovyetler bölgede kendi varlığını devam ettirebilmesi için bir barış, özellikle 242 sayılı karar çerçevesinde ısrar ederken, ABD yönetimi ısrarla dışarda kalarak veya taraf olmayarak mevcut statükoyu sürdürme çabasıdadır. Ortadoğu'da Dobrynin ve Sisco üzerinden müzakereler yürürken Nixon'un Kosygin'e gönderdiği mektup, ABD'nin statükoyu koruma çabasını yansıtmaktadır. Nixon mektubunda aramızda süren müzakereler süreklilik göstermesi geçmişe bakıldığında önemli olduğunu çünkü bölgedeki bir çatışmanın sadece bölgedeki barış için değil aynı zamanda geri kalan dünya için tehlike oluşturduğunu, bu nedenle büyük güçlerin diğerinin aleyhinde bölgede avantaj elde etme çabasına girmemesi

gerektiği söyler. Ayrıca büyük güçlerin bölgede diğerlerinin çıkarlarını tehdit etmeden statükoyu koruması ve 242 sayılı karar için çabalamasının doğru olduğuna inandığını ifade eder. ABD ve Sovyetlerin oluşturacağı güvenin bölgede istikrar sağlayacağını belirtir (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 28).

2.2.1.1. Detant ve Yıpratma Savaşı Diplomasisi

ABD'nin ısrarla statükodan yana tavır takınması ve İsrail'in barış girişimleri konusundaki uzlaşmaz tutumu, Cemal Abdülnasır'ın "zorla alınan bir şeyi geri almanın yolu zor kullanmaktır" düsturu uyarınca 1967'den itibaren Mısır ve İsrail sınırında aralıklı devam eden çatışmaları tam kapsamlı bir Yıpratma Savaşı'na döndürme kararını almaya itmiştir. Nasır'ın Mart 1969'da başlattığı büyük çaplı savaş ile birlikte Ortadoğu Nixon için "barut fıçısı" durumuna gelmiştir. Nasır'ın ilk amacı Süveyş Kanalı'nın statükonun devam etmesi nedeniyle gerçek bir sınıra dönüşmesini engellemektir. Gerçek hedefi ise İsrail'in 5 Haziran 1967 sınırlarına dönmesiydi. Bu hedefe ulaşmak için askeri strateji olarak İsrail'in Kanal cephesindeki mevzilerine ağır silahlarla bombalama, aralıklı hava saldırıları ve komando birliklerince vur-kaç saldırılarıydı. Savaşın ana düşüncesi, Mısır'ın nüfus açısından üstünlüğünden ve İsrail'in konvansiyonel savaş konusundaki nispi zayıflığından ve askeri kayıp konusundaki hassasiyetinden istifade edilerek, İsrail'in siyasi, ekonomik ve psikolojik olarak yıpratmak ve İsrail kuvvetlerini Sina'dan çıkartmak için Mısır hareketinin önünü açmaktır (Shlaim, 2019: 378; Heykel, 1971: 3-20).

Nasır'ın statükoyu aşmak için başvurduğu Yıpratma Savaşı, detant görüşmelerine yeni başlayan ABD ve Sovyetlerde büyük endişeye neden olmuştur. Mart-Nisan ve Mayıs aylarından Sisco ve Dobrynin arasındaki görüşmelerde barışa dair temel prensipler belirlenmeye çalışılmış ama başarıya ulaşılamamıştır (Belirlenen ilkeler 242 sayılı karar çok yakındır. FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 38, Nisan 1969, d. 44, Mayıs 1969). Bu noktada barış görüşmelerini başlatması için Nixon, Kral Hüseyin'e başvurmuştur. Hüseyin, Nasır olmadan ilerleyemezdi. Bu durum mecburi olarak Mısır-ABD ilişkilerine ivme kazandırdı. Birkaç gün sonra Nixon, Nasır'ın üst düzey yardımcısı Mahmut Fevzi ile bir araya geldi. Fevzi ile yapılan görüşme neticesinde Mısır ve Ürdün, Suriye olmadan da çözüme hazır olduklarını belirtmişlerdi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 21, 11 Nisan 1969). Ancak Kissinger, Fevzi ile yapılan görüşmenin ardından Mısır'ın gerçek bir esnekliğe hazır olmadığı kanısındaydı. Nixon ise tarafların müzakereler noktasında önemli bir ilerleme kaydedilirse Amerika'nın Mısır ve diğer Arap ülkeleriyle yeni bir

ilişki başlangıcı olacağına inanıyordu. Ürdün ve Mısır ile yapılan görüşme neticesinde Nixon ve Kissinger, Ortadoğu diplomasisinin asıl anahtarının Sovyetlerde olduğunu düşünüyordu (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 26, 25 Nisan 1969). Kissinger, Sovyetlerin ABD ile ilişkileri için Mısır aleyhinde fedakarlıkta bulunabileceği inanıyordu. Nisan 1969'da Moskova elçisi Jacob Beam üzerinden Kosygin'e gönderilen mesajda Ortadoğu'da iki ülkenin birlikte hareket etmesi gerektiği söyler (Nixon, 1978: 356). Nixon'un mektubunun ardından Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko, 10-13 Haziran tarihlerini kapsayan Kahire ziyaretine çıkar. Gromyko'nun Kahire'ye yaptığı ziyaret Sovyet niyetlerinin erken bir göstergesi oldu (Quandt, 2005: 66). Sovyetler Nasır'ın 1949'daki Rodos ateşkes müzakerelerine örnek olarak İsraillilerle gayri resmi doğrudan görüşmeleri kabul etmeye ikna ettiklerini bildirdiler. Fakat yazın geri kalanında süper güçlerin pozisyonları büyük oranda donmuş olarak kaldı, ancak Ortadoğu'daki durum değişmedi. ABD yönetimi Gromyko'nun Kahire ziyareti (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 54, 11 Haziran 1969, d. 66-67, 14 Haziran 1969) neticesinde Sovyetlerin mevcut halde çıkarlarından vazgeçme noktasında istekli olmadıklarını anlamış oldular.

1969 yazı ve ertesinde Kanal boyunca çatışmalar yoğunlaştı. İsrail, Fransa'nın satmayı reddettiği Mirageleri telafi etmek için ilave 100 A-4 Skyhawk ve 25 F-4 Phantom talebiyle Temmuz ayında ABD'ye gayri resmi olarak başvurdu. Ardından, 1 Eylül'de Arap hükümetlerinin en muhafazakar ve Batı yanlısı hükümetlerinden biri olan Libya Kralı İdris, genç Nasırcı subayların önderlik ettiği sürpriz bir darbeye devrildi. Geçen Mayıs ayında Sudan'da gerçekleşen darbeye birleştiğinde bu, bir barış anlaşmasına doğru ilerleme kaydedilmediği takdirde Arap dünyasında aşırılık ve şiddete doğru bir ilerleme endişesini ortaya çıkarmıştı. 19 Eylül 1969'da BM Genel Kurulu Oturumu vesilesiyle bir araya gelen ABD ve Sovyet dışişleri bakanları, Ortadoğu'da acil bir barışa ihtiyaç duyulduğu noktasında ortak fikirlerini beyan etmiş ve hazırlanan ortak bir metnin Jarring'e yönlendirilmesi konusunda anlaşmışlardır. Fakat Gromyko, ABD'nin İsrail'i etkileme kapasitesini kullanmadığı ve silahlanma yarışını hızlandıran taleplerini geri çevirmediği noktasında şikayetini dile getirmiştir (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 80, 19 Eylül 1969). Meir'in Eylül ziyaretine işaret eden Gromyko, Rogers'ten ABD'nin etkisini kullanmasını ister. Ama Rogers'te dahil birçok Amerikalı yetkili Sovyetlerin amaçları konusunda belirsizlik içerisindedir (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 83, 26 Eylül 1969).

25 Eylül'de Golda Meir, Washington'a gelir ve 1967 savaşından elde edilen topraklar ve barış planlarına dair endişelerini kızgın bir şekilde dile getirir. Meir'in bu görüşmesi neticesinde 1968'de Johnson tarafından onaylanan F-4 Phantom savaş uçakları İsrail'e ulaşır. Meir ayrıca Nixon'dan Temmuz ayında talep edilen 25 F-4 Phantom, 100 Skyhawks ve ek 200 milyon dolar yardım talebini yeniledi. Kısa sürede bu Araplar arasında Amerika'nın İsrail'e desteğinin sembolü haline geldi. Fakat ABD bu silahları aslında İsrail'in güvenlik içerisinde hissetmesi ve barış tutumunu yumuşatması umuduyla vermişti (Quandt, 2005: 66). Nixon Meir'i İsrail'in tutumu dolayısıyla, bölge ülkeleriyle ABD ilişkilerinin olmamasının Washington'un bölge çıkarları açısından büyük bir engel oluşturduğu konusunda ikna etmeye çalışırken Meir'in temel endişesi ABD-Sovyet detantıdır. Yemek sırasında Meir, Sovyetlerle detant konusunu gündeme getirir ve Sovyetlerin savaş ve barış pozisyonu konusunda endişelerini dile getirmiştir. Nixon ise Sovyetlerin davranışları konusunda illüzyona sahip olmadıkları belirtir. Meir ise bunun üzerine "bizim uluslararası diplomasideki altın kuralımız şöyle; do unto others as they do unto you"²³ şeklinde bir ifade ile Sovyetlere karşı ılımlı olunmaması mesajını verir. Bunun üzerine Kissinger ise "bu cümlene %10 daha ekle" der. Meir ise Amerika'dan bir garanti almış gibi "siz konuya bu şekilde yaklaştığınız sürece bizim hiçbir şeyden korkumuz olmaz" (Nixon, 1978: 356) ifadelerini kullanır.

Görünüşte Meir'in ziyaretinden etkilenmeyen Dışişleri Bakanlığı, Sovyetler Birliği ile ilkeler üzerinde ortak bir tutuma ulaşma planını ileriye taşımaya devam etti. Rogers, İsrail'in uluslararası sınıra çekilmesi konusundaki geri dönüş pozisyonunu Sovyetlere açmak için yetki istedi. Nixon kabul etti ve 28 Ekim'de Sisco ve Dobrynin'e ABD'nin İsrail'in geri çekilmesi konusundaki geri dönüş pozisyonunu içeren bir ortak belgenin son halini sundu. Nixon, ABD'deki John Mitchell, Leonard Garment gibi Yahudi meselesi konusundaki danışmanlar ve Kissinger'a Yahudi cemaati liderlerinden gelebilecek muhalefeti bastırması konusunda görevlendirdi. Nixon, Sovyetlerle 1969 sonbaharında üzerinde müzakere ettikleri (FRUS, 1969-1976, Vol. XII, d. 91, 1 Ekim 1969, d. 93, 20 Ekim 1969; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 66, 11 Kasım 1969) noktaların Arap kamuoyunu ulaşması için önemli bir çaba harcadı. Bu çabaların neticesinde Dışişleri Bakanı William Rogers'ın 9 Aralık'taki konuşmasıyla ilan edilen Amerikalılara ait bir barış planı (Rogers Planı) Arap kamuoyunu sunulmuştu.

²³ Onların sana yaptıkları gibi sen de onlara yap.

Bu plan, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını temel almaktaydı ve tarafların karşılıklı güvenliği için yapılacak ufak tefek değişiklikler dışında, İsrail'in komşularıyla arasındaki uluslararası sınıra geri dönmesini ve Filistin mülteci sorununa çözüm bulmasını öngörüyordu (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d 73). Nixon planı ilan ettirdiğinde bunun İsrail tarafından kabul edilme olasılığının olmadığını biliyordu. Rogers ve dışişlerine göre bu plan barış için en iyi şanstı, eğer topraklar geri dönerse Arapların 1967'deki yenilgi aşağılaması bitecekti. Kissinger bu plana Sovyetleri güçlendireceği düşüncesiyle karşı çıkıyordu. Rogers planının işe yaramayacağını bilmesine rağmen destekleyen Nixon, "bu plan Arap dünyasına Amerika'nın dertlerinin farkında olduğu, işgal edilmiş topraklar meselesini otomatikman zihninden çıkarmadığını göstermek" istiyordu. Nixon ayrıca Rogers Planı sayesinde Arap ülkeleri veya liderleri hem Sovyetlerden hem de ülke içi muhalefetle karşılaşmadan rahatça iletişim kurmaya yarayacağına inanıyordu (Nixon, 1978: 357).

Roger Planı'nın açıklanmasından sonraki süreçte Nixon, ABD'nin Ortadoğu politikasının "yanlış bir şekilde" çok fazla İsrail ile ilişkilendirilmesinden rahatsızdı. Rogers Planı, Nixon'un 10 Aralık'taki Ulusal Güvenlik toplantısında belirttiği tehlikelere karşı bir hamle olarak düşünülmüştü; Akdeniz'de Sovyet konumunun güçlenmesi, ılımlı Arap ülkelerinde ABD konumunun zayıflaması ve savaş tehlikesinin sürekli artması. Nixon bu tehditler üzerine "yapabileceğimiz her şeyi yapmadık demek istemiyorum" (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 74, 10 Aralık 1969) der. Rogers Plan statükoyu değiştirmeye yönelik olmamakla birlikte tamamen taktiksel bir inşaydı. Nitekim, Arap ülkeleriyle iletişimi kurmasına rağmen İsrail 22 Aralık'ta Planı geri çevirmiş ve İzak Rabin'in yanılması sonucunda (Shlaim, 2019: 380-382) Mısır'ın içlerine doğru derin saldırılarda bulunmuştur. Bu ise Amerikan yönetiminin hiç istemediği bir şeye neden olmuştu; Sovyetler Birliği İsrail saldırılarına karşı müttefiki olduğu ülkeleri korumak için Yıpratma Savaşına doğrudan dahil oldu.

Nasır'ın yönetimden düşürmek amacıyla saldırılarını Mısır içlerine yönelten İsrail, Amerikan yapımı süpersonik Phantom savaş jetleriyle Nil Deltası ve Kahire'nin dış mahallelerdeki hedefleri vurmak için 3300 sorti yapmış ve yaklaşık 8 bin ton bombayı Mısır topraklarına atmıştı. Mısır iç kesimlerinin bombalanması Mısır'a ciddi zarar

vermişti.²⁴ 22 Ocak 1970'te Nasır, İsrail'in oluşturduğu bu baskıdan kurtulmak için acil ve gizli olarak Moskova'ya gitti. Sovyetler, Mısır'a uçaksavar silahlar, karadan hava araçlarını vuracak füze bataryaları, radar sistemleri ve MiG savaş jetleriyle birlikte Brejnev, 15 bin Sovyet teknisyenini (200 pilot ile birlikte) göndermekle cevap vermişti. Sovyetler Birliği böylesi askeri mühimmatı komünist olmayan bir ülkeye ilk defa sağlıyordu ve Mısır savunmasına doğrudan entegre oluyordu. Sovyetlerin Mısır'a konuşlanması İsrail'i durdurmakla birlikte Nixon bu durumu çaresizce izledi (Tyler, 2009: 116; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 96, 10 Mart 1970).

Sovyetlerin Yıpratma Savaşı'na dahil olması üzerine Amerikan yönetimi durumu kontrol altına almak amacıyla hemen taraflarla görüşmeye başlamıştır. Çünkü asıl amaç Sovyetlerin bölgedeki etkisini kırmak iken, Sovyetlerin 15 bin askeri danışmanı ile Mısır'a konuşlanması Amerikan çıkarları açısından tamamen istenmeyen bir durumdu. Fakat Sovyetlerin savaşa dahliyle birlikte ABD'nin İsrail'e baskı yapabilme imkânı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine İsrail'in askeri olarak yeterince güçlü olduğunu düşünen Nixon, 1 Mart'ta İsrail'e Phantom gönderimini erteledi. Nixon'a göre Sovyetler şu anda Arap müttefikleri tarafından oldukça baskı altında ve Amerika'nın İsrail'e silah sağlamasından rahatsız. İsrail yeterince güçlü durumda olduğuna göre silah yarışının yavaşlatılması gerektiği düşüncesi Nixon'da baskındı. Bununla birlikte Nixon, Ortadoğu ilişkilerinde Mısır ve Suriye ile kopuk olan diplomatik ilişkileri yenilemek gerektiğini bildiği için erteleme kararının doğru olduğunu düşünüyordu (Nixon, 1978: 358; Kissinger, II, 2021: 188-195).

Phantomlar hakkındaki kararın Araplar nezdinde yarattığı sınırlı güvenilirlik üzerine Joseph Sisco, Nasır ile görüşmek üzere Kahire'ye gönderilir. 10-14 Nisan tarihleri arasında Kahire'de kaldığı süre boyunca Sisco (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 114, 12 Mayıs 1970), Nasır'ı ABD ile dürüst bir aracı olarak anlaşmayı denemeye davet etti. Nasır, İsrail ile savaşın yükünün ve Sovyetlere olan bağımlılığının arttığının farkındaydı. Nasır'ın Sisco'ya yanıtı, ABD'yi yeni bir siyasi girişim başlatmaya davet ettiği 1 Mayıs (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 115, 12 Mayıs 1970) konuşmasında geldi. Sisco'nun bu ziyareti ABD'nin Ortadoğu diplomasisi için dönüm noktası oldu. Nitekim üç ay

²⁴ Mısır'a İsrail'in yapmış olduğu saldırılarda özellikle Asvan Barajı'nın hedef alınması ve Nasır'ın Moskova'ya yaptığı gezide Baraj inşaattı başkanı Hidroloji mühendisi H. Zeki'nin barajın yıkılması ihtimalinde Mısır'ın ekonomisinin çökme durumuna geleceği uyarısı, Sovyetlerin hızlı bir şekilde hava savunması ve personelini Mısır'a taşımasında önemli etken olmuştur (Primakov, 2009: 159-160).

içerisinde Yıpratma Savaşı'nı bitiren bir ateşkes imzalandı (Quandt, 2005: 72). 19 Haziran'da Rogers B²⁵ olarak bilinen ikinci Amerikan girişimi ilan edildi. Mısır (22 Temmuz) ve Ürdün (26 Temmuz) bu ateşkesi kabul etmekle birlikte İsrail'in 31 Temmuz'da kabul etmesi üzerine ateşkes (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 145, 7 Ağustos 1970) 7 Ağustos'ta ilan edildi.

ABD yönetimi ateşkesi İsrail'e verdiği güvenceler neticesinde kabul ettirebilmiştir: Birincisi, ABD İsrail'in BM'nin 242 sayılı kararının Arap tanımını kabul etmesi için baskı yapmayacaktı. İkincisi, İsrail, devletin Yahudi karakterini temelden değiştirecek veya güvenliğini tehlikeye atacak bir mülteci yerleşimi kabul etmeye zorlanmayacaktır. Üçüncüsü, İsrail'i tatmin edecek bağlayıcı bir sözleşmeye dayalı barış anlaşmasına varılana kadar işgal altındaki bölgelerden hiçbir askerin geri çekilmesi istenmeyecektir. Buna ek olarak, Nixon, İsrail'e silah tedariki sözü verdi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 136, 23 Temmuz 1970). Buna karşılık Başkan Meir, İsrail'in Shrike füzeleri ve Phantom jetleri satın almasına izin verileceği, ABD'nin BM'de İsrail karşıtı kararları veto edeceği konusunda güvence istedi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 140, 4 Ağustos 1970). Aslında ateşkesle bakıldığına bunun geçici, günü kurtarmaya yönelik ve taktiksel olduğu görülmektedir. Statükoyu bozacak herhangi bir şey vaat etmemekle birlikte, ABD açısından bu diplomatik bir başarı ve Arap kamuoyunda imaj tazeleme çabası olmuştur. Ayrıca ABD'nin küçük bir ateşkes anlaşması için İsrail'e bu nebze taahhütte bulunmasının nedenini Kissinger şöyle açıklar: “radikal rejimleri değil, ılımlı rejimleri güçlendirecek şekilde bir çözüm bulmaya çalışıyoruz. Sovyet askeri varlığını, pilotlarını ve savaş personelinin bu kadar sağlam bir şekilde yerleşmeden önce kovmaya çalışıyoruz” (Quandt, 2005: 74).

Nixon ise ateşkesi İsrail'i korumaya çalışan ABD konseptine yerleştirenlerin yanlış bir okuma içerisinde olduğunu söyler. Ona göre mesele İsrail'in dışında büyük oranda ABD'nin çıkarlarıyla ilgilidir. Ateşkestten önce New York'ta olan Fransız Başkan Pompidou ile görüşen Nixon, toplantı sırasında Dayan, Rabin, Eban ve Meir'in güçlü kişilikler olduklarını ama düşmanca çevrelenmiş bir bölgede yaşadıklarını söyler. Ona göre krizlerde ABD'nin İsrail'in arkasında durması bunun Yahudi Lobi ile bir ilgisi

²⁵ 1-Mısır cephesinde üç aylık ateşkes, 2-İsrail, Mısır ve Ürdün BM'nin 242 sayılı kararı kabul ettiklerini beyan ederler, 3-Ateşkes imzalandıktan sonra İsrail, Mısır ve Ürdün, Dr. Jarring'in himayesinde müzakereler için girişimde bulunmasını önermekteydi (Shlaim, 2019: 386).

yoktu, tamamen ABD çıkarına ve ABD'nin özgürlük savunusu prensibine uyduğu içindir.²⁶

Nixon karakter olarak Amerika'nın İsrail ile ilişkilerine müdahale eden Yahudi Lobisi, Kongre ve Basının tavrından çok rahatsızdır;

“Vietnam savaşımıza karşı olan birçok senatör İsrail'in varlığı nedeniyle Ortadoğu'da komünizmi engellemek için İsrail'e destek vermemiz gerektiğini savunuyor. Şu anlamaları gerekiyor, bizim politikamız özgürlükten yana, sadece Yahudi oylarına dayanmıyor. İsrail'e olan desteğimiz özgürlük yanlısı olması ve bölgede Sovyetleri sınırlandırma noktasında potansiyelidir” (Nixon, 1978: 360)

Bütün bunlara rağmen Sovyetlerle ilişkilerini düzenlemek isteyen ABD, sürekli olarak Üçüncü Dünya Ülkeleri problemleri nedeniyle Sovyetlerle karşı karşıya geliyordu. Yıpratma Savaşı'na katılan Sovyet pilotlarının 25, 27 ve 30 Temmuz'da öldürülmesi, ABD'yi İsrail'e ciddi taahhütler vermeye itmişti. Bununla birlikte 1970 yılı ABD için Kamboçya, Ürdün İç Savaşı, Şili'de Allende'nin iktidara gelmesi ve Sovyetlerin Küba'da bir denizaltı üssü inşa etme çalışmasının yarattığı krizlerle geçti. Bütün bunlar ABD ve Sovyetler arasında devam eden küresel diplomasinin bir türlü rayına oturmasını engelliyordu. Fakat 1970'teki Ürdün Krizi, Sovyetler ve ABD açısından Ortadoğu ikilemini 1973 Ekim ayına kadar çözecekti.

2.2.1.2.Ürdün Krizi ve Ortadoğu'da Statüko

Eylül 1970'te Ürdün Haşimi Krallığı ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasında başlayan Ürdün İç Savaşı veya Ürdün Krizi olarak bilinen olay normalde küçük bir bölgesel olay iken hızla uluslararası bir krize dönüştü. 1948'de Arap-İsrail savaşı neticesinde Ürdün'e göç eden Filistinli mülteciler zamanla ülke nüfusunun büyük bir yekununu oluşturmuştu. Ardından 1964'te FKÖ'nün oluşumu ve 1967 Arap-İsrail Savaşı neticesine yaşanan yenilgi, Filistinli örgütlerinin İsrail karşısından daha fazla sorumluluk almaya itti. FKÖ'nün İsrail ile mücadele noktasında kendisine üst edindiği ülke Ürdün ve Ürdün'deki büyük Filistin mülteci kampları oldu. FKÖ'nün zamanla Ürdün'de otonom bir yapıya dönüşmesi ve Ürdün Haşimi Krallığı'nın ülkedeki iktidarını tehdit eder duruma gelmesi neticesinde Eylül 1970'te FKÖ ve Ürdün Krallığı arasında bir iç çatışmaya dönüştü

²⁶ 17 Şubat 1970'te Meir'e gönderdiği mesajda Nixon, başkanlık seçimlerinde Yahudi oylarının yalnızca %8'ini aldıklarını ve İsrail'i ilk defa siyasi nedenlerle desteklediklerini söyler (FRUS, 1969-76, Vol. I, d. 59).

(Cleveland, 2008: 400-401). Ürdün Kralı Hüseyin'in kısa sürede durumu kendi lehine çevirmesi ve FKÖ'nün otonomisini bastırması, Suriye'nin Ürdün müdahalesine neden oldu.

16 Eylül'de Kral Hüseyin'in ülkede sıkı yönetim ilan ederek FKÖ temizliğine başlaması üzerine (Kara Eylül) Suriye tankları 18 Eylül'de Ürdün sınırını geçerek ülke içlerine ilerledi ve Haşimi Krallığı'nı açıkça tehdit etti. Suriye'nin Ürdün'e müdahale etme durumu hem İsrail hem de ABD açısından büyük bir tehlike yarattı. ABD ılımlı bir müttefikini kaybetme korkusuyla hareket etmekle birlikte bu olayı tamamen Sovyet Rusya'nın FKÖ ve Suriye üzerinden Ürdün'e müdahalesi olarak okudu;

“ABD 1970'te Ürdün'de Küba'da ve Şili'de açık bir şekilde komünist sıkıştırmasıyla karşı karşıyaydı. Ürdün'deki iç savaş Sovyet ordusunun Mısır'ı sıkıştırması ve radikal Arapları kışkırtması Ürdün'deki radikalleri cesaretlendiriyordu. Bütün bu süreçler, küresel bir komünist mücadelenin farklı yönlerini temsil ediyordu ya da Amerika için öyle gözüküyordu” (Kissinger, II, 2021: 221).

Bu nedenle 17 Ekim'den ABD, Ürdün'deki Haşimi Krallığı'nı kurtarmak için askeri müdahale dahil birçok stratejiyi değerlendirmeye başladı. 17 Eylül'de Nixon, *Sun-Times*'a verdiği demeçte gerektiğinde Suriye ve Irak'a karşı ABD, Ürdün Krizi'ne doğrudan müdahil olabilir dedi. Ürdün Krizi, ayrıca İsrail-ABD ilişkilerini düşük seviyeden dönüm noktasına taşıdı, çünkü İsrail'in Suriye müdahalesine karşı krize müdahil olma ihtimali önemini arttırmıştı.

19 Eylül'de Suriye tanklarının sınırı geçtiği raporu Washington'a ulaştı. Nasır ile birlikte Sovyetler de müdahaleye karşı sert uyarılarda bulundu. Washington'daki Sovyet yetkilisi Yuli Vorontsov, Dışişleri Bakanlığı'na Sovyetlerin Suriyelilere karşı itidal çağrısı yaptığını ve kendilerinin hiçbir şekilde saldırıya karışmadıklarını bildirdi. Kissinger bu haberi Camp David'de Nixon'a iletti. Nixon etkilenmedi ve Sovyetlere karşı şüpheleri halen devam ediyordu. Bir Sovyet müttefiki olan Suriye, Ürdün'e tank gönderiyordu. Bu, Sovyetlerin en azından zımni onayını vermeden gerçekten yapılabilir mi? Nixon, Sovyetlerin Suriyelileri kışkırttığına inanıyordu. Gerçek ne olursa olsun, ABD'nin diplomatik ve askeri hamleleri bundan böyle Sovyetlerin Suriyelilere güçlerini geri çekmeleri için baskı yapmasını sağlamayı amaçlamaktaydı. Bu arada 20 Eylül'de Kral Hüseyin Amerikan müdahalesine dair resmi talepte bulundu. ABD müdahale için

hazırlanırken, Kissinger, Rabin ile görüşmüş ve Hüseyin’e İsrail’in karadan ve havadan destek vermesini gündeme getirmişti. 250-300 Suriye tankı Irbid’te idi. 21 Eylül’de Nixon İsrail’in hava ve karadan müdahalesine yeşil ışık yaktı. İsrail ve ABD’nin desteğinden emin olan Hüseyin’in küçük filosu Suriye tanklarına yönelik saldırısı Suriye’nin geri çekilmesine neden oldu. İsrail müdahalesi Sovyetleri çatışmaya çekebilirdi ama böyle bir şey yaşanmadan Ürdün Krizi bitti. 27 Eylül’de Nasır taraflar arasında arabuluculuk yaptı ve Ürdün Krizi noktalandı (Quandt, 2005: 83).

Nixon’a göre Ürdün Krizi Sovyetlerin bölgedeki imajını bozmak için bir fırsattı (Nixon, 1978: 361). Kissinger ise Arapların giderek artan şekilde Moskova’ya olan inançlarını yetirmeleri konusundaki düşüncesinin işlerliğine dair bir çentik daha atma fırsatıydı (Kissinger, II, 2021: 268). Bu kriz ile ABD imajını tazelerken Sovyetler ve müttefikleri arasındaki ayrılık derinleşmişti. Ürdün Krizi kısaca şöyle sonuçlanmıştı: Ürdün, ABD için bir başarıydı ve Kral Hüseyin iktidarda kaldı; militan fedainler ezildi, ABD-İsrail ilişkileri güçlendi; ABD-İsrail baskısı altında Sovyetlerin Suriyeli yandaşlarının geri çekilmesi ile sonuçlandı. Nihayetinde Nasır’ın 28 Eylül 1970’te ölümü tam da kriz sona ermek üzereyken daha ılımlı bir Mısır dış politikasının kapısını aralamış gibiydi. ABD güçlü bir güç gösterisi yaparken, Sovyetler Birliği doğrudan müdahaleden kaçınmıştı. Kriz sonrasında İngiltere’nin 1971’de Körfez’den ayrılması, Ürdün, İran ve İsrail, ABD için barışın koruyucuları oldular. Suriye’de Baas Partisi’nin Ürdün’deki müdahaleyle en yakından ilişkili olan hizbi Kasım 1970’te General Hafız Esad tarafından devrildi. Suriye’nin yeni liderlerinin eski rejime göre daha ılımlı veya en azından daha temkinli oldukları bildirildi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 184, 19 Kasım 1970). Ayrıca Sovyetlerin ABD ile karşı karşıya gelmemek için temkinli davranması küçük müttefiki Suriye ve onun yeni lideri Esad’ın Kremlin ile ilişkilerinde zafiyet yarattı. Mısır’ın yeni lideri Enver Sedat aynı şekilde ABD açısından büyük bir gelişme olarak değerlendirildi. Buna rağmen Sovyetlerin Mısır ve Suriye’de varlığı kaldı. Buda çatışma ihtimalini ve her iki tarafında müttefiklerine silah göndermesini garantiledi. Özellikle Sovyetlerin varlığı bir barış ihtimalini azaltıyordu. ABD bu noktada bölgedeki gelişmelerden uzaklaşmaya başladı.

ABD için Ürdün Krizi komünistlere ve Sovyet nüfuzuna karşı elde edilmiş bir başarı olmakla birlikte detant açısından büyük tehlikeleri barındırıyordu. Ürdün Krizi gibi her iki süper güçte Ortadoğu’daki her kriz anının kolayca bir ABD ve Sovyet rekabeti-

karşılaşması dahline girebildiğini gördü (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 188). Çünkü bölge ülkeleri iki süper güçten birinin müttefiki konumundaydı ve korunması elzem olarak algılanıyordu. Kral Hüseyin'in kararlılığı, ABD'nin Akdeniz'deki askeri hareketlenmesi ile ortaya koyduğu teyit ve destek ve Sovyetlerin süper güç karşılaşmasından kaçmak için durumu yatıştırma çabaları neticesinde kriz çözülmüştü. Fakat kriz bir diğer gerçeği ortaya çıkarmıştı. Kissinger'ın değimiyle "sorunun bir diğer yüzü ise süper güçler arasındaki çatışma ihtimalini ve detant ihtimalini bozma potansiyeline sahip olmasıydı" (Kissinger, II, 2021: 268). Aynı şekilde Nixon da 3 Aralık 1970'te Meir'e yazdığı mektubunda İsrail ve Mısır arasındaki gelişmelerin ve Ortadoğu'daki krizlerin SALT görüşmelerine oluşturduğu tehlikeye işaret etmiştir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 187).

Sorun çözülür çözülmez ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki görüşmeler başlamıştı. Dobrynin 24 Eylül'de Washington'a geldi. Gayet memnun bir şekilde Kremlin'in eski defterleri kapatmayı arzuladığını ve Ortadoğu meseleleri konusunda istişarede bulunmak istediğini söyledi. Ortadoğu'nun ABD-Sovyet detantı için yarattığı tehlike dolayısıyla iki süper güçte dikkatleri uluslararası konulara yönlendirdi: Vietnam, Çin Açılımı ve Sovyetlerle SALT görüşmeleri gibi. 1971 ve 1972'de detant anlaşmasına çok yakın olan ABD ve Sovyetlerin temel hedefi bir Ürdün Krizi daha yaşamamak için Ortadoğu'da statükoyu korumak ve Ortadoğu'yu mevcut haliyle dondurmak olmuştur. Nitekim 9 Aralık'ta Washington'da detant ve Ortadoğu ile ilgili yapılan bir toplantıda SALT, Detant görüşmeleri arasında hassas bir ilişki olduğuna işaret eden Kissinger, Sovyetlerle olan ilişkimizin "en tehlikeli bölge" olan Ortadoğu'nun nasıl yatıştırılacağına bağlı olduğunu söyler. Şu andaki Soğuk Savaş analiziniz nedir? sorusuna Kissinger şöyle cevap verir; "Haziran ayında Kamboçya'ya rağmen iyimser ilerleme var. SALT'ta ilerleme olasılığımız var. Kosygin'in BM'nin yıldönümüyle bağlantılı olarak ABD'yi ziyareti ve Ortadoğu'yu sessiz tutmak için açık istekliliği... Ortadoğu'da çatışmayı engeller sözler vermesi" (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 80, 9 Aralık 1970), Soğuk Savaş'ın bitmemesine rağmen bitmesi noktasında Nixon döneminde olumlu ilerleme sağlanacağını belirtisi olduğunu ifade eder.

Eylül 1970'te Doğu Akdeniz'de Altıncı Filo'ya yaptığı gezide Ürdün Krizi bağlamında hem ABD dış politikasını hem de Ortadoğu meselesini ele alan Nixon, Amerikan toplumunun dış politik gelişmeler konusunda artık eskisi gibi sabırlı olmadığından

yakındıktan sonra ABD'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki kötüleşen durumuna vurgu yapar. Akdeniz'in güney, kuzey veya doğu sahillerinin hangisine bakılırsa ABD'nin konumu zayıf ve gittikçe kötüleşmektedir. Lübnan, Cezayir, Libya ve Mısır zayıf ilişkiler, Irak ve Suriye hakkında çok az şey bilinen ülkeler, Ürdün güvenliğini zoraki sağlanan bir ülkedir. Bu durumda ABD'nin dayanak noktası sadece İran ve Suudi Arabistan idi. Sürekli güvenlik sorunu oluşturmakla birlikte İsrail, Sovyetlere karşı güçlü bir müttefiktir. Ancak Nixon neticede ABD uluslararası büyük problemlerini çözmezse acil bir şekilde Ortadoğu'ya eğilmediğinde ciddi problemlerle karşı karşıya kalacaktır. Çünkü son gelişmeler ABD'ye Sovyetler Birliği tarafından veya başka bir güç tarafından yeterince desteklenen Mısırlıların (Iraklılar veya Suriyeliler) savaşmayı öğrenebileceği gösterdi. Nitekim “Asyalıların savaşabileceğini düşünmezdik. Kore’de ve ardından Vietnam’da oldukça iyi savaşabildiklerini kanıtladılar” (FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 71; FRUS, 1969-1976, Vol. I, d. 83). Nixon açısından bu Ortadoğu’da beklemek yerine pazarlık yapmak için en güçlü zamanı kollamak gerektiği anlamına geliyordu. Önce uluslararası meseleleri çözüme ulaştırmak ve jeopolitik olarak güçlü bir zamanda Ortadoğu’ya eğilmek gerekiyordu. Bu ise 1973’e kadar Ortadoğu’da statükonun devam ettirilmesi anlamını taşıyordu. Sovyetler ve özellikle ABD’nin detant gibi uluslararası meseleleri çözüme ulaştırmak için Ortadoğu’daki statükoyu koruma çabası, 1971-1973 yılları arasında ciddi “detantı aşma veya uluslararası diplomasiyi aşma krizlerine” neden olacaktır.

2.2.2.Detant Krizi: 1972, Sedat’ın Sovyet Personelini İhraç Etmesi

Bağımsızlığını elde ettikten sonra özellikle Soğuk Savaşın uluslararası mücadelesinde Üçüncü Dünya Ülkeleri’ndeki elitler iç sorunlarına odaklanmış olsalar da kendilerini bir şekilde siteme adapte etmişlerdi. Detant döneminde ise iki süper gücün öncelikle kendilerine odaklanması Üçüncü Dünya’nın ehemmiyetinde önemli bir düşüş yaratmıştı. Birçok yönden bloklar arası ilişkilerde meydana gelen değişiklikler, bu ülkelerin her zaman arzu edilir gördüğü değişiklikler değildi. Sovyetler ve Amerika’nın bir arada yaşama ve iş birliğiyle Soğuk Savaşın hafiflemesinde ve iki askeri blokun gevşemesinde önemli payları vardı. Bu durumda tüm güçlerle eşit derecede dost olmak ve mümkünse aralarında anlaşma alanları olarak ortaya çıkmak bu ülkelerin çoğunun hedefiydi (Gupta, 1969: 56-57). Bunu yapma yetenekleri Sovyet-Amerikan ilişkilerinin müsaade ettiği kadar, detanttan çıkarları olabilirdi. Ama buna rağmen alışılmışın dışında davranış

biçimleri yaratmış olan detant, Üçüncü Dünya Ülkeleri'ni dışarıda bırakmıştı. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Soğuk Savaşın ana rekabet merkezi olan Üçüncü Dünya Ülkeleri, detant ile birlikte süper güç ilişkilerinin gelişmesi için dışarıda bırakılmıştı. Mısır ve Suriye gibi Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin bütün mevcut ezberlerini bozan bu davranış modellemesi Ortadoğu'da ciddi detant krizleri yaratmıştır. Bununla birlikte ABD yönetiminin detantı Sovyetlerin Ortadoğu'daki etkisini kırmak için kullanma taktiği, 1972, 1973 gibi detant krizlerini Amerikan lehine sonuçlanmasını sağlamıştır.

Nixon göreve başladığında Kissinger ile birlikte bürokrasinin kendi bireysel girişimlerini engellemesini önlemek için politikalarını Beyaz Saray merkezli yürüttü. Bu noktada Dışişleri Bakanlığı'na bırakılan Ortadoğu meselesi ilk başlarda detant ve bağlantı politikasından ayrı tutulmuştur. Yahudi Lobisi'nin tepkisini çekmemek, Vietnam, Çin gibi meselelerle uğraşırken Beyaz Saray'ı ateş hattından uzak tutma çabası, 1971'den itibaren işlememeye başladı. Rogers'in Arap-İsrail çatışmasının çözümünü teşvik etme mücadelesini hevesle benimsedi. Barışın ve ABD'nin Mısır ve Suriye ile ilişkilerinin önündeki engelin İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklar olduğuna inanan Rogers, bunun ABD'nin jeopolitik çıkarlarını tehdit ettiğine inanıyordu. Bu durumun ABD karşıtlığını arttırdığı, radikal Arapların ve Sovyetlerin etkisini yaymasına neden olduğu kanısındadır. Yine ona göre ABD'nin pozisyonundaki erozyonu durdurmanın en iyi yolu, Arap devletlerinin İsrail'in 1967'deki işgal ettiği toprakların neredeyse tamamından çekilmesi karşılığında barış yapmayı kabul ettiği kapsamlı çözümdür. Fakat ilk başlarda Ortadoğu politikasından uzak duran Kissinger 1971'den itibaren sesini yükseltecek ve başkan bu konuda etkileyecektir (Yakub, 2007: 38; Dobrynin, 1995: 205-206). Ona göre Rogers'in hesapları üzerinden bir hareket Sovyet müttefiki olan Mısır ve Suriye'nin ABD ve İsrail aleyhine güç kazanmasına neden olacaktır. Özellikle Sovyetler askeri olarak bölgeye konuşlanmışken Kissinger, barışın Arap ülkelerinin Sovyetlerden uzaklaşana ve ABD ile ilişkilerini yeniden düzenleme isteğinde olana kadar erteleme taraftarıydı. Nixon, ilk başlarda İsrail nedeniyle radikal Arap ve Sovyet etkisinin güçlendiğini düşünerek Rogers'i bir nebze desteklemiş olsa da 1971'den itibaren Kissinger'ın görüşü daha fazla destek bulacaktır.

Yıpratma Savaşı nedeniyle Mısır ve Suriye'deki hava, kara ve donanma varlığını güçlendiren Sovyetler, Amerikan yönetiminin Körfez politikası açısından önemli bir sorundu. Bu nedenle Amerika yönetimi Levant'taki jeopolitik zayıflığını İran ve Suudi

Arabistan'a yaptığı yatırımlarla gidermeye çalışıyordu. 1969'da ilan edilen Nixon Doktrini'nde bölgesel güçlere dayanma stratejisi, İran ve Suudi Arabistan'ı Ortadoğu'nun temel sütunları yapıyordu. Özellikle Sovyetlerin Irak'taki varlığıyla Körfez'e oluşturduğu tehdit dolayısıyla İran'ı bölgede güçlendirmek gerekiyordu. İran Şahı bunu memnuniyetle kabul etti. Bu çerçevede 1950-1970 yılları arasında İran'a 1,8 milyar dolar değerinde, gelecek altı yılda ise 12.1 milyar dolar değerinde askeri ve %80'i yeni ekipmanlardan oluşan onunla bağlantılı yardım yapıldı (Bundy, 1998: 114-115). ABD'nin İran ve Suudi Arabistan'a dayanan bu stratejisi bütün avantajlarına rağmen Mısır ve Suriye ile olan bağlantısı nedeniyle tam olarak işlerlik kazanmadı.

Moskova'yı Mısır ve Suriye'de zayıflatmak için Nixon yönetimi, Ortadoğu'yu da yumuşama politikasına dahil etti ve Sovyetler Birliği'nin politik etkisini azaltma sürecinde bir güvenlik ağı olarak kullandı. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki sorunları çözme noktasındaki zayıflığı ABD'ye büyük avantaj sağlıyordu. Sovyetler Birliği, gerginliği yükseltme noktasında büyük bir kapasiteye sahipti ama krizleri bir sonuca bağlamak ve dostlarının davalarını diplomatik olarak ileri götürme güçleri yoktu. Bu nedenle Ortadoğu'daki diplomatik çözümün anahtarı Moskova değil, Washington oluyordu. Nixon'un danışmanlarının odaklandıkları nokta, Sovyetlerin detanta olan bağımlılığını kullanarak Sovyet müttefiklerine Sovyetlerin kriz çıkarma yeteneği ve kriz çözme yeteneği arasındaki ters orantıyı göstermekti. Bu amacı gerçekleştirmek için ABD birbirini tamamlayan iki politikayı benimsedi: Sovyet askeri desteğinden kaynaklanan veya Sovyet askeri tehdidini içeren her Arap hareketini durdurmak ve hareketsizlikten doğan düş kırıklığını bazı önemli Arap devletlerini Sovyetlerden uzaklaştırarak ABD'ye yönlendirmekti. Bu olduğunda ise barış sürecini üstlenmekti. 1972 Krizi, 1973 Krizi bu düşünce üzerinden doğdu ve Mısır lideri Enver Sedat Sina Yarımadası için, Suriye lideri Hafız Esad Golan Tepeleri için ABD diplomasisine başvurdu.

Burada önemli olan nokta, ABD'nin oluşan krizlerde Sovyet etkisini azaltmak için Moskova ile ilişkisini nasıl kullandığıdır. Neticede ABD'nin stratejisi Sovyetlerle köktenci Arap ülkeleri arasındaki ilişkiyi koparmaktı. Nixon yönetimi bu amaç için iki yol izledi: Kriz anında Sovyetlere doğru bilgi sağlayarak Kremlin'in yanlış bir karar almasını önlemek için Ortadoğu krizleri sırasında Moskova ile iletişim kanalları açık tutuldu. Aynı zamanda ekonomik, teknik ve politik olarak Amerika ile ilişkilerinin ilerlemesine muhtaç olan Moskova yönetiminin, bu ilişkileri tehlikeye atmaktaki

çekingen davranışlarını bu konumda tutmak için birçok sorun üzerinden görüşmeler devam ettirildi. Moskova zirvesi, Sovyetlerin Mısır ile ilişkilerinin bozulması, Berlin görüşmeleri, 1973'e kadar Sovyetleri Ortadoğu'da kontrol etmek için kullanıldı. Avrupa Güvenlik Konferansı, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu diplomasisinin kenarına iten çeşitli diplomatik olaylar sırasında Kremlin'in tepkisini ılımlı halde tutmaya yaradı. Bu noktada Kissinger, detantın bu şekilde kullanımının "sadece uluslararası bir durumu sakinleştirmekle kalmadı, Sovyet liderlerinin önemli jeopolitik geri çekilmeyi kabul etmelerini sağlayan kısıtlamaları da getirdi" der (Kissinger, 2015: 718).

1972 Temmuz'una kadar Amerika yönetimi Mısır'ın yeni lideri Enver Sedat, Sovyetler veya başka taraflarca öne sürülen bütün barış girişimlerine tam destek vermediler. Sovyetlerin kriz çözme ve Ortadoğu'daki hareketsizliği bitirme noktasındaki acziyetinin bütün görünürlüğü ile ortaya çıkmasını ve Sovyetlerin ABD ile olan ilişkileri için Üçüncü Dünya çıkarlarından vazgeçmesini beklediler. Nitekim Rogers Planı, SALT ve Ortadoğu tartışmasının yapıldığı bir toplantıda Kissinger, "İsrail fethettiği Arap topraklarını ne kadar uzun süre elinde tutarsa, Sovyetler Arapların istediklerini o kadar süre yerine getiremez. O zaman gittikçe Araplar, Sovyetler Birliği ile dostluğun pek yardımcı olmadığı sonucuna varmaya başlamalı. [Sovyetlerin] Araplarla iki yenilgiye eşlik etmiş ve kaybettiklerini geri kazanmadaki iktidarsızlığını sürdürmeli" (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 74, 10 Aralık 1969). Sabrın bu noktada en büyük silah olduğunu Amerikan yönetimine inandıran Kissinger, yavaş yavaş Ortadoğu politikasına dahil olmuştu. Avantajın Washington'un elinde olduğunu Arapların nihayetinde "istedikleri şeyin anahtarını elinde tutanın SSCB değil de ABD olduğunu fark edecekler ...bir noktada zamanın Sovyetler lehine olmadığı belli olacak. Eğer Araplar topraklarını almazlarsa, bu sefer bize gelebilirler" (Kissinger, II, 2021: 175, 177, 203-207; Kissinger, 2011: 156-159; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 124, 127).

1971 yılına girerken Amerikan yönetimi Ortadoğu'da iki yeni yönetim değişikliği ile karşılaşmıştı. 28 Eylül 1970'te Nasır'ın ölümü ile Enver Sedat Mısır'da, Kasım 1970'teki darbe ile Hafız Esad Suriye'de yönetimi devralmıştı. Amerikan yönetimi açısından bu bölgede ilişkileri yeniden düzeltmek için bir fırsat olarak görülmesine rağmen, dönemin ABD Ortadoğu politikası ve iki ülkenin istekleri birbiriyle tamamen zıt konumdaydı. Mısır ve Suriye'nin yeni yönetimleri halen süren bir savaş durumu ve diplomatik çözüm noktasında devam eden bir hareketsizlikle boğuşmaktaydı. Amerikan yönetimi ise

diplomatik manada hareketsizliği bitirmek için Sovyetlerin bölgedeki varlığının zayıflamasına odaklanmıştı. Suriye ve Mısır'daki yönetim değişikliği ABD tarafından olumlu okundu nitekim gelen ilk raporlarda iki yönetiminde dış politik olarak daha esnek ve ılımlı bir yaklaşım benimseyebileceği ifade edilmişti (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 184, 19 Kasım 1970). Ancak bu noktada ilk girişim Mısır Başkanı Enver Sedat'tan geldi.

Kendi hatıratlarını²⁷ kaleme alan nadir Ortadoğu liderlerinden biri olan Sedat, 1970'te Nasır'ın ani ölümüyle Mısır'da yönetimi ele almış ve Mısır dış politikasında ciddi değişiklikler yapmıştı. Sedat hiç kimse özellikle Sovyetler tarafından başkanlık için yeterli bulunmamakla birlikte, tercih edilen bir isim değildi. Sovyetlere bakışı kişisel sebeplerin verdiği hırs ile büyük bir dönüşüm geçirmiş ve hatıratlarının büyük bölümünde Sovyet eleştirisine ayırmıştır. Nasır'ın ölümünden sonra Sovyetlerle ilişkilerinin bozulmasını tarihsel olarak Mısır dış politikasındaki bir yanlışın düzeltilmesi olarak ele alır. Sedat, 1950'lerde Amerika ile ilişkilerin kesilmesi ve Mısır'ın Sovyetlere dayanması sonrasında Kahire'nin dış politik olarak kısıtlı bir manevra alanına sıkıştırıldığını belirtir. Ona göre Mısır, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik olarak içinde bulunduğu darboğazdan ancak geniş bir manevra alanı elde edilerek kurtulabilirdi. Nasır öldüğünde Mısır'ın Amerika, Batı, birçok Arap ülkesi ve İran ile ilişkileri yoktu. “Bize kalan tek şey Sovyetlerdi. Bu da bize manevra özgürlüğü bırakmıyordu” (Sedat, 1979: 170). Nitekim Nasır'ın da ölmeden önceki 21 günlük Moskova ziyaretinde bunu anladığını ve Moskova dönüşünde Sovyetler için Sedat'a İngilizce “hopeless case”²⁸ tepkisiyle bunu ifade ettiğini belirtir. Özellikle Sovyetlerin diplomatik barış süreçlerinde gerekli desteği vermemesi, hareketsizlik halinin Mısır'da yarattığı tedirginliği anlamaması Sedat'ı ve onun değişimiyle Nasır'ı da rahatsız etmiştir. Nasır Moskova'da iken Brejnev'in Amerikan girişimi olan Rogers Planı'nı mı kabul ediyorsunuz sorusuna Nasır'ın “bana yaptıklarınızdan sonra, Şeytan'dan bile gelse, o çözümü kabul ederim” (Sedat, 1979: 170)²⁹ diyerek rahatsızlığını ortaya koyduğunu iddia eder.

²⁷ Sedat, kendi hatıratlarını çocukluktan başlatmasına rağmen aslında bu kendisini savunma eseridir. 1977'deki Kudüs ziyaretinin ardından kaleme almıştır. Nitekim bu nedenle hatıratlarının atıf kısmına “min ecli selam/Barış için” ifadesini koyar (Sedat, 1979).

²⁸ Umutsuz Vaka.

²⁹ Aynı şekilde Mısır'daki Al-Ahram gazetesinin editörü Heykel farklı bir şekilde Brejnev'in Rogers planı üzerinde “Amerikan bayrağı olması sorun değil mi” diye sorunca, Nasır'ın “Amerikan bayrağının üzerinde olması faydalı olacağı için tercih ettiklerini” söylediğini iddia etmektedir (Heikal, 1978: 201).

Sedat, Mısır'ın askeri olarak tamamen Batı'dan Doğu'ya dönmesinden rahatsızdır. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinden büyük mutluluk duyduğunu belirtmesine rağmen olaydan sonra Nasır ile yaptığı sohbette bu endişesini dile getirmiştir. Özellikle Amerika'nın bölgeden çekilmesi ve bölge ülkelerinin manevra alanının daralmasıyla mutlu olan tek ülkenin Sovyetler olmasını “Sovyetler bizi kendi davasına her mekanda dahil ederken, bize silah verecek ve bunun karşılığında parasını/bedelini alacak ama hiçbir şey kaybetmeyecek” (Sedat, 1979: 189) şeklinde anlar. Amerikan yönetiminin bölge ülkelerinin bağımsız olması ve Kanal'ın Mısır'a geçmesi noktasında ortaya koyduğu çaba ve Batı silahlarının Sovyetlere göre daha ucuz ve dayanıklı olması nedeniyle Mısır'ın Sovyetlere tamamen yanaşması bir yanlışlıktı. 1967 ve Yıpratma Savaşları'nın tek kazananı olarak Sovyetleri işaret eden Sedat, Kremlin yönetiminin her şeyi kontrol etme arzusundan rahatsızdı. Nasır'ın da aynı düşünceye sahip olduğunu ve bu nedenle Mayıs 1970'te Nixon'a mektup gönderdiğini, Sovyetlerin hareketsizliği ve devam eden savaş durumu nedeniyle Mısır'ın acziyetini, özellikle manevra alanının kısıtlı olmasını, gidermeye çalıştığını ifade eder. Nasır'ın takipçisi olarak Mısır'ın hayatta kalması noktasında Sedat, Sovyetlerle olan ilişkileri koparmadan çeşitlendirme yoluna gitmişti. Nasır'ın ölümünün hemen ardından dünyanın birçok ülkesine ve Çin'e heyetler göndermiş, ABD ile ilişkileri yeniden başlatma yolları aramaya başlamıştı. Sedat bütün bu çabasını Mısır'ın *hayatta kalma mücadelesi/kifahı min ecli el-bikai* (Sedat, 1979: 258) şeklinde tanımlar.

Sedat'ın yakın danışmanlarından ve Ulusal Güvenlik danışmanı olan Muhammed Hafız İsmail, detant yıllarını Mısır için “meydan okumalar çağı” olarak adlandırır. Kendisi de Sedat ile aynı düşünceleri paylaşmakta ve Nasır'ın ölümünün ülkede büyük sorunlar bıraktığını ve belirsizliğe sürüklediğini vurgular. Enver Sedat başa geçtiğinde “düşmanın eserleri” Mısır'da açıkça görülmektedir. Mısır, geçici ama acil olarak bitmesi gereken siyasi ve askeri krizlerle boğuşmaktaydı. “Mısır'ın güvenliği ve istikrarı, bağımsızlığı ve topraklarını bütünlüğü, doğal ve yeraltı servetleri üzerinde tam kontrol ve ülkenin iktisadi ve içtimai gelişmesinin yolunun belirlenmesi hakkını korumak ve kendi ellerinde saklı tutması” (İsmail, 1987: takdim) için ne savaş ne de barışın olduğu hareketsizliğin bitmesi gerekiyordu.

Sedat başkanlığı Nasır'dan sonra devrildiğinde karakter olarak farklılaştıklarını kabul etmektedir. Nasır ile ilkelerinin büyük farklılıklar içermediğini söyleyen Sedat, bu ilkeleri

gerçekleştirme noktasında yüzde yüz farklılaştıklarını belirtir. Nasır'ın sonra karşısına çıkan temel meseleler, halkın güvenliği, askeri hezimetin devam ediyor oluşu, ekonomik olarak Mısır'ın içinde bulunduğu kötü durum ve Mısır'ın izolasyonudur: “Sadece Sovyetler vardı elimizde.” Yönetime geldikten sonra askeri hareketin zor olduğunu gören Sedat, üç ay içerisinde Mısır'ın diplomatik harekete geçmesi gerektiğine inanıyordu. Arap ülkeleriyle ilişkiler düzeltilmeli, Sovyetlere tek taraflı bağımlılık giderilmeli, “Mısır halkının kaderi için bütün kapalı kapılar açılmalıydı” (Sedat, 1979: 291). Sedat'ın önemle üzerinde durduğu bir diğer konu Mısır ekonomisinin kötü olmasıdır. Ekonomik bağımsızlık olmadan politik bağımsızlığın olmadığına³⁰ inanan Sedat, bütün bunların ancak bölgedeki hareketsiz ve statükonun bozulmasıyla aşılabileceğini düşünüyordu. Mısır'ın bağımsız hareket etmesini sağlamak için ise Sedat ilk olarak şu hedefleri ortaya koymuştur: Suriye ve Libya'yı Birleşik Arap Federasyonu'nu ilana çağılması, böylelikle iç yapıyı güçlendirerek, İsrail'e karşı Mısır'a stratejik derinlik kazandırılması, İsrail'in sınırlı da olsa Süveyş çevresinden çekilmesi ve kanalın açılması, ABD ile müzakerelerin hızlandırılması ve diplomatik girişimlerin başarısız olması olasılığına karşın Sovyetlerin Mısır'ın askeri gelişimine olan desteğini garantilenmesidir (İsmail, 1987: 172).

2.2.2.1.Sedat ve Kanal Girişimi Diplomasisi

1971 yılının başında Sedat, Rogers B ateşkesi sonrasında bölgede süren hareketsizliği bitirmeyi başaramayan ve işgal edilmiş toprakların kalıcı sınır olmasını önleyemeyen diplomatik çabaları bir kenara koyarak, ABD ile ilişkilerini geliştirmeye odaklanmıştır. 1971 yılını “karar yılı” olarak ilan eden Sedat, diplomatik ve askeri hareket ile Mısır'a ciddi zarar veren statükonun bozulmasını hedef olarak koymuştu. 24 Aralık 1970'te konuşmasında Sedat, doğrudan başkan Nixon'a seslenerek, ABD'nin Ortadoğu'daki meselenin çözümü noktasında gerekli sorumluluğu alması ve Moskova'dan bağımsız olarak Mısır ile ilişki geliştirmesi gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim Nixon, Sedat'a gönderdiği mesajında Sedat'ın kendileriyle doğrudan bağlantı kurma çabasını memnuniyetle karşıladıklarını, bu bağlantının Donalt Bergus ve Muhammed Riyad üzerinden devam etmesi gerektiğini söyler (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 197, 21 Ocak 1971). Fakat 27 Aralık 1971'de Dışişleri Bakanlığı'ndan Mısır'ın Çıkar Bölümü

³⁰ Ekonomi Bakanı Hasan Abbas Zeki'ye ekonomi nasıl diye sorduğunda Sedat'ın aldığı cevap “iflasın eşliğindeyiz”dir. Sedat bunun temel sebebini Batı ile ayrışma, Yemen ve bitmeye İsrail savaşı, sosyalist ekonomi modelidir. Sedat bu nedenle *iftitah* sürecini başlattığını, bunun sadece bir ekonomik açılım değil, aynı zamanda askeri ve siyasi açılım olduğunu ifade eder (Sedat, 1979: 294-295).

başkanı Donalt Bergus'a gönderilen bir telgrafta, Mısır'ın 242 sayılı karar üzerinde ve İsrail'in savunulabilir sınırlar konusundaki ısrarı nedeniyle barış süreçleri çıkmaza girdiği haberi verilir. Ayrıca Amerikan yönetiminin Mısır ile ilişkileri geliştirmek isterken, Sovyetlerle gelişen ilişkiler nedeniyle çatışmaya girmek istememektedir. Bu nedenle Amerikan yönetiminin Jarring misyonu ve Dört Güç görüşmelerini destekleyeceği ve Mısır'ın olumlu cevap vermesini beklediklerini iletirler (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 200, 27 Ocak 1971). Bu tavrı ile ABD yönetimi statükonun devamını arzuladıklarını ortaya koymuştur.

Askeri hareketin 1971'da mümkün olmadığının farkında olan Sedat, statükonun bozulması için diplomatik bir girişimin elzem olduğuna inanmaktaydı. Çünkü mevcut işlevsiz yürürlükte olan misyonların haricinde kendi ilişkilerini geliştirmeye odaklanan büyük güçlerden halihazırda bir barış girişiminde bulunmaları beklenmiyordu. Sedat, bütün bu hareketsizliği kendi barış misyonunu veya planını ortaya koyarak bozmaya çalıştı. 4 Şubat 1971'de İsrail ile süren ateşkesin 5 Mart'ta biteceğine işaret ederek kendi barış planını açıkladı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 203, 1-7 Şubat 1971). İsrail'in Mısır'ın yarı toprakları olan Sina'yı alacak düzeyde bir askeri kapasiteye ulaşmadan İsrail ile savaşma niyetinde değildir. Sedat'ın barış girişimine göre eğer İsrail geçitlere kadar çekilir, Mısır Süveyş Kanalı'nı açar ve askerilerini doğu yakaya geçirirse, Rogers'in ateşkes için üç ay olarak belirlediği süre altı ay uzatılacak ve Amerika ile ilişkiler yeniden başlatılacaktı. Sedat planını Ulusal Meclis'in önünde ilan edene kadar kimsenin haberi yoktu. Planı büyük oranda *Kanal Girişimi* olarak bilinmektedir. Mısır'ın Kanalı açması ve Kanalı'nın Mısır-İsrail arasında kalıcı sınır olmasını engelleme çabasıdır. Aslında Sedat'ın buna yönelmesi büyük oranda 2 Şubat'ta Moskova'ya yaptığı gizli ziyaret neticesinde olmuştur. Brejnev ile yaptığı görüşmelerde Sovyetlerden silah talebinde bulunun Sedat, istediğine ulaşamaz. Detanta zarar verme niyetinde olmadığını açıkça Brejnev'e ileten Mısır heyetinin görüşleri Kremlin'de kabul görmez. Sovyetler sadece 30 MiG 25 gönderecekleri sözü verdi. Fakat 4 tanesi haricinde bu silahların Mısır'a ulaşması 1973'ü buldu. Sovyetlerin bu tutumu Sedat'ın yıpratma veya topyekûn bir savaş başlatmasını engelliyordu (Sedat, 1979: 300-302). Sovyetler de aslında statükoyu sürdürmenin yolu olarak Mısır'ın askeri bakımdan kendisine olan bağımlılığını kullanmanın işe yaradığını görüyordu.

Şubat ayında Sedat kendi girişimini açıklaması bir şok yarattı. Amerikan hükümeti bu durumu Sovyetlerin pozisyonunu zayıflatan bir durum olarak okudu ve Nixon ve Rogers Mısır'ı kazanmak adına desteklemeye hazırды. Fakat İsrail tarafı bu barış girişimini bir geri çekilme ve güvenliğınden taviz vermek olarak okumuştı. Nitekim Sedat'ın açıklamasının ardından ateşkes süresinin kısalığına vurgu yapan Golda Meir, tehlikeli olarak gördüğü ateşkesi “savaşın yenilenmesine eşdeğerdir” şeklinde okumuş ve bu kadar kısa bir sürede gerçekçi olmayan maddeler temelinde görüşmeyi kabul edemeyeceklerini ifade etmişti. Sedat'ın Kanal'ı açma ve Mısır askerilerini Kanal'ın doğu yakasına geçirme çabasının stratejik bir avantaj elde etme çabası olarak görmüştü (Israel's Foreign Policy, 1947-1974, Vol. I-II, Chapter XII, d. 29).

Rogers açısından bu diplomatik olarak ilerlemek için büyük bir fırsattı. İsrail'in sürekli garanti istemesi mevzuu hem Rogers'i hem de Nixon'u rahatsız etmekteydi. 25 ve 27 Şubat tarihleri arasında yapılan tartışmaların büyük çoğunluğu İsrail'in sürekli retçi ve ABD'nin şu anda taahhüt edemeyeceğı garantiler istiyor oluşu üzerinedir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 208, 25 Şubat 1971, d. 209, 26 Şubat 1971). Kissinger ise bu durumu tamamen Sovyetlere karşı Ortadoğu'da elde edilmiş bir avantaj olarak okumuş ve Mısır başta olmak üzere Sovyet müttefiklerinin davranışlarını değıştirme emaresi olarak görmüştü. Hatta bu durum Mısır'ın ABD'ye yakınlaşmasından daha fazla önemliydi. Ayrıca Ortadoğu'daki yerel müttefiklikleri birbirinden ayırıştırma fırsatıydı. Nitekim eğer hemen hareket edilmez ve biraz daha beklenirse, Mısır'ın bu girişimi üzerine, Suriye ve Golan meselesini konunun tamamen dışında tutarak ilerleme sağlanabileceğini düşünmekteydi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 203).

ABD yönetimi İsrail'in Sedat'ın girişimine olan olumsuz tutumuna rağmen Mısır'dan gelen bu olumlu sinyalleri kullanmak istedi. Ateşkes anlaşmasının son gününde Heykel üzerinden Sedat'ta gönderilen mesajda, Sedat'ın acil barış ihtiyacını anlamakla birlikte İsrail faktörü nedeniyle ateşkesin uzatılmasına ve zamana ihtiyaç duyduklarını bildirmişlerdi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 215, 7 Mart 1971). Nitekim Washington Çıkar Bölümü Başkanı Eşref Ghorbal, Kissinger ve Başkan Yardımcısı Harold Sounders arasında 25 Mart'ta gerçekleşen toplantıda, Ghorbal açık bir şekilde Amerika'nın Ortadoğu'ya yönelik açık bir politikasının olmaması ve Rogers'in çabalarının tamamen taktiksel olmasından şikayet etmişti (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 218, 25 Mart 1971). Nitekim toplantıda iki tarafta Kanal girişimine dair kesin bir sonuca ulaşmamakla

birlikte, ABD'nin mevcut statükoyu korumaktan başka bir politikasının olmadığı ortaya çıkmıştı. 1 Nisan tarihinde Nixon, Sedat'ta gönderdiği mektubunda Sedat'ın bu girişimini takdir etmekle birlikte, barış için ileriki günlerde daha fazla ilerlemelerin olacağını umduğunu ve ABD'nin bu fırsatları değerlendirmek için çabalayacağını söyler (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 219, 1 Nisan 1971). Nixon'un mektubu açık bir şekilde ABD'nin mevcut durumu değiştiremeyeceği mesajını da vermektedir.

ABD ile görüşmeler devam ederken Sedat'ın iç yapıda ve Sovyetlerle ilişkilerinde ciddi sıkıntıları mevcuttu. Mart 1971'de Moskova'ya yaptığı ziyaretinde (İsmail, 1987: 176) Sovyetlerden silah talebinde bulunmuştu. Talepte bulunurken bunun sadece İsrail ile askeri güç dengesini sağlamak adına istediğini, iki süper gücü karşı karşıya getirmek gibi bir niyetinin olmadığını ve Sovyet askerlerinin savaşta ölmesini istemediğini vurgular. Sovyetlerle temel çatışma noktalarından bir tanesi, Sovyet ileri silahlarını kimin kullanacağı idi. Sovyetler silahların kullanımını elinde bulundurduğu sürece Sedat'ın statükoyu değiştirme çabasında olamayacağını biliyordu. Sedat ise Sovyet askerlerinden ziyade aldığı silahları kendi personelinin kullanması ve kendisine hareket özgürlüğü sağlanmasını talep etmekteydi. Fakat Sovyetler silah sağlama noktasında ciddi sıkıntılar yaratmakla birlikte, Sedat'ı kalıcı bir başkan olarak görmemekteydi. Nitekim Moskova ile ilişkilerini bozmak gibi niyeti olmamasına rağmen, savaşta büyük oranda Sovyetlere bağlı, Sedat'a rakip ve Sovyet adamı olarak bilinen, Nasır'ın asıl halefi olarak lanse edilen Arap Sosyalist Birliği lideri Ali Sabri mücadelesi, Sedat'ı Sovyetlerle ilişkileri yeniden düşünmeye itmişti. Ulusal Meclisi, ASU Merkez Komitesi, istihbarat aygıtı gibi birçok kurum üzerinde etkisi olan Sabri'nin Sedat'ı düşürme çabası başarısız oldu. Sedat, Mayıs 1971'de Sabri ve çevresindekileri görevden uzaklaştırdı ve Mısır'daki iktidarını güçlendirdi.

ABD tarafında Kissinger'ın bütün muhalefetine ve İsrail'in Rogers'i kızdıran tutumlarına rağmen Rogers, Sedat'ın bu girişimini değerlendirmek istiyordu. Bunun üzerine Nixon Rogers'i Kahire'ye gönderdi. Rogers, Sedat ile Şubat'ta yaptığı teklif üzerinde bir anlaşmaya varma çabasına girecekti. 4-5 Mayıs 1971'de Rogers Kahire'ye vardı. 1953 Dulles'in ziyaretinden sonra ilk dışişleri bakanı ziyaretidir. Sovyetler Birliği, kendisini Mısır'ın başlıca ekonomik ve askeri tedarikçisi olarak sağlam bir şekilde yerleştirdiği bir vakitte bu ziyaret, Washington'un Ortadoğu'daki Sovyet kazanımlarını ne ölçüde tersine çevirmek istediğini ortaya koydu. Bütün bu konuşmaların sonuçsuz kalma ihtimaline

karşın, Mısır'ın Kanal'ı seyrüsefere açma çabasının işe yarayacağına Rogers'in inancı tamdı. 5 Mayıs'ta Sedat-Rogers toplantısında, Sedat Arap liderlerinin meseleyi İsrail-Arap çatışması tarihi gibi klasik bir giriş yapmaktan ziyade doğrudan konuya girmiştir (İsmail, 1987: 177-179).

Rogers yapılan görüşmede ABD'nin Mısır'daki Sovyet varlığından açıkça rahatsız olduğunu ifade etti. Sedat da açık bir şekilde Sovyetlerin askeri varlığını ülkesinden uzaklaştırma stratejisinin merkezi haline getirdiğini belirterek tartışmayı hızlandırdı. Sedat, Sovyetlere olan bağımlılığından şikâyet eder ve kendisinin milliyetçi olduğunu ve milliyetçi kalmak istediğini belirtir. Sedat'ın konuşmasında ülkesinden bahsederken Birleşik Arap Cumhuriyeti şeklinde değil de Mısır şeklinde ifade etmesi Rogers'in dikkatinden kaçmamıştır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 228, 8 Mayıs 1971). Sedat, başka bir ülkeye bağımlı olmak istemediğini, Sovyetlerle ilişkilerini sürdürme sebebinin aşağılanmadan kaynaklandığı söyler. Sedat, Sovyetlerden aldığı her şeye para ödemekten şikâyet ettikten sonra, Rogers'e elinizden geleni yaparsanız Sovyet askerlerini altı ay içinde ülkemden çıkaracağım gibi ciddi vaatlerde bulunur. Bu Sedat açısından büyük bir tavizdir. ABD'nin Ortadoğu'daki en büyük sorunu olan Sovyet varlığını bitirmeyi taahhüt etmekteydi. Sedat'ın bu mesajı Kudüs'e iletilir. Fakat İsraillilerin olumsuz tutumları Rogers'in meseleyi çözme konusundaki acizliğini ortaya koyar. Nixon, daha sonra Rogers'e yazdığı bilgi notunda İsrail'in 1957 sendromunu atlatamadığını söyler (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 227, 6 Mayıs 1971). ABD, İsrail'i ikna etme noktasında başarılı olamamasına rağmen, Sedat'ın bu tavırları ileriki zamanlarda kendisiyle çalışılabileceği algısını oluşturmuştur (Daigle, 2012: 173).

Washington'a dönen Rogers, Nixon'a İsrail'i gerekli esnekliği göstermesi gerektiğini çünkü Sedat'ın Ortadoğu siyasi manzarasını yeniden şekillendirecek kapasitede olduğuna inandığını söyler. Nixon'un bu noktadaki endişesi Sovyetlerle oluşturduğu ilişkinin bozulmasıydı. Eğer Sovyetler Mısır ile gizlice görüştüklerini öğrenirlerse Kuzey Vietnam'a yardımı artırabilirdi. Yine de Nixon, bunun Sovyetlerin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki varlığını zayıflatabilecek bir fırsat olarak gördü. 10 Mayıs'ta Ortadoğu konusunda Ehrlichman ve Haldeman ile yaptığı toplantıda Rogers ve Kissinger arasındaki rekabete atıf yaparak Rogers'in kendi oyununu oynamasına izin verilmesi gerektiğini söyler:

“100 milyon Arap varken sadece İsrail ile yola devam edemeyiz, Henry bu konuda yanılıyor sadece Yahudileri alamayız yanımıza. 500 milyon dolar ekonomik yardım yaptık, daha fazla istiyorlar. Bir diğer yüz milyon avans daha istiyorlar. Bu konuda çok ileri gittik. Bizden onlara bunu vermemizi ve Süveyş’i veya başka bir şey açma konusunda lanet bir şey yapmamamızı bekliyorlar. Anlamayacaklar. Kissinger’ı İsrail konusundan uzak tutun. Onu sadece Vietnam, Sovyet-Amerika ilişkileri ve Çin üzerinde tutmalıyız” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 232, 10 Mayıs 1971; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 233, 26 Mayıs 1971).

Nixon İsrail’i bu konuda zorlamazsak, Sedat’ın tekrar Sovyetlere dönmesinden endişeleniyordu (Daigle, 2012: 180).

Ali Sabri ve avanesini tasfiye ettikten sonra Sedat’ın radikal hareketleri Sovyetleri rahatsız etti. Kremlin’in temel dış politika hedefi, Sovyetler Birliği’nin ekonomik kaynaklarını tüketecek bir silahlanma yarışından kaçınma çabasıyla ABD ile yumuşama aramaktı. Washington ile bir anti-balistik füze anlaşması, Berlin’in nihai statüsü konusunda uzun süredir devam eden farklılığı sona erdirecek bir anlaşma ve ertesi yıl Nixon ve Brejnev arasında üst düzey bir zirve toplanması konusundaki müzakereler meyve vermek üzereydi. ABD’nin Sedat ile birlikte ilerlemesini önlemek için bu konulardan taviz vermek Sovyetlerin yararına değildi. Sovyetler Mısır’ı İsrail karşısında askeri ve ekonomik her türlü desteklemişti ve Mısır’ın bu konularda oluşturduğu sorundan rahatsızdı. Özellikle ABD’nin Mısır ve Ürdün’ü kapsayan bir barış çabasında olması Kremlin’i rahatsız etmekteydi. Brejnev bu noktada Sedat’ın ABD ve Sovyet detant çabalarını boşa çıkaracak ve çatışmaya yol açacak bireysel davranışlarda bulunmasını önleme niyetindeydi.

Brejnev Sedat’ın İsrail ile kendisinden bağımsız olarak ateşkesi uzatmasından rahatsızdı ve Sedat’ın Mart 1971 Moskova ziyaretinde dile getirmişti. Bunun neticesinde Moskova, bölgedeki konumunu koruyacağına inandığı ve İsrail, Mısır ve ABD üzerinde baskı oluşturacağını düşündüğü “Sovyet-Mısır Dostluk ve İş birliği Anlaşması”nı 27 Mayıs’ta Sedat’a imzalattı. Birkaç gün içerisinde Mısır ve ABD’nin görünüşteki yakınlaşmasının yerini Sovyetler Birliği ile on beş yıllık bir “dostluk” anlaşması aldı. Moskova’nın bu noktada detantı riske etmeye hazır olduğunu gösterdi. Sedat, anlaşmanın ardından ABD yetkililerine anlaşmanın mahiyetini çok fazla abartmamalarını söyler (FRUS, 1969-1976,

Vol. XXIII, d. 235). 15 yıllık bir dostluk anlaşması Doğu Akdeniz’de Sovyet tehdidini ABD için çok daha vahim bir duruma getirirdi. Ama sonraki süreçte devam eden ABD-Mısır müzakereleri ve Sedat’ın taahhütleri, bu anlaşmanın zoraki ve Mısır-Sovyet ilişkilerini kurtarma çabası olduğu anlaşıldı. 8 Haziran’da Camp David’de bir araya gelen Dobrynin ve Kissinger konuşmasında, dostluk anlaşması konusunda Dobrynin, Kissinger’a “Sovyetler Birliği’ni Ortadoğu’dan gerçekten atabileceğinizi düşündünüz mü” (Daigle, 2012: 190)³¹ der. Dobrynin’nin bu alaycı konuşmasında rağmen ABD, Çin ziyaretini açıklamak üzereydi. Nixon, Kanal üzerinde geçici bir anlaşma noktasında Rogers’a bastırması için tam yetki verdi ve Sisco’yu İsrail’i ikna etmek için Kudüs’e gönderdi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 243, 16 Temmuz 1971). Meir geçici anlaşma fikrine yapılan bütün müzakereler boyunca ikna edilemedi.

Sovyetler dostluk anlaşması ile hem ABD hem de Mısır üzerinde bir baskı oluşturmak isterken, 15 Temmuz 1971’de Nixon’un Kissinger’ın Çin ziyareti ve ABD’nin Çin açılımını açıklamasıyla Sovyetler kendilerini büyük bir çıkmazda buldu. ABD’nin Çin açılımını açıklaması Sovyetleri kendisini yalnız ve sıkışmış hissetmesine neden oldu. Bunun üzerine detant görüşmelerine ve detantın asıl odağı olan başkanlar zirvesinin tarihini belirleme noktasında acele etmeye başladılar. Nitekim 12 Ekim 1971’de Mayıs 1972’de Moskova’da Nixon ve Brejnev’in detantın ilk zirvesini gerçekleştireceklerini açıkladılar.

Zirve tarihi açıklandığında Mısır’ın karşı atak yapacak gücü yoktu. Sovyetlerden de böyle bir destek yoktu. Pek çok Sovyet bürokratı Mısır’ın bir atakla zirveyi gölgelemesinden korkuyordu. Nixon ile görüşmeleri uzun zamandır aranan kişisel ve siyasi bir hedef olarak gören Brejnev için Ortadoğu savaşın patlak vermesi olasılığı büyük bir engeldi. Sedat’ın daha fazla saldırı silahı çağrısına direndi, Mısır’ın askeri hedeflerini desteklemeyi reddetti ve zirveden önce başka bir Arap-İsrail savaşının patlak vermesini önlemek için ne gerekiyorsa yapmaya hazırdı. Sedat’ın askeri yeteneklerini sınırlandırmak için Mısır’daki tüm Sovyet askerleri danışmanlarını geri çekmekte dahil. Böylece, zirveye yaklaşan aylarda hem Sovyetler Birliği hem de Mısır, tamamen farklı nedenlerle bir Ortadoğu barış anlaşması için acele ediyordu. Brejnev, Birleşik Devletler ile detant için bir Arap-İsrail anlaşması istedi. Sedat ise yumuşamanın kendisini İsrail ile sürekli bir savaş çıkmazında

³¹ CIA Sedat’ın Dostluk anlaşmasını imzalamasını Sovyetlere Mısır’daki pozisyonlarını yeniden değerlendirmek için fırsat olarak okumuştur. Ayrıca Mısır ve Sovyet ilişkilerinin limoni olduğunu gösterdiğini ifade ederler (“Development in Egypt”, CIA, 14 Mayıs 1971).

bırakmasını önlemek için bir anlaşma istedi. İkisi de birbirlerine güvenmiyorlardı ve her ikisi de dostluk ve iş birliği geçmişlerine rağmen diğerini bir anlaşmaya zorlamaya istekli görünüyordu. Zirve yarışı başlamıştı.

2.2.2.2.1972 Moskova Zirvesi ve Sovyet Personelinin Mısır'dan Tasfiyesi

29 Eylül Çarşamba günü süper güçlerin Moskova'daki detant zirvesini düzenleme niyetlerini açıklamalarından iki hafta önce, Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko, Nixon ile görüşmek için Beyaz Saray'a geldi. Kremlin'in Çin Açılımı sonrasında ilişkileri geliştirmek istediği açıktı. Çin-ABD ilişkileri gelişmeden önce detantı ile kendisini güvene almak isteyen Sovyetler, Küba füzeleri, Ürdün Krizi gibi ikili ilişkileri rahatsız eden küçük meselelerle durumu ağırlaştırmak istemiyordu. Bu nedenle Gromyko, Nixon'a Kremlin'in ABD ile barış içinde yaşamak istediğini söyledi. Detanta ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine ek olarak, Gromyko, Ortadoğu'da ABD-Sovyet ortak planına dair gizli planını Nixon'a açtı. Plan ABD yönetimi için büyük bir şok olmakla birlikte Sovyetlerin detanta olan ihtiyacını da ortaya koymaktaydı. Ortadoğu meselesini de aynı diğer uluslararası meseleler gibi Kissinger ve Dobrynin gizli kanalına taşımak istiyorlardı. Hemen ardından Gromyko, Sovyetlerin Ortadoğu'ya dair anlaşma teklifini sunar: İsrail birlikleri işgal altındaki tüm Arap topraklarından “tamamen çekilmesi” karşılığında, Sovyetler Birliği tüm organize askeri birliklerini Ortadoğu'dan çekmeyi kabul edecekti. Kremlin, ihtilaf tamamen çözüldüğünde Arap devletlerine gelecek silah sevkiyatını yasaklayacaktı ve Moskova, Araplar ve İsrailliler arasında gelecekteki herhangi bir barışta siyasi ve güvenlik garantilerine katılacaktı. Bu maddelerin tümü, geçici anlaşmanın nihai bir anlaşmaya varılacağına dair hükümler içermesi koşuluyla geçici bir anlaşmanın parçası olarak yürürlüğe girecekti. Gromyko, Brejnev'in zirve öncesinde başka Ortadoğu çatışmasının detantı yıkmasını engellemek istediğini söyler. Ama Sovyetler askerlerini geri çekmeye yanaşmakla birlikte İran'daki Amerikan birliklerinin de çekilmesini ön koşul olarak sunuyordu (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 251, 29 Eylül 1971; FRUS, 1969-1976, Vol. XIII, d. 351, 9 Ekim 1971; FRUS, 1969-1976, Vol. XIV, d. 4, 15 Ekim 1971). Anlaşma her iki taraf içinde olumlu olmakla birlikte ABD yönetimi Nisan 1971'de Irak ile Mayıs 1971'de Mısır ile dostluk anlaşması imzalayan Sovyetlerin neden böyle bir taviz verdiği noktasında şüpheleri vardı. Kissinger'a göre ise bu Moskova'nın ABD ile doğrudan bir cepheleşmeye düşebilecek durumda kendi güçlerini kullanmaktan imtina etmesi ve Mısır söz konusu olduğunda

Washington'un bağlantı politikasının işe yaradığı ve Sovyetlerin kendi çıkarları aleyhine taviz vermesidir (Kissinger, III, 2021: 346). ABD'nin Çin kartının farkında olan Kremlin yönetimi yavaş yavaş Üçüncü Dünya Ülkeleri aleyhinde ve kendi uluslararası çıkarlarını önceleyen davranışlar sergilemeye başlamıştı.

Meir, Dayan, Eban ile yapılan görüşmelerde İsraililer Sovyetlerle ilişkilerini düzeltmeye istekli olmalarına rağmen statükoyu değiştirmeye niyetleri yoktu. Kissinger bu durumda Ortadoğu diplomasisine doğrudan dahil oluyordu. Kissinger meseleye dahil olduğunda Washington'da da statükonun değişmesi pek arzu edilmiyordu. 1972 sonbaharında Amerikan genel seçimleri vardı ve Nixon, Yahudi gruplara rağmen İsrail'e baskı yapamazdı. Beyaz Saray'ın Çin'e yaptığı ziyaretle ve Kasım seçimlerinden önce Vietnam'ı nihayete erdirmeye çabası, Ortadoğu'da bir çözüme ulaşmanın zorluklarını ağırlaştırdı. Bu düşünceler ışığında Kissinger, Gromyko'nun önerisi doğrultusunda kapsamlı³² bir Ortadoğu anlaşmasının en azından 1973'e kadar uygulanamayacağını savundu. Kissinger 5 Kasım'da gizli olarak Gromyko'un sunduğu teklifi Rabin üzerinden İsrail'e iletti.³³ İsrail için bu Sovyetlerin başka bir komplosu ve iki güç görüşmelerinin bir tezahürüydü. Rabin planı sevmemiş ve 1957'de yapılan hataya tekrar düşmek istemiyordu. İsrail istihbaratına göre Sovyetler iki hafta önce Mısır'a yeni silah sağlamıştı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 257, 9 Ekim 1971; Rabin, 1979: 203-205). Meir resmi cevabını vermek için Washington'a 30 Kasım'da geldi. Nixon'a baskı yapmaya ve Sovyetlere güvenilmeyeceği telkinlerinde bulundu (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, 267, 268, 30 Kasım 1971). Meir kapsamlı bir anlaşmadan ziyade geçici bir anlaşmaya odaklanılması konusunda Nixon'u ikna etti (Diagle, 2012: 206).

Brejnev'in teklifine üç ay cevap verilmedi. Brejnev sabırsızlanır ve Ocak 1972'te Nixon'a yazar. İsrail'in suçları ve Ortadoğu'da tansiyonun hassas olduğunu söyler. Dobrynin, Kissinger ile üç toplantı yaptıktan sonra, ABD'nin Çin ziyareti ve seçimlere odaklandığını söyler. Kissinger, zirve öncesi hazırlıklar için Nisan'da Moskova'ya gelir. O zamana kadar, Çin ziyaretinin Beyaz Saray'ın çok gerisinde kalacağını biliyordu ve

³² Gromyko'nun önerisinin "kapsamlı barış"a odaklanması ABD için ayrı bir sorundu. Nitekim 30 Eylül'de Kremlin'in teklifinden emin olmak isteyen Nixon, Kissinger'ı Gromyko ile görüşmeye göndermiştir. Yapılan toplantıda Kissinger açıkça "hiçbir Amerikan başkanı bunu başarmak için gerekli olabilecek baskılara giremez" der (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 252, 30 Eylül 1971).

³³ İsrail ile müzakereler sürerken diğer taraftan Dışişleri Bakanı Riyad üzerinden Mısır ile müzakereler sürüyordu. Mısır'ın temel endişesi bunun statüko olmasıydı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 253, 254, 255).

ABD'nin Vietnam konusunda iş birliği için çok daha çaresiz olacağını, Kissinger'ın Ortadoğu'da uzlaşmaktan başka seçeneği olmayacağı düşünülüyordu. Ama bunun tam tersi doğrudur. ABD'nin Çin ve Vietnam açılımları en çok Moskova'yı tedirgin etmişti. Kissinger'ın Nisan ziyaretinde asıl konular SALT, Avrupa güvenliği ve dolaylı yoldan Ortadoğu idi. Ortadoğu çoğunlukla Sovyet odağıydı, ABD, SALT ve Vietnam konularında iş birliği üzerinde duruyordu. Ortadoğu konusunda bir ilerleme olmadı.

Kissinger'ın ile 22 Nisan'daki ikinci görüşmelerinde Brejnev, Kissinger'a resmi Sovyet Ortadoğu pozisyonunu yansıtan bir belge uzattı: Ortadoğu'da nihai anlaşma için İsrail'in 1967 sınırlarına dönmesi, İsrail sınırlarının her iki tarafında da muhtemelen Birleşmiş Milletler'den askerler ve askeri gözlemciler tarafında desteklenen askerden arındırılmış bölgelerin kurulması. Teklif şaşırtıcı şekilde Nixon'a bahsedilen Sovyet askeri çekilmesinden bahsetmiyordu. Ama Gromyko teklifin halen masada olduğunu Kissinger'a söylemişti. Konu Nixon ve Brejnev zirvesine ertelendi ama Kissinger, meseleyi sonbahara erteleme niyetindeydi. ABD yönetimi biraz daha ilerleme sağladıklarında Sovyetler ve Mısır'ın arasını açabileceklerine inanmıştı. Nitekim Sovyet davranışlarına dair 9 Kasım 1971'de Nixon ve Kissinger arasındaki konuşmada Kissinger, SALT, Zirve ve Vietnam'a odaklanmak gerektiğini söyler. Nixon ise, “onların Ortadoğu barışı istediğini hissettin. Öncelikle bunu istiyorlar çünkü bizimle çatışma istemiyorlar. İkincisi Mısır'da sorumluluk istemiyorlar. Çin ile uğraşırken özellikle bizimle problem istemiyorlar” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 269).

Mayıs 1971'de Podgorny Mısır'a gelir ve Sovyet-Mısır dostluk anlaşması imzalanır. Podgorny Moskova'ya döner dönmez Mısır'ın saldırı silahları talebinin hemen yerine getirileceğini söyler (İsmail, 1987: 183). Ama Sedat 1971 yılının sonunda şunları söyler: “Anlaşma 1971 Mayıs sonuydu, Haziran, Temmuz,³⁴ Ağustos, Eylül, Ekim geldi ve Podgorny'nin verdiği hiçbir vaat gerçekleşmedi.” Sovyetlerin bu süreçte kendisine cevap vermemesinden şikayetçidir. “Bir kabir gibi suskundurlar... Sovyet sefirini birçok kez davet ettim, Sovyetlere birbiri ardına heyetler gönderdim fakat bana cevap vermediler, sadece hayalde mevcut olan şahıslarla iletişim kuruyor gibiydi” (Sedat, 1979: 307-308). Sovyetlerle ilişkilerindeki bu soğukluk büyük oranda Sedat'ın Sudan'da komünist

³⁴ Temmuz 1971'de Mısır Dışişleri Bakanı Muhammed Riyad Moskova'yı ziyaret eder ve savaş durumunun yeniden başlatılması gerektiğini söyler. Fakat Brejnev destek verme noktasında mütereddittir. Daha sonra Gromyko ile yaptığı görüşmede 1971 yılı sonuna kadar askeri harekat başlatma kararını bildirir (İsmail, 1987: 183).

grupların darbesine karşı Cafer Numeyri’i desteklemesidir. Bu davranışı Sovyetlerden cevap ve taleplerini almamasında etkilidir. Sovyetlerden gelen mektupta, Kremlin 11 Ekim’de Sedat’ı Moskova’da görmek isterler. Sedat, 1971’i karar yılı olarak ilan etmişti ve harekete geçebilmesi için Sovyet silahlarına ihtiyaç duyuyordu. Amerika ile detant konusunda ilerleme sağlayan Sovyetler ise bir çatışmanın çıkmasını engellemek için sürekli Sedat’ın bu taleplerini görmezden geliyor ve işi yokuşa sürüyorlardı. Temmuz ayında Fevzi’nin 1971 yılı sonunda savaşı başlatmaya dair kararı bildirmesi Sovyetleri endişelendirmişti. 11-13 Ekim tarihleri arasında Sedat’ın Moskova ziyareti sırasında iki ülke Mısır’ın gelecek planlarını tartıştılar. Süveyş’teki mevcut halin devamı, ABD’nin kademeli barış girişimi gibi. Süveyş’le ilgili anlaşmada baskıcı olma kararı alındı. Neticede ziyaretin hedefi Mısır ve Sovyet ikili ilişkilerini güçlendirmek, Mısır ve Amerika’nın son girişimlerini sürdürmek için görüş alışverişinde bulunmaya devam etmek olarak belirlendi. Mısır ayrıca, İsrail ile askeri dengenin sağlanması noktasında ısrarcıydı. Buna rağmen Sovyetler Birliği, 1967’deki kayıplarını ve şimdiki kazanımlarını düşünüyordu. 1970’te Mısır askeri zayıflığı Moskova’yı savaşa doğrudan dahil etmeye itmişti. Bu şartlarda Sovyetlerin askeri dengeyi sağlama niyeti yoktu. Bunun yerine Suriye cephesini güçlendirme niyetindeydi. 1970’lerden itibaren Sovyetler şüphe içindeydi. Sedat’ın Sudan’da Numeyri’yi desteklemesi, Mısır’ın doğrudan ABD ile görüşmesi, Sovyetlerin bölgedeki rolleri ve Mısır ile ilişkilerinin geleceği konusunda kaygılanmalarına neden oldu (İsmail, 1987: 189; Heikal, 1978: The Gulf Widens bölümü; Dawisha, 1979: 58-61).

Sedat, 17 Eylül’de 4 Şubat’ta belirttiği üzere İsrail’in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi için gerekli hazırlıkları yapmaya ve savaşa isteğini tekrar ortaya koymuştu. Sedat’ın bu konuşmasında aynı zamanda Amerika’nın Mısır’ın topraklarına ulaşma noktasında çabalarını desteklediğini ve bunun Sovyetlerle ilişkilere bağlı olmadığını ifade eder. Sedat’ın bu noktadaki temel kaygısı karar yılı olan ilan ettiği 1971’in neticesiz bitmesiydi. İsrail, 1971’in sonlarında Süveyş Kanalı’nın açılması ve kademeli barışa dair kendi şartlarını sundu. Önerilen maddeler büyük oranda Mısır’ın görüş ve isteklerine aykırıydı: Mısır eğer kademeli anlaşmaya imza atarsa bütün tarafların gemilerine izin vermek şartıyla Süveyş Kanalı’nı seyrüsefere açmalıydı. Süresiz olarak ateşkes ilan edilecek, İsrail birlikleri yeni bir hatta çekilecek ve Mısır birlikleri Kanal’ın doğu yakasına geçmeyecekti. Bunun üzerine Ulusal Güvenlik Kurulu’nu toplayan Sedat,

maddi olarak baskı yapacak durumda değiliz, aynı zamanda İsrail'in davranışlarını değiştirme noktasında askeri olarak da denge sağlanmadığını belirtir. Bu noktada Sovyetler ve Amerika'nın Mayıs 1972'deki zirvesini beklemek ve Sovyetlerin ABD'yi denge sağlama noktasında ikna etmekten başka şansımız yok der. Kasım 1971'de Sedat, zirve öncesinde ABD'nin desteğini elde etmek için İsrail'e 3 Şubat'taki Jarrign teklifini kabul etmesini önerir. ABD buna rağmen İsrail'e silah göndererek ve teklifi çekerek cevap verdi. 1971'in sonunda Pakistan ve Hindistan Savaşı'nın patlak vermesi, Mısır'ın 1971 yılındaki hedeflerini ertelemesine neden oldu (İsmail, 1987: 192-193).³⁵

Sedat Şubat 1972'de Moskova'yı ziyaret eder ve Brejnev ve Kosigin ile görüşür. Aralarındaki konuşma sert geçmiştir. Bu ilişkilerin kötüleştiğinin göstergesiydi. Tupolev TU 22 süpersonik bombardıman uçağının yanı sıra Süveyş Kanalı'nın geçişi için duba köprüleri de dahil olmak üzere Mısır'a vaat edilen silahların gönderilmesi tekrar tekrar başarısız olunması konusunda anlaşmazlık çıktı. Brejnev, Nixon'ın Moskova ziyareti öncesinde Ortadoğu'da çatışma istemediği için teslimatları kasten durdurduğunu itiraf etti. Ancak Sedat, zirve öncesinde sabırlı olur ve düşmanlığa başvurmaya, Mayıs ayında (zirvede) Washington'a baskı uygulayacağına dair ve geçici olarak Mısır liderini yatıştırmak için Sovyetler, yıl sonuna kadar Kahire'ye 100 MiG-21, 200 tank ve 20 TU-22 gönderme sözü verdi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 286 (8 Nisan 1972)). Ancak Sedat bunu onu yatıştırmak için başka bir girişim olarak gördü.

Sovyet yardımı olmadığı için Sedat, Mart ayında Muhammed Riyad'ı Çin'e gönderir. Fakat Çin'in modern silahlar sunmasının imkanı yoktur. Ertesi ay Sedat, 1967 Savaşı sonrasında İsrail ile diplomatik ilişkileri kesmeyen tek Doğu Avrupa ülkesi olan Romanya lideri Nicolae Çavuşesko'dan Meir'e İsrail'i tanıyan ilk Arap ülkesi olmaya kararlı olduğu mesajını iletmesini istedi. Meir bu isteğe olumlu cevap vermiş olmasına

³⁵ Nitekim yerel Mısır gazeteleri de savaş yok barış yok durumun değiştirmeye dair hiçbir kesimden bir girişimin olmadığını, Kanal'ın bir süre daha kapalı kalmaya devam edeceğini söyler. Al-Ahram, 20 Kasım 1971. Aynı şekild Al-Ahram'ın sayfalarına yansıdığı şekilde diplomatik çabaların boşa çıkması Mısır'ın askeri hareketi düşünmeye itmiştir. Mısır ve Suriye arasında Arap Ortak Savunma Ligi'nin oluşturulması, Al-Ahram, 24 Kasım 1971; Mısır Savaş Bakanı Korgeneral Ahmed Sadık'ın Şam ziyareti ve Hafız Esad ve Suriye Genelkurmay Başkanı Mustafa Talas ile görüşmesi ve tarafların Suriye-İsrail sınırını ziyaret etmesi, Al-Nahar, 17 Aralık 1971; Enver Sedat ve Libya'nın yeni Lideri Muhammed Kaddafi arasında İsrail ile savaşa dair görüşme, Al-Ahram, 25 Aralık 1971. 29 Aralık'ta Mısır Savaş Bakanı Sadık'ın "bölgelyi kurtarmanın tek yolu savaş" şeklinde açıklaması, Al-Ahram, 29 Aralık 1971, ve Mısır Ordusu'nun 31 Aralık'ta Süveyş çevresinde geniş askeri manevralar yapması, Al-Ahram, 31 Aralık 1971, Mısır'ın rahatsızlığını ortaya koymaktadır. Nitekim 31 Aralık'ta Al-Ahram'daki haftalık yazısında Sovyet-ABD yumuşamasını ele alan Heykel, tarafların yanlış hesap içerisinde olduğunu, bunun ileride büyük çatışmalara yol açacağını çünkü "yeni yılın Mısır'ın topraklarını kurtarmaktan çok iradesini kurtarma yılı olacağını" söylemiştir. Al-Ahram, 31 Aralık 1971.

rağmen Sedat, geri dönüş vermemiştir. Sedat, böyle bir durumda Suriye ve Ürdün’ü savaşa tekrar ikna etme imkanı olmazdı ve ülkede konumunu sağlamlaştırmak için biraz daha zamana ihtiyaç duyduğunu fark etmiş olması ihtimal dahilindedir (Finklestone, 2007: 94-95). Üç hafta sonra Sedat, zirvede Ortadoğu meselesinin nasıl ele alınacağını danışmak için Moskova’ya tekrar gitti. Sedat halen Rogers’in sunduğu ve İsrail’in Süveyş’ten kısmi çekildiği anlaşmadan yanadır. Ancak zirvede bu sağlanamazsa, Sovyetlerin 1967 sınırlarına dönüşü savunması ve en önemlisi “savaş yok barış yok” koşullarının kabul edilemezliğinden taviz vermemesi gerektiğini vurguladı. Fakat Brejnev, Amerikan seçimleri nedeniyle Nixon’un 1973 yılına kadar İsrail’e baskı uygulayamayacağını gayet iyi biliyordu. Sedat Nisan 1972’deki Moskova ziyaretinden nispeten ümitli ama elleri boş döndü.

Kissinger seçim yılında Krizleri engellemek amacıyla Ortadoğu diplomasisine dahil oluyordu. Sedat’ın Moskova ziyaretlerine dair görüşleri, Mısır-Sovyet ilişkisinin Nasır dönemi gibi olmadığı yönündedir. Sedat’ın gelişmiş silahlar ile diplomatik ve askeri destek talepleri zirve dolayısıyla Sovyetlerde kabul görmüyordu. Kissinger, Mısır’ın detant ve ABD-Sovyet zirvesi nedeniyle ciddi bir “detant kriziyle” boğuştuğunu iyi bir şekilde fark etmişti. Bu nedenle ABD’nin Mısır ile ilişkilerini geliştirme vaktinin geldiğine inanıyordu. 16 Eylül 1971’de eski öğrencisi ve aynı zamanda prestijli bir gazeteci ve el-Ahram’ın genel müdürü olan Ali Hamdan el-Cemmal ile görüşme yapar. Kissinger, el-Cemmal’ın kendisini Sedat’ın sırdaşı Heykel ile görüştürmesini istemişti. Fakat Heykel toplantı davetini reddeder. Bu nedenle Kissinger, 1972 baharına kadar Kahire ile güvenilir bir kanal bulamamıştı (Kissinger, III, 2021: 339).

Mısır ve Sovyetler arasındaki rahatsızlığı artırma niyetinde olan Kissinger, Nisan 1972’de Mısır ve Beyaz Saray arasında gizli bir kanal açtı. 5 Nisan’da bir üst düzey Mısırlı subay, Kahire’de bulunan bir Amerikalı yetkiliye, Mısır’ın ABD ile halihazırda devam etmekte olan diplomatik kanallardan memnun olmadığını söyledi. Buna göre dışişlerini devre dışı bırakarak başkanlar düzeyinde iletişim kurulmalıydı. Mısırlılar Helms veya Kissinger’ın Kahire’yi ziyaret etmesini istiyordu. Buna alternatif ise Sedat’ın Ulusal Güvenlik Şefi Hafız İsmail’in Washington’a gelmesiydi. Moskova görüşmeleri ve zirve hazırlıkları sürerken Mısır’a cevap verilmemişti. Bunun sebebi Nisan ayında Sedat’ın Moskova ziyaretinde ABD cevabını Kremlin’e sızdırma korkusuydu. ABD’nin cevabı Nisan sonunda ulaşmıştı: Mısırlı bir yetkilinin Washington’da ağırlanması istenmekteydi ama

bu zirve sonrasında gerçekleşecekti. Bu Sedat'ın zirveye dair endişelerini artırmaktaydı. Çünkü Moskova'nın Mısır'dan kendilerine itaat etmelerini, asgari risk ve etkisiz bir Arap programı ile statükoyu devam ettirmelerini istiyordu. Kissinger'a göre bu durum 22 Mayıs'tan sonra Mısır-Sovyet ilişkisini "birbirine güvenen eşit ortaklardan ziyade hamisinden büyük endişe duyan bir ülke vasfına dönüşmüştü" (Kissinger, III, 2021: 349). Nitekim 22-26 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşen Nixon-Brejnev zirvesinde diğer uluslararası konularda ciddi ilerleme sağlanmasına rağmen Ortadoğu daha tali bir mevzu olarak kalmıştır. Gromyko ve Kissinger'ın hazırladığı Ortadoğu bildirisi, barışçıl çözümü teşvik etmekten ve Jarring Misyonunu onaylamaktan başka bir işe yaramayan bir metindi. Bildiride hiçbir şekilde somut esaslara yer verilmedi (Study of US-Soviet Summits, CIA, s. 22; FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 292).³⁶ Diğer müzakerelere yönelik herhangi bir yönerge de bulunmuyordu. Bu yumuşak bildiri Sedat anılarında "sersemletici şok" olarak vurgulanmıştı. Bildirinin Sovyet-Mısır ilişkilerinde ciddi ve kesin bir darbe indirdiği sonradan ortaya çıkacaktı.³⁷ Zirvede ayrıca ABD'nin Sovyetlerle olan ticari ilişkisini Sovyetlerin içeride bazı değişiklikler yapması ve Yahudi göçüyle ilişkilendiriliyordu. Moskova zirvesinde Yahudi göçü kısmen serbest bırakılmış, ikinci zirve öncesinde ise Yahudi göçünün çıkış vergilerinin kaldırılması gündeme gelmişti. 1969'da 400 olan göçmen sayısı 1972'de 35 bine çıkmıştı (Kissinger, III, 2021: 319-320; Dobrynin, 1995: 270). Sedat'ın en büyük tepkilerinden biri de buna olmuştur. Sovyetlerin düşmanlarının demografik olarak güçlenmesine müsaade etmesiydi. Sedat'ın en rahatsız olduğu nokta Sovyetlerin ABD ile yaptığı anlaşmalarda müttefiklerinin çıkarlarına karşı pasifliği idi (Nelson, 2019: 118).

Zirve öncesi 10 Mayıs'ta Mareşal Greşko Mısır'a gelir ve Mısır'a gerekli silahları sağlayacağı sözü verilir. Fakat Sedat bunu tamamen Sovyetlerin Ortadoğu'da gücünü gösterme ve Ortadoğu'da temellerinin sağlam olduğunu ABD'ye gösterme çabası olarak okur. Sedat, zirve sonrasında barışçıl bir çözüm olmazsa askeri hareket başlatacağını

³⁶ Nixon'un hatıratlarında Moskova zirvesinde Ortadoğu'ya dair bilgi bulunmamaktadır, çünkü bahse konu bir tartışma veya gelişme olmamıştır. Bkz. The Memoirs of Richard Nixon, s. 460-464; Onaylanan metin için bkz. "Basic Provisions for a Final Settlement in the Middle East," FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 291 (tarihsiz).

³⁷ Sovyet zirvesi öncesinde Helms'in eline Sedat'ın Brejnev'e gönderdiği ve içinde zirveden bir karar çıkmaz ise İsrail ve ABD'nin mevcut durumu sonsuza kadar dondurabilirler, bunun Sovyet pozisyonuna vereceği zarar ve Sovyetlerin Yahudi göçüne izin verme noktasındaki istekliliğine dair şikayetleri içeren bir mektup geçmiştir. ABD'nin zirvede Ortadoğu meselesini dışarda bırakması bu tür bilgilerden de kaynaklıdır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 289, 22 Mayıs 1972).

Brejnev’e açıkça ilan etmişti. Nixon ve Brejnev’in Moskova zirvesinde yayınladıkları ilk beyanda Ortadoğu’da askeri gevşemeyi açıkça belirtmişlerdi. Sedat buna çok kızmıştı: “Bu bizim için şiddetli şoktu, çünkü bizler daha önce söylediğimiz gibi İsrail’in müttefiki (ABD) İsrail’i on kat desteklerken, bizimki (Sovyetler) ise bu durumda askeri istirahati önemsiyordu, bu bizim açımızdan İsrail’e teslim olmaktı” (Sedat, 1979: 312). Mısır 1972 yılında ciddi bir iç krizle karşı karşıyaydı ve Sedat, hasmını yenme ve içte büyük bir kalkınma vaadini yerine getirmemişti. Mısır halkı ciddi bir ekonomik zorlukla boğuşuyordu. 1972’in başlarından itibaren süren öğrenci ayaklanmaları hem ekonomiyi hem de savaşın olmaması durumunu Mısır’da ciddi olarak eleştiri haline getirmişti (Fehmi, 1985: 19; İsmail, 1987: 201).

Hafız İsmail, Mayıs ayındaki zirveye dair şu ifadeleri kullanır:

“Moskova’daki Amerika Sovyet zirvesi tamamlandı. Zirvenin sonuçları süper güçler kendi aralarındaki ilişkilerde yeni ilkeler belirlediler, stratejik silahların sınırlandırılması noktasında anlaşmaya varıldı, ama Ortadoğu sorunu müzakerelerde mütevazı bir yer edindi. Amerika’nın konuyu tam olarak ele almaya hazır olmadığını gösterdi. Sonuçta yayınlanan belge Ortadoğu açısından klasik şeyleri tekrar ediyordu. Bu da bize yeni strateji belirleme zorunluluğu doğurdu.”

İsmail ayrıca Brejnev’in Sedat’a zirve sonrasında gönderdiği mesajda “bir facia olmadı, Sovyetler böyle hareket ederek gelecek seçimlerde Nixon’un kazanmasını ve ittifakı tamamlamasını sağlamak peşinde, ABD şu anda Vietnam meselesiyle ilgileniyor ve o çözüldükten sonra Ortadoğu’ya tam olarak odaklanacaktır” (İsmail, 1987: 213) ifadelerini kullanır.

Hafız İsmail’in Mısır yeni bir strateji belirlemek gerektiğini anladı şeklinde söylemi, zirve ile aynı süreçte gerçekleşen Mısır’ın önde gelen gazetesi el-Ahram’da Siyasi ve Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından 18 Mayıs’ta düzenlenen güçlü bir seminerin odak noktası oldu. Nasır ve Sedat’ın en yakınında bulunan Muhammed Heykel, seminere başkanlık etti. Müsteşar ve 1973’ten sonra Mısır Dışişleri Bakanlığı yapacak olan İsmail Fehmi’nin de bulunduğu birçok dışişleri bakanlığı temsilcisi seminere katıldı. Ortadoğu’da Arap ülkelerinin Vietnam’ın yaptığı gibi süper güçler üzerinde bir etki yaratmaması nedeniyle konunun zirve gündeminde “düşük öncelikli” olarak kalacağı vurgusu yapıldı. Bu nedenle, Nixon-Brejnev görüşmelerinin, tarafların politikalarını takip

ettikleri genel uluslararası iklimi değiştirmediği sürece, Arap-İsrail atışması üzerinde herhangi bir etkisi olması pek olası değildi. Al-Ahram semineri, Ortadoğu’daki “savaş yok barış yok” durumunu her iki süper gücün de çıkarına hizmet ettiği konusunda hem fikirdi. İsmail Fehmi de dahil olmak üzere Mısırlı yetkililer, Mısır’ın Arap-İsrail atışmasının uluslararası bir oyunun parçası olmasını istemediği konusunda ısrar etti. Fahmi, süper güçlerin “barış yok savaş yok” durumunu sürdürmesine katkıda bulunduğunu ve Ortadoğu’da kalıcı bir barışı onlar için düşük önceliğe sahip olduğunu belirtir. İki süper güç şimdi yeni yakınlaşmalarını korumakla meşgul olacaklarından detant muhtemelen bu önceliği daha da azaltacaktır. Sonuç olarak Sovyetler, Mısır’a İsrail ile yeni bir çatışma için ihtiyaç duyduğu silahları sağlama konusunda isteksiz ve danışmanlarının çatışma çıkmasını engellemek için kullanmaktadır anlayışı seminere hakim oldu. Seminerde detantı aşmak için Vietnam meselesindeki gibi bir kriz yaratılması gerektiği ve süper güçlerin kendi ilişkilerinin bozulmaması için zorunlu bir barışa itme fikri ıktı. Ayrıca Mısır’ın dış politik olarak ilişkilerini çeşitlendirme ve Sovyetlerle olan bağlarını azaltması gerektiği fikri büyük destek gördü (Fehmi, 1985: 20-27).³⁸ İsmail Fehmi’nin özetlediği şekilde Mısır dış politikası şöyle olmalıydı: ABD ve Sovyetlerin yapmış olduğu zirvede Ortadoğu’ya ikincil bir önemde olması, Mısır’ın kendi siyasetini çizmeye zorlamıştı; uluslararası diplomasi İsrail’i adil bir barışa ikna etmeye yetmiyordu; bunun zerine Mısır’ın İsrail’i savaş ile zorlaması ve dünyaya Ortadoğu’daki müzmin savaşın sonlanmasının vakti geldiğine ikna edilmeli; petrol silah olarak kullanılmalı; Sovyetlerle ilişkilerimiz yeni bir raya oturtulmalı (Fehmi, 1985: 34).

Sovyetler zirvede geçen konuşmalara dair Kahire’yi 5 hafta boyunca bilgilendirmemişti ve bu Sedat’ın Sovyet politikasına olan inancını zayıflatmıştı. Ama zayıflatma etkisi yaratan bir diğer nokta Amerikalıların sürekli zirve konuşmalarını Kahire’ye aktarıyor olmasıydı.³⁹ Sedat, 13 Temmuz’da Washington’a gizli bir st düzey temsilci göndermeyi kabul etti. Amerikalıların cevabı ulaşmadan 18 Temmuz 1972’de Mısır’da bulunan 15 bin Sovyet personelini sınır dışı etme kararını açıkladı. 1967’den bu yana Mısır’da

³⁸ Sedat, 25 Nisan 1972’de Arap Sosyalist Birliği’nin oturumunda yaptığı konuşmasında Sovyetlere dair aynı eleştirileri getirmiş ve Çin’den bahsederek Mısır’ın dış politikasını dengelemesine vurgu yapmıştır. “Egyptian President Anwar Sadat to Questions at a Secret Session of the Central Committee of the Arab Socialist Union”, Al-Ahbar, Kahire, 25 Nisan 1972 (JPS).

³⁹ Suudi Arabistan İstihbarat şefi, Kemal Edhem, Sedat ile kurduğu ilişki üzerinden 1972’nin başından itibaren Amerikalıların Sovyetlerin Mısır’daki askeri rahatsızlığını sürekli gündeme getiriyor ve Sedat’ın bu konuda bir şeyler yapması noktasında teşvik ediyordu (Heikal, 1978:226).

kurulan askeri tesisler ve tüm ekipmanlar Mısır'ın mali olacaktı.⁴⁰ Sovyetlere bu kararı açıklamadan önce Başbakan Aziz Sıdkı'yı Moskova'ya gönderir ve Sovyetleri Dostluk Anlaşması'nın gerekliliklerini yerine getirmesini ister. Sovyetler zirveye dair verdikleri bilgilerde göndermeyi taahhüt ettikleri silahlardan hiç bahsetmez. Zirve ve Sovyetlerin bu tavırları Sedat'ı ilk detant krizi veya detantı açma çabasına sürüklemiştir. Öncelikle Sovyetlere Mısır'ın kolay bir müttefik olmadığı, savaş ve barış için gerekli sorumluluğu alması yönünde bir ders verilmek istenmiştir. Diğer taraftan ABD'nin en büyük sorunu olan Sovyet personelini çıkartarak barış için hazır olduğunu göstermek istemiştir. Ayrıca Washington'a gerekli sorumluluğu alması için imkân tanımaya çalışmıştır.⁴¹

Sedat 1972 başlarından itibaren Sovyetler ve ABD'nin kendi ilişkilerinin kaderi için Ortadoğu'daki statükoyu değiştirmeyeceklerine ikna olmuştur. Sovyetler Mısır'da bulunduğu sürece İsrail'e karşı saldırı yapamayacağını anlamıştı. Bu hareketiyle Sovyet baskısından kurtulan ve cezalandıran Sedat, aynı zamanda Amerika'ya ne kadar ciddi olduğunu göstermiştir. Sedat'ın problemi tamamen detantla bağlantılıydı. 24 Temmuz 1972'de Mısır Devrimi'nin anma gününde yaptığı açıklamasında “Ortadoğu sorunu Sovyetler için bir numaralı sorun olmadığını, benim için Ortadoğu problemi ve işgal edilmiş topraklar problemi bir numaralı problem değil bilakis o uyku, hayat, yiyecek, uyanma saatleri ve sudur” (Daigle, 2012: 230) şeklindeki eleştirisi ile Sovyetleri gerekli sorumluluğu almaya çağırıştır. Aslında Sedat neden böyle bir karar aldığını Nisan 1974'te yaptığı konuşmasında açıkça ortaya koymuştur. Onun için bu dönem detant krizi ve detantı aşma çabasıdır:

“1971 yılını karar yılı olarak açıkladım. 4 Şubat'ta ise kendi barış planımı açıkladım... 6 Temmuz'da ABD Dışişleri Bakanı Rogers Kahire'ye geldi. Mısır'dan herhangi bir şey istemediklerini söyledi. Mısır'dan bir şey istemiyorum çünkü Şubat ve Mayıs 1971 çağrılarında Mısır kendi adına her şeyi yaptı dedi. Buna rağmen Mayıs ve Haziran geçti bir şey olmadı. 9

⁴⁰ Bütün bunları Sedat, Sovyet elçisine (Vladimir Vinogradov) verdiği mektupla Kremlin'e iletmıştır: “1- Sovyetlerin gönderdikleri mektuptaki üslup ve davranışlarını şekil ve içerik olarak kabul etmiyorum, 2- Sovyetlerin Mısır'daki bütün askerlerinin (yaklaşık 15.000) bir hafta içinde Sovyetlere dönmesi kararını verdim, Dışişleri Bakanı yarın açıklayacak, 3-Sovyetlerin MiG-25 ve Elektronik Harp Aletlerini ya bize devredin ya da Moskova'ya geri götürün” (Sedat, 1979: 313); Sovyetlerin Mısır'da tasfiye sürecine dair bkz. Ginor ve Remez, 2007.

⁴¹ 28 Mayıs'ta gelen CIA raporunda Sovyet-Mısır ilişkileri ele alınmakta ve 1971'den 1972 Zirvesine kadarki süreçte Sedat'ın yaptıklarının Ortadoğu'da anti-Sovyet ve anti-komünizmin yayınlatacağına ve ABD'nin bundan yararlanabileceğine işaret eder. Bkz. “Soviet-Egyptian Relations: An Uneasy Alliance” CIA, s. 7-8.

Temmuz'da ABD'ye sunduğum barış planı hakkında bir şey yapmayı düşünüp düşünmediklerini sordum. Onlar ise Mayıs 1971 Sovyetlerle Dostluk Anlaşması'na dair sorular sordular. Onlara açıkladığım gibi Mısır, bağımsız bir ülkedir. Temmuz, Ağustos ve Eylül geçti ama bir hiçbir şey olmadı. 11 Ekim'de Sovyetlere gittim ve aramızdaki sıkıntıları hallettik, üzerine anlaştığımız silahları Sovyetler yıl sonunda teslim etmeyi taahhüt ettiler... Sovyetler ile ilişkilerimizi düzelttik ama Ekim, Kasım, Aralık geçmesine rağmen gerekli silahlar ulaşmadı. Silahlar ulaşmadığı için 8 Aralık'ta başlatmayı planladığımız askeri harekatı ertelemek zorunda kaldık. Sovyetler ve ABD'nin bu davranışları nedeniyle büyük bir aşağılamaya maruz kaldık, öyle hissettik. [Hindistan Savaşı dolayısıyla 1971'in bir şey olmadan kapanır.] 1972'de de aynı şeyler yaşandı. Sovyetlerle olan bütün konuşmalarında şunu öğrendim. Sovyetler [Savaş] günü olabildiğince erteleme ve küçük şeylerle günü kurtarmak peşindeydi. Sovyetlerle Mayıs 1972 Nixon zirvesinden önce birçok kez görüştüm; Mart 1971, Ekim 1971, Şubat 1972, Nisan 1972. Bütün bu toplantıların konusu aynıydı. Sovyetler konuyu sürekli barışçıl çözüme getiriyordu. Fakat biz İsrail güçlüyken barış müzakerelerine yanaşmayacağını biliyorduk. Büyük devler zirve öncesinde sürekli askeri gevşemeyi gündeme getirdiler. Hangi askeri gevşeme, İsrail'in üstün olduğu bir askeri gevşeme mi? 1972 Mayıs zirvesinde askeri gevşeme kararı çıktı. Bu her şeyin durması anlamına geliyordu; İsrail'in askeri olarak üstünlüğü sürdürdüğü, bizim de yerimizde durduğumuz bir gevşeme/rahatlama. Mayıs 1972 ve Haziran 1973'te iki büyük güç tarafından ortaya konulduğu üzere, dünya üzerinde hiçbir yerde hiçbir şey yapılmamalıydı. Bununla görmezden gelmeyi hedeflediler. Vietnam Meselesi çözüldü. Burada bir şey olmazdı. Sadece Ortadoğu geriye kalmıştı. Burada bir şey yapılmalıydı ve herkes barışçıl çözümü beklemedeydi. Bizim bu bildiriden anladığımız, kendi mevzumuzu 'barışçıl çözümün soğuk hava deposu'na konulmasıdır" (Laqueur ve Schueftan, 2008: 158-160).

Mayıs 1972 zirvesi neticesinde Moskova'nın en büyük arzusu gerçekleşmiş ve ABD ile stratejik eşitlik elde edilmişti. Fakat bu tamamen görünüşte olan bir durumdu. Hem Kissinger hem de Dobrynin 1972 zirvesine dair anılarında Sovyet liderleri (Mareşal

Greşko, Başkan Podgorny, Baş İdeolog Suslov, Kosigin, Gromyko ve Brejnev) tamamen bir yanılısma içerisinde olduğunu ortaya koymuşlardır. Sovyetler zirvenin ve anlaşmaların açık bir şekilde iki büyük güç olan ABD ve Sovyetler arasındaki karşılıklı “eşitlik/denklik” kabulünü sembolize ettiğini düşünmekteydi (Dobrynin, 1995: 252). ABD yönetimi açısından dünyada ve Ortadoğu’da Sovyetlerle eşit ve müşterek bir hakimiyet hiç ilgi gösterilmeyen bir meseleydi. Kissinger bu noktada Sovyetlerin yayılmasını engellemek peşinde olduğunu, detantı bu amacı taşıdığını itiraf etmiştir: “Ortadoğu’da olduğu gibi Sovyetlerin ikilemlerini en üst düzeye çıkarma ve Sovyetlerin etkisini azaltma konusunda detanta olan ilgin bir dereceye kadar taktikti...” (Kissinger, III, 2021: 296). Nixon ve Kissinger’ın amacı, Sovyetleri Mısır’dan kovmak ve Mısır’ı ABD’nin yanına çekmektir. Amerikan desteğini almaya hevesli Sedat’ın amaçlarıyla mükemmel bir şekilde detant süreciyle birlikte örtüştü (Khalidi, 2009: 29). Bütün okumalardan anlaşıldığı üzere, 1971-1972 yılları arasındaki müzakerelerde temel mevzu Süveyş Kanalı’nın açılmasıdır. Mısır’ın savaşı bir kenara bırakıp barış yolunu tercih etmesi için öncelikle Süveyş Kanalı’nın açılması gerekiyordu. Ama ABD, Sovyetlerin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’daki varlığı nedeniyle bu planı kabul etmekte zorlanıyordu, özellikle Kissinger’ın etkisi nedeniyle. 1972’de Sovyetler Mısır’dan çıkarılmasına rağmen ABD seçimleri⁴² ve İsrail seçimleri müzakerelerin başlama ihtimalini Kasım 1973’e kadar ertelenmesi ihtimalini doğurmuştu. Bu ise asıl detant krizi olan 1973 Arap-İsrail Savaşı ve 1973-1974 Enerji Krizine neden olmuştur.

⁴² 27 Haziran’da Eşref Ghorbal ve Kissinger arasındaki konuşmada Kissinger açıkça müzakereler için seçimlerin sonunu işaret etmiştir: “seçimlerden sonra tekrar deneyeceğiz” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 296, 27 Haziran 1972).

3.BÖLÜM: DETANT KRİZİ VE ARAP-İSRAİL BARIŞI

3.1.Detant Krizi: 1973 Savaşı ve Enerji Krizi

3.1.1.Petro-Dolar ve ABD, Ortadoğu ile İlişkinin Yeni Doğası

1963'te Kennedy, Filistin asıllı Ürdün Vatandaşı Sirhan Bişara Sirhan tarafından öldürüldükten sonra, bazı Amerikalı yazarlar, senatörler, Sirhan'ın işlediği suçun Arap kızgınlığı ve hayal kırıklığını yansıtıyor şeklinde yorumlamasına neden oldu. Amerikan politikacılarında bu tür bir algının oluşmasında James Abuzerk, Abdeen Jabara, New York'lu aktivist olan Muhammed Mehdi gibi etkili Arap asıllı Amerikalılar ve "Amerikans for Justice in the Middle East/Ortadoğu'da Adelet İçin Amerikalılar" gibi örgütler tarafından şekillendi. Onlara göre Amerika'nın Araplara yönelik tavrı ve İsrail işgalini destekler tavrı, Arapları Amerikan karşıtı yapmaktaydı. 1969'dan itibaren sesleri yükselen ve ABD'nin Ortadoğu politikasının değişmesi gerektiğini söyleyen bu kişiler nispeten önemli etki yarattılar. 1970'lerde Amerikalılar ve Araplar birbirlerinin yaşamlarında ve algılarında kaçınılmaz bir varlık haline geldi ve her toplumun üyeleri, diğerlerinin siyasi, ekonomik, kültürel ve hatta fiziksel tecavüzlerine karşı derinden savunmasız hissetmeye başladılar. Uzun yıllar kopuk olan ilişkiler yeniden düzenlendi. On yılda Amerikalılar ve Araplar birbirlerini daha önce hiç olmadığı kadar tanıdılar. Avrupa'nın Ortadoğu'daki gücünün ve etkisinin azalması, ABD'nin Ortadoğu ülkelerine yaptığı askeri ve ekonomik yatırımlarının artması, ticaretinin genişlemesi ve ABD'nin Arap-İsrail diplomasisindeki artan merkeziliği, Washington'un Arap dünyasındaki profilini önemli ölçüde yükseltti. Bu arada uluslararası terörizmin yükselişi, 1973-1974 Arap petrol ambargosu, Ortadoğu'da petrol fiyatlarıyla ilgili artışlar, Amerikan yaşamında 'petro-doların' artan görünürlüğü ve Ortadoğu'dan göçmenlerin artan sayısı, Amerikalıların Arap dünyasına daha fazla dikkat etmesine, mesafe koyma ve ötekileştirme davranışlarından nispeten uzaklaşmasını getirdi (Yaqub, 2016: 7). Ama bunların olabilmesi için bir detant krizi gerekli olmuştur.

1970'lerin başından itibaren küreselleşme ile birlikte dünya ekonomisi ciddi bir dönüşüme girdi. Bu dönüşüm ekonomi ile sınırlı kalmadı ve politik olarak da ABD başta olmak üzere bütün dünya ülkelerinin davranışlarını etkiledi. 1960'lardan itibaren ve Nixon'un başkanlığının ilk dönemlerinde bu dönüşümün etkileri görülmektedir. Ancak görece yerel bir problem olan ve 1948'den itibaren aralıklarla devam eden Arap-İsrail çatışmalarının bu dönüşümü ani bir şokla hızlandıracağını kimse tahmin etmezdi. Detant

ile oluşturdukları ikili ilişkilerini koruma peşinde olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin 1970-1973 yılları arasında Ortadoğu meselesindeki hareketsizlikleri ve statükoyu (barış yok savaş yok) muhafaza etme çabaları, 1973 detantı aşma savaşına neden oldu. İki Üçüncü Dünya Ülkesi olan Mısır ve Suriye'nin detanta verdikleri tepkiyle ortaya çıkan 1973 Arap İsrail Savaşı (Yom Kippur/Ramazan Savaşı) ve 16-17 Ekim 1973'te Suudi Arabistan'ın önderliğindeki OPEC ülkelerinin uygulamaya koyduğu Petrol Ambargosu, II. Dünya Savaşı'nın ardından varlık bulan sistemin politik-ekonomik bütün ezberlerini alt-üst etti. Bu minvalde ABD'nin jeopolitik birincil angajman bölgesi Ortadoğu oldu. Daha önce vurgulandığı gibi jeopolitik olarak Birleşik Devletler için Ortadoğu'nun önemi sürekliliğini korudu. Ama birincil angajman bölgesi olması 1973 detant kriziyle ortaya çıktı. Çünkü 1973'teki detant krizi ABD'nin bölgeye jeopolitik ve ekonomik olarak bağımlılığını ortaya koydu.

Birleşik Devletler, 1970-1971'de ekonomik olarak ciddi zorluklarla karşılaştı. ABD ekonomisi artık dünya üretiminde önde gelmiyordu, dolarda ise uluslararası bir zayıflama vardı. Avrupa ve Japonya'nın artan gücüne oranla ABD'nin dünyanın rezerv para birimi olan doların giderek daha belirgin hale gelen olumsuz seyri ortadaydı. Enflasyon, yüksek ücret ödemeleri ve gittikçe kötüleşen ödemeler dengesi açığı gibi bir dizi faktör bir araya gelince dolar satışı dalgasına neden oldu. Bu durum ABD'nin kendi müttefikleriyle olan ilişkisini sorgulamaya itti. Hazine Bakanı John Connally tarafından 28 Mayıs 1971 tarihinde Münih'te Avrupalılar ve Japonlar sorumlulukları paylaşmalı mesajıyla belirginleşti. Connally, halihazırda GSMH'nin %9'unu savunmaya harcayan Amerika'nın %9'luk kısmın %5'ini denizaşırı ülkelere (çoğu Batı Avrupa ve Japonya olmak üzere) harcadığını vurgu yaparak, Amerika'nın sağladığı askeri kalkanın maliyetine vurgu yaptı (Kissinger, II, 2021: 691).⁴³ Böylelikle ABD, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren 25 yıldır sağladığı koruma kalkanının maliyetinin müttefikler arasında paylaşılması gerektiğini gündeme getirdi. Çünkü ABD ekonomisi artık özgür dünyaya hâkim değildi ve dostluk, ihtiyaç veya güç ile ilgili mevzularda ABD'nin ortak

⁴³ ABD'nin 1972 sonrasında temel dış politika hedeflerinde bir tanesi Atlantik ilişkilerini geliştirmekti. Avrupa ve Japonya'nın ekonomik ve diplomatik olarak güçlenmesi ve bağımsızlaşmasının ardından, ABD, Japonya ve özellikle Avrupa ülkeleriyle ilişkileri yeniden düzenlemek ve uygun bir formüle yerleştirmek için çabalamıştır. Bu nedenle 1973 yılı "Avrupa Yılı/The Year of Europe" olarak ilan etmiştir. Ayrıntı için Kissinger'ın New York'ta "The Year of Europe" ismiyle konuşması (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 8, 23 Nisan 1973).

yüklerden bu kadar ağır bir pay alması, Amerikan halkı için artık kabul edilebilir değildi.⁴⁴

Nixon ve Kissinger, ABD ekonomisinin ciddi bir düşüşte olduğunu farkındalardı. Bu nedenle ekonomi konusunda Peter Peterson’u davet ettiler. Petterson 1971’de “Değişen Dünya Ekonomisinde Birleşik Devletler”⁴⁵ ismiyle yayınladığı raporuyla, bu düşüşü açıklamıştı. Bu raporun ardından Ticaret Bakanı Maurice Stans, “güçlü bir adım atmadıkça, yakında üretim yapmayan bir ekonomi haline geleceğiz” şeklinde endişelerini dile getirdi. İşletme yöneticileri, Ford Motor Campany’dan Lee Locacca’da dahil Stans’ın karamsarlığını doğruladı. Lacocca, “bugün ABD’de tüm radyoların yüzde doksan biri Japonya’dan geliyor” şeklinde Nixon’u uyarmıştı. ABD Otomobil endüstrisi de benzer baskılarla karşılaştı. Batı Yakası’nda tüm arabaların yüzde yirmi yedisi yabancı markaya sahipti. Bazı yerel pazarlarda Japon satışları Detroit’i geride bırakmıştı. Nitekim Peterson’un karamsar raporu Amerika için istenmeyen doğruları ortaya koymuştu. Amerikan büyüme oranları 1950’lerin başından beri Batı Avrupa ve Japonya oranlarının gerisinde kalmıştı. Ancak üretkenlik farkı 1960’ların ortalarından itibaren genişledi. 1949-1950’lerde %76 olan Amerikan otomobil üretimi 1970’lerde %31’e düşmüştü. Nitekim Nixon’un da işaret ettiği üzere bu dünya ekonomisinin beşli (Çin, SSCB, Japonya, Batı Avrupa ve ABD) bir yapıya dönüştüğünün göstergesiydi ve ABD ekonomide birinci olmadığı sürece politikada birinci olamazdı (Sargent, 2015: 100; FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 6, 22 Mart 1973).

Nixon yönetimi, erken dönemde ulusal düşüşün dolara aşırı değer veren ve ABD ihracatçılarını dezavantajlı duruma getiren parasal düzenlemelerin bir sonucu olduğu inancına sahipti. Buna göre Nixon’un yenilenme teklifi, ABD’li yetkililerin gerekçelerine göre, sanayileşmiş ülkelerin gerçek ekonomik kapasitelerindeki değişiklikleri yansıtacak, Amerika’nın rekabet gücünü yeniden sağlayacak ve uluslararası para sistemini etkileyen krizleri çözecek bir dolar devalüasyonu arayışına dayanıyordu. Bu devalüasyona ulaşmak için Nixon, 1940’ların ortalarından beri Bretton Woods uluslararası para düzenini sabitleyen doların altınla ilişkisini kesmek gibi sert önlemler almaya istekli olduğunu kanıtladı. Pax Americana’nın 1960’ların başlarına dayanan en parlak döneminde yıllık

⁴⁴ Nixon, Mayıs 1973’te “The World We Found” isimli Kongre karşısında yaptığı konuşmasında ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki konumu ve gücüne sahip olmadığını ve ulus-aşırı sorumluluklarının ise Amerikan halkı taraf makul görülmediği açık bir şekilde ifade eder (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 9, 3 Mayıs 1973).

⁴⁵ The United States in a Changing World Economy.

cari hesap fazlası ABD'nin denizaşırı askeri harcamalarını ve yatırım çıkışlarını neredeyse dengeledi; düzenli parasal altın emisyonları, ortaya çıkan küçük açıkları telafi etti. 1960'ların ortalarında, bu dengeye yakın durum çözülmeye başladı. Cari hesap fazlası 1964-1965'ten başlayarak kötüleşti. Bu arada ABD'nin denizaşırı askeri harcamaları, ödeme dengesinde sürekli bir yük olarak kaldı. Uluslararası kısa vadeli sermaye akışları, 1960'ların sonlarında ödemeler dengesi genelindeki en dinamik unsur haline geldi. Parasal istikrarsızlık büyüdü ve Birleşik Devletler 1971'de 1893'ten bu yana ilk ticaret açığını verdi (Sargent, 2015: 101). Böylelikle Nixon ve ekonomi danışmanları altın-dolar dengesini bırakmayı para politikası olarak benimsediler. Böyle bir hareket, Amerika'nın çeyrek asırdır uyguladığı hegemonik sorumluluklarını alt-üst etme olasılığı bulunmakla birlikte, doların değerini düşürerek Amerikan mallarının dünya pazarındaki rekabet gücünü ve yurtiçindeki yabancı malların maliyetlerini artıracaktı. ABD ticaret dengesinin iyileşmesi, en azından bir süreliğine uluslararası parasal ilişkilere istikrar getirmeyi vaat ediyordu. Amerika'daki yerli üretimi canlandırmak noktasında bu politika önemliydi.

1971'de dolar, mark karşısında dünya savaşından beri en düşük seviyeye geldi ve ABD ekonomik olarak ciddi önlemler almak zorunda kaldı. 15 Ağustos'ta ekonomi politikası üzerine yaptığı konuşmasında Nixon, yurtiçi ile ilgili yatırım kredileri, otomobillerdeki tüketim vergisinin kaldırılması, gelir muafiyetinin öne çekilmesi, hükümet harcamalarının 4,7 milyar dolar kısıntı, memur maaşlarına zammın ertelenmesi ve ücretler ile fiyatların doksan günlüğüne durdurulması gibi hem işsizliği hem de enflasyonu düşürmeye yönelik çeşitli tedbirler hakkında açıklama yaptı. Ayrıca Nixon dış ekonomik yardımda %10luk bir ek vergi koyacağını ve doların altına ya da diğer rezerv varlıklara çevrilmesini askıya alınacağını açıkladı (Kissinger, II, 2021: 693). Nixon'un çarpıcı bir şekilde dolar ve altın arasındaki bağı koparmış ve böylece etkili bir devalüasyonun yolunu açmıştı (FRUS, 1969-1976, Vol. III, d. 168, Ağustos 1971). Uluslararası bu hamleyi, yurtiçinde enflasyonla başa çıkma ve yerli ekonomiyi koruma programıyla eşleştirip sistematik uluslararası uyum sürecini başlatmıştı. Nixon'un yaptığı şey 1944'ten beri uluslararası para sistemini düzenleyen Bretton Woods Anlaşmasını etkisiz hale getirmektir. Böylelikle ABD, sabit döviz kurundan tamamen dalgalanan bir döviz kuruna adım atmış oldu. Bu para sistemi birçok kriz ve ekonomik etkiye neden olmakla birlikte en çok OPEC ülkelerini güçlendirmişti.

Nixon yönetimi tarafından Bretton Woods Sistemi ile getirilen 1 ons altın 35 ABD doları değerdeğişliğini sonlandırılması bütün ulusal paralar dalgalanmaya bırakılmıştı. Bretton Woods'un dağılmasının sonuçları hemen apaçık ortada değildi. Özellikle Avrupa'daki birçok gözlemci, sabit döviz kurundaki düşüşü bir ara dönem olarak yorumladı ve istikrarın yakında sağlanacağını umdu. Ancak 1973'teki gelişmeler, finansal açıklık ve parasal esneklik eğilimini pekiştirdi. Euromarket, özellikle petrol ihracatçılarının gelirlerini petrol ithalatçılarının borç aldığı sınır ötesi (offshore) para piyasalarına akıttıkça büyümeye devam etti. Bilindiği gibi 'petro-dolar geri dönüşümü', sınır ötesi para piyasalarının devam eden büyümesini teşvik etti ve petrol ihracatının değerlendirildiği doların uluslararası üstünlüğünü doğruladı (Sargent, 2015: 130). Ancak ABD dolarının devalüe edilmesi, OPEC üyelerinin petrol ticaretinin birçok para biriminden oluşan bir para sepeti üzerinden olabilirliğini tartışmasına neden oldu. ABD, petrol ticaretinin bir para paketinden ziyade dolar egemenliğini sürdürmek amacıyla Suudi Arabistan ile yapılan görüşmeler neticesinde Suud yönetimi petrol gelirleriyle 2,5 milyar dolar değerinde ABD hazine bonosu satın aldı. Böylelikle petro-doların yeniden döngüsü olarak bilinen süreç başladı (Ardor ve Öztürk, 2007: 167). Petrol satışının büyük oranda dolarla yapılacağına dair bir algı oluşturuldu. Bu durum doların değerini katlamakla birlikte 'küçük' petrol ülkelerine kapasitelerinin üstünde bir güç verdi. Daha önce işaret edildiği üzere Kissinger'ın küçük ulusların Birleşik Devletleri tehdit etme gücüne ulaşmasına dair endişesini doğrulamış ve o durumu "tabi ki 1971'de hiç kimse Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün petrol fiyatlarını beş kat arttıracaklarını ve milyarlarca dolarlık değere kolayca değişebilen dengesiz yeni bir para yaratacağını tahmin etmemiştir" (Kissinger, II, 2021: 696) ifadeleriyle ortaya koymuştur.

1960'larda ekonomik küreselleşme, yönetim için hüküm süren siyasi eğilimlerle çelişen çıkarımlar taşıyordu. 1970'lerin ortasında de-kolonizasyon tamamlanmasıyla ulus devlet evrensel ve dünyanın doğal siyasi birimi haline geldi. BM'ye üye olan ülkelerdeki sayısal artış⁴⁶ ve ülkelerin birbirine olan bağımlılıkları düşünüldüğünde küresel yönetim daha zor bir hal aldı. Özellikle Ortadoğu ülkelerin 1960'ların ortalarından itibaren ulus devlet olarak tam bir karakter kazanması ve İngiltere'nin 1971 yılında Körfez'den çekilmesi, Ortadoğu'da politika yönetimini zorlaştırdı. Nitekim petro-dolar döngüsünün petrol

⁴⁶ İlk başta 51 üye ülkeye sahip olan BM'nin 1967'de üye sayısı 122'e çıkmıştır. Betts, Dekolonizasyon, s. 82.

lkelerine kazandırdığı g ve ABD'nin enerji, ekonomi ve askeri olarak Ortadoğu jeopolitiğine olan bağımlılığın artması, 1973 detant krizinin ardından ciddi dönüşümlerin yaşıanmasına neden oldu. Netice itibariyle Daniel Yergin'in tabiriyle 1970'lerin ortalarından itibaren dünya ekonomisine ve para piyasasına hakim olacak 'OPEC İmparatorluğu' (Yergin, 2003: 594) devri başladı. Bu süreç 1960'ların ortalarında petrolün millileşmesi hareketiyle paralel bir ilerlememe gösterdi.

1950'lerde Ortadoğu'da petrol 'fillerinin/rezervlerinin' bulunması devrimsel bir etki yarattı. 1950 ve 1960'larda dünya petrol endüstrisi olağanüstü bir hızla arttı. Tüketim savaşı öncesi dönemin başlarından erişilmez bir hızla yükseldi. Bu devirlerde ihtiyaç duyulan ürüne erişim nispeten kolaydı. 1948'de günde 8,7 milyon varillik üretime karşıılık 1972'de 42 milyon varili bulmuştı. ABD retimi ise günde 5,5 milyon varilden 9.5 milyon varile çıktığı halde, dünya toplam üretimi içindeki payı %64'ten %22'e düşmüştü. Yüzde oranındaki bu düşüşün nedeni üretimin Ortadoğu'ya doğru hızla kayması ve bölgedeki üretimin günde % 1.1 milyon varilden 18.2 milyon varile çıkmasıydı. Dönem açısından varlığı kesin olarak kanıtlanmış petrol komünist olmayan dünya için 1948'de 62 milyar varildi. Ancak 1972'de bu oran 534 milyar varile ıktı. Birleşik Devletler ise 1948'de 21 milyar varillik rezervleriyle dünyadaki payı %34 idi. Ancak 1972'de rezervleri 38 milyar varile yükselmiş olmasına rağmen toplamda %7 gibi cüzi bir paya sahipti. Buna karşın Ortadoğu lkelerinin 28 milyar varillik kapasiteleri 1972'de 367 milyar varile çıkmıştı. Böylelikle dünya petrol üretiminde 10 varilden 7'si Ortadoğu'da üretiliyordu. Yergin'in değimiyle "Ortadoğu fillerinin bolluğu kaçınılmaz olarak oyunun içine yeni oyuncular çekti ve pazara girmek için bitmek tükenmek bilmez bir savaşın oluşımasıyla sonuçlandı ki, bu tür savaşılarda fiyatta indirim yapmak en güçlü silah haline geldi" (Yergin, 2003: 474).

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde başlayan petrole hücum hareketi savaşı sonrasında hızlanmıştı. Ancak petrol hakimiyeti/imtiyazları büyük oranda Batı Avrupa ve Amerika menşeli *Yedi Kız Kardeş* olarak bilinen çokuluslu petrol şirketlerinin elindeydi. Petrol imtiyazlarını korumak bölge ülkeleri ve şirketler arasında büyük bir rekabet konusuydu. Arabian-American Oil Company (ARAMCO) ve British Petroleum gibi çok uluslu şirketler, yirminci yüzyılın başından itibaren petrol yatakları için imtiyazlı haklar satın almıştı. Üretici hkmetler çokuluslu şirketlerin avantajlı olduğu petrol anlaşmalarını imzaladıktan sonra petrol tavizleri koşıullarını yeniden müzakere

edebilirlerdi, ancak bunu yapmak çatışmaya davetiye çıkarabilirdi. Nitekim bu rekabet pek çok kez darbe, hükümet değişiklikleri ve çatışmalara neden oldu.

1953'te İran'da Başbakan Muhammed Musaddık'ın petrolü millileştirme hareketi, ABD-İngiltere ortak darbe girişimiyle Musaddık'ın iktidardan düşürülmesine neden oldu. Darbe sonrasında İran Şahı'na cüzi bir oranda pay verilerek petrol şirketlerinin hakimiyeti korundu (Kinzer, 2018). Fakat ilk olarak İtalyan ENİ şirketinin sahibi Enrico Mattei'nin İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ile 1957'de ve Japonların Suudi Arabistan ile aynı yıllarda 50/50 şeklinde taviz anlaşması, çokuluslu petrol şirketlerinin hakimiyetini darbeleyen ilk hareketlerdi. Bunun ardından 50/50 bölünmesi endüstri çapında standart haline geldi. Petrolün millileştirilmesi hareketi Nasır ile yükselişe geçen Arap milliyetçiliğiyle hızla ivme kazandı ve 1960'da OPEC'in kurulmasıyla organize bir yapı hüviyetine kavuştu. Nitekim petrol üretici ülkelerin bu şekilde güç kazanması üzerine Suudi Arabistan petrol bakanı Abdullah Teraki'nin "petrol bütün silahlar içinde Arapların çıkarabildiği en kuvvetli silahtır" şeklinde ifadelerini getirdi (Yergin, 2003).

1960'lardan itibaren ülke içi üretimi düşen Amerikalı şirketlerin ana hedefi Ortadoğu oldu. 1946'da bölgede faaliyet gösteren 9 şirket varken, 1956'da 10, 1970'te ise 81'e yükselmişti. Bu şirketlerin arasında 15 büyük, 20 orta büyük ABD şirketi, 10 büyük Amerikan doğalgaz, kimya, çelik fabrikası vardı. Dünya enerji tüketimi 1950'lerde hızlı bir şekilde kömürden petrole kaymıştı. 1957'de kömür Avrupa'nın toplam enerji ihtiyacının %75'ini petrol ise %23'ünü karşılıyordu. 1972'de bu oran %22'ye %60 şeklinde petrol lehine değişti. Neticede 1949 ve 1972 arasında üç katından daha fazla yukarıya çıkan enerji tüketimi, petrol talebinde muazzam bir büyüme oluşturdu. ABD'de tüketim günde 5,8 milyon varilden 1972'de 16 milyon varile çıktı. Aynı yıllar içerisinde Batı Avrupa'da petrol talebi 15 katına çıktı, günde 970 bin varilden 14,4 milyon varile yükseldi. Japonya'da ise 137 katı artarak günde 32 bin varilden 4,4 milyon varile yükseldi (Yergin, 2003: 524). İleri endüstriyel ülkelerin petrole olan talebi ve petrol hakimiyetinin şirketlerden üretici ülkelere doğru kayması, bir petrol silahı ve petrol ambargosu korkusu yaratmıştı. 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, Libya ve Cezayir tarafından uygulanan ambargo bu korkuyu doğruladı. Ancak üretici ülkelerin petrol üzerinde tam olarak hâkim olmamaları ve tüketici ülkelerin bu ambargoyu telafi edecek stoklarının bulunması, 1967 ambargosunu etkisiz kılmıştı. Petrol

ambargosunun başarısızlığı, petrol arzının sürekli ve 20 yıldır olduğu gibi ucuz bir şekilde devam edeceğine dair bir güven oluşturdu.

1960'ların sonunda arz ve talep dengesi sağlandı ve 20 yıllık 'aşırılık dönemi' sonlandı. Sonuçta dünya petrol ihtiyacı için büyük bir ivme ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika petrolüne bağımlı hale geldi. 1970'lerde dünya teknoloji ve endüstriyel üretiminde patlama yaşandı. Bu büyümeyi destekleyen en büyük etken ise petroldü. Özgür dünyanın bu minvalde petrol talebi 1960'larda günde yaklaşık 19 milyon varil iken, 1972'de 44 milyon varile çıktı. Fabrikalar, enerji tüketen işyerleri, ev ve arabalarda giderek daha fazla petrol bazlı ürünler kullanılmaya başlanmasıyla birlikte petrol tüketimi tüm dünyada beklenilenin üstüne çıktı. Ayrıca petrol fiyatları OPEC'in müdahaleleri ve yeni rezervlerin bulunma ihtimalinin düşmesi nedeniyle sürekli bir yükselme halindeydi. Böylelikle dünya 20 yıllık ucuz enerji ile büyümenin sınırlarına ulaştığını fark etmeye başladı. Enerji açısından %30'luk bir oranda Libya'ya bağımlı Batı Avrupa açısından 1969'da Batı yanlısı Kral İdris'in yönetimden düşmesi ve radikal milliyetçi olan Muammer Kaddafi'nin başa geçmesi, ardından petrolü millileştirme çabalarıyla 50/50 dengesini altüst etmesi ve üretici hükümetlerin fiyatları belirleme noktasında güçlenmesi büyük bir tedirginlik yaratmıştı (Sargent, 2015: 138).

OPEC bakanları ve çokuluslu şirketlerin petrol üzerindeki mücadelesi uzun süre devam etti, sonunda iki ayrı müzakereye ayrıldı ve 1971'de Tahran ve Trablus anlaşmaları ortaya çıktı. Şubat 1971'de imzalanan Tahran Anlaşması, açıklanan petrol fiyatını varil başına 35 sent artırdı ve Basra Körfezi hükümetleri için %55'lik bir payı teyit etti. Nisan ayında imzalanan Trablus anlaşması daha ileri giderek Akdeniz petrolünün fiyatını 90 sent arttırdı. Her iki anlaşma da üretici hükümetlere fiyat belirleme sürecinde öncü bir rol verdi. Petrol gücünün bu zaferleriyle birlikte hem güç elde edilmiş hem de zenginleşme başlamıştı. Zamanla yükselen petrol fiyatları ekonomik uyumu teşvik edecek, enerji yoğun üretim maliyetini arttıracak ve alternatif ekonomik faaliyet biçimlerini teşvik edecekti. 1970'lerin başında uluslararası para ilişkilerindeki istikrarsızlığın petrol gücü ile birleşmesi, mali olarak yıkıcı oldu. Tahran ve Trablus anlaşmaları petrol fiyatlarını arttırarak Bretton Woods sistemindeki gerilimleri şiddetlendirdi. İleriye yönelik tahminler halihazırdaki petrol gücüyle İran ve Suudi Arabistan'ın ihracat kazançlarını üç kat artacağı öngörülüyordu. Böylelikle çeyrek yüzyıl önce para sahibi Amerikalılar

borçlanan müttefikleri dengesi tersine dönmüştü. Artık kapitalist ülkeler, Ortadoğu'nun petrol ihracatçılarından gelen düzenli sermaye akışına bağlı olacaklardı.

Tahminler, Batı'nın petrol açığının 1970'lerin sonunda, yılda 25 milyar dolar, yani 1971'deki ABD ticaret açığının on katından fazla olabileceğini yönündeydi. Petrol ithalatçıları ticaret açıklarını finanse etmek için mücadele ederken, en pratik çözüm petrol ihracatçılarından onlara borç vermesiydi. Petro-doların geri dönüşümü böylelikle Bretton Woods sistemi sonrasındaki ana tartışma konusu oldu. 1972'in sonlarında ABD Dışişleri yaklaşmakta olan krizi ele alan metinler yayınlamaya başladı. 1973'te Beyaz Saray'da enerji analisti olan James Akins'in enerji güvenliğine dair hazırladığı gizli bir raporunda gelişmiş ülkelerinin petrol arzı şoklarına karşı savunmasızlığının ABD'ye kadar uzanmak üzere olduğunu açıkladı. Akins, Enerji tüketimini azaltmak, kömür kullanımını yayınlıştırmak, sentetik ve alternatif yakıt kaynaklarının geliştirilmek gibi proaktif önerilerde bulundu. Akins ayrıca Nisan 1973'te *Foreign Affairs* dergisinde kaleme aldığı "Petrol Kirizi: Bu Sefer Kurt Burada" (Akins, 1973: 462-490)⁴⁷ isimli makalesinde dünyanın enerji krizi ve enerji kıtlığı ile yakın zamanda karşılaşma olasılığının çok yüksek olduğunu ifade etti. Nitekim enerji krizi tehlikesi üzerine Çalışma Bakanı George Shultz'un tavsiyesine uyarak Nixon, 1973'te *Enerji Politikası Ofisi* kurdu ve ithalat kotalarının bir tarife sistemiyle değiştirileceğini duyurdu. ABD'nin artan enerji ihtiyacı, ekonomik ve jeolojik gerçekleri ABD'yi küresel petrol arzının yeni merkezi Ortadoğu'ya bağımlı hale getirmişti. Ulusal Güvenlik Kurulu, Amerikan savunmasızlığının ana nedenlerini artan miktarda petrol ithalatına duyulan ihtiyaç ve gelecekteki enerji ithalatının çoğu için dünyanın en dengesiz bölgelerinden birine bağımlı olmasından kaynaklandığı uyarısında bulundu. Ayrıca Sovyetlerin Mısır ve Suriye'deki varlığı, Ortadoğu'yu sadece dünya petrol ekonomisinin kavşak noktası değil, aynı zamanda süper

⁴⁷ Akins meşhur yazısını kaleme almadan önce dönemin önde gelen dergileri olan *Foreign Affairs* ve *Foreign Policy* dergilerinde konuya dair önemli makaleler kaleme alınmıştı. Ortadoğu'da yükselen petrol gücü ve ABD, Japonya ve Batı Avrupa'nın bu petrole olan bağımlılıklarının yarattığı kırılganlık pek çok makalede ele alınmıştır (Levry, 1971: 652-668; Moran, 1972a: 129-137 ve 1972b: 138-148. Aynı şekilde Mart 1973'te CIA tarafından Beyaz Saray'a sunulan bir raporda, petrol gücünün ABD ekonomisi ve para piyasası için ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirtmektedir ("Middle East: Some Implications of Increasing Oil Revenues", FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVI, d. 175, 30 Mart 1973); Ayrıca Eylül 1973'te yine CIA tarafından hazırlanan bir başka raporda ise Arap ülkeleri tarafından uygulanabilecek çeşitli petrol ambargosu türleri ve bunların ABD'ye etkileri tartışılmıştır ("Probability of Events Resulting in a Reduction of Middle East Oil Supplies to the United States", FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVI, d. 206, Eylül 1973).

güç rekabeti jeopolitiğinin hayati dayanak noktası haline getirdi (Yergin, 2003: 554-558; Sargent, 2015: 139-142).

ABD yönetimi enerji konusundaki bu zayıflığı İran ve Suudi Arabistan üstüne kurdukları *twin pillars* (ikiz sütunlar) politikasıyla telafi etmeye çalıştı (Prifti, 2017: 75). Fakat jeopolitik ve ekonomik çıkarları tatsız bir şekilde çakışıyordu. Sovyetlerin buradaki varlığı nedeniyle İsrail'e verdiği destek diğer taraftan petrol zengini Arap ülkelerine olan bağımlılığıyla çakışıyordu. Sovyetlerin Mısır ve Suriye'deki varlığı petrol arzı ve akışına sürekli problem yaratacak nitelikteydi. ABD'nin 1960'ların ortalarından itibaren İsrail'e olan desteği, Washington'un bir taraftan İsrail'i koruma ve petrol akışını güvene alma amaçları noktasında çelişki oluşturuyordu. Petrol gücünün yükselişi Ortadoğu'yu dönüştürürken, ABD'nin bölgede sürdürdüğü ikili ilişkilerinin birbiriyle çatılmasına neden oldu. İsrail'in hayatta kalmasını ve engelsiz petrol akışını sağlamak temel önceliklerdi ve aralarındaki gerilim açıldı. İsrail'e karşı ideolojik ve politik sempatisi ile Arap dünyasındaki maddi ve stratejik çıkarları arasında çatışma belirgindi.⁴⁸

Jeopolitik olmakla birlikte ekonomik olan bir dizi ilişki, büyük güç hizalanmalarını kesen ve Batı çıkarlarını Arap petrol üreticilerinininkiyle iç içe geçiren karşılıklı bir bağımlılık/bağlantı yarattı. Başka bir Arap-İsrail Savaşı patlak verirse, sanayileşmiş ülkeler için ekonomik sonuçlar 1970'lerin başından daha şiddetli olacaktı. Nitekim Sedat'ın Ekim 1973'te detantı aşmak için yaptığı sürpriz, beklenen, korkulan ve hakkında endişelerin dile getirildiği ekonomi ve enerji krizini yarattı ve dünya ekonomisi ile birlikte uluslararası sistemi yeni bir raya oturtma zorunluğu oluşturdu. 1973 detant krizi ile birlikte ABD bölgede enerji güvenliğini sağlamak için tam sorumluluk almak zorunda kaldı ve jeopolitik bir tehdit olan Sovyetler Birliği'nin etkisini en aza indirmek için çabaladı. Böylelikle ABD bölgeye tam olarak varlık buldu. Ayrıca İsrail-Mısır arasındaki ayrılma anlaşmaları ve İsrail-Suriye arasındaki kısmi ayrılma anlaşması, Mısır ve Suriye arasındaki ayrışmayı oluşturarak, bölge ittifakında büyük bir zafiyet yarattı. Son olarak

⁴⁸ Nixon'un enerji güvenliği, ABD ve Suudi Arabistan ilişkilerinin önemine dair Mart 1973'te Suudi Arabistan Kralı Faysal'a yazdığı mektuba cevap olarak Faysal'ın 24 Nisan 1973'te verdiği cevapta Kral, açık bir şekilde ABD'nin Ortadoğu politikasında var olan çelişkiye değinmiştir. Özellikle ABD'nin 1972'deki Münih ve Hartum olaylarını yüksek sestten eleştirmesini fakat İsrail'in Beyrut baskınına ses çıkarmamasını ve İsrail'in agresif hareketlerin göz yummasını bir türlü anlamadığını, bir noktada gerçekçi buladığını ifade etmiştir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVI, d. 18, 24 Nisan 1973).

petrol ambargosu ile yükselişe geçen Arap petrol üreten ülkeleri, yeni güçleriyle bölgesel düzeni tamamen değiştirdiler.

3.1.2.1973 Arap-İsrail Savaşı ve Detant Krizi

Birleşik Devletlerin radikal veya ilerici olarak tanımladığı Mısır ve Suriye ile ilişkileri düzeltmek için Sovyetlerin bölgedeki etkisinin zayıflaması veya bu ülkelerin Sovyetlerle olan ilişkilerini ABD'ye tercih etmesini beklemeyi savunan ve detantı bunun için bir taktik olarak kullanmak isteyen Henry Kissinger, 1972'den itibaren Amerikan dış politikası ve Ortadoğu politikasına hâkim olmaya başladı. 1973-1974 petrol krizi ve Nixon'un Watergate skandalının aynı döneme denk gelmemesiyle Kissinger, dış politikada baskın figür oldu. Nixon'un başarılarını korumakla birlikte 1973 kriziyle birlikte Mısır ve Suriye gibi radikal veya ilerici olarak tanımlanan ülkelerle ilişki geliştirme zamanının geldiğini sezdi. Aslında Nixon'un başkanlığa gelmesinden itibaren böyle bir istek mevcuttu. ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu politikası ve 1970'lerdeki yeni politikası arasındaki temel farklılıklardan bir tanesi, Arap monarşileri ve radikal olarak tanımlanan Mısır ve Suriye arasında yapmış olduğu ayırmadan kaynaklanmaktadır. Savaşın sona ermesinin zengin petrol rezervleri dolayısıyla ABD'nin asıl odak noktası Arap monarşilerini korumak olmuştur. Sovyetleri çevrelemekle birlikte asıl odak Arap petrolünün güvenliğini sağlamaktır. Primakov'un da belirttiği üzere o dönem ABD, genelde petrolün ana yataklarını bulunduran Arap monarşileriyle bağlantılarını güçlendirmeye yönelmişti (Primakov, 2009: 123).

1956 yılında ABD'nin Nasır ile köprü kurma çabasının yıkılması üzerine Arap monarşileriyle ilişkileri korumak temel nokta oldu. Fakat Nixon döneminde ABD yönetimi uzlaşma veya müzakereler çağı olarak temellendirdiği yeni politikasıyla bölgenin diğer ülkelerini de merkezi bir konuma almaya başladı. Özellikle Arap-İsrail çatışması dolayısıyla Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelme olasılığının artması ve 1973 petrol ambargosu, bölge politikasının temel anlamda sadece Arap monarşileriyle yönetmenin yeterli olmadığı anlaşıldı. Özellikle 1967 Savaşı sonrasında milliyetçi duyguların nispeten zayıflaması, daha bağımsız devletler topluluğu şeklinde hareket etmeye başlayan Arap dünyasının net bir şekilde monarşik, radikal, ılımlı, ilerici veya gerici devlet kategorilerinde tanımlamanın zorluğu, yeni bir politikayı gerekli kıldı. Ayrıca enerji güvenliği noktasında sadece Suudi Arabistan, İran ve küçük Körfez ülkelerine bağlı olmanın yeterli olmadığı, bölgedeki enerji güvenliğinin doğrudan Mısır

ve Suriye'ye ve onların Arap-İsrail çatışmasındaki davranışlarına bağlı olduğu görüldü. Bütün bu süreçleri yönetmek ve yeni politikayı başarıyla bölgeye uygulamak ise Kissinger'ın yeteneğine bağlıydı.

Kissinger, Sedat'ın Temmuz 1972'de Sovyet personelini Mısır'dan tasfiye etmesinin ardından, Ortadoğu politikasının kendi istediği yönde ilerlemesi üzerine ve daha Nixon tarafından Dışişleri Bakanı olarak atanmadan önce Ortadoğu politikasına dahil olmuştur. Rogers'ten çok farklı bir Ortadoğu politikası perspektifi olan Kissinger, göreve başladığında Ortadoğu hakkında çok az bilgisi vardır. Hiçbir Arap ülkesini ziyaret etmemiş ve Ortadoğu müzakerelerinin ritüellerine vakıf değildi. 1972'ye kadar Ortadoğu diplomasisi Rogers ve Dışişlerinin kontrolündeydi. Kissinger'ın yapabildiği tek şey Ortadoğu'ya dair bilgi notları (memorandum) sunarak çeşitli uyarılarda bulunmaktı. Ortadoğu ile ilk tanışması, 1969'dan önce İsrail'e yaptığı üç özel ziyaretidir. Bölgeyi, Harvard'dan öğrencisi olan ve daha sonra İsrail'de Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı yapan Yigal Allon'un *Ginossar Kibutz*'undaki evine yaptığı ziyaretlerle tanımıştır. Celile Denizi'nin yakınlarında olan Allon'un evi hem Golan Tepelerine hem de Suriye sınırına yakındır. Beyaz Saray Yılları isimli hatıratının birinci cildinde Ortadoğu'yu "Kelimeler ve Gölgeler" ismiyle ele alan Kissinger, Batı tecrübesinden farklı bir coğrafya, insan ilişkileri ve diplomatik davranış örneğiyle karşı karşıya olduğunu, bölgeye yaptığı ziyaret neticesinde edindiği izlenimler üzerinden ele alır. Ortadoğu'da barışın gerekli olduğuna inanmasına rağmen bunun sağlanması noktasına ciddi psikolojik engellerin bulunduğu inanmaktadır:

"Ortadoğu'da barış sadece fiziksel bir zorunluluk değil aynı zamanda ruhsal bir tatmindir... dünyanın üç büyük dininin ortaya çıktığı o çorak çöllerde ve sert dağlar bölgesinde, coğrafyanın insanın hayal gücüne bağlı olmadığı gerçeğiyle methedilerek, coşkunluğa dair derin bir cezbedicilik vardır. Topografya ve iklim gibi sıkıntılarla sadece kendini işine adanmış olanlar hayatta kalabilir, insan başlıca tesellisi doğa değil, inanç ve insan ilişkisidir. Başka hiçbir yerde böylesine keskin bir şekilde kazılmış kişiliğe sahip liderler topluluğu bulunmaz; başka hiçbir yerde bireysel olarak devlet adamlarının görüşleri bu kadar önemli bir rol oynamaz. İnsan, inançla arkadaşlarıyla birleşir ve kelime burada genellikle belirleyici rol oynar. İster İsraillilerin Talmud tefsirinde, isterse de Arapların şiire olan destansı eğilimleri olsun,

pragmatik Batı'nın tecrübeye dayalı gerçekliğinin, tutkulu hitabet ve insan ilhamının olduğu bir dünyada bulunduğu şeyin ne olduğu çizgisinin ötesine kolaylıkla geçilir. Bu dilsel coşkunluğun genel anlamıyla farkına varıp düşmanlarına gerçekte ne istediklerini sorarak bir çözüm bulmaya çalışan ihtiyatsız kişilerin olması çok acı verici bir durum. Ortadoğu'da anlaşmazlığa ilişkin tarafların gerçekte ne istediği derin inançların, kırılganlıkların ve hayallerin karışımında yatar. Resmi konumlar, Platon'un mağara benzetmesindeki soyut bir gerçekliğin yansıması olan gölgeler gibi, müzakere sürecini katı bir meşruiyete hapsederek neredeyse imkânsız hale gelir” (Kissinger, I, 2021: 452-453).

Modern çağın bir ürünü olmasına rağmen derin inançlarla bezenmiş bu çatışmayı aşırp Mısır ve Suriye ile ilişkileri başlatmak, BM'nin 242 sayılı kararı veya Rogers'in doğrudan açık müzakereler yöntemi ile çözmenin mümkün olmadığı Kissinger'a göre açıktı. Bu nedenle tamamen fiziksel olgular üzerinden ilerleyen Ortadoğu politikasını bölgenin yapısına uygun forma çevirmek gerekiyordu. Nixon ikinci evresinde Ortadoğu'ya önem vereceğini söylemişti. Aynı şekilde Kissinger'da “Ortadoğu bizim politikamızda yüksek bir konumda olacaktır” der. Ancak her biri farklı bir perspektifte olan bölge ülkelerini ABD'nin politikasına entegre etmek gerekiyordu. Hepsi de çok farklı amaçlara ulaşmak için Amerikan politikasına güveniyordu. İsrail hayatta kalabilmek için Amerikan desteğine bağımlıydı. Ilımlı Araplar, barışa doğru ilerlemek için İsrail nezdinde Amerika'nın etkisine güveniyorlardı. Radikal Araplar ise kendi topraklarına ulaşma noktasında Amerika'ya ihtiyaç duyuyorlardı. Nitekim 1972'de Moskova zirvesi ve 1973 Ocak ayında Vietnam Savaşı'nın bitmesi üzerine birçok kesimde Amerika'nın yeni bir girişim başlatmasının gerekli olduğuna dair kanı oluştu. İsrail'in tavrının “kabul edilmez bir şekilde dar görüşlü” (Kissinger, 2011) olduğu konusunda uyarıda bulunarak, yeni hükümetin Ortadoğu'ya eğilmesini önermişlerdi. Fakat, İsrail seçimleri Ekim 1973'te sonuçlanana kadar bütün girişimler boşa olacaktı. Bu nedenle Sovyetlerin Mısır'dan çıkarılmasının ardından ABD, Mısır ile keşif amaçlı görüşmeleri başlatmaya karar verdi. Ama bu görüşmeler Rogers ve Dışışlerinin yürüttüğü yöntemlerden farklı olarak ilerleyecekti.

Sovyetlerin Mısır'dan çıkarılmasının ardından Nixon yönetimi Kissinger'ın yönlendirmeleriyle bölgede müzakerelerin kapsamlı, yani 242 sayılı karar çerçevesinde

değil de, Süveyş Kanal'ın açılması gibi kısmi politikalarla ilerletmeye karar verdi. Nitekim Temmuz ayında Sovyetlerin Mısır'ı terk etmesi üzerine ABD ve Mısır arasında Kissinger'ın girişimleriyle açılan kanalla hem barışı hem de ABD-Mısır ilişkilerini geliştirme çabaları başladı. Beyaz Saray'a bilgi sağlayan birçok kanal, Sovyet-Mısır ilişkilerinin Sovyet personelinin Mısır'dan tasfiyesi sonrasında düzelmesinin veya eski haline dönmesinin zor olduğu kanısındaydı. Nitekim 29 Ağustos'ta Beyaz Saray'a sunulan raporda bu durum bütün açıklığıyla ortaya serilmiştir. ABD'nin istediği yönde Sedat'ın bu hareketinin Sovyetlerin bölgedeki varlığı için 'kötü etkileri' olacağını ifade eden rapor, ayrıca Sovyetlerin Mısır'a askeri yardım yapmaya devam edebileceğini fakat "Mısır ve Sovyet ilişkilerinin aynı olması ve Sovyetlerin önceki yıllardaki gibi Mısır'a askeri ve ekonomik yardım yapması beklenemez" ("The Expulsion from Egypt," CIA, 29 Ağustos 1972: 11)⁴⁹ şeklinde tespitte bulunur. Aynı şekilde Sovyetlerin Mısır'dan çıkarılması üzerine Nixon ve Kissinger'ın arasındaki konuşmada, Sovyetlerin Mısır'dan tasfiyesini; Rusya'ya şantaj, Rusların onu (Sedat) tatmin etmemesi dolayısıyla Amerika'ya açık mesaj verme gayesi, İsrail ile bir çatışmaya gitme çabasında olma gibi sebepler üzerinden açıklayan ikili, ABD'nin her ihtimalde harekete geçmesi gerektiği kanısına ulaşırlar. Bu nedenle Mısır başka bir radikal harekete kalkışmadan veya kalkışmasını engellemek için Mısırlılardan birini Washington'a göndermelerini isteme kararı alındı. Nixon ve Kissinger ikilisi Mısır ile görüşmeleri başlatmak istemekle birlikte seçimler neticelenene kadar Ortadoğu'da bir ilerleme olamayacağını farkındaydılar. Nixon "Ortadoğu'ya dokunmayacağım" ifadeleriyle bunu açıkça söyler. Yine de Eylül ve Ekim ayında Kissinger'ın Mısırlı mevkidaşını davet etmeye hazırlanır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 300, 25 Temmuz 1972). Çünkü Ortadoğu'da sessizliğin büyük şoklara neden olabileceğini Sovyet örneğinden öğrenmişlerdi.

ABD yönetimi bölge ülkeleriyle özellikle buna hazır olan Mısır ile ilişkilerini geliştirmek isterken, diğer taraftan Sovyetlerle karşılaşmak ve Moskova zirvesinde detanta dair elde edilen kazanımları heba etmek istemiyordu. Mısır ile görüşmeler devam ederken Nixon, Sovyet personelinin çıkarılmasına dair Brejnev'e gönderdiği mektubunda, Sovyetlerle ilişkilere verdikleri özel ilgi dolayısıyla Mısır'daki olaylardan yararlanmaya çalışmadığına ve çalışmayacağına, zirvede ortaya konulan prensipler çerçevesinde

⁴⁹ Ayrıca 22 Ağustos 1972'de CIA tarafından hazırlanan bir başka raporda da Sovyetlerin Mısır'daki pozisyonunun eskisi gibi düzelmesinin zor olduğu ve bunun ABD için önemli fırsatlar sunduğu tespiti yapılmıştır ("The Russian Ouster CIA, 22 Ağustos 1972).

bölgeye yaklaşacağına dair güvenceler sunar (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 301, 27 Temmuz 1972). Nixon, Brejnev'e 27 Temmuz'da bu mektubu göndermesine rağmen 2 Ağustos'ta Kissinger ile yaptığı toplantıda Mısır ile kanalın kurulmasını ister. 31 Temmuz'da Ghalib (Galip) üzerinden ABD'nin müzakere katılımın seçimden sonra olacağı ve Kanal çevresine odaklanacağı bildirilmişti (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 302, 31 Temmuz 1972).⁵⁰ Bunu dile getiren Kissinger, Mısırlıların bu konuda hayal kırıklığı içerisinde olduğunu için Ekim başında Amerikan-Mısır taraflarının bir görüşme gerçekleştirmesinin gerekli olduğunu söyler. Nixon ise “size söylediğim gibi asıl oyunumuz Ruslar” şeklinde müdahale ederek, Mısır'ın kazanılmasının elzem olduğunu ve bu konuda “İsraililere gaddarca davranmaktan” kaçınmayacaklarını belirtmiştir. İsraililere gaddarca davranılmadığı sürece Rusların Ortadoğu'ya “çimentoluyoruz” kanısı hakimdir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 303, 2 Ağustos 1972). Fakat yine de bütün girişimleri Kasım'dan sonraya ertelemek gerekiyordu.

Mısır ile görüşmelerin Sovyetlerin kapsamlı barış tutumunda uzak bir şekilde yapılması gerektiği ve Sedat'ın aceleci tavrı nedeniyle daha konuşulabilir olan Hafız İsmail ile görüşmenin doğru olduğuna karar verildi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 305, 14 Ağustos 1972). Burada direk kapsamlı bir barıştan ziyade, daha adım adım ilerleyen ve zamana yayılan bir barış sürecinin Mısırlılara kabul ettirilmesi hedefleniyordu. Bu noktada Suriye ile nasıl ilgileneceği konusunda belirsizlikler vardır. Çünkü ne Esad ne de Suriye tam olarak tanınmakta ve düzenli bir bağlantı kanalı bulunmaktadır. Bu nedenle barış süreci başladıktan sonra sürece dahil edilmeliydiler. Kissinger bu düşüncelerini kısmen Sovyet mevkidaşı Gromyko'ya açar ve Gromyko da ilk başta uluslararası bir girişimden kaçmanın doğru olacağı kanısındadır. Kissinger 2 Ekim'de Gromyko ile yaptığı görüşmelerde konuyu açarken Moskova zirvesi prensiplerine göre ilerleyeceği imasında bulunur. Bu tamamen Sovyet davranışlarını kontrol etmeye yöneliktir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 311 (2 Ekim 1972). Sedat'ın tekrar Sovyetlere dönme ihtimali ortaya çıkmadan Mısır ile bir bağlantı oluşturulmalıydı.

26 Temmuz'da Kissinger, Mısır istihbarat bakanı Ahmet İsmail üzerinden Sedat'a ulaştırdığı mektubunda müzakereler için Amerika'da gizli bir görüşme talep eder. 5

⁵⁰ Aynı şekilde 1973 yılında ABD, Mısır ile ilişkileri Süveyş Kanalı çerçevesinde ara veya geçici bir anlaşma üzerinde yürütülmesi gerektiği kanısındadır. Sovyetlerle ABD'yi karşı karşıya getirecek kapsamlı bir barış anlaşmasını kimse garanti edemeyeceği için, bir ara anlaşma üzerinden müzakereler yürütülmelidir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 9).

Eylül’de Mısır bu girişimi kabul eder. Görüşmeler büyük oranda nelerin mümkün olup olmadığını belirleme üzerinde ilerleyecekti. Fakat Kissinger’a göre Sedat yönünü tam olarak belirlemediği için görüşme gerçekleşmedi. 18 Eylül’de Kissinger Hafız İsmail ile görüşmek istediğini yazmasına rağmen Münih’te İsrailli sporcuların öldürülmesi, Amerikan yönetiminin 1972 sonbaharında tekrar Vietnam müzakerelerine yönelmesi, Amerika seçimlerinin yakın olması, Sedat’ın Sovyetlerle ilişkilerini bir raya oturtma çabası ve Libya ve Mısır arasındaki birlik müzakereleri nedeniyle, Kissinger-İsmail görüşmeleri Ocak-Şubat 1973’e ertelendi (İsmail, 1987: 228-230).

Kasım 1972’de Nixon ikinci defa Amerika başkanı olarak seçildi. Nixon’un ikinci başkanlık dönemi başlarken Vietnam Savaşı bitmek üzeredir. Nixon, Ocak 1973’te Paris’te imzalanan anlaşma ile ilk dört yılın en büyük yükünden kurtulmuştur. Çin artık önemli bir dosttu. Önce stratejik silahların sınırlandırılması anlaşması ve üzerinde mutabık kalınan uluslararası davranış kalıplarının yanı sıra Berlin Anlaşması sayesinde Sovyetler Birliği ile istikrarlı ilişkilerin temeli atılmıştı. Dostlarla ilişkileri yenilemek ve güçlendirmek için (Japonya-Batı Avrupa) 1973 yılı “Avrupa Yılı” ilan edilmişti. “İttifakın uyumu ve zindeliği temelinde detanta yönelik gerçek fırsatlar test edilebilirdi” (Kissinger, III, 2021: 357). Yine Nixon ifadeleriyle; “Artık Vietnam savaşı sona erdiğine göre, dikkatimizi savaşın her zaman yakın olduğu ve büyük güçle nükleer çatışma tehlikesinin olduğu dünyanın diğer bölgesine çevirebilirdik. Güneydoğu Asya’dakinden daha fazla” (Nixon, 1978: 786-787).

Ortadoğu konusunda ABD’nin eline önemli bir fırsat geçmişti. Şubat ayında Sedat’ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Hafız İsmail, Nixon ve Kissinger ile görüştü. Görüşme 24 Şubat 1973’te Beyaz Saray’da gerçekleşti. İsmail, görüşmenin gizliliği sağlamak için Bonn ve Londra üzerinde Washington’a gitti. 23 Şubat’ta Beyaz Saray’da resmi ziyaretini yapan İsmail (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 26, 23 Şubat 1973) burada birkaç dakikalığına Kissinger ile görüştü. Ortadoğu meselesi Dışişlerinin elinden alınıyormuş algısı oluşturmak istenmedi. Başkan Nixon ile yapılan yetmiş dakikalık toplantının ardından İsmail’in ABD ile Mısır arasındaki tek sorunun, Nixon’un İsrail’e verdiği destek olduğu ve Nixon’un Mısır ile ilişkileri ciddi manada istediği sonucuna ulaşıldı. 24-25 Şubat’ta Donald Kendall’ın evinde Kissinger ve İsmail arasında yapılan görüşmede “egemenlik ve güvenlik ayrılması” prensibi uyarınca taraflar Kanal üzerinde bir anlaşma ve barış sürecinin adım adım ilerleyerek daha sonra Filistin, Ürdün ve Suriyelilerin

katıldığı kapsamlı bir yapı konusunda nispeten ortak anlayış oluşturdu. Fakat toplantıda üzerine anlaşılan geçici anlaşmanın kalıcı bir sınıra dönüşmemesi gerektiği İsmail'in temel endişesiydi. Toplantı sonrasında Heykel'in değimiyle bölgede "Pax Americana" fikri güç kazanmıştı (Heykel, 1977: 301-305). Mısır-Amerikan müzakereleri devam eder, bu arada Ürdün ve Mısır üzerine odaklanıldı. Ama taraflarla yapılan görüşmelerde olumlu bir sonuç alınamadı. Kissinger, Hafız İsmail ile Fransa'da 20 Mayıs 1973'te bir daha görüştü (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 63). Bu görüşmede İsmail daha serttir. Gizlilik ortadan kalkmış ve baskı vardı. Burada Kissinger, Kanal üzerindeki geçici anlaşmayı genel bir anlaşmaya bağlamak için formül önerir. Ancak Mısır'ın ne geçici bir anlaşmanın doğasında var olan izolasyonu ne de genel bir çözüm için gereken uzun süreli müzakereyi riske atmaya niyeti yoktu. Çünkü İsmail bu görüşmelerde ABD'nin büyük bir önerisinin olmadığını ve İsrail seçimleri tamamlanana kadar süreci yavaştan alma niyetini sezdi. Bütün bu süreç sırasında Kissinger, Sedat'ın savaştan önce diplomatik hazırlıklar yaptığı ve savaşın her türlü gerekli olduğuna inandığını fark etmişti (Kissinger, 2011: 173).⁵¹ Kissinger, bu görüşme sonrasında yazın bir görüşme daha ister ama Mısır artık savaş yolundadır.

1970'te Suriye'de yönetimi devralan Hafız Esad, ülkenin Sovyetlere bağımlılığından rahatsız olmasına rağmen daha temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. Mayıs 1972'deki Moskova zirvesi kendisi açısından da büyük bir sorun ve Ürdün Krizi sonrasında Sovyetlere bakışını değiştiren ikinci bir kriz olmasına rağmen, İsrail ile savaşta Sovyetlere olan desteğe ihtiyaçları dolayısıyla halen Sovyetlere tekrar fırsat sunulması taraftarıdır. 1971 Sudan'da Numeyri'ye karşı gerçekleşen komünist darbesinin başarısızlığı Suriye memnun etmişti, nitekim kendileri de bunu istemekteydi. Esad, Temmuz 1971'de Savunma Bakanı Mustafa Talas'ı ve Başbakan Muhammed Eyubi'i tebriklerini sunması için Sudan'a gönderdi. Esad'a göre Sudan'ın Araplığını kaybetmesi veya burada yaşanacak bir çatışma, Arapların asıl gündemlerinden uzaklaştıracaktır: İsrail (Talas, 1997).⁵² Bu nedenle Suriye, hem Sovyet-Sudan ve Sovyet-Mısır arasındaki

⁵¹ Nisan, Mayıs ve Haziran sonuna kadar ABD istihbaratı Sedat'ın savaş hazırlığında olduğuna dair önemli miktarda bilgi akmaya başlamıştı. Bu istihbarat bilgilerinden Sedat'ın ABD'yi gerçek manda harekete geçirmek için bir savaş başlatmayı planladığı bilgisi paylaşılmıştır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 67, 2 Haziran 1973).

⁵² 1972'de verdiği bir röportajda Esad, Sovyetlere olan muhtaçlıklarını ve rahatsızlıklarını ortaya koymakla birlikte, Arap toprakları işgal altındayken en iyi yolun Sovyetleri kaybetmemek olduğu kanısındadır. Arap Davası'nın güçlü durması için bunu gerekli görür ("Interview with Syrian President Hafez al-Asad" *JPS*, Autumn, 1972: 184-186).

anlaşmazlıkları çözmek için devreye girmiştir. Özellikle Sovyetlerin Mısır'dan çıkarılmasının Arap davasında büyük bir zafiyet yaratacağı endişesiyle Esad şahsen arabuluculuğa soyunmuştu. Ayrıca Savaş konusunda Sovyetlerle silah pazarlığı konusunu Suriye üstleniyordu.

Sudan Darbesi ve 1972 Sovyet personelinin tasfiyesi sonrasında oynadığı arabulucu rolüyle Suriye, Sovyetler nezdinde bir adım öne çıkmıştır. Mayıs 1972'de Mareşal Greçko, Suriye'ye yaptığı ziyarette Suriye-Sovyet dostluk anlaşmasının yapılmasını önerir. Fakat Esad, böyle bir yükün altına girmeden Sovyet desteğini alma peşindedir. Sovyetlere diplomasi noktasında imkân tanımakla birlikte Mısır ile bütün olarak savaş hazırlıklarına başlamışlardı. Suriye, barış müzakerelerinde en net ülkedir: 242 sayılı kararı kabul etmemiş ve kabul etme şartı olarak ise 1972'de Filistinlilere “adil” bir barış şartını sunmuştur. Sovyetlerin özellikle 1972 Moskova ve daha sonra 1973'te San Clemente'teki tutumları Suriye'de de büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Nitekim Beşar el-Caferi (1980'de Suriye Dışişleri Bakanı), Arap ülkelerinin Sovyetlere olan hayal kırıklığını Vietnam örneğini verirken açıklıyor. Vietnam'daki Sovyet tavrını eleştirmekle birlikte, Sovyetlerin, “ABD ile barış içinde bir arada yaşama siyasetini (detant) tehdit etmesi... ve olası bir Arap yenilgisinde Sovyetlerin bölgedeki etkisinin azalacağı” (el-Caferi, 1987: 174) korkusuyla savaştan kaçınması, Suriye ve Mısır'ı yeni bir savaş başlatma kararını almaya itmiştir.

Mısır ve Suriye asıl savaş kararlarını 22 Ağustos'ta San Clemente Nixon ve Brejnev arasındaki ikinci detant zirvesinden sonra vermesine rağmen savaş hazırlıkları 1973 yılının başından itibaren başlamıştı. 5 Şubat 1973'te Hafız Esad, Enver Sedat, Muammer Kaddafi, Tuğgeneral Ahmet İsmail Ali ve Suriye Savunma Bakanı Mustafa Talas, Kahire'de bir araya gelirler. Savaş planları bu toplantı ile başladı. Suriye'nin teşvikleriyle Sovyetlerden Mısır'a 1973 yılı boyunca ciddi miktarda silah desteği geldi.⁵³ Aynı şekilde Nisan ayında Esad ve Sedat, İskenderiye'de gizli olarak buluştular. 1971 ‘karar yılı’ ve 1972 ‘savaş yılının’ boşa gitmesi sonrasında bu sene içerisinde savaşı başlatma kararı aldılar. Nitekim savaşa giden süreçte Mısır ve Suriye dört toplantı daha yaptı; Mayıs, Ağustos, Eylül ve Ekim 1973. Nitekim Mısır ve Suriye'nin savaşa gitme sebebi detant

⁵³ Mart ayından itibaren Sedat savaş hazırlıklarına hız verdi. Süveyş Kanalı'nı geçme planında Libya'dan 30 Mirage V jetleri Mısır'a transfer edildi. 16 Hawker Hunter jetleri Irak'tan, 10 Lightning Jeti Suudi Arabistan'dan gelmesi bekleniyordu. Ayrıca Sovyet personeli yeniden Mısır'a geliyordu ve ekipmanları yeniden hazırlıyorlardı. Mısır ordusu yavaşça alarm seviyesine geçiyordu (Daigle, 2012: 259).

dolayısıyla bölgede devamlılık kazanan “savaş yok barış yok” durumunun oluşturduğu rahatsızlıktır. Bu minvalde, Heykel’in “savaş yok, barış yok” başlığıyla seri şeklinde yayınladığı makaleler büyük ilgi görülmüştür (“Chronology,” JPS, Autumn 1972: 156-170). Ayrıca 20 Mart 1973’te Sedat’ın iki saat süren konuşması üzerine Kissinger’a sunulan bir analizde devam eden savaş hali, içerideki öğrenci ayaklanmaları ve gazetecilerin Sedat eleştirisi nedeniyle kendi ülkesinde Sedat’ın “kuşatılmış bir adam” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 42, 30 Mart 1973) izlenimi verdiği tespitinde bulunur. Bu durum Ağustos 1973’e kadar devam etmiştir. 1973 yazında böyle bir ilginin oluşmasını sağlayan ise San Clemente’deki liderler zirvesinde Ortadoğu’da statükoyu koruma kararının çıkmasıdır.

3.1.2.1. San Clemente ve Ortadoğu’da Statükonun Devamı

18 Haziran 1973’te Kaliforniya, San Clemente’ye gelen Brejnev, kendi kariyerinin zirvesinde hissediyordu. Kendi kişisel ünü için Amerika’da ağırlandmak ve detantı gerçekleştirmek büyük bir olaydı. 18-25 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilen liderler zirvesine Brejnev, Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko ve Washington’daki Sovyet Büyükelçisi Anatoly Dobrynin ile katılmıştı. Zirve (FRUS, 1969-1976, Vol. XV, d. 123-127, 131-132, 16-25 Haziran 1973), Watergate Skandalı’nın gölgesinde gerçekleşmişti. Zirve çerçevesinde on anlaşma imzalanmış; nükleer kısıtlama, ticari anlaşmalar, bilim ve teknoloji iş birliği, sağlık ve atom enerjisinin barışçıl kullanımı gibi. En önemlisi Nükleer Savaşı Engelleme Anlaşmasıdır (Study of US-Soviet Summits, CIA, 1985: 8-9). Zirvenin son günü son saatlerinde (gece 22:45 civarında) ise Brejnev daha önce Nixon’a gönderdiği mektuplarında⁵⁴ ifade ettiği şekliyle Ortadoğu’yu gündeme getirir. Gecenin geç vakitlerinde Brejnev, Nixon ve Kissinger ile Ortadoğu’yu konuşmak istediğini söyler ve gizli bir anlaşma önerir (Dobrynin, 1995: 283); ABD ve Sovyetlerin onayladığı, İsrail’in 1967 sınırlarına geri çekildiği ve karşılığında savaş durumunun bittiği bir anlaşma. Final anlaşması ise İsrail ve Filistinliler arasında gerçekleşecek, ABD ve Sovyetler Birliği anlaşmanın garantörleri olacaktır. Nixon Watergate ile uğraştığı için

⁵⁴ Brejnev, Şubat 1973’te (Nixon: 1978: 655) ve 13 Mayıs 1973’te Nixon’a gönderdiği mektuplarda Ortadoğu’daki durumun tehlikeli bir hal aldığı uyarısında bulunur. Çözülmemiş en önemli sorun olarak nitelendirdiği meseleyi, İsrail’in 1967 sınırlarına dönüp dönmemesi belirleyecek şeklindeki inancını paylaşır. Ayrıca zirve öncesinde Nixon’un bu konuyu düşünmesi ve ortak bir sonuca ulaşma noktasında çaba sarf edilmeli umudunu paylaşır. Ona göre Ortadoğu’da yaşanacak bir gelişme iki ülke arasındaki normalleşme ve uluslararası sistemdeki yumuşamaya büyük katkı sağlayacaktır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 56, 13 Mayıs 1973).

kafasını bir türlü mevzuya verememekte, Kissinger ise bu anlaşmanın klasik Arap pozisyonundan başka bir şey olmadığı kanısındadır. Brejnev, Ortadoğu’da savaşın kapıda olduğunu sürekli tekrar etmesine rağmen Nixon, bu uyarıyı göz ardı etmiştir. Brejnev, süper güçlerin savaşı önlemek için bir şey yapmaması halinde yeni bir savaş patlak vereceği şeklinde endişesini birazda tehditvari ortaya koyar. Şöminenin ısıltısında Nixon’un karşısına oturan Brejnev, Ortadoğu’da savaş durumunu sonlandırma isteğini bıkmadan tekrarlar. Nixon ve Kissinger ise İsrail’i şu anda özellikle Watergate ortadayken çekilmeye veya barışa ikna edemeyeceklerini biliyorlardı. Kongre ve Yahudi grupların saldırısına uğramaları işten bile değildi. Nixon, “bu kadar zor bir konuda ... kesin bir şey söyleyemeyiz” der. Kissinger ise Brejnev’in üzerinde ısrarla durduğu ilkelere dair, “ilkeleri koymak kolaydır” ancak bu ilkelerin de ayrıca sorun yaratacağını ifade etti. Bu hayal kırıklığı Brejnev’i Ortadoğu ve detant ile ilgili konuşurken “üzerine anlaşılabileceğimiz bazı kelimeler bulmaktaki” başarısızlıkları hakkında tartışmaya itti. Brejnev, salondaki herkesten daha çok Ortadoğu’da savaşın geldiğini anladı çünkü Politbüro, Mısır ve Suriye’yi yeniden silahlanmayı kabul ettiği esnada esasen savaşa kaydolmuştu. Arap devletleri tüm diplomasi girişimleri başarısız olursa toprakların zorla geri almaya kararlı olduklarını anladı. Nixon uykulu bir halde yaslanır ve Watergate’i düşünürken Brejnev, Vietnam’da anlaşırken böyle bir konuda nasıl anlaşamıyoruz siteminde bulunur. Sovyetlerin Mısır ve Arap dünyasındaki kötü durumunun farkında olan Brejnev, prensipleri belirlenmiş bir anlaşma ile prestijini koruma peşindeydi (Nixon, 1978: 663). Ayrıca olası bir savaşla bütün detant çabalarını, Moskova’nın askeri, ekonomik, teknik olarak toparlanması için gerekli olan, boşa gitmesini istemiyordu. Gece epey ilerledikten sonra Nixon “daha ileri gitmeye hazır değiliz,” bundan sonraki görüşmeleri Dobrynin ve Kissinger yürütsün şeklinde fikrini açıkça beyan eder. Brejnev ise liderlerin halledemediklerini onlar da halledemez şeklinde sitemde bulunur. Ama Nixon ve Kissinger, Sovyetlerin Ortadoğu’ya askeri, ekonomik ve politik olarak entegre olduğunun farkındaydılar. Bu nedenle şimdi yapılacak bir barış sadece Sovyetlere yarardı. Bu ise Kissinger’ın bütün düşüncesine tersti. Tyler, Haziran 1973 akşamı ABD diplomasinin Ortadoğu üzerindeki başarısızlığı olarak lanse ettiği (Tyler, 2009: 126-130) bu olay, aslında Nixon ve Kissinger’ın göğüslemeyi planladıkları bir diplomasi

örneğiydi.⁵⁵ Sadece oluşacak krizin şiddetini hesaplayamamışlardı. Sovyetlerin bölgedeki etkisi kırmak isterlerken, dünyanın çehresini değiştiren bir kriz yaratmışlardı.

Detant zirvesinde aylar sonra Kissinger, Kant'ın "mutlak barış eninde sonunda gelecektir" sözüne atıfla (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 17, 24 Eylül 1973) zirvenin dünya barışı için önemini belirtirken, dünyanın bir diğer noktasında detantın yaratacağı savaşı görmemiştir. Brejnev'de zirvenin Ortadoğu kısmında savaşın başlaması noktasında bir çaba harcamasına rağmen, bu çabası büyük oranda Sovyetlerin Üçüncü Dünya'ya yönelik 1970'lerde belirginleşen nekahat politikasının bir yansımasıydı.⁵⁶ Netice itibarıyla süper güçlerin Ortadoğu konusunda farklı sebeplerden dolayı statükoyu sürdürmeleri, 1973 Savaşı'na neden olmuştur. Süper güçlerin Ortadoğu meselesinde harekete geçmemesi Sedat ve Esad'ın bölgesel bir sorun olarak bırakılmaya çalışılan sorunu, bölgesel olmaktan çıkararak uluslararasılaştırmaya itmiştir. Nitekim detant zirvesini ele alan Dobrynin'de aynı şekilde ABD ve Sovyetlerin çatışmayı yerelde tutma çabasının "ilk detant krizini" yarattığı kanısındadır. Kissinger'ın özellikle detant kapsamında Sovyet etkisini Ortadoğu'da azaltma çabası ve "jeopolitik hedeflerini detant için feda etmek istememesi" (Dobrynin, 1995: 288) Ortadoğu'da bir çıkmaz yaratmıştı. Esad ve Sedat ise bu çıkmazı aşmak için savaş tercih etmişlerdi.

Zirve sonrasında hem Mısır hem de Suriye taraflarının değerlendirmelerine bakıldığında krizin detant dolayısıyla oluştuğu açıktır. Nitekim Beşar el-Caferi, 1973 Savaşı'nı detant krizi olduğunu, "Sedat ve Esad'ın kararlarında, büyük güçlerin kendi ilişkilerini geliştirmek için Ortadoğu'da mevcut statükoyu koruma isteklerinden rahatsız olmaları" etkili olmuştur ve ikili bu durumu aşmak için savaş gitmişlerdir değerlendirmesini yapar

⁵⁵ Kissinger Brejnev'in isteğine dair kendisi ve Nixon'un Brejnev'in istekleri ertelemek, Sovyet pozisyonunda zayıflama yarattığının farkında olarak hareket ettiklerini söyler. Ayrıca Ortadoğu'daki jeopolitik avantajı detanta tercih ettiklerini şu cümleyle açıklar: "Detantın/Yumuşamanın bedelini jeopolitik konumumuzla ödemeye niyetli değiliz/We are not willing to pay for détente in the coin of our geopolitical position" (Kissinger, 2011: 223; Zirvenin ayrıntıları için bkz. "Détente, San Clemente" başlığı: 181-223).

⁵⁶ Marie Mendras'ın Sovyet Rusya'nın Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yönelik politikasını ele alan makalesinde, Sovyetlerin 1970'lerde ABD ile ilişkileri nedeniyle kendisini Üçüncü Dünya sorunlarından uzaklaştırmak istediğini iddia eder. Ona göre, Sovyetlerin kısa süreli stratejilerden daha uzun süreli stratejilere odaklanması, Çin, Moğolistan, Küba, Vietnam ve Laos ve nispeten Ortadoğu'dan kendisini soyutladığını, bununda Sovyetlerin bu ülkelerle ilişkilerinde ciddi dönüşümlere sebep olduğu kanısındadır. Sovyetler için detanta zarar vermek en çok arzulanan ABD ilişkilerinde tehlike yarattı. Ayrıca Üçüncü Dünya ülkelerinin devrimci karakterlerini kaybetmesi ve daha kapitalist ve liberal politikalara yönelmesi Sovyetleri bu politikaya itmiştir. Üçüncü Dünya ülkelerine harcanan ve büyük problemlere neden olan Sovyet kaynaklarını, ülke içi ekonomik ve sosyal yaşamı geliştirmeye aktarmak, Kremlin'de genel arzuydu (Mendras, 1987: 164-175).

(el-Caferi, 1987: 375). Aynı şekilde İsmail Fehmi de, Mısır topraklarının işgalinin sürekli bir hal almasının halkta yaratmış olduğu rahatsızlık ve Sedat üzerinde oluşturduğu baskının, savaşa giden yolda önemli etken olduğunu söyler (Fehmi, 1985: 19). Bununla birlikte “Detant ve Ortadoğu” başlıklı bir bölümle konuyu ele alan Heykel ise başka mecralarda “savaş yok barış yok” durumunun yaratmış olduğu baskı ve süper güçlerin bu durumu değiştirme noktasında etkisizliğinin Sedat ve Esad üzerindeki etkisinin savaş kararında etkili olduğunu geniş bir perspektifte ortaya koyar (Heykel, 1977: 249-275).⁵⁷ ABD ve Sovyetler Birliği’nin savaşı görmezden gelme veya erteleme çabaları, Sedat açısından tarihin en büyük hatasıydı.

4 Ağustos 1973’te ASU Merkez Komitesi ve Halk Meclisi’nin “Ulusal Değişimler Üzerine Çalışma Belgesi” ortaya çıkmış ve Mısır’ın dış politika olarak ciddi dönüşüme gideceği açık edilmişti. Zirvenin ardından 22 Ağustos’ta Suriye ve Mısır heyetleri arasındaki toplantı sonucunda kesin olarak savaş kararı aldı. Çünkü bölgede statükoyu değiştirmek ancak bu şekilde gerçekleşebilirdi. Aynı tarihte yani 22 Eylül 1973’te Nixon tarafından Dışişleri Bakanı olarak atanan Kissinger, istemsiz olarak ilk ciddi kriziyle karşılaştı. Dışişleri Bakanı olduktan sonra 25 Eylül’de Kissinger, BM’deki Arap büyükelçilerin büyük çoğunluğuyla bir araya geldi. Yahudi geçmişi hakkında yaptığı şakalarla güvenilir bir arabulucu olarak kimliğini kanıtlamaya çalışır. Kasım’da Mısır ve İsrail arasında ciddi müzakereleri başlatma çabasında olacağına dair taahhütlerde bulundu. 5 Ekim’de Mısır Dışişleri Bakanı Muhammed el-Ziyad ile görüşmesinde bu konuda onay alır ama ertesi gün savaş başladı. Nitekim Kissinger bu çabalar içerisindeyken Sedat, savaş hazırlıklarını tamamlamış ve 2 Ekim’de Generali Ahmet İsmail’e savaş kararını bildirmiş, Ağustos’ta Hafız Esad ile kararlaştırdıkları üzere Rusya Büyükelçisine “ben ve Hafız Esad’ın İsrail’e karşı askeri hareket başlatmaya karar verdiğimiz Sovyetler Birliği’ne resmi olarak bildirmek istiyorum” (Sedat: 1979: 331; Heykel, 1977: 28) mesajını 3 Ekim’de ileterek, 6 Ekim’de savaşın başlayacağını haber

⁵⁷ Heykel ayrıca savaş başlamadan bir ay önce kendisi ile görüşen Sedat’ın neden savaşmaya karar verdiğini şöyle açıklar: “Başkan, Mısır ve Arap ülkelerinin uluslararası olarak güçlü olduğunu, Mısır’da halk, bizde istediğiniz ve bizim de size verdiğimiz bütün destekleyici kararların önemi ne? Hiçbir şey olmuyor. Neyi bekliyorsunuz? demeye başlamıştı. Bir süre sonra konuya olan ilgilerini yitirebilirlerdi. Bunun yanı sıra Mısır’ın iktisadi durumu söz konusuydu. “ne savaş ne de barış” durumunu daha fazla sürdürmek olanaksızdı. Bir dış yardım alınmadığı sürece 1974’ün büyük bir kriz dönemi olacağı açıktı. Böyle bir yardımın alınabileceği kaynak ise Arap ülkeleriydi. Ne var ki, Arap ülkeleri bir hareket olmazsa, Mısır’a bir tek kuruş bile vermeyeceklerdi. İçteki duruma gelince halk sabırsızlanmaya başlamıştı” (Heykel, 1977: 23).

verir. Nitekim bu haberin ardından 4 Ekim’de Sovyetler Kahire ve Şam’daki bütün personelini ve ailelerini tahliye etmeye başlar.

3.1.2.2. Detant Krizi: 1973 Arap-İsrail Savaşı

1967 Savaşı’nın ani darbesi ile İsrail’in askeri anlamda Ortadoğu’da elde ettiği üstünlüğün devamlılığı ve Arap ülkelerinin İsrail askeri üstünlüğü sürdükçe saldırmayacakları veya saldıramayacaklarına dair inanç çok büyüktü. Nixon, Brejnev, Kissinger, Dobrynin vb. birçok kişi tarafından bu ifade edilmişti. Hepsi de Golda Meir gibi düşünüyorlardı: “İsrail’in askeri olarak yenilmez olduğu.” İsrail’e dair bu inanç, İsrail’de Meir’in başını çektiği ciddi bir diplomatik ve politik atalet yaratmıştı (Shlaim, 2019: 411).⁵⁸ İsrail’in içinde bulunduğu ve büyük güçlerin ise desteklediği bu atalet ancak savaşı aşılabileceği genel bir kanı olarak Sedat ve Esad’ın kafasında yer edinmişti. Bütün bu atalet durumlarını aşmak için 6 Ekim saat 14.00’da Mısır ve Suriye ortak hareketiyle başlayan Yum Kippur veya Ramazan Savaşı, 25 Ekim’e kadar devam etmiştir. Savaş için Yahudilerin en kutsal günlerinden birini olan Kefaret Günü seçen Mısır ve Suriye, İsrail’in içinde bulunduğu ataletin en yoğun olduğu bir günde ciddi bir şok yaratarak, İsrail yedekleri toplayana ve Amerika’nın havadan silah ikmali gelene kadar, Golan ve Sina’da ciddi başarılar elde etmişlerdi. Mısır ordusu bu askeri hareketi ile Kanal’ı ve Bar-Lev hattını aşarak Sina geçitlerine ulaşırken, Suriye ordusu ise Golan Tepelerinin büyük kısmını geri almayı başarmıştı. İsrail istihbaratı ve CIA tarafından Mısır ve Suriye’nin savaşa gittiğine dair ciddi bilgiler bulunmaktaydı. Ayrıca Sovyetlerin 4 Ekim’den itibaren Şam ve Kahire’den personelini tahliye etmesine rağmen savaşa dair yanlış bir kanaat herkesi sarsmıştı. Ekim savaşı böylelikle statüko siyasetinin iflas ettiğini ortaya çıkardı (Dunstan, 2003).

Arap ülkelerinin savaş açmaktan kasıtları, siyasi çıkmazı veya ataleti sona erdirmek ve süper güçleri Haziran 1967’de işgal edilmiş topraklardan çekilmesi için İsrail’e müdahale etmeye ve baskı uygulamaya zorlayacak uluslararası bir kriz çıkarmaktı. Mısır’ın

⁵⁸ Heykel, Mısır’daki bu ataletle atıf yaparak, Sedat’ın savaş nedenlerini sayarken İsrail’in “küstahlığı” nedeniyle içine düştüğü bu ataleti aşmak olduğunu belirtir. Sedat ile savaş hakkındaki konuşmalarında (savaştan bir ay önce), Sedat’ın Dayan’ın bir demecine atıf yaparak, Mısır’a ait olan Yermi kasabasında İsrail’in liman kurma çabasının aslında Mısır-İsrail sınırının Kanal üzerinde bir kesinliğe ulaşmakta olduğuna dair rahatsızlığı ortaya koyar. Yani Sedat’ın değimiyle “İsrail, Mısır’ı bir oldu bitiyile karşı karşıya bırakmak istiyor.” Bu oldu bitti ise “ne savaş ne de barış” statükosundan kaynaklıdır (Heykel, 1977: 25); Aynı şekilde Sedat, 1972’de Foreign Affairs dergisine yazdığı makalesinde belirttiği üzere savaşın en büyük sebebi ABD’nin geniş yardımları nedeniyle İsrail’de oluşan güvenin diplomatik olarak oluşturduğu atalettir (al-Sadat, 1972: 114-123).

diplomatik müzakereler başlamadan, Süveyş Kanalı'nın bütün kuvvetleriyle geçip kanalın doğu kıyısında konuşlanmaktı. Suriye ise, Golan Tepelerinin büyük bölümünü geri almak ve İsrail güçlerini geri çekilmeye zorlamaktı. Hem Mısır hem de Suriye'nin savaşa ilgili sınırlı beklentileri vardı. İsrail'i yenmek ya da ülkeyi 1967 sınırlarına bütün olarak geri çekilmeye zorlamak gibi bir hayalleri yoktu. Mısır ve Suriye'nin hedefleri ağırlıklı olarak taktikseldi. Savaş, diplomatik ataleti sonlandırmak, savaştan elde edilen minimum avantajla İsrail'i müzakerelerde daha kabul edilebilir bir duruşa zorlamaktı (Shlaim, 2019: 416).

Mısır ordusu tüm birlikleriyle kanalı geçerek Bar-Lev hattını ele geçirmiş, belli mesafede Sina'ya yaklaşmış ve İsrail, tank, uçak ve askeri personeline büyük kayıplar verdirmişti. Suriye ordusu Golan Tepelerinde oldukça etkili zırhlı bir saldırı başlatmış ve kısa süre için de olsa, ilerleyişleri durdurulmaz bir hal almıştı. İki ordu söz konusu çatışmalar sırasında İsrail'in yenilmez olmadığını göstermiş ve Haziran Savaşı'nın travmalarını atlatmıştı. Araplar onur, özsaygı ve özgüvenlerini geri kazanmışlardı. Savaş sırasında İsrail kayıplarıyla 'ümitsiz bir acizlikle' yüzleşmişlerdi. İsrail ordusu savaşın ortasında itibaren savaşın seyrini değiştirmiş, Mısır Üçüncü Ordusu'nun önünü kesmişti. Kuzey Cephesi'nde Suriye'yi Golan'dan çıkarmış ve Şam'ın 20 mil kadar yakınlarına yaklaşmıştı. Savaş'ın ilk raundunda Araplar başarı göstermesine rağmen ikinci raundu İsrail kazanmıştır. Shlaim'in değimiyle savaş berabere gibiydi. Ancak İsrail'in kayıpları Altı Gün Savaşı'nın kat ve kat üstündeydi. İsrail tarafında 2838 ölü ve 8800 yaralı, Arap tarafında 8558 ölü ve 19549 yaralı vardı. İsrail 109 uçak ve 840 tank, Araplar 392 uçak ve 2554 tank kaybetmişti. 1973 savaşı psikolojik etkenler bakımından bir Arap üstünlüğü ile sonuçlanmıştı (Shlaim, 2019: 418). Ama savaşın en büyük neticesi uluslararası alanda yarattığı etkiydi. Savaş sırasında iki süper güç detanta dair ilk testlerini vereceklerdi.

1973 Savaşı başladığında Kissinger, BM Genel Kurulu'na katılmak amacıyla New York'ta idi. Ortadoğu krizi Watergate Krizi'nin tam ortasında patlak verdi. 6 Ekim'de çarpışmalar başladığında Nixon Başkan Yardımcısı Spiro Agnew'in istifası ile uğraşıyordu. Savaşın ikinci haftasında ise Nixon, Beyaz Saray kayıtlarının yayınlanmasına ilişkin bir prosedürü görüşüyordu. Ortadoğu meselesinde inisiyatif büyük oranda Kissinger'ın elindedir. Çünkü savaş boyunca Nixon, skandallar ve istifalarla uğraşmaktaydı (Kissinger, 2004: 2). Kissinger savaş haberini aldığı sabah 6.00 civarındır. Ona göre Mısır ve Suriye'nin savaş kararı, her şeyin durduğu bir anda her şeyi

çalkalayarak yeni şanslar doğurma çabasıydı. Savaşı önlemek ve Sovyetlerle karşı karşıya gelmemek amacıyla, önce Sovyet Büyükelçi Dobrynin, daha sonra Muhammed el-Ziyad ile bağlantıya geçen Kissinger, durumu öğrenmeye çalışır. Suriye konusunda hiçbir bilgi ve bağlantıları olmaması dolayısıyla en zayıf halkanın burası olduğunu belirtir. Kissinger, savaş haberi aldığı andan itibaren Mısır, İsrail, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim, Dobrynin ile bağlantıları kurmuş ve yoğun bir telefon diplomasisine başlamıştır. Nitekim onun bu girişkenliği neticesinde savaşın bütün diplomatik girişimleri onun elinden geçmiş ve onu baş oyuncu olarak ileri taşımıştır.

Sovyetlerle bu noktada ilk amaçları Güvenlik Konseyini toplamak ve savaşı durdurmak için bir karar çıkartmaktı. Ama savaş ilerlediğinde İsrail'in acizliği nedeniyle, Arap başarısının Sovyetleri güçlendireceğini düşünen Kissinger, işleri biraz daha ağırdan almak durumunda kalmıştı. Bu noktada detantı hem korumak hem de Sovyet davranışlarını kontrol etmek amacıyla kullanmak istemiştir. Washington'un temel şüpheleri ise savaşın bir Sovyet hilesi olmasıdır (Kissinger, 2004: 36-39). Kissinger'ın savaştaki temel hedefi, BM'de ayrıntılı bir kararın geçmesini ve ABD'nin izole edilmesinin önüne geçmek ve Arap dünyasının öfkelenmesini önlemek, Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasında bir koalisyon oluşturmamasını önlemektir. Sovyetler Birliği'nin ABD ve İsrail'e karşı ideolojik ve jeopolitik bir kampanyaya öncülük etmesi engellenmeliydi. Çatışmaların bitmesinin ardından diplomatik bir barış sürecine hâkim olma opsiyonu Washington'un elinde olmalıydı. Bu nedenle Kissinger, savaş boyunca Sedat ve dışişleri bakanı el-Ziyad ile bağlantısını sürekli korudu (Kissinger, 2004: 71).⁵⁹ Savaşın başlamasının ardından Amerika'nın İsrail'in bütün zorluklara rağmen hızlı bir zafer kazanacağına yönelikti. Bu nedenle zamana oynanmalıydı. Nixon, "zavallı Mısırlılar, Kanal'ın karşısına geçecek ve tüm köprüler havaya uçurulacak", Kissinger ise "Çarşamba'ya kadar keklik gibi avlanacaklar" şeklindeki ifadeleriyle İsrail'in kazanacağına dair inançlarını ortaya koymuşlardı. Ama durum sandıkları gibi değildi. Savaşın 4. günü 9 Ekim 1973'te büyükelçi Dinitz'in Beyaz Saray'a İsrail silahlı kuvvetler ataşesi Mordechai Gur ile gelmesi durumun vahametini ve İsrail'in ezici ve hızlı zaferi stratejisinin yanlışlığını ortaya koydu. İsrail savaşın ilk günlerinde kayıpları yüksekti; 14 Phantom da dahil 49 Uçak yok edilmişti. Asıl kayıp 500 tankın kaybedilmesi idi. Mısır

⁵⁹ Kissinger'ın Krizi çözme noktasında ABD-Mısır iş birliğinin önemine dair Sedat ve Hafız İsmail'e gönderdiği mektuplar (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 125, 8 Ekim 1973); FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 138, 9 Ekim 1973).

ve Suriye ciddi bir çaba ortaya koyuyordu. Bu noktada ABD'nin yaptığı sınırlı miktardaki silah yardımıyla hızlı bir zafer mümkün gözüküyordu. Zafer kazanılmak isteniyor veya bir denge oluşturmak isteniyor ise İsrail'e önemli miktarda askeri yardım yapılmalıydı. İsrail'in Sovyet silahları karşısında yenilmesi ABD için jeopolitik bir felaket olurdu. Kissinger ise diplomasi veya Arap kazanımlarını onaylamadan önce kısmi de olsa İsrail zaferi istiyordu. İsrail'in silah ihtiyacı acildi ve bunun için Golda Meir bir saatliğine de olsa Washington'a gelmeyi teklif etmişti. Amerikan yetkililerinin birçoğu İsrail'e silah yardımının Amerikan imajını Araplar nezdinde daha kötü yapacağını söylemesine rağmen Sovyetlerle jeopolitik rekabet Kissinger'ı silah yardımı yapmaya itmişti. Bu arada Sovyetler Arap kazanımlarını korumak için Mısır ve Suriye'ye askeri destek sağlıyordu (Kissinger, 2004: 129-130).

ABD 10 Ekim'den beri 48 saatlik Sovyet ateşkes önerisini yavaşlatmaya çalışıyordu. Sovyetler askeri destek vermeye devam ediyordu. Dobrynin Sovyet filosuna yakın bir şekilde konumlanan Altıncı Filoya itiraz ediyordu. Özellikle Suriye cephesinde İsrail'in ilerlemesi Sovyetleri tepkisiz kalamayacağını gösterdi. İsrail, Şam'a 30 km yaklaştığında Sovyetler üçüncü hava birliğini alarma geçirdi. Bu ABD ve Sovyetler arasında büyük bir gerginlik yarattı. İsrail'in savaş kayıplarının büyümesi ve kaybetme endişesi neticesinde 13 Ekim'de ABD, İsrail'e askeri destek verme kararı aldı. 14 Ekim'de ABD'den İsrail'e ciddi miktarda hava nakliyesi başladı. İsrail'e yapılan nakliye neticesinde savaş alanında İsrail hızlı zaferlerle Suriye ve Mısır'ı geri çekilmeye itti. 18 Ekim'de İsraililer Kanalı geçerek Mısır savunma rampalarını yok ettiler. Mısır açısından durumun kötüleşmesi üzerine Kissinger ve Kremlin arasındaki görüşme neticesinde bir ateşkese ulaşmak amacıyla Kosygin Kahire'ye uçtu. Kosygin'in Kahire ziyareti neticesinde Sovyetler daha önce Sedat'a kabul ettiremedikleri⁶⁰ ateşkes için bu sefer olumlu sinyaller aldılar. Sovyetlerin detantı koruma ve yerel bir çatışma dolayısıyla Amerika ile karşı karşıya gelmek istememesi ateşkese ulaşma noktasında önemli bir etkeni. Nitekim Kosygin'in

⁶⁰ Sovyetler Ekim Savaşı sırasında Mısır'a ilk baştan itibaren üç kere ateşkes çağrısı yapmış ama Sedat bunları kabul etmemiştir. 12 Ekim'de Sovyetler Amerika'ya Sedat'ın ateşkes çağrısını kabul etmeye istekli olduğunu bildirir. Kissinger bu bilgiyi doğrulamak istediğinde, İngiltere Başbakanı Heyst, Sedat'a konuyla ilgili mektup gönderir. Sedat durumu şöyle açıklıyor: "Britanya sefiri geldi ve sabah beni uyandırdılar. 14 Ekim, mesaj bana ulaştı. Britanya sefirine Sovyetlerle aralarında böyle bir şey gerçekleşmedi, sizden ricam Kissinger'a benim haricimde kimseyle Mısır hakkında konuşamayacağını bildirin". Sovyetler, ayrıca Sedat'a Suriyelilerin de ateşkes istediğine dair bilgi verir ama Esad böyle bir isteğinin olmadığını defaatle söyler. Bu tutum Sovyetlerin detant için acil bir ateşkes isteği dolayısıyla gerçekleşmiştir (Sadat, 1979: 385).

Kahire ziyareti üzerine Kissinger, “hepimizin aklında tutması gereken şey, tüm bunlar detant görüşmeleri sayesinde; detant olmasaydı Kosygin de Kahire’de olmazdı. Sovyet basını bizim havadan sevkiyatımızı içine sindirmiş olmayacaktı ve her şey darmadağın olup gidecekti” (Kissinger, 2004: 250).

İsrail’in 18-19 Ekim’de Mısır köprübaşlarını geçmesi, Üçüncü Orduyu kuşatması ateşkes için baskıyı arttırdı. Kosygin Kahire’den dönmesi ve ateşkes görüşmeleri için Kissinger’ın Moskova’ya davet edilmesinin ardından Kremlin’de yapılan görüşmeler 242 sayılı karar çerçevesinde BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı 338 sayılı karar ile ateşkes ilan edildi⁶¹. Ateşkes 22 Ekim’den itibaren geçerli olacaktı. 22 Ekim 1973 Ortadoğu saatiyle 18:50’de silahlar sustu ama bu suskunluk uzun sürmeyecekti. İlişkileri koruma ve karşı karşıya gelmemek için ortaya çıkarılan 338 nolu karar detant çabalarının bir ürünüydü. Ama İsrail’in bu kararı ihlal etmesi üzerine süper güçler birbirlerini nükleer savaşla veya alarmla tehdit eder duruma geldi.

Kissinger ve Nixon, petrol ambargosuna rağmen süper güç karşılaşması olmadan ve iş birliğiyle bir ateşkes varıldığını ve diplomatik girişimler için bir temel oluşturulduğunu düşündüler. Ama 23 Ekim’de Sovyetlerin İsrail’in ateşkesi ihlal ettiğine dair uyarıları geldi. Kissinger bu konuda endişeliydi. İsrail ordusunu zaferden mahrum bırakılmasının acısını hissetmişti. Sovyetlere İsrail’in ateşkesine uyacağına dair güvence vermişti. İsrail bu arada Amerikan silahlarıyla Mısır Üçüncü Ordusu’nu yok etmek üzereydi. 23 Ekim’de açık olan İsrail’in 22 Ekim ateşkes hatlarını geçtiği idi. Nitekim İsrail’in baskıları üzerine Sedat, 23 Ekim öğleden sonra Sovyetler ve Amerika’ya açık çağrıda bulundu: Ortadoğu’ya ortak güç göndermelerini istedi. ABD açısından bu kabul edilemez bulundu. Kendi müttefikine karşı Sovyetlerle ortak hareket büyük bir prestij kaybı olurdu. Sedat’ın 24 Ekim’de Kahire radyosundan ortak ABD-Sovyet askerlerinin hareketinden bahseder. Arap müttefiklerinin özellikle Suriye’nin yenilgisinin kendi prestiji için ciddi tehdit yarattığını düşünen Brejnev, 24 Ekim’de Nixon’a gönderdiği mektubunda ABD-Sovyet ortak hareketi olmayacaksa “şayet bu konuda bizimle ortak hareket etmeyi imkansız buluyorsanız, tek taraflı olarak uygun adımları atma konusunu acilen düşünme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmaya mecbur kalacağız. İsrail tarafından yapılan keyfi hareketlere izin

⁶¹ 338 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararları (22 Ekim 1973): 1-Bütün taraflar, kararın alındığı andan sonraki mevkillerde, kararın alındığı andan itibaren en geç on iki saat içinde, tüm askeri faaliyetleri derhal sonlandırmaya davet ediyor, 2- ilgili tüm tarafları ateşkesin hemen ardından 1967’de BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı 242 nolu karar çerçevesinde kendilerini ayarlamaya çağırıyor, 3-Ateşkes uygulamaya konduktan sonra bütün tarafları Ortadoğu’da istikrarlı bir barış için müzakereye davet ediyor.

veremeyiz” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 267; Kissinger, 2011: 583-584; Kissinger, 2004: 301; Nixon, 1978: 938)⁶² şeklinde tehditvari bir mesaj gönderir. Mektubun üslubu ABD başkanına yönelik en ciddi meydan okumaydı.

24-25 Ekim’de yapılan toplantıda Sovyetler ortak bir müdahalenin söz konusu olamayacağı, çünkü böyle bir hareket Sovyetleri güçlendirirdi ve ılımlı Araplar açısından ortak ABD-Sovyet egemenliğinin gerçekliğini kanıtlamış olurdu. Ama reddedilmesi durumunda ise Sovyetleri çatışmaya çekmiş ve Mısır’ı tekrar kaybetme ihtimali ortaya çıkardı. Nitekim Sovyetlerin Akdeniz’deki donanmasının teyakkuzda olduğu ve 12 gemiden oluşan Sovyet filosunun İskenderiye’ye gitmekte olduğu tespit edildi. Bunun üzerine Kissinger, oluşturulacak bir şok ile Sovyetlerin tekliflerinden vaz geçmeye zorladı. ABD Ordusu DefCon III aşamasına çıkarıldı ve nükleer alarm seviyesi ilan edilmiş oldu. Sovyetlerin teklifi reddedildi. Nitekim 25 Ekim’de Sedat’tan gelen mesaj üzerine, Mısır’ın Sovyetler Birliği’ndense ABD’ye oynadığı ortaya çıktı.⁶³ Nükleer alarmın ardından Sovyetler geri adım atmak durumunda kaldı ve 26 Ekim’de Güvenlik Konseyi’nin 340 nolu kararı onaylandı. Tarafların 22 Ekim’de belirlenen orijinal ateşkes hatlarına geri dönmesi çağrısı tekrarlandı. Böylelikle Ekim Krizi sonuçlandı ve Kissinger diplomasisi başladı.

Savaşın ABD açısından sonuçları şöyleydi: Müttefikleri olan İsrail’in güvenliği sağlanmış, hatta İsrail topraklarını genişletmişti. Sovyet askeri müdahale tehditti, Sovyet haysiyetini kırmayarak ilişkiler muhafaza edilmişti. Arap dünyasıyla ilişkileri geliştirme opsiyonu korunmuştu. Enver Sedat’ın Ortadoğu’da barış için en iyi şansı temsil ettiği yargısı kabul

⁶² Brejnev’in bu derece sert üslupla mektubu kaleme almasının nedeni Mısır tarafından sıkıştırılmış olması ve Kahire’de işlerin yolunda gitmemesidir. 24 Ekim’de İsrail 22 Ekim 338 nolu ateşkes kararını bozup Kanalı geçince, Sedat, Brejnev ile yaptığı telefon konuşmasında “beni ve Kahire’yi İsrail tanklarının çevrelemesinden kurtar” şeklinde çağrıda bulunmuştu. Ayrıca Moskova’nın Kahire elçisinden gelen mesajda “Sedat yönetiminin çökmek üzere olduğu” bilgisi paylaşılır (Dobrynin, 1995: 295).

⁶³ Sedat ABD’nin “save Israel” şeklinde İsrail’e askeri destek sağlaması ve savaşın seyrinin değişmesi üzerine ateşkese razı olmuştur. Bu noktada neden ateşkese yanaştığı veya neden ABD diplomasisine güvendiğini, İsrail’in yenilmesini kendisinin yenilmesi olarak algılayan ABD’nin buna müsamaha göstermeyeceğini, ABD tarihine yaptığı atıflarla açıklar. ABD’nin II. Dünya Savaşı’nda Almanları bombalarıyla ve Japonları atom bombasıyla dize getirmesine işaret eden Sedat, “ben imkanlarımı ve hudutlarımı bilirim... Amerika ile savaşmam” şeklinde açıklamada bulunur ve Esad’a gönderdiği mesajla 19-20 Ekim’de ateşkes niyetini açıklar: “Mısır halkının veya askerlerinin bir daha yenilmesini göze alamam, İsrail ile karşılaşmaktan korkmuyorum ama Amerika’yı karşıma alamam” (Sedat, 1979: 348). Sedat’ın bu noktada Sovyetlere bakışı ise tamamen bunun tersidir. Sedat, savaş sırasında Sovyetlere olan bakışını daha iyi ortaya koyar. “Dünya’nın gözünde Sovyetler yanımızda, İsrail ve Amerika ise karşıımızda duruyor şeklinde bir algı var. Fakat bu gerçek değildi. Amerika ve İsrail karşıımızda dururken, Sovyetler elinde hançerle sırtımızda duruyordu, kaybettiğimiz anda 1967’de olduğu gibi %85-90 silahlarını bize satmaya yani hançerini saplamaya hazır. Ayrıca Amerika’nın Mısır hava sahasını geçebileceği çok ortadaydı, böyle bir durumda Mısır hava sahası İsrail’e açılırdı” (Sedat, 1979: 348).

görmüştü (Kissinger, 2004: 328-329).⁶⁴ Nixon’a göre 1967 Savaşı’ndan sonra Araplar ikinci defa Sovyet ekipmanlarıyla başarısız oldu. Amerikan hava nakliyesi İsrail’i kurtarmıştı. Tarihte ilk defa Amerika İsrail’e silah sağlamasına rağmen Arap ülkeleriyle doğrudan müzakere imkânı yakalandı. Arap ülkeleri zafere ulaşma noktasından uzak olduklarını anladıklarında, Mısır ve Suriye liderleri müzakereye hazır hale geldi. Amerika hükümetinin politikası sayesinde, Arap taraflarıyla doğrudan görüşme, Arap liderlerinin Moskova’ya yüzlerini dönmeye itti. Detant sayesinde ise Sovyetlerle ilişkiler korunmuştu (Nixon, 1978: 705-706).

Ekim Krizi, ABD ve Sovyet yumuşamasının bölgesel çatışma tehlikesini en aza indirmeye hizmet edeceği inancını kısmen sarstı. Nixon, Kissinger yumuşamanın krizi çözmede yardımcı olduğunu vurgularlar. İki süper gücün detantla aralarında kurulan özel bağlantının krizin büyümesini engellediği kanısını paylaşırlar. Detanta rağmen süper güçler Ortadoğu çatışmalarından uzak duramadılar. Somut yerel çıkarlar test edildiğinde, küresel soyutlamalara üstün geldi. Quandt, bu durumun yumuşamanın aldatıcı veya tehlikeli değil, kapsamının sınırlı olduğu anlamına geldiğini söyler. Yumuşama ve müzakereler çağında süper güçlerin karşı karşıya gelmesi hala bir olasılıktı (Quandt, 2005: 125). Quandt’ın ifadelerine katılmakla birlikte, krizin yaratıcısı olan detantın aynı zamanda Sovyet davranışlarını kontrol etme noktasında ve ABD diplomasisine alan açma konusunda büyük bir işlerliğinin olduğu kesindir.

Sovyetler Birliği, savaşın başlayacağını 4 Ekim’de öğrenmiş ama bu bilgiyi Amerika ile paylaşmamıştı. Dışişleri Bakanı Gromyko’nun altında orta düzey bir diplomat olarak çalışırken bütün sürece ve toplantılara katılan Victor Israelyan, *Inside Kremlin* isimyle 1973 savaşına dair kaleme aldığı hatıratlarında, 4 Ekim saat 7.00’da Gromyko ile yapılan toplantıda, Mısır ve Suriye’nin saat 2.00’da İsrail’e saldıracağı birkaç kez tekrarlandığını duyar. Fakat Kremlin liderlerinin savaş kararından pek memnun olmadığını ne Gromyko’nun ne de Brejnev’in Arapların bu kararını desteklediğini, “dahası, Dışişleri Bakanı ve Sovyet liderliği Sedat ve Esad’ı askeri bir saldırı başlatmaktan vazgeçirmek için elinden gelen her şeyi yaptı” ifadeleriyle tepkiyi kaydeder. 4 Ekim saat 7.00’da yapılan toplantıda Gromyko’nun toplantıda söylediği ilk cümle “Nixon ve Brejnev’in San

⁶⁴ Brejnev’in geri adım atmasında 25 Ekim’de Nixon’un kendisine yazdığı mektupta, ABD-Sovyet ortak hareketinin kabul görmeyeceği ve Sovyetlerin Mısır’a hareket etmesi durumunda 1972’de Moskova zirvesinde üzerine anlaşılan Temel Prensipler, Nükleer Savaşı Önleme Anlaşması’nın ihlali ve detantı sonu olacağına dair uyarısı etkili olmuştur (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 274, 25 Ekim 1973).

Clemente’de oluşturdukları havanın Arap-İsrail Savaşı dolayısıyla dağılabileceğı”ne dair endişelerini içerir. Araplar yumuşamadan muazzam şekilde yararlanabileceğini New York’ta Arap Dışışleri Bakanlarını açıklamasına rağmen böyle bir olayın yaşanması kendisini şaşırtmıştır (Israelyan, 1995: 2-4).⁶⁵

Sovyetlerin, Mısır ve Suriye’nin bu kararına neden sert tepki vermediğini ise “Brejnev savaş kararına karşıydı ve Sedat ile konuşmalarında bu dile getirilmişti” ama yüksek sestten bunu dile getirmek “Arap planlarına karşı katı olumsuz tavır, Araplarla zaten zayıf olan dostluk ilişkisini mahvederdi.” Sovyetlerin neden böyle davrandığını ise Batı ile oluşturulan ilişkinin Ortadoğı’daki bölgesel bir meseleden daha önemli olmasından kaynaklandığını söyler: “Kremlin, Batı ile ilişkilerini sürdürmek ve geliştirmek istiyordu -ki bu Sovyetler Birliğı’nin titrek ekonomisi ve geri teknolojisi göz önüne alındığında bir zorunluluktur. Batı ile özellikle ABD ile çatışma hiçbir şekilde Kremlin’in gündeminde yer almıyordu” (Israelyan, 1995: 16-17).

Israelyan’ın açıklamalarında da görüldüğü üzere Kremlin, detanta olan muhtaçlığı ve Arap ülkeleriyle olan ilişkisindeki ikilemleri nedeniyle savaş boyunca belirsiz bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Nitekim Israelyan bunu tam bir başarısızlık olarak lanse eder. Sovyetler Birliğı’nin bu tutumu Kissinger’ın olayları istediğı yöne yani Amerikan diplomasi merkeziliğine çekmesine imkân tanımıştır. Sovyetlerin ABD-Sovyet ilişkisini korumak amacıyla sürekli erken bir ateşkes arayışları, Mısır ve Suriye’nin kesin yenilgisine dair keskin inançları, müttefiklerinin kendisine olan güvenini sarsmıştır. Buna karşılık kendi müttefikine sonuna kadar destek veren ve diplomasiyi kendi merkezli yöneten Kissinger önemli bir intibah bırakmıştı (Israelyan, 1995: 33-47).⁶⁶ Nitekim savaşın son günlerinde ilişkileri ciddi manada Amerika ile bozulmasına rağmen, Brejnev sürekli detantı koruma peşindedir;

⁶⁵ Brejnev savaş sırasında Nixon’a gönderdiğı mektubunda açıkça tarafların San Clemente’de oluşturdukları havanın dağılmasını engellemek için icap eden şeylerin yapılması gerektiğini söyler ve aslında zirve toplantısında bu tehlikeye dair uyarıda bulunduğunu da ekler (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 120).

⁶⁶ Kissinger bir noktada savaşın başından itibaren detant dolayısıyla Sovyetlerin daha ılımlı davranacağını umuyordu. UGK’i üyesi olan Helmut Sonnenfeldt’in Kissinger’a 13 Ekim’de sunduğı bilgi notunda, kendisinin belirttiğı üzere Sovyetlerin davranışlarının şu ana kadar detantı korumaya yönelik olduğıdur (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 170, 13 Ekim 1973); Ayrıca 18 Ekim’de yapılan kabine toplantısında Brejnev’in detantı koruma çabası ve ABD’ye Soğuk Savaşa geri dönme niyetinin olup olmadığının dair iması gündeme gelmiştir. Kissinger toplantıda Brejnev’in bu tavrının aslında detantla elde etmek istenen dengenin sağılandığını, böylelikle Araplarla rahat bir şekilde diplomatik ilişkiler kurma imkanı yakaladıklarını ifade eder (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 201, 18 Ekim 1973).

“durum ne kadar ileri gitmiş olursa olsun, dönülmeyecek bir durumda değil. Bu nedenle ne Sovyetler Birliği’nin liderleri ne de Birleşik Devletler’in liderleri yumuşamadan vazgeçmemelidir. Amerika Birleşik Devletleri’yle halihazırda inşa ettiğimiz şeyi oldukça büyük bir maliyetle yok etmek isteyen nüfuzlu çevreler olduğunu biliyoruz. İzin verilmemelidir” (Israelyan, 1995: 129).

Sovyetlerin savaşta asıl amaçları detantı korumaktı, bu ise Washington’a rahat hareket etme imkânı tanıyordu. Özellikle 24 Ekim’de Brejnev’in gönderdiği mektup neticesinde Amerikan askerlerinin DefCon III seviyesine çıkarılması Kremlin liderlerini çok şaşırtmıştı. Bu karar bütün politbüroyu şaşırttı, böyle bir harekete neden olacak bir şeyin olmadığını düşündüler. Nixon’un kararını sorumsuzca olarak değerlendirdiler. Bu karar üzerine yapılan toplantıda Sovyetler Birliği’nin Amerika ile bir savaşa girmeye hazır olup olmadığı sorusuna ise çoğu politbüro üyesi hayır cevabını vermiştir: Kosygin, “Mısır ve Suriye yüzünden ABD ile savaşa girmek mantıklı değil,” Andropov, “Üçüncü Dünya Savaşı’nı başlatamayız,” Kirilenko, “Attığımız adımlar bizi savaşa götürmemeli,” Ponomarev, “başka bir savaşa ihtiyacımız yok,” şeklinde cevap vermiş ve bu cevapları Gromyko, Podgorny ve diğerleri de desteklemiştir (Israelyan, 1995: 193).⁶⁷ Nitekim Kissinger’ın DefCon III seviyesi şantajı işe yaramış ve Sovyetler geri adım atarak ABD ile birlikte hareket etmek durumunda kalmıştır. Savaş süresince bütün politikalarının detanta ve barış içinde bir arada yaşamaya uygun olduğuna inanan Sovyet liderleri, bu hareketleriyle Ortadoğu jeopolitiğine Washington’u yerleştirdiklerini çok sonra anlamışlardır (Israelyan, 1995: 224).

1973 Krizi var olan gerçeği değiştiren bir durumdu. Bu krizle mevcut gerçeklik ortadan kalkınca yeni bir formülasyona gitmek gerekiyordu. Bu noktada eski karar verme süreçleri işlevsizleşti. Eski yöntemler yeni gerçekliğe uymadığından ve politika yapıcılar zamanın ve olayların büyük baskısı altında kaldıklarında, algılarını olağanüstü bir hızla yeniden yapılandırmaları gerekti. Bulmacanın parçaları yeniden düzenlendi ve yeni politikalar denendi. Kriz başarılı bir şekilde çözülürse, revize edilmiş veya yeniden yapılandırılmış imajın bir süre daha kalıcı olması muhtemeldi; dersler çıkarıldı, bir

⁶⁷ Amerika tarafından verilen nükleer alarmin boşuna hatta Kissinger’ın marifeti olduğunu ifade eden Dobrynin, detant anlayışları dolayısıyla Sovyetlerin böyle bir niyetlerinin hiç olmadığını açıkça ifade eder. Ona göre detant olmasaydı 1973 Savaşı ABD ve Sovyet ilişkilerinde ciddi kırılmalara yok açabilirdi (Dobrynin, 1995: 301). Aynı şekilde Primakov’da Sovyetlerin detantı bozmak veya ABD ile çatışmaya gitmek gibi bir niyetlerinin olmadığını ifade eder (Primakov, 2009: 200).

sonraki başarısızlık veya krize kadar eyleme rehberlik edecek yeni bir politika çerçevesi ortaya çıkarıldı (Quandt, 2005: 124). 1973 Krizini fırsata çeviren kişi ise Kissinger oldu. Kissinger'a bu imkânı sunan ise Sovyetlerin detantı koruma çabası ve ABD'yi hareket etmeye zorlayan 1973-1974 Enerji Krizi idi.

3.2.1973-1974 Enerji Krizi

1973 Savaşı ile harp durumu sonlanmıştı. Ama Ekim Krizi sadece savaşla ilgili bir problem olarak kalmadı. 1970'lerin başından itibaren dile getirilen ve 10 veya 15 yıl içerisinde gerçekleşmesi beklenen enerji krizini de erkene çekmişti. 1973 Savaşı, nükleer alarm, Watergate ile birlikte Kissinger, dışişlerini tam kontrolü altına aldı (Lockman, 2016: 189-190). Kissinger'ın görüşleri, Ortadoğu'da dahil olmak üzere bazı açılardan Nixon'dan farklıydı. Bölgeyi jeopolitik rekabetin bir arenası olarak görmeye Nixon'dan daha yatkın olan Kissinger, Ekim Savaşı'ndan önce İsrail'in sadık destekçileri arasında yer aldı. Bu bağlılık, Nixon için jeopolitik kaygılarla birlikte Kissinger'ın Yahudi geçmişinden kaynaklıydı. İsrail, Washington'un Ortadoğu'daki çekirdek müttefiki olarak kaldığı sürece Kissinger, İsrail'in bir Sovyet müttefiki tarafından yenik düştüğünü görmeye hazır değildi. Bu minvalde kriz boyunca Kissinger'ın stratejisi Ortadoğu'yu Sovyet etkisinden kurtarmaya devam etmek ve ABD'yi Ortadoğu'da baskın güç olarak yerleştirmekti. Bu ise, ABD'yi hem petrol erişimine bağlı olduğu bölgesel güvenliğin mimarı hem de cephe hattındaki Arap devletlerini SSCB ile ittifakından kurtaracak bir siyasi çözümün mimarı yapmayı gerektirecekti (Sargent, 2015: 151).

14 Ekim'de ABD'nin İsrail'e askeri destek için kurduğu hava köprüsü üzerine OPEC üyeleri Viyana'da bir araya gelecek petrolün bir silah olarak kullanılmasını tartıştılar. 15 Ekim'de Viyana'da yaşanan başarısızlık daha sonra 16 Ekim'de Kuveyt'te yapılan toplantı ile neticelenmişti. Bakanlar, resmi petrol fiyatları yüzde 70 yükseltmeyi ve varil başına 5,11 dolar artış yapmayı kabul ettiklerini duyurdular. Bu artışla petrol pazarı karaborsa fiyatıyla dengelenmiş oldu. 17 Ekim'de ise OPEC üyeleri Amerika'ya en sert olmak üzere petrol ambargosu uygulamayı kabul ettiler: amaçları gerçekleşinceye kadar Eylül ayından başlayarak her ay üretimde yüzde 5 kesintiye gideceklerdi. Böylelikle Sedat'ın arzuladığı petrol silahı kullanılmıştı. 19 Ekim'de ise Amerikan yönetiminin İsrail'e 2.2 milyar dolarlık yardım paketini açıklaması üzerine aynı gün Libya, Birleşik Devletlere yapılan bütün petrol sevkiyatını durdurdu. 20 Ekim'de ise Suudi Arabistan Amerika'ya yapılan petrol sevkiyatını en son variline kadar durdurma kararı aldı.

Ambargo tamamen sürpriz şekilde gelişmiş ve silah olarak savaşa dahil olmuştu (Yergin, 2003: 570-572).

Nixon, Arap ülkelerinin petrol ambargosuna “üçüncü sınıf haydutluk” şeklinde tepki göstermişti. Bu tepkisi büyük bir endişeyi içeriyordu. ABD, 1970’lerden itibaren ciddi anlamda Ortadoğu petrolüne bağımlı hale gelmişti. İsrail ve petrol politikası arasındaki çatışma, sadece ABD içerisinde bir rahatsızlık oluşturmamış, Avrupa ve Japonya üzerinde yıkıcı etkileri olmuştu. Petrolün silah olarak kullanımı ABD’nin 1970’lerin başından itibaren onarmaya çalıştığı Atlantik ilişkilerinde büyük bir rahatsızlığa neden oldu. Ekim ayı başlarında petrol üretimi günde 20,8 milyon varil civarındadır. Ambargo kararı alındıktan sonra ise Aralık ayın bu oran 15,8 milyon varile düşmüştür. Buda pazarda stokun günde 5 milyon varil gibi büyük bir kayıp verdiğine işaret etti. Bu kaybın ardından ABD’nin yedek petrolü artık kalmamıştı. Yedek petrol yokluğu, altı yıl önce, 1967’deki petrol ambargosundan farklı olarak bu defa “politika ve petrol dinamizminde büyük değişiklik” olarak yansıyacaktı. Birleşik Devletlerin yedek petrol kapasitesi, II. Dünya Savaşı’nın ardından Batı dünyasının enerji güvencesi marjında en önemli etkendi. Bu marj artık yoktu. Aralık ayı günlük net kayıp 4.4 milyon varildi. Savaş öncesi özgür dünyanın mevcut toplam 5.8 milyon varillik günlük artışının neredeyse yüzde 9’u demekti. Kayıp başlangıçta büyük olarak algılanmamasına rağmen uluslararası ticarete sokulan petrolün yüzde 14’ü küçümsenmeyecek bir miktar olmamakla birlikte etkisi zamanla hissedildi. Bununla birlikte dünya petrol tüketiminin yüzde 7.5 oranında artması, bu kayıpların etkisini arttırdı (Yergin, 2003: 577).

ABD ve müttefikleri için petrol, Ekim 1973’te bir kırılganlık kaynağıydı. Suudi Arabistan önderliğindeki Arap petrol ihracatçıları, petrolü silah olarak kullanması ve tedariki durdurmaları, sanayileşmiş ülkelerin üretimlerine büyük bir ket vurdu. Bu kapitalist dünyayı travmatize etti, NATO’yu böldü ve Amerika’nın Batı liderliğini sorgulamaya çağırdı. Bu noktada Sargent’in işaret ettiği üzere “petrol krizinin ironisi, Kissinger’ın Ortadoğu’daki Sovyet karşıtı çevreleme sınırlarını destekleme çabalarının, Pax Americana’nın transatlantik çekirdeğindeki Amerikan liderliğini zayıflatmasıydı” (Sargent, 2015: 155). Batı dünyasının ekonomik kırılganlıkları, petrol silahı ile birlikte panik ve kargaşa yarattı. Petrol ambargosu Japonya ve Batı Avrupa üzerinde psikolojik etkileri büyüktü. Onların dünya savaşı sonrasında yaşadıkları kıtlık ve yokluk yılları hatıralarını pekiştirdi. Batı Avrupa ve Japonya’da sağlıklı ekonomik büyümenin ülkeye

getirdiği özgüven aniden paramparça oldu. Ambargonun yarattığı korku aynı zamanda gıda yokluğu paniğini tetikledi. Taksi şoförlerinden ev kadınlarına herkes büyük bir rahatsızlık içindeydi. Japonya’da ironiyle karışık petrol kıtlığı bir anda tuvalet kâğıdı sıkıntısına dönüşmüştü. Birleşik Devletlerde ise ülkelerinin petrol ithal ettiğini, ambargodan birkaç ay sonra prakende benzin fiyatının yüzde 40 artmasıyla anlaşılabacaktı (Yergin, 2003: 579-580; Sus, 1974: 65-83). Sürücüler daha az petrolü daha pahalı alırken, bazen uzun benzin istasyonu kuyruklarında beklemek zorunda kalıyorlardı. Nitekim petrol kesintisi önlemleri alınacağı hükümet tarafından duyurulduğunda, petrol sıkıntısı artık somutlaşmıştı. 7 Kasım 1973’te Nixon ulusal enerji kullanımı konusundaki konuşmasında federal hükümetin, özel sektörün ve halkın enerji tasarrufu ve yerel kaynakları geliştirmede atılması gereken adımları özetledi ve bu ambargonun yarattığı korkuyu gözler önüne serdi. Vatandaşlara termostat ayarlarını düşürmeleri, arabalarını komşularıyla ortak kullanmalarını gibi enerji tasarrufu önerileri sunuldu (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 21). Nixon açıklaması, 1973-1974 kışının sert geçeceğine işaret ediyordu.

Bununla birlikte 1973 yılı sonunda OPEC petrol bakanlarının Tahran’da bir araya gelerek petrol fiyatını 11,65 olarak belirlemeleri ise krizin daha da büyüyeceğine işaret ediyordu. 1970’te 1.80 dolar olan fiyat, 1971’de 2.18 dolar, 1973 ortasında 2.90 ve Ekim 1973’te 5.12 dolar iken şimdi ciddi bir artış ile 16.65 dolara yükselmişti. OPEC’in bu hareketi artık fiyatlardan oluşan bir dünyaya adım atıldığına işaret ediyordu. Fiyat artışları aynı zamanda sanayileşmiş Batı ülkelerinin ciddi enflasyon problemleriyle doğrudan alakalıydı. Petrol fiyatlarının bu şekilde artması aynı zamanda büyük miktarda parasal rezervin yer değiştirmesi ve petro-dolar döngüsünü yarattı. Petrolden alınan kira bedelleri ihracatçıların kasalarına akıyordu ve bu batılıların satın alma gücünü de büyük oranda azaltıyordu. Fiyat artışları ve paranın yer değiştirmesi üzerine 1973-1975 yılları arasında ABD GSMH’sı % 6 azalmış ve işsizlik oranı ikiye katlanarak % 9’a çıkmıştı. Japon GSMH’sı ise dünya savaşından bu yana ilk defa düşüşe geçti. Bu dönüşüm sanayi ülkelerinde büyük bir enflasyon hastalığı bıraktı. 1976’da sanayi dünyası yeniden ekonomik büyümeye geçtiyse de enflasyon artık Batı’nın bünyesinde kökleşmişti (Yergin, 2003: 596).

ABD ve Batı dünyasının petrol ambargosundan bu şekilde etkilenmesi sorunun çözümünü de acil kılmıştı. Ancak petrol ambargosunu sonlandırmak veya hafifletmek

aynı zamanda Arap-İsrail çatışmasında bir çözümü gerekli kılmaktaydı. Petrol ambargosuna liderlik eden Kral Faysal'ın ambargoyu kaldırması için Mısır ve Suriye cephelerinde Araplar lehine bir gelişmenin yaşanması gerekiyordu. Bu şartlar altında Ortadoğu diplomasisine, Mısır ve Suriye ile müzakerelere dahil olan Kissinger hem petrol güvenliğini garantilemeye hem de Arap devletlerini Sovyetler Birliği ittifakından kurtaracak veya bu ittifakı zayıflatacak siyasi bir çözümün mimarı oldu. Netice itibarıyla 1973 Savaşı ve 1974 Petrol Krizi, Ortadoğu müzakerelerinden sürekli geri duran Washington'u diplomasinin merkezine oturtacaktı. Petrol Krizi, birçok kırılma noktası ortaya çıkarmasına rağmen Birleşik Devletlerin Batı'daki liderliğini ve Ortadoğu'daki etkisini pekiştirme fırsatı sağladı.⁶⁸ Petrol fiyatlarındaki artış Nixon'un ikiz sütun stratejisinin amaçlarına hizmet ederek Suudi Arabistan ve İran'ın ABD askeri donanımlarıyla finanse etmesini sağladı. Petrol krizinin mali sonuçları ABD'nin stratejik amaçlarıyla örtüştü. Ekim Savaşı ve petrol krizi ABD'nin jeopolitik amaçlarına hizmet etti, Sovyet etkisini Mısır'dan dışlamasını kolaylaştırdı ve Basra Körfezi'ndeki Nixon Doktrinini sübvans etti.

Fransa, Almanya, İngiltere vb. birçok Batı Avrupa ülkesi Riyad ve Tahran ile ayrı anlaşmalar imzaladılar. ABD'nin müttefikleri açık bir şekilde Araplarla yakınlaştılar. Enerji Krizi, Batı uluslarını 'karşılıklı bağımlılığın' gerçekleriyle tanıştırdı ve çıkarlarını savunmak için dağıldılar. Kissinger açık bir şekilde Batı ittifakının zayıfladığını belitti. Ona göre Batı artık ekonomik karşılıklı bağımlılık gerçeğiyle boğuşmak zorunda kaldı. 1950 ve 1960'ların ucuz enerji devri kapanmıştı. Artan karşılıklı bağımlılık ve gelişen ulusal ve bölgesel kimlikler paradoksuyla uğraşmak durumundaydılar (Kissinger, 2011: 800). Enerji Krizi, Amerika yönetimi özellikle Kissinger için stratejik amaçlarının dezavantajlı koşullarından kurtulmak için bir test örneği veya teklif olacaktı.

Kissinger enerji meselesini uluslararası bir sorun olarak aldı, Avrupa ve Japonya'yı ziyaret etti. Şubat 1974'te Washington'da yapılan Enerji Konferansı ile Kissinger, transatlantik ittifakını Soğuk Savaş'tan ziyade, ekonomik karşılıklı bağımlılıkla tanımlanan zorluklarla yeniden yönlendirmeye çalıştı. Batı ile uğraşırken diğer taraftan

⁶⁸ Beşar el-Caferi, Kissinger'ın savaş sonrasında böyle büyük bir imkânla ortaya çıkması Amerika komplosu olarak açıklar. Ona göre donmuş durum Amerika'nın lehine değişmesini "Kissinger ve Amerika yönetimi istedi ve 1973 Krizi bölgeye giriş olarak kullandılar." Bununla birlikte yazar Kissinger'ı savaş komplosu ile suçlar; Sedat'ı kısmi bir savaş açmaya teşvik eden kişi olarak adlandırır (el-Caferi, 1987: 175).

Arapların petrol silahını etkisizleştirmeye çalıştı. Bunu ise en azından İsrail ve Arap komşuları arasında bir barış anlaşması için çerçeve oluşturmakla yapmak istedi. Bu ise Meir, Sedat ve Esad'a bağlı olacaktı. Washington Konferansı, Kasım 1974'te Uluslararası Enerji Ajansı'nın kurulmasına yol açtı. Böylelikle Kissinger, enerji konusunda bir iş birliği çerçevesi oluşturmayı başardı. Neticede Batı Avrupa ve Japonlar, Kissinger'ın çok taraflı stratejisini kabul ettiler ve Batı ittifakı nispeten güçlendi (Sargent, 2015: 159). Batı ile kısmen sağladığı iş birliği onu asıl meseleye odaklanmaya itti. Petrolün yarattığı bütün sıkıntıların çözülmesi ve Batı ittifakının geleceğinin garantisi Arap-İsrail çatışmasıyla ilişkilendirilmiş petrol ambargosunun bitmesine bağlıydı. 1973-1974 yıllarında detant krizleriyle oluşan yeni dünyada, Mısır-İsrail, Suriye-İsrail ayrılma anlaşmaları, petrol ambargosunun kaldırılması, Sovyetlerin bölgeden çıkarılması ve ABD'nin Tahran ve Suudi Arabistan'a silah satışıyla petro-dolar döngüsünü oluşturması, ABD'yi jeopolitik olarak Ortadoğu'nun merkezine yerleştiriyordu. Artan ekonomik karşılıklı bağımlılık ve Soğuk Savaş gerçeklerine katlanmasının ortasında ABD Ortadoğu politikası için yeni amaçlar geliştirmek zamanıydı.

3.3. Mısır ve Suriye: İki Ayrı Yaprak

3.3.1. Mısır

28 Eylül 1970'te Mısır'ın hatta Arap dünyanın modern kahramanı Cemal Abdülnasır'ın ölmesi sonrasında, Mısır'da yönetimi devralan Enver Sedat (1918-1981), ülkesinin yönünü Nasır'ın politikalarının tersine yönlendirmişti. Enver Sedat, yönetimi devraldığına Nasır'ın politikalarına veya mirasına sahip çıkacağını, onlarla iş tutacağını taahhüt etmesine rağmen, gücünü birkaç yıl içinde konsolide ettikten sonra Mısır'ın veçhesini tamamen değiştirmiştir. Bu noktada Sedat, yüzünü Doğu Blok'undan tamamen ABD'ye yani Batı'ya dönmüş, ülkesinin ekonomik ve kültürel olarak Batı ile entegrasyonunu sağlayan kişi olmuştur. Kahire'de Enver Sedat'ın Nasır'ın yönetim biçimiyle farkını özetleyen güzel bir hikaye meşhurdur. Hikayenin ne kadar doğru olduğu bilinmez ama hikayeye göre, Sedat başkanlığın makam aracına bindiği ilk gün, araba kavşağa gelene kadar bekledikten sonra, şoföre sormuş: “Reis (Nasır) burada ne yöne dönerdi?” Şoför bunun üzerine “Reis sola dönerdi” diye cevap vermiş. Sedat ise “sola sinyal ver, sağa dön” demiş (Marsot, 2010: 131). Sedat'ın “sola sinyal ver, sağa dön” emri, büyük avantajlar içermekle birlikte ciddi tehditleri de barındırmaktaydı. Sürekli akan bir trafikte şoförün sola sinyal verip sağa dönmesi büyük bir kazaya sebebiyet

verebilir. Aynı şekilde Sedat'ın Mısır'ın bütün veçhesini değiştiren böyle bir hareketi çok ciddi olumsuz neticeler yaratabilirdi. Sedat, bütün bu tehlikeler açıkça ortadayken neden Mısır'ın iç ve dış politikasını radikal bir dönüşüme sokma kararı almıştır? Sedat'ın Batı'ya yönünü dönmesi, Mısır'ın gerçekliğinden kopma mıydı? Yoksa Nasır'ın ara faslından sonra Mısır'ın gerçekliğine bir dönüş müydü? Sedat'ın bu yönelişi birçok öznel saikler üzerinden açıklanabileceği gibi, bizim iddiamız Mısır'ın bu dönüşümünün ardında sistemsel, yerel ve bilişsel etkenlerin birbiriyle örtüşmesinin etkili olduğudur. Bu noktada Sedat'ın karakteri, Mısır'ın sosyo-ekonomik yapısı ve detant çerçevesinde kendisine alan yaratan ABD'nin Ortadoğu politikasının birbiriyle örtüşmesi, Mısır'ın Doğu'dan Batı'ya yönelişini mümkün kılmıştır. Bu bölüm bu sorular ve iddia çerçevesinde Mısır'a dair bir ülke analizi yapılacak ve 1973 savaşı sonrasında Mısır'ın kendisini Arap Davası ve Suriye'den ayrışmasını mümkün kılan etkenler tartışılacaktır.

3.3.1.1. Enver Sedat: *Battal al-'ubur*

Enver Sedat, Ortadoğu liderleri arasında hatıratlarını kaleme alan nadir liderlerdendir. *El-Bahs el-Zati* ismiyle kaleme aldığı hatıratları İngilizce *In Search of Identity* şeklinde çevrilmiştir. Türkçeye ise *Kimlik Arayışında* şeklinde çevrilebilir. Sedat, duruşuyla, ikili ilişkileriyle, yönetim anlayışı ve kararlarında sürekli bir arayış içerisinde olduğu hatıratlarının başından sonuna kadar hissettirmektedir. Hem hatıratları hem kendisine dair yazılanlara bakıldığında pek dengeli bir bilişsel yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Otobiyografisini yazan birkaç kişinin kendisine dair düşünceleri iki ayrı kutbu temsil etmektedir. Uzun yıllar Mısır'da çıkan Al-Ahram gazetesinin editörlüğünü yapan, hem Nasır'a hem de Enver Sedat'a yakın duran ve bazı konularda danışmanlıklar yapan M. Hasaneyn Heykel, Sedat'ı “firavun” (Heykel, 1986) olarak konumlandırırken, Amerikalı gazeteci ve iki Yahudi gazetesi (Maariv ve Jewish Chronicle) için çalışan Joseph Finklestone ise Sedat'ı “ileriye gören rasyonel” bir portre ile çizmektedir (Finklestone: 2007). Aynı şekilde Sedat'ın biyografisini yazan Abdülmenam Şemis, barış yolundaki çabası dolayısıyla Sedat'ı “Mısır'ın ruhunu bağımsızlaştıran bir kahraman” olarak ele almıştır (Şemis, 1974). Sedat'ı ifrat ve tefrit sarmalından kurtararak daha makul bir konuma yerleştirmeye çalışan Mısırlı gazeteci Mahmud Fevzi ise bütün her şeye rağmen Sedat'ın anlaşılmaçılığına işaret ederek, kişisel olarak dengesizliğine vurgu yapmaktadır. Nasır'dan sonra yönetimi devraldığında lider olarak gelecek vaat etmeyen Sedat'ın Ekim 1973'te Süveyş Kanalı'nı geçerek elde ettiği başarıyla Mısır'ın onurunu kurtarması

üzerine ‘Geçişin Kahramanı’ olarak halk tarafından selamlanması ve 1977’de ani bir kararla Kudüs’e gitmesini anlamayan halkın Sedat’ın akıl tutulması yaşadığına dair verdiği tepki arasındaki ikiliğe işaret ederek bu dengesizliğe vurgu yapmıştır (Fevzi, 1998: 3-9).

Sedat’ın portresi nasıl çizilirse çizilsin 1970’te Nasır’ın koltuğunu devraldığında “Nasır’ın finosu ve binbaşı evet” olarak isimlendirilen Sedat, yönetimde iken Mısır’ın çehresini değiştiren bir kahraman veya hain şeklinde konumlandırılmıştır. 1918 tarihinde Nil Deltası’nda yer alan Mit Ebul-Kum köyünde dünyaya gelen Sedat bir köylü çocuğudur. Çocukluğunu bu köyde ve babasının daha sonra Kahire’ye taşınması üzerine merkezde geçiren Sedat, karmaşık ve dengeli olmayan bir gençlik geçirmiştir. İngiliz işgaline karşı aşırı bir anti-emperyalist, bir taraftan Nazi Almanya’sına ve Hitler’e sempati duyan, diğer taraftan 1930’larda Mısır’ı ziyaret eden Gandi’nin etkisinde kalarak, onun gibi giyinip dolaşan biridir. Kendi kişiliğini oturtmakta zorluk yaşayan Sedat aynı zamanda bir sahne tutkunudur. Gençlik yıllarında tiyatrocü veya oyuncu olmak istemesine rağmen bu emeline ulaşamamıştır. Sahnede, önde olma arzusu hayatı boyunca başlıca tutkularından biri olacaktır (Sedat: 1979). 1940’larda tutuklanmasına (hapis yılları: 1942-1944, 1946-1948) sebep olan suikastlar, kendisini nispeten zorla Hür Subaylara dahil etme ve Nasır’ın en yakınında bulunma arzusu, 1972’de Sovyetleri Mısır’dan çıkarması veya Kudüs ziyareti onun sahnede olma arzusunun birer yansımasıdır.

Köylü olmasıyla sürekli övünen Sedat, bu yıllarından kalma bir ‘köylü kurnazlığı’ bulunmakta ve bu ona kimliğini ve düşüncelerini açık etmeden sürekli kendisine saklama yeteneği kazandırmıştır. 1938’de askeriye bitirmesi, 1940’larda Müslüman Kardeşlerle kurduğu ilişki, daha sonra 1950’lerin başında Hür Subaylar grubunun içine girmesi, onun bu özelliğini iyi yansıtmaktadır (Finklestone, 2007: 49-54). Solcu, Sağcı, İslami bütün kesimlerle ilişki kurmakta ve onların içinde yer almayı başarmaktadır. Kendisi ile yakın çalışan birçok kişi, Sedat’ın bu özelliğine işaret etmektedir. Bazı noktalarda tez canlı ve sabırsız olarak nitelendirilmekle birlikte aldığı kararlar veya bazı davranışlarını neden yaptığı bir sır olarak kalmaktadır. Kararını verdikten sonra danıştığı veya ona yakın olan birkaç kişinin bu kararı neden verdiğine dair ayrıntı vermemekle birlikte, kararın

doğruluğuna inandıktan sonra bunu değiştirme imkanının olmadığına işaret etmektedirler.⁶⁹ Bu noktada inatçı bir yapısının olduğu söylenebilir.

Sedat, Nasır ve çevresinden ayrı olarak ciddi bir Mısır milliyetçisidir. Çocukluğundan itibaren İngiliz emperyalizmine maruz kalan Mısır'ın Mısırlılar tarafından yönetilmesi taraftarı olan Sedat'ın temel gayelerinden biri 'önce Araplar' değil 'önce Mısır'dır'.⁷⁰ Mısır'ın kendi iç problemlerine odaklanması ve başkaları için fedakarlıklar yapılmasına karşı olan Sedat, Mısırlılığı ön planda tutmuştur. Bu nedenle Nasır ile sürekli ayrılmıştır. Mısır'ın Sovyetlere bağımlı hale gelmesi veya Arap Sosyalizminin bir ekonomi modeli olarak kullanılmasını, Mısır halkının gelişimini engelleyen bir etken olarak görmüştür. Ona göre bu modeller işlevsizdi. Aynı şekilde hatıratlarında da görülebileceği üzere Sedat, ciddi olarak Sovyet karşıtıydı. Nasır'ın kararları dolayısıyla Mısır'ın Sovyetlere bağımlı hale getirildiği ve bunun ise Mısır'ın gelişiminin önündeki en büyük engel olduğuna inanmaktadır.⁷¹ 19 Aralık 1969'da Nasır Fas'a gitmeden önce Sedat'ı Başkan Yardımcısı⁷² olarak atadığında, ılımlı ve fazla güçlü olmayan Sedat'ın lider olarak Mısır'ın yönünü değiştirme kudretinde olmadığına inanıyordu. Sedat, bu noktada mevcut dengeleri gözeterek zayıf bir liderlik portresi çizmesi herkes tarafından kanıksanmıştı. Nasır'ın ölümünden sonra bıraktığı boşluğu doldurmak gibi bir görevin altından kalkmak için arzu edilen kişi değildi. Hür Subaylardan biri olmasına rağmen ne meslektaşları ne de Mısır halkının saygısını kazanabilmişti. Ama o, bütün bu olumsuzlukları, kurnazlığı, sabrı, inadı ve Mısır'ın ulusal çıkarlarını önceleyerek aşmayı bildi ve Mısır'ı başka bir

⁶⁹ 1973-1977 yılları arasında Mısır Dışişleri Bakanı olan İsmail Fehmi, hatıratlarını Sedat'ın neden Kudüs seferine çıktığını anlatmak üzere kaleme alıyor. Sedat'ın barış sürecinde en yakınlarından biri olan Fehmi, Sedat'ın Kudüs ziyaretinin mantığını anlamakta zorluk çekmekle birlikte, "bu ziyaretin nedenini sadece Sedat biliyordu o bunu kendisiyle beraber götürdü" der. Aynı şekilde Sedat'ın bütün baskılara hatta Fehmi'nin görevinden istifa etmesine rağmen bu kararından döndüremediklerini, olayın bir muamma olarak Sedat'ın danışmanları arasında kaldığından yakınır. Sedat'ın neden Kudüs kararını verdiğini kimsenin anlamadığına işaret eden Fehmi, nedenini anlamamakla birlikte yapılacak tek şeyin olayın hikayesini anlatmak olduğunu belirterek hatıratlarını kaleme almıştır (Fehmi, 1985: 19).

⁷⁰ Sedat ve Nasır arasındaki temel farklılık burada yapmaktadır. Nasır, Mısır'ın coğrafyası, nüfusu, tarihi ve askeri gücüyle Araplara hükmetmesi gerektiğine inanırken, Sedat ise pan-Arap bir düşünceye sahip değildir. Bunun en güzel örneği ise Mısır'ın sembolik olarak ismini Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden Mısır Arap Cumhuriyeti'ne çevirmesidir. 1973'te Arap dayanışmasından bahsetmekle birlikte Sedat, "zaferin" temel taşıyıcıları olarak Mısırlıları ve onların 7 bin yıllık tarihine atfeder (Karawan, 1994: 252).

⁷¹ İsmail Fehmi'in Sedat'ın Sovyet nefretine dair anlattığı bir öykü; 1970'te Nasır tedavi için Moskova'ya gittiğinde Başbakan Kosygin, "Nasır'ın halefinin kim olacağını sorduğunda" Nasır, Sedat'ın ismini söyler. Kosygin ise "Sedat'tan sonra kim gelecek?" sorusuna ise Nasır, Ali Sabri ismini zikreder. Fehmi, Sedat'ın "mesajı aldığını ve bunu hiç unutmadığını" not eder (Fehmi, 1985: 136-137).

⁷² Görevleri: 1954'te Devlet Bakanı ve yeni kurulan Cumhuriyet Gazetesi editörü, 1959'da Arap Ulusal Birliği Sekreterliği, 1960-1969 tarihleri arasında ise Mısır Meclis Başkanlığı, 1969-1970 yılları arasında ise Başkan Yardımcılığı yapmıştır.

yöne çevirme kudretini gösterdi. Sedat'ın kişiliği, Nasır'dan kalan ekonomik yük, detant ile birleştiğinde Mısır'ın radikal dönüşümü ortaya çıkmıştır.

3.3.1.2. Kimlik Arayışı: Araplık versus Mısırlılık

1970 ve 1980'lerde Arap Milliyetçiliği ve Mısırlılık tartışmalarının en yoğun olduğu dönemde, Ralph M. Coury'nin 1982 tarihinde *International Journal of Middle East Studies* dergisinin iki kısım şeklinde kaleme aldığı “Who ‘Invented’ Egyptian Arap Nationalism” isimli makalesinde Mısır'da Arap milliyetçiliğinin kökenlerine dair bir soruşturma yapmaktadır. Mısır'ın Arap milliyetçiliğini ‘keşfetmesi’ olarak ortaya koyduğu bu olgu aynı şekilde Mısır'ı Arap milliyetçiliğine kim davet etti olarak da değerlendirilebilir. Mısır'da Arap milliyetçiliğinin yükselmesini Elie Kedourie, James Heyworth-Dunne, Nadav Safran, P. J. Vatikiotis ve Anis Sayigh gibi araştırmacıların İslami ve seküler yorumlar üzerinden açıklamasını eleştiren Coury, Mısır'ın Arap milliyetçiliği ile tanışmasının büyük oranda sosyo-ekonomik etkenler nedeniyle olduğunu belirtmektedir. Mısır'ın Arap milliyetçiliğine yönelişini ideolojik oryantasyondan ziyade, ekonomik ve politik etkenler etkilidir. Abdurrahman Azzam Paşa'nın teşviklerine rağmen Mısır'ın en büyük siyasi yapılanması olan Vefd Partisi'nin başında olan Saad Zagul'un Azam'ın Arap Birliği'ne yönelik tavrı “sıfırı sıfırla toplarsan sıfır olur” şeklindedir. 1920'li yıllarda Zagul ve başında bulunduğu Vefd grubu, Arap Birliği fikrinin Mısır'a kimlik erozyonu yaratmakla birlikte zarar vereceğini düşünmekteydi. Nitekim bu dönemde Mısır'da güçlü bir Mısırlılık hakimdir.

1945'e kadar General Makram Ubaid gibi önde gelen Mısırlılar, kendilerinden ‘firavunların çocukları’ olarak bahsederken, Kanal'ın ötesindeki insanlardan ‘Arap çocuklar/İbnü'l-Arab’ şeklinde seslenirler. Nitekim Nahas Paşa ve daha sonra Hidiv Faruk bile Arap Birliği fikrinden bahsederken kullandıkları ibare biz Balkan Paktı'ndan yanayız şeklinde olmuştur. Balkan Paktı'nın en önemli özelliği ise teritoryal bağımsızlığa verdiği önemden gelmektedir (Coury, 1982a: 249-281). 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Mısır'da Eğitim Bakanlığı bünyesinde danışmanlık yapan ve Kahire ve İskenderiye'deki Edebiyat ve Tarih kürsülerinde etkili olan Mısır milliyetçisi Taha Hüseyin gibi şahsiyetler, Mısırlılık fikrinin Mısır'da kökleşmesinde etkiliydiler. Nitekim 1938 yılında yayınlanan *Mısır Kültürü'nün Geleceği* isimli eserinde İslami etkinin az olduğu bir Mısır fikrini ön plana çıkarmaktadır. Mısır'ın kökenlerine geri dönüşü savunan Hüseyin, Mısır'ın varlık bulduğu alanın Doğu dünyasından ziyade Yunan felsefesi ve Roma

Hukukuna kaynaklık etmesi dolayısıyla Batı ve Akdeniz kültürünün içerisinde olduğunu savunur. Arapça üretime önem vermekle birlikte temel kaygısı Mısırlılar ve Mısır'dır (Hüseyin, 2017; Fazlıoğlu, 2010: 377-379).

Vefd veya Mısır Sarayı'nın Arap milliyetçiliği ile derdi yoktur. Ama Arap Birliği'ne dair bazı zorunluluklar iki savaş arası dönemde sosyo-ekonomik bir tepki olarak doğmuştur. Mısır'daki birçok elit ve yapı kendilerini iki savaş arasındaki dönemde Araplıkla ilişkilendirdi. Coury'e göre iki savaş arasındaki sosyo-ekonomik süreçler ve emperyal gücün bölgede zayıflaması Araplık düşüncesini güçlendirmiştir. İki savaş arası dönemde üniversite mezun sayısındaki artış ve buna paralel olarak artan işsizlik, Mısırlıların dışarı bakmasına neden olmuştur. Mısır ekonomisini tamamen Mısır'ın kaynakları üzerinden inşa etme çabası bu zorlukları karşılamaya yetmemekteydi. Nitekim 1927'de Heykel'in işaret ettiği üzere, Arap ülkelerine açılmak veya bu ülkelere Mısır'ın işsiz entelektüellerini göndermek, Arap Birliği fikrinin güçlenmesiyle olabilirdi. Bu zorunluluklar Mısır entelektüellerini Arap dünyasına gitmeye teşvik etmiştir. 1930'larda Irak'ta Mısırlı birçok öğretmen ve öğretim üyesi vardı. Mısırlılar Bağdat'taki Hukuk Fakültesi'ni organize etmekte önemli rol üstlenmişti. Arap dünyası ayrıca iki savaş arasında Mısır ekonomisi için ciddi bir pazar ve endüstri idi. Mısır bankaları ve Hava yolu şirketleri birçok Arap ülkesinde hizmet vermeye başladı. Mısır kitapları, gazeteleri, sineması pazar olarak Arap dünyasının geri kalanına aktı. Bu Arap dünyasının Mısırlılaşması, aynı zamanda Arap kültürünün Mısır'a akmasına veya Araplaşmasına neden oldu. Bunun neticesinde Mısırlılık ve Arap ayrımı tedrici olarak zayıflamaya başladı. Mısırlılarda dahil artık herkes Arap'tı. Mısır ve Suriye'de 'iki kız kardeş ulus' veya 'ehl el-Arabiyya', 'ebna el-Arabiyya' söylemleri Mısır'da yaygınlık kazandı. 1940'lara gelindiğinde Arap çocukları söylemi tek birleşik bir yapıyı işaret ediyordu.

Emperyalizmle mücadele kapsamında Mısır'a gelen Arap milliyetçileri, Kahire'deki politik ve kültürel havayı değiştirmekle birlikte Mısır'ı Arapçılığa davet ettiler. Bütün bu süreçler, Arapçılığın Mısır'a ekonomik ve politik olarak yararlı olduğu fikrini güçlendi. Şekip Arslan, 1920'lerde Reşid Rida'ya yazdığı mektubunda, Mısır'ın izolasyonundan (Mısırlılık) kurtarılıp Arap dünyasına çekilmesi gerektiğini söyler. Aynı şekilde, Riyad el-Sulh, Makram Ubaid'e yazdığı mektuplarında Arap dünyasını arkasına alan veya liderliğini üstlenen bir Mısır'ın daha güçlü olacağını, ama Mısırlılıkla iktifa ederse egemenlik alanının sadece Mısır sınırlarıyla sınırlı kalacağını belirtir. Nitekim ekonomik-

politik teşvikler dolayısıyla Mısır'ın liderlik gücünü kullanma isteği hem diğer Araplarda hem de Mısır elitlerinde Arapçılığını güçlendirmiştir. Nitekim aynı dönemde Mısır sınırlarında kurulan Siyonist Devlet'in Mısır güvenliği ve Arap pazarındaki çıkarları için oluşturduğu tehdit, Mısır'da Arapçılığın gücünü arttırmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen Mısır, Irak veya Suriye'nin algıladığı gibi siyonizmi fiziki yaşamı için bir tehdit olarak algılamamıştır (Coury, 1982b: 459-479). Netice itibariyle Nasır'ın yükselişi ile birlikte Mısır'ın Arap dünyasına açılması, Mısır'da Arap milliyetçiliğini sürekliliği olan bir yapıya kazandırmıştır. Nasır ile birlikte Mısır'da Arap Milliyetçiliği mutlak bir hal almıştı. Nitekim 1940'larda ve 1950'lerde Mısır'a gelen Satı el-Husri (el-Husri, 1987)⁷³ gibi önemli şahsiyetler yazdıkları ile Mısır'ın Arap dünyası ile olan ilişkisinin, Mısır'ın normal olduğunu tarihsel kanıtlarla ortaya koymaya çalışması, bu fikrin Mısır'da yaygın bir tabana ulaşmasını sağlamıştır.

Arap milliyetçiliği Mısır'da mutlak bir şeymiş gibi algılanmasına rağmen 1960'ların sonlarında Arapçılığı Mısır tabanında yaygınlaştıran ekonomik ve politik etkenlerin zayıflamasıyla birlikte gücünü kaybetmiştir. Bu dönemde yeniden güç kazanan Mısırlılık, Sovyetler ve ABD'nin 1970'lerdeki nekahatine benzerdir. Sovyetler 1970'lerde nasıl kendi iç problemleri dolayısıyla dışardaki problemlere kendisini soyutlamaya çalıştıysa ve ABD, Vietnam macerası dolayısıyla dış müdahalelerde büyük bir ambargo yediyse, Mısır'da benzer şekilde Nasır'ın 1950 ve 1960'lardaki ekonomik ve politik davranışlarının Mısır'a getirdiği ağır yükler dolayısıyla özüne odaklanmış ve bir nekahat dönemine girmiştir. Bu dönemin yaygın mottosu 'önce Mısır'dır. 1967 savaşı sonrasında halihazırda güçlü olan ve sol, marksist/sosyalist gruplar tarafından desteklenen radikal, bütün Arap dünyasının birliğini hedefleyen, sınırsal ayrılıkları reddeden ideolojik baskınlık gücünü kaybetmiştir. Bunun yerine daha federatif bir yapıda, ülkelerin ulusal çıkar ve sınırlarına saygılı, ekonomik, kültürel ve güvenlik üzerine inşa edilen bir Arapçılık güç kazanmıştır. 1970'lerde de-kolonizasyonun tamamlanması, ulus-devletin mutlak bir yapıya kavuşmasıyla birlikte, büyük birlik fikirlerinin yerini, daha teritoryal ve ulusal çıkarları önceleyen bir milliyetçilik doldurmuştur (Barnett, 1995: 479-510).

⁷³ Ebu Haldun Satı el-Husri, Merkez Dirasat el-Vahdetü'l-Arabiye, 1987. Arapçılığın babası olarak bilinen el-Husri, 1961'de *Arap Milliyetçiliği Üzerine* ismiyle Mısır ve Suriye arasındaki Birlik üzerine kaleme alınan eserde, Mısır'ın Arap dünyasıyla olan bağlantısının kadimliği üzerinde durulmaktadır (el-Husri, 1987).

1978’de Fuad Ajami, “Pan-Arabizm’in Sonu” isimli makalesini yazdığında paralel olarak ulusal devletlerin yükselişini de ele almaktadır. 1977’de Sedat’ın Kudüs ziyareti üzerine kaleme aldığı makalesi, 1973’te zirveye çıkan pan-Arabizmin sürekli lider değişimleri, ulusal çıkarların (raison d’état) ön plana çıkması gibi sebeplerle düştüğüne işaret eder. Bu noktada barış sürecinin sadece Sedat’ın veya Kissinger’in diplomasisiyle tek başına açıklanamayacağını, Kissinger’in diplomasisini işler kılan noktanın Arap politikalarındaki değişim ve dönüşümdür. Araplar arası ilişkilerde devlet aklı zaten hâkim olmaya başlamıştı ve Kissinger, ‘Mısır çözümü’ ile gelmeden önce pan-Arabizm popüler muhayyile üzerinde hakimiyetini kaybetmişti. Ajami’ye göre 1967 Arap-İsrail Savaşı, pan-Arabizmin Waterlosu idi (Ajami, 1978: 357; el-Azm, 2007).

Mısır’ın Arap davası konusunda yaptığı fedakârlık ve Mısır üzerindeki etkisi, “Mısır Arap dünyası için yeteri kadar fedakarlık yaptı” şeklinde bir söylemin oluşmasına neden oldu. Bu ise Arap sisteminin parçalanmasına, Arap sistemine dair var olan hayal kırıklığının artmasına neden olmuştur. Nitekim Nasır’da 1967 Savaşı’nın ardından düşman olarak görülen Suudi Arabistan ve Ürdün ile ilişkilerini geliştirmiş, Filistinlilere davalarında daha aktif rol almaları konusunda teşvik etmiştir. Nasır’ın 1969’da Rogers Planı’nı kabul etmesi aslında Mısır’da devrimsel gücün çözülüşünün güzel bir örneğidir. Körfezin yükselmesi ve Arapçılığın Mısır’a getirdiği yük, Sedat’ın ulusal veya teritoryal devlet sistemini kabul etmesine neden olmuştur. Sedat’ın diplomasisi ise Arap sistemini parçalamıştır (Ajami, 1978: 357-360; Davışa, 2004: 252-262). Mısır, Arap sisteminin temel yapısını oluşturmaktaydı. Arapçılığın bu dönüşümü Mısır ekonomisi üzerinde de ciddi etkileri olmuştur.

3.3.1.3.Mısır ve Ekonomi: Kriz ve Maliyeti Azaltma

Nasır, 23 Temmuz 1952 devrimi sonrasında Mısır’ın gelişmişlik yolunda önemli bir adım attığını düşünüyordu. Nitekim ona göre Mısır’ın “pozitif güçlerini darmadağın eden tüm çürük değer yargıları... istibdat ve zulüm çağlarının kalıntıları olan geri kalmışlığın tüm döküntüleri... yaşantısını yeni baştan kurmak konusundaki iradesinin önünde sınır koyan tüm olumsuz unsurları bir daha geri dönmek üzere” devirmiş ve yıkmıştır (Abdunnasır, 1970: 10). Bu noktada devrim ile birlikte Mısır’ın zenginliklerini boşa harcayan asalak saray, köylüyü ezen feodal sınıf, Mısır kapitalini kontrol eden Kapitalist sınıflar ortadan kaldırılmıştı ve iktidarlara ellerinden alınmıştı. Bunun neticesinde ancak Mısır’da sosyal adalet, güçlü bir ordu ve sağlam bir demokrasi kurulabilirdi. Mısır içerde

ve dışarda emperyal kalıntılara vurduğu darbe ile ekonomik özgürlük noktasında büyük bir adım atmıştı. Bu noktada Mısır halkına refahı sağlayacak politika ise Arap Sosyalizmidir. Eşitlik ve adaleti sağlamak için her vatandaşın önüne milli gelirin eşit olarak dağıtılması gerekmektedir. Nasır'a göre Mısır'ın geri kalmışlığının sebebi burada yatmaktadır (Abdunnasır, 1970: 77). Büyük umutlar ve hedeflerle çıkılan bu yolda, Mısır'ı bekleyen tek şey ekonomik krizler ve yüksek borçlar olmuştur.

Nasır'ın Mısır'ın geri kalmışlığına çözüm olarak sunduğu Arap Sosyalizmi, 1920-1930'larda Britanya hakimiyeti döneminde filizlenen elitlerin ve ülke sanayisinin büyük oranda Avrupalı güçlerin altında olmasına bir çözümdü. Ülke ekonomisinin büyük bölümünü kontrol eden bu kentsoylular, Mısır'ın sanayi yapılanmasına çok az katkı sunmuşlardı. 1952 devrimi sonrasında Nasır'ın Bandung deneyimi onu Tito, Nehru, Çu En Lay gibi isimlerle tanıştırmıştı, düşünsel dünyasında sosyalizmin Mısır'da geri kalmışlığa çözüm olabileceği inancını güçlendirmiştir. Nasır'ın sosyalizm anlayışı Mısır'daki sınıfsal yapıyı dönüştürmekle birlikte, büyük toprak sahipleri sosyal yapıdaki yerlerini kaybetmişler, tarım toprakları, toprak reformu için yeniden dağıtılmış, ağır sanayi, bankacılık ve petrol üretimi gibi ekonominin kilit sektörleri kamulaştırılmıştır. Nasır'ın ayrıca kamusallaştırma girişimleri, kamunun ciddi bir güce ulaşmasına neden olmuştur (Güler, 2004: 252).⁷⁴ Bununla birlikte Sovyetlerden alınan destekle, Mısır'da kurulan fabrikalar, yapılar ile endüstriyel gelişim hızlanmıştı. Asvan Barajı ve Helvan Demir ve Çelik kompleksi Mısır'ın sulama ve sanayileşme yolunda başardığı önemli girişimlerdi. Bütün bunlara rağmen Mısır'daki ekonomik gelişmeler veya planlar, Nasır'ın dış politikasındaki yükü kaldırmakta oldukça zorlanmaktaydı. 1956 Süveyş Krizi'nin ardından yüzünü Doğu Blok'una dönen Mısır, Arap Birliği'nin lideri olarak Suriye, Irak, Yemen, Afrika ve İsrail ile girdiği mücadelelerde ciddi ekonomik yüklerle karşılaşmıştı.

Nasır'ın sosyalist modeli başarı göstermemekle birlikte Mısır köylüleri Nasır döneminde genişleyen orta ve üst sınıf tarafından ezildiler, orta ve zengin sınıfın önüne geçilemedi. Primakov'un işaret ettiği üzere 1960'larda sosyo-ekonomik değişimler 'tüccar subay' tiplerinde yeni bir sınıf yaratmıştı. Temmuz devriminin ardından Mısır'ın başlıca egemenleri kraliyet ailesi ve büyük toprak sahipleri ve sanayicilerinden oluşuyordu. 1952

⁷⁴ Nasır'ın 1952'de Toprak Reformu Kanunu, köylüyü topraklandırmakla birlikte, Mısır'daki ürün verimliliğinde büyük bir düşüşe neden olmuştur. Neticede 1960'ların sonunda nüfus artışıyla birlikte Mısır, gıda açısından dışa bağımlı hale gelmişti (Owes, 1990: 11-12).

devriminin ardından sadece hükümet değil bürokraside baştan aşağı subaylardan oluşmaktaydı. Subaylar emekli olduktan sonra da devlet ile koordineli işlerde çalışıyor ve yakınlarını idari olarak yükseltiyorlardı. “Mısır’da çok tehlikeli bir orantısızlık oluşmuştu. Bir taraftan halkın yararına uygulanan reformlar diğer taraftan yeni şartlara uyum sağlayan ‘askeri burjuvazi’ bu reformların semeresinden faydalanıyordu” (Primakov, 2009: 162-163). Ülkede istenilen verimi alamamakla birlikte 1960’larında sonlarında Nasır’da mecburi olarak Arap Sosyalist Birliği’nin liderlik ettiği sol grupları tasfiye etmek zorunda kaldı. Böylelikle Nasır’ın başında bulunduğu Mısır Devleti’nin Mısır toplumunu dönüştürme girişimleri başarısız olmakla birlikte, ülkeye büyük ekonomik yükler ve problemler bırakmıştı (Migdal, 2021: 283). Nasır’ın 1970’te ölümünün ardından bıraktığı ekonomik mirası Heykel iyi bir şekilde analiz etmektedir;

“1973’te Mısır ekonomisi adeta dayanılmaz zorluklarla karşı karşıyaydı. Sınai gelişmenin, Yüksek Barajı’n yapımının ve Yemen Savaşı’nın getirdiği mali yük, atılmışların başında ve ortalarında aşırı güçlükler dönemi haline getirmişti. Sonra 1967 yenilgisi geldi ve ordunun hemen hemen tümüyle yeniden kurulması ve donatılması gerekti. 1968-1973 arasındaki 5 yıllık dönemde Mısır, savaş hazırlıkları için 8-9 milyar dolar harcadı. Bu yıllar, Mısır halkı için zorlu ve fedakârlık ve kemerleri sıkma dönemi olmuştu. Hiçbir halktan, sonsuza dek bu duruma dayanması beklenemezdi. 1967’den bu yana rejimin itibarı tehlikedeydi. De Gaulle’ün ‘ülkesinin sınırlarını koruyamayan bir rejim kendiliğinden meşruluğunu yitirir’ sözü o gün Mısır için geçerliydi. Muazzam itibarına rağmen Nasır’ın sağlığında bile bazı isyan belirtileri vardı. Sonra Nasır’ın ölümü, arkasından şaşkınlık dönemi geldi. Nispeten sakin geçen ‘karar yılı’ndan sonra gençlik patladı. Bu patlama kontrol altına alınmakla birlikte, görünüşteki durgunluğun arkasında kıpırdanmalar devam etti” (Heykel, 1977: 309).

Nasır’ın Sedat’a bırakmış olduğu miras buydu. Bir taraftan savaşın ülkeye ekonomik yükü muazzam olmakla birlikte, dış yardımların kesilmesi, dış yatırımların gelmemesi, Süveyş Kanalı’nın kapalı olması, Mısır petrollerinin işgalci ülkenin elinde olması, turist sayısındaki muazzam düşüş gibi etkenler, Mısır’da ekonomik bir toparlanmayı etkisiz kılmaktaydı ve hepsi doğrudan savaş hali ile ilgiliydi. Mısır, borçlar ülkesidir. Nasır’ın dış politikasının Mısır’a maliyeti büyük miktarda dış borç şeklinde yansımıştır. II. Dünya

Savaşı bittiğinde ve 1956'da Süveyş dolayısıyla Mısır'ın Britanya hükümetine borcu 430 milyon sterlin civarındaydı. 1955'te ABD'de 18 milyon dolarlık gıda yardımı Kennedy döneminde devam etmiş ama Nasır'ın dış politikası dolayısıyla Johnson döneminde tamamen kesilmişti. Sovyetler Birliği'nden ise Baraj inşası için 200 milyon dolara yakın bir borç alınmıştı. Aynı şekilde Batı Almanya'dan 123 Milyon borç alınmıştı. 1966-1967 yıllarında Mısır'a batıdan gelen yatırımlar ve gıda yardımları kesildi. Batı'nın Mısır'a yapmış olduğu gıda yardımları 1961-1966 yılları arasında 500 milyon dolardı. Yıllık Mısır'a geliri 163 milyon dolar civarından olan Süveyş'in kapalı olması büyük bir kayıptı. Ayrıca Süveyş'in kapalı olması hasebiyle Mısır üzerinden ilerleyen petrol ticareti durmuştu. Savaş öncesinde turizm Mısır'a yıllık 100 milyon dolar gelir sağlıyordu. Mısır Sovyetler birliğinden kayıplarını gidermeye çalışmasına rağmen hem büyük borçlar altına giriyordu hem de Batı'nın sağladığı oranlara ulaşmıyordu. 1972-1976 arasında 140 milyon dolarlık yardım yapan Sovyetlere karşılık 1961-1963 yılları arasında Batı'dan gelen yardım 184 milyon dolardı ve kaybedilmişti. 1976'da Sedat, Mısır borçlarını taksitlendirdiğinde yıllık taksit oranı 230 milyon dolar tutarındaydı (Emin, 1993: 16-21). Mısırlı iktisatçı Celal Emin'e göre 1967-1975 yılları Mısır'ın ekonomik olarak en zor zamanlarıydı. Mısır cari açığı askeri hareketler ve yatırım kayıpları nedeniyle 1959-1966 arasında 202 milyon dolar iken 1972 sonrasında 375 milyon dolara çıktı. Nasır öldüğünde Mısır dış borçları toplam 1,7 milyar dolardı. Askeri borçlar hakkında ise kesin kayıtlar yoktur. Ancak askeri borçların tahmini 3 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Böylelikle Nasır öldüğünde Mısır'ın toplam borçları 5 milyar dolara ulaşmıyordu. 1975 ise bu oran 6,3 milyar dolara çıkmıştır (Emin, 1993: 23).⁷⁵ Nasır'ın dış politikası dolayısıyla uygulanan hiçbir ekonomi planı dikiş tutturamadı. Mısır büyüme rakamları gün geçtikçe eridi. 1965'te 4.4 olan yıllık büyüme oranı, 1966-1967'de 0.3 oranına düştü. Devam eden yıllarda İsrail ile mücadele, savaşın en sert şekilde devam etmesi dolayısıyla 1969-1970'te Mısır'ın büyüme oranı -3.1'e kadar düştü (Beattie, 2000: 7). Bu noktada Mısır GSMH'nin %15'nde fazlası Ordu'nun ihtiyaçlarına akıtılıyordu. Ordunun yeniden yapılanma çabası ve işgal edilmiş toprakları geri almak için savaşı sürdürmek gerekliliği ekonomik gelişmenin önünde ciddi bir engeldi. 1972'deki CIA raporunda belirtildiği gibi bu durum "Mısır'ı diğer ülkelerle, sadece Sovyetler değil, Arap ve Doğu Avrupa

⁷⁵ Mısır ekonomisine dair ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz (Emin, 2012); Beattie ise çoğunluğu Sovyetler Birliği'ne olmak üzere Mısır'ın 1974'te dış borcunun 15 milyon dolar olduğunu belirtir (Beattie, 2000: 137; Mısır, 1979).

lkeleriyle ilişkilerinde ‘fakir akraba’ konumuna koyuyordu” (“Egypt”, CIA, 3 Mayıs 1972). Aynı zamanda yeni çatışma ihtimali yabancı yatırımcıları kaçışıyor, Mısır’ı turizm açısından gveli bir konumdan çıkartıyordu. Bütün bu süreçten Mısır halkı, özellikle ğrenci ve işçiler rahatsızdı. Hayat pahalılığı hükümet sübvansiyonlarına rağmen tüm sertliğ ile devam ediyordu.

Bütün bu ekonomik yükün Mısır’da yarattığı rahatsızlık zerine Sedat, Mısır’ın yönünü ve çehresini tamamen değiştirmek gerektiği kanısına varmıştır. Nasır döneminden itibaren belirtileri olan Mısır’daki sağa kayma, Sedat ile birlikte tamamlanmıştır. 1952 devriminden itibaren Mısır’da dahil bütün Arap dünyasında sol, sosyalist ve marksist gruplar yükselmişti. Ama 1967 savaşı sonrasında iktidarlarını kaybeden sağı gruplar yavaş yavaş kendilerini göstermeye başladı. Nasır’ın 1967 savaşı sonrasında radikal veya ilerici Arap lkeleri (Mısır, Irak, Suriye, Cezayir, Tunus ve Yemen) ve pro-kapitalist ülkeler (Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Fas) arasındaki çatışmayı bitirmesi, devrimci grupların yani solun g kaybetmesini hızlandırdı. Özelikle petrolün yükselen gücü ile Batı’ya entegrasyonun hızlanması bu sürece ivme kazandırmıştır. Nasır döneminde etkili olan solcu isimler (Ali Sabri gibi), marksist, sosyalist ve güçlü bilimsel sosyalizm taraftarıydılar. Bireysel girişimleri yıkmak peşinde olmamakla birlikte asıl odakları devlet merkezli ekonomik planlamaydı. Bununla birlikte Sedat’ın kendisini yerleştirdiği sağı gruplar ise Hr Subaylar ekibinden Abdlmimin al-Keysani, Abdüllatif el-Bağdadi ve Zekeriya Muhiniddin, Seyid Marei gibi teknokratlar bireysel girişimi ve kapitalist gelişmeden yana olup, kamulaştırmanın orta ve küçük kapasiteli işletmelere büyük darbe vurduğunu düşünmekteydiler. Mısır’ın mevcut ekonomi politikası nedeniyle Sovyetlere olan bağımlılığndan rahatsızlık duymakla birlikte, Batı’ya açılma taraftarıdırılar. Mezkûr isimler Sedat döneminin başlıca etkili isimleri olmuşlardır. Mısır’da sağı temsil eden bu isimler, ordu ve güvenlik, özel işletmelerde ve bürokraside güçlerini konsolide etmişlerdi. Abdulhakim Amer ve Shams Badran gibi isimler, ordudan bazı kişilerin askeri olmayan konumlara taşınmalarını ve yeni teknokrat sınıfın oluşmasında önemli etkileri olmuştur. Nasır’ın damadı ve Batı hayranı olan Eşref Mervan ile birlikte Sedat’ın çevresini oluşturan bu isimler, Mısır’ın ekonomik olarak Batı’ya açılması ve kapitalist bir ekonomik yapının kurulmasında Sedat’ı teşvik etmişlerdir (Beattie, 2000: 11). *Pravda* gazetesinin Kahire muhabiri olarak atanan Primakov, Kahire’de iken Mısır’daki iktidar mücadelesine yakından şahit olmuştur. Mayıs 1971’de Sedat ve Ali Sabri arasındaki

iktidar mücadelesinde Primakov, Enver Sedat'ın mücadeleden sağ çıkması sonrasında Nasır ve Sovyet taraftarlarını tasfiye ettiğinde, Nasır ve Sovyet karşıtı ordu subayları ve yükselen yeni burjuvazinin Sedat'ın çevresini sardığını ve Mısır'da belirgin bir şekilde sağa doğru bir kayma olduğunu rapor eder (Primakov, 2009: 24, 179).

Sedat yönetime geldiğinde 1952'de 21 milyon olan Mısır nüfusu 1970'te 33 milyona ulaşmıştı. Nasır'ın eğitim politikası dolayısıyla çok fazla üniversite mezunu verilmiş ama iş sağlama noktasında ciddi sıkıntılar vardı. 1970'te 177 bin üniversite öğrencisi mezunu varken 1976'da 421 bine, 1978 ise 510 bine ulaşmıştı (Beattie, 2000: 94). Buna rağmen gençlerin istihdam edildiği en büyük kalem ordu idi. Savaş devam ediyordu ve savaşın Mısır'a yıllık yükü 1.5 milyar dolardı. Nasır gibi ideolog olamayan Sedat, daha real-politiğe uygun hareket ediyordu. Sedat'ın solcu, faşist, demokratik ve İslami kesim ve onların yönetim modelleriyle bağlantısı vardı. Ancak o iktidara ulaştıktan sonra sağ otoriter bir yapı ve sosyo-ekonomik modele daha çok uyuyordu. Millileştirmeye karşı olmakla birlikte, Mısır'ın kendisini güçlendirmesi ve zenginleştirmesi için ekonomik bağımsızlığın her şeyin üstünde olduğuna inanıyordu. Mısır'ın Sovyetlere olan bağımlılığı bu nedenle en büyük rahatsızlık kaynağı olmuştur.

Sovyetlere duyduğu rahatsızlık sadece bu bağımlılıktan kaynaklanmıyordu. Ayrıca iki süper güç arasında yaptığı karşılaştırmada Mısır'ın teknolojik ve bilimsel geriliğini çözecek veya katkıda bulunacak tarafın ABD olduğuna dair güçlü bir inancı vardı. Nitekim detant süreciyle birlikte Sovyetlerin teknolojik zayıflığı ortaya çıkmıştı, Sovyetlerin Mısır'a katkısı sadece askeri olabilirdi. Sedat'ta bu noktada Eşref Mervan ile aynı düşüncede idi. Mervan uzun yıllar Sedat'ın danışmanlığını yapmış ve yakın çalışma arkadaşı olmuştur. The Angel filminde de gösterildiği gibi Mervan ciddi bir Amerikan hayranıdır ve onun açısından Mısır'ın gelişimine katkı sunacak taraf ABD idi. Çünkü Sovyetler miadını doldurmuş ve ölmeyi bekleyen bir imparatorluktu.⁷⁶ Sedat'ın ABD'ye ilk ziyareti Nasır'ın Başkan Johnson'dan Mısır'a yapılan ekonomik yardımların devam etmesine dair mesajını iletme için 1966'da gerçekleşmiştir (Heykel, 1974: 225).

⁷⁶ 1970'te Londra'da yapılan bir toplantı sırasında Nasır'ın Mısır için temel problem olarak İsrail ve destekçisi olarak ABD'yi sunması üzerine Mervan, sorunun İsrail'i destekleyen ABD olmadığı, asıl sorunun bizim arkamızda duran Sovyetler Birliği olduğunu söyler. Mervan'a göre uzun vadede Sovyetler çökecektir, çünkü kusurlu bir yönetimdi ve sistemleri, bireysel başarı ve inisiyatifleri ödüllendirmiyordu. Mısır'a sağa ABD gibi sağ kalacak bir ülke gerekiyordu. Nasır ve Mervan arasında böyle bir konuşmanın geçip geçmediği meçhul olmakla birlikte, Sedat döneminde Sovyetlere yönelik bakışın bu şekilde olduğu kesindir (The Angel filmi, dk. 6:14-7:41; Ayrıca bkz. Joseph 2017).

Sedat bu ziyaretiyle iki süper güç hakkında düşünme imkânı bulmuştur. İki süper gücü karşılaştırdığında Mısır'ın ekonomik gelişimi açısından hem teknolojik hem de başka açılardan Sovyetler, ABD ile aynı klasmanda değildir.⁷⁷ Nitekim 1960'larda İslam Konferansı Organizasyonu başkanı olarak İran Şahı Rıza, Suudi Kralı Faysal ve İstihbaratçı Kemal Ethem, petrol zengini Arap ülkeleri ile kurduğu yakın dostluklar onun ABD düşüncesinin gelişiminde etkilidir. Nitekim Faysal'ın Mısır'daki elçisi olan Hişam el-Nathir hem Faysal ile bağlantısını hem de bazı konularda Sedat'a danışmanlık yapmaktadır (Beattie, 2000: 50). Sedat'ın içine girdiği bütün bu sağcı ağ, onu yavaşça ABD'ye çekmiştir. Nitekim Nasır'ın cenazesine katılmak için Nixon tarafından Kahire'ye gönderilen Eliot Richardson'a Nixon'a ulaştırmak için gönderdiği mektubunda ABD'nin Mısır'ı Sovyet nüfuz bölgesine yerleştirmekle büyük bir hata yaptığını belirterek, iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmek için istekliliğini ortaya koyar (Sedat, 1979: 369).

Sedat ve onun çevresindekiler açısından Mısır'ın ekonomik bütün sorunları Savaş'tan kaynaklanıyordu. Arap davası için çok fazla fedakarlıkta bulunan Mısır'ın kendisine odaklanması için harp durumunu bitirmesi gerekiyordu. 1973 savaşıyla harp durumunu bittiğini düşünen Sedat ve sağcı ve pro-Batı taraftarları, Mısır'da asıl dönüşümü başlattılar. Battal al-'ubur/geçişin kahramanı olarak kariyerinin zirvesinde olan Sedat, barış süreci ile birlikte Mısır'ın ekonomik yönünü de değiştirme cesareti gösterdi. Petrol gücünü ortaya çıkarmıştı ve yeni ekonomik modeli ile petro-dolar için Mısır'ı bir yatırım merkezine dönüştürme isteğindeydi. 1973'ü başarısını arkasına alan Sedat, Ekim 1974'te *infitah* politikasını açıkladı. Böylelikle Mısır, Nasır'ın devlet merkezli ekonomi modelinden kapitalist, bireysel girişimi destekleyen bir politikaya geçiş yaptı. Sedat'ın yeni ekonomik modelinde asıl hedef dış yatırım çekmektir. Ulusal ekonomiyi düzeltebilmek için yabancı yatırımcılara ihtiyaç duyduğuna inanan Sedat, Mısır'ı Batı ve Arap pazarı olarak dünyaya açtı (Weinbaum, 1985: 206-209).

Mısır'ın içinde bulunduğu ekonomik kırılganlığı başından itibaren ABD, büyük bir ilgiyle takip ediliyordu. Nitekim Mısır ekonomisinin gelişimi ve ekonomik gelişim arasında ciddi bir bağlantı oluşturulmuştu. Mısır 1974'te ayrılma anlaşmasını

⁷⁷ 1977-1978 yılları arasında Mısır Dışişleri Bakanı olan Muhammed İbrahim Kamil, barışa dair kaleme aldığı hatıratlarında, Sedat'ın ABD'ye yaslanması için nedeni olarak, Sedat, iki süper güç olduğu teorisine inanmıyordu, ona göre tek bir süper güç vardı, oda ABD idi. Mısır'ın sorunlarının çözümü ve bir barışı Ortadoğu'ya getirecek tek ülke ABD idi (Kamil, 1987: 127).

imzaladığından ABD ve Dünya Bankası ödül olarak hemen mali ve gıda yardımları yağdırdılar. Anlaşmadan sonra ABD, Süveyş'in temizlenmesi ve şehirlerin yeniden imarı için 85 milyon dolar yardım vermişti. Nitekim 1975 Mısır'a verilen yardım önce 500 milyon dolar daha sonra 750 milyon dolara kadar yükselmişti. 1975'e gelindiğinde 8 yıl içinde ilk kez yardım ödemelerinin boyutu borç ödemelerini aştı ve 1.8 milyar dolar gibi bir boyuta ulaştı. Sina Petrol alanları yeniden alındı, 1975-1976 yılları arasında petrol işlemlerinden kaynaklanan net çıkışından net fon girişine geçildi. Mısır deniz petrolü keşfini ilan ettiğinde ise bu iyimserlik arttı. 1975'te Süveyş Kanalı açılmıştı ve binlerce dolarlık kayıp telafi ediliyordu. Körfez ile ilişkiler gelişmişti ve Körfez'de çalışan 35 bin Mısırlı çalışan ülkeye dolar akıtıyordu (1982'de bu oran 2 milyona dayanacaktı). Dışarda çalışan Mısırlıların getirdiği para 116 milyon iken 1979'da 2.445 milyona ulaşacaktı. Turizmde patlama yaşanıyordu, milyonlarca dolar Mısır'a akıyordu. 1974'te 2.7 olan büyüme oranı 1975-1976'da 8'e yükselmişti. 12 Mayıs 1975'te Kahire'de çıkan *Business Week* gazetesi Mısır'ın ekonomik patlamanın eşiğinde olduğunu haber veriyordu. Ekonomik ve teknolojik bir gelişmişlik düzeyine veya üretimine ulaşmak isteyen (İsrail gibi⁷⁸) Sedat yönetimi barış süreciyle paralel ilerleyen ekonomik dönüşüm neticesinde

⁷⁸ 1972'de JPS dergisinin Bahar sayısında Arap-İsrail tarafları arasındaki güç dengesi konusunda yayınladığı birçok röportaj içerisinde, taraflar arasındaki bilimsel ve teknik farka dair Beyrut Amerikan Üniversitesi Fizik Profesörü A.B. Zahlan ile yapılan röportajda Zahlan, İsrail'in bu konuda Arap ülkelerinin kat ve kat üstünde olduğunu, Mısır gibi birçok Arap ülkesinin istediği ama başaramadığı seviyelerde olduğuna işaret etmektedir. Zahlan'ın ifadeleriyle; "Arap ülkeleri ve İsrail örneğinde, geçmiş ve şimdiki eğilimler, karşılaştırmayı anlamlı kılmak için yeterince sabitlenmiştir. Henüz tek bir Arap ülkesi, GSMH'nin yüzde 0.5'ini bile bilim ve teknolojinin gelişmesine harcamaya adanmış değil. Öte yandan Siyonist hareket, saf ve uygulamalı bilimleri, sarsılmaz bir canlılıkla savaş ve barışta bilimin kilit rolünü tam olarak anlayarak gerekli yatırımı yapmaktadır... İsrail'de mevcut yüksek öğretim ve bilimsel araştırma sistemi istikrarlı bir performans ve olgunluk düzeyine ulaşmıştır... İsrail nüfus olarak zayıf olmasına rağmen bunu teknoloji ile kapatıyor ve gelen göçmenlerin çoğu bilimsel ve teknolojik alanda önemli katkı sağlıyorlar. İsrail tarafında teknoloji ve bilime desteğin pratikte de varlığı görülmektedir. Ama Arap tarafında buna dair bir desteğin işaretleri mevcut değildir:

- 1- İsrail üretimi (üç milyon nüfus) tüm Arap dünyasının (126 milyon nüfus) yaklaşık 2.4 katıdır,
- 2- İsrail üretimi Mısır üretiminin dört katı, Mısır'ın nüfusu İsrail'in on iki katı,
- 3- Dönem boyunca İsrail üretimindeki artış, Arap dünyasının toplam yıllık üretimine neredeyse eşitti (1967-1972),
- 4- Bu dönem içinde yayınlardaki (Akademik) ortalama İsrail ve Arap yıllık büyüme oranları yüz on iki ile on beş arasındaydı,
- 5- Farklı Arap ülkeleri için kişi başına düşen yayın rakamları önemli farklılıklar vardır. Hepsi düşük, ancak bazıları diğerlerinden daha düşük. Petrol zengini ülkeler, yayınlarda en düşük çıktının başını çekiyorlar.

Diğer bir deyişle, bir İsrail'i yaklaşık 100 Arap kadar çok bilim üretiyor. Bu gerçekten çok büyük bir fark! Ürdün için farkı hesaplırsak, 250'e 1 olurdu. Mısır ile aradaki fark 50'e 1 idi. Arap dünyasının İsrail ile modernlik manasında yarışmaması aynı zamanda askeri alana da yansımaktadır... *teknolojik eksiklik* şu anda birçok Arap ordusu ve hükümetini hurda silah sistemleri endüstrisinin kurbanı yapmıştır. Gerçekten bir silah satın alınırsa ve satın alındığında, temel bilimsel ve teknolojik altyapı olmadan doğru ve optimum şekilde kullanılamaz (Sovyet gelişmiş silahlarının Sovyet personeli tarafından kullanılması)... nükleer

ABD'nin Mısır'a İsrail'e verdiği gibi bir statü sağlayacağına inanıyordu. Mısır'ın barış süreci neticesinde ABD'nin Ortadoğu jeopolitiğinde başlıca müttefik olması hem ekonomik hem de teknik gelişim açısından büyük kazançları olacaktı.

ABD 1970'te gösterdiği teknoloji ve ekonomik gelişmişliği kullanarak Mısır gibi diğer ülkelerin ittifak değiştirme noktasında maddi gücünü bir teşvik olarak kullanabiliyordu. Bu nokta analiz yapılırken ABD ve Sovyet gücünün zamanla bölge ülkeleri tarafından algılanışı önemlidir. Sovyetler baştan itibaren ideolojik bir güç iken, ABD ekonomik bir güçtür. Bölgedeki ülkelerin 1970'lerden itibaren ideolojiden ziyade ulusal çıkarlarına odaklanmaları sonucunda, modernleşme çabalarının anahtarı sosyalist ekonomiden liberal ekonomik modernleşme anlayışına dönmüştür. Yeni anlayışta, Sovyet ve ABD güçleri karşılaştırıldığında ortaya çıkan açık ara bir ABD hakimiyeti oldu. Khalidi'nin de belirttiği üzere ABD'nin 1950'lerde 'uluslararası komünizme' dahil ettiği ülkelerden hiçbirisi kapitalizme karşı değildir. İdeolojik olarak komünizmi örnek almıyorlardı. Neredeyse hepsi anti-komünist idi. Ortadoğu ülkelerinin iç politikasında komünist gruplar etkili olmakla birlikte, Irak, Sudan, İran, daha az bir şekilde Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, kısa bir süreliğine, hiçbir zaman bu ülkeleri kontrol edebilecek güce ulaşamamışlardır. Netice itibaren 1970'lerde sosyo-ekonomik gelişmelerle Ortadoğu'daki seçkinler ABD'nin Sovyetler Birliği'nden çok daha güçlü ve zengin olduğunu gördükçe, sonunda Washington'a doğru çekileceklerdi. ABD İsrail'e destek vermesine rağmen Suudi Arabistan, Ürdün, Fas ve Tunus için gücü nedeniyle ABD ile müttefikliklerini devam ettiriyorlardı. Sedat'ta aynı şekilde 1972'de Sovyet yanlısı kampı terk etme noktasında ilk adımı attıktan sonra artık bu konuda kırmızı çizgilerinin kalmadığını ve Arap dünyasında ABD'nin İsrail pastasını alabileceğini açıkça ortaya koymaya başladı (Khalidi, 2009: 37-38).⁷⁹

başka güzel bir örnek; İsrail hemen üretime geçebilecekken, hiçbir Arap ülkesinde böyle bir kapasite yok" (Zahlan, 1972: 21-27). Makale açıkça Arap ülkelerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık süreçlerinin temel hedefi olan modern bir ülke yaratmada başarısız olduğunu göstermektedir. Onlar için bağımsızlığın anahtarı modernliği yakalamak ve modern dünyaya eşit olarak dahil olmaktır. Bu çerçevede ekonomik ve siyasi programlar üretmişlerdi. Ama Zahlan'ın ortaya koyduğu gibi bu başarısızdı ve hedeflerin çok gerisinde kalarak tamamen bağımlı ülkeler statüsüne düşmüşlerdi. Bu noktada Arap dünyasının en büyük ülkesi ve liderliğini yapan Mısır, geri kalmışlıktan en rahatsız olan ülkeldi.

⁷⁹ Khalidi, *Sowing Crisis*, s. 37-38; CIA'in Department of the State, Defense Intelligence Agency tarafından 1976'da Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Cezayir'in ABD'ye bakışı üzerine hazırlanan bir raporda 1970'lerde sosyo-ekonomik değişimler, ideolojinin etkisini kaybetmesi dolayısıyla Arap ülkelerinin daha realist ve ulusal çıkar odaklı bir bakış edindikleri, bu noktada ABD'nin hem barış sürecinde hem de Arap ülkelerine yapacağı ekonomik, teknik ve bilimsel katkının kendileri açısından ABD ile ilişki geliştirmekte büyük bir teşvik olduğu tespitini yapmaktadır. Özellikle Mısır, ABD'ye dair bu düşüncede başı çekmektedir ("Arab Leadership Perceptions on the US," CIA, 18 Şubat 1976).

3.3.2.Suriye

Suriye 1970'lerde Ortadoğu'da başlıca bölgesel güçlerden biri olmuştur. Hem İsrail mücadelesinde hem Lübnan'daki askeri varlığıyla hem Mısır'ın Arap davasındaki liderliğini sorgulamasıyla hem de Saddam Hüseyin ile girdiği mücadeleyle Suriye bölgesel bir güç olarak kendisini kanıtlamıştı. Ancak 1970 öncesinde Suriye'nin böyle bir gücü olmamakla birlikte, böyle bir yükselişi göstereceğine dair bir belirti de yoktu. 1970 öncesinde Suriye bölgesel ve uluslararası mücadelenin başlıca merkezidi, ama rekabetin işlem bulduğu coğrafya Suriye'nin kendisiydi. Suriye bir Nasır yoktu ve eski jenerasyonların kurduğu rejimin istikrarsızlıklarından muzdaripti (Seale, 1965). Fransa Mandasının parçalı yönetimi, Osmanlı döneminden kalma (aracı) kentsoylular, toprak ağaları ve tüccarların konumlarını devam ettirme çabası, yeni neslin eski yöneticilere karşı rahatsızlığı, etnik (Arap, Türk, Kürt) ve mezhepsel (Alevi, Dürzi, Şii, Sünni, Hristiyan, Yahudi) olarak parçalı bir yapıya sahip olması, Suriye'yi uzun süre istikrarsızlığa sürüklemiştir. Suriye'de temel sorun yönetsel anlamda yaşanan istikrar yoksunluğudur. Mısır'da iktidar mücadelesi nispeten devam etmesine rağmen 1952 ihtilalinden sonra kapanmıştı. Fakat Suriye'de iktidar mücadelesi 1946 yılında Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından 1970'te General Hafız Esad'ın yönetimi devralmasına kadar kesintisiz devam etmişti. 1948-1953 yılları arasında bazen aylar bazen bir yıl arayla yaşanan kesintisiz darbe süreçleri, 1954'te Edip Çiçekli'nin diktatörlüğünün yıkılmasının ardından yükselen ideolojik hizipler ve Suriye politik yaşamına dahil olan Baas Partisi arasındaki mücadele, Suriye'nin istikrarsız politik yaşamına Nasır ve Sovyetleri kazandırmıştı.

1957 yılında Mısır ve Suriye birleşik bir yapı kurmadan önce (BAC), Suriye dışarıdan ve içeriden ciddi problemlerle karşı karşıyaydı. Suriye'de Mısır'daki gibi ne politik kuruluşlar ve kurumsal yapı ne de slogan ve propaganda gücü vardı. Özellikle komünist tehdidine karşı Nasır, bütün bunların hepsini sağlayacak bir güç olarak görüldü. 1958-1961 yılları arasında Suriye'nin içinde bulunduğu istikrarsızlığa çözüm olarak sunulan Mısır-Suriye birleşmesi istenilen etkiyi yaratmadı. Fakat Nasır'ın karizması, Batı karşısındaki tutumu dolayısıyla 1957-1970 yılları arasında Mısır ve Suriye çok yakın bir hatta kalmayı başaracaklardı. Her ikisi de Batı Savunma Paktlarına karşıydı, her ikisi de Sovyetlerden silah satın almakta ve İsrail'i yenmeyi politik hedef olarak belirlemişlerdi (Hopwood, 1988: 37-39). 1963'te Baas partisi, yaptığı darbe ile yönetsel anlamda

Suriye'ye bir istikrar kazandırmış olmasına rağmen, parti liderlerinin kendi içlerindeki iktidar mücadelesi nedeniyle ülkenin içinde bulunduğu sorunlara çözüm sunmaktan uzaktı. 1963-1966 yılları arasında Sünni Emin el-Hafız ve Alevi Salah Cedit arasındaki mücadele, 1966-1970 yılları arasında iki Alevi olan Cedit ve Hafız Esad'ın iktidar mücadelesi, Hafız Esad'ın kazanmasıyla neticelenmiştir. Esad, Suriye'de yönetimi devraldığında uluslararası arenada detant süreci başlamıştı ve pan-Arap düşüncesinin kahramanı Nasır ölmüştü. Mısır'daki yeni ortak Enver Sedat olmakla birlikte Arap dünyası başsız kalmıştı. Hiç kimse onun mirasını üstlenmeye kadir değildi. Bu noktada Esad, Mısır'ın liderliğine ortak olarak kendisini sundu ve Arap dünyasının liderliğini elde etmeyi arzuladı. 1970'lerde içteki istikrarını sağlayarak Suriye'ye güçlü bir bölgesel güç kazandıran kişi Hafız Esad oldu.

3.3.2.1.Hafız Esad: Şam'daki Aslan

Hafız Esad, 1930'da kuzeybatı Suriye'nin fakir ve ücra bir Alevi bölgesinde (Lazkiye/Latakia) doğdu. Suriye nüfusunun yaklaşık %10'u oluşturan Aleviler, Suriye'deki Sünni çoğunlukla karşılaştırıldığında sosyal yabancılaşma ve siyasi özerlik arasında kalan bir topluluktan ve Esad bu azınlığın bir üyesiydi. Bu noktada Esad'ın hem kişisel yaşamını hem de iktidara yükselişini iki şey belirlemiştir; azınlık bir grubun parçası olması ve azınlık olma durumundan çıkma mücadelesi. Kendisini yaşadığı bölgenin izolasyonundan ve yoksulluğundan kurtarmak peşinde olan Esad, ailesinin ilk okuldan sonra okuyan tek üyesi olarak mücadelesini sürdürdü. Fransa Mandası altında büyümüş olması onu güçlü bir anti-emperyalist yapmıştı. Fransa'ya karşı yapılan birçok öğrenci protestosunu katılmıştır. Onun için milliyetçilik ve sekülerlik yükselişin anahtarıydı. 1940'larda Baas partisi ona bu şansı tanıyacaktı. Esad'ın bir Alevi olarak yatay ve dikey sosyal ve politik hareketliliklerde rahat katılım göstermesi için Baas'ın vizyonu biçilmiş kaftandı. Esad, kendi jenerasyonun pek çok genci gibi, Baas partisinin milli canlanma ve sosyal reform doktrinini cazip bulmuştu. On altı yaşında partiye girdi ve aktif bir politikacı ve Baas örgütleyicisi oldu (Cleveland, 2008: 442; Maoz, 1991: 51-55).

Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar, yönetimi idare eden yaşlı muhafazakâr liderlere dair memnuniyetsizliği, ailesinin eğitimi destekleme durumunun olmaması gibi birçok nedenden dolayı Esad ve Alevi arkadaşları açısından lise üstü eğitim görmek için parasız eğitimiyle askeri akademi tek yoldu. Esad tıp eğitimi alabilirdi ama kendisini izole eden

azınlık durumundan kurtulmak ve yönetimde söz sahibi olmak adına askeri akademiye gitmeyi tercih etti ve burada pilot eğitimi aldı. 1951’de akademiye girdi ve üstün başarıları dolayısıyla Sovyetler Birliği’ne savaş pilotu eğitimi almak için gönderildi. Sovyetlere gönderilişi onu Alevi köylülüğünden sıyrarak gayet politize olmuş Suriye ordusuna bir subay olarak dahil etti. Diğer pek çok subay gibi sadece askerlik mesleği ile uğraşmadı aynı zamanda politika ile yakından ilgilendi. Subaylığı ve pilotluğunun yanında Baas’ın örgütlenme faaliyetlerine iştirak etti. Nasır hayranı olmasına rağmen BAC dönemi onun için çok sıkıntılı geçti. Arap Birliği fikrini savunmakla birlikte, Mısır’ın birliğe hâkim olması, Suriye’nin ise üvey kardeş rolünü oynamasını kabullenemedi. Baas’ın Nasır tarafından dağıtılmasını kabul etmeyen Esad, Kahire’de Alevi ve Dürzi askerlerden Suriye’de Baas’ı yeniden canlandırmak amacıyla bir askeri komite oluşturdu. Aradıkları fırsatı, Suriye’nin 1961’de BAC’dan ayrılmasını izleyen iki yıllık siyasi karışıklık döneminde elde ettiler. Esad, Salah Cedit ve Muhammed Umran’ın içinde bulunduğu komite subayları 1963 darbesiyle Baas’ı yeniden Suriye’de iktidara taşıdılar (Hopwood, 1988: 55).

1963 darbesindeki önemli rolü nedeniyle binbaşılığa yükseldi ve Suriye Hava Kuvvetleri’nin büyük bir askeri havaalanına komutan olarak atandı. Esad vakit kaybetmeden kendi gayreti neticesinde rütbesi yarbaylığa yükseltti, 1963’ün sonunda fiilen Suriye Hava Kuvvetleri’nden sorumluydu. 1964 sonunda Tuğgeneral rütbesiyle resmen Hava Kuvvetleri komutanlığına atandı. Bundan sonra kendi güvendikleriyle yol alan Esad, kurduğu bağımsız istihbarat ağı ile Hava Kuvvetlerine tamamen hâkim oldu. 1970’te onu iktidara taşıyacak olan iktidar mücadelesinde artık aktif rol alabilirdi. Maoz’un değimiyle “liderlik, tutarlılık, sabır, tedbir, soğukkanlılık ve kurnazlık gibi kazandırıcı özelliklerinin bir bileşimini göstererek, sonraki altı yıl içinde Suriye’nin idaresini ele geçirmeyi başardı” (Maoz, 1991: 63). 1966’ya kadar tek lider olan Emin el-Hafız’ın liderliği altında olmasına rağmen gerçek iktidar otuz üç yaşında Esad’ın da yer aldığı üç Alevi genç subayın (Esad, Umran, Cedit) elindedir. İç politikalarının esası, Baas yönetimini pekiştirmek ve Suriye toplumunu daha eşitlikçi bir temelde yeniden oluşturmaktı (Cleveland, 2008: 443). Bu çerçevede ciddi bir millileştirme (neredeyse 100 şirket) kampanyası yürütüldü, büyük toprak sahiplerinin topraklarına el koyulup köylüye dağıtıldı. Böylelikle yeni askeri rejim, Baas’ın omurgasını oluşturan köylü kökenli orta sınıf kentliler arasında bir ittifak kurarak Suriye siyasal seçkinlerini yeniden yapılandırdı.

1964'te Cedit ve Emin el-Hafız arasında bu minvalde başlayan iktidar mücadelesi, aşırı solcu olan Cedit'in 1966 darbesiyle eski yönetimi devirmesiyle neticelendi. Bu mücadele neticesinde rejimin eski destekçileri temizlendi. Buna Mişel Eflak ve Salahaddin Bitar'da dahildi. Sivil bir darbe görünümü vermesine rağmen asıl güç Esad'ın hâkim olduğu askeri kanattaydı. 1966 darbesiyle Hava Kuvvetlerine ek olarak Savunma Bakanlığı görevini alan Esad, yönetimde ikinci adam olmuştu. 1966'daki on üçüncü darbe, onun son darbeyi yapmasına hazırlık dönemiydi ve artık iktidar mücadelesi için daha iyi bir konumdaydı (Maoz, 1991: 64).

Hava Kuvvetleri Komutanı ve Savunma Bakanı iken yaşanan 1967 hezimetini Esad'ın imajı için ciddi bir prestij kaybı olmuştur. Nitekim Golan Tepelerinin bu savaşla kaybedilmesi dolayısıyla "Golan Faresi" lakabını almıştır. Ancak Esad, bu hezimetini Cedit'in liderlik ettiği radikal sol politikalarıyla bağdaştırmayı başarmıştı. Bu nedenle Suriye'de bütün karar mekanizmasını kendi eline almaya karar verdi. Kasım 1970'te Cedit ve hükümet üyelerinin tutuklanmasını emrederek bu hedefini gerçekleştirdi.

Esad'a göre Cedit ve hükümetinin marksist ve sosyalist bir ekonomik politika yürütmeleri, bölgesel ve uluslararası alanda radikal sol düşünceden taviz vermeyen kuramcı/doktriner yönelimleri, Suriye'ye büyük zararlar vermekle birlikte ülkeyi ciddi izolasyona maruz bırakmıştı. Cedit yönetimi, Filistinli örgütlere geniş bir hareket alanı bırakmakla birlikte, Arap ülkelerini bozguncu, sağcı, gerici veya kukla rejimler şeklinde sınıflandırarak, devrilmeleri noktasında faaliyette bulundu. Bu, Esad açısından Suriye ulusal güvenliğine oldukça tehlikeli görülen Suriye'nin Arap dünyasındaki yalnızlığını yaratmıştı. 1970 yılında Filistinli örgütlere destek amacıyla Ürdün'e yapılan müdahale ve Mısır'ın Rogers Planı'nı kabul etmesi neticesinde Güney Yemen ve Cezayir haricinde çok az dost ülke kalmıştı. Baas'ın birer fraksiyonu olarak Suriye'de iktidarı Cedit ile paylaşan Esad, sosyo-ekonomik konularda ılımlı sosyalist bir çizgiyi, esnek ve gerçekçi bir dış politikayı savunması dolayısıyla pragmatik okulu temsil ediyordu. İsrail karşısında yürütülen mücadelede ise Araplar arasındaki ilişkide rejimin yapısı ne olursa olsun bütün Arap devletlerinin katılımıyla ortaya konulacak bir askeri seferberlik taraftarıydı. Kasım 1970'te yönetimi devraldığında köylü kökenli Alevi bir lider, Suriye'de iktidarın zirvesindeydi ve artık yeni gücüyle Suriye'yi bölgesel bir güç olma yoluna taşıyabilirdi (Maoz, 1991: 64; Dam, 2000: 98-113).

Suriye’de iktidara yükselme hikayesi, Esad’ın birçok noktada Sedat’tan ayrı bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Yıllarca kendisiyle tanışan ve sohbet etme imkânı bulan, liderler, gazeteciler, yazarlar vb. birçok kimse liderliği ve kişiliğinden oldukça etkilenmiştir. Esad azimli, kendine hâkim, kendine güvenen, sert, gururlu bir insandı. Fazla söz söylemez, neyi ifade etmek istiyorsa onu direk söylerdi. Ayrıca sıkı ağızlı, soğuk ve kapalı bir kişi olması dolayısıyla *sefenks* ismi uygun görülmüştü. Aynı zamanda düşmanları ve rakiplerine karşı merhametsizdi. Duruma göre esnek ve tedbirli, pragmatik olabilirdi. Ona dair en iyi betimlemeyi Maoz yapmaktadır:

“Esad, sabırla dinleyen, dikkatli düşünen, mükemmel bir hafızası ve yoğunlaşma yeteneği olan biridir. Oldukça zeki ve meraklıdır, orijinal bir zihne sahiptir. Bir zamanlar Başkan Nixon onu; *dehanın elementlerine sahip olan kişi* diye tarif ediyordu. Başkan Carter ise ondan; *çok parlak zekalı insan* olarak söz etmişti. Henry Kissinger, 1970’lerin ortalarında Esad’ı; *Ortadoğu’nun en ilginç insanı* olarak tarif ediyordu. Mısırlı ünlü gazeteci ve Devlet Başkanı Nasır’ın danışmanı Hasaneyn Heykel, Hafız Esad hakkında; *dünyayı çok geniş kapsamlı görebilen ve ne istediğini çok iyi bilen kişi* demişti. Açıkçası Esad’ın stratejik düşünme yolu, açık anlayışı ve iyi bir tarih bilgisi vardı. Ayrıca iyi bir siyasetçi, üstün bir idareci, sert bir müzakereci ve harika bir zamanlama yeteneğine sahip birisidir. Şam’daki İngiliz gözlemcilerinde birine göre o; *kendi zeminini acele etmeden, adeta bir maden sürücüsü gibi çok titiz şekilde oluşturur*. Suriye’de görev yapan bir batılı gözlemci şunları söylüyor; *o üç veya dört hareketi birden düşünür... düşündüklerini de bir soğanı soyar gibi kısım kısım dışarıya verir*. Ve Henry Kissinger’a göre Esad, müzakerelerde *cesaretle ve azimle, adeta bir kumarbaz gibi mümkün olan son imtiyaz dilimini de alacağından emin olarak davranır*. Lübnanlı politikacı ve Esad gözlemcisi Kerim Pakraduni de; *güçsüz olduğunda geri adım atmaz, güçlü olduğunda da taviz vermez, hoşgörülü olmaz diyor*” (Maoz, 1991: 76; Maoz, 1986: 26).

Bütün bunlara ek olarak siyasi hayatında disiplinli, sabırlı, sadık ve orta düzey kişilerle çalışırdı. Ülkesinde “emir”, “başkan” “ıslah hareketinin lideri” “Suriye’nin Esadı” olarak bilinen Esad, kendisine örnek aldığı iki şahsiyet bulunmaktadır. Tarihsel olarak Selahaddin Eyübi ile kendisini özdeşleştiren Esad, güncel anlamda Nasır’dan kalan

boşluğa adaylığını ilan etmişti. Ciddi bir Suriye milliyetçisi olan Esad, Alevi kimliği nedeniyle ülkede yaşadığı meşruiyet sıkıntısını Sünni kesimin desteklediği veya arzuladığı Büyük Suriye idealini gerçekleştirmeye adanmıştı. Alevi olarak Sünni bir çoğunluğa hükmeden Esad, iç politikada nispeten Alevileri kayırmasına rağmen dış politikada Sünnilerin isteklerini gözetiyordu. Bu çerçeveden bakıldığında Esad'ın tedbirli, hesapçı ve pragmatik bir siyasetçi olması anlaşılırdır. Kişiliği büyük oranda Suriye'nin hassas dengeleri tarafından belirlenmiştir. Pragmatikliği Baasçı ilkeleri uygulamasındaki ılımlılık ve rejim için halk desteği tabanını genişletme çabasıyla kaynaklanıyordu. Baasçı doktrinde yer alan sosyalist politikaları izlemekle birlikte özel girişimcilik konusunda radikal Cedit yönetiminden daha hoşgörülüydü. 1971'de yedi yıllıkına Başkan ilan edildiğinde, demokratik uygulamalarla tabanını genişletti. Hükümet 1973'te Halk Konseyi denen seçilmiş bir meclisi sağlayan yeni bir anayasa getirdi. Fakat bu başkana verilen yetkilerin yanında sembolik bir demokrasi göstergesiydi. Bu noktada azınlık bir yönetimde Hafız Esad'ın iki önemli unsuru gözettiği görülmektedir: yönetimine tehdit doğmasına izin vermemek, politikalarına geniş bir kitle desteği sağlamak (Şen, 2010: 270).

Alevi başkan olması dolayısıyla oluşan rahatsızlıkların önüne geçmek için Cumhurbaşkanı'nın Müslüman olması şartı getirerek, Alevi bir başkanın Sünniler nezdinden oluşturduğu rejimin laik ve mezhepçi olacağına dair algıyı yıkmaya çalıştı. Aynı zamanda Şii ulemanın ileri gelen bir üyesi olan Musa es-Sadr'dan Alevilerin Müslüman olduğuna dair bir fetva alarak meşruluğunu güçlendirdi. Pragmatik olduğu kadar hesapçı olan Esad, iktidara yükselmek için ordu ve Baas'ı kullandı, başkan olduktan sonra ise ordu ve Baas'ı kendi iktidarının temeli olarak yerleştirdi. Kendisini Baas'ın ileri gelen sekreteri olarak ilan ederek devletin ve partinin kontrolünü eline aldı. Rejimin diğer destek noktası olan ordu ise iç güvenlik güçleriyle devlet otoritesini hâkim kılıyor ve gerektiği zaman muhalefeti ezmekten geri durmuyordu (Cleveland, 2008: 444).

Kendisini güvendiği Alevi aile bireyleri, ordudan güvendiği subaylar ve Alevi görüntüsünü alması için güvendiği Sünnilerle çevreleyen Esad, küçük bir güvenlik ağı ile devleti yönetmiştir. Yönetimsel anlamda Baas yapısına ve Ordu'ya güvenen Esad için ilk öncelik sadakat olmuştur. Bu nedenle kendisinin yönettiği küçük bir grup ile karar alma mekanizmasını yürütmüştür. Savunma Bakanı Mustafa Talas, Eski Bakan Abdülrauf el-Kasım, Dışişleri Bakanları Abdülhalim Haddam ve Faruk el-Şara, Ahmet İskender Ahmet

ve onu takiben gelen iletişim bakanı Muhammed Salman, Kültür Bakanı Najah al-Attar ve Kardeşi Rıfat Esad gibi küçük, yakın çevresinde bulunan, orduda tanıştığı, sadakatlerine güvendiği kişiler, önemli olaylara direk dahil olabiliyorlardı. Danışmanlık veya kararlarını uygulama konusunda Esad'ın doğrudan güvendiği kişilerdir (Seale, 1995). Netice itibariyle Hafız Esad'ın güçlü kişiliği altında Suriye, zayıf, kırılgan, rekabetin işlem bulduğu bir ülkeden, istikrarlı, güçlü ve Ortadoğu'nun kendisi için mücadele eden bir bölgesel güce dönüşmüştür; 1970'lerde Suriye, Esad ile birlikte istikrara kavuşması neticesinde ekonomik ve askeri gücündeki gelişmeler onu görece bir güç yapmış ve Arap-İsrail ve Araplar arasındaki mücadelede onu, Mısır'ın başlıca rakibi konumuna taşımıştır (Maoz, 1986: 12; Ma'oz, 1986: 80).

3.3.2.2. Büyük Suriye Arzusu: Pan-Arapçılık versus Pan-Suriye

Suriye, 1946'da bağımsızlığını kazandığında ülkenin izlemesi gereken felsefe üzerine birçok grup arasında tartışma yaşandı. Sosyalist, marksist, kapitalist veya İslami bir devlet modeli öngören kesimler kendi aralarında ciddi bir mücadeleye girdiler. Felsefi anlamda ciddi bir tartışma yaşanmasına rağmen kesin olan şey, hiçbir kesimin Suriye'nin mevcut sınırlarından memnun olmamasıdır. Suriye Sosyal Nasyonalist Parti (SSNP-1932) bunu Büyük Suriye arzusu ile açıklarken, Baasçılar Arap Birliği üzerinden Suriye'yi daha geniş bir coğrafyaya yerleştiriyorlardı. Suriye, siyasi bilincinin gelişmesi ulus-üstü (Pan-Arap-Pan-Suriye) ve ulus-altı (Alevi, Dürzi vb. etnikliğe bağlılık) kimlikler, ulus-devlete bağlılık aleyhinde ön plana çıkmıştır. Suriye sınırlarının 20. yüzyılın başından bu yana sık sık değişime uğramış olması, Suriye ulus-devletine karşı belirgin bir bağlılığın gelişmesini engellemiştir. Bu sınır değişikliklerinin ulusal bütünleşme üzerinde yarattığı etkiler belirgindir; bir yandan mevcut sınırlara sadece teknik olarak saygı gösteriliyor ve Arap kimliği Suriye kimliğine oranla çok daha ağır basıyor, diğer yandan herhangi bir ortak bağlılık noktasının eksik olması, yerel düzeydeki siyasi mücadelenin ulusal düzeye taşınmasına hatta ulusal siyasete hakim olmasına yol açıyordu (Dam, 2000: 23). Nitekim mevcut grupların kendi gündemlerini Suriye politik yaşamına dahil etmeleri bu döngüyü takip etmiştir. Suriye'deki siyasi gruplar arasında uzun bir mücadele yaşanmasına rağmen, 1947'de Zeki Aruzi, Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar tarafında kurulan Arap Baas Sosyalist Parti'nin siyasi yaşamına dahil olmasıyla daha geniş bir coğrafya tahayyülü Suriye'ye hakim olmuştur. Özellikle 1950'ler ve 1960'larda Nasır'ın etkisiyle Arap Birliği fikri Suriye'de ciddi bir karşılık bulmuştur.

Baas (Diriliş) Partisi, Suriye'nin siyasal hayatına küçük bir azınlık kentli büyük ailenin ve bu ailelerin çıkarlarını dile getiren partiler ve liderlerin oluşturdukları köhne sisteme meydan okumayı temsil ediyordu. Partinin kökeni Suriyelilerin ulusal kimliği ve bu kimliğin Arapça konuşan topluluklarla ilişkisi üzerine yapılan tartışmalarda yatar. Bu tartışmanın Suriye'de diğer Arap coğrafyalarına nazaran daha acildi, çünkü Hourani'nin işaret ettiği üzere "burada Britanya ile Fransa'nın kendi çıkarlarına uygun biçimde çizdikleri sınırlar doğal ve tarihsel ayrımlara çoğu Ortadoğu ülkesinden daha az tekabül ediyordu" (Hourani, 2016: 466). Şamlı Hristiyan Mişel Eflak'ın bu soruna verdiği yanıt Araplıkla ilgili bir anlayışı ifade ediyordu. Tek bir Arap ulusu vardı ve birleşik bir devlet içinde yaşama hakkına sahipti. Eflak'ın zihnindeki ulus, İslam'ın ortaya çıkışıyla varlık bulmuş ve onu benimseyen ve dünyada özel bir misyona, bağımsızlık ve birlik hakkına sahip olmayı hedefleri olarak gören bütün Araplara aitti. Sosyalist fikir bu noktada Baas'a hâkim değildi. Ancak 1950'lerin ortasında parti daha sosyalist bir hüviyet kazandı ve etkisini Lübnan, Ürdün ve Irak gibi çevre ülkelerine yaydı.

Parti ileriki süreçlerde taşra kökenli subay ve kırsal kesimden göçmen kentli işçi sınıfı arasında büyük bir etki yarattı. Nitekim 1950'lerin sonunda elde ettiği siyasi güç ile 1958'de BAC'ın kurulmasında, yani Arap Birliği fikrinin hüviyet kazanmasında başrolü oynadı. Mısır'ın ve Nasır'ın etkisiyle önemli bir meşruluk zemini bulan Baas, Suriye'ye ulus-üstü bir kimlik kazandırmada ilk başlarda başarılı oldu. Ama BAC tecrübesi ve Nasirist ideolojinin baskınlığı dolayısıyla ciddi bir dönüşüm geçirerek, Suriyeli kimliğinin daha baskın olduğu bir forma dönüştü. 1963 darbesi ile Suriye'de yönetimi devralan Baas, Birlik, Bağımsızlık ve Sosyalizm idealiyle ülke içerisinde dönüşüm yaratmaya çalışmıştır. Nasirist ideolojinin özgürlük, sosyalizm ve birlik sıralamasından farklı olarak önce birliği önceleyen Baas yönetimi, 1960'lardaki radikal askeri sol yönetim, Arap Birliği hedefi için birçok Arap ülkesiyle ilişkilerini bozmuştur (Abu Jaber, 1971: 150). Baas'ın bu noktada 1960'lardaki kötü tecrübesi ve 1967 hezimetini sonrasında Arap Birliği fikrinde yaşanan zayıflama hem Baas'ta hem de Suriye genelinde ideolojik bir dönüşüm daha doğrusu öze dönüşü doğurmuştur. Mısır'da olduğu gibi 1970'lere gelindiğinde Suriye, Arap Birliği'ne olan bağlılığını kaybetmemekle birlikte Suriye kimliğini keşfetmiştir.

1970'lerin başından itibaren Suriye'nin dış politikasındaki temel hedef, 1920'de kaybedilen Büyük Suriye idealini yeniden gerçekleştirmektir. Suriye ve çevre ülkelerde

bu düşünceyi uzun süre devam ettiren politik oluşum SSNP idi. Pan-Suriye’yi temel hedef olarak belirleyen parti Satı el-Husri,⁸⁰ Kemal Canbolat gibi entelektüelleri ve liderleri etkilemeyi başarmakla birlikte 1974’te bu düşünce Hafız Esad’ın temel dış politikası olmuştur. Konuyla ilgili en geniş monografik eseri kaleme alan Daniel Pipes, modern araştırmacılar tarafından Arap milliyetçiliği olarak okunan pek çok olayın aslında Pan-Suriye fikriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu noktada Arap milliyetçiliği serüveni Pan-Suriye idealiyle iç içe geçmiştir. Başka bir deyişle, Pipes açıkçası Pan-Suriye ile ilgili olan bütün bu çabalar Pan-Araplıkla ilişkilendirildiğini belirtir. Kral Abdullah’ın Ürdün elde etme mücadelesi, Faysal’ın Suriye Krallığı gibi girişimler aslında Pan-Suriye çabası olmasına rağmen Arap milliyetçiliğiyle ilişkilendirilmiştir (Pipes, 1990: 6-7).

Herodot’tan bugüne ismine ister *Siryon*, ister *Coele Syria* ister *Biladü’ş-Şam* denilsin tarif ettiği coğrafya Türkiye, Irak ve Mısır arasında sıkışan bölgedir. Suriye sınırlarını yansıtan bir haritaya bakıldığında birçok Suriye lideri, hatta halkta dahil Suriye’nin gerçek sınırlarını kabul etmez. 1920’e kadar varlığını kâğıt üzerinde de olsa koruyan Suriye akıllardadır. Suriye’nin asıl haritası Kuzey’de Anadolu, Doğuda Fırat Nehri, Batı’da Akdeniz’e ve Güneyde ise Sina’ya kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Filistin (İsrail), Lübnan, Ürdün, Hatay ve bugünkü Suriye’yi içine alan bir teritoryal tahayyülle varlık bulur. 1920’de bu Büyük Suriye (Greatest Suria/es-Suriyye el-Müttetide)⁸¹ olarak varlık bulmuştu. I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye’nin bölünmesi, aslında Filistin’de Ürdün’de ve Lübnan’da var olan mücadeleyi yaratmıştı. Pan-Suriye idealine göre Arap-İsrail Savaşı da dahil Büyük Suriye üzerine yapılan cerrahi müdahaleler nedeniyledir (Pipes, 1990: 3).⁸²

⁸⁰ Büyük Suriye hayalinin yıkılması 1920’de Faysal’ın liderliğini yaptığı Suriye Krallığı ve Fransa arasında gerçekleşen Meyselun Savaşı’nın (24 Temmuz 1920) neticesinde olmuştur. Fransa karşısında savaşa liderlik yapan Yusuf el-Azma savaşta ölmüştür ve bu hedef için “şehit” olan ilk Suriyeli olarak bilinmektedir. Nitekim hem Büyük Suriye Krallığı’nı hem de el-Azma’yı anmak için Satı el-Husri, *Meyselun Günü* ismiyle bir eser kaleme almıştır. El-Husri burada bu eseri kaleme almasının önemini şöyle belirtir: “çünkü Dünya Savaşı sonrası Şam’da kurulan ilk modern Arap devletinin yok olduğu gündü” (el-Husri, 1945: 17).

⁸¹ Birleşik Suriye idealinin geçmişteki yansıması 1 Ekim 1918’den 24 Temmuz 1920 yılları arasında varlık bulan Suriye Krallığı idi. Bu Krallık, Emir Faysal’ın Arap devrim ordusu ile Şam’a girmesinden Fransa’nın 1920’de Şam’ı işgal etmesine kadar sürmüştür. Aslında devletin gerçekte ömrü daha kısa olmuştur. Bağımsızlığın resmi ilanı olan 8 Nisan 1920’den Fransa’nın devletin varlığını ortadan kaldırdığı 24 Temmuz 1920 Meyselun Savaşı’na kadar olan süreçtir. Neredeyse beş aydan daha azdır (el-Husri, 1945: 17; Zeine, 1977).

⁸² Faysal’ın 3 Temmuz 1919’da Suriye Ulusal Konferansı’nda devletin sınırlarını ve yapısını açıklaması, Suriye’nin çevre bölgelerinde ciddi bir ilgi görmüştür. Kudüs (Filistin)’te çıkan *el-Nefis el-Asriyye* gazetesinin 26 Temmuz 1919 (Cumartesi) sayısında bu konu bütün teferruatıyla ele alınmış ve ilk olarak Suriye ismi tartışılmıştı, çünkü devletin ismi Suriye Krallığı idi. “Suriyye fi kul edvaruha/Bütün halleriyle

Pan-Suriye düşüncesinin güç kazanması sonrasında Arap milliyetçiliğiyle ilişkilendirilen bütün tarihsel veriler, Büyük Suriye ile ilişkilendirilmeye başlandı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan bütün örgütler (Cemiyye Suriyye li-iktisab al-ulum ve'l-funun ve el-Cemiat el-ilmiyye es-Suriyye) ile ilk Arap milliyetçilerinden Butrus el-Bustani'nin kurduğu örgütler, dergiler (Nefir Suriyye-1960) ve kitaplar (Harabat Suriyye-1861) ve İlyas Dib Mafer'in *Suriye Krallığı Tarihi* (1868), Corci Yanni'nin *Suriye Tarihi* (1874) isimli kitapları Büyük Suriye ve Suriye ulusal kimliğinin oluşumunun kilometre taşları olarak ele alındı. 1915-1916 Hüseyin-McMahon, 1916 Sykes-Picot Anlaşması, 1917 Balfour Deklerasyonu, 1920 San-Remo Konferansı ile tedrici olarak bölünen Büyük Suriye, bir idea olarak sadece birbiriyle savaşan gruplardan müteşekkil bir coğrafyada "ulussuz bir ülke" tahayyülünü kırmak noktasında önemli bir argümantasyon oluşturuyordu (Pipes, 1990: 14-19). Hopwood'un işaret üzere, Suriye merkezli olan Arap milliyetçiliği aslında Büyük Suriye tahayyülünü paylaşır. 1870'lerde Beyrut'ta yükselen bu güç, Osmanlı içerisinde otonom bir yapı ister ve mottoları; *Vatanımız İmparatorluk, Ülkemiz Suriye*'dir. 1913'te Paris'teki Arap Kongresine katılan 25 kişinin 23'ü Suriye kökenlidir. 1917'de Balfour Deklarasyonu'yla Siyonistlere bırakılan Filistin, Arap milliyetçiliğinin merkezi olan Büyük Suriye'nin paylaşılması anlamını taşıyordu. Merkez parçalanmıştı ve temel amaç bu bütünlüğü tekrar sağlamaktı (Hopwood, 1988: 20). Bu Suriye'nin 1970'lerde dış politikasını belirlemede oldukça etkili oldu.

1963-1966 yılları Suriye yaşanan iktidar mücadelesi aslında iki farklı ideanın rekabetiydi. 1966 darbesiyle neticelenen bu mücadele, ulusalcı kesimin (Pan-Suriye) ulus-aşırı (Pan-Arap) taraftarlarını alt etmesiyle sonuçlanır. Arap milliyetçiliğini yeniden Büyük Suriye ideasına odaklayan Baas'ın ulusalcı kesimi Suriye'de kalırken, Eflak ve Bitar'ın temsil

Suriye" isimli giriş makalesi, Suriye isminin kökenine dair bir araştırma yapmakta (Asurlulara dayandırmaktadır) ve devletin asıl sınırlarını şöyle çizmektedir: Suriye, "Doğu'da Fırat ve Diçle'den Fars Körfezine, Batı'da Akdeniz'e ve Kuzey'de Anadolu dağlarına ve Güneyde Sina Çölü"ne kadar olan topraklardır. "Aksam Suriye/Suriye'nin bölümleri" başlığı ise Suriye'nin Filistin, Lübnan, Ürdün, Şam ve Halep, Adana'yı içine aldığını belirtmektedir. "Suriye fi Kul Edvaruha", *el-Nefis el-Asriyye*, 26 Temmuz 1919: 2-3; ayrıca aynı sayıda İskender el-Huri tarafından Faysalı metheden bir şiir bulunmakta, Suriye Krallığı'nın çevrede yarattığı mutluluğu işlemektedir. "Tahiyetü'l-Emir," *el-Nefis el-Asriyye*, 26 Temmuz 1919: 3-4; Son makale Suriye Krallığı'nın kralı I. Faysal olarak ilan edilen Emir Faysal'ın Ulusal Suriye Konferansı'ndaki konuşmasını ve ilan ettiği Anayasa Maddelerine değinmektedir. Burada Suriye'den bir millet şeklinde bahseden Faysal, Suriye'nin tam bağımsızlığını talep ediyor. Suriye'nin Filistin ve Lübnan'dan ayrı düşünülemeyeceğini vurguluyor ve Suriye'nin Filistin, Cebel-i Amel, Havran, el-Kerek, Şam, Lübnan, Trablus, Hums, Hama, Lazkiye, Der ez-Zor, Halep, Adana'nın Suriye'nin aksamlarını oluşturduğunu, sınırlarının ise Fırat'tan Akdeniz'e, Anadolu sınırından Sina'ya kadar olan bölgeyi kapsadığını ilan eder. Faysal'ın ilan ettiği sınırlar Büyük Suriye idealinin temel referans noktası olmuştur. "Hülasatü'l-Ahbar," *el-Nefis el-Asriyye*, 26 Temmuz 1919: 7.

ettiği kesim soluğu dışarda alırlar. Esad yönetiminin en büyük hedefi Büyük Suriye’yi yeniden oluşturmak veya dış müdahalede meşruluk kazanmak adına Büyük Suriye idealini kullanmaktı. Ayrıca Suriye’deki Sünnilerin en büyük hayallerinden biri olan bu ideali retorik olarak kullanmak Alevi Esad’a meşruluk kaynağı sağlıyordu. Bu minvalde, 1970’lerde SSNP üyesi olan Abdullah Said, Esad’ın Lübnan’ın Suriye’nin parçası olduğuna dair söylemlerine atıf yaparak, Suriye’nin bu konuda ciddi olması gerektiğine dair çağrıda bulunur. Bu noktada Suriye’de ulusüstü sınır tanımayan Pan-Arapçılık güç kaybederek yerini daha ulusal Suriye özelinde bir milliyetçilik almış olmasına rağmen, bu Büyük Suriye çerçevesinde yine sınırları aşan bir anlayıştı.

Esad döneminde Suriye Dışişleri Bakanlığı yaşamış Beşar el-Caferi, Suriye’nin kendi kapasitesinden fazla bir etkiye sahip, bunun ise Arap milliyetçiliğinin filizlendiği yer olması hasebiyle olduğu, bağımsızlık ve birlik sesleri ilk olarak burada başladı şeklindeki söylemiyle ele alır; Arapçılık noktasında “diğer tüm Arap ülkeleri kendilerini Suriye’nin yansıttığı aynadan görüyorlar” (el-Caferi, 1987: 83).⁸³ el-Caferi, bu çerçevede Suriye’nin Lübnan, Ürdün ve Filistin’den müteşekkil olduğunu, Suriyelilerin tarihsel ve güncel tahayyüllerinde bu coğrafyanın baskın olduğuna vurgu yapar. Onun açısından sömürge yöneticilerinin yarattığı bu sınırlar Suriyeliler için geçici bir bölünmeyi ifade etmektedir. Ayrıca Filistin Meselesinin Arap ülkelerinin cesedinde bir yara olmakla birlikte, bu yara en çok Suriye’ye zarar vermektedir. Suriye ve Filistin arasında organik bir bağ kuran el-Caferi, Mısır’dan farklı bir ilişkileri olduğuna işaret eder. Filistin, Lübnan ve Ürdün’ün Büyük Suriye’nin parçası olduğuna inanan Suriye liderleri gibi el-Caferi bu noktada şu ifadeleri kullanır; “Suriye insanları Filistin’e baktıklarında Suriye’nin kendi zatını görüyorlar, Suriye’nin kendisine bakıyorlar, yani başka bir yere değil” (el-Caferi, 1987: 90).

1970’lerde Suriye dış politika düşüncesi el-Caferi’nin söylemlerine benzer şekilde gelişmiştir. Nitekim Esad, 1970’te başa geçtiğinde asıl söylemi şu oldu; “biz ve Lübnanlılar bir ülkeyiz, biz ve Filistinliler tek halkız, biz ve Ürdünlüler tek ülkeyiz”. 1 Ağustos 1972’deki konuşmasında “Suriye ve Lübnan tek ülkedir. Biz kardeşten öteyiz, ortada olan bir ülkede iki hükümetin olmasıdır.” Aynı şekilde İletişim Bakanı 1975’te “Lübnan, Suriye ile birleşme kaderinden kaçamayacaktır” ifadelerini kullanır. Büyük

⁸³ Primakov da el-Caferi’yi doğrular şekilde Suriye’de Arap milliyetçiliğini ele aldığı kısımda “Suriyeliler kendilerini herkesten daha Arap sayarak onların liderlik konumlarını içermeyen her şeyi reddetmekteydiler” ifadelerini kullanır (Primakov, 2009: 81).

Suriye idealinin asıl temsilcisi olan SSNP'nin Baas ile bir bağı olmamasına ve hatta zıt kutuplarda durmalarına rağmen, Esad döneminde SSNP, iktidarın müttefiki olmuştur. SSNP'nin söylemlerini edinen Esad, Filistin konusunda ise ısrarla Filistin "Güney Suriye'dir... önce Filistin sonra Golan... Golan'ı Suriye'nin ortası yapacağız, sınırı değil." Esad'ın bu söylemsel ifadeleri ve misyonu İsrail ile girilen savaş ve müzakere süreçlerinde farklı bir yol takip etmesine neden olacaktır. Suriye'yi 1970'ten yakından takip etmeye başlayan Amerikan yönetimi Esad'ın bu misyonunun farkına varmıştır. Nitekim, Kissinger, Carter, Reagan ve George P. Shultz gibi Amerikan liderleri Suriye'nin Filistin'i Güney Suriye olarak görmesini fark etmiş ve politika belirlemede bu söylem etkili olmuştur (Pipes, 1990: 119-144).

Filistin konusunda Mısır'dan daha radikal olan Suriye, Filistin'i sadece Suriye'nin bir parçası olmasının ötesinde aynı zamanda tarihi bir misyonun tamamlanması noktasında bir hedef olarak görmekteydi. Esad döneminde Suriye, Büyük Suriye misyonunun bir parçası olan Filistin'i Selahaddin Eyübi ve Haçlılar analojisiyle ilişkilendirerek, bu misyonun tamamlanması noktasında Şam'ın Eyübi döneminde olduğu gibi liderlik rolüne yerleştirilir. 30 küsür bölümden oluşan ve Suriye hükümeti destekli yönetmenliğini Suriyeli Hatem Ali'nin yaptığı Selahaddin Eyyubi'nin hayatını ele alan *Selahaddin* isimli dizi, aynı zamanda Suriye'nin Selahaddin gibi Kudüs'ü alarak misyonunu tamamlamaktaki rolünü işlemektedir. Dizinin son bölümünde Hittin Savaşı (1187) sonrasında Kudüs alındıktan sonra halihazırdaki İsrail işgaliyle (Haçlı analojisiyle birlikte) bağlantılı olarak şu mesaj verilir:

"fetih hedefiyle buraya gelenleri (Haçlılar ve Yahudiler) taşıyan bu deniz (Akdeniz), Allah'ın izniyle bu deniz üzerinden yeniden geri dönecekler, bu deniz fetihçilerin fetih kapısı ve yine onların çıkış/gitme kapısıdır. Şam ise ümmeti buranın korunması için ve onları (Haçlılar ve Yahudiler) engellemek için yönlendirmede liderlik etmek gücündedir."⁸⁴

Bu minvalde Esad'ın kendisine referans aldığı başlıca lider Selahaddin Eyyubi idi. Haçlılar ve Siyonistler analojisi üzerinden kendisini bir kahraman gibi resmetmek isteyen Esad, Suriye'deki ve dışındaki Sünni Müslümanlardan, tek amacı Arap milliyetçiliği ve İslam'ın büyük amaçlarını gerçekleştirmek isteyen samimi bir ulusal lider rolüne

⁸⁴ Bu sözler söylenirken Haçlılar Kudüs'ten çıkarılmış ve arka planda 1940'larda Akdeniz üzerinden gemilerle Filistin'e gelen Yahudi göçmenler gösterilmektedir. *Selahaddin Dizisi*, 30. Bölüm, dk. 45:20-45:54.

meşruluk ve destek kazanmak istiyordu. Bunun yanında Büyük Suriye ideası Esad'da gerçeklik bulmuştur. Selahaddin tarafından yıkılan Haçlı kalelerinin harabelerinin olduğu bir yerde büyüyen Esad için bu idea çerçevesinde İsrail ile mücadele etmek 1187'de Hittin sonrasında Şam merkezli birleşik bir krallık kurmayı arzusunun da bir tezahürüydü. Esad'ın çalışma odasında Hittin Savaşı'na ait büyük bir tablo bulunmaktaydı. Nitekim Kissinger ve Carter ile görüşmelerinde Esad, bu tablo önünde Selahaddin ve Haçlıların yenilgisi üzerine Şam'ın Arap Birliği'nin merkezi olması güzellemleri yapması büyük ilgi toplamaktaydı (Maoz, 1991: 78-80).

Esad ile aynı minvalde dönemin önemli siması Suriye Savunma Bakanı Mustafa Talas, Suriye ve Filistin arasında ciddi bir organik bağ olduğunu Haçlılar ve Selahaddin örneğini vererek ortaya koyar (Talas, 1997: 663). Talas'ın Filistin konusunda ortaya koyduğu vizyon hem Suriye-İsrail hem de Suriye'nin ABD ve Sovyetlerle olan ilişkisinde belirleyici olmuştur. Suriye'nin Moğol, Haçlı, Türk, İngiliz ve Fransız işgallerine vurgu yaptıktan sonra İsrail işgalinin ardındaki gücün ABD olduğunu söyler. Bu nedenle Suriye bu işgali bitirmek için kendi gücünü konsolide etmeli ve Filistinlilerle gerekli bütün destek vermelidir. Filistin konusunda sert olan Talas "İsrail ile dostluk kurup bizimle dostluk kurmak mümkün değildir" der. Nitekim 1975'teki Baas'ın VI. Kongresi'nde Filistin ile ilgili alınan kararlar bu noktayı keskinleştirmiştir. Kongre çerçevesinde Filistin halkının tanınması ve davalarını gerçekleştirmeleri noktasında Suriye'nin bütün ekonomik ve askeri gücünü seferber etmesi, bu yolda ulusal ve uluslararası askeri, ekonomik ve siyasi destek arayışını sonuna kadar zorlamak minvalinde kararlar alınmıştır (Talas, 1997: 1090). Filistin davası üzerinden Arap dünyasına liderlik etmek peşinde olan Esad, ülkesinin askeri olarak güçlü olması gerektiği gerçeğini anlamıştı. Bu bağlamda detantı mezkûr hedefi gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görmüştür. Sedat gibi oda Sovyetlerden pek hazzetmemesine rağmen pragmatik bir yol benimseyerek, detantı yarattığı yumuşamayı hem Moskova'dan hem de Washington'dan kendi hedefi için yararlanma fırsatı olarak görmüştür. Bir taraftan ABD ile ilişkilerini geliştirirken, bütün yaşanan olumsuzluklara rağmen Sovyetlerle ilişkilerini korumak ve silah akışını baki kılmaya uğraşmıştır. Bu noktada Suriye'nin 1970'lerde Esad'ın kişiliği ve Büyük Suriye ideali çerçevesinde büyük güçler, Mısır ve İsrail ile ilişkilerini belirleyen diğer bir etken ise Suriye ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmelerdir.

3.3.2.3. Suriye ve Ekonomi: Beklenen İstikrarın Meyveleri

1970’ler Mısır’ın aksine Suriye ekonomisi için altın yıllardı. Esad 1970’te yönetimi devraldığında Sedat gibi 1973 Savaşı sonrasında konumunu sağlama aldıktan sonra ekonomik reforma girişmedi. Yönetime geldiğinde ilk işlerinden bir tanesi hem ekonomik hem de ekonomiyle yakından bağlantılı olarak ‘ıslah hareketi’ başlatmıştır. Sosyalist ekonomi taraftarı olmakla birlikte sabık yönetimlerden daha ılımlı ve özel girişimi destekleyen, kapitalist ülkelerle ilişkileri geliştirmek isteyen bir anlayışa sahipti. Esad bu nedenle diğer Baas fraksiyonlarından farklı olarak pragmatik okulun temsilciydi. 1970’lerin başından itibaren uygulamaya koyduğu bütün reformlar ona ‘ıslah hareketinin kahramanı’ ismini kazandırmıştı. Nitekim Suriye’deki yönetim değişikliğini yakından takip eden Amerikan yönetimi, “Suriye’deki son gelişmeler üzerine bir Analiz” isimli raporda, Salah Cedit ve yandaşlarını haleden Esad yönetimi için

“ABD politik çıkarları açısından askeri fraksiyonun Suriye’nin tartışmasız lideri olarak ortaya çıkması avantajlı olacaktır. Bu hizip, sivil kanada göre daha pragmatik ve daha az doktrinerdir. Diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye ve iyileştirmeye istekli ve dış destek için Sovyetlere daha az güvenmeye eğilimlidir. Ekonomi üzerindeki katı hükümet kontrollerini gevşetmeyi destekliyor ve hatta bir Parlamento ve bir Anayasa kurmaktan bahsediliyor” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 184, 19 Kasım 1970)

şeklinde ılımlı ifadeler kullanılıyordu.

Esad’ın yönetimi devralmasına kadarki süreçte Suriye’de yirmiye yakın darbe ve girişimi olmuştu. Bunun yanında birçok vezaret krizi yaşanmıştı. Bütün bunlar Batı ve Sovyetlerle ilişkileri şekillendirmiş ve Suriye’de istikrarsızlık kalıcılaştırmıştı. Esad’ın yönetimi ise Suriye’de istikrarı kalıcılaştıracaktı (el-Caferi, 1987: 90). Yönetimi devraldığında ilk işlerinden bir tanesi Suriye’yi yalnızlıktan kurtarmak olmuştur. Bu noktada Batı ülkeleriyle ilişkiler tazelenirken, Sovyetlere olan bağımlılık azaltılmalı ve dengelenmeliydi. Sedat gibi Esad’da Sovyetler Birliği’ne askeri ve ekonomik bağımlılıktan rahatsızdı. Ama o bu rahatsızlığı ilişkileri kopararak değil, dengeleyerek kontrol etmeye çalıştı. Bu noktada yönetimi devralmadan önce ilk işlerinden biri Mayıs 1969’da Mustafa Talas’ı uluslararası alanda yükselişe geçen Çin’e göndermiş ve Sovyetleri böylelikle dengeleme yolu seçilmişti (Talas, 1997: 169). Amerikan yönetimi konusunda ise geçmişin kötü tecrübesi, ABD’nin yanlış politikalarına işaret eden el-

Caferi, Esad'ın ilişkileri geliştirmesinin Amerikan yönetiminin ılımlı tutumuna bağlı ve Suriye'nin bu noktada istekli olduğuna işaret eder (el-Caferi, 1987: 110).

Ürdün Krizi sırasında Cedit'in savunduğu fikirlerin Suriye'yi hem bölgede hem de uluslararası alanda yalnızlaştıracağına inandığı için Esad, Ürdün müdahalesine hava desteği vermemiştir. Suriye'nin Cedit gibi radikaller nedeniyle izole olması, Esad'ı daha liberal bir tavra itmiştir. Ekim 1970'te yapılan toplantıda, ülkedeki siyasi ve ekonomik krizlere yol açan olaylar değerlendirilir ve ülkede *el-infitahi* (liberal) politikalar uygulamaya konulur. Esad'ın bu noktada ilk işi İsrail karşısında zayıflık ve acizlik yaratan sol hükümeti tutuklatmak ve ülkeden gitmelerini sağlamak olmuştur. Halid Bektaş gibi komünistler ülkeyi terk ederken, Salah Cedit gibi sol yönelimli kişiler tutuklanmıştır. Böylelikle 1970'lerin başında Arap solu Suriye'de gücünü kaybetmiştir.⁸⁵ 1967 Savaşı ile güçlerini kaybetmeye başlayan Arap solu, 1970'lerde Marksist Baas ve Nasırcıların Esad tarafından tasfiyesiyle noktalanmıştır. Arap solunun düşüşü sadece Suriye'de değil Arap dünyasının bütününde “büyük değişim çağını” başlatmıştır; Irak, Mısır, Sudan ve Libya'da komünizm karşıtlığı artarken, Suriye ve Ürdün'de sol gruplar yer altına çekildi.

Sol'un Arap dünyasında gücünü kaybetmesini bir diğer nedeni ise Sovyetlere olan güvenin azalmasıydı. Özellikle Amerikan silahlarıyla İsrail'in sürekli başarıya koşması bu güvenin azalmasında etkilidir. Hartum'da *üç hayırla* yükselen hava kısa sürede yok oldu. Hartum'u imzalayan radikal sol kısa sürede pragmatikler tarafından yutuldu. Bu noktada Sovyetlerin gücündeki aşikâr düşüş ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin problemlerinden kendini uzaklaştırması ve detantla birlikte ABD ile oluşan yeni ilişkiler, Batı teknolojik gelişmişliğinin aşikâr olması, pragmatiklerin etkisini arttırmıştır. Başka bir deyişle 1970'lerin şartları solu yutmuştur. Mısır ve Cezayir'de daha fazla olmakla birlikte, Arap dünyasında Batı'yla özellikle ABD ile (iktisadi olarak) yakınlaşmak gerektiğine dair anlayış yaygınlaşmıştır. el-Caferi bunu Arap sağının zaferi olarak ele almaktadır (el- Caferi, 1987: 158). Yaşanan durumu “Arap Solunun” “Arap Sağına” yenilmesi olarak ele alan el-Caferi durumu ayrıca “bu emperyalizm ve gelişmiş endüstriyel Batı'ya düşman olan Arap solunun, sağda yer alan ve Batı'nın temsilcisi Suudi Arabistan'a yenilmesidir” şeklinde açıklar. Nitekim 1970'lerde petrol gücünün

⁸⁵ 1970'lerde bütün Arap ülkelerindeki temel tartışmalardan bir tanesi Talas'ın da işaret ettiği üzere “yemin ve yesar/sağ-sol” tartışmasıdır. Suriye'de bu tartışmaya nokta koyan olay ise Ürdün Krizi'nin ardından Cedit yönetiminin düşmesidir (Talas, 1997: 399-400).

artmasıyla birlikte Suriye'yi ilişkilerini körfez ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan ile geliştirmeye gitmiştir (el-Caferi, 1987: 151).⁸⁶

Esad, 1966'dan itibaren ülkeye hâkim olan akılla anlaşılamamıştı. 1966'dan itibaren ülkeye egemen olan aklın içeride ve dışarıda bir birlik oluşturmamakla asıl düşmana (İsrail) karşı bir ilerleme sağlamadığına inanıyordu. Kasım 1970'te sabık yöneticileri tutuklamasının ardından hemen mevcut aklın yöntemlerini terk ederek "El-Harekatü't-Tashihiye" ile hedefleyen değişimler noktasında ilk adımı atmıştır. 16 Kasım 1970'teki Baas toplantısında Tashih/İslah düşüncesi çerçevesinde içeride liberal ilerleme, halk meclisinin kurulması, sosyalist girişimleri arttırmak ve ekonomiyi yeniden yükseltmek noktasında çeşitli kararlar alınır: Askeri cephenin güçlendirilmesi için Arap dünyasıyla ilişkileri geliştirmek ve bütün enerjisi İsrail ile mücadeleye aktarmak; bu noktada Mısır ile ilişkiler geliştirilir ve Sudan, Mısır, Libya ve Suriye'nin içinde bulunduğu federasyon anlaşmasına 1971'de Bingazi'de atılan imza ile dahil olunur. Ürdün ile ilişkiler yeniden düzeltilir. Filistin gruplarını desteklemekle birlikte, Suriye-İsrail arasında ani bir savaşın başlamasını engellemek için Suriye topraklarındaki hareketliliklerine kısıtlama getirilir. Suriye'yi Batı ülkelerini açma (özellikle Fransa) ve ayrıca "dost" Sovyetler Birliği de dahil sosyalist ve bağımsız ülkelerle özellikle Filistin meselesinde "adaletli" bir konumda duran ülkelerle ilişkileri güçlendirmeye dair kararlar alındı (Talas, 1997: 151; el-Caferi, 1987: 174).

1970'teki başarısıyla ülkeye bir nebze istikrar getiren Esad, askeri, ekonomik ve politik noktada Suriye'ye yeni bir başlangıç sağlar. Esad'ın başa geçmesiyle politik hava yumuşar, bazı siyasi mahkumlar serbest bırakılır, sivil hakların onarılacağına dair sözler verilir. Şubat 1971'de yedi yıllığına başkan olarak seçilir. Gücünü merkezileştirmeye başlar ve dış yatırımlar ve özel girişimleri teşvik eder. Detantın etkisiyle Mart 1972'de ise İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesi ve Filistin haklarını tanınması karşılığında 242 sayılı

⁸⁶ Petrol günün yükselmesi ve Esad'ın başa geçmesinin ardından Suriye-Suudi Arabistan ilişkileri hızlı bir şekilde gelişmiştir. Kahire'deki Arap Savunma Toplantısı'ndan önce Şam yönetimi Riyad'a iyi niyet mektubu gönderir. 1 Ekim 1971'de toplantıda taraflar bir araya gelindiğinde ise Kral Faysal, Esad'ın niyetine olumlu bir şekilde karşılık verir. Netice itibarıyla Aralık 1971'de El-Emir Sultan bin Abdülaziz'in Şam ziyareti, ardından Haziran 1972'de Mustafa Talas'ın Riyad ziyaretleriyle ikili ilişkiler onarılır. Nitekim Arap solunun düşmesinin ardından Suudi Arabistan'ın Suriye'ye olan yatırım ve yardımları artış gösterir. İlişkilerde zirve ise 1975'te (14 Ocak) Kral Faysal Şam'ı ziyaret etmesidir. İsrail karşısında ortak tavır takınmayı önceleyen iki ülke liderleri bu ziyarette Golan'da bulunan Kuneytra şehrini ziyaret ederler. Ziyaret neticesinde Faysal, Esad'a bir özel uçak ve 25 milyon Suriye lirasını Suriye Savunma Bakanlığına bağışlar. Bunun yanında Suudilerin yardımları neticesinde 20 Fransa Myster uçağı alınmıştır. Bu minvalde devam eden ilişkiler Suriye'nin Lübnan müdahalesiyle nispeten bozulacaktır (Talas, 1997: 571, 1047).

kararı tanıyacağına dair olumlu sinyaller verir. Bu durum Mısır ve Suriye'nin daha fazla yakınlaşmasına neden oldu. Ama Esad radikal bir kararla Sovyet personelini ülkeden çıkartmadı. Aksine daha dengeli ve pragmatik bir politikayla Sovyetlerle ilişkilerini Suriye'nin hem askeri hem de ekonomik refahını yükseltmek için kullandı (Hopwood, 1988: 56). Bunun neticesinde 1970'lerin ilk iki yarısı Suriye ekonomisi için olumlu gelişmelerle geçmiştir.

Mısır'ın aksine Suriye toprakları sadece tek bir nehrin (Nil) akışına bağlı değildir. Coğrafi olarak daha geniş tarım alanlarına sahip olan Suriye, dağınık şehir yapısı ve nüfusunun bu topraklarla nispi uyumu onu ekonomik olarak farklı bir yapının içine itmiştir. Suriye de diğer bütün Üçüncü Dünya Ülkeleri gibi önceliği ekonomik kalkınmadır. Nitekim tarihsel ve halihazırda süren olumsuzluklar Suriye'yi merkezi bir ekonomi modeli benimsemesine neden olmuştu. Özellikle 1969'a kadar süren Baas sosyalist ideoloji döneminde. Bütün olumsuzluklara rağmen Suriye orta sınıfı, tarımsal alanları ve coğrafi çevresiyle ilk başlarda gelişme kapasitesi göstermişti. 1930-1950 yılları arasında iyi bir ekonomik gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler büyük oranda endüstriyel, tarımsal, ticaret, inşaat ve iletişim-ulaşım alanlarında etkisini gösterdi. Birçok tarım arazisi halen açılmış değildi. II. Dünya Savaşı öncesi yaşanan ekonomik gelişim, savaş sonrasında on yıllık bir durgunluk getirdi, özellikle 1958-1968 yılları arasında. 1970'e gelene kadar yönetsel anlamdaki istikrarsızlık bu gelişmeleri sürekli tökezlemiştir. Esad yönetimi geçtikten sonra ıslah hareketi, petrol üretimi, Irak'tan Suriye'ye üzerinden devam eden petrol hatları üzerinden elde edilen gelir, yatırım projeleri, ekonomik alanda yapılan bazı liberalleşme adımları gelişme noktasında bir ivme kazanmıştır. Fakat 1973 savaşı bu gelişmelere ket vurmuştur. Savaşın Suriye'ye maliyeti 1 milyar dolar ve birçok endüstriyel alanın yol edilmesi oldu; Hums'taki petrol rafinerileri, Lazkiye ve Tarsus'taki petrol tanklarının bombalandı, Şam ve Hums'taki elektrik santralleri yok edildi. En kötüsü ise Banias'taki petrol terminallerinin tamamen yok edilmesi idi. Buna rağmen savaş sonrasında Suriye ekonomisi önemli oranda büyümesini devam ettirdi. Dünya Bankası verilerine göre 1970-1979 yılları arasında Suriye'nin yıllık GSMH yüzde 9 civarında artış gösterdi. Bu gelişme ise 1970'ler boyunca süren iyi hasat, Arap petrol üreticilerinden gelen finansal yardım, petrol hatlarının yeniden açılması, döviz gelirlerindeki artış ve yurt dışında çalışan işçilerin gönderdiği paralardır (Hopwood, 1988: 104-105).

Suriye tarımsal anlamda kendisine yeterli, özellikle gelişen tarımsal ve sulama projeleriyle bu verim daha da artmıştır. 1930-1950 yıllarında 1.75 milyon 1953'te sonrasında 3.6 milyon hektarlık alan tarıma açılmıştır. Aynı süreçte sulama alanları iki katına çıkmış ve tarımsal üretim artmıştır. Bu artış neticesinde 1975'te Suriye yıllık gıda tüketiminin üçte ikisini üretmiştir. Fırat üzerindeki barajın 1978'de tamamlanması ile bu olumlu seyir devam etmiştir. Suriye'nin tarımda yaşadığı önemli kalkınma, 3.5 düzeyindeki hızlı artış oranıyla 1970'te 7 milyon olan nüfusunun 1980'de 11 milyona yükselmesini absorbe etmiştir. Mısır'ın aksine Suriye'de bu nedenle ciddi ekonomik ayaklanmalar veya baskılarla karşılaşmamıştır. Suriye'de 1970'te nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda olmak üzere diğer Arap ülkelerinden farklı olarak 5 ayrı şehirde yoğunlaşmıştır. Mısır ve Ürdün gibi sadece başkentte nüfus yoğunlaşmamış, Şam'ın haricinde Tarsus, Hama, Halep, Lazkiye gibi farklı şehirlerde önemli derecede şendir. Bu noktada arazi ve nüfus dağılımı daha dengelidir. Mısır ile karşılaştırıldığında bu daha iyi anlaşılmaktadır. Mısır'da kişi başına düşen toprak 1947'de 1.310 hektar iken, 1971'de 0.84' düşüyor. Şehirdeki imkanlar bu zayıflığı giderememekteydi ve bu nedenle sürekli bir baskı meydana çıkmaktaydı. Suriye'de ise bunun tersi bir şekilde, sivillerin elindeki arazi 1953'te 1.75 milyon hektar iken 1969'da 5.9 milyon hektara 1980'de 6.2 milyon hektara yükseldi. Böylelikle kırsal üretim demografik baskıyı amsorbe edebiliyordu (Firro, 1986: 38-39).

Suriye temel petrol üreticilerinden olmamasına rağmen, Suriye ticari dengesi için petrol üretimi önemliydi. 1959'da bulunan petrol 1968'de ihraç edilmeye başladı. 1986'da Deyr el-Zor'da petrol bulunana kadar yıllık üretim 8 milyon ton civarındadır. Deyr el-Zor Suriye-ABD konsorsiyumu sayesinde açılmıştır. 1973'teki petrol fiyatlarındaki artış neticesinde petrolden elde edilen gelir miktarı 143 milyon dolar civarındadır. 1970 öncesinde büyük şirketlerin ve sektörlerin kamulaştırmalar dolayısıyla üretimdeki düşüşün Esad tarafından fark edilmesinin ardından özel girişim ve dış yatırımın önünü açacak hamleler yapması, ekonomik kalkınmada büyük bir etki yarattı. Arap ülkelerinden gelen finansal yardım ve yatırımlar, Sovyetler ve Doğu Avrupa ülkelerinden sulama, tarım ve ulaşım projelerine yapılan yardımlar, Fransa, İtalya ve ABD'nin ağır endüstri ve petrol alanına yaptıkları yatırımlar, Suriye altyapısının gelişmesinde önemli bir fark yarattı. Nitekim bu minvalde Japonya, 1970'lerde Suriye'nin ilk elektrik santralini kurmasına yardımcı olmuştu (Hopwood, 1988: 105-113). Esad dönemindeki ekonomik

gelişmelerin bu minvalde en iyi yansıması ülkenin büyüme oranlarında görülmektedir. Suriye ekonomik büyüme oranı 1969-1979 tarihleri arasında ortalama 7.5'tir. 1960'lardan itibaren bu oran tedrici olarak artmasına rağmen 1970'lerde en yüksek noktaya çıktı. Dünya Bankası raporuna göre 1960'larda 5.7 olan büyüme oranı 1970'lerde 9'a çıktı. BM'ye göre ise 1960'larda 3.6 olan oran 1970'lerde 10'a çıkmıştır. Bunda Esad yönetiminin liberalleşme, özel girişime alan açma ve Batı ekonomilerine kendisini açma girişimleri etkili olmuştur (Firro, 1986: 45).

Tarım ülkesi olan Suriye'de tarım GSMH'deki oranı sürekli düşerken ticaret, hizmet sektörü sürekli artmakta, Suriye endüstriyel olarak kapasitesini sürekli artırmaktadır. Bütün bu gelişmeler Firro'nun işaret ettiği üzere Suriye'nin kendine yeterli bir ülke olduğunu göstermektedir. Nitekim 1976-1977 Lübnan müdahalesine kadar Mısır'ın aksine Suriye ödeme dengesinde herhangi bir sorun yoktur (Firro, 1986: 49-65). Netice itibarıyla Esad 1970'te iktidarı aldığında, Suriye'nin ekonomisi tarıma dayalı ve ülkeye en çok gelir getiren ihraç malı pamuktu. Esad'ın iktidarının ilk on senesinde ekonomi sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinin hakimiyetine girdi ve petrol başlıca döviz kaynağı pamuğun yerini alarak, bir denge sağladı. Özellikle seleflerinden daha az doktrinci olan Esad'ın kamu sektörü hakimiyeti ve özel sektör katılımı bir süre başarılı oldu ve Suriye 1970'lerde ekonomik bir patlama yaşadı (Cleveland, 2008: 445; "Syria, the State of the Economy," CIA, Ağustos 1975).

Bütün bu gelişmeler Esad yönetiminin Arap-İsrail çatışması noktasında daha dengeli, süreci zamana yayan bir strateji uygulamasını sağlamakla birlikte, Sovyetler ve ABD ilişkilerinde daha dengeli bir politika uygulamasına imkân tanımıştır. Bu noktada Sovyetlerin Mısır'dan çıkarılmasının ardından yatırımlarını Suriye'ye çekmesi, Suriye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır. Özellikle Sovyetlerin kullanmasına izin verilen limanlar (Tarsus ve Lazkiye) nedeniyle Doğu Akdeniz'deki Sovyet varlığının temel taşıyıcısı olarak Suriye'nin ikili ilişkilerde daha rahat hareket etmesine imkan tanımıştır. Ayrıca Suriye ekonomisinin verdiği güven, Esad yönetiminin Büyük Suriye ideolojisini gerçekleştirme noktasında proaktif bir politika izlemesini teşvik etmiştir. 1976'da gerçekleştirilen Lübnan müdahalesi bu şartlar sayesinde gerçekleşmiştir. Bütün bu süreçler Mısır ve Suriye'nin barış ve ABD ile ilişkiler, detant okumalarını farklılaştırmış ve Kissinger ile başlayan barış müzakerelerinde farklı stratejiler izlemelerine neden olmuştur.

3.4.1974 Yılı: Ortadoğu’da Kissinger

1973 Savaşı bir detant kriziydi. Kriz, detant sayesinde iki süper güç arasında ortaya çıkan ılımlı ilişkileri koruma isteği dolayısıyla büyük bir çatışmaya dönüşmeden sonlanmıştı. Ama savaşın yarattığı ağır yük bölgede bir barış sağlanmadığı sürece devam edeceği kesindi. Enerji krizi bütün hızıyla devam ediyordu (Itayim, 1974: 84-92) ve Arap petrol ambargosunun Amerika’ya maliyeti 1974 yılının ilk yarısında Washington ekonomisinin gelirini neredeyse 15 milyar dolar düşürmüştü (Nixon, 1978: 741). Enerji krizi savaşla başlamıştı ve neticelenmesi ise açık bir şekilde Mısır, Suriye ve İsrail arasında yapılacak anlaşmaların geleceğine bağlanmıştı. Bu zorluklara aynı zamanda Amerikan yönetimine ve savaştan hemen önce Dışişleri Bakanı olan Kissinger’a barış kapsamında ABD’nin etkisini bölgede yayma fırsatı vermişti. 1973 Savaşı ile harp durumu büyük oranda bitmişti ve Mısır ve Suriye, detant ile dondurulmuş olan statükoyu aşmış ve statükonun işlevsizliğini ortaya koymuşlardı (İsmail, 1987: 173; Ashkar, 1974: 25-33; al-Bitar, 1974: 38-42; Malik, 1974: 160-161; Haikal, 1974: 167-169; Ajami, 1974: 95-111; “Interview with Senator James Abourezk,” JPS, 1974: 4-8; “Interview with Representative Paul Findley,” JPS, 1974: 11-13). Tarafların statükodan rahatsızlıkları ve Amerikan yönetiminin *bir* barış ile hem bölgede Sovyet etkisini azaltma isteği hem de enerji krizini ivedilikle sonlandırma arzusu, tarafları 21 Aralık’ta Cenevre Barış Konferansı’nda bir araya getirmiştir.

Fakat Cenevre Konferansı birçok noktada sembolik bir hüviyet taşıyordu. Çünkü Sovyetlerin eşit bir ortak olarak konferansa katılması, burada 242 çerçevesinde *adil* ve genel bir barışı savunması,⁸⁷ ayrıca Filistin meselesinin yarattığı çıkmaz dolayısıyla sembolikti. Sadece tarafları bir araya getirmeyi hedefliyordu. 1973’ün ardından Filistin meselesi barışın temel problemlerinden biri olarak Amerikan yönetiminin önüne düşmüştü. Filistinlilerin haklarının ve topraklarının İsrail’in tarafından iade edilmesi konusu müzakerelerin temel çıkmazını oluşturuyordu. Nitekim savaş sonrasında Ortadoğu’da kapsamlı bir barış için Cenevre’de yapılan toplantı öncesinde temel konu

⁸⁷ 1973 Savaşı sırasında Brejnev ile görüşen Cezayir Başkanı Huvari Bumediyan’ın Brejnev’den aldığı mesaj Sovyetlerin barışa dair tutumunu güzel yansıtmaktadır. Mektupta Brejnev, bölgedeki çözümsüzlüğü İsrail’e bağlamakla birlikte, Arap ülkelerinin Sovyetlerin yardımıyla birlikte hareket etmeleri gerektiği ve barışın yine bu minvalde kapsamlı olması gerektiğine dair doktriner mesajlar vermektedir. Sovyetlerin bu tutumu İsrail ve ABD’nin Sovyetler Birliği’nin olduğu bütün toplantılardan kaçmasına neden olmuştur. Mısır da ilk başlarda bu tutumu takınmasına rağmen asıl olarak 1975’ten sonra Sovyetlerin olduğu müzakere süreçlerinden uzak durmaya çalışmıştır (The Israel-Arap Reader: 2008: 143).

Filistinlilerin toplantıda temsilinin nasıl yapılacağıydı. Filistinlilerin müzakere masasında bulunması ve İsrail'in bu noktadaki kımızı çizgisi, kapsamlı bir barışı mümkün kılmamaktaydı.⁸⁸ Kissinger açısından Cenevre Konferansı tüm ilgili tarafları sembolik bir eylem için bir araya toplamak ve bu yolla kısa sürede herkesin rotasını ayrı çizmesini sağlamaktı. “Diplomasinin iki taraflı kanallara dönerken böyle büyük bir müzakere toplamak ve sonra onları hareketsizlik içinde tutması zordu” (Kissinger, 2011: 747). Nitekim konferans öncesi ve sonrası gelişmeler ABD yönetimini Arap-İsrail ihtilafının çözümüne yönelik bireysel adımlar atmasına yol açmıştır.

1973 Savaşı'nın ardından Cenevre'de uluslararası bir konferans yapılmıştı. Konferans BM Genel Sekreteri'nin gözetiminde, 242 sayılı kararının uygulanması ve Ortadoğu'da adil ve daimî bir barış yapılması gibi iki ana konunun müzakere edilmesi görevi ile toplanmıştı. Konferansa ABD ve Sovyetler Birliği ortak garantörlük yaptılar. Taraflar konferansa dışişleri bakanları düzeyinde katılım gösterdiler. Suriye konferansa katılmadı, İsrail ise Filistinlilerin katılımı engellemişti. Bu konudaki prosedüre dair uzun tartışmalar, konferansın resmen başladığı 21 Aralık tarihi öncesine damgasını vurmuştu. Özellikle 21 Aralık öncesinde İsrail seçimlerinin olması, barış müzakerelerinde izlenecek siyaset noktasında ciddi bir değişikliği engelliyordu. Taraflar duygusal ve kızgın konuşmalar yapmakla birlikte Arapların ünlü atasözü olan *geçmiş ölüdür* hatırlatarak geçmişteki husumetleri bir kenara bırakma çağrısında bulunmuş ve müzakere sürecine geçmek için acele edilmişti. Ancak Ürdünlülerin ABD'nin temel odağının Mısır-İsrail arasında bir anlaşma olduğunu ve BM Genel Kurulu 242 sayılı kararı uygulamak gibi bir niyetlerinin

⁸⁸ FKÖ 1973 Savaşı sonrasında Cezayir'deki Arap ülkeleri zirvesinde, 1974 Şubat'ında İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) tarafından ve Bağımsızlar Hareketi ülkeleri tarafından Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda Bağımsızlar Hareketi ülkeleri İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesme kararı almıştı. Arap ve İslami çevrede görünürlüğü artan FKÖ'nün, Arafat'ın Ağustos 1974'te Moskova'ya yaptığı ilk ziyareti sırasında, Kremlin tarafından Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmesi diplomatik bir başarı oldu. Nitekim bu karar Rabat'taki Arap Zirvesi'nde 1973'te karşı çıkan Ürdün'ün de desteğiyle, FKÖ'nün tek meşru temsilci olarak kabul edilmesiyle perçinleşmiştir. Bu durum FKÖ'yü Batı Şeria ve Gazze'ye dair bütün müzakerelerin ayrılmaz tarafı konumuna oturtmuştu. FKÖ'nün ayrıca Rabat zirvesinde alınan kararlar neticesinde herhangi bir Arap barış teklifi üzerinde veto hakkı olacaktı. Arafat Kasım 1974'te BM'ye konuşma yapması için davet edildi. 13 Kasım'da BM Genel Kurulu'na hitap etti. Arafat'ın 13 Kasım'da yaptığı konuşmasından dokuz gün sonra Genel Kurul, Filistin sorunuyla ilgili iki önemli karar aldı; birincisi, FKÖ'ye BM'de gözlemci statüsü veriliyordu. İkincisi Filistin halkının “devredilmez haklarına” uluslararası düzeyde tanınma sağlıyordu; dış müdahale olmaksızın kendi kaderini tayin hakkı ve ulusal bağımsızlık ve egemenlik hakkı da dahil. BM'de alınan bir diğer önemli karar ise siyonizmin ırkçılık olduğuna dair Filistin tarafını destekleyen karardır. BM'de takip eden kararlar ve tartışmalar neticesinde Filistin Meselesi, Ortadoğu sorununun merkezine taşınmış ve Ortadoğu'da Filistin halkının isteklerini tam olarak dikkate almayan hiçbir çözümün kapsamlı olmayacağı yaygın inanış olmuştur (Tessler, 2009: 484-486; “The Palestinian Entity,” *JPS*, 1974: 147-150).

olmadığını anladılar. Üç gün süren görüşme trafiği ve hazırlık oturumlarının ardından konferansa ara verilmişti. Konferans Ocak 1974'ün ilk haftasında yeniden toplanmış ama başka bir toplantı tarihi belirlemeden dağılmıştı (Shlaim, 2019: 418-419).

Bu ise Kissinger'a müzakereleri kendi uhdesine alma ve Sovyetleri bir kenara bırakarak adım adım diplomasisini uygulama fırsatı verdi. Detant çerçevesinde düşünüldüğünde ise ABD daha avantajlı bir durumdaydı. ABD için detantı getiren en önemli mesele olan Vietnam problemi çözülmüştü ve yarattığı yük yavaş yavaş ortadan kaldırılıyordu. Petrol ambargosu devam etmesine rağmen bu durum petro-dolar dengesi yaratma fırsatı sunmuştu. Sovyetler Birliği ise ekonomik ve teknolojik eksiklikleri, ekonomik olarak Batı'ya olan bağımlılığı nedeniyle pek çok alanda geri adım atmak zorunda kalmıştı. Süper güçler arasındaki temel problem nükleer idi.⁸⁹ Bu ise bütün bunlardan ayrı olarak çözülebilirdi. Detantın sağladığı bütün bu süreçler ve imkanlar Kissinger'a Sovyetleri barış müzakerelerinin dışında bırakma imkânı vermiştir.

3.4.1.Odak Mısır: 1974 Mısır-İsrail Ayrılma Anlaşması

1970'lerin başından itibaren ABD'nin barış sürecindeki temel hedefi Mısır'ı kazanmak veya Mısır'ın diğer Arap ülkelerinden ayırmaktı ve 1973 Savaşı sonrasında bu hedef değişmemişti. ABD açısından Ortadoğu'daki temel problem Sovyetlerin bölgedeki varlığı ve Sovyet varlığını Ortadoğu'da kalıcılaştıran Arap-İsrail çatışmasıydı. Bu noktada Sovyetler Birliği'nin varlık bulduğu en önemli yer Mısır idi ve bu varlığı zayıflatacak en önemli nokta ise Arapların lider ve en büyük ülkesi olan Mısır ile İsrail arasında bir barış oluşturarak harp durumunu sonlandırmaktı. Çünkü Mısır'ın barışa gitmesi, Sovyet varlığını burada kalıcılaştıran ve gerekli kılan harp durumunu bitirecekti. Mısırsız savaş olmayacağı fikri açık bir şekilde ABD yönetiminde yer edinmişti ve detantı koruma güdüsü Sovyetleri barış sürecine fazla müdahale etmesini engelliyordu. Ayrıca savaşın ortağı olan Suriye, ilk odak olma noktasında büyük muammalar taşıyordu. Suriyelilerin müzakere süreçlerinde Kissinger'ın "işgal edilmiş topraklardan" geldiği söylemini bastırarak söylemeleri, barışa dair gerçek tutumlarını yansıtıyordu. İsrail'in

⁸⁹ 27 Kasım'da Arap ülkelerine yaptığı ziyaretin ardından Ortadoğu hakkında başkana verdiği brifinginde Kissinger, detanta bağlılığını sürdürmekle birlikte, detantın gerekliliğini sadece nükleer üzerinden açıklar; "her iki taraftaki geniş stratejik nükleer silah cephaneliklerinden dolayı detant gereklidir... açıktır ki detant, birçok alanda uyumsuz eylemleri engellemez" (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 22, 27 Kasım 1973; bunun yanında Amerikan yönetimi Sovyetlerin Ortadoğu'ya sert ve ani bir dönüş yapmasını engellemek için detantın korunması gerektiğine inanmaktadır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 29,11 Mart 1974).

varlığını barışı konuşurken bile kabul etmemeleri, Arap-İsrail barış müzakerelerinden açık sonuç alınabilecek en yakın ülkeyi Mısır yapmaktaydı. Ayrıca Ürdün her ne kadar en ılımlı ve İsrail'i kabul etmeye en yakın ülke olarak durmasına rağmen, iç politik sebeplerden dolayı müzakerelere açıkça cesaret edecek durumda değildi. Buda Ürdün'ü barış için ikinci Arap ülkesi vasfına getiriyordu. Böylelikle Mısır, Ortadoğu diplomasisinin ana aktörü oluyordu. Kissinger'ın ifadeleriyle

“Taktik gereklilik, Mısır'ı bir dizi Arap-İsrail Savaşı'nda büyüklüğü, geleneği, kültürel etkisi ve fedakarlığıyla kazandıklarını pekiştirdi. Mısır, bölgenin en kalabalık Arap ülkesi ve kültürel merkeziydi. Öğretmenleri Arap dünyasının eğitim sisteminin bel kemiğini oluşturuyordu; üniversiteleri bölgenin her yerinden öğrenciler çekti. Çin istisnası dışında Mısır, herhangi bir ulusun en uzun süre devam eden siyasi örgütlenme tarihine sahipti. Arap-İsrail çatışmasının yükünü çekmişti. Hem monarşi hem de cumhuriyet olarak Mısır'ın dar ulusal çıkarlarının ötesine geçen bir mücadeleye girişmişti. Arap birliği ve Filistin'in kendi kaderini tayin hakkı için genç adamlarını feda etmişti. Bu süreçte Sina Yarımadası'nı kaybetmiş ve ulusal bütünlüğünü defalarca riske atmıştı. Mısır barış yapma hakkını kazanmıştı.” (Kissinger, 2011: 155)⁹⁰

Kissinger'ın bu ifadeleri Mısır'ın barış isteğiyle benzerlikler taşımaktaydı. 1970'lerden itibaren ekonomik problemler dolayısıyla Mısır'ın yeteri kadar fedakârlık yaptığı ve kendi bahçesine odaklanması gerektiği genel bir kabul görmüştü. Bu minvalde ilk adımda Mısır'ın ABD için özel çekiciliği vardı. Toprak meselesi (Golan ile karşılaştırıldığında) daha kolay görünüyordu. Çünkü Sina ne İsrail için stratejik olarak önemliydi ne de diğer bölgeler gibi, özellikle Batı Şeria kadar tarihi hatıralarla kaplıydı. Nasır, başтайken bu mümkün olmadı. İsrail'i kabul etmeden İsrail ile barış yapmak istedi, bölgedeki radikalizmi arttırdı, anti-Amerika, anti-Batı duyguları bölgede yayma peşinde oldu. Sovyet ekonomik ve askeri yardımıyla, Sovyetleri fiziksel olarak bölgeye sokma pahasına, militarizm peşinde koştu. Bu noktada Sedat gibi ılımlı ve Sovyet varlığından rahatsız olan bir lider, barışın ABD menfaatine olacağı kesindi (Kissinger, 2011: 155). Aynı zamanda Sedat, detant kriziyle bir enerji krizi başlatmasına rağmen açık bir şekilde

⁹⁰ Aynı ifadeleri Mısır milliyetçisi olan Fehmi, Mısır'ın barış ve savaş konusundaki önemini ele aldığı kısımda da görüyoruz (Fehmi, 1987: 162).

BM delegesi Shirley T. Black’a barış konusunda olumlu bir gelişme olması durumunda “petrol ambargosunu kaldıracam... ambargoyu Başkan Nixon için kaldıracam” (Nixon: 1978: 741) ifadeleri ile ABD’ye garantiler sunmuştu.

Kendisini “barış adamı” olarak gören Sedat’ın 1973 Savaşı hedefleri de bu şekilde belirlenmişti. Asla İsrail’in kesin yenilgisini hedefleyemeyen Sedat, ülkede ekonomik sıkıntılara sebep olan ve Mısır’ın gelişmişliği önünde duran harp durumunu bitirmek için bir fırsat penceresi açma peşindeydi. Bu noktada, savaş barışın yolunu açarak onu hem Sovyetlerden kurtulacağı⁹¹ hem de ABD ile ilişkilerini yeniden düzenleyebileceği için sınırlı bir savaş istemişti. Mısır’ın onuru savaşla yükseltilmişti ve kendisi artık geçişin kahramanıydı. Böylelikle daha 1969’dan itibaren Heykel’in Mısır’ın onurunu kazanma noktasında “İsrail’i bir savaşta yenmenin *hedef* olmadığı” bir avantaj elde etmek için “İsrail’i bir muharebede yenmenin” hedef olduğunu mottosu gerçeklik kazanmıştı. Sedat için kısıtlı bir muharebede kazanılacak bir zafer, statükonun bitmesi ve ABD’nin politikasını değiştirme noktasında etkili olabilirdi. Buradan da anlaşıldığı üzere temel hedef tam anlamı ile bir zafere ulaşmaktan öte sınırlı bir zaferle işi diplomasiye taşımak ve Amerikan himayesinde bir barışa ulaşmaktı, yani savaş durumunu sonlandırmaktı. (Laqueur ve Schueftan, 2008: 133).⁹² 16 Ekim 1973’te savaşa dair yaptığı konuşmasında Sedat, Bar-Lev hattının Mısır ordusu tarafından aşılmasını överken, ‘kibirli’ düşman İsrail’in kibrinin kırıldığını ve yaralanmış bir ulusun (Mısır) onuru onarıldığına vurgu yapar. Savaşın yaptığı etkiden bahsederken Sedat, “savaştan öte biz barışla ilgili konuşuyoruz, bu hatırlanmalı, unutulmamalı, savaşın asıl nedeni barıştır” ifadelerini kullanır. ABD’nin bu şekilde barış için sorumluluk almaya sonunda ittiklerini vurgular ve Sovyetlere dair tek bir ifade kullanmaz (Laqueur ve Schueftan, 2008: 151).

⁹¹ Sedat kendi hatıratlarında bunu birçok kez vurgulamakla birlikte, Sovyetleri aşarak kendi iradesiyle hareket etme isteğini söyler; “Mısır’ın bir veliü’l-emri yoktur” (Sedat, 1979: 313). Aynı şekilde Mustafa Talas’da Sedat’ın savaş hali kaim iken barışa gitmesini bir ihanet olarak ele almakta ve Camp David yolunda Sedat’ın 1972’de Sovyetleri Mısır’dan çıkarması ve 1973 Savaşı’na karar vermesi ABD etkisiyle Sovyetlerden kurtulma çabasının etkili olduğu kanaatindedir (Talas, 1997: 1274-1275).

⁹² Mısır’ın sınırlı bir savaşı hedeflediği açıktı ve bunu Mısır ordusunun eski Genelkurmay Başkanı S. Şazli anılarında açıkça ortaya koymaktadır. Şazli, dönemin Savunma Bakanı İsmail Ali ile bir konuşmasında İsmail’e “çok iyi anlaşıyor ki, Suriyeliler planımızın Kanal’dan doğu istikametinde ancak 10 mil alana çıkmak ile sınırlı olduğunu anlasalardı bizimle savaşa gitmezlerdi” ifadelerini kullanır. Aynı şekilde Primakov, Mısırlı yetkililerle yaptığı konuşmalardan anladığı kadarıyla İsrail’i kısıtlı bir savaşla müzakerelere zorlamak olduğunu söyler. Bu nedenle savaşta ne büyük kayıp ve az kazancın Suriyelilere ait olduğunu ve onların üzerinde şok etkisi yarattığını düşünmektedir (Primakov, 2009: 196); Kissinger da Sedat’ı savaşa iten nedenlerin toprakları hemen kazanmak değil, Mısır’ın öz saygı hissini yeniden uyandırmak ve kendi diplomatik esnekliğini arttırmak olduğunu belirtir (Kissinger, 2011: 460).

Sedat bu noktada gerekli sorumluluğu almaya hazır olduğunu 1972'den itibaren bütün davranışlarıyla ABD'ye hissettirmişti. Nixon'un kendisine gönderdiği mektupta Sovyetlere rağmen barışa gidebilecek misin? sorusu üzerine Sedat, kendi girişiminde ilan ettiği gibi barış konusunda hiçbir tarafın iradesine bağlı olmadığını ısrarla vurgular ve Amerika'yı gerekli sorumluluğu alması, İsrail konusundaki muhafazakar tutumlarından vazgeçmesi konusunda teşvik eder (Sedat, 1979: 372-379). Bu minvalde Sedat'ın detant krizi yaratarak ne savaş ne barış durumunu aşma çabası, Sovyetlerle olan bağıını zayıflatarak, *bir* barış ancak böyle olurdu, ABD ile ilişkilerini düzelterek Batı'ya açılmak, bu ancak ABD'nin barış girişimiyle gerçekleşirdi, ve böylelikle İsrail'in ataletini aşarak harp durumu sonlandırarak Mısır ve Mısırlıların önüne yeni bir yaşam sunmayı hedefliyordu. Nitekim Mısır'ın yeni Dışişleri Bakanı İsmail Fehmi'de Sedat ile aynı şekilde Sovyetlere olan bağımlılık nedeniyle Mısır'ın bağımsızlığını kaybettiğini, bu müttefikliğin şeklinin büyük bir hata olduğu fikrindeydi. Barış girişimlerinin Sovyetlerden ABD'ye atlama şeklinde dengeyi kaybeder şekilde yapılmadığı sürece Mısır ekonomisi için, 1976'da ABD'nin Mısır'a yardımları 1 milyarı aşıyordu, Sina'yı geri alarak Mısır'ın toprak bütünlüğünü sağlama noktasında önemli olduğuna inanmaktadır (Fehmi, 1985: 160, 174).

Bu noktada Ortadoğu'da ilk atılımı İsmail Fehmi ve Golda Meir'in 28 Ekim ve 31 Ekim'de Washington'a yaptıkları ziyaretle gerçekleşir. İsmail Fehmi, Kissinger'ın da işaret ettiği üzere Batı yanlısı tutumları dolayısıyla Sedat tarafından Dışişleriyle sorumlu kılınmıştı ve Fehmi, Tahra Sarayı'nda savunma, güvenlik ve diğer bakanların katıldığı özel bir toplantıda Washington'a Nixon ile görüşmesi için görevlendirildi. Fehmi Washington'a gönderilmeden önce üzerinde anlaşılan plan şöyleydi. İsrail'in 22 Ekim sınırlarına geri çekilmesi ve savaşın bütün cephelerde son bulmasıydı. Mısır kuvvetleri yerinde kalırken, İsrail kuvvetleri Sina içindeki geçitlere çekilmeli, BM kuvvetleri İsrail ve Mısır birlikleri arasında konuşlanmalıydı. Ayrıca ayrılma anlaşması tamamlandığında Mısır, Süveyş Kanalı'nı temizleme çalışmalarına başlamalıydı. Bütün bunları sonucunda savaş hali biterse İsrail uluslararası sınıra çekilmeliydi (Fehmi, 1985: 65). Bu görüşme Mısır ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ni müzakerelere dahil etmeden doğrudan görüşme çabalarının bir ürünüydü. 28-29 Ekim'de Kissinger'la görüşen Fehmi, savaşın yarattığı maliyetin, özellikle İsrail'in petrol ambargosu ve Afrika ülkelerinin İsrail ile ilişkilerini kesmesinin ardından, meselenin uluslararasılaştığı noktasının anlaşılmasını ister. Mısır

Üçüncü Ordusu'na yardımın ulaştırılmasının ve İsrail'in 22 Ekim sınırlarına çekilmesinin öncelikli olduğunu ve ABD'nin bu noktada İsrail'e baskı uygulamak için hazır olması gerektiğini söyler. Kissinger ise İsmail'den oldukça etkilenmiştir. Kissinger, ABD'nin gerekli sorumluluğu almaya hazır olduğunu, Vietnam ve Çin sorunlarında olduğu gibi taraflar iş birliğine hazır olmaları çatışmayı çözmekte büyük yardımcı dokunacağına vurgu yaparak İsmail Fehmi'ye destek verir (Fehmi, 1985: 73-76).

73 Savaşı ve Petrol ambargosu sonrasında Kissinger için Fehmi ile bu görüşme, savaşın yarattığı büyük sonuçları çözme noktasında büyük avantajlar sağlıyordu. Mısır ordusu halen Sina'da kuşatılmıştı ve savaş durumuna her an geri dönebilirdi. Bu nedenle Fehmi'nin ziyaretiyle Amerikan stratejisi için manevra odaları açması umuluyordu. Suudiler ve Ürdün sertleşmeden, Mısır, Sovyet kampına bir daha dönmeden önce ve Suriyeliler tutumlarını daha fazla sertleştirmeden önce bir şeyler yapma imkanı elde edilmişti. İsmail Fehmi'nin 28 ve Golda Meir'in 31 Ekim'deki ziyaretlerinden yararlanılarak bir ateşkes elde edilebilirdi. Bu noktada birçok çıkmaz vardı. Mısır Üçüncü Ordu'yu serbest bırakmaya çalışırken, İsrail esirlerin değişimini talep ediyordu. Ayrıca İsrail, Bab el-Mendeb'ten serbest geçiş istiyordu. İsrail'in 1967 sınırlarına dönmeyeceğine dair söylemi en büyük sorundu. Bu tutum Arapların en ılımlılarının dahil bütün Arap rejimleri için kapsamlı bir planın dışındaydı. Bunlara ek olarak Arapların kapsamlı bir yaklaşımı öne sürmeleri ve Filistin meselesini öncelemeleri, tüm tarafların aynı anda anlaşmaya varmasını gerektiriyordu. Buda Arap dünyasındaki radikal unsurların vetosunu beraberinde getiriyordu ve Mısır kendi kararları üzerindeki kontrolünü kaybetmesine sebep olurdu. Sovyetler Birliği ise Arap tarafının avukatı olarak kendisini müzakerelere enjekte edecekti ve "yılların deneyiminin bize öğrettiği maksimum programı ortaya koyacaktı." Avrupa ve Japonya gibi ABD müttefikleri böyle bir durumda Arap pozisyonunu desteklerdi ve ABD kendisini izole bir durumda bulurdu. Bu nedenle Kissinger, "adım adım stratejisi"ni benimsedi. Sovyet etkisini ve petrol ambargosunu kırmak ve Arapları kazanmak için ılımlı bir plan üzerinden hareket edilmeliydi. Vietnam müzakerelerinde göstermiş olduğu başarı Kissinger'a bu noktada önemli bir öz güven sağlamıştı ve Arap dünyasında Yahudi kökenine rağmen olumlu bir intibah yaratmıştı. Ayrıca Kissinger Arapların topraklarını geri istiyorlarsa ABD ile zorunlu olarak çalışmaları gerektiğine dair güçlü bir inancıya sahipti; "Ortadoğu'da kim barış istiyorsa bizden geçmek zorunda olduklarını biliyorlar. Üç kez Sovyetler Birliği'ni

denediler ve üç kez başarısız oldular” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 204). Arap dünyasındaki ilk muhatabının bu şartlarda İsmail Fehmi olduğu için kendisini şanslı hisseder (Kissinger, 2011: 444).

İsmail Fehmi 29 Ekim Pazartesi günü randevusuz uçakla doğrudan Dışişleri Bakanlığı’na Kissinger’ın ofisine gider. Başkan Sedat’ın kendisini gönderdiğini, Mısır ziyareti öncesinde hazırlıklar için konuşmak için geldiğini söyler. Kissinger, Sedat’ın kendisine baktığını ve Fehmi’nin bu noktada Sedat’a kendisiyle ilgili not vereceğini biliyordu. Kissinger, Sedat’ın Fehmi’yi göndermekle daha doğru bir seçim yapamayacağı kanaatindeydi. Ona göre Fehmi aynı anda hem şeffaf hem incelikli, keyifli, tatlı ve dikenliydi. BM’de görev yaparken uzun yıllar ABD’de ikamet etmişti. Çocuklarından biri Amerika’da büyümüştü. Ayrıca uzun yıllar Batı Almanya’nın başkenti Bonn’da Büyükelçi olarak görev yapmıştı. Nasır dönemindeki Batı yanlısı tutumları nedeniyle dışlanmıştı. Kissinger Fehmi’nin kişiliği ve geçmişi barış yolunda önemli avantaj sunduğunu düşünmektedir:

“Kendini gerçekten Batı ile daha iyi ilişkilere adanmış olan Fehmi, aynı zamanda ateşli bir Mısır milliyetçisiydi. Sedat gibi, bize duygusallıkla değil, Mısır çıkarlarının soğukkanlı bir analizinden hareket etti. Nasır’ın politikaları felaket getirmişti; Sovyetler Birliği ile yapılan flört Mısır topraklarını geri almakta başarısız olmuştu. Bizden baskı yoluyla alınamayanlar, belki de güven ve iş birliği ruhuyla elde edilebilirdi” (Kissinger, 2011: 444).

Fehmi’nin Washington’daki görevi büyük ölçüde psikolojiktir. Barış için bir Arap programı önerdi, ancak bunun İsrail ile uzun süre müzakereleri gerektireceğini bildiğinden hemen başarı beklemiyordu. Bu nedenle Fehmi, amacının daha geniş ve yaklaşık yirmi yıldır Mısır-Amerika ilişkilerini karakterize eden gerilimleri ortadan kaldırmak olduğunu vurguladı. Bu ancak Mısır-İsrail 101. Kilometre görüşmeleriyle tam olarak elde edilecektir. Fehmi’nin Washington’daki görüşmesinde Sedat’ın sadece ABD’ye değil ayrıca İsrail’e de yönelik tutumunda temel bir değişiklik için istekli olduğu görüldü; “Filistin’in durumu ne olursa olsun, İsrail’i denize dökmek ya da İsrail’i işgal etmek istemiyoruz.” Başka bir ifadeyle, Mısır sadece İsrail’in varlığını kabul etmekle kalmadı, retorik kullanımı haricinde Fehmi, Filistinlilerin bir çözümün, belirgin bir değişikliğin önünde durmasına izin vermeyeceğine dair hiçbir şüphe bırakmadı. Hatıratlarında bunu gizlemesine rağmen Sedat gibi Fehmi’de meselenin psikolojik

olduğuna inanıyordu ve Mısır-İsrail arasında bir güven oluşturmanın gerekliliğini biliyordu. Acil olan ateşkes üzerine tartışmaları devam etti ve petrol ambargosunun devam etmesi durumunda ABD'nin büyük zorluklarla karşılaşması üzerinde durdular. Kissinger açık bir şekilde “petrol ambargosu ve kısıntıları durdurulmazsa diplomatik çabamızı durdurmak zorunda kalacağız, hiçbir baskı olamaz” ifadeleriyle Mısır'ın ambargonun kaldırılması noktasında sorumluluk almaya çağırır. Fakat Fehmi, ABD'nin üzerindeki bu baskının barış için önemli olduğunun farkındaydı ve barış ile ambargo bağlantısını koparmaya niyeti yoktu. Ambargo meselesi Kahire ziyaretinde çözüme bırakıldı ve eğer nc Orduya askeri olmayan malzemeler sağlanırsa, Bab el-Mendeb'teki ambargonun kaldırabileceği ve esir değişiminin sağlanabileceği üzerinde anlaştılar.

Nixon ile görüşmesinde çok sıcak karşılanan Fehmi, Nixon'dan oldukça etkilenmiş ve barışı sağlamada büyük bir rol oynayacağına inanmıştı. Nixon, bu görüşmelerde ayrılık anlaşması için gerekli adımları atacaklarını, İsrail'e baskı yapacaklarını söyler. Mısır ile diplomatik ilişkileri yeniden düzeltmeye dair ilgisini ortaya koyar ve petrol meselesinin barışçıl çözümü konusunda baskı yapar. Toplantıda ayrıca Nixon, Mısır'ın ekonomik zorluklarından haberdar olduğunu, ilişkilerin düzelmesi durumunda bu konuya eğileceklerine dair taahhütlerde bulunur. Nixon Mısır'a dair ilgisini koymak için sadece başkan ve başkan yardımcılarına yapılan arabaya kadar eşlik etmeyi Fehmi'yi ğurlarken yapar. “1973 Savaşı sonrasında ABD'nin Mısır politikasındaki temel değişimi gösteriyordu. ABD artık Mısır'ı Ortadoğu meselesinde göz ardı edemeyeceğinin bir göstergesiydi. Aynı zamanda Ortadoğu meselesinin büyük g karşılaşmasına ve İsrail'in faydasına olmasının ABD'nin faydasına olmadığını göstermişti. ABD, Mısır'ın barışın oluşmasında hayati önemini kavramıştı” (Fehmi, 1985: 65-88; Kissinger, 2011: 444-446). Fehmi'nin ziyareti sonrasında ABD yönetimi İsrail'e baskı yapma zamanın geldiğini anladı. Yedi yıllık İsrail'in iyi yılları bitmişti (Ozacky-Lazar, 2018: 18-24), savaş büyük bir yük getirmişti ve İsrail'in ABD'ye olan bağımlığı bir zayıflık yaratmıştı. Golda Meir bambaşka bir İsrail bırakmıştı. Kayıplar fazlaydı. Ayrıca alışık olmadığı uluslararası bir pozisyonla karşılaştı. Savaş taktik olarak başarılıydı ama stratejik olarak bir kayıptı. Bölünmüş bir halk, müzakerelerde uzlaşmaz bir tutum ülkeyi çıkmaza srklemekteydi. 1948'den itibaren İsrail'in yürütmüş olduğu diplomasi ve kazanımlar kle dönmek üzereydi. İsrail bunu avantaja çevirmek için pozisyonundan tavizler vermeliydi, özellikle

toprak konusunda. Bu noktada Araplardan duyduğu kuşku dinmemiştir ve müzakereler için Amerika'nın garantilerine ihtiyacı vardı. Mısır'ın olumlu tutumları ABD'nin arzuladığı Sovyet etkisinin sonu olabilirdi ve İsrail, bu koşullarda ödünler vermesi gerekiyordu. 22 Ekim sınırlarını İsrail aştığında ABD desteğinin koşulsuz devam etmeyeceğini ve böyle devam ettikçe ve Arap ülkeleriyle olan bağımlılığı belirginleştikçe tek dostunu kaybetme korkusu İsrail'de yaygınlaştı. 31 Ekim'de Meir ile Washington'da yapılan toplantıda teorikte olsa Mısır ile sınırlı bir anlaşmanın olmaması durumunda Mısır'ın Sovyetlere yeniden itileceği Meri tarafından kabul edildi. Meir halen anlaşma ve Üçüncü Ordu'ya malzeme sağlama noktasında ayak diremesine rağmen Kissinger, müzakereleri sahaya taşıma vakti geldiğini hissediyordu. Fehmi ve Meir ile görüşmeleri tamamlandıktan sonra 5 Kasım 1973'te ilk Ortadoğu ziyaretine çıkma kararı aldı (Kissinger, 2011: 450; FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 305, 1 Kasım 1973).

Kissinger Ortadoğu ziyaretine 5 Kasım'da çıktı ve önce Fas ve Tunus'a gitti. Ziyaretinde önce Kral Hasan ve Habib Burgiba'yı ziyaret etti. Hem kendi çabasına hem de Arap dünyasını cesaretlendirmek için destek oluşturma peşindeydi. İki ülkeden de stratejisi için onay aldı. 6 Kasım'da Kahire'ye varan Kissinger, 7 Kasım'da Tahra Sarayı'nda Sedat tarafından karşılanır. Kissinger, Kahire'ye gelmeden önce İsrail'in 1967 sınırlarına dönmesinin zor olduğunu biliyordu, bu nedenle asıl odak noktası 22 Ekim sınırları üzerinde bir ara anlaşmaya ulaşmaktır. Ayrıca bu ziyaretinde hemen bir sonuç almayı beklemiyordu, ziyaret tarafların pozisyonlarını keşfetmek için yapıldı. Sedat'ın yanında kendisini karşılayanlar arasında Hafız İsmail ve Eşref Ghorbal bulunması Kissinger için Batı yanlısı olmaları dolayısıyla önemli bir avantaj sağlıyordu. Gri askeri üniforması içinde Sedat, Kissinger'ı büyük bir heyecanla karşılar ve "bu ziyareti özlemle bekledim... senin için bir planım var. Buna Kissinger planı denilebilir" (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 324) ifadelerini kullanır. Kissinger'ın Vietnam, Çin, Sovyet ve detant görüşmelerindeki başarısı ve 1973 Savaşı'ndaki çalışma tarzı Sedat'ı oldukça etkilemişti. 1971'de kendi planını açıkladığında Rogers'in eline yüzüne bulaştırması nedeniyle ciddi bir eleştiri getiren Sedat, Kissinger'ı tamamen farklı bir portrede ele alır. Kissinger'ı şöyle tarif eder; "bu toplantı 1973 yılının sonlarındaydı ve üç saat sürdü... bir saatin ardından farklı hissettim, çünkü ben farklı bir aklın ve yeni bir üslubun önündeydim, uzun zamandır görmeyi umduğum Amerika'nın hakiki yüzünü ilk defa görüyordum. Dallas, Dean Rusk ve Rogers'in ürettiği yüzle değil. Birbirimizi Tahra Sarayı'nda ilk defa

görmüş olmasak yıllardır arkadaş olduğumuza inanırlardı” (Sedat, 1979: 387). Sedat’a göre bu nedenle ayrılma ve altı nokta anlaşmasında herhangi bir zorluk ve anlayış farklılığı oluşmadı. Onun için ayrıca bu toplantıda ortaya konulan Altı Nokta anlaşması barış süreci çerçevesinde Amerika’ya yaklaşma ve Sovyetlerle ilişkinin nihayetinin başlangıcıydı (Sedat, 1979: 388).

Sedat ve Kissinger görüşmelerinde, Sedat öncelikle İsrail’in Sina’nın üçte ikisini, El-Ariş’ten Ras-Muhammed’e kadar olan kısma kadar çekilmesine dair fikrini ortaya koydu. Ancak Kissinger, İsrail’i şu anda 22 Ekim hattının ilerisine çekilmeye ikna etmenin zor olduğunu biliyordu. Kissinger aslında Sedat’ın büyük öneriler sunmasına rağmen ilk amacının Mısır’ın onurunu tekrar kazanmak, ki bu Üçüncü Ordu’nun kurtarılmasıyla olurdu, olduğunu anladı. Daha sonraki temel hedefinin ise Sina’yı alarak Mısır’ın bütünlüğünü sağlamaktı. Bütün bu konuşmalarında neticesinde Kissinger, Sedat’ın Ortadoğu’da bilinen donmuş tutumları aşmak için bir şans olduğuna kanaat getirdi. Bu çerçevede Kissinger, Sedat ile yaptığı konuşmaları Arap dünyasındaki retorik veya doktriner söylemlerden uzaklaştırarak, konuyu Mısır ve Mısır’ın ulusal çıkarları çerçevesine çekmeye çalışıyordu. Onun açısından “ancak ulusal politikasını izleyen bir Mısır bizi iş birliğine hazır bulur”du. Bu noktada Mısır’ın ulusal çıkarı peşinde koşmaya ve Nasır’ın “yanlış” politikalarından uzaklaştırmak için teşvik yaratmaya çalışıyordu. Mısır’ın ulusal çıkarlarının İsrail’i yok etmekte olmadığına ısrarla vurgulayan Kissinger, Arap probleminin bu şekilde çözölemeyeceğini belirtti. Mısır bu hedef için binlerce can kaybetmişti, bunları gidermenin vakti gelmişti. Sedat’ta ikna olmuş bir şekilde problemin psikolojik olduğunu vurgulayarak, İsrail’in güvensizlik halinden çıkmasının şart olduğunu ifade eder. Sedat’ın “peki ya Üçüncü Ordum? Peki ya 22 Ekim çizgisi?” ne olacak sorusuyla iki asıl konuya odaklanırlar ve Altı Nokta Anlaşması ortaya çıkar (Kissinger, 2011: 460).⁹³

⁹³ Altı Nokta Anlaşması: 1-Mısır ve İsrail, BM Güvenlik Konseyi tarafından talep edilen ateşkese titizlikle uymayı kabul ederler. 2-Her iki taraf da, BM himayesinde güçlerin çekilmesi ve ayrılmasına ilişkin anlaşma çerçevesinde 22 Ekim mevzilerine geri dönüş sorununu çözmek için görüşmelerin başlayacağı konusunda hemfikirler. 3-Süveyş kasabasına günlük yiyecek, su ve ilaç tedarik edilecek. Süveyş kasabasındaki tüm yaralı siviller tahliye edilecek. 4-Asker olmayan malzemelerin Doğu Yakası’na taşınmasında hiçbir engel olmayacaktır. 5-Kahire-Süveyş yolundaki İsrail kontrol noktalarının yerini BM kontrol noktaları alacak ve yolun Süveyş ucunda İsrailli subaylar, Kanal kıyısındaki kargonun askeri olmayan niteliğini denetlemek için BM ile birlikte katılabilirler. 6-Kahire-Süveyş yolunda BM kontrol noktaları kurulur kurulmaz, yaralılar da dahil olmak üzere tüm savaş esirlerinin değişimi yapılacaktır (Kissinger, 2011: 461; Fehmi, 1985: 92).

Anlaşma İsrail'in Arap topraklarından çekilmesinin ilki olacağı için ABD diplomasisinin önünü açarak güven kazandıracaktı. Anlaşma çerçevesinde ikili ilişkilerin en kısa zamanda yeniden kurulacaktı. Netice itibarıyla İsrail'in onaylamasıyla anlaşma onaylandı ve 9 Kasım 1973'te Washington'da ilan edildi. Anlaşma bir ilk olmakla birlikte, Sedat'ın tavrı daha önemliydi. Kissinger tarafından sunulan plan Sedat tarafından çok az değişiklik yapılarak hemen kabul edilmişti. İsrail 22 Ekim sınırlarına çekilirken, Üçüncü Ordu'ya askeri olmayan tedarik ve esir değişimi garantiye alınmıştı. Sedat'ın bu hareketi “geri dönüşü olmayan psikolojik ivme karşılığında büyük, hatta nefes kesici, taktik tavizler vermek için önemsiz şeyleri öze indirgemekti.” Ama Sedat bütün bunları İsrail ile psikolojik engelleri aşmaktan öte ABD'ye nasıl bir müttefik olabileceğini gösteren bir şov şeklinde yapıyordu. Sedat'ın değimiyle “sakın unutma Dr. Kissinger, bu anlaşmayı İsrail ile değil Birleşik Devletlerle yapıyorum” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 324; Kissinger, 2011: 465). Sedat ayrıca barışın sadece ABD ile gelebileceğinin farkındaydı. Bu nedenle Kissinger'a başka bir savaş istemediğini, barışçıl bir yolla devam etmek istediğinin garantisini vermişti (Sedat, 1985: 389).

Sedat ile ilerleyebileceğini bu ziyaret ile anlamasına rağmen petrol ambargosu meselesi halen çözölmüş değildi. Sedat önemli bir ilerleme sağlanmadan ambargoyu bir baskı aracı olarak kullanmaya devam etmek istiyordu. Bütün bunları aşmak için Kissinger'ın Riyad'a gitmesi gerekti. 8 Kasım'da Kral Faysal ile görüşen Kissinger burada Faysal'ın siyonizm ve komünizm komplolarına dair hoş olmayan sözler duydu. Faysal, barış girişimlerinde ve Filistinliler konusunda önemli adımlar atılmadıkça ambargoyu kaldırmayacağını sürekli vurguladı. Fakat Kissinger burada adım adım diplomasisine önemli bir destek aldı. Faysal'ın İçişleri Bakanı Fahd ve Ömer Sakkaf bu konuda onunla aynı fikirdeydiler. Ayrıca Suriye ile bir bağlantı oluşturulması noktasında yardımcı olacaklarına dair taahhüde bulundurlar (Kissinger, 2011: 478). Böylelikle neticelenen Kissinger'ın Ortadoğu gezisi, Ortadoğu'da savaşın gerçek sonu oldu. Ateşkes stabilize edildi; hemen savaş sonrası hatlar belirlendi. 14 Kasım'a kadar Mısır ve İsrail 101. Kilometre ayrıntıları üzerinde çalışmaya başladılar. Sovyetlerin bölgedeki varlığı yavaş yavaş azalırken, ABD bölgede önemli ilerleme katetiyordu.

Altı Nokta anlaşması onaylandıktan sonra 14 Kasım'da 101. Kilometre görüşmeleri İsraili Genral Aharon Yariv ve Mısırlı General Abdölgani al-Gamasi arasında başlamıştı. Görüşmeler çerçevesinde taraflar arasında 15 Kasım'da esir değişimi yapıldı. Fakat

Sovyetlerin bazı müdahaleleri ve İsrail'in geçi çekilme konusundaki tereddütleri 101. Kilometre görüşmeleri içinden çıkılmaz bir hal aldı.

Detantı koruyarak ve Sovyetleri gücendirmeden ilerlemek isteyen Kissinger, sembolik olarak Cenevre Konferansı'nı yapmanın zamanının geldiğini anladı. Fakat 21 Aralık Konferansı'tan önce 13 Kasım'da Kahire'ye tekrar gelen Kissinger, burada Sedat'ın Sovyetlerden rahatsızlıklarını dinler. Sovyetlerle Mısır'daki bütün varlığını bitirmeye hazır olduğunu, hatta askeri olarak Amerika'ya bağlanmak istediğini belirtmesine rağmen, barış konusunda bir ilerleme olmadan bunu yapamayacağını, Sovyetlere bağımlılığını çok fazla olduğu konusunda yakını. Ama Cenevre Konferansı'nda Sovyetleri işin içine çok katmadan ve Sovyet vetosunu engellemek için Mısır-İsrail, Suriye-İsrail şeklinde alt gruplardan oluşturulan ayrı anlaşma yolunu kabul etmişti. Kissinger bu yolda Eşref Mervan'ın Sedat üzerinde önemli bir etki bıraktığına işaret eder. Netice itibarıyla Cenevre Konferansı'nda yöntemi konusunda önemli bir destek alan Kissinger, petrol ambargosunun Ocak ayında kaldırılabilmesine dair bazı garantiler de alır. Bu konferans Kissinger'ı Sovyet vetosunu engellemek ve Sovyetleri eşit olarak müzakere sürecinin dışında bırakmak için adım adım diplomasisiyle ilerlemesi gerektiği noktasında ikna etmiştir (Kissinger, 2011: 554).

Savaş tehlikesi devam etmekteydi ve Suriye oldukça huzursuz bir durumdaydı. Kissinger bu tehlikeden kaçmanın tek yolunun Mısır-İsrail arasında bir ayrılma anlaşması oluşturarak savaş tehdidini ortadan kaldırmak gerektiğini anladı. Savaş tehdidi sonlanırsa eğer petrol ambargosunu kaldırmak kolay olacaktı. Bu noktada Süveyş Kanalı boyunca askeri güçleri hızlı bir şekilde ayrılması ve Süveyş'in açılması anahtardı. Mısır ve İsrail arasındaki ayrılma anlaşmasının çerçevesi büyük oranda belliydi. 31 Aralık'taki İsrail seçimleri dolayısıyla ilerlemeyen 101. Kilometre görüşmelerinin ana hatları Cenevre Konferansı'nda oluşturulmuştu. Bu minvalde 11 Ocak 1974'te Kissinger, ilk *mekik diplomasisi* için Andrews Hava Alanı'ndan ayrıldı. 11-12 Ocak'ta Asvan'da Sedat ile görüşen Kissinger, burada ayrılma anlaşmasının prensiplerini belirler. Sedat da aynı şekilde ayrılma anlaşmasının Mısır-Amerika, Mısır-İsrail ilişkilerine bir momentum kazandıracağını ve Mısır'ın Sovyetlerden ayrılmasını hızlandıracağı düşüncesindeydi. Ayrılma anlaşmasına dair üç grup sorun vardı; iki ordunun ileri hatlardaki konumu, sınırlı silahlanma bölgelerinin kapsamı ve sınırlandırmaların doğası, İsrail'in Bab el-Mendeb ve Tiran boğazlarını kullanımı, Süveyş Kanalı'nın açılması ve İsrail'in bu kanalları kullanım

hakkı. Sedat müzakerelerin hızlı ilerlemesini istediği için acele ediyordu ve ilk başta geri çekilmenin ardından Bab el-Mendeb ablukasını kaldıracağını ve İsrail kargolarının Süveyş Kanalı'ndan geçeceğini doğruladı. Sedat anlaşma konusunda çok hevesliydi ve anlaşma onaylanmadan, Sovyetleri dışarda bırakmak için anlaşmanın Cenevre'de imzalanmamasına dair talebini dile getirdi. Sedat ile görüştükleri konuları Kissinger 12-13 Ocak'ta İsrail'e iletti. Fakat İsrail'in Süveyş Kanalı ve askeri bölge ile ilgili istekleri, Mısır'ın İsrail'in geri çekilme ve Kanalı geçecek Mısır askerilerinin sayısı ile çok farklıydı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 4, 13 Ocak 1974).

Kissinger bunun Sedat tarafından kabul edilemez bulunacağını varsayıyordu ama Sedat, İsrail'in kısmi de olsa geri çekilmesini kendi hanesi için bir zafer olarak aldı ve danışmanlarının bütün itirazlarına rağmen anlaşmayı kabul etti. Bu noktada en büyük eleştiri Gamasi ve Fehmi'den gelmiştir. Sedat anlaşmayı onayladıktan sonra Gamasi'ye şöyle dedi; "Dr. Kissinger ve ben nasıl bir anlaşmaya varılacağı konusunda anlaştık. Sen, Gamasi, bunu imzalayacaksın" (Kissinger, 2011: 590). Fehmi ve Gamasi eleştirilerini yüksel sesle dile getirdiler. Gamasi, bunun askeri olmaktan ziyade siyasi bir anlaşma olduğunu belirttikten sonra çekip gitti. Fehmi ise Sedat'ın çok acele karar verdiğini, Kissinger'ın her sunduğunu derin bir tahlil yapmadan kabul etmesini eleştirir. Sedat, savaş durumunu bitirmek için o kadar acele ediyordu ki, birçok ayrıntıyı hızla atlıyordu. Kissinger'ın Sedat üzerindeki etkisi ve oyunları yüzünden Sedat, birçok kararı Mısır heyetine sormadan almıştı. Kissinger'ın asıl amacının Mısır ve Suriye'de Sovyet etkisini zayıflatmak olduğunu söyleyen Fehmi, dengeli bir siyaset gütmekten hızlı hareket etmenin Mısır'a ağır fatura şeklinde yansımalarından korkuyordu (Fehmi, 1985: 117).⁹⁴

Bütün bu muhalefete rağmen Sedat'ın bu ani kararının arkasında Süveyş bölgesini güvence almak ve Kanal'ın açılışını hızlandırmaktı. Ayrıca Üçüncü Ordu'yu bir ay daha çölde bırakamazdı. Kendisini tamamen ABD ile özdeşleştiren Sedat'ın bu şekilde hareket etmesi, yardımcıları tarafından anlaşılmasa da, Mısır'ın hedeflerine en iyi şekilde ABD ile uzlaşma ve İsrail ile barış yoluyla ulaşılabileceği vizyonuna sahip Sedat için en doğru karardı. 14 Ocak'ta Kissinger İsrail'e gider ve müzakere havası bu defa olumludur. Bu arada Nixon, Sedat'a yazdığı mektubunda ABD'nin Kanal'ın yeniden açılması için

⁹⁴ Savaşın tekrar patlamasından korkan Sedat, bu noktada ilk hedefi Süveyş Kanalı'nı yeniden açmaktır. Kanalı açılması 5 Haziran 1975'te olmuştur. 5 Haziran, 1967 Savaşı'nın başlangıç ve Süveyş'in kapanmasının tarihidir. Bu tarih Sedat'ın kendisini Nasır ile karşılaştırmasının sembolik bir anlamıdır. "Nasır savaşı kaybetti ve Kanal kapandı, Sedat savaşı kazandı ve Kanal açıldı" (Fehmi, 1985: 127).

elinden geleni yapacağına dair taahhütte bulunarak Sedat'ın kararını destekler. Netice itibariyle İsrail Kanal'ın Doğu Yakası'nda birkaç Mısır obüs ve tanksavar silahını kabul etti. Fehmi aslında Mısır'ın 40 tank yerine en az 250 tankın Kanal'ın doğusuna geçmesini beklediklerini ifade eder. Prensipler üzerine anlaşmanın ardından Kissinger'ın 16 Ocak'taki Kudüs ziyareti ile anlaşma tamamlanır. 18 Ocak 1974'te 101. Kilometre anlaşması diğer bir isimle İsrail-Mısır Askeri Ayrılma Anlaşması⁹⁵ Cenevre'de imzalanır. Anlaşmanın imzalanması bir dönüm noktasına işaret ediyordu. 18 Ocak'ta Asvan'a Sedat ile görüşmeye gelen Kissinger, kendisiyle birlikte Golda Meir'in Sedat'a mektubunu da getirir. Meir barışı arzuladığını ifade etmekle birlikte Mısır-İsrail arasında açılan kapının Kissinger aracılığıyla devamını ister. Sedat ise Kissinger'a "bugün askeri üniformamı çıkarıyorum, tören günleri dışında bir daha asla giymeyi ummuyorum. Ona (Meir) mektubunun cevabının bu olduğunu söyle" (Kissinger, 2011: 602) şeklindeki ifadeleriyle Mısır'ın bu anlaşma ile harp durumunu sonlandırdığını vurgular. Kissinger ile görüşmesini tamamlayan Sedat, buradan Suriye'yi anlaşmaya ikna etmek için Şam'a gitme kararı alır. Sedat anlaşma yaptıktan sonra diğer Arap ülkeleri tarafından baskı altına alınacağını farkındaydı. Ayrıca petrol ambargosunun bitmesi sadece Mısır'ın anlaşmasıyla ilgili değildi, savaşın diğer ortağı Suriye'nin talepleri giderilmeliydi. Suriye cephesinde bir ilerleme olmaması Sedat ve Kissinger'ın sevinçle bittiğine inandıkları harp durumunu tekrar başlatabilirdi. Bu nedenle Sedat anlaşma yapan tek kişi olmamalıydı. En azından başlangıç aşamasında tek kalmamalıydı. Ona eşlik edecek bir ülke bu baskıyı hafifletirdi ve o ülke ancak Suriye olabilirdi. Özellikle petrol ambargosunun kaldırılması konusunda ayrılma anlaşmasından sonra Sedat Kissinger'a Kral Faysal ve Başkan Bumedyan'ı ikna etmek için bütün nüfuzunu kullanacağına ve ambargoyu iki hafta içinde

⁹⁵ İsrail ve Mısır arasındaki çatışmaları sona erdiren anlaşma 18 Ocak 1974'te imzalandı. İsrail-Mısır anlaşması İsrail'in Süveyş Kanalı'nın Batı Yakası'nda işgal ettiği bütün topraklardan geri çekilmesi şartı getirmişti. Kanalin Doğu Yakası'nda otuz kilometre genişliğindeki bölge üç kuşağa ayrılmıştı. Mısır Kanal bölgesi üzerinde otuz tank, otuz altı topçu silahı, 7000 asker ve köprübaşı niteliğinde bir bölüm verilmişti. Orta kuşak BM kontrolü altında bir tampon bölge niteliğindeydi. Doğuda kalan ve Sina geçitlerine kadar uzanan kuşağa ise, İsrail Mısır'ın bulunduracağı askeri personel ve mühimmata denk miktarda kuvvet yerleştirecekti (Shlaim, 2019: 419; FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 8, 16 Ocak 1974); Nixon'un Sedat'a yazdığı mektup için (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 11, 17 Ocak 1974); Ancak anlaşmanın imzalanması için ABD yönetimi İsrail'e birçok taahhütte bulunması gerekti. Anlaşmayı kendi uhdesine ve korumasına alan ABD, Süveyş Kanalı'nın açılması ve İsrail açısından seyrüseferde bir sıkıntının yaşanmaması, askeri ayrışma ve tampon bölgelerin güvenliği, İsrail'in Akabe ve Bab el-Mendeb boğazlarını rahatlıkla kullanması noktasında güvenceler vermiştir. Ayrıca İsrail'e askeri ekipman sunmaya devam edeceğini, ateşkes ihlal edilirse eğer ABD ve İsrail'in ortak hareket edeceğine dair de garantiler sunmuştur ("Memorandum of Understanding Between the United States Government and the Government of Israel," FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 14, 18 Ocak 1974).

kaldıracağına dair söz vermişken, Suriye meselesi halledilmeliydi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 3, 13 Ocak 1974; d. 15, 19 Ocak 1974).

3.4.2.Suriye'ye Bir Ziyaret: 1974 Suriye-İsrail Ayrılma Anlaşması

Mısır ile işini büyük oranda halleden Kissinger'ın yeni durağı Suriye idi. Suriye petrol ambargosunun kaldırılması noktasında çok önemliydi. Ancak Kissinger'ın Suriye ile uğraşı çok daha farklı ve zor olmuştur. Kendisi istemediği bir evde misafir olurken, ev sahibi ise biraz gönülsüzce bu misafiri kabul etti. ABD açısından Suriye, Sovyetlerin başlıca müttefiklerinden biri olarak bölgedeki radikalizmin başını çekmekteydi. Esad'ın yönetime gelmesinin ardından ilişkileri tazelemek için önemli bir fırsat yakalanmasına rağmen Suriye'deki ideolojik yapı (Baas) ve İsrail'e bakış dolayısıyla işlerin daha karmaşık olacağı açıktı. Suriye'nin Filistin ve Filistinli gruplarla organik bağının farkında olan Amerikan yönetimi, Esad'ın liderlik yaptığı Alevi yönetimin içteki huzuru sağlamak ve Sünni çoğunluk üzerindeki meşruiyeti dolayısıyla dış politikada ciddi bir değişim beklememekte ve değişimin ise daha temkinli bir şekilde ilerleyeceğinin farkındaydı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 184, 19 Kasım 1970; FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 83, 24 Ağustos 1973).⁹⁶ Özellikle Suriye ve İsrail arasındaki Golan Tepeleri meselesinde, birçok Amerikalı yetkilinin birinci ağızdan ifade ettikleri üzere Golan'ın İsrail tarafından Suriye'ye geri verilmesi pek olası görülmemektedir. Nixon, Kissinger, Carter gibi birçok lider tarafından bu ifade edilmiştir. Ortadoğu'ya yaptığı gayri resmi ziyaretlerinde Allon'un Golan tepelerine yakın evinde misafir olan Kissinger, 1970'de Sina ve Golan karşılaştırılmasının yapıldığı bir toplantıda başkan Nixon'a Sina'nın stratejik olarak önemli olmakla birlikte üzerine müzakerelere yapılabilir bir toprak olduğunu, ama Golan'ın stratejik olarak İsrail'in Kuzey bölgelerinin güvenliğiyle doğrudan bağlantısı dolayısıyla "Golan Tepeleri'ni görmüş olsaydınız, İsrail'in onları Araplara teslim etmesini bekleyemezsiniz" (FRUS, 1969-1976, Vol. XXIII, d. 162, 18 Eylül 1970)⁹⁷ ifadelerini kullanır. Bunlara rağmen barış konusunda Mısır yalnız

⁹⁶ 1973 Savaşı'na kadar ABD yönetiminin Suriye ile bir bağlantısı bulunmamaktaydı. Nitekim Kissinger bunu "Suriyeli yetkililerle herhangi bir temasın kişisel zevkini hiç yaşamadım" diyerek ifade eder. 1967 Savaşı sonrasında ilişkiler kesilmişti. Mısır'da İspanyol Elçiliği üzerinden ilerleyen ilişkiler, Suriye'de İtalya Elçiliği üzerinden yürüyordu. Savaş sonrasında ilk temaslar 2 Kasım'da Washington'a gelen Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhammed Zekeriyâ İsmail ile kurulmuştur (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 310, 2 Kasım 1973).

⁹⁷ Suriye müzakerelerine başlarken Kissinger Golan ve Sina arasındaki farkı ortaya koyar ve Golan Tepeleri'ni daha önemli bir konuma yerleştirir; "Golan ayrıca Sina değildi. Süveyş Kanalı İsrail'in 1967 sınırına yüzlerce km uzaklıktaydı ve aradaki mesafede nüfus yoktu. 1967 savaşıdan sonra İsrail'in Golan Tepeleri'ne nüfuzunun derinliği yaklaşık 25 kilometreydi. İsrail, 1973 Savaşı'ndan sonra Şam'a doğru

bırakılamazdı. Mısır'ın barış için Suriye'ye ihtiyacı vardı. Çünkü anlaşma tamamlanana kadar savaş tehdidi hep masada olacaktı. 1973 Savaşı'nda görüldüğü üzere İsrail'e karşı savaş ve barış Mısır ve Suriye'nin ortaklığından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Mısır'ın şu anda Suriye'yi kaybetme lüksü yoktu. Barış konusunda ilerlemek için Suriye yatıştırılmaları şarttı. Savaş tehdidi nedeniyle Suriye ile ilişkileri hep normal tutmaları gerekiyordu (Fehmi, 1985: 155-160).⁹⁸ Bu minvalde, ABD'nin Suriye'ye yönelik politikası Mısır'dan oldukça farklıdır. Suriye'yi kazanmaktan öte yatıştırmayı hedeflemektedir. Mısır'da gücü azalan Sovyetler Birliği, bölgedeki ana yatırımlarını Suriye'ye çekmişti. Suriye'de yaşanacak radikal bir dönüşüm Sovyetlerin detanta rağmen daha radikal hareket etmesine neden olabilirdi ve ABD yönetimi şu anda bunu göze almaya hazır değildi. Bu minvalde Battle'nin işaret ettiği üzere bir ortak olarak Suriye ve Suriyeliler bir barış için daha az önemli olmakla birlikte ana akım görüşten uzaklaştırılmalıydı (Battle, 1974: 111).

Sovyetler Birliği 1972'de Sedat'ın Sovyet personelini Mısır'dan çıkarmasının ve Sovyetleri aşarak doğrudan Amerikan yönetimiyle görüşmesinin ardından Kahire-Moskova ilişkilerinin Nasır dönemindeki gibi olmayacağını anladı ve Doğu Akdeniz'deki yatırımlarının büyük çoğunluğunu Suriye'ye taşıdı. Mısır'ın 1973'ten sonraki en büyük

kabaca eşit bir mesafe ekledi. Golan ile ilgili her şey Sina'dan ölçülemeyecek kadar karmaşıktı. Pazarlık edecek daha az alan vardı. Her kilometre karenin stratejik olarak üzerinde müzakere edilmesi gerekiyordu. İsrail sınırına yakın olmak üzere birkaç yerleşim Sina'da kurulmuştu. Ancak İsrail, Golan'da kalabalıktı; çoğu 1967 ateşkes hattının birkaç kilometre yakınında yirmi küsur yerleşim kurulmuştu. İsrail, tarihinde henüz bir yerleşimden vazgeçmediği ve bunu yalnız bir geri çekilme anlaşması için kesinlikle yapmayacağı için, geri çekilme konusunda uzlaşma marjı dardı. Bunun yanında Suriye'nin beklentisi ise işgal edilmiş bölgedeki yerleri yeniden şenlendirmekti, bu da İsrail için başka bir güvensizlikti (Kissinger, 2011: 665); Ayrıca Nisan-Mayıs 1974'te Golan Tepeleri üzerine Suriye ve İsrail arasında müzakereleri yürütürken Golan üzerine çok ısrar etmesi üzerine Kissinger şu ifadeleri kullanır; “Çünkü onlar (İsraililer) için Golan, Sina'da çok daha duygusal bir mesele. Yani belki Ortadoğu'da havaya uçarsam, Şam'da değil Kudüs'te olur” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 35, 13 Nisan 1974).

⁹⁸ 1 Mart'ta Suriye ve İsrail müzakereleri sürerken İsrail'e gelen Kissinger, burada İsrail kabinesi tarafından Sedat'ın neden Suriye'nin barışa dahil olmasını istediği sorusuyla karşılaşır. Sedat'ın barış isteme sebebini şöyle açıklamaktadır; “Sedat'ın istemesinin nedeni bu ayrışma anlaşması olamaz ise kendisinin bazı özgürlüklerinin kısıtlanacaktır. Suriye'nin Arap dünyasındaki yanlış liderliği, fesat çıkarma kapasitesi bir kez ve tümüyle engellemek için ayrılma anlaşması istemektedir. Çünkü böylelikle müdahaleler olmadan yapıcı politikalar izlemek mümkün olacaktır; Suriye'nin başlattığı ve organik olarak tetikleyeceği bir savaş riskini ortadan kaldıracaktır. Sedat bu nedenlerle Gamasi'yi 6 Ekim sınırına Suriye'yi ikna etmek için gönderdi.” Kissinger bu ifadeleri kullanmadan önce 28 Şubat'ta Sedat ile Kahire'de görüşmüştü ve Sedat'tan Suriye'yi ikna etmek için arabuluculuk istemişti (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 28, 1 Mart 1974); Aynı şekilde 8 Şubat 1974'teki kabine toplantısında İsrail'in en tehlikeli sınırı olması, Suriye'yi Irak'tan ayırmak ve Sedat'a ileri bir adım için alan açmak noktasında Suriye-İsrail anlaşmasının önemli olacağını söyler. Ayrıca bu minvalde Mısır ile yapılan bir toprak anlaşması onları savaştan alıkoyacaktır ifadelerini kullanır. “Bu nedenler ve Sovyetleri ılımlı bir iş birliğinde tutmak için Suriye anlaşması önemlidir” (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 23, 8 Şubat 1974).

şikâyeti Sovyetlerin Suriye'ye verdiği ihtimamı kendilerine göstermemesi olmuştur. Mısır ile ilişkilerin bozulmasının ardından Şubat 1972'de Suriye'de yapılan toplantıda Sovyetler Suriye ile ilişkileri arttırma arzularını ve dostluk anlaşması imzalama isteklerini Esad'a iletirler. İlişkileri geliştirme isteğini ifade etmekle birlikte dostluk anlaşması tarzı bir ilişki biçimine karşı olan Esad, bu teklifi reddeder.

El-Caferi'nin yakından tanık olduğu üzere Esad, Sovyetlerin Mısır'daki kötü durumunun Suriye için anlamının gayet farkındadır. ABD'nin Sovyetler Birliği'ni bölgeden çıkarma isteğini anlıyor ve Doğu Akdeniz'de varlığını koruma noktasında Suriye'nin Moskova için taşıdığı anlamın gayet farkında olarak hareket ediyordu. Süper güçlerin 1973 savaşı öncesinde ilişkilerini geliştirmek için (detant) Ortadoğu'da mevcut statükoyu koruma stratejilerinden oldukça rahatsız olan Esad, 1973 Savaşı'nın mevcut statükoyu yıkması sonrasında detantın yarattığı yumuşamanın Suriye için önemli bir avantaj sağladığına inanmaktaydı (el-Caferi, 1987: 373-375).⁹⁹ Onun açısından Sovyetlerin bölgedeki varlığı dolayısıyla Suriye'ye olan bağımlılığı ve 1973 Savaşı sonrasında bölge ilişkilerini geliştirmek isteyen ABD'nin yeni politikası Suriye'ye bazı noktalarda iki süper güçle rahatça ilişki kurması ve bölgesel arzularını gerçekleştirmesi noktasında bir avantaj sağlıyordu. Bunlara ek olarak iki süper gücün detantı koruma, yani başka bir savaşın çıkmasını engelleme çabaları, barış konusunda ortak hareket edildiğinde İsrail'in geri çekilmesi noktasında önemli bir baskı oluşturmazdı. Suriye'nin detant anlayışı bu noktada Mısır'dan önemli oranda farklılaşıyordu. Sedat, detantı süper güçler arasındaki güç orantısızlığının bir tezahürü ve Sovyetler Birliği'nin zayıflığı olarak okurken, Esad, detantı hem bölgesel hem de İsrail konusunda gücü konsolide ederek avantaj elde etmek için bir fırsat olarak görmüştür.

Esad'ın detantı gördüğü noktada olmayan Mısır'ın bağımsız hareket etmesi Suriye açısından önemli bir rahatsızlık sebebiydi. ABD'nin Mısır'ı öncelemesi dolayısıyla Mısır'ın sadece kendi isteklerine göre hareket etmesi, savaşta olduğu gibi Suriye ile ortak hareket etmemesi, Suriye'yi müzakere masasında zayıflatmaktaydı. İkinci plana düşen Suriye'nin kendi taleplerini güçlü bir şekilde savunması ve baskınlık kazanmasını

⁹⁹ 1972'de bir röportajında Hafız Esad, tüm dünyanın Basra körfezinin artan önemi nedeniyle Golan Tepeleri'nden ziyade Süveyş Kanalı ve Sina Yarımadası'na odaklandığını söyleyerek, Moskova'nın Mısır'dan çıkarılmasının ardından buradaki konumunu sağlamlaştırmaya çalışacağını işaret ederek, Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de tutunması noktasında Suriye'nin önemli olduğunu söyler. Ayrıca ABD'nin Doğu Akdeniz'den Sovyetleri atması için Suriye'yi görmezden gelemeyeceğini vurgular ("Interview with Syrian President Hafez al-Asad," JPS, Autumn 1972: 184-186).

engelliyordu (Fehmi, 1985: 38).¹⁰⁰ *Adil* barışın peşinde olan Esad'ın detantın yarattığı avantajları kapsamlı bir şekilde uygulamaya koyma stratejisi maalesef sadece *bir* barış peşinde olan Mısır'ın çıkarlarına göre hareket eden Sedat'ın stratejisiyle bir türlü uyuşmamıştır. 1973 Savaşı ile bölgedeki donmuş durumu yıkan Mısır ve Suriye, petrol ambargosu ile kendi lehlerine bir uluslararası bir hava yaratmışlardı. Detantı koruma peşinde olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu arzuları doğru kullanılırsa ve Kissinger'in oluşan havayı kendi ve İsrail lehine değiştirmesine izin verilmezse, *adil* barış noktasında önemli avantajlar elde edilebilirdi (el-Caferi, 1987: 175; "Syria's Rulers," CIA, 7 Aralık 1974).

Mustafa Talas'ta Mısır'ın hareketlerinden rahatsızlığını belirttikten sonra adil barış için doğru davranışın nasıl olmasını gerektiğini tarif eder; 1971'de Fransa Dışişleri Bakanı tarafından Arapların lehine Avrupa Topluluğu'na sunulan bildiriye, Afrika ülkelerinin İsrail ile ilişkilerini kesmesine ve petrol ambargosunun yarattığı baskıya atıf yaparak, 1973 savaşı sonrasında İsrail'in izolasyonunun iyi kullanılması gerektiğini belirtir (Talas, 1997: 575). Talas Cezayir Devlet Başkanı Hüvari Bumediyan'ın 1973 savaşına dair "korkuyu yendik, ve en önemli kazanımlarımızdan gelecek savaşlarda Arap orduları manevi güçleri artmış bir şekilde savaşacaklardır" (Talas, 1997: 907) sözleri üzerine barış için savaş korkusunun her zaman canlı tutulması gerektiği, ayrıca Fransız Dışişleri Bakanı Michel Jobert'in "bir gecede bir asır geride kaldı, bugünden sonra yeni temeller üzerine Araplarla ilişkilerimizi kurmamız gerekiyor" sözlerine binaen savaşın Araplara askeri ve uluslararası bakımdan önemli bir avantaj sağladığına inanmaktadır. Bu avantajlı durum akıllıca kullanıldığında Araplar (Suriye) tarafından *adil* barışın temeli olarak görülen, işgal edilmiş toprakların ve Filistinlilerin halklarının iadesi noktasında tam bir başarı elde edebilirdi (Talas, 1997: 943).

Suriye'nin savaşa girme sebebi 1967'de kaybedilen Golan Tepeleri'ni geri almak ve 'Güney Suriye'yi oluşturan Filistin'in bağımsızlığını sağlamaktı. Filistin'le kurulan bu organik bağlantı Suriye'nin daha temkinli ve sert olmasına neden olmaktaydı. Nitekim stratejik olarak Golan, Şam'ın ve çevresinin güvenliği, yerüstü ve yeraltı su kaynaklarıyla Suriye için çok önemliydi. Ayrıca Arap coğrafyası ve bunun Suriye güvenliğiyle

¹⁰⁰ 2 Kasım'daki Washington ziyaretinde Sisco ve Kissinger ile görüşen Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Zekeriya İsmail, toplantıda açık bir şekilde "herkes Mısır cephesindeki ateşkesten bahsediyor ama Suriye cephesindeki sorunlardan kimse bahsetmiyor" ifadeleriyle rahatsızlığını ortaya koymuştur (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 310, 2 Kasım 1973).

doğrudan bağlantılıydı. Bu nedenle hem İsrail hem de Suriye için Golan müzakereleri çok daha sert geçmiştir. Suriye savaş ve barış durumunu daha uzun bir zamana yaymanın doğru bir politika olduğuna inanıyordu. Esad ve Talas, işgal edilmiş toprakları elde etme ve savaşı kazanma noktasında uzun ve sabırlı bir stratejiye sahip olmanın önemli olduğu düşünüyorlardı. Nitekim 1973 Savaşı'nda Araplar büyük bir başarı göstermişlerdi; İsrail'in hem demografik hem de uzun bir savaşı kaldırma noktasındaki zayıflığı tamamen ortaya serilmişti. Bu nedenle hem Filistin hem de Suriye düşünüldüğünde İsrail gibi güçlü ve kibirli düşmanlar ancak, Cezayir'in uzun yıllar boyunca 1 milyon şehit vermesi ve Vietnam'ın yıllarca bıkmadan süren mücadelesinde olduğu gibi bağımsızlık ve başarı gelebilirdi. Arapların yapacakları şey savaştan sonra oluşan avantajları bu örnekler üzerinden değerlendirmek olmalıdır. Suriye bu minval üzerine ordusunu modernize etmiş ve savaş stratejisini bu düşünce üzerine kurmuştu (Talas, 1997: 23-33).¹⁰¹ Esad, 15 Ekim 1973'te savaş sürerken alınan başarılar üzerine yaptığı konuşmasında Libya, Cezayir, BAE, Katar ve diğer kardeş ülkelerinin yaptığı desteğin yani Arap Birliği'nin gücünün başarıyı getirdiğini, eğer bunu uzun süre devam ettirebilirlerse 'pan-Arab savaşı'nın işgal edilmiş toprakları geri alma noktasında başarıya ulaşacağını söyler (Laqueur ve Schueftan, 2008: 145-146; "Interview with Syrian President Hafez al-Assad," JPS, Autumn 1974: 191-192).

Suriye bu minvalde İsrail ile askeri ayrılma anlaşmasına nasıl yaklaşacağı büyük oranda belliydi. Suriye'nin bu yaklaşımı en iyi Kissinger'ın Aralık 1973'te Suriye'ye yaptığı gezideki ve Sedat'ın İsrail ile yaptığı ayrılma anlaşması sonrasında Şam ziyaretlerindeki tepkilerinden anlaşılabilir. Suriye, Arap rejimlerinin en uzlaşmazlarından biri olarak öne çıkmıştı. Amerika tarafından radikal Arap devletleri listesinin başında geliyordu. 1974'e kadar İsrail'i tanıma ve İsrail ile müzakere etmeyi inatla reddetmişti. Kissinger 15 Aralık 1973 Cumartesi günü Şam'a geldiğinde kendisini Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam karşılar. Kissinger'a göre Haddam, Suriye kararsızlığının damıtılmış haliydi ve bütün özellikleriyle Suriye'nin gururlu milliyetçiliğini ve uluslararası bir rol özlemlerini somutlaştırmıştı. Suriye'nin açık talebiyle Şam'da olmasına rağmen Haddam, İsrail ile ilk resmi belgeyi imzalayan yönetim olmayacaklarını

¹⁰¹ Talas Suriye'de bu politikaya olan inancı Pilot Albay Adnan el-Haç Hazır'ın Ekim Savaşına dair Şiir'i okuyarak ortaya koyar. Şiir: *Harbe gittik, ve ölmeye hazırдық, Burada yüz sene durmak umurumda değil, Eğer bu Arap Davası'na hizmet ediyorsa, Ülkemize dönerken az veya çok olmamız da umurumda değil* (Talas, 1997: 823).

söylüyordu. Buna rağmen mevcut halde Suriyeliler bir ilerleme şu an olmadığında hiç olmayacağını farkında oldukları için Kissinger'ı Şam'a davet etmişlerdi. Kissinger ise Suriye'nin isteklerinden çok farklı bir anlayışla yani kapsamlı bir barıştan ziyade adım adım diplomasisine destek bulmak amacıyla Şam'da idi (Kissinger, 2011: 555).

Kahverengi bir kanepede yan yana oturan Kissinger ve Esad, toplantılarını son Haçlı kalelerinin Arap orduları tarafından fethini gösteren bir tabloya bakarak sürdürmüşlerdir. Sembolizm açık olmakla birlikte Esad, İsrail'in er ya da geç aynı akıbete uğrayacağını sürekli dile getirir. Kissinger toplantı sırasında Sedat'tan çok farklı bir liderle karşı karşıya olduğunu anlar;

“Sedat'ın uzak olduğu kadar yoğun, Sedat'ın yanıltıcı olduğu kadar gerçek fikirliydi-iki adamın sadece tutkuları nispeten benzerdi. Esad, uzun bir geleneğe ve kısa bir tarihe sahip bir ülkenin devlet başkanı idi. Şam aynı zamanda modern Arap milliyetçiliğinin pınarı ve hayal kırıklıklarının sergilendiği yerd. Yüzyıllar boyunca, en yenileri Türk ve Fransız olan bir dizi fatih tarafından yönetilen Suriye Devleti, hiçbir zaman kurucularının hayallerini gerçekleştiremedi” (Kissinger, 2011: 555).

Suriye'nin aksine Mısır kurucularının hayallerini bir nebze yaşamıştı ve bu büyük bir maliyete neden olmuştu. Bu noktada başka bir maceraya hazırdı (yön değiştirme), ama Suriye daha hayallerinin başındaydı. Suriye'nin gücü olmayan arzularını fark eden Kissinger, sürekli çatışma içinde yaşayan, Arap dünyasının liderliğini arzulayan ama buna güçlerinin kadir olmadığı bir ülkeyle uğraşmakta olduğunu anladı. Bütün bunlara rağmen yakın zamanda İsrail'i yıkmaya kadir olmadığını bilen Esad, Suriye'yi belli bir süre çatışmadan uzak tutmak istiyordu. “Tutkulu olduğu kadar ihtiyatlı ve ideolojik olduğu kadar gerçekçi” olan Esad, Suriye'nin Arap ulusunu birleştirmeye yetecek kadar şu an güçlü olmadığını ve daha büyük emelleri kovalamadan önce kendi topraklarını yeniden kazanması gerektiği sonucuna vardı. Barış sürecinin devam etmesine izin verecekti. İlk adım olarak Golan Tepeleri üzerinde bir geri çekilme anlaşması için çaba gösterecekti. Bu noktada Esad'ın tamamen Sovyet güdümünde olmadığını fark eden Kissinger, tutarlı, gerçekçi fikirleriyle Esad ile çalışabileceği kanısına vardı. Müzakerelerde Esad'ın her fırsatı ve her ayrıntıyı uzun uzun tartışması Kissinger'ı çok zorlamış ve saygısını kazanmıştı. Kissinger'ın bu ziyaretinin amacı aslında Cenevre öncesinde bir çerçeve oluşturmak ve adım adım ilerlemeye destek bulmaktı. Amerika ile

ilişkilerini geliştirmeye istekli olmasına rağmen Esad, ABD'nin Suriye'nin topraklarından vazgeçmeyeceği, Filistin olmadan çözüm olmayacağı gibi Kissinger'ın şu anda cevabını veremeyeceği ön koşulların kesinleşmesini istiyordu. Görüşme neticesinde iletişimi kolaylaştırmak için Şam'da Çıkar Ofisi'nin kurulması kabul edildi ve basın toplantısında Esad'ın görüşme için "açık ve yararlı" ifadelerini kullanması Kissinger'a müzakerelere devam etme cesareti vermiştir (Kissinger, 2011: 560).¹⁰² Cenevre Konferansı bu toplantıdan sonra Suriye katılımı olmadan yapılır ve ardından 18 Ocak'ta Mısır-İsrail Anlaşması tamamlanır. Bu Suriye'nin savaş ve barış hedeflerine tamamen ters olmakla birlikte şok etkisi yaratmıştı.

Mısır-İsrail Ayrılma anlaşması imzalandıktan sonra 20 Ocak'ta önce Ürdün daha sonra Suriye'yi ziyarete çıkan Sedat, Şam'da pek hoş karşılanmamıştır. Suriyeliler açısından Sedat'ın ayrı olarak anlaşma imzalaması, ikinci plana düşen Suriye'nin müzakere gücünü zayıflatıyordu. 20 Ocak'ta Şam'a gelen Sedat'ın bu ziyareti Aralık ayında yaptığı ziyaretten çok daha gergindi. Sedat'ın ziyareti pek iç açıcı geçmemişti. Suriyeliler onun şehre girmesine izin vermeyi reddetmekle birlikte onunla havalimanı otelinde buluşmak için ısrar etmişti. Suriye'nin temel isteği eğer bir ayrılma anlaşması olacaksa bu birlikte olmalıydı (Fehmi, 1985: 121-124). Kissinger, bu gecikmenin büyük oranda ABD tercihi olduğunu ifadeleriyle ortaya koyar. Esad'a İsrail'in geri çekileceğine dair bir güvence verememekle birlikte, Meir'in İsrail kabinesini daha fazla 'acıya' ikna edemeyeceğinde de emin değildi. Burada en önemli nokta İsrail ve Suriyeliler arasında hiç güvenin olmamasıydı. Suriye toplumunda İsrail'e karşı derinlere yayılan bir güvensizlik hakimdi ve Esad, kendini tam anlamı ile güvene almadan müzakereleri yürütemezdi.

20 Ocak'ta Kissinger bu şartlar altında Suriye-İsrail arasındaki mekik diplomasisini başlatmak için Şam'a gelir. Golan meselesi meçhul olmakla birlikte, Enerji krizi devam ediyordu ve büyük oranda kaldırılması Suriye müzakerelerinin sonucuna bağlanmıştı. Enerji krizi dünyayı geri dönülmez bir şekilde değiştirmişti. Refahtaki artış aniden ters döndü. Enflasyon sanayileşmiş ülkelerde yayılmıştı ve durgunluk milyonlarca insanı işsiz bırakmıştı. Petrolü olmayan daha yoksul ülkeler daha derin bir depresyona ve borçlanmaya sürüklenirken, petrol üreticileri harcayamayacaklarından fazla bir

¹⁰² Esad ile toplantısının ardından Nixon'a sunduğu raporda "Suriye ile başa çıkmanın zor olacağı açıktır" der (FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 393, 15 Aralık 1973; FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, d. 396, 16 Aralık 1973).

sermayeye sahip oldular. Yüzde elli petrolünü dışarıdan ithal eden ABD için bunun sonlanması aciliyet istiyordu. Bu noktada Suriyeli yetkililer fikirsel olarak ABD ve İsrail ile ilişki kurmaktan pek haz almasalar da, 1970'lerden itibaren dönüşen ABD imajı ve Ortadoğu'daki faaliyetleri, barışı sağlayabilecek tek ülke olması gibi nedenlerden dolayı ilişkileri yumuşatmaya zorunlu bir ilgi gösteriyorlardı. Bu noktada İsrail ve Suriye'nin birçok bakımdan birbirine benzediğini ifade eden Kissinger, zor olmasının nedenini ise şöyle açıklıyor; "Suriye Filistin'i 'Büyük Suriye'nin bir parçası olarak görüyor. İsrail ise Suriye'yi en militan ve en baş edilmez düşman olarak görüyor. Derinlerde, Mısır'ın Filistinlilere dair bir uğraşı yoktu. Bu noktada diğer ülkelere nazaran sadece Suriye uzlaşmazlığı ulusal bir nitelik haline getirmişti" (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 19, 20 Ocak 1974; Kissinger, 2011: 664). Ayrıca Mısır'ın müzakere süreçlerindeki tecrübesi çoktu ama Esad ilk defa müzakere sürecine dahil olacaktı ve başta kalmak istiyorsa başarılı olmalıydı.

20 Ocak'ta başlayan Kissinger diplomasisi çok yavaş ilerledi. Sovyetler Mısır konusunda çok ses çıkarmamakla birlikte Suriye müzakerelerine sürekli müdahale etmek istiyorlardı. Gromyko'nun müdahalesiyle müzakerelerin ABD-Sovyet liderliğinde Cenevre'de yürütülmesi fikri Esad tarafından uygun bulunmadı ama Sovyetlerin müzakerelere dahil olabileceği tehlikesini elinde bulundurarak ABD yönetiminin hızlı hareket etmesini sağlamaya çalıştı. Bu arada 12 Şubat'ta Esad, Sedat, Bumedıyan ve Faysal'ın Cezayir'deki mini Arap zirvesinde petrol ambargosu konusunu konuşmak için toplandı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 24, 11 Şubat 1974). 16 Şubat'ta Suudi Arabistan ve Mısır Dışışleri Bakanları Washington'a ambargo konusunu konuşmak için gittiler. Arap liderleri ABD'ye bir şans tanımak için petrol ambargosu ve Suriye anlaşmasının bağlantısını koparabileceklerine dair umut verdiler (Fehmi, 1985: 147). 20 Şubat'ta İsrail'in ilk talebi olan Suriye'nin elindeki esirlerin listesi Kissinger'a ulaşır. Bu şartlar altında Kissinger, 27 Şubat'ta listeyi İsrail'e iletir ve İsrail'in bir teklifte bulunmasını umar. Bu arada konuyla ilgili Nixon'a bilgi veren Kissinger, "petrol ambargosunun kaldırılmasının koşulsuz olduğunu ve tüm Arap bakanları bizden İsrail'in geri çekilmesi için en iyi etkimizi kullanmamızı beklediklerini" (Kissinger, 2011: 676) vurgulayarak Arap bakanlarla yaptığı toplantının ana noktalarını paylaşır. Toplantıdan sonra Nixon tarafından müzakereleri başlatması için Ortadoğu'ya gönderilir. 26 Şubat Şam, 27 Şubat İsrail (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 25, 27 Şubat 1974) 28 Şubat'ta (FRUS, 1969-

1976, Vol. XXVI, d. 27, 28 Şubat 1974) Kahire'ye giden Kissinger, İsrail ve Suriye'yi geri çekilme sınırlarına dair ortak bir noktada buluşturamamıştır. Esad, ısrarla 6 Ekim sınırlarının ötesine İsrail çekilmesi ve Kuneitra şehrini boşaltmasını isterken İsrail tarafı bu talepleri aşırı bulur. Suriye'nin tavrı Haddam'ın 26 Şubat'ta Kissinger'a yemekte ifade ettiği minval üzerine ilerlemektedir; "Petrol ambargosunun sebebi İsrail'dir. Ayrıca Filistin bölgesi Suriye'nin bir parçasıdır. 1920'de kurulan Suriye Krallığı'nın toprakları Mısır'dan Türkiye'ye kadar olan alanı kaplıyordu" (Kissinger, 2011: 768). İsrail ise Golan'ın ülkenin güvenliği noktasında ana stratejik noktalardan biri olarak görüyordu. 1 Mart'ta Şam'a gelen (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 29, 1 Mart 1974) Kissinger bir çıkmazın içine düşmüştü ve taraflar arasındaki diplomasisi 18 Mart Petrol Ambargosu kalkana kadar devam etmeyecekti ve müzakereler yarım kalmıştı.

18 Mart'ta Arap ülkeleri ambargoyu kaldırdıklarını ilan ettiler. Bu arada Sedat'ın yalnız kalmaması, ambargo ve savaş tehlikesinin tekrar hortlayıp detantı yıkmaması için Suriye barışı halen gerekliydi (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 32, 29 Mart 1974).¹⁰³ Nitekim Sovyetler sürekli müzakere süreçlerine dahil olmaya çalışmakla birlikte, Kremlin yönetimi Suriye'yi sağlam tutmak için uğraşıyordu. 1 Mart'ta Sedat, ABD'nin Mısır elçiliğinin yeniden açılacağını ve 18 Mart'ta ise Mısır'ın yalnızca Sovyet askeri yardımına dayanma döneminin son bulduğunu ilan etmişti. Bu Sovyetlerden kopuşun başka bir işaretiydi. Kissinger'ın 24-28 Mart Moskova ziyaretinde, Kremlin yönetimi müzakerelerin Cenevre'ye taşınması noktasında büyük baskı oluşturmuşlardı. Bununla birlikte Nisan'da Esad, Moskova'yı ziyaret etti. Esad, Cenevre'ye gitmeden önce ayrılma anlaşmasını halletmek istiyordu, bu nedenle ABD'ye baskı oluşturmalıydı. Esad Nisan ayındaki Moskova ziyareti büyük bir destek gördü, onun adına yemek düzenlendi. Ayrıca 16 Nisan'da yayınlanan ortak Sovyet-Suriye bildirisi, herhangi bir geri çekilmenin kapsamlı bir Ortadoğu barış anlaşmasının parçası olması gerektiği, bu anlaşmalardan sonra yeni bir statükonun oluşturulmaması gerektiğine dair uyarıda bulundular ("Asad's

¹⁰³ 29 Mart'ta Dayan ile Washington'da görüşükten sonra Kissinger 3 Nisan'da Meir'e gönderdiği mektubunda Suriye müzakerelerinin neden gerekli olduğunu açıklar; "İsrail daha kabul edilebilir bir plan sunmadığı sürece, ABD'nin çabaları büyük ölçüde itibarını yitirecek; Sovyetlere bölgedeki kayıplarını telafi etmek ve Cenevre Konferansı'nı yeniden bir araya getirmek için benzersiz bir fırsat sunacak ve bu sayede kendilerine Arapların bugüne kadar reddettiği bir rol tesis edecektir. Avrupalıların Arap yanlısı rotalarını güçlendirecektir. Petrol ambargosu muhtemelen eski haline getirecek ve Mısır, gelecekteki çatışmalardan uzak durma kararlılığını izole edecek ve zayıflatacaktır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 33, 3 Nisan 1974).

visit to Moskov,” CIA, 12 Nisan 1974). İki taraf, Suriye’nin askeri kapasitesini daha fazla güçlendirmeye yönelik adımlar attı.

Sovyetlerin bu tutumunu “bir petrol fiçisine haylaz bir kibrit atmak” şeklinde tanımlayan Kissinger, Sovyetlerin Suriye’nin “işgal altındaki topraklarını kurtarmak için tüm etkili araçları kullanma hakkının devredilmez hakkı olduğuna” dair söylemini çok tehlikeli bulur. Nitekim Nisan ayında Golan çevresinde yeniden başlayan İsrail-Suriye çatışmaları Hermon Dağı etrafındaki çatışmalarla sonlanmıştı. Ama bu çatışmalar yeni bir savaş tehlikesini akıllara getirmişti. Böyle bir ihtimalde Mısır’ın ayrılma anlaşması boşa çıkmakla birlikte yeni bir detant krizi yaratabilirdi. Bu tehlike üzerine harekete geçmek durumunda kalan Kissinger’ın Suriye ve İsrail arasındaki 34 günlük uğraşı (Suriye’ye 12, İsrail’e 16 ziyaret) (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 25 Nisan-31 Mayıs 1974) neticesinde İsrail-Suriye Ayrılma Anlaşması 31 Mayıs’ta imzalanmıştır (Kissinger, 2011: 769).¹⁰⁴ Suriye açısından bu anlaşma neticesinde işgal edilmiş toprakların bir kısmının alınması, İsrail’in ilk defa geri çekilmesi ve Kuneytra şehrinin geri alınması önemli başarılarıdır. Ancak Esad için bu kısmi anlaşma sadece kapsamlı bir anlaşmaya doğru bir adımdı, bundan sonra süreç kapsamlı müzakereler üzerinden yürümeliydi.

3.5.1975 Yılı: Mısır ve İsrail II. Sina Anlaşması

1975 yılı ABD’nin Ortadoğu politikası için bir dönüm noktası olmuştur. Watergate skandalı nedeniyle görevinden çekilmek zorunda kalan Nixon’un yerine Başkan Yardımcısı Gerald Ford, Birleşik Devletlerin 38. Başkanı olarak yönetimi devralmıştır. Uluslararası siyasete ve Ortadoğu politikasını büyük oranda Nixon ile birlikte ve onun tevecchüyle oluşturan Kissinger, bu değişimin ardından dışişleriyle ilgili bütün konuları kendi uhdesine almış ve bu konuda neredeyse sınırsız tasarruf yetkisine erişmiştir. Başkan Ford’un dışişleriyle ilgili tecrübesizliği ve seçilmiş bir başkan olmamasının yarattığı zayıflık, Kissinger’ın bu şekilde öne çıkmasını sağlamış ve ABD’nin dış politikasında

¹⁰⁴ İsrail-Suriye arasındaki muharebeleri nihayete erdirmeye ve askeri güçleri ayırma anlaşması Mısır-İsrail anlaşmasının ana hatlarını içermektedir. İsrail 1973 Savaşı’nda ele geçirdiği Suriye topraklarından geri çekilmek zorundaydı. Golan Tepeleri üç tampon/kuşak bölgesine ayrılmıştı. Bu bölgelerde taraflar sınırlı sayıda askeri güç bulunduracak ve Suriye ve İsrail bölümleri arasında bulunan dar kuşakta BM güçlerinin kontrolünde olacaktı. Kuneytra şehri Suriye’ye iade edilmişti ama şehri çevreleyen tepeler İsrail kontrolünde olacaktı (Shlaim, 2019: 420; “Agreement on Disengagement Between Israeli and Syria Forces,” FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 88, 31 Mayıs 1974; “Protocol to the Syrian-Israeli Disengagement Between Israeli and Syrian Forces: Concerning the United Nations Disengagement Observer Force,” FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 89, 31 Mayıs 1974).

radikal bir dönüşümü getirmemiştir. Başkan Ford büyük oranda Nixon dönemi politik sabitelerini devam ettirmiştir. Ancak, Nixon görevi bırakmadan önce Ortadoğu politikasındaki devamlılığı garanti altına almak için Mısır ve Suriye ayrılma anlaşmalarının ardından Haziran ayında çıktığı Ortadoğu ziyaretiyle son görevini ifa etmiştir.

Kissinger'ın teşvikleriyle Nixon, Amerikan'ın yeni Ortadoğu politikasını ve Kissinger'ın adım adım diplomasisiyle açtığı barış sürecini güvene almak için 10 Haziran 1974'te Ortadoğu ülkelerini (Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, İsrail ve Ürdün) ziyarete çıktı. 12 Haziran'da Kahire'ye varan Nixon'u Havaalanında Sedat ve karısı Cihan Sedat karşılar. Nixon'u karşılayan Sedat'ın ilk söylediği söz "bu Mısır için büyük bir gün" olur. Nixon'un Ortadoğu ziyareti 1972'de Çin ziyareti gibiydi. Yıllar süren düşmanlık bitmiş ve dış politikada ortaklık (Mısır ile) ilan edilmişti. 1943'teki Roosevelt'in Kahire ziyaretinden sonra ilk defa bir Amerikan başkanı Ortadoğu başkentlerini ziyaret ediyordu. Ancak Nixon karşılaması Amerikan heyeti üzerinde büyük bir şok yaratmıştır. İlişkilerinin olmadığı ve yeni yeni iyileşmeye başladığı Mısır'daki karşılamada büyük bir coşkunluk vardır. Nixon'a tahsis edilen Kubbat Sarayı'na giderken milyonu aşkın Mısırlının doldurduğu sokakları Nixon ve Sedat üstü açık bir limuzinle geçerken kalabalık, "çok yaşa Nixon, çok yaşa Sedat, barış ülkesi için barış, Nixon'a güveniyoruz" şeklinde bağırıyorlardı. Kennedy suikastının ardından Nixon'un gizli servis memurlarının uyarılarına rağmen üstü açık limuzinle devam etmesi, Mısır'a verdiği önemi göstermektedir. Kalabalığın coşkunluğunun aynısını taşıyan Sedat, Nixon'un kulağına eğilerek "bu kalpten gelen bir karşılamadır... bu insanlar burada çünkü burada olmak istiyorlar. İnsanları dışarı getirebilirsiniz ama onları gülümsemeye zorlayamazsınız" der. Caddenin sonuna yaklaştıklarında ise "Kendilerini Barış ve Gelişmeye Adanmış Büyük Adamlar" yazısının olduğu Sedat ve Nixon pankartı ile karşılaşırlar. Bu büyük kalabalık varlığıyla, çığlıkları ve sevinç gösterileriyle Sedat'ın arzuladığı Mısır'ın yeni yönünü, savaş devrinin sonunu ve barış döneminin başlangıcına işaret ediyordu.

Nixon ve Sedat günün ilerleyen saatlerinde Tahra Sarayı'nda bir araya geldi. Sedat, Ortadoğu'nun durumuna ilişkin analizini, süper güç ilişkisine ilişkin görüşünü ve sonraki adımla ilgili fikirlerini doğrudan Nixon'a sundu. Sedat, toplantı sırasında Arap programını; işgal edilmiş topraklar, Filistinlilerin hakları ve Kudüs'ün statüsüne dair fikirlerini açıkladı. Ayrılma anlaşması sonrasında Temmuz ayında yapılması düşünülen

Cenevre Konferansı'nın ertelenmesi taraftarıydı. Sovyetler Birliği'ni tekrar veto hakkıyla masaya getirmek istemiyordu. Ayrıca açık bir şekilde Nixon'a Sovyetler Birliği'nden kurtulmak istediklerini, Ekim Savaşı'nda Sovyetlerin Mısır'a askeri yardım isteklerine olumlu cevap vermemeleri dolayısıyla "biz sadece onlardan vazgeçtik" ifadeleriyle Nixon'u şaşırtır. Nixon ise Sedat'ın barışa dair bütün isteklerini onaylamakla birlikte adım adım diplomasisine vurgu yapmış ve "yavaş gitmek istediğimiz için değil, oraya varmak istediğimiz için" sözleriyle Kissinger'ın politikasına destek vermiştir. Nixon'un Mısır ziyareti ABD ve Mısır ilişkilerinin resmi olarak başlaması, Kahire opera binasını yeniden inşası ve nükleer enerji alanında işbirliği için destek sözü verildi. Böylelikle Fransa'nın Irak ve Suriye'ye sızma girişimleri bu şekilde dengelenebilirdi. Nükleer tesis konusundaki söz ancak yedi yıl sonra uygulanabildi. İki lider ayrıca "Mısır ve Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkiler ve İşbirliği İlkeleri" (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 92) ismiyle bir prensip anlaşması imzalamıştır. Anlaşma çerçevesinde bilimsel, teknik, ekonomik ve kültürel alanda kapsamlı bir iş birliği çağrısından bulunuldu. Belgede Ortadoğu ve Filistinliler hakkında Sedat'ı o zamanlar kızdıran 1973 Nixon-Brejnev zirvesi bildirisindekiyle neredeyse aynı olan bir açıklama dahil edildi. Bu şekilde neticelenen Nixon'un Kahire ziyareti, 1969'dan itibaren Sovyetler Birliği'ni bölgede zayıflatma ve Mısır'ı ılımlaştırarak Amerikan yörüngesine çekme politikasının işlerlik kazandığının simgesi oldu.

Nixon'un işaret ettiği üzere Suriye ziyareti en hassas ziyaretidir. 15 Haziran'da Nixon Şam'a vardığında, uzun süredir pro-Sovyet, anti-İsrail ve Amerika olan ve Amerika'nın Ortadoğu'da en ciddi krizlerini verdiği bir ülkeyle ilişki kuruluyordu. Suriye ile iletişim kurulmasının üzerinden sadece altı ay geçmişti. Mısır'ın aksine Suriye'de Nixon resmi askeri bir törenle karşılanır. Sokakta büyük bir kalabalık olmamakla birlikte, Nixon'un güzergahı özellikle açıklanmamıştır. Buna rağmen iki ülke arasındaki uzun süreli yabancılaşma bitmek üzereydi. Suriye ziyareti Mısır'dakine oranla daha sönük olmakla birlikte Esad, Amerikan heyetini gayet olumlu karşılamış ve ilişkileri düzeltme istekliliğini ortaya koymuştur. Nixon'un ziyaretiyle birlikte 1967'den itibaren kopuk olan diplomatik ilişkiler yeniden kurulur ve yedi yılın ardından Amerikan bayrağı yeniden Şam semalarında dalgalanır. Barış konusunda daha temkinli olan Esad, hem kişiliği hem de müzakere anlayışıyla Nixon'u oldukça etkilenmiştir; "Henry'nin dediği gibi müzakerelerde katı, ama mistik, dayanaklı ve çekici... dinamik bir lider. Eğer

öldürülmezse dünya politikasında yerini belirleyeceği kesindi”. Nixon, Esad’ın müzakere anlayışını daha rasyonel görmekle birlikte Ortadoğu meselesinde ABD lehine bir çözümü buna rağmen Sedat’ın ılımlı tavırlarında bulur.

Ziyaretle Suriye-ABD ilişkileri yeni bir ivme kazanmasına ve Esad’ın 242 ve 338 sayılı BM kararları noktasında ılımlı bir tavrının olmasına, Filistinlilerin haklarının iadesi, Golan’ın iadesi, İsrail’i tanımadan İsrail ile barış yapma fikri ve ayrı anlaşmalardan ziyade kapsamlı bir anlaşmadan yana tavır ortaya koyması, barış için ABD’yi tercih etmelerine rağmen Suriye ile müzakerelerde ilerleme sağlamanın zor olacağı açıktır. Ziyaret sonunda iki ülkenin temsilcilikleri yeniden açılmakla birlikte, Suriye ve Amerika arasında eğitim, kültür değişimi anlaşması ve Suriye’nin ekonomik büyümesi için anlaşmalar üzerinde prensipte anlaşılır. Esad başkanı havaalanında yanaklarından öperek uğurlar, bu yüksek onur ve birkaç ay önce anti-Amerikan olan bir ülkeden böyle hareketler olumlu bir ilerlemenin belirtisiydi. Esad’ın böyle hareket etmesinin temel sebebi Amerika’nın Mısır ile ikinci bir ayrılma anlaşması konusunda anlaştığına dair şüphesiydi. Amerika’ya ve Mısır’a dair ciddi şüpheleri vardı ama yalnız kalmamak için bu adımların atılmasına ihtiyaç duyuyordu. Askeri alanda Sovyetlere bağımlı olmasına rağmen ekonomik alanda Suriye’yi Batı’ya açarak hem ekonomik anlamda hem de dış politik olarak geniş bir hareket sahası yaratmak istiyordu. Amerika’ya yaklaşımını Nixon’un ziyareti sonrasında Nixon’un aktardığı Esad ve oğlu arasında geçen hikaye önemlidir; Nixon ile görüşmesinden sonra eve dönen Esad, oğlunu Nixon’un karşılama törenini izlerken bulur. Babasına İsrail’i destekleyen hatta kurtaran bu ‘şeytan’ ile nasıl el sıkışabildiği şeklinde soru yönlendirir. Esad ise Suriye’nin geleceğini oluştururken dikkatli adım atmak gerektiğini, kapitalist ve İsrail’i desteklemesine rağmen Suriye’nin şu anda taktiksel olarak bu ilişkiye ihtiyaç duyduğu imasında bulunur. Bu minvalde Nixon’un Suriye ziyareti Mısır gibi bir sonuç yaratmamasına rağmen bölgede gerginliğin tekrar yükselmesini önlemek ve Mısır-İsrail müzakerelerinin devamlılığı için Esad’ın nispeten ılımlı bir politika izlemesini hedefleyen politikaları için olumlu bir netice yaratmıştı. Bu ziyaretin ardından ABD yönetimi Sovyetlerin bölgedeki varlığına bir darbe daha vurmuş ve Mısır’ın barışa yönelmesinde yeni bir ivme elde etmiştir (Ziyaret için bkz. FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 92 (10-19 Haziran 1974; Kissinger, 2011: 797-839; Nixon: 1978: 759-764; Fehmi, 1985: 232-240).

Nixon'un Ağustos'ta istifasından hemen sonra Eylül 1975'te imzalanan II. Sina Anlaşması'nın müzakerelerine başlamıştı. Fakat Amerikan yönetimi, Sedat haricinde hiçbir Arap liderinin İsrail ile ilk anlaşmayı imzalama cesaretini göstermeyeceğine inanmıştı. Özellikle Ürdün'ün hassas durumu ve Esad'ın Avrupalıların işlediği suçların bedeli olarak Arapların kendi topraklarından taviz vermesini anlamlandıramaması, 1975 yılında barış müzakereleri için ilk hedefi Mısır yapmıştır. Nitekim İsrail'in 1974 askeri ayrılma anlaşmalarına rağmen 1967 topraklarına dönmeyi ve Filistin hakları konusunda geri adım atmayı reddetmesi durumu çok daha zorlaştırıyordu. Kapsamlı veya Mısır'ı savaştan uzaklaştıracak bir anlaşma olmadığı sürece savaş halinin devam etmesi Arap ülkeleri için beklenen bir durumdu (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 95, 12 Ağustos 1974; FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 99, 10 Eylül 1974). Sedat bu ikilemin farkındaydı. Sovyetlerle ilişkileri kötüydü, ABD yönetiminin ne kadar yönetimde kalacağını bilmiyordu ve barış konusundaki aciliyeti onu yeni bir risk almaya itiyordu. Sovyetlerin katıldığı Cenevre Konferansı gibi kapsamlı görüşmelerin topraklarını geri getirmemekle birlikte, savaş halini bitirmeyeceği kesindi. Bazı Arap ülkelerinin ikinci bir enerji krizi yaratma isteklilikleri, krizin patlama olasılığını arttırıyordu. Bu durumda Kissinger'ın müzakereleri devam ettirebileceği ve savaş durumu tehdidini kaldırabileceği tek ülke Mısır idi (Kissinger, 1999: 233-241).¹⁰⁵ 1 Ağustos 1974'te İsrail Dışişleri Bakanı Yigal Allon ile yaptığı görüşmede 1967 sınırına dönme noktasında Mısır ile anlaşılabilirliği ama Suriye ile böyle bir anlaşmanın yapılmasının zor olduğunu ifade eder. Sina haricinde İsrail'in Golan, Batı Şeria, Kudüs ve Gazze'de bir taviz vermesi beklenmemektedir. Nitekim Suriye konusunda Allon'a, "sence 1973'te aldığınız toprakların hangisi Suriye'ye verilebilir?" sorunu yönelttiğinde Allon şaşırarak "Suriye toprakları, delirmiş olmalısın" şeklinde cevabı İsrail'in Suriye ile anlaşma noktasındaki tavrını kesinleştirmiştir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 94, 1 Ağustos 1974; Kissinger, 1999: 442).

¹⁰⁵ Fehmi ve Kissinger görüşmesi, FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 102, 5 Ekim 1974 ve 10 Ekim'de Kissinger Sedat görüşmesi, FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 103, 10 Ekim 1974; FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 104, 11 Ekim 1974; Kissinger'ın Esad ile görüşmesi, FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 105, 11 Ekim 1974; 14 Ekim'de Ortadoğu ziyareti kapsamında Esad ve Sedat ile yaptığı toplantı tutanakları, FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 108-109, 14 Ekim 1974; Kissinger'ın Ekim'deki Mısır, Suriye ve İsrail ziyaretinin özeti, FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 110, tarihsiz ve FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 111, 18 Ekim 1974. 26-29 Ekim tarihleri arasında Rabat Konferansı yapılmış ve bağımsız Filistin devleti, FKÖ'nün Filistin konusunda tek meşru temsilci olarak kabul edilmesi, Mısır girişiminin öncelenmesine neden olmuştur. FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 112, 30 Ekim 1974; d. 114, 3 Kasım 1974; Kissinger'ın Rabat Konferansı sonrasında Sedat ve Esad ile görüşmesi, d. 115, 6 Kasım 1974 ve d. 118, 7 Kasım 1974).

21 Ağustos 1974'te Washington'a gelen Suriye Dışişleri bakanı Haddam, sert bir şekilde kapsamlı bir barışı vurgular. Haddam, İsrail medyasının sürekli Golan üzerinde yeni yerleşimler kurmasına dair yayınlarından ve kapsamlı bir anlaşma dahilinde olsa bile İsrail'in küçük bir toprak parçasında vazgeçmeyeceğine dair söylemlerinden şikayet eder. Filistin konusunda ise otonom bir Filistin yönetiminden ziyade Ürdün ve Suriye kontrollünde olan bir yapı istemektedir. Haddam ile görüşmede Suriye'nin 'Büyük Suriye'ye dair söylemleri tekrar canlanmıştı (Kissinger, 1999: 469-470). Bu noktada Esad'ın mekik diplomasisine kısmen dahil olması Mısır'ın başka bir ayrı anlaşma imzalamasını engellemek ve Sedat ile kendisini aynı seviyeye yükseltmek istemesinden kaynaklanıyordu. Bütün bu süreçler ve tutumlar Ford, Kissinger ve İsrail'in yeni başbakanı Rabin'i Ortadoğu'nun tümünü ilgilendiren bir uzlaşmanın ihtimal dahilinde olmadığını ve bir sonraki adımın İsrail ve Mısır arasında geçici bir barış anlaşması imzalamak olduğu konusunda ikna etmişti.

Kissinger Ortadoğu'da müzakere sürecini ilk olarak Ürdün ile açar, fakat başarısız olur. Suriye ise İsrail ile kısmi bir anlaşma imzalamayı reddettiği için Mısır-İsrail müzakereleri başlatır. Mısır ve İsrail arasındaki temel mevzular Sina'daki Gidi ve Milta geçitleri, Şarm el-Şeyh ve Sina petroleri idi. Kissinger, Mısır diplomasisine başlamaya karar verdiğinde ABD ve Sovyet detantı ciddi bir tehdit altındaydı. Çünkü Sovyetler ABD'nin 1972 ve 1973 zirvelerindeki sözlerine aykırı hareket ettiğini düşünüyordu. Detantın bu haliyle Ford yönetiminin iki şansı vardı; adım adım diplomasisine devam ederek Mısır ve İsrail geçici anlaşmasına ulaşma ya da detantı koruma güdüsüyle hareket ederek Cenevre Konferansı'nı toplamaktı. 1975'ten itibaren ABD'de detanta dair yükselen muhalefet Sovyetlerin Angola müdahalesiyle artmıştı. Nitekim bu nedenle ciddi bir kriz çıkmış, ABD ve Sovyetler arasındaki ticaret anlaşması çökme durumuna gelmişti. Amerikan yönetimi ticaret anlaşmasının çökmekte olduğu, SALT için umutların azaldığı ve detantın ince bir ip üzerinde ilerlediği bir dönemde Kremlini müzakerelere dahil ederek, Arap programını savunması ve Moskova'nın Avrupa ve Japonya'yı yanına çekme ihtimali nedeniyle Washington, Ortadoğu'daki jeopolitik kazanımlarından vazgeçmek istemedi. Rabin ve Allon müzakereler hazır olmamasın rağmen Ford yönetimi, Ortadoğu diplomasisini yeniden başlatma kararı aldı. 8 Ocak 1974'te Allon'un müzakereleri başlatmak için Washington'a gelerek yeni bir teklif sunması, Şubat ayında Kissinger'ın keşif seferine çıkmasını sağladı. Diplomasinin temel hedefi yeni bir savaşın çıkmasını

engellemek ve Sedat'a ılımlı olmanın yararlarını göstermekti. Bu arada ticaret anlaşmasının çökmesiyle birlikte detant krize girmişti. Sovyetleri yatıştırmak için 21 Ocak'ta Brejnev'e mektup yazan Ford, Kissinger'ın yeni girişimini haber veriyor ve Sovyetleri dışarda bırakmalarına rağmen ileride yardım alacaklarına dair geleceğe yönelik iş birliği için taahhütte bulunur. Şubat'ta başlayan Kissinger'ın mekik diplomasisi yine İsrail'in sert tutumu nedeniyle başarısız olur (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 130, 132, 134, 135, 136, 137, 140,141,143,144,145, 147, 148, 150, 153, 154, 155, 156, 157,161, 164, 7 Şubat-22 Mart 1975).

Detantı tehlikeye atarak başlatılan Mart diplomasisinin başarısız olması Kissinger ve Ford'u sinirlendirmiş ve İsrail ile ilişkiler bozulmuştur. Amerikan yönetiminin temel kaygısı İsrail'in bu tutumlarının savaşı tekrar başlatma ve Sedat'ı Sovyetlere itme ihtimalidir. Ancak Sedat, Kral Faysal'ın cenazesinde Başkan Yardımcısı Nelson Rockefeller'a hayal kırıklığına rağmen ABD'nin barış yolunu açacağına inancının tam olduğunu söyler. Bununla birlikte Sedat müzakereler tamamlanmadan 29 Mart'ta 5 Haziran'da Süveyş Kanalı'nı yeniden açacağını ilan eder.¹⁰⁶ Esad ve Sovyetler halihazırdaki pozisyonları üzerinde sabit olup, kapsamlı müzakerelerin Temmuz 1975'te Cenevre'de başlaması çağrısında bulunurlar. Brejnev ve Gromyko bu çağrıyı resmi olarak ABD'ye bildirirler (11 Nisan). Fakat ne ABD yönetimi ne de Sedat, kapsamlı müzakereler yoluyla kendilerini Sovyetler ve Suriye'nin eline bırakma niyetinde değildir. Fakat Temmuz ayında Avrupa güvenliğiyle doğrudan ilintili olan Avrupa Güvenlik Konferansı'nı olması Sovyetlerin halen detant ihtiyaç duyduğunu gösteriyordu. Bu da ileriki aylarda ABD'ye yeni fırsatlar sunacaktı (Kissinger, 1999: 260-261).

ABD'nin içinde bulunduğu tıkanıklığı aşarak İsrail'e baskı yapması için Sedat bazı hamleler yaptı. 23 Nisan 1975'te Esad ile Riyad'da buluşan Sedat, birlikte hareket etme sözü verdi. İsmail Fehmi Moskova'ya gitti ve Gromyko'ya Cenevre öncesinde ortak bir bildiri oluşturma ve Cenevre'de FKÖ'nün diğer katılımcılarla ortak katılımı çağrısı yapıldı. Bu koşullar altında savaş durumu tekrar ortaya çıkabilirdi veya İsrail'in bu

¹⁰⁶ 5 Haziran 1975'te Sedat Süveyş Kanalı'nı açtığında ABD'ye büyük bir jest yaparak ABD Altıncı Filosu'ndan Amiral Little Rok gemisinin açılışa katılması ve kanalı geçmesine izin verdi. Bu Mısır'ın ABD ilişkilerine verdiği öneme dair sembolik anlamı büyük bir hareketti (Fehmi, 1985: 128); Ayrıca Sedat için Kanalin açılması hayatının en unutulmaz anlarından birdir. Kanal açılmış ve Kanal çevresindeki şehirler Mısır yönetimine geri dönmüştür. Amerikalıları Kanal'ın açılmasındaki katkıları nedeniyle öven Sedat, bu sonucu aldıktan sonra barış için "ben en uzak hududa (kımızı çizgileri aşarak) gitmeye hazırım" ifadelerini kullanır (Sedat, 1979: 367).

tehdide binaen davranışlarını ılımlaştırması beklenebilirdi. Sedat'ın bu şekilde taktiksel hamleleri, Ford ve Kissinger'ın ABD girişimini yeniden başlatmaya karar vermesinde etkili oldu. Bunun neticesi olarak Ford'un Avrupa gezisi kapsamında Sedat, 1-2 Haziran'da Salzburg'a ve Rabin ise 11-12 Haziran'da davet edildi. Salzburg görüşmelerinde Ford Mart ayındaki İsrail tutumlarından rahatsız olduğunu belirtirken, Sedat, Sovyetlere tekrar dönmek istemediğini açıkça söyler. Bu noktada Sovyetlerin modern silahlarının büyük çoğunluğunu Suriye'ye vermesi, Sedat'ın temel kaygısıdır. Bir başarısızlığın daha Mısırlıları hayal kırıklığına uğratacağını söyleyen Sedat, Sovyetlerin içinde bulunduğu Cenevre tarzı bir konferansta olmak istemediğini açıkça belli eder.¹⁰⁷ 11-12 Haziran'da Rabin ile yapılan görüşme neticesinde Kissinger, 21 Ağustos'ta mekik diplomasisine başlar. Kissinger'ın Mısır ve İsrail arasında yedi, Ürdün, Suriye ve Suudi Arabistan'a iki defa yaptığı mekik diplomasisi sonuç verir ve 1 Eylül 1975'te (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 217, 218, 222, 224 (23 Ağustos-28 Ağustos 1975) Mısır-İsrail arasında II. Sina Anlaşması parafe edilmiş ve 4 Eylül'de Cenevre'de imzalanmıştı.¹⁰⁸

¹⁰⁷ ABD yönetimi bu Salzburg'taki toplantıda ayrıca Mısır'a beş yıl içinde sağlanmak üzere ABD'den 500, Suudi Arabistan'dan 250, Almanya'dan 100 ve Japonya'dan 100 milyon dolar olmak üzere yardım verilmesini sağlayacaklarına dair söz verirler. Ayrıca Sedat bu toplantıda Sovyetlerin silah sağlamaması dolayısıyla ordusuyla yaşadığı problemleri dile getirmiş ve ABD'den silah almak istediğini belirtmiştir. Kissinger ise barış için bir hava olursa bunun mümkün olabileceğini söyler (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 178, 2 Haziran 1975).

¹⁰⁸ II. Sina Anlaşması olarak bilinen Mısır-İsrail anlaşması, 1974'te imzalanan askeri ayrılma anlaşmasıyla benzerdir. Ancak anlaşmanın ilginçliği ABD'nin hem anlaşmaya hem de İsrail'e dair üstleneceği rolle ilgiliydi. İsrail Abu Rudeis petrol sahasından vazgeçti ve Sina geçitlerinden çekilmeyi kabul etti. Gidi Geçidi'nin doğu ucundaki tepeler İsrail elinde kalırken, Um Haşiba'daki ileri teknolojiyle donatılmış erken uyarı noktası boşaltılıyordu. Amerika geçitlerin içinde kalan bölgede, Mısır için benzer bir erken uyarı noktası inşa edecek, sadece Amerikan sivil personelinin çalışacağı iki istasyon inşa edecekti. Petrol bölgeleri ve geçitler BM kuvvetlerinin kontrolü altındaki silahsızlandırılan tampon bölgenin parçası olacaktı. Anlaşma ile tarafların sorunlarının çözümü noktasında askeri seçeneği iki tarafın onayı ile sona erdiriyordu. Bununla birlikte 338 sayılı BM kararı uyarında müzakerelere devam edeceklerine taahhütte bulundular. Nitekim Rabin'i Amerika ile bir anlaşma yapılmadığı sürece İsrail'in anlaşmayı kabul etmeyeceğini ifade etmesiyle ABD'yi İsrail'e önemli güvenceler ve destek verdiği bir anlaşma yapmasına neden oldu. Bu nedenle aslında ABD'nin Sina Anlaşması'nı satın aldığı söylenebilir. İsrail ile yapılan anlaşma kapsamında ise ABD, İsrail'e uzun vadeli Amerikan desteğini taahhüt etmekteydi. İsrail'in F-16 savaş jetleri, konvansiyonel savaş başlıklı Pershing füzelerine dair taleplerine de onay veriyordu. Ayrıca ABD, FKÖ'yü tanıma ve müzakerelerde bulunma, İsrail'e önceden danışmadan yeni bir barış girişimi başlatmama ve BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 nolu kararlarına sadık kalacağına söz veriyordu. Anlaşmanın ABD'ye üç içindeki maliyeti 4 milyar dolardı. ABD İsrail'e yaptığı yardımı yüzde iki yüz oranında arttırıyordu (Shlaim, 2019: 439-441; "Egyptian-Israeli Disengagement Agreement," FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 226, 1 Eylül 1975); ABD'nin İsrail'e verdiği güvencelere dair bkz ("Letter from President Ford to Egyptian President Sadat," FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 233 ve "Letter from President Ford to Israel President Rabin," FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 234). Bununla birlikte Ford, 10 Eylül'de Sedat'a gönderdiği mektubunda barış sonrasında ABD ve Mısır ilişkilerini geliştirme noktasında önemli bir ivme kazandıklarını, Salzburg'da konuştukları 700 milyon dolarlık mali ve 1 milyon ton hububat yardımın Kongre tarafından onaylanmasını sağlayacağını ve ekonomik değişim noktasında çalışacağına dair sözler verir. Ayrıca Suriye sınırında -hiç yapılmamasına/yapamamasına rağmen- Esad'ı ayrı bir anlaşmaya oturması için ellerinden geleni yapacaklarına dair taahhütte bulunur ve Sedat'a Washington'a

Anlaşmanın temel odağı, Sina geçitleri, Ebu Rudeis'teki petrol kuyuları ve kullanımı ve ABD'nin gözetimindeki erken uyarı noktaları olmuştur. Sedat bu anlaşma ile savaş halini tamamıyla bitirme noktasına getirmiştir. Nitekim Sedat, Suriye'nin İsrail'e saldırısı durumunda güç asimetrisini bozmamak için askeri harekatta bulunmayacağına dair güvence vermiştir (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 230, 1 Eylül 1975; Kissinger, 1999: 291-302; Fehmi, 1985: 242-252; Quandt, 2005: 155-170).

Kissinger mekik diplomasisine başladığında İsrail'de ciddi tepkiler almıştır. Nitekim İsrail'e geldiği zaman kalabalık ona "Jewboy, go home/Yahudi çocuk, evine git... Sen işini bitir diye Hitler seni başışladı" (Kissinger, 1999: 301) tarzında hakaret etmiştir. İsrail'deki klasik Münih sendromu belirtisi olan bu süreci aşması yani bir nevi Rubicon'u aşması ABD'nin İsrail'e ciddi askeri, ekonomik ve siyasi güvenceler vermesiyle mümkün olmuştur; FKÖ 242 ve 338 sayılı BM kararlarını kabul etmedikçe, ABD yönetimi FKÖ'ü tanımayacak ve FKÖ ile görüşme yapmayacaktı. ABD yönetimi ayrıca İsrail güvenliğindeki 'büyük ağırlığı' dolayısıyla İsrail'in Golan Tepeleri'nden çekilmesi veya vazgeçmesini istemeyecekti. Böylelikle FKÖ ve Golan, Amerikan diplomasisinde yerini kaybetmiş ve İsrail boykotuna uğramıştı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 227, 1 Eylül 1975). Esad, Sedat'ın Sina II'yi imzalaması üzerine "Arap davamıza ihanet etti. Onun İsrail'e karşı verdiği taviz, birkaç kilometrelik toprak parçasının satın alınmasına ve düşmanın 1 milyon dolar ödüllendirilmesine neden oldu. İsrail'i daha kibirli olmaya itti. Biz bölgede *adil* barış için mücadele ediyoruz" (Hopwood, 1988: 60) ifadelerini kullanır. Mustafa Talas'ta benzer şekilde Sedat'ı ihanetler suçlar ve İsrail'in bu anlaşma ile 1973 Savaşı'nda gördüğü üzere iki cephede birden savaşa girme korkusunun yok olduğunu iddia eder. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmakla ABD, Mısır'ı cepheden çıkarmış ve İsrail'in güvenliği sağlanmıştır. Sedat'ın bu hareketi *adil* barışa zarar vermekteydi. Sedat'ın bu yaptığı İsrail'in Güney Lübnan'a müdahalesine, Saad Haddad gibi diğer Arap liderlerinin İsrail'e yönelmesine neden oldu. Sovyetleri zayıflatan bu girişim, ABD'nin bölgeye girişini kolaylaştırdı ve İsrail'in Afrika'daki izolasyonunu kırdı. Talas böylelikle 1973 Savaşı sonrasında *adil* barış için elde edilen bütün avantajların kaybolduğuna işaret eder (Talas, 1997: 1277-1283).

ziyaret etmesi için -gerekli şartların oluşmasıyla- davet eder (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 237, 10 Eylül 1975).

Mısır'ın ABD aracılığıyla ayrı bir anlaşmaya gitmesiyle Esad, Kissinger'a Suriye'nin bir daha herhangi bir girişimde yer almayacağını söylemiştir. Kissinger'ın Suriye'nin unutulmadığı ve burada da müzakerelerin başlayacağına dair sözleri Esad'ı ikna etmemiştir. O, Sedat'ın ayrı anlaşmalar yönteminin İsrail'i güçlendirdiğine inanmaktadır. Bunu ise “Güney Suriye cephesinde birkaç kilometre ne işe yarar... Şaka mı bu” şeklinde ifade etmiştir. Esad, bu tür girişimlere katılması durumunda günün sonunda Sedat'ın seçtiği yol dışında bir seçeneğinin kalmayacağına inanmaktadır. Kissinger'a zamanın sahibi olduklarını ifade ederek, “Vietnam'ı sattınız, Tayvan'ı bıraktınız, İsrail'i bıraktığınızda burada olacağız” (Kissinger, 1999: 672) der. Aslında Esad da eğer beraber hareket edilmesi halinde bir ara anlaşma ile topraklarını almak istiyordu. Ama Sina'da büyük bir geri çekilme yapan İsrail için nüfus popülasyonuna çok yakın olan Golan'dan geri çekilmek düşünülemezdi. Bu nedenle müzakerelerden umudunu kesen Esad, kendisini 1974-1975'ten itibaren Arap Davası'nın savunucusu olarak yükseltti ve öyle davranmaya başladı. Esad'ın Arap Davası ve Büyük Suriye idealine yönelmesi onu Lübnan müdahalesine ve bu müdahalenin yarattığı tepkileri aşmak için Sovyetler Birliği'nin kucağına itti. Böylelikle Kissinger'ın Sedat ve Sovyetler Birliği arasını açma ve İsrail'in Esad ve Sedat'ın arasını açma hedefleri gerçekliğe dökülmüştür.

4.BÖLÜM: DETANT VE CARTER: MISIR VE SURİYE İLİŞKİLERİNDE AYRIŞMA

4.1.Detantta Dönüşüm: ABD ve Sovyetler Birliği İlişkisinde Kırılma

1975-1976 yılları detantın durgunluk dönemiydi. 1974'te Nixon'un istifası ve seçilmemiş bir başkan olan Ford'un yönetimi devralması detantı sürüncemede bırakmıştı. Özellikle 1973 Arap-İsrail Savaşı, 1974 Enerji Krizi, 1975'te Angola krizi gibi olaylar neticesinde detant ciddi bir sınamadan geçti. Nixon yönetimi şatafatlı bir şekilde barış yapısı denen bir yapı kurmaya çalıştı. Birleşik Devletler, SSCB ve Çin arasındaki üçlü ilişki bir dizi önemli hamleye kapı açtı. Vietnam Savaşı'nın sona ermesi, bölünmüş Berlin'e girişi güvence altına alan bir anlaşma, Sovyetlerin Ortadoğu'daki nüfuzunun büyük ölçüde azaltılması ve Arap-İsrail barış sürecindeki kısmi başarılar, Avrupa Güvenlik Konferansı (Ford yönetimi zamanında tamamlandı). Bu gelişmelerin her biri, bir diğerinin gerçekleşmesine yardımcı oldu. Bağlantı politikası büyük bir başarı ile işliyordu (Kissinger, 2015: 713-714). Ancak Nixon'un yokluğu, Ford'un dış politika konusundaki tecrübesizliği ve içten gelen eleştirileri bastıramaması, Sovyetler Birliği'nde Brejnev'in gücündeki açık düşüş detantın dönüşmesine ve etkinliğinin azalmasına neden oldu.

Ford başkan olarak atandıktan bir ay sonra Brejnev ile Vladivostok'ta (Study of US-Soviet Summits, CIA, 1985) buluştu. Brejnev ile yapılan mini toplantıda Ford başkan olmasının ardından Nixon'un politikasını devam ettireceğini açıklamıştı. Detant ve Sovyet-ABD ilişkilerine önem verdiğini belirtti. Nixon'un Ortadoğu ziyareti sonrasında kendi politikasını garanti altına almak için yaptığı Moskova ziyaretindeki zirve sonrasında gelen bu dördüncü detant zirvesi pek başarılı geçmedi, detant düşüştü. ABD'de detanta yönelik ciddi bir muhalefet yükselişti. Ford yeni başkandı ve Nixon'a tanınan başkanlık yetkilerinin kötü sonuçları nedeniyle yetkileri kısıtlanmıştı. İki yıl sonra seçimler vardı ve içindeki problemler dış politikada özellikle Sovyet-Amerika ilişkileri noktasında kendisine yer açmasını engelledi. Kissinger dış politikayı yönettiği için ilişkilerde ciddi bir değişim beklenmiyordu. Ancak Üçüncü Dünya'daki yerel problemler Dobrynin'nin değişimiyle detant için daha fazla problem yaratmaya başlamıştı. Vladivostok'taki zirvede iki başkanın tanışması, uluslararası meseleler üzerine bir anlayış geliştirmeye odaklandı, karar verme noktasında acele etmediler. Silahların sınırlandırılması zirvenin temel hedefi olmakla birlikte SALT II için ancak çerçeve oluşturmayı başarabildiler. Bu noktada detantı sınırlayan temel mevzular seçilmemiş bir

başkan, hasta ve iktidarı zayıflayan Brejnev, Yahudi göçü, üçüncü dünya problemleri ve detanta farklı bakışlardı. Carter yönetimi tüm bunları miras alacaktı (Dobrynin, 1995: 319-320).

Detant, Ford döneminde zirvesindeydi, momentumunu kaybetmesine rağmen devamlılığını sürdürecekti. Amerikan iç siyaseti dolayısıyla silahların sınırlandırılması (SALT II) görüşmeleri sert geçti. Amerika tarafı birçok kez pozisyonlarını yenilemek için toplantıdan ayrıldı. 23-24 Kasım 1974 boyunca süren zirvede Amerikan tarafı Kissinger temsil etti, çünkü Ford'un müzakerelere dair detaylı bilgisi yoktu. Ford ancak savunulan görüşleri Kongre önünde açıklamasını yapabiliyordu. Brejnev ise Grecko'nun askeri konulardaki engellemelerine takıldı. Grecko Sovyetlerin daha fazla taviz vermesini istemiyordu. Müzakereler teknik detaylarda takıldı; Amerikan MİRV'lerini ve Sovyetlerin geniş füze rampa üstlerini kısıtlamak mümkün olmadı. Anlaşma büyük oranda prensipler üzerine bir çerçeve ile sınırlı kaldı.

Ford'un gündemi büyük oranda Yahudi göçü meselesiyle işgal edilmişti. Aralık ayında yapılan bütün çabaya hatta Sovyetlerin yılda 50 bin Yahudi göçü garantisi vermesine rağmen, Kongre'den geçen yasayla birlikte Sovyetler Birliği ile ticaret ve krediler konusu göç meselesiyle ilişkilendirilerek kontrol altına alındı. Sovyetlerin göç politikasını değiştirmesi kaydıyla MNF statüsü verilecektir. ABD Export-Import Bank (İhraçat-İthalat Bankası) ve Commodity Credit Corporation (Emtia Kredi Şirketi)'un Sovyetlere vereceği kredi dört yıl için 300 milyon dolar ile sınırlandırıldı, madenler/minareller için kredi reddedildi. Buda Sovyetlerin hedeflediği petrol ve doğalgaz gelişimine ket vurdu. Brejnev bu karar ile şok oldu. Ford'a 25 Aralık'ta gönderdiği mektupta ticaret ve kredi düzenlemesini "kabul edilemez" olduğunu belirtir. Yasa ile Sovyetlerin baştan itibaren hedeflediği ticari ve kredi akışı, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için önemliydi. Bunların yasa ile kısıtlanması veya şartta bağlanması ABD ve Sovyet ilişkilerini diğer alanlara yayma noktasında teşviki azaltıyordu. İki tarafta detantın bu gelişmelerden etkilenmemesini bekledi ama etkilendi (Dobrynin, 1995: 331-345).

Detant, Kremlin'in ekonomik, finansal ve politik reformunun dayanağı oldu. Pek çok Sovyet personeli, teknokrati, merkezi planlamada çalışanlar ve endüstriyel bakanlıklarla çalışanlar, Batı'nın muazzam teknik bilgisinin transferi sonucunda Sovyet ekonomisinin yeni bir aşamaya yükselteceğini umuyordu. 1972'de Petrol Bakanı Nikolai Baibakov ve Dış Ticaret Bakanı Nikolai Patolichev, Nixon yönetimi ile yapılan detant ile Batı'dan

büyük miktarda kredi ve sermaye getirmesini bekliyordu. Bununla birlikte Nikolai Podgorny, Ural'ın doğrusundaki Tyumen ve Yakutya bölgelerinde gaz ve petrol boru hatları inşa etme konusunda Amerikalılarla iş birliğine şiddetle karşı çıktı. Buralardaki petrol hatlarını Sovyetler kendisi yapmalıydı. Ancak Baibakov'un işaret ettiği üzere Sovyetler buralardaki petrol rezervlerini kendi imkanlarıyla otuz yıl daha ulaşamazdı. Çünkü teknik olarak bir doğalgaz boru hattı döşenebilirdi ama Moskova yönetiminin bunu yapacak boruları, makineleri, teçhizat için metali ve teknik bilgisi yoktu (Zubok, 2008: 438). 1972 ve 1973 zirvelerinde yapılan ticaret anlaşmaları ile Sovyetlere ciddi gıda ve teknik bilgi aktarımı yapılmaya başlandı. Ama 1975 yılı itibariyle ABD'de artan detant karşıtlığı buna engel olmaya başladı.

Nixon ve Ford yönetimleri detantı yaratmalarına rağmen iç yapı detanta karşı bir yöne dönmüştü. 1974'ten itibaren Senatör Henry Jackson'un liderliğinde yükselen detant muhalefeti, Yahudi göçünü bahane ederek Sovyetlerle ticari anlaşmaların ve en çok tercih edilen/kayrılan ulus (MFN) statüsünün kaldırılmasını zorladı. 1974'te Kissinger ve Sovyet liderliği arasındaki müzakereler kalıcı bir uzlaşma sağlamaması üzerine Senato'nun Aralık ayında Ticaret Yasası'nda Jackson-Vanik Değişikliği'ni onaylaması,¹⁰⁹ Moskova'yı ABD ile olan tüm ticaret paketlerini reddetmeye sevk etti. 1975 tarihli Ticaret Yasası'nda Jackson-Vanik'in yaptığı değişiklikler Brejnev'i en savunmasız noktadan vurdu ve onun en çok istediği ve vadettiği şeyden vazgeçmeye zorlayarak yumuşamaya çarpıcı bir darbe indirdi. 1972'de şaşırtıcı bir şekilde artan ve 1973'te yeniden iki katından fazla artan Sovyet-Amerika ticareti, neredeyse yarı yarıya düştü. Amerika, Rusya'ya tarım ürünleri satmaya devam etse de ticari kredilerle finanse edilen Sovyet makine ve teçhizat ithalatının neredeyse tamamı Batı Avrupa ve

¹⁰⁹ Kissinger, Sovyetlerle detantın ideolojik veya Sovyet iç yapısından bağımsız olması gerektiği üzerinden hareket ederken, Senatör Henry Jackson (Washington) ve Temsilci Charles Vanik (Ohio) liderliğindeki muhalefet, iki ülke arasındaki ilişkileri ideolojik bir yapı üzerinden şekillendirmek istiyorlardı. Sovyet Yahudilerine uygulanan kısıtlayıcı göç politikası nedeniyle en çok tercih edilen ülke statüsünün (MFN) Sovyetlere genişletilmemesi gerektiğini ileri sürüyorlardı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 31); Nitekim Aralık 1974-Ocak 1975'te Kongre'de yapılan tartışmalar neticesinde Ticaret Yasası üzerinde Jackson-Vanik Değişikliği ile bu hedefe ulaşılmıştır. Jackson detant üzerinden Sovyet-ABD ilişkilerine muhalefeti şöyle ifade ediyordu, "Pepsi-Cola'nın Sovyetler Birliği'ne akışı ve ABD'ye votka akışı ile barış umutlarının arttığına inanmamız isteniyor... doğuyu ve batıyı bölen engeller üzerinden insanların ve fikirlerin serbest akışını gördüğümüzde -keyfi ve kaprisli güç tarafından kontrol edilmeyen bir akış-istikrarlı bir barışa giden yolda çok daha ileri gideceğiz" (Yergin, 1977: 517-538; "Debate Looms in Congress on Soviet Trade," *The Washington Post*, 1 Ocak 1974).

Japonya'dan geliyordu. Kissinger'ın inşa etmeyi umduğu karşılıklı bağımlılık etkisini kaybediyordu (Nelson, 2019: 149).

ABD'nin ticaret yasasında yaptığı değişiklik Brejnev'in detantta dair vizyonuna büyük bir darbe vurdu. Bunun yanında 1974'e kadar Kremlin'de detantın asıl kurucu oyuncusu ve savunucusu olan Brejnev, 1975'ten itibaren yaşadığı sağlık problemleri dolayısıyla geri planda durmaya başladı. Kronik kalp rahatsızlığı ve ilaçlara olan bağımlılığı onu politbüro toplantılarının çoğuna katılmaktan alıyordu. Bu süreçler onun karar alma süreçlerindeki etkisini zayıflattı. Sovyet dış politikası duraksarken, Sovyet silahlanma politikası ise askeri-sanayi kompleksinin lobi gücünün desteğiyle tartışmasız devam etti. Dinamik bir lider yokluğu, uluslararası meselelerin hakimiyetini Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko, KGB'den Yuri Andropov ve Savunma Bakanı Dmitry Ustinov troykasına verdi. Bu troyka bir ekip olarak hareket etmemekte, aksine birbirlerinin bürokratik alanına girmemeye özen gösteren, yaşlanmakta olan görevlilerden oluşan bir üçgendi (Zobuk, 2008: 433).

Detantın en büyük destekçisinin geri çekilmesi, detanta olan muhalefeti yükselmişti. Özellikle Eylül 1973'de Salvador Allende hükümetinin Şili'de CIA'in göz yumması sonucunda devrilmesi, 1973 Savaşı ve ertesinde ABD'nin detantın prensiplerine uymaması, Ticaret Yasası değişikliği, politbüronun detanta olan inancını sarsmıştı. Üçüncü dünyadaki belirgin güç kaybı Moskova'yı daha proaktif davranmaya itti. İlk belirtiler Nisan 1975'te Kuzey Vietnam'ın komünist ordularının Güney Vietnam'daki zaferiyle kendisini gösterdi. 1975 yılındaki Angola krizi ise detant adına en büyük krizlerden biriydi. Angola, ABD'nin Ortadoğu'da detanta 'aykırı' şekilde yayılmasına Sovyetlerin bir karşılık vermesiydi. Nitekim baş ideolog olan Mikhail Suslov ve Boris Ponomarev gibi önemli liderler, Amerika'nın halihazırda Mısır'a zehrini salması ve Şili'de sosyalist yönetimi düşürmesinin detantı aşmak olduğunu, Sovyetler Birliği'nin Angola müdahalesinin detanta zarar vermediğini, ayrıca Afrika'daki Çin gücüne karşılık bunun gerekli olduğunu savundular. Bu düşünce politbüroda yaygın kanı idi. Sovyetlerin Küba askerlerini kullanarak Angola'ya müdahale etmesi, ABD iç kamuoyunda detanta yönelik muhalefeti ve ABD'nin kaybeden taraf olduğu düşüncesini güçlendirdi. Dobrynin'in ifadeleriyle "Küba askerlerinin gönderilmesinin ardından Amerika ve Sovyet diyalogu sağrıların diyaloguna döndü" (Dobrynin, 1995: 362-363). SALT

görüşmelerine ve detanta dair yükselen muhalefet ve seçimlerin yakında olması Kissinger ve Ford'un detanta olan ilgilerini kaybetmelerine neden oldu.

Detant 1975-1976 yılları arasında bir sarkaçtaydı. Bir taraftan detantı gerginleştiren olaylar yaşanırken, diğer taraftan detantın devamlılığını sağlayan bazı olgular halen mevcuttu. Bu noktada 1975'te yapılan Avrupa Güvenlik Konferansı ve Helsinki Anlaşması sonrasında Avrupa güvenliği noktasında önemli adımlar atılmış ve Helsinki Anlaşması'yla Sovyetlerin insan hakları konusunda yumuşayabileceğine dair Batı'da olumlu bir hava oluşmuştu. ABD'nin ticaret yasasına rağmen detantın meyveleri Batı Avrupa ve Japonya üzerinden Sovyetlere akmaya devam ediyordu. Sibirya'daki büyük petrol ve diğer projeler için Sovyetlere teknik yardım asıl olarak Japonya üzerinden akmaya devam ediyordu. 1974'ten sonra Sovyetlerin ABD'den gelmesini umduğu kredi, ticari ve teknoloji transferine olan ilgisini kaybetmesinin sebebi yalnızca Fransa, Japonya ve Batı Almanya gibi ülkelerden gelen yardımlar ve ticaret değil, aynı zamanda sürekli artan petrol miktarından aldığı dört kat getiriydi. OPEC ambargosu sonrasında artan fiyatların neticesinde Sovyetler, üretti ve bu petrolü sattı. Sovyet petrol üretimi 1970'te 353 milyon metrik tondan 1975'te 489 milyona ve 1980'de 604 milyona yükseldi. Suudi Arabistan'dan sonra ikinci en yüksek üretimi yapan ülkeydi. Petrol ihracıyla elde edilen sermaye ile Sovyet askeri biriminin ve denizaşırı katılımın maliyeti karşılanabiliyordu. Sovyet ekonomisinde düşüşe rağmen bu tür gelişmeler Brejnev'in savunma sanayisiyle uzlaşmasını ve tüketim mallarına dair vaatlerini geri çekmesine neden oldu. 1976'daki Yirmi Beşinci Parti Kongresi'nde 1971'de hafif sanayiye verdiği taahhütleri geri çekmesi bunu izledi (Nelson, 2019: 150).

Sovyet yönetimi küçük farklılıklar olmakla birlikte, ABD'nin kendi denkliğini kabul ettiği düşüncesinden uzaklaşmaya başladı. 1975'te Angola, 1975'te Mısır-İsrail anlaşması, 1977 Etiyopya-Somali krizinden sonra bu denkliğin ABD tarafından farklı algılandığı fark edildi. Öte yandan, Sovyet liderliği, aynı dönemde Sovyet çıkarlarına karşı yönetilmiş bir dizi Amerikan eylemi örneğini gördü. Özellikle Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin barış sürecinden maharetli bir şekilde Amerika tarafından dışlanması ve bölgede Sovyet etkisinin geniş bir şekilde kısıtlanması söz konusuydu. Aynı derecede önemli olan bir başka etken ise Sovyet çıkarlarına karşı Amerikan-Çin jeopolitik ittifakının kurulmasıydı (Golthoff, 1985: 25).

Detant ile birlikte Sovyetler Ortadoğu’da bazı kayıplar yaşamasına rağmen Batı Avrupa ve Japonya’dan gelen politik ve ekonomik yatırımlar, 1974’te Portekiz devrimi, Güney Afrika açılımı, 1975’te Vietnam başarısı gibi olaylarla telafi edilmişti. 1975 Angola ve 1977 Etiyopya krizleri yaşanmasına rağmen, Sovyetler halen Avrupa detantı ile ABD ile ortaklığını devam ettirebileceğini, aynı zamanda Sovyet etkisini üçüncü dünyaya yayabileceğini düşünüyordu. Mısır’daki ‘ihanete’ rağmen Ortadoğu’da Sovyet etkisi varlığını koruyordu ve Brejnev halen Ortadoğu diplomasisine kendisini dahil edebiliyordu (Zubok, 2008: 435). Bütün bu süreçler neticesinde Ford yönetiminde Sovyet gücü yeniden yükseliyor endişesi hakim olmaya başladı (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 52, 28 Şubat, 1975). Sovyetlerin bu şekilde yükselmesinin ardından iç yapıdan yükselen tepkiler dolayısıyla 1976 seçim kampanyası boyunca Ford, detant kelimesini kullanmaktan özenle kaçındı.

9 Kasım 1975’te NBC haber programı “Meet the Press”in 28. yıldönümü münasebetiyle bir röportaj veren Ford, detantın büyük oranda değiştiğini ifadeleriyle açık etmiştir. Röportajda detantın ne ifade ettiği sorusu üzerine başkan, detantın iyi bir ifade olmadığını belirterek, detantın iki farklı ideolojik yapısı olan süper güçlerin karşı karşıya gelmemek ve “gerilimin gevşemesi” için bir mekanizma olduğunu söyler. Askeri çatışma olmadan bir ilerleme şeklinde tanımladığı detantın her alanda anlaşmazlıkları çözme yolu olmadığını ifade eder (FRUS, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, d. 64). Detant bu noktada etkisini kaybetmiş ve üçüncü dünya çatışmalarında iki süper gücün karşı karşıya gelme olasılığı Ford yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Sabık yönetimin için detantın bu çatışmaları önleme noktasında başat bir konumda tutulması politikası işlevinin kaybetti. Detanta dair yaşanan bu güven kaybı 1976 yılı boyunca bir sessizliğin sürmesine neden oldu. ABD ve Sovyet ilişkilerinde detantın yeniden yükselişe geçmesi ise 1977’de ABD’de yönetimi devralan Carter’ın gelmesiyle olmuştur.

4.1.1.Jimmy Carter Dönemi ABD Dış Politikası ve Detant

Jimmy Carter 1977’de ABD’nin 39. Başkan’ı olarak Beyaz Saray’a yerleştiğinde dış politika tecrübesi yoktu. Kendisi Georgia Valisiydi ve insan haklarına olan vurgusuyla tanınıyordu. Başkanlığı boyunca insan hakları meselesi ve nükleer silahlanmayla mücadele asıl odağını oluşturdu. Sovyetler ve detantın çerçevesi yine insan hakları ve nükleer mesele bağlamında şekillendi. Daha halkçı bir global düzen yaratma gereğine ilişkin olan Gladsdoncu ve Wilsoncu düşüncelerle dolu olan Carter, öbür oyuncuların

çoğunun politikalarını Musevi-Hristiyan ilkelerine göre yönetmeye hiç de niyetli olmadıkları bir uluslararası sisteme güvenle ve şevkle daldı (Kennedy, 2001: 485). Carter yönetiminin dış politikaya daha değer yüklü bir anlayışla yaklaşması sabık yönetiminin detanta dair rekabete rağmen barış içinde bir arada yaşama anlayışı, Carter döneminde özellikle 1977-1979 yılları arasında belirsizliklerle dolu bir yumuşama ve rekabetçi bir arada yaşamanın düzensiz bir karışımıydı. Carter döneminde ABD yönetimi detanta dair şüphelerini ortadan kaldıramadığı için tam bir tanımlamasını ortaya koyamamıştır (Golthoff, 1985: 36).

Carter yönetimi Soğuk Savaşı varoluşsal bir mücadeleden ziyade teknik zorluklar açısından nitelendirdi. Büyük silahlanma yarışı nasıl kontrol edilir ve nükleer silahların ortadan kaldırılması nasıl sağlanır gibi teknik sorular üzerinde duruldu. Dünya artık eskiden olduğu gibi basit, dünyayı düşman ve dost kategorisine ayıran iki kutuplu sistem mevcut değildi. Bir zamanlar Soğuk Savaşın sağladığı bu nitelikler 1970'lerdeki dönüşümle iki kutuplu sistemi zayıflatmış ve daha karmaşık bir dünyaya kapı aralamıştı. Nitekim Carter ve danışmanları Soğuk Savaşın ideolojik yapısının ABD'ye Vietnam gibi büyük maliyetlere mal olduğunu anlamışlardı. Kendini bu değişim anında konumlandıran Carter, yeni bir ruhun uyanmakta olduğu bir dünya için belirsiz ama yapıcı bir gündem oluşturdu. Zbigniew Brzezinski'den yola çıkarak, insan haklarını yol gösterici bir ilke ve büyük tarihsel değişimlerin belirleyici etkeni haline getirdi.

Özgürlüğe adanmış bir ulus olarak Birleşik Devletler, insan özgürlüğüne hoşgörölü bir dünya düzenini şekillendirme konusunda özel bir sorumluluğa sahipti. Bu anlayışını Sovyetler Birliği veya diğer 'radikal' rejimlere bir dayatma veya haçlı seferi şeklinde ilan etme niyeti yoktu. Onun özgürlük versiyonu dünyanın sorunlarına olgun bir bakış açısı arama çabasıydı. Bu noktada Carter, ABD'nin bütünleşen ve birbirlerine bağımlı bir dünyanın zorluklarıyla uğraşması gerektiği konusunda ısrar etti. İnsan haklarının teşviki, nükleer silahların yayılmasını önleme ve küresel çevre yönetimi ana gündem noktalarıydı. Carter yönetiminin bu noktada temel hedefi, detanta bunun bir parçasıydı, dünyayı karşılıklı bağımlılık için güvenli bir hale getirmektir (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 2, 28 Mayıs 1975; d. 4, 15 Mart 1976; d. 29, 17 Mart 1977; d. 33, 14 Nisan 1977; Sargent, 2015: 229-230). Bu çerçevede 29 Nisan 1977'deki Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Carter ve ekibinin (Zbigniew Brzezinski, Cyrus Vance, Harold Brown, Andy Young) uluslararası hedefleri şöyledir (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 36, 29 Nisan 1977; d. 41,

Haziran 1977; d. 47, 28 Haziran 1977): Panama Anlaşmasını tamamlamak, İsrail ve komşularıyla barışı sağlamak, Çin ile normal ilişkiler geliştirmek, Sovyetlerle silah kontrolü ve nükleer silahsızlanma, Rodesya ve Güney Afrika’da radikal ırkçılığı bitirmek, az gelişmiş ülkelerle daha iyi ilişkiler kurmak, ABD silah satışındaki düşüşü onarmak ve NATO’yu güçlendirmektir (Carter, 2010: 45; Brzezinski, 1983: 7).

Carter yönetimi birbirine bağımlı bir dünyanın sorunlarının aşkar olduğu bir zamanda uluslararası ilişkiler üzerine eğildiler. Carter ve danışmanları, uluslararası ilişkilerde savaş sonrası dönemin sona erdiğini varsaydılar. 1976 seçim konuşmasına göre Pax-Americana sona ermişti ve Soğuk Savaş düzeni geriliyordu. Buna göre uluslararası sistemin iki kutuplu kavramı Amerikan dış politikasına kılavuzluk etmek için artık yeterli olmayacaktır. Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski’nin vurguladığı üzere, ABD dış politikasının 1945-1976 yılları arasındaki Atlantikçi/Doğu-Batı Soğuk Savaşı çerçevesinin ötesine geçen yeni bir aşama başlatma zamanıydı. Carter bunu kampanyasında “güç dengesi siyaseti” olarak ilan etti ve bu “dünya düzeni siyaseti” ile desteklenmeliydi (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 4, 15 Mart 1976; FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 10, 27 Eylül 1976). Dünya düzeni siyaseti, teknolojik modernleşmenin uzay ve zamanı daralttığı varsayımından yola çıktı, ulus-ötesi ilişkilerin ulus-devletleri birbirine bağımlı kıldığı; ve bu kitle okuryazarlığı ve kitle iletişim araçlarının etkisiyle Brzezinski’nin “küresel siyasi bir uyanış” dediği şeyi üreterek insan isteklerini ve arzularını küreselleştiriyordu. Bu dönem dünya siyaseti ve teknolojisi hiçbir dönemde olmadığı kadar değişmişti. Birleşik Devletler için meydan okuma, ulus-devletler arasında halen eşitler arasında birinci olarak tüm uluslar topluluğunun katılabileceği bir uluslararası düzen yaratmaktı. Bunu yapmak için ise karşılıklı bağımlılığı kucaklamak gerekiyordu (Sargent, 2015: 233).

Bu bağlamda müttefikler ve sanayileşmiş dünya ile ilişkiler güçlendirilmeliydi. Yeni yükselen devletlerin kendi iç gelişimlerini kendi kendine yetme yoluyla arttırmaları için fırsatları genişletmek gerekiyordu. Ayrıca komünist ülkeler bu konseptte dahil edilmeli, çatışma alanları azaltılarak, komünist ülkelerle iş birliği imkanları artırılmalıydı (Carter, 2010: 27). Böylelikle Carter yönetimi kendi payına sadece tek bir dünyayı, 1980’lerde küreselleşme olarak bilinen şeyin teleolojik (ereksel) varsayımlarıyla uyumlu hale getiren bir bakış açısı tanıdı. SSCB’yi tek dünya konseptiyle uzlaştırmayı umuyordu, ancak

detant konusunda ne yapacağına karar vermek bir ikilemdi (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 31, 28 Mart 1977; d. 46, 26 Haziran 1977).

Datant, Soğuk Savaş sonrası gerilimi yatıştırmak, Soğuk Savaş sonrası meselelerin dış politika gündeminde kendi iddialarını üstlenmesi sağladı. Ancak muhalefet detantın zayıflığına ve ahlaksızlığına saldırdığında, Kissinger'ın aksine Carter'ın detantı başarılarını savunması zordu. Seçim kampanyası sırasında Carter, prensipte detantı desteklediğini, ancak onu sürdürmek için gerekli tavizleri olmadığını açıkladı. ABD dış politikasını son on yıllardaki Soğuk Savaş merkeziliğinin ötesine taşımaya çalıştı ama özellikle Carter'ın bazı dünya düzeni hedefleri Sovyetler Birliği'ni doğrudan içerdiği için Sovyet-Amerika ilişkileri göz ardı edilemezdi. Nükleer silah kontrolünde ilerleme yolu Moskova'dan geçiyordu. Kissinger jeopolitik amaçlarla silahlanma yarışını stabilize ederken, Carter yönetimi için cephanelikleri azaltmak ahlaki bir taahhüttü. Soğuk Savaşın zirvesinde nükleer silahlar Batı'nın güvenliğinin bekçileri iken, Carter silahları tehdit olarak belirledi ve Sovyetler Birliği'ni Washington'a silah kontrolü için davet etmekten geri durmadı. Carter ekibi bunu seçim kampanyasının ana teması olarak sundu ve başkanlık döneminde silah kontrolü yüksek öncelik olmaya devam etti.

İnsan hakları Carter dönemi dış politikanın bir diğer ana önceliği olmuştur (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 27 (7 Mart 1977)). Carter'ın çerçevesini çizdiği gibi, insan hakları Amerikan tarihinin merkezinde ve ABD'nin bu uğurda çabalaması gereken bir fikirdi. İnsan hakları tüm halkların doğuştan haklarıydı, ancak Amerikalıların onları geliştirmek için özel bir sorumluluğu vardı. Carter dönemi Dışişleri Bakanı olan Cyrus Vance'de insan haklarını bu şekilde Amerikan sorumluluğu olarak ele almaktadır. Bu noktada Carter, ABD dış politikasına yeniden ahlaki değerleri taşımaya başlamıştır (Vance, 1983). Zbigniew, Carter ve Vance'nin insan haklarını jeopolitik ve stratejik bir öncelikten ziyade ahlak ve dine gömülü olduğunu belirtir. Böylelikle Carter, daha yüksek okuryazarlık, daha iyi iletişim ve daha yakın bir karşılıklı bağımlılık duygusu nedeniyle, insanların temel haklarını talep ediyor ve savunuyordu. İnsan hakları, dünya çapında bir siyasi uyanışın cevabıydı; ABD onları koruyarak yaşanan tarihsel değişimde ve bütünleşen bir dünyada yeni liderlik rolü kazanacaktı (Sargent, 2015: 236).

1973-1974 petrol krizinin ardından Carter, enerji konularını özellikle inceledi. Alvin Toffler ve Robert Theobald gibi kişilerden etkilenerek, uzun vadeli enerji güvenliğinin korumaya ve uluslararası politika iş birliğine bağlı olduğuna ikna oldu. Enerji

politikasında Carter kaçınılmaz bir durumu miras aldı. 1974 enerji krizinin ortaya koyduğu kırılmalıklar azalmamıştı. Bunun yerine ABD aradan geçen yıllarda dış arzlar daha bağımlı hale geldi. Amerikalılar, 1970'lerin tüketilen petrolün ithal oranı yüzde 22 iken 1977'de tükettikleri petrolün yarısını ithal etmeye başladı. İç tüketim sorunun önemli bir parçasıydı. 1977'de Amerikalılar günde 18 milyon varil petrol tüketti. Bu, tüm OPEC ülkeleri tarafından yakılan petrolün neredeyse yarısı ve toplam dünya petrol tüketiminin üçte biriydi. 1970'lerin ortasında Suudi Arabistan ham petrolünün varili başına reel olarak 10 dolardan 1977'de 45 dolara çıktı. Bu ülkede enflasyonun sürekli artış göstermesine neden oldu. Ford döneminde yüzde 4.6 olan enflasyon oranı Carter'ın başkanlığında yüzde 7'e çıkmıştı (Carter, 2010: 39-40). Ford gibi Carter da petrole olan iç talebi azaltmanın uluslararası bir zorunluluk olduğunu fark etti; Amerikan tüketimi yavaşlamadıkça dünya petrol fiyatları yüksek kalacaktı (Sargent, 2010: 243).

Carter yönetimi, Kissinger'ın statükoyu istikrara kavuşturma çabasının ötesinde gelecek hakkında daha iyimser hareket ederek, Sovyetler Birliği'nin tarihin yanlış tarafında olduğunu ve Sovyet liderlerinin eski ile karşılıklı bağımlılık arasında seçim yapmak zorunda kalacaklarını varsaydı. Brzezinski, Sovyetleri ABD ile iş birliği yapmaya zorlama fikrini savunuyordu. Carter yönetimi böylelikle detantın kazanımlarını korurken, insan hakları gibi konularda Sovyetler Birliği'ni daha da zorlayabileceğini varsaydı (Carter, 2010: 37). Böylelikle Carter 1974'te yarım kalan SALT II görüşmelerini devam ettirme kararı aldı. Görevi devralmasının ardından 1 Şubat 1977'de Dobrynin ile Beyaz Saray'da görüşen Carter, elçi ile SALT konusunu görüşmüş ve silahların kontrolü konusunda Sovyetlerle ilerlemek ve 1974'te yarım kalan SALT II'yi tamamlamak istediğini ortaya koydu. Carter bu görüşmede sadece SALT II ile sınırlı kalmayacağını SALT III'ü düşündüğünü belirterek, kendi yönetiminin nükleer güçte bir denklikten ziyade büyük miktarda bir azaltmayı hedeflediğini ifade etti (Carter, 2010: 17; FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 17).

Hemen ardından 18 Mayıs'ta Vance ve Gromyko arasında Cenevre'de devam eden SALT görüşmeleri, ABD'nin yüksek miktarda silahları azaltma ve Sovyetlerin 1974 Ford ve Brejnev görüşmelerine bağlı kalmak istemesi dolayısıyla yarım kalmıştır (Carter, 2010: 53). 22-23 Eylül'de taraflar tekrardan görüştü fakat Carter'ın silahların sayısındaki düşüşe dair radikal istekleri, 1979'a kadar yapılan bütün toplantıların sonuçsuz kalmasına neden oldu. SALT görüşmelerini çıkmaza girmesinde en önemli etkenlerden bir tanesi

Carter'ın Sovyetlere yönelik insan hakları söylemleridir (Carter, 2010: 105). Bununla birlikte detant konusunda Carter'ın üzerinde önemli bir etkisi olan Brzezinski, detantı daha kapsamlı ve karşılıklı olması gerektiğini düşünmektedir. Önceki yönetime yaptığı eleştirilerle detant görüşmelerine Kongre'yi dahil ederek daha kamuya açık bir hüviyette yürütmeye çalışır (Brzezinski, 1983: 51; FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 19, 1 Şubat 1977). Kissinger'ın arka kapı diplomasisiyle yürütülen müzakerelerin daha açık yapılması, birçok tarafın görüşmelere müdahalesine neden olmuştur.

Carter detant kelimesini korumakla birlikte buna Sovyetlere insan hakları sunan bir anlam kazandırmaya çalışıyordu. Sovyet muhalifi olan Vladimir Bukovsky'ı Beyaz Saray'da kabul etmekten çekinmiyordu. Brejnev ise detantın eşitlik üzerinde kurulduğunu belirterek ABD'nin içişlerine karışması noktasında rahatsızdı. Ama Carter 1972'te Temel Prensipler Anlaşmasını detant olarak görmüyordu. Detant onun için Nixon ve Brejnev'in karşılıklı kısıtlama ve biçimsel eşitliğe dayanan barış çerçevesinden ziyade gerilimlerde geniş bir gevşemeydi. Carter, Brzezinski'nin etkisiyle seleflerinin verdiği tavizleri vermeden Moskova'dan daha fazlasını çıkarabileceğine inanıyordu.¹¹⁰ Sovyet-Amerika ilişkisini daha kapsamlı ve daha karşılıklı hale getirmeye kararlıydı. Sovyet liderlerinin, SSCB'de insan haklarını vurgulayarak iddialı silah kontrolü önerileriyle iş birliği yapmaya istekli olacaklarını varsayıyordu. Kavramsal çelişkileri birleştiren jeopolitik koşullar, 1970'lerin başındakine göre detant için daha az elverişliydi. Ayrıca Carter yönetiminin silah kontrollü, uluslararası meselelere Sovyetlerin katılımını isterken insan haklarını gündeme getirmesi Sovyet liderleri için rahatsızlık konusuydu. Brzezinski'nin döneme dair hatıratlarına verdiği isimden (Power and Principle) anlaşıldığı üzere Carter yönetimi güce önem vermekle birlikte bu gücün ABD prensiplerini desteklemesi ve yayması peşinde oldu. Nitekim Carter yönetiminin dış politika ve detanta dair bu ikilemleri, ABD-Sovyet ilişkilerine olumsuz yansıtacaktır (Dobrynin, 1995: 371-383; Golthoff, 1985: 565).

¹¹⁰ Sovyet uzmanı olan Brzezinski'nin etkisinde kalan Carter yönetimi ciddi anlamda Sovyetlerin zayıflıkları dolayısıyla davranışlarında bir değişiklik yapacağını düşünmekteydi. ABD ve Sovyet güç karşılaştırmasında üstün olan taraf ABD idi. Sovyetler her alanda, bilim, sanayi, teknoloji ve ekonomik gerilemekteydi. Güç karşılaştırması alanında çalışmaları olan Brzezinski, Sovyetlerin davranışlarında değişim yapmak zorunda olduğunu düşünüyordu. Nitekim *Between Two Ages* isimli kitabında ABD'nin yeni bir teknolojik çağa girmekte olduğunu ve Sovyetler Birliği'nin bu gelişmenin hem ideolojik hem de sistematik yönden çok gerisinde kaldığını belirtmiştir (Brzezinski, 1970). Ayrıca Brzezinski Sovyetlere dair bu görüşlerini *Büyük Çöküş* şeklinde toparlayarak ABD üstünlüğünü ilan etmişti. Bu nedenle ona göre Amerika-Sovyet ilişkilerinde taviz vermesi gereken taraf ABD olmamalıydı (Brzezinski, 1990).

Notre Dame’da Carter, ABD politikasını yeni küreselleşme gerçeğiyle uyumlu hale getirmek için Sovyetler Birliği artık birleştirici bir tehdit olmadığı ilan etmişti (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 40, 22 Mayıs 1977). Sovyetler Birliği ile silahların kontrolü ve küresel ölçekte nükleer silahların yayılmasını önleme, Batı Avrupa ve Japonya ile iş birliğini genişletecekti. Ayrıca Güney Afrika’da ABD yayılımını artırırken Çin’i dünyaya yeniden entegre edecekti. Bu çerçevede geniş bir uluslararası iş birliği çerçevesi oluşturmak isteyen Carter, Nixon ve Kissinger’ın Pax-Americana’yı istikrara kavuşturmak için tasarladığı konseptin dışında daha gevşek bir strateji tasarladı ve bu diğer jeopolitik güçlerinde dünya siyasetinin dönüşümüne daha fazla katılımını amaçlıyordu (Sonnenfeldt, 1978: 277). Bu noktada detant çerçevesine Sovyetlere daha fazla hareket ve iş birliği alanı tanınmaya çalışıldı. Ancak yerel ve uluslararası amaçlar arasındaki gerilimler, yönetimin ekonomik karşılıklı bağımlılık yönetme çabalarını sekteye uğrattı. Çıkar farklılıkları G-7 içinde iş birliğini engelledi. İnsan hakları söz konusu olduğunda haçlı seferi olarak anlaşılan bu konsept, yurtdışında (Sovyetler) sert tepkilere yol açtı.

Carter yönetimi, idealizmi, detantın devamlılığını da içeren geniş bir çıkar portföyü ile dengelemeye çalıştı. 15-18 Haziran Viyana’da Carter ve Brejnev arasında gerçekleştirilen beşinci detant zirvesinde Vladivostok’ta yarım kalan SALT II için önemli ilerlemeler sağlandı. Yine de iki yıl boyunca Soğuk Savaş sonrası politikaya ilişkin ilk vizyonu bölündü ve zorluklar arttıkça öncelikler değişti. Nitekim Sovyetlerin Afganistan müdahalesiyle karşılıklı bağımlılık ve küresel gelecek, insan hakları söylemleri 1979-1980 yıllarında sönmeye başladı. Söylem tekrar savaş sonrası döneme döndü. Carter artık Sovyet iktidarıyla yüzleşen ve onu kontrol altına almaya çalışan başkanlar silsilesine yerleşti. Detantın ilk on yılının ardından böylelikle Soğuk Savaş yeniden başladı. Carter Doktrini ile başkanın bir dizi misilleme hamlesi ortaya koyması; tahıl ve yüksek teknolojik ürünlerin ihracatını azaltmanın yanı sıra kültürel alışveriş iptal edildi. Kiev ve New York’ta yeni konsoloslukların açılması ertelendi ve ABD 1980 Moskova Olimpiyatları’na katılmayacağını açıkladı. Afganistan’da Sovyet karşıtı gruplara silah sağlamaya başladı. Çerçeveleme doktrini yeniden geri döndü.

4.2.Carter Dönemi ABD’nin Ortadoğu Politikası

Nixon ve Kissinger’ın ABD çıkarları bakımından en tehlikeli bölge olarak gördüğü Ortadoğu’da 1974-1975 barış sürecinin ardından bir nebze istikrar sağlanmıştı. Petrolün

güvenliği sağlanmış, ABD ve Sovyetleri karşı karşıya getirecek başka bir savaş ihtimali azalmıştı. Ancak bu istikrarın geçici olduğunun herkes farkındaydı. Çünkü Kissinger'ın Mısır, Suriye ve İsrail arasındaki mekik diplomasisi tamamlayıcı olmaktan uzaktı. Mısır ve İsrail arasındaki II. Sina Anlaşması büyük bir başarı olmakla birlikte, taraflar arasında kapsamlı bir barış olmadığı sürece bütün bu başarıların muvakkaten çözümler olduğu açıktı (Laqueur ve Schueftan, 2008: 203). Carter yönetimi İsrail ve komşuları arasında (Mısır ve Suriye) kapsamlı bir barış olmadığında savaş durumunun tekrar patlaması ve yeni bir enerji krizinin çıkması ihtimalinden endişe duyuyordu. Özellikle böyle bir durumda bölgenin radikalleşmesi ve Sovyetlerin tekrar bölgede güç kazanması temel kaygıydı. Brzezinski'nin değimiyle "Ortadoğu konusunda ise kapsamlı barış istiyorduk, çünkü bölgenin bir daha radikalleşmesi önlenemez şekilde Sovyetlerin Ortadoğu'ya yeninden dönmesi olurdu. Başarısızlık ise ABD, Japonya ve Batı Avrupa için ciddi sorunlar yaratırdı" (Brzezinski, 1983: 55). Bu çerçevede Carter dönemi ABD'nin Ortadoğu politikası enerji güvenliğini ve bölgede kalıcı bir istikrar için kapsamlı bir Arap-İsrail barışını sağlamaktı (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 44, 17 Haziran 1977; Campbell, 1978: 613-632).

Carter Arap-İsrail meselesine ilişkin yaklaşımı karmaşık sorunların dikkatli bir çalışma, ayrıntılı planlama ve kapsamlı tasarımlarla üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Bir mühendis olarak yetiştirilen Carter'ın büyük bir stratejistten çok bir problem çözücü yaklaşımı sergilediğı söylenebilir. Bu noktada Carter, Ortadoğu meselelerine iyimser bir açıdan bakmaktadır. Onun açısından ayrıntılı müzakereler neticesinde bir sonuca ulaşılabilirdi. Yönetimi devraldığında Dışışleri Bakanı olarak atadığı Cyrus R. Vance, 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında deneyimli bir müzakereci, uluslararası hukukçu ve savunma bakanı yardımcılığı yapmıştı. Carter'ın istediğı ayrıntılı ve kapsamlı müzakereleri yapma noktasında biçilmiş kaftandı. Vance'in Ortadoğu meseleleri hakkındaki görüşleri yaygın olarak biliniyordu. Vance'nin dış politika yaklaşımı bakımından Carter ile ortak noktaları çoktu; istikrarlı müzakereler ve süreklilik neticesinde sessiz diplomasiinin sesi olmayı hedefliyordu. Ulusal Güvenlik Danışması olarak Carter, Polonya doğumlu akademisyen Zbigniew Brzezinski'i seçti. Vance'den farklı olarak Brzezinski, çoğunlukla Sovyetlerle ilgili konularda öne çıkıyordu. Ancak Ortadoğu üzerine yazdığı makalelerle bölge politikasının şekillenmesinde izini bıraktı. Brzezinski, Sovyetlerle nüfuz rekabetine girmeye inanan ve Arap-İsrail çatışmasını

hassas bir jeostratejik bölgede istikrarsızlık ve radikalizmin kaynağı olarak gören bir aktivistti (Quandt, 2005: 179). Batı Şeria ve Gazze’de bir Filistin devleti fikrini açıkça desteklemiş ve tartışmalı Brookings Raporu’nun imzacıları arasında yer almıştı. Açıkça selefi ve akademik rakibi Kissinger’in itibarını elde etmeyi uman Brzezinski, Arap-İsrail çatışması ve barışını yeni yönetimin gündeminin en üst sıralarına koymaya kararlı görünüyordu.

Başkanlık seçimlerinin ardından kilit karar vericiler olan Carter, Vance ve Brzezinski, Ortadoğu müzakerelerine güçlü bir katılımı bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi savunuyordu. Kilit Arap devletleri ciddi görüşmelere hazır görünüyordu ve 1976 Suudi Arabistan’ın arabuluculuğuyla bir dereceye kadar fikir birliği sağlanmıştı. Lübnan’daki çatışmalar yatışmış ve petrolün durumu istikrar kazanmaya başlamıştı. Washington’da büyük prestije sahip Enver Sedat, yeni yönetimi Arap dünyasındaki bu ılımlılık anından yararlanmaya çağırıyordu. ABD yönetimi yeni bir seçimle karşı karşıya olan İsrail’deki yönetimden de aynı ılımlılığı sergilemesini bekliyordu. 1973 Savaşı’ndaki nükleer alarmın hatırası tazeydi ve bu tehlikenin tekrar etme ihtimali halen devam ediyordu. Bu nedenle barış sürecine hız verilmeliydi. Bu ilk değerlendirmeyi yapan Carter yönetimi, Arap-İsrail çatışması, Mısır ve Suriye ile ilişkileri geliştirmeye yüksek öncelik verip vermeme konusunda çok az zaman harcadı. Bu minvalde Carter yönetimindeki herkesin hem fikir olduğu nokta Kissinger’in mekik veya adım adım diplomasisiyle ulaşılan neticelerin kısmi birer başarı olduğu, ABD’nin İsrail’in geri çekilmesi için yüksek bedel ödediği idi. Ayrıca Kissinger diplomasisi neticesinde II. Sina Anlaşması imzalanmış olmasına rağmen başka anlaşmaların önünü açmamıştı. Ne Suriye ne de Ürdün, Sedat’ın liderliğini takip etmeye hazır değildi. Sedat’ın kendisi bile bir sonraki adımın genel bir çözüme doğru atılması gerektiğinde ısrar ediyordu.

Carter’ın Ortadoğu politikası 1976’dan itibaren şekillenmeye başlamıştı. FKÖ’nün müzakereler noktasında kazandığı ciddi güç, kapsamlı bir barış fikrini güçlendirmekteydi. ABD’nin Ortadoğu barışındaki siyasi, stratejik ve ekonomik çıkarlarına ilişkin Nixon-Ford değerlendirmesi ile Carter’ın değerlendirmesi arasında önemli bir anlaşma oluşmuştu; Adım adım yaklaşımının potansiyelini tükettiği ve kapsamlı bir barış arayışı zamanının geldiği. 1973 Cenevre Konferansı’nda çalışma grupları kurulmasına rağmen taraflar arasında ayrılıklar oluşmuştu. Aslında taraflar barış, güvenlik, sınırlar ve Filistin sorunu gibi temel konuları tartışamayacak kadar derinden

bölünmüştü. Kissinger'ın kendisini kapsamlı bir müzakere sürecinden uzaklaştırmasının sebebi çatışma riskini azaltmaktı; “Mısır ve Suriye arasındaki güvensizliğin, Arap radikallerinin uzlaşmazlığının ve Arap bölünmüşlüğü'nün genel bir çözüme varmak için ciddi girişimler engellediğini hissetmiş ve bu nedenle adım adım diplomasisini üretmişti” (Vance, 1983: 163). Buna rağmen Carter yönetiminin başlangıcında, konferans hala geniş çapta kapsamlı bir barış müzakeresi için en uygun forum olarak görülüyordu. Sina Anlaşması'nın sağlanması noktasında İsrail'in güvenliği için verilen bütün taahhütler, Ford yönetiminin diğer şeylerin yanı sıra İsrail ile gelecekteki herhangi bir ABD barış teklifini koordine etmeyi ve İsrail'in var olma hakkını kabul edene (242 ve 338 sayılı kararları) kadar FKÖ'ü tanımak ve onunla müzakere etmekten kaçınması şarttı ve İsrail'in geri çekilmeye dair bütün güvensizliğine rağmen Carter yönetimi FKÖ'nü müzakere süreçlerine çekerek kapsamlı bir barış yapılabileceğine inanıyordu (FRUS, 1977-1980, Vol VIII, d. 3, 4 Şubat 1977; d. 4, 5 Şubat 1977).

Ford yönetiminin İsrail'e bu tür taahhütlerde bulunmasından rahatsız olmasına rağmen yeni Amerikan yönetimi İsrail'in güvenliğine olan bağlılığını sürdürecekti. Bununla birlikte Ortadoğu'da istikrarlı, ılımlı, Batı yanlısı rejimlerin kritik önemi ve Arap petrolüne erişim noktasında pasif bir ABD duruşunun gerçekçi olmadığı konusunda ortak anlayış vardı. Barış için önemli bir fırsat varsa ABD adil bir aracı olarak rolünü oynamalıydı. Bu rolü oynamak için ABD'nin her iki tarafa da ciddi bir ilgi ve Filistin sorununu çözmek için ciddi bir çaba göstermesi gerekiyordu. Salim Yağub'un işaret ettiği üzere 1970'lerin sonlarında ABD'nin Arap dünyası jeopolitiğine olan bağımlılığı aşıkarmıştı ve Carter yönetimi İsrail'e rağmen bunu korumak gerektiğine inanıyordu. ABD'li yetkililerin çoğu, petrol zengini Ortadoğu ülkeleri ABD'ye ne kadar çok yatırım yaparsa (petro-dolar döngüsü) Arapların Amerika ekonomisinin başarısındaki paylarının o kadar büyük olacağı konusunda hem fikirdi. 1978'de bu ülkelerin Amerikan'daki yatırımları 29 milyar dolara ulaşmıştı (Yağub, 2016: 278-279). Daha önceki Ortadoğu barış çabalarında İsrail ile yakın ortaklığı nedeniyle Carter için aktivist, dengeli bir politika benimsemesi önemli bir siyasi risk taşıyordu. Hem Amerika'da hem de İsrail'de Araplara doğru eğilen ve İsrail'e “tehlikeli” toprak tavizleri vermesi için baskı yapan biri olarak görülebilirdi (Vance, 1983: 163).

Yukarıda işaret edildiği üzere temel hareket noktası başka bir Ortadoğu savaşını engellemekti. İsrail'in askeri üstünlüğüne rağmen halen bir Arap karşı saldırısı ihtimali

vardı. Buda doğrudan bir ABD-Sovyet çatışmasına yol açabilirdi, nitekim geçmiş tecrübe buna ne kadar yaklaşıldığını göstermişti. Bölgede barış, gelecekte daha işbirlikçi bir dünya düzenini şekillendirmek için daha geniş bir Amerikan stratejisinde kritik bir unsur olacaktı. Vance'ye göre Ortadoğu bölgesinde barış bölge halkına hizmet edeceği gibi yurtiçi ve yurtdışında potansiyel veya yeni başlayan çatışmaların çözümünün barışçıl yollarla çözülebileceğine inananlara destek olacaktı. Ortadoğu'da güvenlik ve barışın anahtarı ise çözülmemiş bir mesele olarak kalan Filistinliler idi. Carter yönetimi açısından Filistin meselesi sadece çözülmemiş bir meseleden öte “çözülmemiş bir insan hakları meselesiydi” (Vance, 1983: 164). İsrail'in yaşama hakkı tanındıktan sonra “Filistin Yurdu” bağlamında Filistinlilere bir çeşit self-determinasyon sağlanması gerekiyordu. Fakat başarısızlık durumunda Sovyetlerin bölgeye dönmesini engellemek amacıyla başkan Carter, Sovyetler Birliği'ne müzakere süreçlerini baltalamasını engellemek için pratik bir rol verilmesi gerektiğini anladı. Eski yönetimin politikaları nedeniyle gerilen ve barış sürecinin dışında bırakılan Sovyetler Birliği'yle bir başarısızlık durumunda karşı karşıya gelme durumu vardı. Ayrıca detantı sağlama noktasında Sovyetlere Ortadoğu'da ortak bir rol verilmesi genel kanıydı. Bu çerçevede başkan Carter, İsrail'in rahatsızlığına rağmen Mısır, Suriye ve Ürdün'ün mevcut ılımlı havada ABD arabuluculuğunu istediği inancı üzerinden bir barış girişimi çerçevesi oluşturmak için Vance'yi Ortadoğu'ya göndermeye karar verdi. Bu noktada kapsamlı bir barışa dair temel prensipler minvalinde bir çerçeve oluşturmak için uğraşılacaktı. İzlenecek yol geçici anlaşmalardan ziyade kapsamlı bir çözüm olduğu konusunda herkes hemfikirdi. Cenevre Konferansını yeniden düzenlemek temel hedefti.

Bunun için ilk amaç tarafları Cenevre Konferansına ikna etmektir. Araplar için kapsamlı bir barış Filistin meselesinin çözümü ve işgal edilmiş toprakların geri verilmesidir. İsrail ise her Arap ülkesiyle doğrudan görüşme yoluyla ayrı anlaşmalar yapma isteğindeydi. Araplar için bu kabul edilmez olmakla birlikte kendi aralarında derin ayrışmalar vardı. Mısır en büyük Arap devleti olarak Mısır delegelerini göndermeye hazırdı. Müzakerelerde Mısır'ın ağırlığına ihtiyaç duyan Suriyeliler ise Mısır'ın Suriye ve Ürdün'den bağımsız İsrail ile başka bir anlaşma imzalamasını engellemek için tek bir pan-Arap heyeti taraftarıydı. Bütün bu derin ayrışma ve karmaşanın içinde en büyük mesele Filistinlilerin konferansa katılımıydı. FKÖ Arap ülkeleri tarafından Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmişti. İsrail'in bütün bunlara sert bir tutumu olmakla

birlikte FKÖ'yü kırmızı çizgisi olarak belirlemişti. Bu çerçevede ilk Ortadoğu turuna çıkacak olan Vance, tarafların ABD liderliğinde 1977'nin sonunda Cenevre Konferansı'na katılımını sağlamak istiyordu (Vance, 1983: 167).

4.2.1.Vance'nin Ortadoğu Ziyareti ve Çerçeve Oluşturma Çabası

Cyrus Vance Ortadoğu ziyaretine çıkmadan önce Carter'ın Ortadoğu politikasını büyük oranda Brzezinski ve Ortadoğu konusunda danışmanlığını yapan Filistin yanlısı William B. Quandt'ın (Quandt, 1975: 33-48) imzalarının bulunduğu 1975'te yayınlanan Brookings Enstitüsü Raporu belirlemişti ("The Brookings Report," JPS, Winter 1977: 195-205). Rapor büyük oranda İsrail güvenliği ve ABD'nin bölgeye ılımlı bir şekilde girmesinin yararları üzerine odaklanmıştı. Rapor beş önemli noktaya işaret ediyordu. 1- ABD'nin çıkarları bölgede istikrarı gerektiriyordu, 2-Sina Anlaşması'ndan sonra bir çatışmanın çıkmasını önlemek için Arap-İsrail meselesinin temel konularına dokunmak gerekiyordu. Bu noktada Carter yönetiminin temel kelimeleri "kapsamlı" ve "karşılıklı" olacaktır. 3-barış süreci gizli değil, uluslararası bir konferans ve çok taraflı/çok uluslu şekilde olmalıydı, 4-Barış, adil ve uzun süreli olmalıydı. Bunun için güvenlik ve sınırlara saygı gösterilmeli, güç kullanımına dair tehditler yapılmamalı ve geri çekilme gerçekleştiğinde normal ilişkiler kurulmalı, ambargo, boykot propaganda saldırıları kaldırılarak savaş durumu bitirilmeliydi. Ayrıca taraflar uluslararası ve yerelde politik ve ekonomik olarak normal ilişkiler kurmalıydılar, 5- Sınırlar 5 Haziran 1967 dikkate alınarak ayarlanmalı ve sınırlar silahtan arındırılmalıydı. Ayrıca Filistin'e self-determinasyon hakkı tanınmalıydı, bu Ürdün ile bir federasyon şeklinde olabilirdi. Bütün bunlara dair ABD'nin garantiler vermeliydi. Aynı zamanda Sovyetler yapıcı bir rol almak isterse ABD, Sovyetler Birliği ile ortak çalışmalıydı. Aslında 242 sayılı kararın genişletilmiş bir halini ifade eden bu rapor, İsrail tarafından olumlu karşılanmamıştır. Nitekim 1976 yazında İsrail'de Yigal Allon ve Abba Eban, Şimon Perez ve Menaham Begin ile görüşmeler yapan Brzezinski, İsrail'i barışa ikna etmenin zor olacağını anlar (Brzezinski, 1983: 85-86). Ayrıca toprak kazanarak İsrail'in Arap düşmanlığının önüne geçemeyeceği kanısına varan Brzezinski, İsrail'in güvenli bir şekilde barışa ikna edilmesi gerektiğine inanır. Nitekim Vance'nin Şubat 1977'de çıktığı Ortadoğu ziyaretinin en zor kısmı İsrail ile yaşanmıştır.

30 Ocak ve 4 Şubat'ta Başkan Carter, Brzezinski, Vance ve Andrew Young arasında yapılan toplantılarda Vance'nin Ortadoğu gezisine çıkması ve Ortadoğu'yu yüksek

önceliğe alma vaktinin geldiği kararı alınmıştır. Başkanın kilit danışmanları, Birleşik Devletlerin geniş ilkeler üzerinde tarafları bir anlaşmaya teşvik etmesi ve ardından bunların aşamalı olarak uygulanması gerektiği noktasında anlaştılar. Cenevre üzerinde anlaşılan başkan ve yardımcılar, Arap tarafına net bir barış tanımını sunmalıydı ve İsrail'den 1967 hattında önemli toprak ayarlamalarına rağmen güvenliğin sağlanabileceğine dair ikna edilmeliydi. Sovyetler Birliği ise Cenevre öncesi ön görüşmelere dahil edilmeden sadece bilgilendirilecektir (Quandt, 2005: 182). Bu çerçevede Cyrus Vance 14 Şubat'ta İsrail, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve Suriye'yi kapsayan sekiz günlük Ortadoğu tutuna çıktı (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 6,7,9,10, 11, 13, 14, 15, 16 (16-23 Şubat 1977). Ortadoğu turunda yaptığı görüşmelerin temel mevzuları barış müzakerelerinin doğasını belirlemek, İsrail ve komşuları arasındaki nihai sınırlar üzerinde tartışmak ve Filistin self-determinasyon sorunu; Filistinlilerin Cenevre'ye temsili de dahil olmak üzere yenilenmiş bir Cenevre Konferansı nasıl organize edileceğine ve yürütüleceğine dair prosedürel sorunları halletmektir (Carter, 2010: 21).

İsrail için barış tanıma manasına geliyordu. 16 Şubat'ta Yizhak Rabin ile yapılan görüşmede Rabin, İsrail için barışın savaş durumunun bitmesi anlamına gelmediğini aksine tam normalleşme, sınırların açılması ve Arapları İsrail'i tam meşru devlet olarak kabulü anlamına geldiğini belirtir. Filistinlilerin Cenevre'de temsili konusunda ise "tanımaya" ve ABD'nin vermiş olduğu taahhütlere atıf yaparak reddetti ama Ürdün delegasyonunun içinde olabilecekleri noktasında açık kapı bıraktı. Vance'nin FKÖ'nün İsrail'i tanınması noktasında alınacak tavra ise Allon, "242 sayılı kararı kabul eden FKÖ artık FKÖ olmayacaktır" şeklinde cevap vererek, FKÖ'nün 242 sayılı kararı kabul etmediği sürece hiçbir müzakere masasında birlikte oturmayacaklarını söyler. Arap ülkeleri ise farklı yaklaşımlar sergiler. Mısır, Cenevre Konferansına katılmaya hazır olmakla birlikte, FKÖ'nün Arap Birliği heyetine dahil edilmesi taraftarıydı. Esad ise kapsamlı barış taraftarı olup, FKÖ'nün davet edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Ürdün ise FKÖ'nün Filistinliler konusunda tek meşru kuvvet olarak kabulü nedeniyle Ürdün heyetinde olamayacağını, bu nedenle tek bir Arap heyetinin parçası olmasını önerir. FKÖ ise ayrı bir heyet talebinde bulunmuştu. Sedat ve Rabin ikili görüşmelerle anlaşmaya varılmasında ısrar ederken, Esad ve Hüseyin ise ortak Arap delegasyonunun başkanlığında tek bir bütün olarak müzakereleri yürütme istegindeydiler. Onların istediği

Mısır ve İsrail'in istediği "coğrafi" meseleler yerine "işlevsel" meselelerin müzakere edilmesi idi. Filistin temsilinin haricinde Mısır ve İsrail pek çok meseleyi hemen çözmeye hazır gibiydi ama Araplar arasındaki ayrılık bunu mümkün kılmıyordu (Vance, 1983: 171). Vance, ziyaret boyunca bütün başkanları Washington'a davet etmiştir. Bütün görüşmelerin neticesinde Cenevre Konferansı'nın 1977 yılı sonunda yapılmasına dair ortak anlayış oluştu. Ortadoğu ziyaretinin en büyük çıkması Filistin meselesi gibi duruyordu. Bu nedenle Carter, İsrail'e baskı oluşturmak için Sovyetleri müzakerelere dahil etme ve Mısır ve Suriye'den FKÖ'yü hizaya sokmasını istedi. Ayrıca Filistin Yurdu söylemini kullanmaya başladı. Carter 16 Mart 1977'de Clinton Massachusetts'te ilk defa olarak "Filistin Yurdu" ifadesini kullandı. Bu İsrail'i endişelendirirken, Arapları genel olarak Carter politikası konusunda cesaretlendirdi (Quandt, 2005: 182). Carter bunun üzerine bu söylemine 12 Mayıs 1977'deki basın toplantısında vurguladığı gibi tekrar etmeye başladı: "Filistinlilere bir yurt verilmedikten sonra düzgün bir barışın olabileceğini düşünmüyorum" (Brzezinski, 1083: 83).

Vance'nin Ortadoğu ziyaretinin neticesinde Carter, 7-8 Mayıs'ta Rabin, 4-5 Nisan'da Sedat, 25-26 Nisan'da Kral Hüseyin, 9 Mayıs'ta Esad ve 24 Mayıs'ta Prens Fahd ile görüştü. Esad görüşmesi haricinde bütün başkan toplantıları Washington'da gerçekleşti. Rabin ve Carter arasındaki görüşmeler kötü geçti (Carter, 2010: 31-34; FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 18-20, 7-8 Mart 1977). İsrail, içteki muhalefetin artması ve seçimlerin yaklaşıyor olması dolayısıyla uzlaşmaz bir tutum takınmıştır. Uluslararası veya ABD-Sovyet çözüm garantilerini anlamsız buldu. İsrail'in tek istediği ABD'nin silah tedarikine devam etmesiydi. Rabin'i ardından Washington'a gelen Sedat ise "tüm dikkatini için için yanan siyasi, ekonomik ve sosyal iç sorunlara çevirmesini sağlayacak bir anlaşma elde edebileceği bir kumarda her şeyi riske atmaya" (Vance, 1983: 173) hazırdı. ABD liderliği olmadan barışın olmayacağını farkında olan Sedat, 1973'te kazandıklarının daha fazlasını riske atmaktan çekinmiyordu (Carter, 2010: 39). Bir taraftan ABD silahlarını överken diğer taraftan Kaddafi ve Sovyetlerden şikayet ediyordu (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 25, 26, 27, 4-5 Nisan 1977). İsrail'i tanımaya ve düşmanlığı bitirmeye hazırdı ve Cenevre'ye gitmeye istekli idi. Sedat'ın bu istekliliği Carter'ı önemli oranda cesaretlendirdi ve yıl sonunda Cenevre Konferansı'nı yapmayı ABD politikasının önceliği haline getirdi (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 28, 19 Nisan 1977). Sedat'tan sonra Kral Hüseyin Washington'a geldi. Temel kaygısı Filistinlilerin temsili ve güvenliğin

sağlanmasıdır (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 30-31, 25-26 Nisan 1977). Başkanlar arasındaki asıl görüşme 9 Mayıs'ta Cenevre'de Esad ve Carter zirvesidir (Brzezinski, 1983: 91-94; Carter, 2010: 50).

Vance Esad'ın kişiliği ve müzakere tarzından oldukça etkilenmiştir. Aynı zamanda ciddi bir pan-Suriye milliyetçisi olması dolayısıyla FKÖ'nün konferansta temsili konusunda ısrarlıdır. Mısır'ın ayrı hareket etmesini engellemek için ortak bir delegasyonu savunmaktadır. Carter ile konuşmasını yine uzun tarihsel bir perspektiften yapan Esad, adil ve kapsamlı bir barıştan yana olduğunu belirtir. Aynı şekilde FKÖ'nün 242'yi tanıması için zorlama noktasında kesin söz vermemekle birlikte Suriye'deki Yahudilerin ülkeden ayrılmasına dair bazı istekleri kabul eder. Başkanlar zirvesi neticesinde iki ülke arasında ilişkilerde güven oluşturulmuş ve kapsamlı barışa dair ortak anlayış ortaya konulmuştur. Suriye açısından Filistin haklarını verilmesi ve bağımsız veya Ürdün'e bağlı bir federasyon şeklinde Filistin yurdunun kurulması müzakerelerin geleceği için önemliydi. Suriye'nin ılımlı tavrı Carter'a Cenevre konusunda cesaret vermişti. Ama FKÖ meselesi halen çözülememişti (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 32, 9 Mayıs 1977). Bu arada İsrail'de sol düştü ve 17 Mayıs'ta sağın gücünü temsil eden Likud'un başındaki Menahem Begin başbakan oldu (Vance, 1983: 177).

Begin İsrail'de yönetimi aldıktan sonra acil olarak Washington'a davet edildi. Begin'in içinde bulunduğu Likud bloku muhafazakar, sağ bir yapılanmaydı ve barış sürecine dair önceki yönetime dair daha sert ve uzlaşmaz tutumları vardı. Batı Şeria'yı "Yahuda" ve "Samarya" şeklinde Kitab-ı Mukaddes'e göre tanımlayan Begin, işgal edilmiş topraklar terimini kullanmaktan kaçınmaktaydı. Begin'den önceki liderler Rabin gibi, askeri ve hayatta kalmaya odaklıydılar. Begin ise daha ilginç bir karaktere sahipti. Polonyalı ve hararetli bir siyonist, gençlik yıllarında ciddi bir anti-siyonizmle karşılaşmış ve bazı aile bireylerini Holokost'ta kaybetmişti. Özellikle 1940'larda Sibiry'a kampındaki hatıraları ve Holokost onun üzerinde büyük bir etki bırakmıştı. Bütün bu deneyimleri ona Yahudi Devleti'nin yalnızca güvenli ve güçlü bir devlet olarak hayatta kalacağına dair düşünceye şüphe olmaksızın ikna etmiştir. Yahudi Devleti'ne dair tahayyülü Kitab-ı Mukaddes'deki anlatıyla örtüşmektedir (Vance, 1983: 181). Bu nedenle Vance, Carter ve Brzezinski tarafından zor bir müzakereci olarak tanımlanmıştır.

19-20 Temmuz'da Begin Washington'a gelir ve Carter ile 19 Temmuz'da Beyaz Saray'da görüşür (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 52, 19 Temmuz 1977; d. 57, 20 Temmuz 1977).

Carter, görüşmede öncelikle barış müzakerelerinin Mısır ve İsrail arasında ayrı anlaşmadan ziyade kapsamlı olacağını belirtir. ABD barış için İsrail'e baskı yapmayacağını BM'nin kararları çerçevesinde kapsamlı ve adil bir barışı arzuladıklarına dair Begin ve Dışişleri Bakanı Moshe Dayan ikna edilmeye çalışır. Nihai barış ve sınırlar konusunu tarafların kendi aralarında çözmesi ve askeri açıdan savunulabilir olması konusunda anlaşılır. Filistin meselesi en zor kısımdı ve çoğunlukla Ürdün ile bağlantı yapılması üzerinde duruldu. Begin ise tam barış ve tanıma karşılığında tarafların her biri ile toprak tavizlerini müzakere etmeye hazır olduklarını belirtir. Sınırda dair uluslararası bir garantiyi reddetti ve Batı Şeria üzerinde herhangi bir Filistin yapılanmasını kesinlikle kabul etmeyeceklerini vurguladı. Begin böylelikle Carter'ın kendisine sunduğu "gelecekteki statülerine karar verirken Filistinlilerin kendi kaderini tayin etmesine izin verme" öneriyi tamamen reddetti. İsrail sınırlarıyla ilgili kamusal olarak konuşulmasını istemediğini söyledikten sonra Cenevre'ye katılımın ön koşulsuz olması gerektiğini belirtti. Cenevre'de Sovyetlerle ilgili şüphelerini dile getirdikten sonra görüşmelerin taraflarla yüz yüze yapılması gerektiği, görüşmelerin aracı olmadan ikili yapılması ve birleşik bir Arap delegasyonu istemediğine dair taleplerini ortaya koymuştu. Bu noktalar Araplar tarafından kabul edilemezdi. Carter ise Filistin meselesi ve Yerleşimler konusunda İsrail taviz vermediği sürece müzakerelerin olmayacağını belirtti. Carter ve Begin arasındaki görüşme neticesinde taraflar birbirlerinden hoşlanmamakla birlikte ABD ve İsrail arasındaki ayrılık artmıştı. İsrail'in bu tutumları Ürdün tarafından kabul edilmedi. Suriye, Mısır'ın ayrı hareket etmesini önlemek için ortak Arap delegasyonunu istiyordu. Mısır, FKÖ'nün ayrı heyet olarak katılımını istiyordu. Bütün bu süreçler Vance'nin Şubat 1977'deki Ortadoğu ziyaretinde oluşan havanın dağılmaya başladığına işaret ediyordu (Carter, 2010: 71).

FKÖ'nün Cenevre'ye katılım problemini çözmek için Vance 1 Ağustos 1977'de tekrar Ortadoğu turuna çıktı (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 63, 64, 65, 67, 69, 70, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 84, 86, 87, 1-11 Ağustos 1977). Mısır, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve İsrail'e yaptığı gezi neticesinde FKÖ'nün İsrail'i tanımaya hazır olmadığı ve İsrail'inde aynı şekilde Filistin varlığını kabul etmeye hazır olmadığı sonucu ortaya çıktı. Arap tarafı ise ortak bir delegasyon tarafından temsili (an azından konferans açılışında) noktasında ortak anlayış oluşturmaya başlamıştı. İsrail sert tutumuna rağmen Cenevre'ye gitmeyi reddetmeyecekti. Bütün bunlar tarafların Cenevre'de toplanmasıyla bir neticeye

ulaşılabileceği düşüncesini güçlendirmişti. Özellikle barış müzakerelerinde yaşanan gecikmelerin Esad nezdinden yarattığı rahatsızlıklar, Mısır'ın ayrı bir anlaşmaya gideceğine dair şüpheleri tansiyonun yeniden yükselme ihtimalini arttırıyordu. Nitekim bir taraftan Sovyetlerle yürütülen müzakereler ABD yönetiminin Cenevre üzerinde bastırmasına neden oldu (Brzezinski, 1983: 94-99).

1 Ekim 1977'de ABD ve Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu meselesine dair ortak bildiri 19 Mayıs'ta Vance ve Gromyko arasında başlayan müzakerelerin bir neticesi olarak doğmuştu. Carter yönetiminin sabık yönetime Ortadoğu'daki temel eleştirisi süreçlerin kapsamlı ve karşılıklı yürütülmemesiydi. Kissinger'ın Sovyetleri dışarda bırakarak müzakere süreçlerini yürütmesi, Mısır'ın ABD'ye yönelmesi ve 1976'da Sovyetlerle olan Dostluk Anlaşmasını tek taraflı olarak feshetmesi hem detant hem de ABD-Sovyet ilişkilerine kötü yansımıştı. Sovyetlerin detanta rağmen barış sürecinden uzaklaştırılması Moskova'nın radikal devletlerle olan bağını güçlendirerek bölgede tansiyonun yükselmesine neden oluyordu (Kennedy, 2001: 486). Aynı şekilde 1975'te Angola'da 1977'de Etiyopya'da görüldüğü üzere ABD'nin detanta göre davranmadığını düşünen Sovyetlerin Üçüncü Dünya'da gücünü konsolide etme çabası ABD iç kamuoyunda detanta yönelik eleştirileri arttırmakla birlikte Carter'ın en çok arzuladığı SALT II anlaşmasının olma olasılığını tehlikeye atmaktaydı (Nelson, 2019: 150; Goltzoff, 1985: 469-470, 538; Brzezinski, Duchene ve Saeki, 1975: 3-17). Bu çerçevede Carter yönetimi Ortadoğu barış müzakerelerin Sovyetleri dahil ederek, Sovyet davranışlarını kontrol etme peşindeydi.

19 Mayıs'tan itibaren Vance ve Gromyko ve daha sonra Dobrynin üzerinden yürüyen görüşmeler, tarafların ortak bir metin üzerinde anlaşmasıyla neticelenmiştir. Gromyko alışageldiği üzere Eylül ayında BM Genel Kurulu'na katılmak için New York'a geleceğini ve Ortadoğu'da çözüm ilkelerine ilişkin ortak bir açıklama olasılığını tartışmak istediğini söyler (FRUS, 1977-1980, Vol. I, d. 55, 21 Eylül 1977). Birkaç hafta Dobrynin ve en son 30 Eylül'de Gromyko ile yapılan görüşmeler neticesinde Sovyetleri tekrar Ortadoğu barış sürecine dahil eden bir metin ortaya çıkar. 19 Eylül'de Dayan'ın Başkan Carter'a İsrail'in konumunu koruyacak koşullarda Cenevre'ye katılmayı kabul etmişti ve Cenevre önünde birçok engel kalkmıştı (Vance, 1983: 178-179; FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 105, 19 Eylül 1977). Birleşik Devletler-Sovyetler Birliği ortak bildirisi, 1 Ekim 1977'de Vance ve Gromyko tarafından ilan edildi. En geç 1 Aralık 1977'de Cenevre'de

başlayacak bir genel konferansta üstlenilecek kapsamlı bir çözüm ve Arap-İsrail müzakereleri için kılavuz ilkeler ve prosedür önerildi ("U.S USSR Issue Statement on the Middle East, October 1, State Bulletin, Vol. 77, 7 Kasım 1977: 639-640). Ortak bildiri herkes için sürpriz olmuştu (Golthoff, 1985: 581).

İsrail yanlısı birçok ABD'li için bu bildiri oldukça kritikti. Nixon ve Ford'un Sovyetler Birliği'ni dışlamak için çaba harcamasının ardından ABD, Sovyetler Birliği'ni barış sürecine yeniden dahil etmekteydi. İsrail açısından bildiride bir Filistin devletinden bahsetmemesine rağmen "Filistin halkının meşru hakları" ifadesine yer vermesi İsrail tarafından baskı olarak algılanmıştı. Mısır açısından büyük bir olumsuzluk içeriyordu, çünkü Suriye'ye daha fazla güç vermekte ve Sovyetlerle birlikte Cenevre müzakerelerinde bir baskı meydana getirme ihtimali nedeniyle istenmeyen bir durumdu. Sovyetlerin kendi gücünü konsolide etmesine imkan veren bu bildiri ayrıca Sovyetlerin müzakereleri veto etme veya önlemesine imkan tanıyordu. İlk başlarda Suriye'nin davranışlarını ılımlaştırmak için önemli bir avantaj olarak görüldüğü için ABD'nin Kahire Büyükelçisi Hermann Eilts tarafından "usta vuruş/a master stroke (Brzezinski, 1983: 110) şeklinde anılmasına rağmen Suriye'nin Mısır üzerinde yaratacağı baskı için oluşturduğu alan düşünüldüğünde ters bir etki yarattı. Sovyetlerin eş başkan olarak toplantıda bulunması detant çabaları için olumlu sinyaller vermesine rağmen Mısır ve İsrail'in barışa dair tutumları noktasında farklı/olumsuz bir hava yaratmıştı. Nitekim Carter yönetiminin bu bildirisi İsrail ve Mısır'ı oluşturan bu uluslararası diplomasiyi aşmaya itmiştir (Dobrynin, 1995: 398-400).

4.3.Sedat'ın 1975 ve 1976 Yılları: Mısır'ın Yönünü Tayin Etmek

1975 yılında Sedat'ın İsrail ile ayrı bir ayrılma anlaşması imzalaması (Sina II) Mısır'ı Arap dünyasında büyük bir izolasyona maruz bırakmıştı. Barış tamamlanmadan savaşın asıl ortağı olan Suriye ile ilişkiler gerilmiş ve Şam yönetiminden kendisine sürekli ihanet suçlamaları gelmeye başlamıştı.¹¹¹ Sina Anlaşması ile Suriye'nin müzakere gücünü düşmüştü ve savaş durumunun bittiğini fiilen ilan edilmişti. Ayrıca 1975 yılı bittikten sonra ABD seçimleri dolayısıyla başka bir ayrılma anlaşması imzalayamadı. İmzalama

¹¹¹ Sedat anlaşmayı imzalasının ardından kendisini meşrulaştırmak için Halk Meclisi'nin önünde üç tane önemli konuşma yapar ("Speech by Egyptian Anwar Sadat" JPS, Autumn 1975-Winter 1976). Sedat'ın bu konuşmalarına karşılık olarak ise Suriye'den ciddi suçlamalar gelmiştir. Eleştiriler Suriye'yi müzakerelerde zayıf bir konumda bırakması, Filistin'i yalnız bırakması ve düşmanın kendisine olan güvenini arttırmasıdır "Communique of the National Command Council," JPS, Autumn 1975-Winter 1976).

niyeti olmasına rağmen Mısır'ın içinde bulunduğu izolasyon baskısını arttıracakı düşüncesi başka bir ayrılma anlaşması fikrini şimdilik rafa kaldırmıştı. Lübnan Krizi bütün hızıyla devam etmekte ve FKÖ varlığı ile barışın önünde bir set gibi durmaktaydı. Bu nedenle adım adım diplomasisi çıkmaza girmişti (Kissinger, 1999: 689-700). Bütün bunlar Sedat'ın zorunlu olarak adım adım diplomasisi fikrinden uzaklaşarak kapsamlı barış fikrini desteklemesine neden oldu.

Kapsamlı barış retoriği Sedat'ın 1975'in ikinci yarısı ve 1976 yılı boyunca temel söylemi olmuştur; “adil ve kalıcı bir barış yapma zamanıdır” (Sedat, 1979: 394). Sedat, 1975'te İsrail ile ayrı anlaşma imzaladığında topraklarının bir kısmı, Süveyş ve Sina petrolleri kısmında önemli kazanımlar elde etmiş olmasına rağmen gelecekteki herhangi bir kapsamlı Amerikan girişiminin anahtarı Şam'ın eline geçmişti. Kahire, Sina Anlaşması'yla kredisini tüketmişti, Suriye'nin dahil olmayacağı veya ikna edilemediği bir barış ancak Mısır ve İsrail arasında ikili kapsamlı bir anlaşma düzeyinde olabilirdi (“Whither Egypt?” JPS, Spring-Summer1976: 236-238). Sedat ayrıca 1974'te Al-Anwar (Beyrut) gazetesine verdiği röportajda yarım kalan bir barışın savaşı geri getireceğini açıkça belirtmişti (“Interview with Egyptian President Anwar Sadat,” JPS, Spring 1974: 196). 1975 Sina Anlaşmasını imzaladıktan sonra halen temel problemlerini savaşla ve barışın olmamasıyla ilişkilendiren Sedat'ın asıl hedefi Amerika ile ilişkileri güçlendirerek, yarım kalan barışın tamamlanmaktır.

Sina Anlaşması izolasyonunu kırmak ve Mısır'ın ekonomik kalkınmasını sürdürmek için Sedat 1975 ve 1976 yıllarında ciddi girişimlerde bulunmuştur. Sovyetlerle ekonomik ve askeri ilişkilerini büyük oranda zayıflatan Sedat, ABD başta olmak üzere Batı Avrupa ve Çin'den ekonomik ve askeri destek peşinde olmuştur. Ayrıca Arap ülkelerinin yeniden Mısır ile entegrasyon sağlaması için uğraşmıştır. 1975 yılında barışa ve bölge güvenliğiyle ilgili mesajını 168 devlet başkanıyla paylaşmış, Fransa, Avusturya, İran, Uganda, ABD ve İngiltere ve bütün Arap devletlerini ziyaret etmiştir. Bununla birlikte Sedat, 63 devlet başkanını ve 34 dışişleri bakanını Mısır'da ağırlamış, 63 önemli şahsı ve 12 heyeti kabul etmiştir. 1976'da ise Sedat 116 devlet reisine resmi yazı göndermiş, 104 tanesiyle buluşmuş ve 17 devlet başkanını Kahire'de ağırlamıştır. Böylelikle Mısır'ın Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleriyle ilişkileri güçlendirilmiştir (Fehmi, 1985: 167). Ancak 1975 ve 1976 yılları arasında en önemli ziyareti Amerika'ya olanıdır.

27 Ekim 1975'te Washington'a varan Sedat burada başkan Ford ve barış ortağı Kissinger ile buluşmuştur. Ford ve Kissinger ikilisiyle görüşmesinde ABD'nin İsrail'in inatçılığının kırılması noktasında üstlendiği sorumluluk, Süveyş Kanalı'nın açılmasında oynadığı olumlu rol için teşekkür eder. Ancak Sedat'ın Amerika ziyaretinin temel odağı ekonomi ve askeri yardım beklentisidir. İsrail ile harp durumunu bitirdiklerine göre ABD'nin kendisine hem askeri hem de ekonomik destek vermesini beklemektedir. Kissinger ekonomik manada ABD'nin Mısır'a sunduğu kısa vadeli kredileri uzun vadeli bir yapıya dönüştürmek için çalıştıklarını ve 1976 yılı için Mısır'a 750 milyon dolarlık bir yardım paketi düşündüklerini belirtir. Buna karşılık İsrail'e 750 milyon güvenlik ve 1.5 milyon dolar askeri yardım kredi verilecektir. Sedat ekonomik noktada ABD'nin yavaşta olsa yardımda bulunacağından emin olduktan sonra askeri konulara geçer. Mısır hava kuvvetlerinin bel kemiğini Rus MiG-17 savaş jetlerinin oluşturduğunu, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kötü olması dolayısıyla Suudiler ve İranlıların sahip olduğu F-5E'leri ve TOW füzelerini Mısır envanterine katmak istediğini söyler. Sedat'ın bu istekleri Mısır'ın hem ekonomik hem de askeri olarak Amerika'ya yanaşmak istediğinin göstergeleriydi. Sedat'ın bu istekliliğine rağmen İsrail muhalefeti 1976 yılının bitimine kadar Amerika'nın Mısır'a resmi silah satışını engelliyordu. Bu nokta Kissinger, Sedat'ın silah tedariki için "Almanya'nın silah satışlarına uygulanan ambargonun kaldırılmak üzere olduğunu bilmelisiniz" ifadeleriyle Batı Avrupa ülkelerine yönlendirir. Ayrıca Amerika'nın desteğiyle açılan Süveyş'in Sovyetlerin genel olarak Ortadoğu ve özel olarak Mısır'daki gücüne bir darbe vurduğu, Süveyş'in açılması ve Sina petrollerinin Mısır'a geri dönmesi neticesinde ekonomik olarak darboğazda olan Mısır'a 700 milyon dolar değerinde gelir getirmesi gibi olumlu gelişmeler vurgulanır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 246, 27 Ekim 1975; "Sedat's visit to Washington," JPS, Autumn 1975-Winter 1976: 188-189). Aynı şekilde iki tarafta Suriye'nin Lübnan ve Golan'daki faaliyetleri noktasında endişelerini dile getirirler. 15 bin Rus teknisyeni Suriye'de ve Mısır'ın Sovyetlerden uzaklaşması ise Rusların Suriye'deki varlığını kalıcılaştırmaktadır. Buda bölgenin radikalleşmesi için yeterli bir sebep olarak görülmektedir. Esad'ın yeni bir savaş başlatmasını ve elde edilen kazanımların kaybedilmesini engellemek için Suriye'nin davranışlarının ılımlaştırılması gerektiği noktasında anlaşılır (FRUS, 1969-1976, Vol. XXVI, d. 247, 28 Ekim 1975). Sedat'ın 27-28 Ekim Washington ziyareti Mısır-ABD ilişkileri için olumlu bir gelişme olmuştur. Sedat'ın ziyaretinin ardından barış

için temel ilerleme aktörünün Sedat olduğu tam olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle ABD yönetimi hem bölge çıkarlarını hem de bölge barışını garanti altına almak için 1974-1975'ten itibaren Kaddafi, FKÖ gerillaları ve Müslüman Kardeşlerin olası saldırısına karşı Sedat'ın güvenliğini yakından takip etmeye ve korumalarına özel eğitim vermeye başlamıştır. 1981'de Washington Post'a yazdığı makaleyle Patrick Tyler, ABD'nin Sedat'ın kişisel güvenliği için milyonlarca dolar harcadığını ileri sürmüştür (Tyler, 8 Ekim 1981).

ABD ziyareti ve sonrasında Sedat, Batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve Çin ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Nitekim 28 Ocak 1975'te Fransa'ya ziyareti ile Fransa'nın Mısır'a uyguladığı silah ambargosunu kaldırmayı ve Fransa'nın Mirage savaş jetleri ve silah satışının yolunu açmayı başarmıştır. Fransa Başkanı ile yapılan toplantıda başkan "Fransa'nın Mısır'ın Ekim Savaşı'nda kaybettiği silahları telafi etmeye hazır" sözünü alır. Ayrıca Almanya ile ilişkiler raya oturtulur ve İngiltere ile silah görüşmeleri yapılır, Londra'dan da olumlu sinyaller almaya başlar. Çin ile ilişkiler güçlendirilir ve Çin'den Mısır'a silah yardımı taahhüttü ile döner. Aynı şekilde Süveyş Kanalı'nın açılışına yardım eden Japonya'dan ekonomik yatırım sözleri alır (Fehmi, 1985: 184). Sedat 1975'in ikinci yarısı ve 1976'ın ilk yarısında dış siyasi ve ekonomik ilişkiler noktasında olumlu gelişmeler kaydeder. Ülkesinin ittifak rayını Moskova'dan Washington'a döndürme isteğinde olan Sedat'ın en büyük uğraşı Mısır Ordu'sunu buna ikna etmek olmuştur. Sedat 1975 ve 1976 yılları arasındaki bütün çabasına ve Batı ülkelerinden askeri ve ekonomik yardımlar almasına rağmen askeri olarak halen envanterinin büyük çoğunluğu Sovyet menşeliydi ve Kremlin ile ilişkileri zaman geçtikçe kötüleşiyordu.

İsrail ile ilk ayrılma anlaşması imzalandıktan sonra İsmail Fehmi Moskova'ya gider. Görüşmede Sovyetlerin temel endişesi Mısır'ın ABD müttefiki olma yolunda ilerlediği yönündeydi. 1972'de Sovyet personeli Sedat tarafından Mısır'dan çıkarıldığında bu kaygıyı büyük oranda hisseden Moskova, Doğu Akdeniz'deki ağırlığını büyük oranda Suriye'ye kaydırmıştı. Bu süreçten sonra Moskova-Kahire ilişkileri sürekli sorunlu olmuştur. Mısır açısından daha önce zikredildiği üzere Sovyetlerin detant dolayısıyla uluslararası diplomasiye daha fazla öncelik vermesi ve Kahire'nin buna saygı duyması beklentisi asıl sorundu. Özellikle Sovyetlerin kararsızlığı, ABD ve İsrail'e karşı ciddi karar almaktaki tereddüdü, Sedat'ı ABD ile anlaşmaya itiyordu. Bununla birlikte Sovyetlerin 1970'lerde içinde bulunduğu iktisadi zayıflık ve maddi servetinin ABD ile

karşılaştırıldığında bariz sınırlılığı Kahire'yi Washington'a çekiyordu. Bu minvalde Sovyetler Birliği'nin Mısır ekonomisinin beklentileri yönünde yardım veya yatırım yapması beklenmiyordu. Ayrıca Sovyetlerin siyasi tıkanıklıkları ve siyasi felsefesi nedeniyle yavaş karar alması, Sedat'ın Sovyetlerden uzaklaşmasının ana nedenlerini oluşturuyordu. İsmail Fehmi'nin Moskova ziyaretinin gündemi bu minval üzerine ilerledi (Fehmi, 1985: 191).

Fehmi'nin Gromyko ile yaptığı görüşmede Sovyetler üç noktaya vurgu yapmıştı. Cenevre merkezli konferansta bütün tarafların üzerinde anlaşıldığı bir barış, Mısır-İsrail arasında ikinci ayrılma anlaşmasının yapılmaması, Mısır ve Sovyet ilişkilerini korumak için Dostluk Anlaşmasını muhafaza etmektir. Gromyko ile görüşmesinin ardından Brejnev ile buluşan Fehmi, bu toplantıda Brejnev'in Mısır'a yönelik üç saatlik kızgın konuşmasına maruz kalmıştır. Brejnev, Sovyetlerin Mısır'a yaptığı bütün yatırımlar, Ekim Savaşı öncesi ve sonrası verdiği askeri desteğe rağmen Mısır'ın Moskova'nın yeterli destek vermemesi söylemlerine dair şikayet etmiştir. Sovyetlerin emperyalizme karşı dik durma pozisyonunu koruduğunu vurgulayan Brejnev, Mısır'ın davranışları Sovyetlerin bu tutumunu devam ettirme noktasında belirleyici olacağına vurgu yapmıştır. Kissinger'ın Arapları bölmekle öne geçmek gerektiğini söylemiştir.

İsmail Fehmi ise maziye vurgu yapmaktan ziyade Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki güven kaybının karşılıklı olduğunu belirtir. Temel sorunun ise Moskova'nın Mısır'ı ABD'nin İsrail'i desteklediği şekilde desteklememesidir. Dostluk anlaşmasına rağmen İsrail'in askeri üstünlüğü sürmüş ve Mısır'a bu noktada yeterli kadar güçlenmemiştir. Mısır aslında Sovyetlerden ABD'nin İsrail'e göstermiş olduğu gibi siyasi, ekonomik ve askeri garantilerinin olduğu bir müttefiklik ilişkisi istiyordu. Ancak Sovyetlerin bunu şu anda sağlayacak gücü olmadığına da farkındaydı. Mısır, Sovyetlerin jeopolitik olarak başka ülkelerin sunmadığı imkanlar sunmasına rağmen topraklarının özgürleşmesi halen tamamlanmamıştır. Ek olarak Ortadoğu'daki 21 milyarlık Sovyet yatırımlarının büyük çoğunluğu Suriye, Irak ve Cezayir'e gitmekte ve Mısır'ın Sovyetlere olan borçları ilişkilerde şantaj olarak kullanılmaktadır. 1973 Savaşı'nın hemen ardından Moskova Mısır'ın borçlarını ödeyebilecek durumda olmadığını bilemesine rağmen borçlarını faiziyle birlikte ödemesini istemiştir. Toplantı çok sert geçmiş ve Sovyetler ayrılma anlaşmasını sindirmek durumunda kalmıştır (Fehmi, 1985: 198-204).

Sedat'ın Moskova'ya karşı tutumunun olumsuzluğu, Sovyet borçları meselesinin çözülmemiş olması ilişkilerin bir raya oturmasını engelliyordu. Gromyko'nun 1974 Kahire ziyaretine rağmen hiçbir ilerleme elde edilmemiştir.¹¹² Sadece Brejnev'in 1974'ün ortalarında Kahire'yi ziyareti üzerine anlaşılmıştır. Nixon'un Haziran 1974'teki ziyareti sonrasında liderler zirvesiyle ilişkileri düzeltme çabası yarım kaldı. 13 Ekim 1974'te tekrar Moskova'ya giden İsmail, 15 Ekim'de Brejnev ile görüşür. Brejnev Ocak 1975'te Kahire'ye gelebileceğini söyler ama borçlar meselesi, Mısır ordusunun ciddi yedek parça isteğinin kabul görmemesi Fehmi'nin Kahire'ye eli boş dönmesine neden olmuştur. Brejnev'in Ocak 1975'teki Kahire ziyareti öncesinde Fehmi Aralık 1974'te bir daha Moskova'ya gider. Moskova görüşmesinde Gromyko ve General Greşko ile ilişkileri düzeltme ve silah mevzusunu konuşan taraflar sert bir toplantı geçirirler. Fehmi, Mısır'ın istediği silahların teslimi isterken, Greşko Sovyetlerin Mısır'da gönderilen MiG-23'lere atıf yaparak Sovyetlerin Dostluk Anlaşmasının gerekliliklerini yeteri kadar yerine getirdiğini kızgın bir şekilde dile getirir. Toplantının ardından yedek parçaların sağlanacağı üzerine anlaşıldı. Fehmi Moskova'dan Brejnev'in Kahire ziyaretinde yeni anlaşmalar imzalanacağı noktasında umutludur. Brejnev'in Kahire ziyareti Sedat için ordunun muhalefetini düşürme noktasında önemliydi. Fakat Brejnev'in Kahire ziyareti sağlık sorunları dolayısıyla ertelenir. Bunun üzerine ikinci ayrılma anlaşmasına giden Sedat, Fehmi'nin Sovyetlere olan ihtiyaç söylemlerini görmezden gelir ve silah ihtiyacını karşılamak için ABD ve Batı Avrupa ülkelerine başvurur (Fehmi, 1985: 220-227).

Mısır'ın İsrail ile Sina II Anlaşmasını imzalaması Moskova ilişkilerinde dönüm noktası oldu. Mısır'ın bu davranışı Ortadoğu'da başat aktör olarak Moskova'nın yerine Washington'u yerleştirmek olmuştur. Sovyetler kendilerini bölge siyasetine sokulmasını beklerken ABD üç ayrılık anlaşmasına aracılık ederek başarısını ortaya koymuştu. Sedat'ın temel güdüsü ABD'nin Mısır'ı İsrail gibi bir müttefike dönüştüreceğiydi. Nitekim 1975'teki Washington ziyaretinde bu isteğini ilk başta elde edemese de 1976'dan itibaren ilerleme kaydetmiştir. ABD'de Yahudi Lobisi ve Kongre'nin Mısır'a silah sağlama noktasında temel kaygısı Mısır'ın bu silahları İsrail'e karşı kullanma ihtimaliydi.

¹¹² Gromyko 1974 ve 1975'te Kahire'ye yaptığı bütün ziyaretlerde Mısır'ın ABD diplomasisine çok fazla güvenmesini eleştirmiş ve Sedat'ı sürekli Washington'un Arapları bölme çabasının hem Mısır ve Suriye'ye hem de Sovyetlerin bölgede zayıflamasına neden olduğunu vurgulamıştır. Mısır'ın bu davranışlarını Kahire ve Moskova ilişkilerinin tarihsel bağlantılarını koparmaya ittiğine vurgu yapmıştır ("Which Road to Peace," JPS, Spring, 1975: 137-142).

Bu noktada Sedat'ın Kongre'yi Mısır'ın barışa hazır olduğu ve gerekli şeyleri yapmaya hazır olduğunu göstermesi gerekiyordu. Sovyetler ile yapılan bütün silah ve borç müzakereleri başarısız olmuştu. ABD ilişkilerindeki temel engel olan Mısır'daki Sovyet varlığını tamamen bitirme kararı alınır.

1974'ten itibaren Kissinger ile yaptığı birçok görüşmede bunu dile getiren Sedat, Mart 1976'da Halk Meclisi'ne onayladıktan sonra Sovyet Elçiliği'ne Mısır'ın Sovyetlerle olan Mısır-Sovyetler Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını bitirdiği bildirilir. Böylelikle Sedat, ABD müttefiki olmak için kendisine sunulan şartları yerine getirmiş oldu (The Soviet Presence in Egypt," CIA, Şubat 1975). Bu karar 1972'deki kararının devamıydı ve Sedat'ın 1974'ten beri İsmail Fehmi'nin istediği şekilde iki büyük devlet ilişkilerinde dengeyi gözetleme politikasının sonu olmuştur (A Coming of Age," CIA, 9 Nisan 1975). Fehmi bunu Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya'ya verebileceği şeylerin kısıtlı olmasına bağlar. 1975 ve 1976 yılları itibariyle ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden elde edilen silahlar ile ordunun muhalefeti bir nebze azalmıştı. Sedat'ın Sovyetlerin sağlayabildiği tek şey olan silahtan çok ekonomik yardım ve yatırımlara ihtiyacı vardı ve bu beklentisi ise ancak Batı ülkelerinden karşılanabilirdi. Ayrıca ABD halen barış sağlama noktasında tek merkezdi. Sedat'ın silaha olan ihtiyacının azalması ve barışla birlikte gelecek ekonomik refah beklentisi onu ABD'ye itmiştir (Fehmi, 1985: 266).

1976 ve 1977 yılları arasında iki ülke arasında ilişkileri geliştirmek için birçok çaba harcanmıştır. 4 Kasım 1976'da Fehmi ve Gromyko Sofya'da bir araya gelmiştir. Gromyko Mısır'ın istediği silahları sağlama ve dostluk anlaşmasının yeniden dönme istediğini belirtmiştir. Sedat'ın Dostluk Anlaşmasını bitirmesi Sovyetler için büyük şoktu. Bu karar ile İskenderiye ve Port Sait'teki Sovyet donanma üstlerini kaybetmişlerdi ve Doğu Akdeniz'de büyük bir stratejik kayba uğraşmışlardı (Fehmi, 1985: 269-277). Fakat müzakereler netice vermemiştir. Hatta Brejnev'in Haziran 1977'de Kahire'ye gelme ihtimali bile ilişkileri düzeltememiştir. Nitekim Sovyetlerin bu kayıpların ardından Suriye'nin Lazkiye ve Tarsus limanlarını kullanma hakkı edinmesi bu kayıplarını bir nebze telafi etmiştir. Ancak Ekim 1977'de Sedat'ın savaş borçlarının ödemesini on yıllığına askıya alması Moskova ile ilişkileri dondurmıştır. Mısır ve Sovyetler arasındaki ilişkilerin bu şekilde kötüleşmesi Sedat için ülkenin ekonomik olarak ciddi bir darboğaz ve sivil itaatsizliğin olduğu bir dönemde ihtiyaç duyduğu barış müzakerelerine Sovyetler Birliği'nin katılması en son istenilen şeydi. Nitekim ekonomik aciliyet ve Sovyetlerin

barış müzakereleri Suriye ile birlikte engelleme endişesi, 1 Ekim 1977’de ABD ve Sovyet ortak bildirisiyle Sovyetlerin tekrar barış müzakerelerine dahil edilmesi Sedat’ı farklı hareket etmeye güdülemiştir.

4.3.1.Mısır-İsrail Gizli Görüşmeleri ve Uluslararası Diplomasıyı Aşmak

1973 Arap-İsrail Savaşı ve savaşla bağlantılı olarak çıkan Enerji krizi, 1974 ve 1975 Arap-İsrail ayrılma anlaşmaları, Arap-İsrail çatışmasının yeni bir devreye girdiğinin göstergeleriydi. Yeni dönemi yakalamak için bölge aktörlerinin yeni davranış modelleri edinmeleri şarttı. Eski düzenin işlerliği kaybolmaktaydı. Hem Arap hem de İsrail tarafından eski sistemin hataları ortaya konularak yeni düzenin gereklilikleri nelerdir noktasında liderler ve entelektüeller sesleri yükseltmiş ve yeni bir dil ve anlayış için icap edenleri açıklama derdine düşmüşlerdi. Yaygın bir şekilde Araplar ve İsraillilerin yeni dünyaya geçiş yapabilmeleri için geçmişlerini aşarak son dönemdeki anlayış ve inançlara kendileri uydurmaları gerektiği vurgulanmaktaydı. Enver Sedat gibi bu düşüncenin savunucuları, eski düzenin devamlılığını çok tehlikeli buluyorlardı ve yeni bir dil yaratmanın lüzumuna değiniyorlardı. Araplar ve İsraillilerin ölümcül retorikleri büyük ölçüde ölüm ve savaş üzerine kurulmuştu ve geçmiş tecrübe bunun olumsuzluklarını ortaya koymuştu. Harp durumu devam edebilirdi ama bunun kazananı olmayacaktı. İsrail için her zafer daha büyük güvensizlik yarattı. Yalnızca geriye dönüp bakıldığında savaşların toplum üzerindeki etkisi bariz bir şekilde görünürdü. Zaman ilerledikçe ne Araplar ve İsrailliler ne de dünya halkları Ortadoğu’daki bir başka çatışmaya daha fazla çaba harcayabilirdi. Bütün bunlara aşarak Ajami’nin işaret ettiği üzere “iyi ve değerli bir yaşam için asgari koşulları yaratmak” gerekiyordu (Ajami, 1974: 99). Savaşlar insanların ihtiyaç duyduğu kaynakların askeri makine tarafından tüketilmesine neden olur. Bu noktada 1970’lerde Ortadoğu silahlanmaya en fazla sermaye harcayan bölgelerden biriydi. İsrail ve onun Arap komşuları GSMH’lerinin yüzde 10’u askeri gerekliliklere harcıyorlardı. 1961’den 1970’e kadar dünya askeri harcamalarının yıllık büyüme oranı 6.4 iken bu sadece İsrail ve Arap komşularında yüzde 17 civarındaydı (Ajami, 1974: 100). Bu durum devam ettiği sürece sosyal ve iktisadi hayatı geliştirmeye yönelik yatırımlar eksik kalmaktaydı.

Nitekim Arap-İsrail savaşları boyunca taraflar arasında ciddi bir psikolojik bariyer oluşmuştu. Bu psikolojik bariyer Arap liderlerinin resmi propagandasını oluşturmakla beraber düşmana karşı askeri olarak verilen bütün çabayı, performansı iyileştirmek için

ödenmesi gereken bir bedel şekline dönüştürmüştü. İsrail için ise sivil uçakları düşürmesini, evlerin yıkılmasını ve sivillerin bombalanmasını meşrulaştırıyordu. Bu ise kaba kuvvetin haklı tek araç olarak diplomasinin yerini almasına neden oluyordu. Fuat Ajami, Arie Eliav, J.L. Talmon, Shlomo Avineri, Shlomo Na'amam gibi entelektüellerin belirttiği üzere Araplar ve özellikle İsrail'in askeri gücün istekleri yerine getirmede yetersiz olduğunu ve geleceklerinin komşularıyla barış yapmak olduğunu anlamaları gereken bir dönemdi. Tabii ki bütün bunlar var olan psikolojik engellerin aşılmasını gerektiriyordu (Grose, 1973: 55-72).

Araplar ve İsrail arasında oluşan psikolojik engeller büyük oranda geçmiş tecrübeye dayanmaktadır. Eski düşüncenin eseri olan propagandist dilde Araplar halen Haçlılar, Moğollar, Türkler, Fransa ve Britanya ile savaşıyorlardı. Araplar İsrail'i başka bir işgalci olarak görüyordu. Arap dünyasında entelektüel veya entelektüel olmayan muhafazakar veya solcu çevrelerin hepsi Haçlı analojisi üzerinden İsrail'i neo-Haçlılar olarak konumlandırıyordu. Yeni bir Selahaddin beklentisinde olan Araplar, İsrail ile barıştan ziyade savaşın gerekliliğine inanıyorlardı. İsrail ise 1938'de İngiltere başkanı Neville Chamberlain'in Hitler ile yaptığı anlaşmanın doğurduğu Holokost veya Auschwitz tekrar etmesinden korkuyordu. Bu nedenle barışa giden yolda daha temkinliydi. Başka bir deyişle İsrail'de Münih Sendromu (Rasmussen, 2003: 499-529) hakimdi ve ana psikolojik engel olarak barışın önünde duruyordu. Bu noktada İsrail Araplarla olan mücadelesini Hitler ve Naziler analojisiyle özdeşleştirerek, Chamberlain'in yaptığı hatayı tekrar etmek istemiyorlardı. Tarihsel dersleri, İsrail liderlerinin Arapları Nazilerle, Esad ve Sedat gibi liderleri ise Hitler ile özdeşleştirmesine neden oluyordu. Kudüs'te Kissinger'ın barış çabasından memnun olmayan İsrailliler, geçmişin hayaletlerine sesleniyorlardı ve "Chamberlain'ın barışı Holokost'u getirdi; Kissinger'ın getireceği barış ne getirecek?" (Ajami, 1974: 96) şeklinde barışa bir engel oluşturuyorlardı.

İsrail iki bin yıllık bir sürgün hayatı neticesinde kurulmuştu. İsrail'deki tarihsel kurgu sürgündeki iki bin yıllık hayatı büyük oranda zayıflık ve pasiflik üzerine konumlandırmıştır. Azınlık olarak diğer halkların boyunduruğunda yaşayan İsrailliler sürekli baskı, katliam ve zulümle karşılaşmışlardı. Nitekim Naziler tarafından gerçekleştirilen ve 6 milyon Yahudi'nin ölümüyle sonuçlanan Holokost bu zayıflık ve pasifliğin bir sonucuydu. Buradan hareketle İsrail'de zayıflık ve pasifliğin yerini güç, maskülerlik ve sertlik almıştır. 1948 yılından sonraki İsrail toplumsal ve dış ilişkilerinde

baskın olan kültür her zaman güce dayanıyordu (Polat, 2020; Piterberg, 2012). Araplarla olan mücadelede *herodiyen* olmaktan ziyade *zelot* olmak makul davranıştı. Bu çerçevede barış müzakerelerinde İsrail'den taviz vermesini beklemek veya İsrail'i taviz vermeye zorlamak çok zordu (Maoz, 2006). İsrailliler açısından verilen her taviz onları herodiyen olmaya veya Holokost'un tekrarlamasına yol açıyordu (Wistrich, 1997: 13-20). Bu nedenle barış anlaşmaları İsrail liderleri için bir Rubicon idi. İsrail-Arap barış müzakereleri sürecinde barışa imza atan her İsrail liderini Rubicon'u geçmenin maliyetini üstlenmeye hazır olmalıydı. Rubicon'u geçmek¹¹³ Clanberlain'in 1938'de Münih' imza atması neticesinde gerçekleşen Holokost gibi savaş, kriz ve travmatik olayların başlangıcına neden oluyordu (Meir, 1977: 234): 234). Bu maliyet seçim kaybetme, vatan hainliği suçlamasına neden olabilirken ayrıca liderin yaşamına da mal olabiliirdi.¹¹⁴ Arap ülkeleri için bu engeller bariz olmakla birlikte İsrail'in mevcut psikolojik engelleri aşması notasında onu barışa zorlamak büyük sorumluluklar, tehlikeler ve taahhütler gerektirmiştir (Ullman, 1975: 33).

Henry Kissinger Ortadoğu macerasına başlamadan evvel açık bir şekilde İsrail'i barışa zorlamak veya İsrail'in barış sürecindeki davranışlarında açık bir kısıtlılık olan Münih Sendromu etkisinden bahsetmektedir (Kissinger, II, 2021: 207). O da İsrail'i barışa zorlamak için büyük sorumluluklar ve garantiler verilmesi gerektiğini tecrübe etmiştir. 1967 Savaşı sonrasında başlayan Jarring Misyonu, Rogers Planı, 1971 Sedat Girişimi gibi barış sürecine dair ciddi girişimlerin önündeki temel engel bu nedenle İsrail olmuştur. Arap, Amerika ve Sovyet liderleri farketmeksizin barış sürecine dahil olan bütün bürokratlar ana engel olarak İsrail'i işaret etmekte ve 1971 yılındaki Süveyş Kanalı teklifinin kabul edilmesi durumunda 1973 Savaşı ve 1974 Enerji Krizi'nin olmayacağı kanısını paylaşmaktaydılar. Nitekim 1974 ve 1975 İsrail-Suriye, İsrail-Mısır Ayrılma

¹¹³ *Rubicon'u geçmek* deyiimi geri dönüşü olmayan kararları/durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Tabir ise Jul Sezar'ın Lejyon XIII Germania ile M.Ö. 10 Ocak 49 yılında Kuzey İtalya'da yer alan meşhur Rubicon Nehri'ni silahlı olarak geçmesi ve Roma'ya yürütmesi ve iç savaş başlatması olayından gelmektedir. Roma Cumhuriyeti yasalarına göre, Rubicon Nehri sınırını aşarak İtalya'ya asker gönderen vali ve generaller halk düşmanı ilan edilirdi. Çünkü, Rubicon'u geçmek savaş ve kriz ve travmatik olayların başlangıcı anlamına gelmekteydi. Nitekim Redonet'in işarete ettiği üzere Sezar ince bir nehri geçmesine rağmen uzun süre devam edecek büyük bir savaş başlatmış, ileriki süreçlerde Roma'da Cumhuriyet yönetimi yerine İmparatorluk devri başlamıştır (Redonet, April 2017).

¹¹⁴ 1993 yılında FKÖ lideri Arafat ile barış anlaşması imzalayan ve Oslo sürecini başlatan İsrail Başbakanı İzhak Rabin, Filistinlilerle barış imzaladığı, İsrail'in güvenliğini tehlikeye attığı, vatan haini olduğu gerekçesiyle 25 yaşındaki Üniversite öğrencisi Yigal Amir tarafından 1995 yılında suikast ile öldürülmüştür (Ephron, 2015).

Anlaşmalarının imzalanabilmesi ise iki büyük detant krizi ve ABD'nin vermiş olduğu büyük güvenlik garantileriyle gerçekleşebilmiştir. 1976 yılında Amerikan seçimleri, 1977'de İsrail'de Likud iktidarı ve Sovyetlerin tekrar bölgeye dönme ihtimali barışa dair umutları azaltmaktaydı.

1975 yılından itibaren İsrail'in kuzey sınırından ciddi bir istikrarsızlık ve güvenlik sorunu yaşanmaktaydı. 1973 Savaşı'ndan itibaren İsrail uluslararası olarak çetin bir izolasyona maruz kalmıştı (Hoffman, 1975: 408-409). Sedat'ın II. Sina Anlaşması miadını doldurmaktaydı. ABD'deki yeni yönetimin kapsamlı barış politikası İsrail'e uygun değildi. Rabin ve halefi Begin'in Cenevre Konferansı'nı tekrarlamak gibi bir dertleri yoktu, çünkü İsrail'in kabul edeceği şartlarda kapsamlı bir barış şansının olmadığını biliyordu. İsrail'in tek istediği Mısır'ı kapsayan ayrı bir anlaşma yaparak güney sınırlarını güvene almak ve harp durumunu tamamen ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle Rabin 1976'da Fas kralı II. Hasan ile temas kurarak Mısır ile bağlantıda aracı olmasını istedi. Rabin kral Hasan'a İsrail'in Mısır ile doğrudan görüşme istediğini iletmesini ister. Hasan, kraliyet muhafızı General Ahmet el-Duleymi'i Rabin'in mesajını Sedat'a iletmekle görevlendirir. ABD'nin kapsamlı barışa dair vurgusu İsrail açısından uygun olmayan sonuçlar doğurması endişesi özellikle Filistinlilere self-determinasyon hakkı ve Carter ile birlikte Amerika'nın İsrail'e yüz çevirdiği endişesi, Rabin'i Mısır ile ayrı bir anlaşma yapmaya itmişti. Carter Filistin haklarına olan bağlılığı ve İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına tamamen geri çekilmesi çağrısında bulunan ilk Amerika başkanıydı. Böylelikle Sedat'a gönderdiği mesajında Rabin, Amerika'yı aşarak doğrudan İsrail ile görüşmesini teklif etmişti. 1977'de Hasan Tuhami'nin Avusturya başbakanı Bruno Kreisky üzerinden Şimon Peres'e ulaşmıştır. Ancak Avusturya'nın arabuluculuk teklifini geri çevirmiştir. O Mısır ile doğrudan görüşme istemekle birlikte parlamentodaki çoğunluğunu kaybetmeden Sedat'a, onu İsrail ile barışa ikna edecek kapsamlı bir teklifte bulunamaması nedeniyle girişim yarım kalmıştır (Shlaim, 2019: 451-453).

1977'de Menahem Begin liderliğinde Likud'un seçimleri kazanması ve çevresini daha doğrusu koalisyon ortaklarını Ulusal Dindar Parti ve birkaç küçük dini partinin oluşturması Begin'in Rubicon'u geçerek Mısır ile anlaşmaya gitmesini daha da zorlaştırmıştı. İşçi partisi ittifakı ve Likud arasında dış politika konusunda temel ayrım İşçi partisinin pragmatik, Likud'un ise ideolojik olmasıdır. İşçi partisinin işgal edilmiş topraklara yönelik kaygısı güvenlik iken Likud'unki ideoloji ve tarihsel mirastı.

Revizyonist Siyonizm'in kurucusu olan Ze'ev Jabotinsky'in fikirsel takipçisi olan Likud'un ideolojisi, Büyük İsrail şeklinde özetlenebilir. Bu çerçevede Batı Şeria (Yehuda ve Samarya) İsrail topraklarının ayrılmaz parçasıydı. Ürdün'ün bu topraklar üzerindeki egemenlik iddialarını kabul etmemekle birlikte Filistinlilerin kendi kaderini tayin hakkını yok sayıyordu (Tessler, 2009: 488-506). *Şlemut hamoledet*, yani vatanın bütünlüğü 1977 seçimlerinde partinin manifestosuydu.¹¹⁵ Begin'in ebeveynleri ve erkek kardeşi Holokostta hayatlarını kaybetmişlerdi ve bu acı tecrübe Begin'in geri kalan hayatında aklından çıkmamıştı. Bu nedenle Begin, dünyayı çok anti-semitik, düşmanlıkla kaplı ve tehlikeli bir yer olarak görmekteydi. Arap düşmanlığını, Avrupa Yahudilerinin yok edilmesine neden olan anti-semitizmin bir uzantısı olarak görmekteydi. Hayatı boyunca Araplara karşı düşmanlığını bu duygu tetikleyecektir.

Begin'in soykırım tecrübesi ve ona bağlı olarak gelişen Münih Sendromu Arapların da dahil olduğu Yahudi olmayan tüm gruplara karşı güvensizliğini yoğunlaştırmıştı. Bu nedenle barış sürecinde Begin'in taviz vermesi için büyük bedellerin ödenmesi ve garantilerin verilmesi gerekiyordu. Nitekim Carter yönetiminin Arap dünyasındaki çıkarlarının keskinleşmesi ve bu çıkarlarda Mısır'ın oynadığı rol, detant ve Sovyetlerin tekrar müzakere süreçlerine çekilmesi durumu¹¹⁶ Begin'i kaygılandırmaktaydı. Özellikle kuzey sınırlarında ciddi problemlerle varken kapsamlı bir barış sürecindeki başarısızlık bölgeyi yeniden radikalleştirebilirdi ve güney sınırlarının yeniden harp alanına dönüşmesine neden olabilirdi. Amerikalılar Cenevre için görüşmeleri devam ettirirken Begin ve İsrail Dışişleri Bakanı Moshe Dayan, İsrail-Mısır arasında ikili anlaşma olasılıklarını araştırmaya başlamıştı (Shlaim, 2019: 462).

¹¹⁵ Begin'in dünya ve İsrail'e dair görüşü Likud'un 1977'deki parti bildirisinde açık bir şekilde görülmektedir: İsrail Topraklarında (Eretz Israel) Yahudi Halkının Hakları; Yahudi halkının İsrail topraklarındaki hakları tartışılmaz ve edebidir. Ayrıca barış ve güvenliğe bağlıdır. Bu nedenle Yehuda ve Samarya (Batı Şeria) yabancı bir hükümetin kontrolüne verilemez; deniz ve Ürdün arası yalnız İsrail hakimiyetindedir. İsrail'in Batı yakasında bir Filistin devletinin kurulmasını İsrail nüfusunu tehdit etmekte, İsrail'in varlığını tehlikeye atmakta ve barışı engellemektedir. Barış Gerçekliği-Bizim Merkezi Bakışımız; Likud hükümeti barışı kendi gündeminin ilklerine alacaktır ve barışı teşvik etmek için komşularıyla beraber hareket edecektir. Likud hükümeti Cenevre Konferans'ına katılacaktır. Likud hükümetinin barış misyonu olumlu olacaktır. Direk veya dost ülkeler üzerinden dışarıdan koşullandırılmış bir barış çözümü olmadan, koşulsuz ve komşularıyla direk müzakerelere davet edecektir. ...Barış İsrail'in güvenlik kaygıları çerçevesinde olacaktır. Arap ülkeleri ve Sovyet emperyalizmi tarafından bir araç olarak kullanılan FKÖ terör örgütü ise Likud hükümeti tarafından elimine edilecektir "Laqueur ve Schueftan, 2008: 206-207).

¹¹⁶ Dünya Yahudi Kongresi başkanı Nahum Goldman, detant ve Sovyet-ABD ilişkilerindeki gelişmeye işaret ederek, İsrail için barış zamanının geldiğine işaret etmiştir (Goldmann, 1975: 124-125).

Likud yönetiminin Araplarla barış fikrinin önceliği Ürdün idi. FKÖ'nün Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak seçilmesi ve Batı Şeria konusunda Likud'un tutumu bu önceliğin değişmesine neden oldu. Nitekim İsrail'in güney sınırlarının güvenliği, harp durumunun bitmesi ve barış konusundaki istekliliği nedeniyle asıl odak Mısır'a verilmiştir (Dayan, 1981: 14-16). Dayan 4 Ekim'de Carter ile yaptığı görüşmede Mısır'a odaklanma ve bu noktada ABD desteğini isterken sebebini şöyle açıklamaktadır; "Gelecek Mısır'da, bir arabadan bir tekerleği çıkarırsanız, süremezsiniz. Mısır çatışmanın dışında kalırsa artık savaş olmayacaktır" (Dayan, 1981: 70-71). Bu minvalde Barış görüşmeleri için başlangıç Begin'in Romanya devlet başkanı Nikolay Çavuşesko'yu 25 Ağustos 1977'deki ziyaretiyle başladı. Çavuşesko ile yapılan görüşmelerde Begin, İsrail'in Mısır ile barış konusunda ciddi olduğu mesajını Başkan Sedat'a iletmesi istedi. Bu mesaj Romanya devlet başkanı aracılığıyla Sedat'a iletilmiştir. Romanya kanalının haricinde daha mühim bir diğer kanal ise Fas kralı II. Hasan üzerinden yürümekteydi. Dayan 4 Eylül'de gizli üç ziyaretinin ilkinin yapar. Dayan bu ziyaretinde kral Hasan'ın yardımlarıyla İsrail-Mısır temsilcileri arasında bir toplantı ayarlamayı arzu ediyordu. Dayan'ın kralla görüşmesinde kapsamlı barış müzakereleriyle bir barışa erişmenin imkansızlığına işaret ederek, Mısır ile İsrail arasındaki yapılacak üst düzey bir toplandı kapsamlı barışın oluşturduğu ikilemi aşmak için bir başlangıç olacağı kanaatindedir (Dayan, 1981: 41).

Kral II. Hasan Mısır başkan yardımcısı Dr. Hasan Tuhami ile bir görüşme ayarlamak için harekete geçer. Bunun neticesinde 16 Eylül'de Dayan Tuhami ile görüşmek için Fas'a ikinci gizli ziyaretini gerçekleştirir. Tuhami ile görüşmelerde İsrail tarafı Sedat'ın 1967 savaşında elde edilen bütün topraklardan kapsamlı bir geri çekilme teklifi ile karşılaşır. Dayan buna dair bir söz söylemese de Sina'dan geri çekilme konusunda bazı ipuçları vererek Mısır'la ayrı anlaşma olasılığını ortaya koyar. İki tarafta başkanlarla görüşmenin neticesinde barış planı hazırlama ve iki hafta içerisinde tekrar buluşmak için anlaşmıştır. Ancak Sedat ile buluşmadan önce Sina'dan geri çekilme konusunda İsrail söz vermeye hazır değildi. Mısır ve İsrail arasındaki bütün bu görüşmeler Cenevre Konferansı için Vance'nin yürüttüğü müzakerelerle paralel ilerlemiştir. Nitekim gizli görüşmelerin yapılmasının en önemli sebebi ise iki ülkenin de kapsamlı barış müzakerelerinin kısıtlılığı nedeniyle bölgeyi yeniden radikalleştirme durumu ve Sovyetlerin ortak garantör olarak tekrar müzakerelere dönmesi nedeniyle hissedilen endişedir (Quandt, 2005: 187-189). 1 Ekim'de Sovyetler ve ABD'nin ortak bildirisi Mısır ve İsrail'de olumsuz karşılanmıştır.

Sedat, müzakerelerin dışına çıkarılan Sovyetlerin tekrar kapıdan kolayca içeri alınmasına sinirlenirken, Begin bildiride Filistinlilere yapılan atıfa öfkeliydi (Shlaim, 2019: 465).

Dayan'ın bu öfkesini dindirmek ve ABD-İsrail ilişkilerini çok yıpranmadan kurtarmak için Dayan, Vance ve Carter arasında Cenevre Konferansı'nın yeniden başlaması için öneriler adlı ABD-İsrail ortak çalışma belgesi oluşturuldu. Cenevre Konferansı'nda taraflar Filistinlileri içeren bir birleşik Arap delegasyonu ile temsil edilecekti. Batı Şeria ile ilgili konular Mısır, Ürdün, İsrail ve Filistinlilerden oluşan bir çalışma grubu tarafından tartışılacaktı. Böylelikle Filistinli Araplar resmi müzakereci olarak kabul edilmişti. Ancak FKÖ ve Suriye çalışma belgesine karşı çıktılar. Carter Suriye'nin çalışma belgesini kabul etmesi için ortaya koyduğu baskı neticesinde Suriye Cenevre'ye tamamen karşı olduğunu ilan etmesi Sedat için bardağı taşıran son damaydı. Bu minvalde Sedat ihtiyaç duyduğu barış için tek başına hareket etmeye karar vermiştir. Sedat'ın Suriye'nin bu davranışına öfkesi, kapsamlı barışın sınırlılıkları ve ülkeler arasındaki psikolojik engelleri aşmak gerektiğine dair inancı onu 9 Kasım'da Mısır meclisine meşhur konuşmasını yapmaya itmiştir. Sedat konuşmasında herkesiz şaşırtan ifadeler kullandı; "Barış için yerin dibine gitmeye hazırım, hatta Knesset'e bile giderim." Sedat'ın bu çıkışından dört gün sonra 13 Kasım'da Begin, Mısır devlet başkanı Enver Sedat ile kalıcı bir barış görüşmelerine başlamak için sözlü bir davette bulunmuş ve Mısır tarafından bu davet hemen kabul edilmiştir. Nitekim 19 Kasım'da Sedat milli marşlar eşliğinde Ben-Gurion Hava alanına inmiş ve "bundan böyle savaş yok" sloganıyla Araplar ve İsrail arasındaki psikolojik engeli aşmak için Kudüs'e gelmiştir (Shlaim, 2019: 467). İsrail'in barışa müzakerelerine dair kısıtlılıklarının farkında olan Sedat, İsrail'i barışa zorlamak için tehlikeli ama önemli bir adım atmak zorunda olduğunu anlamıştır. Böylelikle Araplar ve İsrailliler arasındaki psikolojik bariyeri nispeten açarak barış konusunda ne kadar ciddi olduğunu ortaya koymuştur.

4.3.2.Barış için Knesset'e: Enver Sedat'ın Kudüs Ziyareti

Mısır 1975'te Suriye ve Sovyetleri dışarıda bırakarak İsrail ile ikinci bir ayrılma anlaşması imzaladığında Arap dünyasından ciddi bir muhalefetle karşılaştı ve kendisini şiddetli bir izolasyonun içerisinde buldu. Mısır'ın kalkınma hedeflerini büyük oranda savaş durumunun bitmesi, ABD ve Arap dünyasından gelecek desteğe bağlayan Sedat için barış sürecinin devam etmesi elzemdi. Fakat 1975 yılından sonra Kissinger'ın barışı

sürdürme çabaları başarısız olmuştu. Artık ayrı anlaşmalar döneminin bittiği bunun yerine kapsamlı bir barış zamanının geldiği herkes tarafından kabul edilmişti (Sedat: 1979: 396). Sedat'ın kapsamlı bir barışa dair yaklaşımı şüpheler oluşturmakla birlikte büyük oranda retorik olarak devam etmiştir. Mısır'ın asıl çıkarlarıyla kapsamlı bir barış arasında derin uçurumlar olduğunun farkındaydı. Mısır'ın sosyo-ekonomik kalkınması için acil bir barışa ihtiyaç duyuyordu. Fakat 1975 ve 1976 yıllarında devam eden Mısır izolasyonunu kırmak ve ABD'de yeni yönetimin yeni bir girişim başlatana kadar süreci yavaştan almak gerekiyordu. Bu minvalde ilk hedef petrol zengini ülkelerle ve Suriye ile ilişkileri tazelemektir.

1975 yılında Sedat bu minvalde Riyad'da Suudi Arabistan kralı Halid bin Abdülaziz ve Hafız Esad ile görüşmüştür. Bölgede kalıcı bir barış ve iş birliği için Mısır ve Suriye'nin yakın işbirliğinin gerekli olduğu konusunda anlaşmışlardı ("Joint Communiqué," JPS, Summer 1975: 180). Aynı şekilde 21 Aralık 1976'da Kahire'de Suriye ve Mısır heyetleri bir araya gelmiştir. Hafız Esad, başkan yardımcısı ve dışişleri bakanı Abdülhalim Haddam, Savunma Bakanı Naci Cemil, Enver Sedat, başkan yardımcısı Hüsnü Mübarek, Başbakan Mahmud Salem, Dışişleri Bakanı İsmail Fehmi ve Savunma Bakanı Abdülgani al-Gamasi'in bulunduğu toplantıda heyetler ortak birleşik bir komuta kurma, geri çekilme ve Filistin haklarına bağlantılı olarak barış müzakerelerini ele aldılar. Birleşmiş Milletler çerçevesinde toplanacak Ortadoğu barış konferansının en geç Mart ayında toplanması, Filistinlilerin bağımsız bir grup olarak konferansa katılımı konusunda anlaşıldı. Sedat bu noktada 1977'de kendisini en çok rahatsız eden Sovyetlerin konferansa eş başkan olarak katılması çağrısını Suriye ile birlikte yaptı. Barış konferansında BM kararlarının en kısa zamanda uygulanması istendi. İsrail'in davranışlarını temel problem olarak yerleştiren iki ülke liderleri 1977 yılında işgali sona erdirmeye, Filistin haklarının iadesi, özellikle devlet kurma hakkı konusunda tarafların ortak hareket etmesinde anlaşıldı (Egyptian-Syrian Joint Communiqué," JPS, Spring 1977). Ayrıca iki devler arasında ortak birleşik bir komutanın kurulması konusunda mutabık kaldılar. Böylelikle bazı sorunlar olmakla birlikte Mısır ayrı bir anlaşmaya gitmeyeceğini ve Suriye ile ortak hareket edeceğini taahhüt etmişti (Executive Decision," JPS, Spring 1977).

1977'in ilk başlarında iki ülke lideri arasındaki bu yakın iş birliği devam etmiş ve kapsamlı bir barış üzerinde ortak hareket etmeyi savunmayı sürdürmüşlerdi. Nitekim 28 Şubat'ta Kahire'de Esad ve Sedat'ın ortak basın toplantısında Sedat, "ben ve kardeşim

Hafız Esad'ın Riyad'da üzerinde anlaştığımız şey bu -kapsamlı bir çözüm olmalı, adım adım yöntemi herkes için son buldu" ifadelerini kullanır ("Joint Press Conference," JPS, Spring 1977). Mısır ve Suriye ortak hareket etmeyi söylemsel olarak tekrarlamalarına rağmen Cenevre konusunda halen ayrılıklar mevcuttu. Suriye ortak Arap delegasyonunu isterken Mısır ayrı bir heyet olarak katılarak Suriye tarafından davranışlarının kontrol edilmesinden kaçmak istiyordu. İsmail Fehmi 21 Aralık 1976'daki basın toplantısında aslında bunu açık bir şekilde ifade etmişti. Cenevre'nin toplanmasını istemekle birlikte katılımın nasıl olacağı konusunda halen farklılıklar olduğunu ifade etmişti ("Press Conference," JPS, Spring 1977). Mısır retorik olarak adil bir barışa vurgu yapmasına rağmen ülke içerisindeki sorunlar aslında acil bir barışı gerektiriyordu. Suriye ile hareket edilmesinin temel nedeni Suriye davranışlarını kontrol etmek, Arap dünyasındaki izolasyonu kırarak sermaye akışını güvene almak ve İsrail üzerinde savaş durumunun başlayacağına dair baskı oluşturmaktı (Fehmi, 1985: 172-176).

1974 Enerji krizinin ardından Ortadoğu liderliği konusunda temel değişiklik Mısır'ın liderliğinin yerini Körfezin petrol zengini ülkelerinin almasıydı. Mısır, tarih, kültür, askeri ve demografik olarak halen bölgedeki başat aktör olmasına rağmen ekonomik güç Suudi Arabistan'ın elindeydi. Mısır ciddi sosyo-ekonomik problemlerle uğraşırken üstlenmiş olduğu Arap davası ve bölge liderliğinin getirmiş olduğu ekonomik maliyeti artık kaldıramıyordu. Ekonomik olarak dışa bağımlı olan Mısır için ekonomik maliyetlerini karşılayamadığı bir liderliği sürdürmek zordu. Nitekim Sedat ve kadrosu bunu en iyi anlayanlardı. Bölge liderliğinin Suudi Arabistan'a geçtiği kabul edilmişti ve bu liderliğin getirmiş olduğu yüklerden kurtulmanın zamanı geldiği Sedat için bir kesinlik ifade ediyordu (Heykal, 1977, 158-164). Sedat için bölge liderliğinin getirmiş olduğu en büyük yük ise barışın tam olarak sağlanamamış olmasıydı.

Sedat barış sürecinin başından itibaren Amerika ile oluşacak müttefiklik ilişkisini Mısır'ın temel sıkıntılarının anahtarı olarak görmüştü. Carter yönetiminin Ortadoğu barışına verdiği önemi ortaya koymasına ve Filistin hakları çerçevesinde kapsamlı barış için ortaya koyduğu çaba 1977 ve 1978 yıllarının barış yılı (Laqueur ve Schueftan, 2008: 221) olacağına dair büyük bir umut oluşturmalarına rağmen 1977'deki gelişmeler, kapsamlı barışın sınırlılıkları ve Suriye'ye kazandırdığı güç ve Sovyetlerin tekrar müzakere sürecine dahil olması gibi etkenler ABD'nin ortaya koyduğu barış çerçevesinin bir illüzyon olduğuna dair şüphe oluşturmıştır. 1977 sonbaharında Al-Ahram, Al-

Arabia, Al-Usbu'al-Arabiya gibi gazete sütunları bu illüzyona dair haberler ve analizlerle dolmuştur ("Illusions about America," JPS, Autumn 1977: 175-178). Ortadoğu'da bir barış ile Mısır'ın ekonomik sorunlarının çözüleceği ve üzerindeki iç baskının kalkacağını düşünen Sedat için ABD'nin Ortadoğu kapsamlı barışının getirecekleri belirsizdi.

İktidarın ilk zamanlarından itibaren kapitalizme daha yakın olan ve serbest ekonomi anlayışından yana tavır alan Sedat, Nasır'ın devlet sosyalizmini terk etti. Kamu sektörü halen büyüklüğünü korumasına rağmen bağımsız teşebbüsün artmasıyla tedrici olarak küçülmeye başladı. Nasır'ın destekçileri işçi sınıfı ve entelektüeller iken Sedat'ın politikaları büyük oranda burjuva sınıfında karşılık buldu. Burjuvazi özel girişimleri genişletmeyi teşvik etti ve böylelikle bir girişimciler ve kompradorlar sınıfı hızla yükseldi. Hükümet ve yeni seçkin sınıf, Batı sermayesini ve teknolojisini çekmeyi, ekonomik refahı yükselmeyi Arap sermayesi ve ucuz Mısır emeğiyle birlikte kullanmayı umut ediyordu. Yatırım sermayesi başarısız oldu. İsrail ile savaş durumunun tekrar başlayacağı ve yatırımları mahvedeceği kaygısı, Mısır'a yalnız bir avuç çokuluslu şirketin yatırımını çekti. Bazı Araplar lüks daireler için Mısır'a yatırım yaptılar, ancak bu temelde çok az istihdam yaratan ve enflasyonun yükselmesine neden olan, daha doğrusu üretken olmayan bir yatırımdı. Bu noktada rejim, Mısır'a barış gelirse veya savaş tehlikesini tamamen ortadan kaldıracak *bir barış* elde edilirse Mısır'ın da Tayland, Singapur ve Güney Kore gibi çokuluslu şirketler için rahat bir yatırım sığınağı olabileceğine inanıyordu (Marsot, 2010: 132-133).

Bu arada Mısır'ın dış borcu büyüyordu ve ülke faiz ödemelerini karşılayamaz hale gelmişti. ABD ve Batı'dan gelen yardımların büyük bölümü yiyecek tahsislerine ayrıldı. Bu nedenle ekonomiye faydası dokunacak uzun vadeli projeler hayata geçirilemedi. Uluslararası Para Fonu, Mısır hükümetinin yiyecek sübvansiyonunu durdurması ve ülkeye gelen fonları daha üretken biçimde kullanmasını istedi. Ocak 1977'de hükümet artık sübvansiyona/tahsisata para ayırmayacağını duyurduğunda Kahire'de yiyecek isyanları patlak verdi. Halk bu isyanlarda servet ve yabancı varlığını temsil eden gece kulüpleri, lüks evler ve arabaları yakarak Sedat ile ailesi dahil burjuvaziye karşı geldi. İsyancıların temel mottosu ise "ey geçişin kahramanı, kahvaltımız nerede?" sloganıydı (Cleveland, 2008: 421). İsyanlar ancak ordunun göreve çağrılmasıyla bastırılabilirdi. Bu isyanlar Mısır'da Marsot'un işaret ettiği üzere "bütçesindeki birkaç kuruş fazlasıyla yemek yiyebilme ile açlıktan ölme arasındaki farkı dile getiren ortalama Mısırlının

ekonomik sıkıntısına dikkati çekti” (Marsot, 2010: 134). Aynı şekilde, Sedat’ın iktidarda kalması için daha köklü bir adım atması ve bu çıkmazlardan bir çıkış yolu için sınırları zorlaması gerektiğini ortaya çıkarmıştı.¹¹⁷ Bütün bu baskıların ortasında 1 Ekim 1977’de ilan edilen ABD ve Sovyetlerin uluslararası diplomasi hamlesi, Sedat’ın kapsamlı bir barış müzakerelerinin bir illüzyon olduğu inancını güçlendirdi. ABD’yi daha farklı şekilde sorumluluk üstlenmeye ve İsrail’i barışa zorlayacak bir girişim gerekliydi. Nitekim bu girişim ise Sedat’ın çıkış yolu bulmak üzere Kudüs’e gidip Begin ve Likud hükümetiyle müzakerelere girişmesi gerektiğine ikna etti. Yaz aylarında Çavuşesko ve kral Hasan üzerinden yürütülen gizli müzakereler 1 Ekim bildirisinden sonra açık bir şekilde yapıldı.

İsmail Fehmi, Eylül başında New York’taki BM Genel Kurulu’na katılmak için yolda iken Dayan ise Belçika üzerinden Rabat’a Tuhami ile görüşmek için Fas’a gidiyordu. Fehmi Mısır Dışişleri Bakanı olmasına rağmen bütün bu süreçler kendisinden bağımsız ilerlemektedir. Nitekim ABD ve Sovyetlerin ortak bildirisinin büyük bir endişe yarattığını, Aralık ayında yapılması planlanan Cenevre Konferansı’na dair şüphe oluşturduğunu ifade eden Fehmi, Carter ile yaptığı görüşmelerde Carter’ın ona “barış için çok umutluyduk ama tam bir facia olmaya başladı” dediğini iddia eder. Kapsamlı barışa dair şüpheler Kissinger ile yaptığı özel bir görüşmede tekrarlar ve Kissinger isterse Mısır ve İsrail arasında ayrı anlaşma için Dayan ile bir buluşma ayarlayabileceğini teklif eder. Fehmi bunu reddetmesine rağmen İsrail ve Mısır arasında ayrı bir anlaşma fikri kamusal olarak ilan edilmese de kabul görmeye başlamıştı. İsrail, Mısır Cenevre’ye gitmeyi kabul etmelerine rağmen ayrı anlaşma daha doğrusu katılmayı taahhüt ettikleri konferansı

¹¹⁷ Sedat’ın barış girişimiyle Mısır’ın problemleri arasında önemli bir bağlantı vardı. Nitekim Sedat dönemine dair monografi kaleme alan Kirk J. Beattie bunu “Sedat’ın Barış ve Refah için Yüksel-Riskli Teşebbüsü” başlığıyla ele almıştır. Onun da işaret ettiği üzere iş yapıdaki problemler Sedat’ı Kudüs ziyaretine itmişti (Beattie, 2000, “Sadat’s High-Risk Bid for Peace and Prosperity” başlığı: 213-227; ABD yönetimi de 1974’ten itibaren Mısır’ın barışa yönelmesindeki ekonomik etkenleri yakından takip etmekteydi. Özellikle 1977’deki ekonomik krizin Sedat’ın büyük bir ikilem içerisinde bıraktığı hazırlanan raporlar ve bilgi notlarında ayrıntısıyla belirtilmiştir (“The October War and Egypt’s Economic Prospects,” CIA, Rapor Kissinger’in Mısır stratejisi için hazırlanmıştır); “Sinai Oil,” JPS, Spring, 1973:138, Sina Petrollerinin Mısır ekonomisine ve barışa yapacağı katkı ele alınmıştır); Mısır ekonomisi ve Sedat’ın 1974 ve 1975 yıllarında izlediği politika ilişkisi (“Egypt: Economic Impact of the 1973 War and Its Aftermath,” CIA, Şubat 1974); “Effect of Economic Problems on the Negotiating Stance of Israel, Egypt and Syria,” CIA, 4 Mart 1974: 4; “The Mood in Egypt,” Intelligence Memorandum, CIA, 3 Haziran 1974; “Egypt, Economic Outlook,” CIA, Temmuz 1975); 1976-1978 yılları arasında Sedat’ın içindeki durumu ve barışa yaklaşımı için (“Egypt: Sdat’s Domestic Position,” CIA, Haziran 1976; “Egypt-1977,” CIA, 3 Şubat 1977; “Egypt: the Domestic Political Outlook,” CIA, Aralık 1979).

engellemek için ayrı müzakereler yürüttüler. Her iki ülkenin de farkında oldukları üzere kapsamlı bir barışla ulusal çıkarları çalışıyordu (Fehmi, 1985: 381).

Sedat Kudüs'e gitme kararını bu aralıkta almıştı. Sedat Romanya'da Çevuşesko ile görüşmesinin ardından Begin'e Sina'dan geri çekilme ve Gazze ve Batı Şeria'da kısmi bir Filistin otoritesi fikrini iletir. Ancak Fehmi Romanya, İran ve Suudi Arabistan gezileri sürerken aklında Kudüs'e gitme fikrinin belirginleştiğini söyler. Sedat, Romanya'dan Türkiye üzerinde İran'a uçarken Fehmi'ye Kudüs'e gitme fikrini açar (Sedat, 1979: 407). Neden Kudüs'e gittiğini tamamen açık etmeyen Sedat sadece bu hareketinin ABD, Avrupa ve İsraililer üzerinde olumlu bir etki yaratacağını söyler. Fehmi barışın bu türünü istememekle birlikte Sedat'ın Kudüs hamlesinin tamamen reklam içerdiğini (harekâtı îlâmi) belirtir. Sedat ile bu konudaki ilk tartışmalarında Sedat'ın Begin haricinde hiç kimseden bu hamle için taahhüt almadığını farkeder. Sedat'ın bu kararını tamamıyla belirsizliklerle dolu olduğunu ifade eder.

Sedat'ın elinde sadece oynayabileceği iki kart vardı. Birincisi İsrail'i tanımaktı diğeri ise savaş halinin yeniden oluşmasını beklemektir. İsrail halihazırda Mısır ve diğer Arap ülkelerinden askeri olarak üstündü ve Mısır'ın başka bir savaşın maliyetini kaldırarak sermayesi ve enerjisi yoktu. Fakat Kudüs'e gitmesi otomatikman İsrail'in tanınması yani ilk kartın anında harcanması olurdu. İsrail'in bu şekilde uluslararası bir tanınırlığa taşınmanın anlamı olmadığına inanan İsmail Fehmi için Mısır'ın ihtiyaç duyduğu acil barışın farklı şekillerde sağlanabileceğine inanmaktaydı. Fakat Sedat açısından Mısır'ın milli çıkarları Kudüs'e gitmeyi gerektiriyordu. 5 Kasım'da Ulusal Güvenlik Kurulu'nu toplayan Sedat, burada Kudüs'e gitme kararını açıklar, büyük tartışmalar olmasına rağmen Sedat bütün eleştirileri görmezden gelir. 9 Kasım'da Halk Meclisi'nin önünde "barış için dünyanın her yerine hatta Kudüs'e bile gitmeye hazırım"¹¹⁸ diyerek kararını açıkladığında büyük bir şok yaratmıştı. Toplantıda bulunan Yasar Arafat "bunu söylemek için mi beni çağırdınız" şeklinde tepkisini ortaya koyar. 12 Kasım'da Arap Dışişleri

¹¹⁸ Sürekli Cenevre'ye gitmeye hazırım dedikten sonra Sedat meşhur sözlerini sarfeder: "Cenevre'ye gitmeye hazırım, bunu halkın temsilcileri olan sizden gizlemiyorum ve bunu halkımızın ve Arap milletinin önünde söylüyor. Subaylarımdan ve adamlarımdan herhangi birinin öldürülmesini ve yaralanmasını önleyecekse, dünyanın sonuna gitmeye hazır olduğumu söylediğimi duydunuz. Dünyanın sonuna gitmeye gerçekten hazırım ve İsrail'e Knesset'e gitmeye ve onlarla bir şeyler tartışmaya hazırım. Kaybedecek zaman yok kardeşlerim. İnsanlar bizden hareket etmemizi bekliyorlar. İnsanlar yeni bir gelecek inşa etmek için elimizden gelen her şeyi yapmamızı istiyorlar ve geçmişle ilgili tartışmak ya da biriken enkaz üzerine timsah gözyaşları dökmek yersiz" ("Speech by Egyptian President Anwar Sadat to the Egyptian Parliament," JPS, Winter, 1978: 180).

Toplantısı için Tunus'ta olan Fehmi, Mısır'ın Arap dünyasıyla ilişkilerinin güçlendiğini ama başta Suriye olmak üzere her kesimin Sedat'ın sonraki hamlesinden endişe duyduğunu belirtir. Nitekim toplantıda Suriye ile ilişkiler çok gerilmiştir. Tunus'tan dönüşte Sedat bir daha Kudüs'e gitme fikrini dile getirdiğinde İsmail Fehmi, kendisinin bu girişime katılmadığını belirtir ve Kudüs'e gelmeyeceğini söyler. Sedat ise "Kahire'de kalabilirsin Kudüs'e gelmekle sorumlu değilsin" şeklinde cevap verir. Başkan'ın Kudüs'te ama Dışişleri Bakanın Kahire'de olması Fehmi'nin kabul edebileceği bir teklif değildi. Nitekim Fehmi, Sedat'ın Kudüs ziyareti öncesinde son hamlesi olan istifasını sunmuştur. Ancak bu bile Sedat'ı Kudüs'e gitme kararından döndürmemiştir (Fehmi, 1985: 405).

İsmail Fehmi'nin anlatımına göre Sedat'ın Kudüs'e gitme kararının arkasında İsrail'in komploları vardır. Çünkü ona göre Kudüs kararının ardında mali çıkmazlar yoktu. 1974'ten itibaren Süveyş açıldı, petrol akışı vardı, ABD, Avrupa ve Körfez ülkelerinden yardım ve sermaye akışı devam ediyordu. Sedat'ın 1976'daki Washington ziyareti sonrasında ABD yardımları 471.9 milyon dolardan 986.6 milyon doları çıkmıştı. İsrail'in Sedat'ı ayrı bir anlaşmaya ikna ettiklerini ama bunu nasıl yaptıklarını söyleyeceğini ifade eder. Kudüs kararın alınmasında Sedat'ın sahne ışıklarını çalma arzusu veya kahraman olma isteği de etkili olmuştur. Barışı geri getiren adam olmak istiyordu (Fehmi, 1985: 419).¹¹⁹

Fehmi'nin bu şüphelerine rağmen Sedat'ın Kudüs kararını almasında barışa dair tahayyülü etkili olmuştur. Kudüs girişimi sonrasında kullandığı mottosu olan "barış Mısır'ın yeniden inşası için yeni anahtar olacaktır" onun düşüncesini ifade etmekteydi. Fehmi her ne kadar Mısır'ın mevcut halinden memnun olmasına rağmen Sedat'ın hayalindeki Mısır kronik ekonomik sıkıntılardan arınmış ve kendine yeterli bir ülke idi. Nitekim Sedat'ın temel derdi bunun önünde engel olarak duran Arap davasından kendini uzaklaştırarak Mısır'a odaklanmaktı. Nitekim Fehmi'nin aktarımıyla Sedat'ın Mısır halkına söyledikleri bu düşüncüyü desteklemektedir: "Mısır otuz yıldır Filistin davasına ekonomik ve insani kaynaklarını harcadı ama bunun karşılığında Arap dünyasından ve

¹¹⁹ Fehmi, Sedat'ın bu hareketinin Carter tarafından "ışığı çalma çabası" olarak görüleceğini belirtir (Fehmi, 1985: 395). Tyler "bir drama öğrencisi" olarak nitelendirdiği Sedat'ın bu girişimini normal bulur (Tyler, 2009: 197). Sedat'ın biyografisini yazan Heykel'de Sedat'ın gençlik yıllarında tiyatrocü olma arzusunun onun siyasi hayatında şekil bulduğunu söyler. Bir süperstar olma arzusu Sedat'ta hep hakim oldu. Özellikle televizyon çağında kendisini büyük güç liderleriyle aynı sahneye taşıma isteği Sedat'ın bazı davranışlarında etkili olmuştur (Heykel, 1986: 16-17).

Filistinlilerden bir ihtiram görmedi. Ekim Savaşı'nda Mısır büyük bir yük aldı ve büyük kayıplar verdi" (Fehmi, 1985: 431-432).¹²⁰ Fehmi, daha temkinli davranılması konusunda ısrarcı olmasına rağmen Sedat, mevcut hal devam ettiği sürece Mısır'ın kendi sorunlarına odaklanmasının sürekli ileri bir tarihe erteleneceğini düşünüyordu.

17 Kasım'da Suriye'ye Esad'ı Kudüs planı konusunda bilgilendirme ve ikna etmek için giden Sedat, burada istediği etkiyi bırakmadı. Suriye'den destek olmadan ayrılan Sedat, 19 Kasım'da Kudüs'e gelir ve büyük bir heyecanla karşılanır. Sedat'ın barış için icat ettiği "bundan böyle savaş yok" sloganı İsrail kamuoyunca büyük bir ilgi görmüştü (Shoufani, 1978: 3-25). 1973 Ekim Savaşı'nın kahramanı olan ve İsrailli yetkililer tarafından sürekli Hitler'e benzetilen Sedat'ın bu basit ve umut verici sloganla İsrail'e gelmesi ülkeler arasında psikolojik bariyerleri kırmak ve İsrail'in Ribucon hattını geçmesi noktasında oldukça teşvik ediciydi. 20 Kasım Pazar öğleden sonra Knesset'te konuşmasını yapan Sedat, burada İsrail ile psikolojik engelleri geçme ve Arap dünyasının tepkisini ılımlı tutma minvalinde bir konuşma yapmıştır. Knesset'teki hitabında sadece Mısır'ın topraklarını almayı veya Mısır çıkarlarını savunmak için burada olmadığını ve İsrail ile ayrı bir anlaşma imzalamaya hazır olduğuna dair izlenimi çürütmek için standart Arap yaklaşımını tekrar etmiştir. Adil bir kapsamlı barış çağrısı yapmıştı. Bu barışın ise İsrail'in 1967 sınırına geri çekilmesi ve Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin hakkının tanınmasıyla olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte İsrail'in bölgede egemen bir devlet olarak var olma ve Arap komşularınca resmen tanınma ve güvenlik garantisine

¹²⁰ Sedat'ın kendi sivil kadrosu arkasında durmamasına rağmen içindeki güvenini sağlayan ordunun üst komutanları onu girişimleri noktasında destekliyorlardı. Ocak 1977'deki yiyecek isyanları Sedat iktidarının ciddi bir şekilde sarsılmasına neden olmuştu ve bundan ancak ordunun desteğiyle sağ çıkabilmişti. İsyen hareketinin ardından ordu mensupları Sedat'ın köklü bir girişim başlatması noktasında yeşil ışık yakmıştı. Sedat Kudüs'e gitmeden önce üçüncü ve ikinci ordu komutanlarından General Gammasi, General Ahmet Bedevi ve General Fuad Aziz Kali'den destek almıştı. Mısır ordusu halen Sovyet silahlarına bağlı olmasına rağmen daha gelişmiş teknolojik araçlara ihtiyaç duymakta ve bu konuda Sovyetler Birliği'ne yanaşma isteğinde değildi. Bu konuda Sedat'a en çok bağlı olan kişi İçişleri ve Savaş Bakanı olan General Muhammed Abdülgani Gamassi idi. Kudüs'e gitme kararını bir nebze radikal bulmalarına rağmen ordunun temsilcilerinin görüşleri şu yöndeydi; "Mısırlı subaylar kendilerine ait olmayan bir savaş için yine büyük kayıplarla karşılaşmaya hazır değiller. Sedat'ın yaptığı şey yıllar önce yapılmalıydı. Asla başka bir Yemen olmayacak... ulusal çıkarlarımızı savunurken savaşıp öldürdük ama Filistinliler için yeterince öldük... ben önce Mısırlıyım sonra Arabım. Filistinlilerin vatanını geri alma ihtiyacını destekliyorum ama artık onlar için ölmek istemiyorum. Suudi Arabistan Savunma Bakanı geçenlerde bir sonraki Arap-İsrail savaşının ne zaman olacağını sordu. Mısırlılar hazır olduğunda. Ordu Mısır için ölmeye hazır ama Filistinliler için değil. Hiçbir askeri darbe, subayların kendilerine ait olmayan bir kavga için adamlarını ölüme göndermeye ikna etmeyi sağlayamaz. Mısır için ölürüz" ("Sadat Power Base," JPS, Winter, 1978: 159-160).

sahip olma hakkını da ifade ederek İsrail'in endişelerini gidermeye çalışmıştır ((Laqueur ve Schueftan, 2008: 152; FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 152; Riyad, 1985: 548-570).

Sedat'tan sonra kürsüye çıkan Begin ise tarihsel sınırlarda dolaşarak, Filistinlileri tamamen göz ardı ederek konuşmuştur. Müzakerelerin ön şartsız olması gerektiğini belirten Begin klasik İsrail tutumunu sürdürmüştür. Knesset konuşmalarından sonra iki lider aynı günün gecesi buluşmuş ve asıl anlaşma burada yapılmıştır. Kamuya açıklanmamış bu toplantının notlarını Dayan aktarmaktadır. İki ülke arasında bundan böyle savaş olmayacaktır. Mısır'ın Sina Yarımadası'ndaki egemenliğinin yeniden tesisi idi (Dayan, 1981: 89-92). Sedat'ın ziyaretinin ardından iki liderin yaptığı ortak açıklamada Filistinlilerin haklarına değinmekten özellikle kaçınılmıştır. Asıl odak noktaları Sedat'ın mottosu olan “bundan böyle savaş yok” sloganını tekrarlamaktı (Shlaim, 2019: 467).

Sedat'ın Kudüs ziyareti Cenevre Konferansı tamamen müzakerelerin dışına itmişti. Nitekim Kudüs dönüşünde Kahire'de bir barış konferansı toplamaya ve bu konferansta Arap devletlerinin delegelerini, FKÖ'yü, İsrail'i ABD'yi ve Birleşmiş Devletleri'ni davet etmeyi planladı. 2 Aralık'ta Dayan ve Tuhami tekrar Fas'ta görüşmüşlerdi. Bu görüşme neticesinde aslında iki ülke arasında diğer ülkelerle barış yapılmasını ön şart koşmayan bir barışa dair bir metin hazırlanmıştı. Dayan ve Tuhami arasındaki görüşmenin asıl odağı büyük oranda Sina'dan geri çekilmeye dair teknik detaylar üzerine olmuştur. Aralarında anlaşmazlıklar olmasına rağmen kral Hasan'ın Ürdün kralı Hüseyin, Esad ve FKÖ'ye dair sözleri müzakerelerin ilerlemesini sağlamıştı. Kral Hasan, “FKÖ aramızdaki urdur. FKÖ'nün kaderi beni ilgilendirmiyor” (Dayan, 1981: 100) diyerek tarafların kendi ikili ilişkilerini odaklanması konusunda cesaretlendirmiştir. Nitekim müzakerelerin devamı Kahire'de sürmüştür.

Sedat'ın Kahire konferansı tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. Konferansa Arap devletlerinin delegeleri katılmadı. Program Mısır, İsrail, ABD ve BM'den oluşan dört delegasyonun katılımıyla gerçekleşmiştir. İsrail ve Mısır hiçbir prensip üzerine anlaşamamışlardı. Ayrıca Trablus'ta Kahire konferansına katılmayı reddeden ülkelerin düzenlediği toplantıda, Sedat'ı ihanetle suçlamakla birlikte İsrail'i tanıma ve taviz vermeyi kesinlikle kabul etmiyorlardı. Suriye, Güney Yemen, Cezayir ve Libya'nın domine ettiği toplantı Sedat'ı büyük bir izolasyona sürüklüyordu. Bu grup kendilerini

sabır ve meydan okuma cephesi olarak ilan etmişlerdi. Kudüs ziyareti sonrasında geri dönüşü olmadığını bilen Sedat'ın tek çıkış kapısı bundan süreçte ABD olmuştur.

4.3.3.Sedat'tan ABD'ye Bir Seda: “ABD Bir Şey Yapmalı”

Kudüs ziyareti sonrasında İsrail ile yapılan bütün görüşmeler Sedat'ın psikolojik engelleri kaldırarak İsrail'in güvenlik korkusunu yıkma çabasına rağmen başarısızlığa uğradı. Sedat'ın Kudüs hamlesi uluslararası alanda Sedat'a büyük bir prestij sağlamasına rağmen ülke içinde sürece dair ciddi şüphe ve Mısır'ın izolasyonun artması kaygısının yarattığı bir baskı vardı. Bütün bunları aşmak için Sedat'ın tek çıkış kapısı ise Washington idi. *Al-Usbu'al-Arabiya* gazetesinin direktörü Georger abu Adal ile 1977'de yaptığı röportajda belirttiği üzere Ortadoğu'da “kartların yüzde 99'u Amerika'nın elindeydi.” 1977'de Amerika yaptığı ziyaretinde bunu başkan Carter'a açıkladığını belirten Sedat, İsrail'in Amerikan güvenliğine ve ekonomik yardımlarına olan bağımlılığı nedeniyle İsrail'i barışa zorlayarak kendisi üzerindeki baskıyı kaldıracak tek aktörün Washington olduğuna inanıyordu. 1973 Savaşı'nda ateşkesi zorlayan, kısmı barışları sağlayan aktör Amerika idi ve yine bunu yapabilecek tek aktör Amerika'ydı. ABD bölge çıkarlarının tehlikeye girmesini engellemek için İsrail üzerindeki güvenliğini çekerse İsrail'in barışa gitmek zorunda kalacaktı (“Interview with Egyptian President Anwar Sadat,” JPS, Spring 1977). Begin'in uzlaşmaz tavrı nedeniyle ABD yönetimine dönen Sedat, Amerikan yönetimine şu şekilde seslenmiştir: “İsrailliler benim için bir şey yapmalı, benim için değil Mısır için” (Tyler, 2009: 199-200).

Kudüs ziyareti sonrasında Washington'a uçan Begin Carter'a kendi planını sunmuştu. Birçok belirsiz konu olmakla birlikte Amerika'nın tavrını yumuşatmak için “özerk Filistin otonomisi” fikrini de Carter'a sunmuştu. Begin'in sunduğu plan Filistin varlığını nispeten kabul etmesi bakımından umut vermesine rağmen yapı olarak tamamen İsrail'in kontrolünde olacaktı. Nitekim 25 Aralık'ta Mısır ve İsrail tarafları arasında başlayan İsmailiye zirvesinden çıkan tek sonuç siyasi ve sivil ilişkiler, diğeri de askeri ilişkiler için iki çalışma grubunun oluşturulması oldu. İsmailiye komitesinin başarısız geçmesindeki en büyük sebep Begin'in Münih sendromunu aşamaması ve İsrail bütünlüğüne dair var olan endişesidir. Konu Filistinliler ve Kudüs'e geldiğinde Begin'in bu endişeleri yeniden yükseliyordu. 17 Ocak'ta 1978'de İsmailiye'de karar verildiği üzere Kudüs'te toplanarak çalışmalarına başlamıştı. Ama İsmail Fehmi'nin istifası neticesinde yerine atanan İbrahim Kamil'in Begin ile akşam yemeğinde girdiği diyalog Begin'in halen Ribicon'u geçmeyi

göze alamadığını göstermiştir. Kamil'in şerefine yapılan yemekte Begin, "Mısır dışişleri bakanı, Naziler Yahudi soykırımı uğrattığında çok gençti, bu nedenle de bakanın Yahudilerin neden tarihsel anavatanlarının güvenliğine sığınmak ihtiyacında olduklarını anlayamayacağını" ve daha sonra "1967 sınırlarına hayır, teröristlerin kendi kaderini tayin etmeye hayır" (Shlaim, 2019: 476; Haikal, 1991: 270) söylemesi atmosferin havasını bozmuştur ve Sedat'ın emriyle Mısır heyeti Kahire'ye dönmüştür. İsrail'in bu tavrı Sedat'ın İsrail ile tek başına ilerleme sürecine dair güvenini yıkmıştır. Ona göre İsrail toprak ya da barış arasında seçim yapmak zorundaydı. Bu noktada Sedat her ne kadar başka savaş yok demesine ve başka bir savaş istememesine rağmen İsrail'in davranışları onu buna zorluyordu. İsrail'in aslında Sina dışında hiçbir alanda taviz vermek istemediğini de anlamış oldu (Perlmutter, 1979: 172).¹²¹ Neticede Sedat soluğu Washington'da almıştır.

3 Şubat'ta Washington'a gelen Sedat doğrudan Carter'ın desteğini istemişti (FRUS, 1977-1978, Vol. VIII, d. 211, 4 Şubat 1978). Brzezinski'nin ifadeleriyle "Sedat'ın Kudüs'e gitmesi Sina'nın geri alınması ve Batı Şeria'da bir otonomi oluşturmaya yetmedi. Eninde sonunda her ikisi de ABD arabuluculuğu olmadan bir sonuca ulaşamayacaklarını anladılar" (Brzezinski, 1983: 121). Mısır ABD'nin yardımı olmadan barışa ulaşamazdı. Sina ve Batı Şeria konusunda İsrail'in uzlaşmazlığını bölgede ABD çıkarlarını tehdit edecek bir tehlike yaratacağını belirtti. Sedat bu ziyaretiyle ABD kamuoyundan ciddi destek almıştı. Sedat'ın ziyareti dengelemek için Washington'a gelen Begin istediği etkiyi yaratamadı. Amerika'dan dönmesinin hemen ardından Amerikan yönetimi İsrail üzerindeki baskısını arttırmıştı. Batı Şeria ve Gazze'nin geleceğine dair Amerikalıların gönderdiği uzun soru listesi Begin'i tedirgin etmişti. Vance, Kamil ve Dayan arasında İngiltere'de Leeds Castle'da (FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, d. 266-272, 19 Temmuz 1978) yapılan görüşmelerde başarısız olunca Carter, Vance'nin İsrail ve Mısır ziyaretinde liderleri Camp David'e davet etti (Vance, 1983: 202; FRUS, 1977-1980, Vol. VIII, 283-284, 3 Ağustos 1978). Böylelikle Mısır ve İsrail barışını getiren Camp David zirvesi 5 Eylül'de başlamış ve 17 Eylül'de son bulmuştu. Camp David görüşmelerinde temel problem yine Begin'in uzlaşmaz tavırları olmuştur. Begin'in bu

¹²¹ Menahem Begin *The Revolt*'ta, General Yigal Allon kendi askeri tarihi olan *The Making of Israeli Army*'de Dayan ve Begin'e danışmanlık yapan Samal Katz'ın *Day of Fire*'ı ve diğer kişisel notlar ve toplantı tutanaklarında İsrail'in Gazze, Batı Şeria, Kudüs ve Golan Tepeleri'nden kesin olarak geri çekilmeyi düşünmediği ve bu konuda açıklamaların çoğunlukla retorik olduğu anlaşılmaktadır (Ned, 1978).

tavırları zirveyi bitme noktasına getirince Carter'ın bunun ABD İsrail ilişkilerinde ciddi kırılmalar yaratacağı tehdidi ve İsrail'e sunduğu güvenceler,¹²² 17 Eylül 1978'de Beyaz Saray'da imzalanan Camp David Protokollerini ortaya çıkarmıştı (FRUS, 1977-1980, Vol. IX, d. 54-57, 17 Eylül 1978).

Camp David görüşmelerinde İsrail ve Mısır arasında bir barışın ortaya çıkması ABD yönetimi için önemliydi. Çünkü bilinen teoriye göre başka bir Ortadoğu savaşı Amerikan çıkarlarıyla çatışan şekilde Sovyetlerin Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya yerleşmesi, petrol akışının engellenmesi anlamına geliyordu. ABD'nin bölgeye olan bağımlılığı (Hourani, 2016, "Amerikan Etkisinin Üstünlüğü" bölümü: 482-487) Ortadoğu siyaseti ve jeopolitiğinin ABD çıkarları açısından istikralı olmasını gerektiriyordu. Nitekim 18 Eylül 1978'de Kongre konuşmasında Carter, ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarları barışın gerekliliğine kayıtsız kalmasını engellediğini açıkça ifade etmiştir (Ravenal, 1978-1979: 153-154). Sedat'ın Kudüs ziyaretinin ABD-Sovyet ortak Cenevre girişimi engellemesini istememesine¹²³ rağmen Sedat'ın zor durumda bırakmanın bölgede radikalleşmeyi arttıracak korkusu Carter'ı Mısır-İsrail ikili anlaşmasını desteklemeye itmiştir (Carter, 2010: 136-138). Nitekim Camp David öncesinde müzakerelerin geleceğini güvene almak için 14 Şubat'ta 75 F-16 ve 15 F-15'in İsrail'e, 60 F-15'in Suudi Arabistan'a ve 50 F-

¹²² Anlaşmaya ek olarak İsrail'in gelecek on beş yıllık petrol kaynağını garanti altına alan, bu durumun ihlal edilmesi halinde İsrail'e Amerikan desteği söz veren, İsrail'in askeri ve ekonomik ihtiyaçlarına daimi güvencelerde bulunan bir protokol imzalanmıştır (Shlaim, 2019: 492); İsrail ise ABD'nin Hayfa'daki varlığını artık sorgusuz kabul ediyordu. Nitekim Carter kabul etmemesine rağmen anlaşmanın yapılması sonrasında ABD'nin verdiği taahhütler barış anlaşmasının ABD tarafından 10-20 milyar dolara satın alındığı düşüncesine neden oldu. Her iki ülkeye üç yıl içinde 4 milyar dolar yardım yapıldı. 1971'de ABD'nin İsrail'e yapılan yıllık ABD yardımı yaklaşık 1.4 milyar dolardı. Anlaşmanın ardından bu oran 3 milyar dolara çıkmıştır. Buna özel krediler ve affedilen faiz ödemeleri dahil değildir (Carter, 2010: 307); Carter yönetimi İsrail'den memnun olmasa da yardımlar aktı. 1973'ten itibaren İsrail'e 10 milyar dolar aktı. İsrail'de ABD'nin yaptığı yardımlardan kişi başına 3000 dolar düşüyordu. Brzezinski İsrail savunmasının yüzde 20'ini ABD vergi ödeyenlerin karşıladığını söyler (Brzezinski, 1983: 236); 1967 Savaşı'nın ardından İsrail savunma harcamalarının GSMH'daki payı yüzde 7.9'dan 1972'de yüzde 20.6'a 1973'ten sonra yüzde 27'e kadar çıkmıştı. Savaşla birlikte topraklarını iki katından fazla arttıran İsrail için bu büyük bir güvenlik zafiyeti yaratmaktaydı. Askeri kuruluşları ve kadroları sürekli genişlerken bu ekonomiye büyük bir yük bindiriyordu. ABD'nin vermiş olduğu taahhütler neticesinde Mısır ile anlaşma imzalaması ekonomi üzerindeki askeri yükün hafiflemesine neden olacaktı (McPeak, 1976); Camp David anlaşmasının ardından ABD ve İsrail özel müttefiklik ilişkisi taraflarca onaylandı. 1981'de taraflar arasında imzalanan Memorandum of Understanding ile İsrail ABD'nin Ortadoğu politikasında anahtar bir role ulaştı (Schoenbaum, 1993; "Draft Memorandum of Agreement Between the Governments of the United States of America and the State of Israel," FRUS, 1977-1980, Vol. IX, d. 232).

¹²³ Sedat'ın Kudüs açıklamasından sonra Carter, Brzezinski ve Vance ile yaptığı sabah kahvaltısında Sedat'ın gerçeklik duygusunu kaybettiğini ifade eder (Brzezinski, 1983: 116); Sedat'ın bu hareketi nedeniyle büyük bir risk aldığını düşünen Carter, Sedat'ın "hayatta kalması ve Mısır'ın Batı yanlısı yöneliminin barışa doğru ilerlemesiyle" mümkün olduğunu düşünmektedir (Vance, 1983: 195).

5E'in Mısır'a satılması Kongre tarafından onaylandı (Vance, 1983: 203-204). Carter yönetimi ayrıca Mısır'ın izolasyonunu kırmak ve Mısır'ın müzakerelere devam etmesini sağlamak için Ürdün, Suudi Arabistan ve İran'ı Sedat'a destek vermesi konusunda teşvik etmiştir. Özellikle Suudi Arabistan'ın yardımları kısıma kararını bozmak için ciddi çabalara girmiş, Riyad'ın bu kısıtlamalarını İran Şah'ın 12 Ocak 1978'deki Kahire ziyareti ile dengelemeye çalıştı (Carter, 2010: 161-164). Suudi Arabistan'ın kesintileri üzerine Mısır'ı anlaşma masasında tutmak isteyen Carter'ın Kahire ziyareti (8 Mart) büyük bir ilgi görür ve Mısır'ın ABD korumasında olacağına dair bir gövde gösterisi olur. ABD anlaşma ile İsrail, Mısır, Suudi Arabistan'dan müteşekkil bir güvenlik hattı oluşturdu. Körfezden akan petrol akışını güvene aldı. Camp David neticesinde Mısır ile ABD arasında kurulan uzun süreli askeri ve ekonomik ilişki Sovyetler bölgesinde sınırlandırılırken, bölge ABD için "en tehlikeli bölge" hüviyetini kaybetti (Brzezinski, 1983: 277).

Camp David Anlaşması iki belgeden oluşmaktadır (Carter, 2010: 216-260; Quandt, 1986; Sachar, 1981). İlki bir Mısır-İsrail (İsrail ve Mısır Arasında Barış Anlaşması Akdine Dair Çerçeve) barış anlaşmasının koşullarını içeriyordu. "Ortadoğu'da Barış için bir Çerçeve" isimli diğer anlaşma, Ortadoğu'da kapsamlı bir barışın temeli olarak BM'in 242 sayılı kararını onaylıyordu. Çerçeve anlaşmasında Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın gelecekteki durumunu ele alınırken, Filistin özerkliğine beş yıllık bir plan önerilmekteydi. Ancak önerinin ucu açık bırakılmıştı ve gerçekleşmesi zor varsayımlara dayanıyordu. Ayrıca İsrail'in istediği şekilde yorumlayabileceği bir metin hazırlanmıştı. İsrail Camp David'de Sina hariç diğer işgal edilmiş topraklarda istediği tasarruf hakkına erişmişti. Bunun ardından Sedat ve Begin 26 Mart 1979'da Washington'da resmi Mısır-İsrail anlaşmasını imzaladılar. Bir yıl sonra karşılıklı büyükelçi atamaları ve İsrail'in Sina'dan çekilmesi başlamış oldu. 1982'de İsrail geri çekilmeyi tamamlayana kadar ABD 3 milyar dolar destek verdi. Çerçeve anlaşması bütün taleplere rağmen yürürlüğe girmedi. Arap dünyasındaki imajını düzeltmek için Sedat'ın bütün çabaları boşunaydı. Çünkü İsrail'in tutumları Sedat'ın ayrı anlaşma yapma isteğini ortaya koymuştu. ABD yönetimi Mısır'ın bu davranışı nedeniyle bölge çıkarlarını güvene almış olduğu için memnundu ama Mısır Arap Birliği'nden atılarak büyük bedeller ödemişti (Cleveland, 2008: 422-423; Kamil, 1987; Ghali, 1998).

Kudüs'e giderek burada konuşma yapan ve Yad Vashem'de Holokost Anıtı'nı ziyaret eden Sedat'ı bu yola ne sevk etmişti? 1973 Savaşı, 1974-1975 ayrılık anlaşmalarının hiçbiri Sedat'a Sina'yı geri getirmemiş, Mısır halkının kötü durumunu düzeltmemiş ve İsrail gibi bir ABD müttefiki olma arzusunu gerçekleştirmemişti. 1973 Savaşı'ndan sonra Mısır'a gelen bütün yardımlar ve krediler ülkenin dışa bağımlı olmasını arttırmıştı, Mısır halen ekonomik bakımdan kötüydü. Ayrıca Mısır ordusu silah temini noktasında sıkıntı yaşıyordu bu da Sedat'ın liderliğini tehlikeye atıyordu. Sovyetler Birliği'nin kaybının bir şekilde tanzim edilmesi gerekiyordu. Sedat barış sürecinin başından itibaren kapsamlı adil barış çağrısında bulunmasına rağmen temel hedefi Sina'yı kurtararak Mısır'ı savaş durumundan çıkarmaktı.¹²⁴ Mısır'ın çıkarlarını önceleyen Sedat bu minvalde politik, askeri ve ekonomik oryantasyonunu Batı merkezli yaptı. Sedat ve birçok danışmanı Mısır'ın gelişmiş bir toplum olmasının anahtarını kendilerini Sovyetlerin köhne sisteminden uzaklaştırarak bilimsel ve teknolojik gelişmelerin öncüsü olan Batı sistemine entegre etmekte (Finklestone, 2007: 175-177, 180-187; Heykel, 1986: 61-65, 125).¹²⁵ Sedat'ın 1972'den itibaren yaptığı bütün davranışlar bazı gecikmeler

¹²⁴ Mısır-İsrail barışının gerçekleşmesinde büyük bir rol oynayan Moshe Dayan, İsrail ve Mısır liderlerinin aslında Sina dışında nispeten kapsamlı bir barış istemediklerini fark etmişti. İsrail açısından Filistinliler konusunda bir şey yapılmadıkça güvenliğin sağlanamayacağını ve İsraillilerin bu konuda histerik tepkiler vermesinden rahatsız olan Dayan'ın istifa nedeni büyük oranda bu nedenle olmuştur. Dayan'ın biyografisini yazan Martin Van Creveld'in de belirttiği üzere Camp David anlaşmasının ardından Begin ve Mısır başbakanının aynı anlaşmaya Filistin'i dahil etmek gibi bir amacının olmadığını fark edince dışişleri bakanlığından istifa etmiştir (Creveld, 2007: 16, 154).

¹²⁵ ABD'nin yaptığı ekonomik katkıların yanında 1977'den sonra Mısır'a Batı ülkelerinden ciddi para akışı gerçekleşti. 1973'te 800 milyon dolar olan tüm kaynaklardan donör akışları 1977'de yaklaşık 2.9 milyar dolara yükseldi. ABD dışındaki batı bağışçılarından yapılan yardım ödemeleri 1976'da 540 milyon dolardan 1979'da 1.1 milyar dolara yükseldi. Ağırlıklı olarak kalkınma projeleri şeklinde en büyük mali katkı sağlayan Dünya Bankası, Batı Almanya ve Japonya idi. ABD ile birlikte 1980'lerin başlarında Batılı bağışçılardan gelen toplam yardım taahhütleri yıllık ortalama 2.1 milyar dolardı. Ek olarak, 1979'a kadar batılı kaynaklardan, en az yarısı yabancı petrol şirketlerinden olmak üzere, yaklaşık 500 milyon dolar doğrudan özel yatırım aldı. Neticede, sabit fiyatlarla 1977'den sonra ortalama yıllık GSMH büyümesi 1973'deki yüzde 3'e kıyasla yüzde 8'den fazla arttı. Mal ve hizmetlerdeki açık 1975'de 2.5 milyar dolardan 1979'da istikrarlı bir şekilde 1.5 milyar dolara düştü. Ayrıca, 1979'da Mısır ödemeler dengesinde 700 milyon dolarlık küçük bir fazla veriyordu. 1980'de petrol ihracatı 3 milyar dolar, Süveyş Kanalı ücretleri 1 milyar dolar, işçi dövizleri 2.7 milyar dolar ve turizm ve tarım ihracatının her biri yaklaşık 600 milyon dolar sağladı. 1973 ve 1980 yılları arasında yerel kamu yatırımları kabaca yüzde 26, özel yatırımlar ise yüzde 78 arttı. Mısır borçları döviz kazancındaki hızlı artış ve devam eden dış ekonomik yardım akışıyla daha kolay yönetilebilir duruma gelmişti. Sedat yavaşta olsa Batı'ya yaklaşmanın meyvelerini toplamaya başlamıştı (Weinbaum, 1985: 215-216); ABD'nin ise Mısır'a 1978'den itibaren yaptığı yatırımlar veya yatırım teşvikleri, savaşın sona erdirilmesindeki rolü gibi etkenler 1975'ten 1985'e kadarki süreçte Mısır'ın ekonomik iyileşmesinde bariz bir rol oynadı. 1975-1985 yılları arasında ABD'nin Mısır'a verdiği ekonomik yardım 8.7 milyar dolar civarındaydı. ABD petrol şirketleri ve özel şirketlerinin yatırımları Mısır'a akmaya başlamıştı. 1970'lerin başında sıfır bazından başlayarak Mısırlıların döviz hesapları 1985'te 9.9 milyar dolara ulaştı. Mısır'a yapılan Amerikan ihracatı yıllık toplam 2 milyar dolarlık ekonomik ve askeri yardımı

olmakla birlikte bu hedefi gerçekleştirmek içindi. Nitekim bu uğurda savaşta ortağı olan Suriye'yi dışarda bırakma, onun müzakere masasındaki konumunu zayıflatma hatta işgal edilmiş topraklarını “düşman”ın elinde durmasını kabul etmekte dahildi. Mısır'ın İsrail ile barışa sürüklenmesindeki en önemli etken ise ABD'nin teşvikleriydi. Detantın taktiksel olarak Mısır üzerindeki kullanımı Mısır-Sovyet ilişkilerini geri dönülmesi zor bir evreye getirmişti. Aynı zamanda ABD'nin Mısır'a askeri, ekonomik destek ve taahhütler Sedat'ın barışı kabul etmesinde etkili olmuştur (Karawan, 1994: 254-257). Özellikle detantın çözülmeye başladığı Angola, Etiyopya ve İran'da tekrar güçlenmeye başlayan Sovyetlere karşı Ortadoğu'da Mısır'ın kazanılması ABD için elzemdi.

4.4.Esad'ın 1975 ve 1976 Yılları: Suriye'nin Yönünü Tayin Etmek

1973 Ekim Savaşı'nın ardından Mısır'ın İsrail ile barışa yönelmesi Suriye'yi daha farklı bir yola sevk etmiştir. ABD'nin müzakere süreçlerinde Mısır'ı öncelemesi ve Suriye'yi yalnızca müzakereleri güvene almak ve çatışma ihtimalini sonlandırmak için barış sürecine dahil etmesi, Suriye-İsrail barışının varlık bulmasını engellemişti. Ayrıca İsrail'in Golan Tepeleri'ne dair sert güvenlikçi tutumu Suriye müzakerelerinde ilerlemeyi tıkamıştı. Bu minvalde ne Mısır'ın ne İsrail'in ne de ABD'nin Suriye müzakerelerini neticelendirme gibi bir niyetinin olmaması Esad'ın 1975'ten sonra Suriye'yi farklı bir maceraya sürüklemesine neden oldu. Yukarıda zikredildiği üzere umudunu müzakerelerden kesen Esad kendisini Arap Davası'nın savunucusu olarak yükseltti. Esad'ın Arap Davası ve Büyük Suriye idealine yönelmesi Suriye'yi Lübnan iç savaşına müdahale etmesine neden olmuştur. Aynı şekilde Mısır'ın Suriye'yi dışarda bırakarak 1978'de İsrail ile Camp David anlaşmasını imzalaması Suriye'yi Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirmeye itmiştir.

Ekim Savaşı'nın ardından Suriye ciddi yaralar almasına rağmen petrol zengini Arap ülkeleri özellikle Suudi Arabistan'dan gelen yardımlar ve Esad'ın ekonomik açılımı sayesinde hızlı bir toparlanma evresine girmişti. Mısır'dan ayrı olarak Suriye'de siyasi istikrar sağlanmış ve ekonomik gelişme bütün hızıyla devam ediyordu. Bu gelişmeler savaşın ardından Mısır ve Suudi Arabistan'ın içinde bulunduğu Arap üçgenine Suriye'nin dahil olmasını sağlamıştı. Petrol gücünü elinde tutan Suudi Arabistan ekonomik gücü temsil ederken askeri güç Mısır ve Suriye'nin elindeydi. Ancak Arap üçgeninde büyük

aştı. Batı'ya entegre bir ekonomik hüviyete Mısır'ın askeri yapısı tamamen ABD'nin verdiği silahlarla şekillendi (Handoussa, 1990: 109-113).

dengesizlikler mevcuttu. Finansal gücü elinde bulunduran Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye’de dahil birçok Arap ülkesi üzerinde ciddi etkide bulunabiliyordu. Aynı şekilde Arap-İsrail Çatışmasının ana iki taşıyıcısı olan Mısır ve Suriye’nin askeri güçlerinde ciddi bir fark vardı. Mısır askeri olarak savaş yükünü üstlenen temel aktördü ve bundan çok rahatsızdı. Askeri yükün bir kısmını taşıyan Suriye ise savaş halinin devamlılığının barış müzakerelerinde tarafların ellerini güçlendireceğine inandığından bütün zorluklara rağmen savaş halinin devam etmesi taraftarıydı. ABD yönetiminin 1973 Savaşı sonrasında Arap üçgenindeki bu farklılıkları fark etmesi ve Mısır’ı bu üçgenden çekerek savaş haline son verme planı Suriye’nin bölgede kendi yerini aramaya itmiştir (Ajami, 1977-1978: 94-95).

Nixon ve Ford yönetimlerinin Ortadoğu politikası neticesinde Mısır’ın II. Sina Anlaşması’nı imzalaması ve 1976’da Sovyetler Birliği’nin Mısır’dan çıkarılması jeopolitik anlamda Suriye’nin Rusya’nın Ortadoğu’daki stratejik konumunu artırmıştı. ABD’nin Ortadoğu politikası dolayısıyla Doğu Akdeniz’de varlığı Suriye ile sınırlı olan Sovyetler açısından Şam yönetimiyle ilişkiler patron-client şeklindeki bir ilişki yapılanmasından ziyade 1975’ten itibaren Suriye-Sovyet ilişkileri Suriye’nin pazarlık gücünün yüksek olduğu bir yapıya sokmuştur (Karsh, 1991). Aynı şekilde Suriye’nin siyasi ve ekonomik istikrarı Mısır tarafından yalnız bırakılan Esad’ın Arap Davası’na daha fazla sarılarak Suriye’nin bölgesel liderliğini oluşturma macerasına itmiştir. Zikredilen bütün bu avantajlar Suriye’nin dış politikada daha aktif bir role yönelmesine neden olmuştur. Nitekim Suriye’nin Vietnam’ı olarak bilinen 1976 Lübnan müdahalesi bu şartlarda ortaya çıkmıştır.

İsrail müzakerelerinde ilerleme sağlayamayacağını anlayan Hafız Esad için Büyük Suriye idealinin bir parçası olan Lübnan’ın Suriye’nin kontrolüne girme zamanı gelmişti. Lübnan’da 1975’ten itibaren bir iç savaş hali mevcuttu ve bu İsrail’in Güney Lübnan’a müdahale ederek Suriye güvenliğini tehdit etmesine neden oluyordu. Aynı şekilde Hristiyan Marunilerin İsrail ile ilişkileri geliştirme çabası Esad’ın temel endişesi olmaya başlamıştı. Bu şartlarda Esad’ın hesaplamalarına göre Suriye’nin Lübnan’daki iç savaşa müdahalesi gerekli bir faktördü. Dikkatini Arap-İsrail ilişkileri konusuna daha kapsamlı bir şekilde çevirebilmek için Suriye, önce Lübnan’daki artan sorunlarından kurtulmalıydı. 1 Haziran 1976’da Lübnan’a müdahale kararı alan Hafız Esad, Hristiyan Maruniler ve Filistin gerillaları arasında bölünmüş Lübnan iç savaşını bitirmeyi amaçlamıştı.

Başlangıçta ABD başta olmak üzere (Eker, 2017: 101-102) birçok taraftan destek görmesine rağmen sonraki süreçte Mısır'ın Yemen ABD'nin Vietnam müdahalelerinin kaderini yaşamıştır (Rabinovich, 1986: 181-184). Nitekim Lübnan'daki 25 bin askeri ve 500 tankıyla Suriye iç savaşa kalıcı bir çözüm sağlamadı. Savaşın başında Filistin gerillaları ile iş birliği içerisinde olan Suriye kuvvetleri 1977'de İsrail güçlerinin Güney Lübnan'ı işgal etmesi, Golan, Hebron Dağı ve Latini nehri üzerindeki Suriye hakimiyetini zayıflatması Esad yönetimini Hristiyan Maruni gruplarla işbirliğine itmisti. Suriye ve Lübnan'ın "bölünmezliği, tek halk" söylemi Esad'ın temel düşüncesi idi "Inaugural Speech by President Assad," JPS, Autumn 1976: 177) ve İsrail'in 1977'deki Güney Lübnan müdahalesi bu düşüncüyü tehlikeye atıyordu. Lübnan iç savaşının bu şekilde Suriye'yi zorlaması Esad'ın savaş yürütme kabiliyetini azaltarak, İsrail ile herhangi bir müzakerede Arap pazarlık pozisyonunun temel unsurunun Arapların savaş seçeneğini aktif hale getirme yeteneği olması gerektiği şeklindeki Suriye argümanının güvenilirliğini baltalıyordu (Dawisha, 1978-1979: 140-145). Suriye'nin Lübnan müdahalesi İsrail ve Suriye barış müzakerelerini daha karmaşık bir yapıya kavuşturdu, Moskova ve Şam ilişkilerini ciddi zarar verdi ve iç yapıda Esad'a büyük bir muhalefet yarattı. Bütün bu süreçler Suriye'nin barış müzakerelerinde pozisyonunu zayıflatırken aynı zamanda müzakerelerde pazarlık etme imkanını daraltmıştır.

1970'te Suriye'de yönetimi devralan Hafız Esad'ın iktidarı ilk defa 1976'da Lübnan iç savaşına müdahale ettiğinde ağır bir sarsıntıya uğradı. Nisan 1975'ten itibaren süren bu savaş, Maruni Hristiyanların oluşturduğu sağcı partiler ile Müslüman cemaatlerden oluşan ve daha sonra Filistinli grupların desteğini kazanan solcu partiler arasındaydı. Esad'ın Lübnan müdahalesi ve Lübnan politikası büyük oranda ülke içinde çoğunluğu sağlayan Sünni Müslümanların görüşlerini paylaşıyordu. İktidarının meşruiyeti dolayısıyla yürüttüğü Büyük Suriye politikası/söylemi Baas rejiminin geleneksel müttefiki Filistin komandoları ve Lübnan'ın solcu milis gruplarıyla girdiği şiddetli çatışmalar neticesinde ağır bir darbe aldı. Bu gelişme Esad'ın Suriye'deki konumunu ciddi ölçüde yıprattı. Lübnan müdahalesine karşı muhalif sesler yükseldi. Yönetimi devirmeye yönelik girişimler açığa çıkarıldıktan sonra ordudan ve Baas Partisi örgütünden çok sayıda kişi tutuklandı.

Lübnan müdahalesinin Filistin grupları karşıtı bir yapıya bürünmesi Suriye'de Baas Partisi'nin siyasi liderlerine karşı bir dizi suikast ve saldırının gerçekleştirilmesine meşru

zemin hazırladı. 1976 sonrasında iktidarı yıpratmaya ve ardından devirmeye yönelik bütün suikastlar Alevi yöneticilere karşıydı. Lübnan müdahalesi Esad'ın sürekli kaçınmak istediği iktidarının "Alevi cemaatinin hakimiyeti veya Suriye Alevi Baas rejimi" (Dam, 2000: 124-127; el-Caferi, 1987: 194) "Lübnan'ın Arslanı ve Golan'ın Faresi" (Maoz, 1991: 239) söylemlerini canlandırmıştır. Bütün bu gelişmeler Müslüman Kardeşlerin iktidarı değiştirmek için harekete geçmesine neden olurken 1980 sonrasında Palmira ve Hama Katliamlarını getiren ciddi iç ayaklanmalara neden olmuştur. Suriye'nin yönünün bu şekilde belirlenmesi neticesinde içeride artan rahatsızlıklar Esad'ın 1977'de iktidara gelen yeni Amerikan yönetimi aracılığıyla İsrail ile barış yapmasını engellemiştir. Rejimin meşruiyetini devam ettirmek isteyen Esad için şu anda Sünni çoğunluğu karşı çıkacağı bir girişimde bulunmak zordu. Rejimi için yapabileceği en iyi şey ABD ve Sovyet yönetimi arasında bir denge sağlamak ve Mısır'ın ayrı bir anlaşmaya gitmesini engelleyerek müzakerelerdeki konumunu güçlü tutmaktı.

4.4.1.ABD'nin Ortadoğu Politikasında Suriye

II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve Suriye ilişkileri bozulmaya başladı. ABD yönetimi Suriye'yi Sovyet uydusu olarak gördü ve Soğuk Savaş kendi çıkarları için kullandığını düşündü. Aslında Suriye'nin Fransa'dan bağımsızlığını kazanması noktasında ABD'nin oluşturduğu baskı, ilişkilerin sıcak başlamasını sağlamıştı. Ancak sonradan gelişen olaylar ikilinin anlamlı bir ilişki kurmasını engelledi. İlişkinin bozulmasındaki temel sebep ABD'nin Soğuk Savaş havasında Sovyetlerin Suriye'yi uydusu haline dönüştürdüğü inancıydı. ABD ülkede Batı yanlısı liderleri destekleyerek Suriye'yi tekrar pro-Batı bir yöne çevirmek istedi. 1950'lerde Hüsnü Zaim ve Edip Çiçekli'nin otoriter yönetimlerini destekledi. Nasır'ın yönetime gelmesi ve Arap milliyetçiliği çerçevesinde Arap dünyasına özellikle Suriye'ye odaklanması ilişkileri daha da karmaşıktırdı. Suriye hükümetinin Sovyet yardımına güvenme eğiliminden endişe duyan Washington'daki yetkililer, bu eğilimi engellemek umuduyla yollar aradılar. Netice itibarıyla CIA'in (1957) devreye girmesiyle ilişkiler bozuldu. Böylelikle Suriye, Mısır ile iş birliği yapan Sovyet uydusu durumuna düştü. İlerleyen yıllarda Suriye'nin Mısır'ın gölgesinde küçük bir ülke olarak kalması ve önemli bir ticari beklenti sunamaması, ABD'nin ilgisini oraya yönelmemesine yetti. 1948'de Washington'un İsrail'in kurulmasına yardım etmesiyle gerilen ilişkiler 1967 savaşı neticesinde tamamen koptu. 1967 savaşının ardından Washington'daki politika yapıcılar Suriye'ye şüpheyle

bakmaya devam ettiler. Radikal olarak nitelendirilen Suriye, Mısır'dan ayrı olarak stratejik öneme ve benzersiz bir kültüre sahip egemen bir ülke olarak görülmedi. Netice itibariyle Suriye hiçbir zaman özel bir ilgiye layık görülmedi (Abadi, 2021: 1-4).

1967 Savaşı'nın ardından kopan ABD ve Suriye ilişkileri Salah Cedid yönetimi ve Ürdün Krizi neticesinde daha fazla gerilmiştir. Esad'ın 1970'te başa geçmesi ABD yöneticileri tarafında daha az doktriner bir yönetim olması hasebiyle avantaj olarak görülmüştür. Esad yönetiminin Sovyetler Birliği'nden ziyade diğer ülkelerle ilişki geliştirebileceği kanısı güçlendi. Özellikle 1973 Savaşı neticesinde hem savaşta hem de barıştaki rolünü kanıtlayan Suriye'nin dikkate alınması gereken bir ülke olduğu anlaşıldı. Nitekim 1974'te Nixon'un Şam ziyareti neticesinde ilişkiler onarılmış ve karşılıklı yeniden büyükelçiler atanmıştır. Kissinger'ın bütün çabalarına rağmen Suriye liderleri Sovyetler Birliği yerine ABD'nin yanında yer alarak daha fazla kazanabileceklerine ikna edilemedi. Mısır'da işleyen bu taktik Suriye üzerinde bir tesir yaratmadı. Özellikle 1972'den beri Mısır'daki zayıflayan varlığını Suriye'ye taşıyan Sovyetlerin Doğu Akdeniz'deki varlığını sürdürmesi ABD yönetiminin Suriye'ye bakışını değiştirmede.

ABD yönetimi Suriye ile ilişkileri geliştirmekteki temel amacı bir savaşın daha başlamasını engellemek ve Suriye'yi ılımlı bir durumda tutmaktır (Dobrynin, 1995: 195). Washington'daki politika yapıcıları Suriye rejiminin ABD ile ittifak adına çıkarlarını feda etme olasılığının düşük olduğu gerçeğini asla gözden kaçırmadılar. Nixon, Kissinger ve Ford yönetimi Suriye ile ilişkileri geliştirmeye istekli olmalarına rağmen Suriye ve İsrail arasındaki Golan Tepeleri meselesi nedeniyle bu İsrail'e rağmen yapılamazdı (Gani, 2014: 140-148).¹²⁶ Bu nedenle Suriye'nin davranışlarını kontrol etmek için taktiksel bir

¹²⁶ Golan Tepeleri konusunda İsrail katı bir tutum içerisindeydi ve bölgeye hem güvenlik hem de sivil birçok proje ve girişim yapılmaktaydı. Golan'ın İsrail güvenliği noktasında oynadığı rolün yanında bölgeye taşınan nüfus ile Golan Tepeleri'nin karakteri Yahudileştirilmekteydi. 1979'da kadar Golan'a 50 bin yerleşimci yerleştirmeyi planlayan İsrail, Suriye'ye ait olan birçok varlığı yok etmekte, nüfusunu dışarı sürmekte ve bölgede varlığını meşrulaştırmak için arkeolojik bahçe müzeciliğinden yol çalışmalarına kadar bir Yahudi yaşam alanına çevirme amacındaydı. Bütün bu veriler İsrail'in Golan konusunda müzakerelere istekli olmadığının kanıtlarıydı. 1970'lerin başından itibaren İsrail basını bunu açıkça vurguluyordu ("The Jewish State and Occupied Territories," *JPS*, Autumn 1972: 150-154; "Lost Impetus in the Golan," *JPS*, Spring 1972:147); Knesset'in 1981'de ilhak edilmesinin ardından CIA tarafından hazırlanan raporda İsrail'in bölgenin jeo-stratejik, tarihi, kültürel ve demografik önemi nedeniyle Suriye'ye geri vermek gibi bir niyetinin olmadığını belirtmiştir ("Syria-Israel: The Golan Heights in Perspective: A Research Paper," CIA, Ocak 1982). Başından itibaren İsrail'in bu politikasından haberdar olan ABD yönetimi, Sina ve Golan müzakerelerini birbirinden ayırmıştır.

politika uygulandı.¹²⁷ Nitekim 1974'ten sonra Esad yönetimi Washington'a karşı şiddetli bir propaganda kampanyası yürütmekten kaçındı ve Suriye medyasının ABD'ye karşı gösterdiği saldırganlık azaldı. İlişkilerin bu şekilde ılımlaşması Suriye'nin Lübnan müdahalesinde ABD'nin yeşil ışık yakmasını sağlamıştır. Başlangıçta olumlu bir seyir izleyen bu politika ileriki süreçte Suriye ve İsrail'in Lübnan'da karşı karşıya gelmesi nedeniyle ABD-Suriye ilişkilerini gölge düşürdü. Ancak 1977'nin sonlarına kadar Lübnan müdahalesi nedeniyle bozulan Sovyet ilişkilerine karşılık Suriye ABD'yi bir denge olarak kullanmak istemesi ilişkilerin sürmesinde etkili oldu. Fakat 1978'de Camp David Anlaşması neticesinde Suriye sadece Mısır'ı değil aynı zamanda anlaşmanın yapılmasını sağlayan ABD yönetimini (Tessler, 2009: 508-511) de ciddi bir şekilde suçlayacaktır (Abadi, 2021: 6-7).

1977'de Carter başkanlık koltuğuna oturduğunda sabık yönetimlerden farklı bir Ortadoğu politikası takip edeceği belirtmişti. Detantı taktiksel kullanarak sadece Mısır'a odaklanmak yerine bütün tarafları içeren kapsamlı ve dengeli bir politika yürütme isteğindeydi. Nitekim barış konusunda da Filistin ve Suriye'yi kapsayan daha kapsamlı bir barış politikasını uygulamak istediğini açıkladığında ABD ve Suriye ilişkilerinde olumlu bir hava oluşturmuştu. 1975 Sina Anlaşmasını imzaladıktan sonra Mısır Arap ülkelerince izolasyona tabi tutulmuştu. Ekim 1976'da Esad, Suudi Arabistan aracılığıyla Sedat ile uzlaşma yapmış ve Arap-İsrail mücadelesinde yeni bir soluk yakalamıştı. Nitekim Carter'ın yeni ve taze yaklaşımıyla Suriye barış konusunda kendisini avantajlı görüyordu. Şubat 1977'deki Vance'nin Ortadoğu ziyaretinde Cenevre Konferansı için incelemelerde bulunulmuş ve ABD'nin İsrail'e çeşitli toplu imha bombalarının satışını onaylamaması neticesinde ABD-İsrail ilişkilerinde yaşanan gerginlik, Suriye yönetiminin Washington'un daha dengeli bir politika izleyeceği konusunda cesaretlendirmişti. Özellikle Mart 1977'de Carter'ın Clinton konuşmasında Filistinliler için bir yurt oluşturulmasını savunan konuşması önemliydi. Carter'ın Esad'ın Ortadoğu barışı noktasında önemine vurgu yapması ABD-Suriye ilişkilerinin olumlu meyletmesinde

¹²⁷ Primakov, ABD'nin Suriye'ye yönelik bu taktiksel politikasını Lübnan meselesi üzerinden açıklamaktadır. Lübnan müdahalesi nedeniyle ABD ve Suriye ilişkilerinin şiddetlenmemesine şaşırان Primakov, ilişkilerin şiddetlenmesi gerekiyordu, "mantık olarak öyle olmalıydı, çünkü ABD sağcı Hristiyanlara yakınlık duymaktaydı ve de Amerikalılara nefret duyan Filistinli güçlerin Şam'la yakınlaştığı dönemdi (1977). ABD, Mısır ve İsrail arasındaki bireysel anlaşmanın imzalanmasına mâni olacak durumlardan uzak durmaya çalışıyor ve Şam'la olan temaslarında Mısır ve İsrail yakınlaşmasını, Suriye ve Filistinlilerin direnişini zayıflatmak için kullanıyordu" (Primakov, 2009: 241).

önemli bir unsurdur. Carter'ın bu söylemleri Suriye basınının ABD'nin yeni Ortadoğu politikası lehinde yayın yapması izledi (Maoz, 1991: 219; Carter, 2010: 135-138).

Carter yönetimi için 1974 Enerji krizinin ardından Ortadoğu ABD'nin birinci angajman bölgesi olmuştur. Kissinger'ın diplomasi hamlesiyle bir nebze ılımlılaştıran bölgedeki radikalleşme bir barış olmaması halinde yeniden savaş haline dönüşerek yeni krizler çıkartma ihtimali vardı. Bu nedenle Carter yönetiminin birinci hedefi bu radikalleşmeyi engelleyecek bir barış imkanı oluşturmaktır. Carter ve danışmanları için bu ise Cenevre Konferansı altından bütün tarafların katılımıyla gerçekleyen kapsamlı bir barış ile mümkün olabilirdi. Barışın gerçeklik bulması ve bölgede ABD lehine istikrarın oluşması için ise Filistinli gruplar üzerinde etkili olan ve yeniden savaş halini başlatacak temel aktör Suriye'nin müzakerelere katılımı elzemdi. Esad yönetimi içinde Mısır'ın bir başka ayrı anlaşmaya gitmesini engellemek ve Suriye'nin *adil* barış isteğinin gerçekleştirilmesi için Carter yönetiminin taze politikası nispeten en uygun olanıydı. Bu çerçevede Carter ve Sedat 9 Mayıs 1977'de Cenevre'de bir araya geldi (Vance, 1983: 177).

Carter ve Esad görüşmesi, akşam yemeği dahil yedi saat sürmüştü ve ikili gayet iyi anlaşıyor görünüyordu. Her ikisi de 1977'de önemli bir ilerlemenin olması gerektiği konusunda anlaştılar. Filistin vatanı konusunda ısrarcı olunması ve mülteciler için bir şeylerin yapılması gerektiğini söyleyen Esad, Ürdün-Filistin federasyonu fikrine açıkça muhalefet etmedi. Barış konusundan İsrail'in işgal ettiği bütün topraklardan çekilmesi gerektiğinde ısrarcı oldu. İşgal edilmiş topraklardan geri çekilmenin savaş halinin sonu olacağını ve bununla otomatikman barış anlamına geldiğini ifade eden Esad, karşılıklı tam normalleşmenin zaman alacağını belirtti (Maoz, 1991: 220-227). Carter açısından Esad'ın İsrail'e dair tutumu keskindi ve sorun olmaya gebeydi. Carter ve Esad görüşmesinin ardından Esad'ın kendisini bölgesel bir güç olarak yükseltme ve barış üzerinden söz hakkına sahip olma amacı gerçekleşmekteydi. Özellikle 1 Ekim 1977'de ABD ve Sovyetler Birliği'nin ortak bildirisiyle Sovyetlerin tekrar müzakerelere döneceğine dair resmi açıklama, ABD yönetiminin barış konusunda dengeli hareket ettiğine işaret ediyordu (Vance, 1983: 192). ABD ve Suriye arasında pozitif bir ilerleme yaşanmasını sağlayan bütün bu gelişmeler, Sedat'ın uluslararası diplomasiyi aşmak amacıyla Kudüs'e gitmesi neticesinde bozuldu. 1978'de ABD'nin aracılığıyla Mısır'ın İsrail ile ayrı bir anlaşmaya gitmesi ABD-Suriye ilişkilerini geri dönülmesi zor bir merhaleye taşımıştır.

ABD ve Suriye ilişkilerinin bu şekilde ilerlemesi aynı zamanda İsrail’de Begin yönetiminin başa geçmesiydi. Begin yönetimi tarihi Filistin toprakları konusunda daha sertti ve Suriye’ye olan bakışları Mısır’a oranla daha radikaldi. Golan Tepeleri’ni verme noktasında isteksizlikleri ve sürekli yeni yerleşimler kurmaları, Lübnan’da Suriye ve İsrail arasında büyüyen sorunlar, Suriye’nin Lübnan ve Filistin ile ilgili ideolojik yaklaşımı iki ülkenin ortak bir noktada birleşmesini engelliyordu (Vance, 1983: 197-198). ABD yönetimi aslında baştan itibaren bunun farkındaydı. Camp David Anlaşması aşamasında Esad her ne kadar ABD ile birlikte hareket etmek isteğine dair mesajlar vermesine rağmen İsrail’in Suriye konusunda taviz vermeye hazır olmadığı bilinciyle hareket etmiş ve Mısır ve İsrail’in müzakerelerden Suriye’yi dışlama politikasını kabul etmiştir (Carter, 2010: 142-143). ABD’nin böyle davranmasında Mısır barışı sonrasında savaş halinin fiili olarak biteceğini bilmesi ve Suriye’nin barışa dahil olması halinde İsrail’e vereceği taahhütlerin daha fazla olacağını farkında olmasıdır. Suriye-İsrail anlaşması için ABD başka yükümlülüklerin altına girmek istemiyordu. Bu nedenle Mısır-İsrail anlaşması ile yetinmeyi kabul etti. Nitekim Mısır-İsrail anlaşmasıyla Kahire ile kurulan uzun süreli askeri ve ekonomik ilişki Sovyetleri bölgede sınırlandırma ve bölgesel güvenlik stratejisi için yeterli olmuştur (Brzezinski, 1983: 277). ABD’nin bu şekilde bir tercihte bulunması 1978 sonrasında Suriye’nin başvurabileceği veya yanında saf tutacağı başlıca aktör Sovyetler Birliği olmuştur (Seale, 1995: 291-302).

4.4.2.Sovyetler Birliği ve Suriye İlişkileri

Sovyetler için Ortadoğu klasik Üçüncü Dünya Ülkeleri’nin bulunduğu bir bölge statüsünde değildi. Ortadoğu, SSCB’nin çevre bölgesinin hayati bileşeni olması nedeniyle ulusal güvenliği ve ekonomik refahı için hem ciddi riskler hem de önemli fırsatlar arz ediyordu. ABD’nin çevreleme stratejisini uyguladığı dönemlerde Ortadoğu, Rusya’nın Doğu Avrupa komşuları gibi hayati önemdeydi. Suriye tarihsel olarak Sovyet Rusya’nın temel odak ülkelerinden biriydi (Golan, 1990: 2-8). Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanan mücadelelerde özellikle Kutsal Yerler meselesinde Rusya’nın nüfuzunu yaymak istediği başlıca bölgelerden biri Suriye idi. I. Dünya Savaşı’nın ardından açık bir şekilde Batı nüfuz bölgesine dönüşen Suriye’nin Rusya ile ilişkileri ancak II. Dünya Savaşı’nın ardından gelişebilmiştir. 1950’lerde ABD’nin Sovyetleri çevreleme stratejisi dolayısıyla jeopolitik olarak Sovyet rimlandına dahil olan Suriye’nin kazanılması Kremlin için stratejikti. Nitekim ABD’nin Soğuk Savaş mücadelesini öncelemesi dolayısıyla bozulan

Washington-Şam ilişkileri Moskova'nın bölgede kendisine yer oluşturmaya imkan tanımıştır. 1950'lerin ortalarından itibaren gelişen Sovyet-Suriye ilişkileri inişli-çıkışlı bir şekilde ilerlemiştir. ABD'nin Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in destekçisi olması Sovyetler Birliği'ni Suriye'nin başlıca askeri ve ekonomik destekçisi konumuna taşımıştır. Özellikle 1967 savaşında alınan yenilgi neticesinde Sovyetler Birliği hem askeri hem de ekonomik olarak Suriye'ye yerleşmiştir (Karsh, 1991: 7).

1966'daki Baas darbesi ile yönetime gelen sol yönelimli Cedid yönetiminde Sovyet-Suriye ilişkileri gayet iyi ilerlemiştir. 1967 Savaşı'nı kayıplarının telafisi noktasında Sovyetlerin verdiği destek ordunun toparlanması noktasında önemli olmakla birlikte Suriye'nin Sovyetler Birliği'ne bağımlılığını ağır bir şekilde arttırmıştı. 1970'te Suriye'de iktidarı ele geçiren Hafız Esad, ülkesinin Sovyetlere olan bağımlılığına olan rahatsızlığını açık bir şekilde ifade etmekten çekinmiyordu. Esad'ın iktidara gelişi Sovyet-Suriye ilişkileri için iyiye işaret değildi. Esad'ın bu tutumu Batı'da Suriye'nin içeride ve uluslararası yönelimlerinde dramatik bir değişime dair umut ve spekülasyon dalgasına yol açtı. Buna rağmen Şam-Moskova ilişkileri, Sovyetlerin savaş sonrası süreçte Ortadoğu ülkeleri arasında en uzun süreli müttefikliği doğurdu. Esad her ne kadar Sovyetler Birliği'nin 1970'lerin başlarından itibaren ABD ile detant ilişkisi nedeniyle yeni davranışlarından memnun değilse de detantın nimetlerinden en çok faydalanan ülkelerden biriydi. 1972'de detant davranışları nedeniyle Sovyetleri cezalandırmak için Sedat'ın 15 bin Sovyet personelini Mısır'dan çıkaran ve sonraki süreçlerde Sovyetlerin ülkedeki varlığını peyderpey azaltması, Suriye-Sovyet ilişkilerinde ciddi bir ilerlemenin yaşanmasına neden olmuştur. Doğu Akdeniz'deki varlığını koruma peşinde olan Sovyetler Birliği, Mısır'daki bütün yatırımlarını Suriye'ye kaydırmıştır (Golan, 1990: 14, 27, 148; Dawisha, 1979: 81). Sovyetler olan bağımlılığı daha fazla arttırmak isteğinde olmamasına rağmen Sovyetlerin Suriye'ye yaptıkları yardımlar sonucunda Suriye, zayıf ülke statüsünden politik ve askeri olarak kimsenin şüphelenmediği bir güce dönüşmüştür (Karsh, 1991: 8).

1973 Savaşı'nda Sovyetler Birliği Suriye'nin başlıca destekçisi olmasına rağmen detant dolayısıyla Suriye'nin topraklarını almak için büyük bir çatışma başlatma çabasını destekleme isteğinde değildi. İsrail ile mücadelenin tek yolunun askeri çatışma olduğuna inanan Şam yönetimi için Sovyetlerin bu davranışı kabul edilebilir değildi. Özellikle San Clemente görüşmelerinde iki büyük gücün davranışlarının bir başka Ortadoğu savaşı

olasılığını engellediğini hatırlatarak zirve boyunca uyarılarını devam ettirdi. Sovyetlerin kendi müttefiklerindense ABD ile ilişkilerini öncelemesi, Sovyetlere karşı şüpheleri olan Esad'ın daha radikal hareket etmeye zorlamıştır. 1973 Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi desteklemesine rağmen savaş, Sovyetlerin savaş kapasitesi ve diplomasi noktasında başarısızlığını ortaya sermişti. Bu minvalde topraklarını geri alma noktasında ABD'ye yönelmek zorunda kalan Esad, 1974-1976 yılları arasında Batı ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmekten de geri durmadı. Sovyetler Birliği ile arasına büyük bir mesafe koymadan kendi politikasını yürüttü. Bu şartlarda 1977'de Enver Sedat'ın Kudüs'e yaptığı ziyarette kadar uluslararası sistemin her iki süper gücün manevra kabiliyetinin dayattığı yapısal kısıtlamalar nedeniyle Sovyet-Suriye ilişkisinde avantaj büyük oranda Suriye lehineydi (Maoz, 1991: 213-215).

Sovyetler her ne kadar Suriye'nin bazı politikalarından memnun olmamasına rağmen Suriye, Sovyetlerden en çok destek alan Arap ülkesiydi. 1975'te Mısır'ın İsrail ile ayrı anlaşmaya gitmesi ve 1976'da Sovyet-Mısır Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı sonlandırması, Suriye'yi Ortadoğu jeopolitiğinde Sovyetler için kritik bir konuma taşımıştır. Doğu Akdeniz'deki varlığının devamlılığında temel aktör olarak Suriye olması Moskova'nın elini zayıflatan bir faktördü. Nitekim bu durum Suriye'nin Lübnan müdahalesinden rahatsız olmasına rağmen Sovyetler, Suriye ile ilişkileri koparacak ciddi eleştiriler yapmaktan kaçınmıştır. Sovyet-Suriye eleştirilerinin en gergin dönemi 1976 senenin sonlarında Suriye ve Lübnan Hristiyan güçlerinin ortak sol-Filistin gruplarına karşı giriştiği saldırılar sırasında gerçekleşmiştir. Nitekim Filistinli grupları yenilgiden kurtarmak için Suudi Arabistan liderliğinde Riyad'da yapılan mini zirve (Mısır, Kuveyt, Lübnan, Suriye, FKÖ) sonrasında ortaya çıkan ortak anlayış, Suriye'nin kamp değiştirebileceği endişesini yaratmıştır (Dawisha, 1980). Zirvenin ardından Sovyetler Suriye'ye dair eleştirilerini azaltmış ve Suriye'nin Lübnan'da bulunmasının meşru olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Suriye güçlerini “barış koruma birliği” olarak nitelendirmiştir (Karsh, 1991: 25-26).

1976'dan itibaren Suriye ve Sovyet ilişkileri yeniden istikrar kazanmaya başladı. Carter yönetiminin kapsamlı ve dengeli Ortadoğu politikası, Sovyetlerin Suriye'ye yönelik politikasında daha dengeli hareket etmeye itti. Carter yönetiminin yeni bir barış girişimi başlatma çabası ve bunu Cenevre Konferansı üzerinden yapma isteği, Mısır ve İsrail'in ayrı bir anlaşma daha yapmasını istemeyen Sovyetler Birliği ve Suriye'yi ortak noktada

buluşturmuştur. 1970'lerin ortalarına kadar Sovyetler açısından ABD ilişkileri Üçüncü Dünya Ülkeleri ilişkilerinden daha öncelikliyken, 1976'dan itibaren Üçüncü Dünya Meseleleri detanttan daha önemli hale geldi. Bu noktada Mikhail Suslov, Grecko, Ustinov ve KGB gibi kişi ve kurumlar Sovyet dış politikasında daha fazla etkili olmaya başladı. Artık Amerika için Üçüncü Dünya'daki çıkarlar gözden çıkarılmayacaktı. Gromyko, Andropov, Kosygin bu görüşe karşıydılar ama güç kaybetmişlerdi ve ideolojik bakış yeniden güç kazanmıştı. Sovyet bayrağını uzak yerlerde dalgalandırma arzusu yeniden canlanmıştı (Dobrynin, 1995: 414). Sovyetler Birliği'nin detanta olan bakışının bu şekilde değişmesi üzerine artık Somali, Etiyopya, Angola ve Suriye'deki çıkarlarından kolay kolay vazgeçmeyeceğinin göstergesiydi. Sovyet dış politikasının bu şekilde yeniden revize edilmesi Esad açısından Moskova'nın doğal davranışlarına ve istenilen davranışa geri dönmesi anlamına geliyordu. Arap Davası'nı istediği ölçüde savunabilirdi ve Cenevre'de istediği şartların uygulanmasını talep etmek için artık destekçisi mevcuttu. Sovyet-Suriye ikilisinin eski ve klasik anlayış üzerine bu şekilde anlaşması ve Cenevre'yi kendi güçlerinin geri dönüşü açısından bir meydan okuma platformu olarak görmeleri Mısır'ın Kudüs ve ardından Camp David yoluna girmesine neden olmuştur.

Camp David anlaşması sonrasında Mısır'ın Arap Davası'na "ihaneti" Suriye'yi İsrail ile mücadele konusunda yalnız bırakmıştır. 1977'de Esad artık Arap Davası'nın tek lideri olarak kendisini yükseltebilirdi. Buda Esad'ın İsrail ile stratejik denge kurma ve içerideki rahatsızlıkları kontrol etmek için sürekli Sovyet desteğine bağımlı hale getirdi. Lübnan müdahalesi nedeniyle uygulanan silah ambargosu haricinde askeri anlamda Suriye-Sovyet ilişkisi stabil bir durum izledi. 1975'in ortasından 1979'un yazına kadar, Suriye kara kuvvetleri yaklaşık 400 tank (T-55'ler ve T-62'ler) ve yaklaşık 500 zırhlı araç, 100 topçu silahı ve bir dizi FROG-7 ve SCUD-B karadan havaya füze bataryası (SA-2, SA-3, SA-6) ile desteklendi. Sedat'ın Kudüs ziyareti stabil olan ilişkileri güçlendirdi. Sovyetler Suriye'nin Mısır'ın "kapitülasyonist rotasına" karşı "ilkeli" mücadelesini övdü. Suriye'nin Sedat'ın davranışlarıyla bozulan stratejik dengeyi yeniden kurma niyetini anladıklarını özel olarak dile getirdiler ve Şubat 1978'de 500 milyon dolarlık bir silah anlaşması imzalamayı kabul ettiler ve Sovyetler 1979'da tahmini 2 milyar dolarlık Suriye borcunun yüzde 25'ini sildi (Golan, 1990: 153-154). 1979'da yazında Mısır ve İsrail anlaşmasını imzalanmasının ardından, Sovyetlerin Suriye'nin askeri potansiyelini daha yüksek niteliksel ve niceliksel bir düzeye yükseltme görüşü kabul edildi. Ağustos 1979'da

Suriye, T-72 tanklarının ilk teslimatını aldı ve iki ay sonra Esad Moskova'ya giderek o zamana kadarki en büyük silah anlaşmasını imzaladı ve böylelikle hızlandırılmış bir askeri genişleme süreci başlatıldı (Karsh, 1991: 39). Nitekim 8 Ekim 1980'de imzalanan Suriye ve Sovyetler Birliği Dostluk ve İşbirliği anlaşması ile ikili ilişkiler taçlandırılmıştır. Esad yönetimi 1970'lerin başından itibaren Sovyetlerin dostluk anlaşması tarzı bir ilişki kurma yapısına karşı çıkmışlardı. Ama Camp David anlaşması ile yalnız kalan ve iç yapıda ciddi sıkıntılarla uğraşan Esad yönetimi için İsrail'e karşı bölgesel bir güç olarak Arap Davası'nı sürdürmek ancak Sovyetlerin tam desteği ile olabilirdi. Mısır'ın Camp David Anlaşmasını imzalaması Arap-İsrail Savaşı'nın ana taşıyıcıları ve ortakları olan Mısır ve Suriye'nin dış politik olarak farklılaşmasını getirmiş ve Suriye'nin tam anlamıyla Sovyetler Birliği müttefiki olmasının yolunu açmıştır.

4.4.3. Esad Neden Camp David'de Yok?

1973 Ekim Savaşı pan-Arabizm'in zirvesiydi. Bu noktadan Ortadoğu'ya bakıldığında ilk defa yek vücut olmuş ve ortak hareket eden bir Arap dünyası vardır. 1973 Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeleri bilmesek Arap dünyasının sonunda aradığı bütünlüğü yakaladığını söyleyebiliriz. 1973 Savaşı'nda Araplar kendi aralarındaki bölünmeyi bir tarafa bırakarak ortak bir amaç etrafında ilk defa birleşmişlerdi. 1973 Savaşı'nın yarattığı etki sonucunda üstün Batı dünyası nihayet alçalıyordu ve Araplar geçmişlerinin yarattığı bütün psikolojik yaraların, siyasi ve kültürel altüst oluşların bedelini “düşmanlarına” ödetmeye zorladı. Arap dünyası nihayet mücadelede varlıklarını açık bir şekilde ortaya koymuştu ve acizlik ve uluslararası ihmal sorununu aşabilecek birleşik bir Arap dünyası imajı ortadaydı. Ancak iki yıl sonra Eylül 1975'de imzalanan II. Sina Anlaşması'yla Arap dünyasında büyük bir ayrım meydana geldi (Ajami, 1976: 444-461). Mısır'ın 1975'te İsrail ile ayrı bir anlaşma imzalaması neticesinde toprak ve onurlarını geri almak için savaşta birleşik bir cephe oluşturmuş olan tarafların yine mezkur amaçları gerçekleştirme noktasında barışın şekli üzerinde buluşması mümkün olmamıştı. Başka bir deyişle savaş onları birleştiren bir etken iken barış Arap dünyasını ayrıştıran bir faktör olmuştu. Nitekim bunun en bariz örneğini ise Mısır ve Suriye'nin savaş üzerine olan ortaklığını barış sürecinde bitmesidir. 1975'te Rifat el-Said, Kahire'de yayınlanan haftalık *Al-Tali'a* gazetesinde yazdığı “Araplar: Savaşla birleştiler, Barış yoluyla bölünecekler mi?” (al-Said, *Al-Tali'a*, 1975) isimli makalesinde bu konuya değinmişti. El-Said'in de işaret ettiği üzere savaşın sonuçları kısa süreliğine Arap dünyasında bir birlik olacağı, daha doğrusu

barış konusundan Mısır ve Suriye'nin ortak hareket ederek Arap Davası'nı en iyi şekilde savunacağı inancı güçlenmişti. Ancak uzun süreçte bunun böyle olmadığı anlaşıldı. Mısır kendi barışını yaparak savaş halinden kurtulurken Suriye, adil olarak görmediği bu barış sürecinden olabildiğince uzak durdu.

Esad'ın neden Camp David'de olmadığına dair birçok şey söylenebilir: ABD'nin Suriye'yi Mısır gibi tam bir barış ortağı olarak görmemesi, İsrail ve Mısır'ın Suriye'yi barış sürecinde bir engelleyici olarak algılaması nedenlerin başında gelmektedir. Bu noktalara yukarıda ayrıntılı olarak değinildi. Ancak Suriye'nin Camp David'de olmamasının veya ABD, İsrail ve Mısır tarafından barışın tam bir ortağı olarak yerleştirilmemesinin başlıca nedeni Esad ve Suriye yönetiminin barışa olan bakışının Mısır'dan farklı olmasıdır. Başta detantın iki ülke üzerinde farklı etkiler yaratmış olması, Mısır ve Suriye'nin ülke ve lider karakterlerinin farklı olması tarafların barışa olan yaklaşımlarını farklılaştırmıştı. Detantı Sedat, ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi çıkmazları bitirecek acil *bir barışa* bir imkan olarak gördü. Ancak Esad, detantı ve Ortadoğu'da yarattığı etkiyi ülkesinin ve Arap dünyasının birleşmesi ve *adil barışa* imkan tanıyan bir fırsat olarak değerlendirdi. *Uzlaşma ve Kokuşmuş Uzlaşma* isimli eserinde Avishai Margalit, uzlaşma daha doğrusu barışın doğasının nasıl olması gerektiğini inceler. Chamberlain'in 1938 Minih Anlaşmasını, Almanya ve Sovyet Rusya arasında 1939'da imzalanan anlaşmaları inceleyen Margalit, bütün bunların bir barış uğruna "kokuşmuş uzlaşmalar" olduğunu ifade eder (Margalit, 2013: 5). Mısır ve Suriye arasındaki barışa bakış Margalit'in *adil barış* ve *bir barış* ayrımına benzemektedir. Mısır milli çıkarlarını gerçekleştirmek için bir barışa ihtiyaç duyarken Suriye, kimliği ve politik tutumları nedeniyle adil bir barışa yönelmişti. Savaşta aranmayan bu nitelikler iki ülkenin sıhhatli bir ortaklık yapmasını sağlamıştır. Ama barış sürecinde aranan bu nitelikler iki ülkenin ayrışmasını ve ortaklıklarının sonlanmasına neden olmuştur.

Mısır 1975 Sina ve 1978'de İsrail ile anlaşmayla bir barış imzaladığında fiziksel ödünlerden ziyade hayallerden ödün vermiş ve *iredandist* ve *rövanşist* arzulardan vazgeçtiğini ilan etmiştir. Ama Suriye'de "tarihsel kimlikle özdeşleşen hayaller, hayalden vazgeçme aynı zamanda kimlikten vazgeçme ve vatana ihanetle" (Margalit, 2013: 53) özdeşleştirildiği için uzlaşma amacıyla ödün vermeyi zorlaştırmaktaydı. Meselenin Suriye için bu şekilde kutsallaştırılmış olması, Suriye'deki mezhepsel yapının baskıları, tarihsel hayallerle kutsallaştırılmış bir mekan ve toprağın bir barış/uzlaşma noktasında

ödün olarak kullanılmasını zorlaştırmaktaydı. Suriye'nin barış anlayışının barışın “adil” olması üzerine yerleştirilmesi bütün barış süreçlerinde “içinde gizlenmiş yeni bir savaş vesilesi bulunan bir antlaşma” (Margalit, 2013: 75) şeklinde iredantist ve rövanşist politikaların bir devamı olarak yerleşmesine neden olmuştur. Suriye iredantizmi, kaybedilmiş toprakların geri alınmasını amaçlayan bir dış siyasete bağlıydı ve rövanşizm de böyle bir siyasete intikam unsurunu ekliyordu. Suriye siyasetine eklemelenen ve adil barışla bağdaştırılan iredantizm ve rövanşizm kaybedilmiş toprakları geri almayı amaçlayan siyasal seferberliği belirliyordu. ABD'nin arabuluculuğuyla yürütülen barış sürecinin adil bir barış getirmeyeceğini düşünen Suriye için Camp David'de olmak hiçbir anlam ifade etmiyordu. Aynı şekilde Arap Davası'nın başarısının temsili olacak yani yeni haçlılar olan İsrail'in yenilgisi manasına gelecek adil bir barışın dışında hareket eden (Mısır-Sedat) herkes ihanet içindeydi. Barışın adil olmasına dair Suriye'de varlık bulan bütün bu düşünceler Esad'ın Camp David'e olmasını engellemiştir. Suriye açısından Camp David, Arap-İsrail Barışı'nın “gerçekliklerinden” uzaktı (el-Caferi, 1987: 213). Peki Suriye için *adil bir barış* neyi ifade ediyordu?

1974'te Beyrut'ta haftalık yayınlanan *Al-Balagh* gazetesinin Suriye iletişim bakanı Georges Saddiq ile yaptığı bir röportajda bakana *adil barış nedir?* sorusu yöneltilmiştir. Bakan, Suriye'nin adil barış kavramının temelde “gasp, yayılma, saldırganlık içeren ve gerçeklerden uzak” olan İsrail ve ABD'nin barış kavramıyla tamamen uyumsuz olduğunu, işgal edilmiş bütün toprakların özgürleşmesi ve Filistin halkının meşru haklarının tam olarak iadesine dayanan (242 sayılı BM kararı) bir barış kavramına sahip olduklarını ifade eder. Ayrıca adil barışın ancak ABD ve İsrail'in Arap dayanışmasını bölmek yani Mısır'ı diğer Araplardan izole etme çabası engellenebilirse ulaşılabileceğine işaret etmektedir. Suriye'ye göre 1973'te patlayan iki detant krizi (savaş ve enerji krizi) Araplar açısından adil barışa ulaşma noktasında büyük avantajlar yaratmıştı. İsrail izole edilmişti, petrol silahı işe yaramıştı, savaşta büyük başarılar elde edilmişti. Bu avantajlar ancak Arap ülkeleri bir arada hareket eder ve savaş halini devam ettirerek İsrail'i taviz vermeye zorlarsa elde edilebilirdi. Bu nedenle “Golan ve Sina cephelerini savaşın tek bir anda başladığı tek bir cephe olarak korumak gerekiyor. Tek bir askeri komuta altındalar ve biri diğerinden ayrılmamalı” (“Interview with Information Minister Georges Sadoqni,” JPS, Spring 1974).

Suriye'nin ABD arabuluculuğunda 1974'te ayrılma anlaşmasını kabul etmesinin sebebi bunun Suriye'de bir başarı olarak görülmesi ve anlaşmanın sembolik anlamının büyük olmasıdır. Çünkü 1948 ve 1967'deki hezimetlerden sonra "siyonist işgalci" ilk defa geri çekilmişti ve güç dengesinin Arap ülkeleri lehine değiştiğinin göstergesiydi. Esad bunu bir kaldıraç olarak kullanıp adil barışa gitme niyetindeydi. Sedat'ın tek başına barışa gitmesini engellemek için ortaya koyduğu çabanın temel sebebi bu adil barışı sağlayacak dengenin bozulmasını engellemektir. Nitekim 1974'te Başkan Nixon'un Kahire ve Şam'ı ziyaret etmesi Suriye yöneticileri tarafından Arap blokunun Amerikan yönetimini dengeli bir pozisyona itme çabasının meyvesi olarak okundu. Bu şartlarda Sedat'ın ayrı bir anlaşmaya gitmesi bütün elde edilen avantajların heba edilmesi anlamına geliyordu. Suriye'nin 1974 sonrasında ABD ile ilişkilerini geliştirmesi ayrıca büyük güçler arasında bir denge sağlamak amacını taşıyordu. ABD ile ilişkileri onarmak Ortadoğu meselesinde bir geri adım değildi. Sovyetlerin barış sürecinde işin içinde olması Suriye'nin her zaman önceliğiydi (el-Caferi, 1987: 243).

1975 yılının başlarından itibaren Amerikan yönetiminin Mısır'ı bir barışla sınırlandırma ve Arap blokunu bölme stratejisini gören Esad için temel hedef bunu engellemek olmuştur. Nitekim Suriye, 1975'te Mısır'ın ayrı bir anlaşmaya gitmesi durumunda Cenevre Konferansı'na katılmayacağını belirtmişti. Ayrıca 1975'te Amerikan gazetelerinin Sedat'ın ayrı anlaşma niyetine dair yorumlar üzerine Esad, "kapsamlı bir barışı arzuluyoruz, birleşik bir Arap hareketini destekliyoruz, Mısır başkanı Sedat'ı bu tür anlaşmaya meyilli olduğunu görüyoruz, çünkü, Amerika ona sınırlı bir seçim alanı bırakıyor" ifadeleriyle *bir barışa* karşı olduğunu ortaya koymuştur. Mısır'ın 1975'te Sina anlaşmasına gitmesi üzerine Esad, Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirdi ve Filistin ve Ürdün ile ilişkilerini düzenleyerek Mısır'a karşı birleşik bir blok oluşturdu. Esad'ın Mısır'ı izolasyon çabası işe yaradı ve 1976'da Mısır Başkan Yardımcısı Hüsnü Mübarek ve Suriye Başbakanı Mahmut Eyubi'nin başkanlığında taraflar İskenderiye'de bir araya gelerek askeri, ekonomik iş birliği ve barış konusunda ortak hareket edeceklerini taahhüt ettiler. Fakat Esad'ın bütün çabasına rağmen kapsamlı ve adil barışı sağlayacak iki ülkenin ortak hareket etmesi gerçekleşmemiştir (el-Caferi, 1987: 178-188).

Suriye'nin barış anlayışına dair en güzel örnek Kudüs'e gitmeden önce Suriye'nin desteğini almak ve kendisine meşruiyet kazandırmak için Sedat'ın Şam'a yaptığı ziyarette

Hafız Esad ile görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Kudüs'e gitmeden önce 17 Kasım 1977'de Şam'a gelen ve Esad ile görüşen Sedat, Kudüs'e gitme fikrini açar ve Suriye adına konuşmak istediğini söyler. Esad üzerinde büyük bir şok yaratmakla birlikte öğrenmek istediği başlıca şey Sedat'a barış konusunda bir güvence verilip verilmediğidir. Sedat'ın bir güvenceye sahip olmadığını öğrendiğinde ise "neyine güvenerek gidiyorsun" şeklinde tepkisini ortaya koyar. Sedat'ın gitme sebebini tam olarak açıklayamaması nedeniyle Esad, bu ziyaretin teslimiyet anlamına geleceğini ve savaş noktasında Arapların sahip olduğu avantajı zayıflatacağını düşünmektedir. Cenevre'nin bir şey sunmayacağını bildiği için Mısır-İsrail müzakerelerinin yolunu açmak amacıyla Sedat'ın acele ettiğini fark eden Esad, engellemek için çok dil dökmüştür:

"Bu girişim barışı inşa etmek yerine yıkacaktır, Mısır-İsrail arasındaki ikili ittifak bir şeydir, gerçek barış başka bir şeydir. Barış ya kapsamlı olur ya da hiç olmaz, bizim için Cenevre Konferansı bu şartlar altındadır, gerçek bir barış olaksa katılım olur, güvence olmadan Kudüs'e gidişinin hiçbir anlamı olmaz" (Talas, 1997: 1285).

Toplantı bitiminden sonra Sedat'ın Kudüs'e gitmeye kararlı olduğunu anlamışlardı. Suriye'nin müzakere gücünün azalacağını farkında olan Suriyeli bazı yetkililer Sedat'ın tutuklanmasını bile önerirler (Talas, 1997: 1286). Sedat'ı Kudüs'e gitmeye ikna edememekle birlikte dört saatlik münakaşanın ardından Suriye ve Mısır arasındaki temel ayrılık başlamış oldu. Sedat ise İsmailiye'ye döner ve ABD büyükelçisi Begin'in resmi Kudüs davetini Sedat'a iletir. Kudüs ziyareti neticesinde Sedat, Suriye tarafından adil barış için en büyük koz olarak görülen savaş halini sonlandırır. Ekim savaşı son savaş olacaktır ve müzakereler Mısır ve İsrail arasında başlayacaktır (Sedat, 1979: 410-413; Hopwood, 1988: 63-64; Seale, 1995: 295).

Sedat'ın bu hareketinin ardından Suriye, 1975'te Suriye'de adil barış için büyük umutlar yaratan ve Carter yönetiminin Arap-İsrail barışındaki temel metni olan Brookings Raporu'ndan ABD yönetiminin tam anlamı ile uzaklaştığını anlamış oldu. Brzezinski, Vance ve Quarter'in önemle üzerinde durdukları politika artık gerçekliğini kaybetmişti. Cenevre'de Esad ve Carter arasındaki görüşmedeki "adil" barış vurgusunun odağı "bir barışa" doğru kaymıştı (el-Caferi, 1987: 406). Mısır'ın 1978 ve 1979'da Camp David protokolleriyle İsrail ile ayrı bir anlaşmaya gitmesi üzerine Mart 1980'deki bir

konuşmasından Suriye'nin neden Camp David'e olmadığını Esad hem adil barıştan ne anladıklarını hem de var olan bir barışın ne getirdiği üzerine analiziyle iyi ortaya koyar:

“Bizim için barış İsrail'in bütün işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve Filistin halkının meşru haklarının iadesidir, bağımsız bir devlet şeklinde. Camp David altından gerçekleşen barış İsrail'in yalandan Sina'dan çekilmesidir -halen çekilmiş değildir-. Bizim için barış Arap bayraklarının kurtulmuş bölgelerin üzerinde dalgalanmasıdır. Camp David altında barış ise İsrail, Mısır, Suriye ve Filistin topraklarını işgal etmeye devam ederken, İsrail bayrağının Kahire'de seremoniyle yükselmesi anlamına geliyor. Bizim için barış kendi bağımsız irademizle imzaladığımızdır. Camp David barışı altında ise al-Sadat rejiminin Mısır'ın kapılarını siyonistlerin ekonomik, kültürel ve psikolojik işgaline açmasıdır. Bu ise İsrail'in yerleşimlerini kurmaya devam etmesidir. Bizim için barış Arap Birliği konusunda ileri bir adımdır. Camp David anlaşmasına göre barış ise Mısır kendisini diğer Arap uluslarından uzaklaştırarak, işgalci zorbalara yakınlaştırmadır. Biz kendi topraklarımız ve diğer Arap toprakları arasında bir fark koymazken, Camp David'e iştirak edenler Mısır ve diğer Arap toprakları arasında farklılık koymayı arzuluyorlar. Bütün dünya bağımsız Filistin devletinin kurulmasını kabul ederken, al-Sadat ve arkadaşları otonomiden bahsediyorlar. Bütün dünya Begin'in İsmailiye ziyaretinde otonominin bir anlam ifade etmediğini anlamasına rağmen al-Sadat 'ideal çözüm' otonomiye tam güveni devam ediyor. İsraili yetkililer günlük olarak gelecekte Batı Şeria ve Gazze'den geri çekilme olmayacağını belirtmelerine rağmen al-Sadat umutla otonominin oluşabileceğinden bahsediyor. Bütün savaş deneyimimizin ve halkımızın verdiği mücadele ve kazanımları bu hileyi bozmak için kullanabilirken, al-Sadat, halkımızı bu hileye kurban vermek için her şeyi yaptı. Al-Sadat ayrıca ABD ve İsrail çıkarlarını anlamadığı gibi İsrail çıkarlarının her şeyden önce geldiğini çözemiştir. Filistin meselesi konunun özü ve kapsamlı çözüm buradan geçer. Ayrıca Sovyetler, özgürlükleri ve bağımsızlıkları için mücadele eden bütün halkların gerçek dostudur. Benim görüşümü göre emperyalizm bu dostluğu bozamayacaklarını keşfettiler. Fakat onların eğer yapabilirlerse bu dostluğu bozmak için bazı girişimlerde bulunmayacakları

anlamına gelmiyor. Bizim büyük savaşımızda bu büyük dostun desteğine ihtiyaç duyduğumuzu biliyoruz. Yanlış hesaplamamalıyız. Bu büyük bir savaş. İsrail, Birleşik Devletler tarafından büyük olağanüstü silahlarla destekleniyor. Bu noktada bütün Araplar uyanık olmalı ve bunların yapacağı hamleleri görmek için gözlerini açmalılardır” (Laqueur ve Schueftan, 2008: 232-233).¹²⁸

Camp David Anlaşması imzalanmasının ardından Suriye’nin baştan itibaren korktuğu mevzu gerçekleşmiş ve Arap dünyasının birlik yolundaki asıl odağını kaybetmiştir. Detantın Ortadoğu üzerindeki etkisi ve Mısır’ın İsrail ile ayrı anlaşmaya gitmesinin ardından birlik fikrini Filistin üzerinde kuran Arap ülkelerinin daha teritoryal meselelere odaklanmasıyla aynı döneme denk gelmiştir. El-Caferi’ye göre 1973 Savaşı sonrasında Mısır ve Suriye arasındaki ortaklığın bozulmaya başlaması ve Camp David ile bu ortaklığın biterek tam bir ayrışmaya dönüşmesi, en büyük Arap ülkesinin kendisini Arap Davası’ndan uzaklaştırması, bölge ülkelerinde odak kaymasına neden olmuştur. Filistin meselesi önemini yitirmeye başlamış ve bölge ülkeleri kendi yerel meselelerine odaklanmaya başlamıştır. Bereketi Hilal Planı, Büyük Suriye, Mağrip Arap Birliği, Nil Vadisi Birliği, Körfez İşbirliği Teşkilatı gibi daha bölgesel meselelerin asıl odak olması Arap dünyasındaki bölünmeyi derinleştirmiş ve İsrail karşısında ortak hareket etmeyi zorlaştırmıştır. Böylelikle adil barış gerçekleşmemekle birlikte Filistin halkının bugüne kadar süren mağduriyetine yol açmıştır (el-Caferi, 1987: 200).

¹²⁸ Suriye ve Hafız Esad’ın barış pozisyonuna dair daha fazla bilgi için bkz (“Interview with King Hussein of Jordan and Syrian President Hafiz al-Assad,” JPS, Autumn 1977: 203-206; “Joint Press Conference Given by Egyptian President Anwar Sadat and Syria President Hafiz al-Assad,” JPS, Winter 1978: 184-186); 1977’de CIA tarafından Suriye liderlerinin basına verdiği demeçler üzerinden hazırlanan raporda barış konusunda Esad’ın *New York Times*, İletişim Bakanı Ahmet İskenderin Beyrut *Monday Morning*’e vermiş oldukları röportajlardan Suriye liderlerinin Arapların sürekli taviz vermesini bekleyen barış tutumundan sıkıldıkları, İsrail’in vereceği taviz kadar Suriye’nin taviz verebileceğini, daha fazlasını değil, sonucuna ulaşmıştır (“Analysis of Arap-Israeli Development”, CIA, Ağustos 1977); Yine 1979’da hazırlanan başka bir CIA raporunda Suriye’nin barış konusunda temkinli tavrını sürdüreceği belirtilmiştir (“Politics in Syria,” CIA, 1 Mayıs 1979; “The View from Damascus,” JPS, Spring 1978: 155-159; Maoz, 1991: 227-232; Seale, 1995: 303-315).

SONUÇ

Immanuel Wallerstein, sistemlerin kalıplarını şöyle tanımlamaktadır. “Sistemler doğar, belirli kurallara göre uzun süre yaşar ve belli bir anda krize girerler; ardından çatallanır ve kendilerini başka bir şeye dönüştürürler. Sondan *bir önceki* dönemi bilhassa öngörülmez bir niteliğe sahiptir” (Wallerstein, 2018: 100). Fakat aynı zamanda sondan bir önceki dönemi geçiş dönemi olduğunu belirten Wallerstein, bu dönemin tehlikeler içermekle birlikte büyük fırsatlara gebe olduğunu da belirtir. Nitekim çalışmanın zaman aralığı olan detant, Soğuk Savaşın oluşturduğu sistemin Wallerstein tarzı bir geçiş dönemini temsil ediyordu. 1940’larda oluşan bu sistem belli sabiteler üzerinde uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Ancak 1960’ların ortalarından itibaren çatallandı ve kendini başka bir şeye dönüştürmek durumunda kaldı. 1940’larda oluşan Soğuk Savaş ABD ve Sovyetlerin liderlerinde iki kampa ayrılmış bir sistem ve bu sistemin kamplarına göre kendilerini ve sorunlarını konumlandıran Üçüncü Dünya Ülkelerini içeriyordu. Soğuk Savaşın çatallandığı ve hangi şekle bürüneceğini belirleyen detant ise önceden var olan bütün sabiteleri hem büyük güçler için hem de Üçüncü Dünya Ülkeleri için değiştirmeye başladı. Bu minvalde ulusal ve uluslararası politikalarını Soğuk Savaş sistemi üzerine kuran ve ilerletmeye çalışan Mısır ve Suriye gibi Üçüncü Dünya Ülkeleri, sistemde yaşana aşınma ile birlikte kendilerini yeniden konumlandırma ihtiyacı hissetmiştir. Detantın kendisi bu konumlandırmada büyük bir etken olmakla birlikte özellikle ABD ve Sovyet politikacılarının özgür iradelerini devreye sokarak, bu ülkelerin konumlandırmalarına müdahaleleri iki ülkenin politik olarak farklı yönlere doğrulmalarında belirleyici olmuştur. Nitekim mezkûr ülkelerin detant ve büyük güçlerin müdahaleleriyle birleşen yeni politikalarının ülke liderleri, kimlikleri ve ekonomik yapılarıyla olan etkileşimi ülkelerin farklılaşmasının karakterini belirlemiştir. Detant (yapısal), yerel (ülke karakterleri) ve bilişsel (lider karakterleri) faktörlerin etkileşimi Mısır ve Suriye arasındaki çatallanmanın hem karakterini hem de yönünü belirledi. Bu noktada temel belirleyici Soğuk Savaşta bir ara fasıla olan detantın sistemde yarattığı değişim oldu.

Detant ABD ve Sovyetler Birliğinin Soğuk Savaş düzeninde siyasi, askeri ve ekonomik anlamda genişlemelerinin ve rekabetlerinin yarattığı maliyeti azaltma çabasıydı. 1960’ların ortalarından itibaren iki rakip büyük güç Üçüncü Dünya Ülkeleri’ndeki rekabetlerinin kendileri için yarattığı maliyetin farkına varmışlardı ve ortak kanaatleri bu

maliyetten kurtulmak veya azaltmak gerektiği idi. Nitekim 1970'lerin başından itibaren ABD ve Sovyetler arasında açık ve gizli yürütülen müzakerelerle detant oluştu. Fakat ABD ve Sovyetlerin detantı koruma güdüsüyle oluşturmaya çalıştıkları statüko, Üçüncü Dünya için krizler doğurdu. Özellikle ABD ve Sovyetlerin detantı kullanma şekilleri ve algı biçimleri bu krizlerin yükselmesinde önemliydi. Nixon ve Kissinger detantı Sovyetlerin periferideki (üçüncü dünya) davranışlarını ve etkisini kontrol etme fırsatı olarak gördü. Brejnev ve Sovyetler Birliği yöneticileri ise ABD ile sürdürdükleri uzun soluklu çekişme içinde, yetmişlerin başında stratejik nükleer rekabete ulaştıklarına ve bu sayede Washington tarafından denk kuvvette bir süper güç olarak tanındıkları yanılsamasıyla hareket ediyorlardı. Nixon yönetiminin Sovyetlerle ilişkileri geliştirme çabası aynı zamanda Sovyetlerin Ortadoğu özellikle Doğu Akdeniz'de hegemonyasını azaltma politikasıyla paralel ilerliyordu. Sovyetler üçüncü dünyaya yönelik daha detantı korumaya, çatışmayı önlemeyi hedefleyen bir politika yürütmekteydi. Bu iki farklı politik anlayış detant dönemi büyük güçlerin Üçüncü Dünya Ülkeleri ile olan ilişkilerinde önemli farklılığa neden oldu. Sovyetlerin ABD ile olan rekabetten (özellikle nükleer rekabet) kaçınma isteği müttefiklerinde şüphe (Mısır ve Suriye) yarattı. ABD ise Ortadoğu jeopolitiğine olan bağımlılığının artması nedeniyle Mısır gibi Sovyet müttefiklerini yanına çekerek Sovyet etkisini bölgede olabildiğince azaltarak hegemonyasını bölgede tesis etti. Sovyetlerin ABD ile olan ilişkilere bağımlılığı, İsrail-Arap çatışması gibi potansiyel büyük güç rekabetini arttıran ve sert gücü yeniden büyük güç politikalarının merkezine yerleştiren Mısır-Suriye gibi ülkelere askeri destek sağlamaktan uzak durmasına neden oldu. Bu ise Suriye ve özellikle Mısır açısından İsrail'e kaybedilen toprakları geri alma noktasında önemli olan Sovyet askeri desteğindeki kısıtlama, istenilen silahların sağlanmaması ve Arap-İsrail çatışmasında Arap tarafının en büyük destekçisi olan Sovyetlerin bu desteğinde yaşanan zayıflama şüphelere sebep oldu. Sovyetlere karşı oluşan bu şüphe ise ABD'nin Mısır ve Suriye politikasını kendi istediği yöne çevirmesine imkân tanıdı. Nitekim Mısır'ın Sovyetlerden uzaklaşması ve Suriye'nin daha ılımlı bir politika izlemesi ve daha sonra Mısır ve Suriye'nin bölgede farklı politikalar izlemesini sağlayan detant krizleri (1972, 1973, 1977), ABD'nin bu krizleri kendi çıkarları çerçevesinde yönlendirmesiyle mümkün oldu. Özellikle detant krizleri sonrasında Sovyetlerin bölgedeki etkisinin azaltılması bu noktada Amerikan politikasının ana odağı olmuştur.

Mısır ve Suriye'nin 1973 sonrasında farklılaşmasında detantla birlikte ABD'nin Mısır ve Suriye'ye yönelik farklı politikalar izlemesi ülkeler arasındaki çatallanmada etkili oldu. 1972 ve 1973 detant krizlerinin ardından Kissinger'ın etkisiyle Amerikan yönetimi bölgede Sovyetlerin etkisini azaltma fırsatı olarak öncelikle Mısır'daki Sovyet etkisini azaltmak ve Mısır'ı İsrail ile olan çatışmadan koparma politikası izledi. Nitekim Amerikan yönetimi Mısır'ın ekonomik anlamda toparlanması ve İsrail'in işgal ettiği Mısır topraklarını geri alması için ciddi bir çaba harcadı. Bu ise Mısır'ın Sovyetlerden uzaklaşarak ABD kampına yaklaşması ve İsrail ile olan savaşı *bir barışla* noktalamasında kolaylaştırıcı bir faktör oldu. Buna rağmen Amerikan yönetimi Suriye konusunda büyük bir çaba harcamadı. Suriye politikası büyük oranda Sovyetleri yatıştırma, Suriye'nin yeni bir savaş başlatarak Mısır'ı yeniden çatışmaya çekmesini engelleme üzerine kurulmuştu. Washington yönetimi Suriye'nin İsrail tarafından işgal edilmiş Golan Tepelerini geri alması noktasında büyük bir çaba harcamadı. Sadece meseleyi müzakere masasında tutarak Suriye'nin davranışlarında ılımlı olması sağlanmak istendi. ABD'nin Mısır ve Suriye'ye yönelik bu politikası iki ülke ilişkilerinin çatallanması ve farklılaşmasında etkili olmakla birlikte bu tek başına belirleyici değildir. ABD'nin neden böyle bir politik tercihte bulunduğu Sovyetlerin bölgedeki politik tutumuna, Mısır ve Suriye'nin detant anlayışlarına ve detanta yönelik bu anlayışlarını belirleyen politik, ekonomik ve lider karakterine bağlı olmuştur.

Sovyetler birliği 1970'lerin başından itibaren bölgede Vietnam tarzı bir Mısır sendromu yaşamaktaydı. Özellikle Sovyet liderlerinin bir kısmının Mısır'daki Sovyet yatırımlarının ülkeye yük olarak görmesi, Mısır'da Nasır sonrasında yönetimin Moskova'ya karşı davranış değişikliği, Sovyetlerin yatırımlarını başka bir bölgeye kaydırmasına neden oldu. 1972 yılında Sedat'ın bir detant krizi neticesinde Sovyetleri Mısır'dan çıkarmasının ardından Moskova yönetimi askeri ve ekonomik yatırımlarını Suriye'ye kaydırды. Böylelikle Sovyetler Birliği'nin Arap-İsrail barış sürecinde ve ABD ilişkilerinde başlıca hassasiyet gösterdiği ülke Suriye oldu. Bu noktada ABD'nin Mısır ve Suriye politikasında farklı bir yaklaşım izlemesinin ana sebeplerinden biri Sovyetlerin bu davranışı oldu. Nitekim Amerikan yönetimi Sovyetlerin Mısır'daki varlığının kaybedilmesi sonrasında Suriye'de yaşayacağı benzer bir neticenin bölgede çatışmayı arttıracaklarını düşünerek Suriye'nin davranışlarını değiştirme noktasında çok ısrarcı olmadı.

Mısır ve Suriye'nin politik farklılaşması ve ABD'nin Mısır'ı politikasında öncelimesinde Mısır ve Suriye'nin detant anlayışındaki farklılık bu noktada önemliydi. Sedat, detantı süper güçler arasındaki güç orantısızlığının bir tezahürü ve Sovyetler Birliği'nin zayıflığı olarak okurken, Esad, detantı hem bölgesel hem de İsrail konusunda gücü konsolide ederek avantaj elde etmek için bir fırsat olarak görmüştür. İki ülkenin detanta yönelik bu farklı anlayışları ise ülkenin yapısı ve liderlerinin karakterine bağlıydı. Mısır, 1952'de Hür Subayların yönetimi ele geçirmesinden itibaren temel kaygısı gelişmiş bir ekonomik sistem oluşturmaktı. Nil sularına bağlı ve bir tarım ekonomisine sahip olan Mısır'daki Nasır yönetimi bağımsız ve gelişmiş bir sanayi ekonomisi kurmak için bütün çabalarını ortaya koydu. Fakat Nasır döneminde uygulanan sosyalist ekonomi modeli bütün umutlara rağmen istenilen sonuçları vermedi ve İsrail ile devam eden savaş ise Mısır ekonomisine kronik krizler kazandırdı. 1970'te yönetime gelen Enver Sedat iktidarı da Mısır'daki ekonomik darboğazdan muzdaripti ve ekonomik krizlerin ana sebebi olarak devam eden savaş halini görüyordu. Bu bağlamda Mısırlılık kimliğini yeniden keşfeden Sedat yönetiminin temel amacı Mısır'a ekonomik bağımsızlığını yeniden kazandıracak *bir barışı* elde etmektir. Bunun için ise kısmi ve kapsamlı bir barışa ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu noktada detant ile birlikte Sovyetlerin ekonomik zayıflığını ve Mısır'ın ekonomik gelişmesine yapacağı katkının kısıtlılığını fark eden Sedat yönetimi ABD'ye yöneldi. ABD'yi kapitalist dünyanın lideri olarak gören Sedat ve ekibi, Mısır ekonomisinin darboğazdan kurtuluşunu sosyalist ekonomi modelinden uzaklaşarak infitah politikasıyla kapitalist dünyaya entegre olmakta buldu. Nitekim Sedat'ın Sovyetlerle olan kişisel hesaplaşmaları, sosyalist ekonomi ve siyasi politikalardan uzak bir düşünceye sahip olması, inandığı şeyler konusunda taviz vermeye ve müzakere etmeye daha müsait bir karakterinin olması onu detant dönemi ABD politikalarıyla daha entegre bir şekilde çalışmasına imkan tanıdı. Bütün bu yapı ABD'nin detant dönemi Ortadoğu politikasıyla birleştiğinde Mısır'ın İsrail ile barış yapmasının yolu açtı.

Suriye'nin Mısır'dan farklılaşmasını ve ABD, Mısır ve İsrail tarafından barışın ortağı olarak görülmemesinin temel nedeni Esad ve Suriye yönetiminin detanta ve barışa olan bakışının farklı olmasıydı. Detantı Mısır yönetimi ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi çıkmazları bitirecek acil *bir barışa* bir imkan olarak gördü. Ancak Esad, detantı ve Ortadoğu'da yarattığı etkiyi ülkesinin ve Arap dünyasının birleşmesi ve *adil barışa* imkan tanıyan bir fırsat olarak değerlendirdi. Mısır ulusal menfaatleri gerçekleştirmek

için barışa ihtiyaç duyarken Suriye, kimliği ve politik tutumları nedeniyle adil barışı öncelemiştir. Savaşta aranmayan bu nitelikler iki ülkenin sıhhatli bir ortaklık yapmasını sağlamıştır. Ama barış sürecinde aranan bu nitelikler iki ülkenin ayrışmasını ve ortaklıklarının sonlanmasına neden olmuştur.

Suriye’de iktidar ve ekonomi 1970’te Hafız Esad’ın yönetimi ele geçirmesiyle birlikte istikrar kazanmıştır. Bu nedenle İsrail ile devam eden savaş Suriye ekonomisine Mısır’da olduğu gibi olumsuz yansımamıştır. Özellikle 1972 yılından itibaren Sovyetlerin yatırımlarını Suriye’ye kaydırması ve ABD yönetiminin Suriye’ye yönelik politikasını yumuşatması, Esad yönetiminin detantı Suriye’nin ulusal çıkarlarını gerçekleştirme ve Arap davası noktasında İsrail’i *adil bir barışa* zorlamak için bir fırsat olarak değerlendirmesine neden oldu. Bununla birlikte Suriye ulusal kimliğinin Büyük Suriye ideali çerçevesinde yeniden yükselmesi ve bu idealin büyük oranda ülkedeki Sünnilerin arzuladığı bir ideal olması, ülkedeki Alevi azınlık iktidarının dış politika konularında taviz vermesini engelliyordu. Suriye’deki mezhepsel yapının baskıları, tarihsel hayallerle kutsallaştırılmış bir mekan ve toprağın bir barış/uzlaşma noktasında ödün olarak kullanılmasını zorlaştırmaktaydı. Suriye siyasetine eklemlenen ve adil barışla bağdaştırılan irredantizm ve rövanşizm kaybedilmiş toprakları geri almayı amaçlayan siyasal seferberliği belirliyordu. ABD’nin arabuluculuğuyla yürütülen barış sürecinin adil bir barış getirmeyeceğini düşünen Suriye için Camp David’de olmak hiçbir anlam ifade etmiyordu. Nitekim Esad’ın daha temkinli ve uzlaşmaz karakteri ise Sedat’ın aksine dış politikada ve barış konusundaki müzakerelerin daha yavaş ilerlemesine neden oldu. Suriye’deki politik ve ekonomik mevcut yapı ABD yönetiminin Ortadoğu politikasında bölge politikasının istikrarı için gerekli olan barış konusunda Mısır-İsrail barışını öncelemesine neden oldu. Bütün bu yapısal, yerel ve bilişsel etkenler hem ABD’nin Mısır ve Suriye politikasını etkiledi hem de Mısır ve Suriye’nin 1973 sonrasında farklılaşmasında belirleyici oldu.

ABD’nin detant dönemi Mısır ve Suriye politikası ve bunun mezkûr ülkelerin ilişkilerindeki çatallanmaya etkisi örneği aktörlerin belli durumlar ve şartlar altında nasıl davrandıkları, ittifak ve müttefik ilişkilerinin nasıl şekillendiği konusunda bazı çıkarımlar yapmamıza imkan vermektedir. Öncelikle ittifak ve müttefik ilişkilerinde bir aktörün veya bir tarafın etkili olduğu çıkarsaması eksiktir. Mısır ve Sovyet ilişkisini ele aldığımızda Mısır’ın Sovyet müttefikliğinden memnun olmaması veya Sovyetlerin

ekonomik ve askeri imkanlarının kendisine sunduklarının yeterli görülmemesi nedeniyle ittifaktan ayrıldığı düşüncesi kısmen doğrudur. Buna ek olarak yapısal (detant) faktörlerin ve üçüncü tarafların (ABD) aktörleri nasıl yönlendirdiği de dikkate alınmalıdır. Detant gibi büyük bir yapısal değişimin büyük güç davranışlarında yarattığı değişimin Üçüncü Dünya Ülkeleri için yarattığı krizler, onları alışla gelen davranış kalıplarından çıkmaya zorlaması dikkate alınmalıdır. Sovyetlerin detant ve detantın gereklilikleri nedeniyle müttefiklerini alışla gelen şekilde desteklememesi ve ABD'nin detantın Sovyet davranışları üzerindeki etkisini dikkate alarak Sovyet müttefiklerini yönlendirme ve kendisine yer açma çabası, Mısır ve Suriye'yi davranış değişikliğinde belirleyiciliği göz ardı edilmemelidir. Bunun yanında Mısır ve Suriye gibi uzun süre müttefik olan iki ülkenin farklı hareket etmeleri ise sadece liderin karakterine bağlı olmamıştır. Liderin karakteri bu noktada belirleyici olmasına rağmen detant gibi yapısal faktörler, ülkenin ekonomik, politik ve kimliksel yapısı liderin tercihleri ve dış politika kararlarında önemli etki yaratmaktadır. Bu etkenler liderlerin karakterinin şekillenmesinde etkili olmakla birlikte liderin dünya ve içinde bulunduğu alt-sisteme dair düşüncelerini de oluşturmaktadır. Nitekim Suriye ve Mısır'ın devlet yapıları oluşturan politik, ekonomik ve kimliksel olguların farklılığı onların hem sistemsel değişimi algılama biçimlerinin hem de tepkilerinin farklı olmasına neden olmuştur. Savaşın getirdiği ekonomik darboğazla boğuşan Mısır'ın Mısırlılık kimliğini yeniden keşfetmesi ülkenin kendisini yerleştiği eski müttefiklik yapısından uzaklaştırmasına imkân vermiştir. 1970'ten itibaren politik ve ekonomik istikrar kazanan Suriye'nin ise Büyük Suriye idealiyle hareket etmesi onu belli noktalarda Arap dünyası ve mevcut ittifak ilişkileriyle daha entegre hareket etmesini sağlamıştır. Bütünsel olarak bakıldığında sistemsel ve yerel faktörleri tamamlayan diğer olgu ise lider ve onun karakteridir. Dış politikanın oluşmasında ve yönlendirilmesinde belirleyici olan Sedat ve Esad gibi liderler ve onların yakın çevresinin dünyayı ve ülke yapılarının algılama biçimleri onlara yeni davranışlar sergileme imkânı sunarken aynı zamanda kısıtlılıklarını da belirlemektedir. Liderin kalıtsal ve tecrübe itibarıyla edindiği beceriler, bütün bu sistemsel ve yerel etkenleri değerlendirme şeklini tayin etmektedir. Sonuç olarak aktörlerin davranışlarındaki değişiklikler veya belli davranışları sürdürme nedenlerini incelerken belli veya belirleyici etken üzerinde durmak yerine, belli veya belirleyici etkeni yaratan yapılar ve aktörler arasındaki ilişkilere, bunların birbirleriyle ne kadar entegre ilerleyip ilerlemediğine bütünsel bakmak faydalı olacaktır.

Çalışma kendisini Soğuk Savaş dönemi tarih literatürü içerisine yerleştirmekle birlikte uluslararası ilişkiler perspektifinden olabildiğince yararlanmaya çalışmıştır. Bu noktada tarih ve uluslararası ilişkiler bilimlerinin entegre bir şekilde kullanılmasının Ortadoğu çalışmalarına ciddi katkı sunma potansiyeli bulunmaktadır. Özellikle birinci el kaynaklara dayanarak yapılan çalışmaların hem analitik hem de informatif anlamda uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi literatürüne sunacağı katkı büyüktür. Bu çalışma ile birinci el kaynak kullanımının aktörlerin davranışlarındaki değişiklikleri ve süreklilikleri anlama noktasında önemini ortaya koyma bakımından halihazırda konuya dair artan farkındalığa katkı sunmak da istenmiştir. Böylelikle tarih ve uluslararası ilişkiler bilimlerinin birbirleriyle işbirliğinin potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada detant gibi yapısal bir etkenin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisi sadece Mısır ve Suriye örnekleri üzerinden incelenmiştir. Detantın bütün Ortadoğu üzerindeki etkisi bu çalışmanın ölçeğini aşmaktadır. Bu minvalde çalışmanın ulaştığı temel sonuçlardan bir tanesi 1970'ler Ortadoğu tarihi incelendiğinde detant gibi yapısal bir faktörün hem uluslararası hem de Ortadoğu gibi alt-sistemler üzerinde yarattığı etkinin analize dahil edilmesi gerektiğidir. Bundan sonra çalışmanın ölçeğinin genişletilerek detant gibi belirleyici yapısal faktörün Ortadoğu genelinde yarattığı dönüşümün incelenmesi literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Nitekim Sovyetler Birliği açısından detant sondan bir önceli dönemi ifade ediyordu. Sovyetlerin detant dönemi davranışları onun 1980'lerdeki davranışlarını belirlemiş ve bu da Afganistan, İran, Irak ve Doğu Akdeniz'deki politikalarına yansımıştır. Aynı şekilde detant ile birlikte nihayete eren Mısır-İsrail anlaşması, Filistin Meselesini dönüştürmüş ve İsrail ve Filistinlileri Lübnan'dan Oslo'ya taşıyan basamakları döşemiştir. Detant dönemi ile birlikte Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkelerde uzun dönemler boyunca aynı kişiler tarafından yönetilen otoriter rejimler bölgede hakim olmaya başladı. ABD'nin detant dönemi İran politikası İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasında rolü ve İran İslam Devrimi ile birlikte bölgede yükselen İslami duyarlılıkların 80'li ve 90'lı yıllara etkisi incelenmeyi beklemektedir. Ek olarak 1967'deki Arap-İsrail Savaşı yenilgisinin mirasının detant ile birleşimi, Mısır ve Suriye arasındaki çatallaşma, Mısır'ın İsrail ile barışı, bölgede teritoryal rekabetlerin yükselmesi, özellikle milliyetçilikler çatışması ve bölgesel bir devlet sistemi içinde hakimiyet kurma yarışının bölgede yaygınlaşmasını hızlandırdı. Detant ve yarattığı krizlerin beklenen enerji krizini on beş-yirmi yıl öne çekmesi ABD'nin

Ortadoğu'ya tam anlamı ile yerleşmesine ve bölge petrolünün güvenliği üzerindeki rolünü pekiştirmesinde imkan tanıdı. Nitekim ABD'nin bölgedeki hakimiyetini pekiştirmesi ve petrol güvenliği için İran ve Irak'a dair politikaları bölgede terörizm ve şiddetin yükselmesinde önemli bir etki yapmıştır. Detant ve 70'li yılların mirasının Ortadoğu üzerindeki etkisi araştırmacıların ilgisini çekmeyi beklemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv

ABD Dışışleri Arşivi: <https://history.state.gov/historicaldocuments>

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1946, Volume VI, Eastern Europe; The Soviet Union Washington, DC: United States Government Printing Office, 1969.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. E-9, Part 2, Documents on the Middle East Region, 1973-1976, Washinton: United States Government Publishing Office, 2019.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. I, Foundation of Foreign Policy, 1969-1972, Washington: United States Government Printing Office, 2003.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. III, Foreign Economic Policy; International Monetary Policy, 1969-1972, Washington: United States Government Office, 2001.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XI, Soviet Union, October 1971-May 1972, Washington: United States Government Printing Office, 2006.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XII, Sovyet Union, January 1969-October 1970, Washington: United States Government Printing Office, 2006.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XIII, Soviet Union, October 1970-October 1971, Washington: Office of Historian, 2011.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XV, Soviet Union, June 1972-August 1974, Washington: United States Government Printing Office, 2011.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XXIII, Arap-Israeli Dispute, 1969-1972, Washington: United States Government Printing Office, 2003.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XXVI, Arap-Israeli Dispute, 1974-1976, Washington: United States Government Printing Office, 2011.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XXXVI, Energy Crisis, 1969-1974, Washington: Office of Historian, 2011.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XXXVIII, Part 1, Foundations of Foreign Policy, 1973-1976, Washington: United States Government Office, 2012.

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Vol. XXV, Arap-Israeli Crisis and War, 1973, Washington: United States Government Printing Office, 2011.

Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Vol. I, Foundations of Foreign Policy, Washington: United States Government Printing Office, 2014.

Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Vol. IX, Arab-Israeli Dispute, August 1978-December 1980, Washington: United States Government Printing Office, 2018.

Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Vol. VIII, Arab-Israeli Dispute, January 1977-August 1978, Washington: United States Government Printing Office, 2013.

“Inaugural Address of President Richard M. Nixon”, January 20, Presidential Document, Vol. 5 (January 27, 1969).

“Nixon-Agnew Campaign Committee”, Nixon on the Issues, New York, 1968, s. 1-2.

“Our Foreign Relations,” The Presidential Campaign, 1976, vol. 1, Part, 1 (15 Mart 1976).

“Remarks to News Media Executives,” Public Papers of the Presidents, Richard Nixon: 1971 (Washington, D.C.), July 1971.

“U.S USSR Issue Statement on the Middle East,” Joint U.S.-Soviet Statement, October 1, State Bulletin, vol. 77 (7 Kasım 1977).

Israel’s Foreign Policy: Historical Documents, vol. 1-2, 1947-1974, chapter XII, The War of Attrition and the Cease Fire, d. 29.

CIA Arşivi

Nixon and Yum Kippur, Carter and Camp David, Egypt, Syria and USSR başlıklı dosyalar: <https://www.cia.gov/readingroom/historical-collections>

Study of US-Soviet Summits, 1972-1979, Memorandum for Mr. William Martin, CIA Kontrol Numarası: ER TS0177/85, Dosya Numarası: CIA-RDP887M00539R00101460011, October 28, 1985.

“The Expulsion from Egypt-Some consequences for the Soviet”, Office of National Estimates, CIA-RDP79R00967A090500020005-3, (29 Ağustos 1972).

“The Russian Ouster-Causes and Consequences”, Memorandum by Office of National Estimates, CIA, RDP85T00875R002000120009-4.

“Egypt: Sadat’s Dilemma Deepens,” Intelligence Memorandum, CIA-RD85T000875R001100130056-1, No.0862/72 (3 Mayıs 1972).

“Arab Leadership Perceptions on the US,” CIA-NIO IIM 76-009, No. 228 (Carter and Camp David), (18 Şubat 1976).

Syria’s Rulers and Their Political Environment,” Memorandum for Dr. Henry A. Kissinger: Background Memos for ypur trip, CIA, LOC-HAK-199-3-11-6, (7 Aralık 1974).

Development in Egypt. (14 Mayıs 1971). CIA-RDP85T00875R000110010082-5, OCI No. 1758/71.

“Soviet-Egyptian Relations: An Uneasy Alliance” CIA-RDP85T00875R001100130044-4, No. 0847/72.

“Syria, the State of the Economy,” Intelligence Memorandum, CIA-RDP86T00608T000500180014-4 (Ağustos 1975).

“Asad’s visit to Moscow,” Intelligence Memorandum, CIA-RDP78S01932A000100040032 (12 Nisan 1974).

“The Soviet Millitary Presence in Egypt,” Intelligence Memorandum, CIA-RDP86T00600150002-9 (Şubat 1975).

“A Coming of Age: The Foreign Policy of Anwar Sadat,” Intelligence Memorandum, CIA-RDP79T00865A002500320001-0, No. 0088/75, (9 Nisan 1975).

“The October War and Egypt’s Economic Prospects,” Intelligence Memorandum, CIA-RDP85T00875R001900030086-1

“Egypt: Economic Impact of the 1973 War and Its Aftermath,” Intelligence Memorandum, CIA-RDP85T00875R001700070002-1, EM IM 74-2 (Şubat 1974).

"Effect of Economic Problems on the Negotiating Stance of Israel, Egypt and Syria," Intelligence Memorandum, CIA-RDP85T00875R002000010015-9, No. 9371 (4 Mart 1974).

"The Mood in Egypt," Intelligence Memorandum, CIA-RDP85T00353R000100060003-7, No. 0970/74 (3 Haziran 1974).

"Egypt, Economic Outlook," Intelligence Memorandum, CIA-RDP86T00608R000500180012-6 (Temmuz 1975).

"Egypt: Sdat's Domestic Position," Intelligence Memorandum, CIA, NIO IIM 76-025, (Haziran 1976).

"Egypt-1977," CIA, Intelligence Memorandum, NIE 36.1-1-77 (3 Şubat 1977); "Egypt: the Domestic Political Outlook," CIA-RDP83R00184R002600180003-2 (Aralık 1979).

"Syria-Israel: The Golan Heights in Perspective: A Research Paper," Ocak 1982, CIA-RDP83B00851T000400150002-5.

"Analysis of Arap-Israeli Development", CIA, no. 229, 31 Ağustos 1977.

"Politics in Syria," An Intelligence Assesement, CIA-RDP80T00942A001000030001-0, 1 Mayıs 1979.

Hatıratlar ve Notlar:

- Brzezinski, Z. (1983). *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981*. New York: Farrar, Straus, Geraus.
- Carter, J. (2010). *White House Diary*. New York: Farrar, Straux and Geraus.
- Dayan, M. (1981). *Breakthrough: A Personal Account of the Egypt-Israeli Peace Negotiations*, New York: Alfred A. Knopf.
- Dobrynin, A. (1995). *In Confidence Moscow's Ambassador to American's Six Cold War President*. Seattle and London: University of Washington Press.
- el-Husri, S. (1945). *Yevm Meyselun: Safhat min Tarih el-Arab el-Hadis*. Beyrut: Darü'l-İttihad.
- Fehmi, İ. (1985). *et-Teffavuz min ecli es-Selam fi ş-Şark'ül-Evsat*. Kahire: Mektebetü Medbuli.
- Ghali, B. B. (1998). *Tarik Mısır ile'l-Kuds: Kısatü's-Sara' min ecli el-Selam fi eş-Şark el-Evsat*. Kahire: Merkez el-Ahram li'l-Tercüme ve'n-Neşr.
- Haikal, M. H. (1991). *Secret Channels: The Inside Story of Arab-Israeli Peace Negotiations*. Londra: HarperCollins.
- Heykel, M. H. (1977). *1973 Arap-İsrail Savaşı ve Ortadoğu*. Melek Ulagay-Nakiye Boran (Çev). İstanbul: Üçüncü Dünya Yayınları.
- Heikal, M. (1978). *The Sphinx and the Commissar. The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East*. New York: Harper & Row Publishers.
- Heykel, M. H. (1974). *Kahire Dosyası*. Berin Büktaş (Çev). İstanbul-Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Heykel, M. H. (1986). *Öfkenin Sonbaharı: Bir Firavun'un Sonu*. Ahmet Şişman (Çev). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Israelyan, V. (1995). *Inside Kremlin durinh the Yom Kippur War*. The Pennsylvania State University Press.
- İsmail, M. H. (1987). *Emn Mısır el-Kavmi fi Asrü't-Tehaddiyat*. Kahire: Merkezü'l-Ahram li't-Terceme ve'n-Neşr.
- Kamil, M. İ. (1987). *es-Selam ez-Zai' fi Kamp David*. Kahire: Kitap el-Ahali.
- Kissinger, H. (1999). *Years of Renewal*. New York: Touchstone.
- Kissinger, H. (2004). *Kriz: İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Kissinger, H. (2011). *Years of Upheaval*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.

- Kissinger, H. (2021). *Beyaz Saray Yıllarım*. Cilt I, II, III, Korkut Uluç İşisağ (Çev). İstanbul: Kopernik Kitap.
- Meir, Golda, *My Life: An Autobiography of Golda Meir*, Great Britain: Fourth Printing.
- Nixon, Richard M. (1978). *The Memoirs of Richard Nixon*. New York: Simon&Schuster.
- Primakov, Y. (2009). (Rusya Federasyonu Eski Başkanı). *Rusların Gözüyle Ortadoğu*. Olga Tezcan (Çev). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Rabin, Y. (1979). *The Rabin Memoirs*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Riyad, M. (1985). *Müzekkerat Mahmud Riyad (1948-1978), el-Bahs es-Selam..ve'l-Sara' fi'ş-Şark el-Evsat*. Kahire: Darü'l-Müstakbel el-Arabi.
- Sedat, E. (1979). *El-Bahs an'z-Zat: Kıssat Hayati*. Kahire: el-Mekteb'ül-Mısri el-Hadis.
- Talas, M. (1997). (Suriye Savunma Bakanı). *Mirâtu Hayati, el-Akd as-Salis, 1968-1978*. Dimaşk: El-Zilzal.
- Vance, C. (1983). *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy*. New York: Simon and Schuster.

Araştırma Eserleri

- Abadi, J. (2021). US-Syria relations in the shadow of Cold War and détente. *Middle Eastern Studies*, 57(4), 534-552.
- Abdunnasır, C. (1970). *Arap Devriminin Yöntemleri*. M. E. Bozarslan (Çev). İstanbul: Habora Kitapevi.
- Ajami, F. (1974). Middle East Ghosts. *Foreign Policy*, 14, 91-111.
- Ajami, F. (1976). Between Cairo and Damascus: The Arab World and the New Stalemate. *Foreign Affairs*, 54(3), 444-461.
- Ajami, F. (1977-1978). Stress in the Arap Triangle. *Foreign Policy*, 29, 90-108.
- Ajami, F. (1978). The End of Pan-Arabism. *Foreign Affairs*, 57(2), 355-373.
- Akins, J. E. (1973). The oil crisis: This time the wolf is here. *Foreign Affairs*, 51(3), 462-490.
- Al Sarhan, A. S. (2017), United States Foreign Policy and the Middle East. *Open Journal of Political Science*, 7, 554-572.
- al-Bitar, S. (1974). The Implication of the October War for the Arab World. *JPS*, 3(2), 34-45.
- al-Hâlidî, R. (1925). *Al-Muqaddima fi'l-Mas'ala as-Şarqîya*, Kudüs: (Arapça).
- al-Sadat, A. (1972). Where Egypt Stands. *Foreign Affairs*, 51(1), 114-123.
- Al-Said, R. (1975). “al-Arab: Vahdihum el-Harb, hel yeksimun elân bi's-Selam,” (Araplar: Savaşla Birleştiler, Barışla Bölünecekler mi?), *Al-Tali'a*, Ağustos.
- Ambrose, S. E. ve Brinkley, D. G. (1997). *Rise to Globalism: American Foreign Policy since 1938*. New York: Penguin Books.
- Amin, S. (1985). “Ta'ammulat Hawla Tabi'at al Ra'smaliyah fi Misr” (Mısır'da Kapitalizmin Doğası Üzerine Düşünceler), *Al-Tali'a*.
- Anderson, M. S. (2001). *Doğu Sorunu: 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Anderson, P. (2015). *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri*. Barış Baysal (Çev). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Ardor, H. N. ve Öztürk, F. (2007). Ortadoğu Petro-Dolarları, Petro-Dolar Yeniden Döngüsü ve Küresel Rekabet. *Akademik Ortadoğu*, 2(1), 165-186.
- Armaoğlu, F. (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul: Kronik Yayınları.

- Arnold, D. (1995). *Coğrafi Keşifler Tarihi*. Osman Bahadır (Çev). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ashkar, R. (1974). The Syrian and Egyptian Campaigns. *JPS*, 3(2), 15-33.
- Bar, J. (2016). *Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi*. E. Can Göksoy (Çev). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Barnett, M. N. (1995). Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab States System. *International Organization*, 49(3), 479-510.
- Battle, L. D. (1974). Peace-Inshallah. *Foreign Policy*, 14, 111-124.
- Beattie, K J. (2000). *Egypt During the Sadat Years*. New York: Palgrave.
- Ben-Zvi, A. (1998). *Decade of Transition: Eisenhower, Kennedy, and Origins of American-İsrael Alliance*. New York: Columbia University Press.
- Betts, R. F. (2018). *Dekolonizasyon: Dünyada Sömürgelerin Bağımsızlaşma Süreci: 1945-1997*. Y. Yazar (Çev). İstanbul: Büyüyen Ay.
- Blair, T. (2014). Why the Middle East Matters-keynote speech by Tony Blair, *Tony Blair Institute for Global Change*, 25 April (Erişim Tarihi: 02.09.2021).
- Brzezinski, Z. (1970). *Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era*. New York: The Viking Press.
- Brzezinski, Z. (1972). How the Cold War was Played. *Foreign Affairs*, 51(1), 181-209.
- Brzezinski, Z. (1990). *Büyük Çöküş*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Brzezinski, Z. (1997). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Bundy, W. (1998). *A Tangled Web: the Making of Foreign Policy in the Nixon Presidency*. New York: Hill & Wang.
- Campbell, J. C. (1978). The Middle East: The Bunders of Empire. *Foreign Affairs*, 57(3), 613-632.
- Chauvier, Jan-M. (1990). *Sovyetler Birliği: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler (1917/1988)*. Temel Keşoğlu (Çev). BDS Yayınları.
- Citino, N.J. (2019), The Middle East and the Cold War. *Historiographical Review*, 19(3), 441-456.
- Clayton, G. D. (1971). *Britanya and the Eastern Question*. University of London Press.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Mehmet Harmancı (Çev). İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Coury, R. M. (1982a). Who 'Invented' Egyptian Arab Nationalism? Part 1. *International Journal of Middle East Studies*, 14(3), 249-281.
- Coury, R. M. (1982b). Who 'Invented' Egyptian Arab Nationalism? Part 2. *International Journal of Middle East Studies*, 14(4), 459-479.
- Creveld, M. V. (2007). *Moshe Dayan*. P. Aydın (Çev). Ankara: Elips Kitap.
- Daigle, G. (2012). *The Limits of Detente: the United States, the Soviet Union and Arap-İsraili Conflict, 1969-1973*. New Hanean & London: Yale University Press.
- Dam, N. V. (2000). *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, S. İdiz, A. F. Çalkıvık (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daviş, A. (2004). *Arap Milliyetçiliği: Zirveden Umutsuzluğa*. Lütüfî Yalçın (Çev). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Dawisha, A. I. (1978-1979). Syria in Lebanon, Assad's Vietnam? *Foreign Policy*, 33, 135-150.
- Dawisha, A. I. (1980). *Syria and the Lebanese Crisis*. The Macmillan Press LTD.
- Dawisha, K. (1979). *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*. The Macmillan Press LTD.
- Debate Looms in Congress on Soviet Trade*. (1974, 1 January). Washington Post.
- Dishon, D. (1978). Sedat's Arab Adversaries. *Jarusalem Quarterly*, Sumer, 12-15.
- Dugin, A. (2005). *Rus Jeopolitiği: Avrasya Yaklaşımı*. V. İmanov (Çev). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dunstan, S. *The Yom Kippur War 1973*, Vol. I-II, Bloomsbury Publishing.
- Edwards, L. ve Edwards, E. (2016). *A Brief History of the Cold War*. Washington, DC: Regnery Publishing.
- Eker, S. *Soğuk Savaş ve Arap-İsrail Çatışmalarının Gölgesinde Suriye-ABD İlişkileri, 1970-1991*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- el-Azm, S. C. (2007). *en 'Nakdü'z-Zati bade'l-Hezime*, Şam.
- el-Caferi, B. (1987). *es-Siyasetü'l-Hariciyetü's-Suriyye, 1946-1982*. Şam.
- el-Husri, E. H. S. (1987). *Havle el-Kavmiye el-Arabiyye*. Merkez Dirasat el-Vahdetü'l-Arabiye. Emin, C. (1993). *Mu'ziletü'l-İktisadü'l-Mısri*. Kahire.
- Emin, C. (2012). *Kıssatü'l-İktisadü'l-Mısri; min ahd Muhammed Ali ile ahd Mübarek*. Kahire: Darü's-Şuruk.
- Ephron, D. (2015). *Killing a King: the Assassination of Yitzhak Rabin and the Remaking of Israel*. New York: W.W. Norton & Company.

- Fazlıoğlu, Ş. (2010). Tâhâ Hüseyin (1889-1973). *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.39, 377-379). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ferguson, N. (2010). Introduction, "Crisis What Crisis? The 1970s and the Shock of Global. Naill Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, Daniel J. Sagent (Ed). *The Shock of the Global; the 1970s in Perspective* in (1-21). Cambridge: Harward Univeristy Press.
- Ferguson, N. (2020). *Meydan ve Kule: Şebekeler, Hiyerarşiler ve Küresel Güç Mücadelesi*. Nurettin Elhüseyini (Çev). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ferro, M. (2011). *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*. Muna Cedden (Çev). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fevzi, M. (1998). *Hükkam Mısır: Sadat*. Kahire: Merkezü'r-Raye li'l-Neşr ve'l-İlam.
- Finklestone, J. (2007). *Enver Sedat: İleriyi Gören Cesur Bir Adam*. Tijen Soysal (Çev). Ankara: Elips Kitap.
- Firro, K. (1986). The Syrian Economy under the Assad Regime. Moshe Maoz, Avner Yaniv (Ed.). *Syria under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks* in (36-68). London: Croom Helm.
- Fuller, G. E. (1990). The Middle East in US-Soviet Relations. *Middle East Jurnal*, 44 (3), 417-430.
- Gaddis J. L. ve Nitze, P. (1980). NSC 68 and Soviet Threat Reconsidered. *International Security*, 4(4), 164-176.
- Gani, J.K. (2014). *The Role of Ideology in Syrian-US Relations: Conflict and Cooperation*. New York: Palgrave Macmillian.
- Gardner, L. C. (2009). *Three Kings: The Rise of an American Empire in the Middle East After World War II*. New York: The New Press.
- Ginor. I. ve Remez, G. (2007). The 'expulsion of Soviet advisers' from Egypt in 1972. Nigel J. Ashton (Ed) *The Cold War in the Middle East, 1967-1973* in (136-163). London and New York: Routledge.
- Glickman, G. (2021). Goodbye Nautrality: How Egypt's Nasser Pushed America Towards Israel. *The National Interest*, May 21.
- Golan, G. (1990). *Soviet Policies in Middle East from World War to Gorbachev*, Cambridge University Press.
- Goldmann, B. (1975). The Time for Peace. *JPS*, 4(2),120-130.
- Golthoff, R. L. (1985). *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington D.C.: The Brookings Institution.

- Graebner, N. A., Burns, R. D. ve Siracusa, J. M. (2010). *America and the Cold War, 1941-1991: A Realist Interpretation*. Vol. 1, England: Praeger.
- Grose, P. (1973). Israil Awaits the Doves. *Foreign Policy*, 10, 55-72.
- Gupta, S. (1969). The Third World and the Great Powers. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 386, 54-63.
- Güler, Z. (2004). *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*. İstanbul: YeniHayat Kütüphanesi.
- Haikal, M. H. (1974). American Intenrions in the Middle East. *JPS*, 3(3), 167-169.
- Halabi, Y. (2009). *US Foreign Policy in the Middle East: From Crises to Change*. England: Ashgate.
- Halliday, F. (2005). *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*. Cambridge University Press.
- Handoussa, H. (1990). Fifteen Years of US aid to Egypt: A criticak Review. Ibrahim M. Oweiss (Ed.). *The Political Economy of Contemporary Egypt* içinde (109-124). Washington: Georgetown University.
- Hanson, P. (2014). *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR from 1945*. London & New York: Routledge.
- Heuser, B. (1991). NSC 68 and Soviet Threat: A New Perspective on Western Threat Perception and Policy Making. *Review of International Studies*, 17(1, No), 17-40.
- Heykal, M. H. (1977). The Saudi Era. *JPS*, 6(4), 158-164.
- Heykel, M. H. ve Ghareeb, E. (1971). Mohammed Hassanein Discuss War and Peace in the Middle East. *JPS*, 1(1), 3-20.
- Hobsbawm, E. (2000). *Devrim Çağı 1989-1848*. Bahadır Sina Şener (Çev). Ankara: Dost Yayınevi.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*. Y. Alogan (Çev). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hoffman, S. (1975). A New Policy for Israel. *Foreign Affairs*, 53(3), 405-431.
- Holden, D. (1971). The Persian Gulf: After the British Raj. *Foreign Affairs*, 49(4), 721-735.
- Hook, S.W. ve Spanier, J. (2016). *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşından Günümüze*. Ö. Zihnioğlu (Çev). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Hopkirk, P. (1994). *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*. New York: Kodansha International.

- Hopwood, D. (1988). *Syria 1945-1986: Politics and Society*. London: Unwin Hyman.
- Hourani, A. (2016). *Arap Halkları Tarihi*. Y. Alogan (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Huntington, S. P. ve Manshel, W. D. (1970-1971). Why “Foreign Policy”? *Foreign Policy*, 1, 3-5.
- Hüseyin, T. (2017). *Müstakbelü’s-Sekafe fi Mısır*. Müessesatı Hendavi.
- Itayim, F. (1974). Arab Oil-The Political Dimension. *JPS*, 3(2), 84-97.
- Jaber, K. A. (1971). *Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü*. A. Ersoy (Çev). Ankara: Altınok Matbaası.
- Jackson, G. (2019). Who Killed Détente? The Superpowers and the Cold War in the Middle East, 1969-1977. *International Security*, 44(3), 129-162.
- Joseph, Uri-B. (2017). *el-Melak!: el-Casus el-Mısri ellezi Enkaze İsrail*. Fadi Daun (Çev). Beirut: ed-Dar el-Arabiyye li’l-‘ulum Naşirun.
- Karawan, I. A. (1994). Sadat and the Egyptian-Israeli Peace Revisited. *International Journal of Middle East Studies*, 26(2), 249-266.
- Karsh, E. (1991). *Soviet Policy toward Syria since 1970*. Palgrave Macmillan.
- Kenan, George F. (Mr. X). (1947). The Sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs*, 25(4), 566-582.
- Kennan, G. F. (1972). After the Cold War: American Foreign Policy in the 1970s. *Foreign Affairs*, 51(1), 210-227.
- Kennedy, P. (2001). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*. Birtane Karanakçı (Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1987). Power and Interdependence revisited. *International Organization*, 41(4), 725-753.
- Kerr, M. (1967). *The Arab Cold War, 1958-1967: A Study of Ideology in Politics*. Oxford University Press.
- Khalidi, R. (2009). *Sowing Crisis: The Cold War and American Dominance in the Middle East*. Beacon Press.
- Kinzer, S. (2018). *Şah’ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu’da Terörün Kökenleri*. S. Önal (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kissinger, H. (1957). *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Kissinger, H. (1969). *American Foreign Policy: Three Essays*. New York: W.W. Norton.

- Kissinger, H. (2015). *Diplomasi*. İbrahim H. Kurt (Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kreutz, A. (2007). *Russia in the Middle East: Friend or Foe?* London: Praeger Security International.
- Kuniholm, B. R. (1980). *The Orgins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*. Princeton University Press.
- Kurban, V. (2020). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Laqueur, W. (1969). *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East, 1958-1968*. London: Routledge.
- Laqueur, W. ve Schueftan, D. (Ed.). (2008). *The Israel-Arap Reader: A Documentary History of the Middle East Conflict*. New York: Penguin Book.
- Lerche, C. O. JR. (1963). *America in World Affairs*. McGraw-Hill Book Company.
- Levry, W. J. (1971). Oil Power. *Foreign Affairs*, 49(4), 652-668.
- Lockman, Z. (2016). *Hangi Ortadoğu: Oryantalizm, Tarih, Siyaset*. Burcu Birinci (Çev). İstanbul: Küre Yayınları.
- Louis, W. R. (1988). *The British Empire in the Middle East 1945-1951: Arap Nationalism, The Unites States, and Postwar Imperialism*. Oxford University Press.
- Luraghi, R. (1994). *Sömürgecilik Tarihi*. Aydın Emeç (Çev). İstanbul: Sosyalist Yayınları.
- Ma'oz, Z. (1986). The Evolution of Syrian Power, 1948-1984. Moshe Maoz, Avner Yaniv (Ed.). *Syria under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks* in (69-84). London: Croom Helm.
- Madadi, H. (1970). United States Involvement in Middle East Politics. *Pakistan Horizon*, 23(3), 292-303.
- Maier, C. S. (2010). Malaise: The Crisis of Capitalism in the 1970s. Naill Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, Daniel J. Sagent (Ed). *The Shock of the Global; the 1970s in Perspective* in (25-48). Cambridge: Harward Univeristy Press.
- Makins, C. J. ve Nye, J. S. (1976). Interdependence: The European Example. *Foreign Policy*, 24, 139-144.
- Malik, C. (1974). Continuity of US Policy. *JPS*, 4(1), 159-162.
- Manela, E. (2020). *Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Sömürge Karşıtı Milliyetçiliğin Kökenleri: Wilsoncu Moment*. Ergin Özler (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Maoz, M. (1986). The Emergence of Modern Syria. Moshe Maoz, Avner Yaniv (Ed.). *Syria under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks* in (9-35). London: Croom Helm.
- Maoz, M. (1991). *Esad: Şam 'ın Sfenksi*. H. Gündüz (Çev). İstanbul: Akademi Yayınları.
- Maoz, Z. (2006). *Defending the Holy Land: A Critical Analysis of Israel Security and Foreign Policy*. The University of Michigan Press.
- Margalit, A. (2013). *Uzlaşma ve Kokuşmuş Uzlaşmalar*. N. Çatlı (Çev). İstanbul: İthaki Yayınları
- Marshall, T. (2018). *Coğrafya Mahkumları*. M. Doğruer (Çev) İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Marsot, A. L. (2010). *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*. G. Ç. Güven (Çev). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- May, E. R. (1973). *“Lesson” of the Past: The Use and Misuse of History in American Foreign Policy*. New York: Oxford University Press.
- McPeak, M. A. (1976). Israel: Borders and Security. *Foreign Affairs*, 54(3), 426-443.
- Mendras, M. (1987). Soviet Policy toward the Third World. *Proceeding of the Academy of Political Science*, 36(4), Soviet Foreign Policy, 164-175.
- Mısır, Ülke Etüdleri Dizisi*. (1979). 8. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Migdal, J. J. (2021). *Güçlü Toplumlar ve Zayıf Devletler*. O. İçci (Çev). İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Monroe, E. (1958). *British Interests in the Mediterranean and Middle East*. London: Royal Institute of International Affairs, University of Oxford.
- Monroe, E. (1963). *Britain's Moment in the Middle East*. Baltimore: The J. Hopkings Press.
- Moran, T. H. (1972a). The Politics of Oil (1): Coups and Costs. *Foreign Policy*, 8, 129-137.
- Moran, T. H. (1972b). The Politics of Oil (2): Red Black Gold. *Foreign Policy*, 8, 138-148.
- Morgenthau, H. J. (1971). Changes and Chances in American-Soviet Relations. *Foreign Affairs*, 49(3), 429-441.
- Murat, T. (2012). *Mısır Ekseninde Ortadoğu'da Amerika-Sovyet Rusya Mücadelesi (1945-1973)*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi (*Süper Güçlerin Ortadoğu Mücadelesi: 1945-173 Yılları Arasında Mısır Ekseninde Ortadoğu'da ABD-Sovyet Rusya Mücadelesi*, İdeal Kültür Yayıncılık, 2020).

- Ned, D. G. (1978). Egypt Breaks the Deadlock. *JPS*, 7(2), 62-70.
- Nelson, K. L. (2019). *The Making of Detente: Soviet-American Relations in the Shadow of Vietnam*. John Hopkings University Press.
- Nevins, A. ve Commager, Henry S. (2013). *ABD Tarihi*. Halil İnalcık (Çev). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Nixon, Richard M. (1967). Asia after Viet Nam. *Foreign Affairs*, 1(1), 111-125.
- Nye, J. S. (1976). Independence and Interdependence. *Foreign Policy*, 22, 130-161.
- Owesis, M. I. (Ed.). (1990). *The Political Economy of Contemporary Egypt*. Washington: Center for Comtemporany Arap Studies, Georgetown University.
- Ozacky-Lazar, S. (2018). The Seven Good Years?: Israel, 1967-1973: The Critical Chance. *Israel Studies*, 23(3), Israel at 70; Vision&Reality, 18-24.
- Özal, İ. B. (2020). *Kısa Soğuk Savaş Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Perlmutter A. (1979). Dateline Israel: A New Rejectionism. *Foreign Policy*, 34, 165-181.
- Pipes, D. (1990). *Greater Syria: The History of an Ambition*. New York&London: Oxford University Press.
- Piterberg, G. (2012). *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık*. A. Babacan (Çev). İstanbul: İthaki.
- Polat, Y. C. (2020). *İsrail'de Hatırlama: Güvenlik, Yahudilik ve Filistin*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Priestland, D. (2017). *Kızıl Bayrak: Bir Komünizm Tarihi*. A. Çakıroğlu ve E. Yılgür (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Prifti, B. (2017). *US Foreign Policy in the Middle East: The Case for Continuity*. Palgrave Macmillan Cham.
- Quandt, W. B. (1971). The Middle East Conflict in US Strategy, 1970-1971. *JPS*, 1(1), 39-52.
- Quandt, W. B. (1975). Kissinger and the Arab-Israeli Diengagement Negotiations. *Journan of International Affairs*, 29(1), 33-48.
- Quandt, W. B. (1986). *Camp David: Peace Making and Politics*. Washington, D.C.: The Brookings Institution.
- Quandt, W. B. (2005). *Peace Precess: American Diplomacy and the Arap-İsraili Conflict since 1967*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.

- Rabinovich, I. (1986). The Changing Prism: Syrian Policy in Lebanon As a Mirror, an Issue and an Instrument. Moshe Maoz and Avner Yaniv (Ed.). *Syria under Assad* içinde (...). London & Sydney: Croom Helm.
- Rasmussen, M. V. (2003). The History of lesson: Versailles, Munich and the social construction of the past. *Review of International Studies*, 29, 499-519.
- Ravenal, E. C. (1978-1979). Walking on Water in the Middle East. *Foreign Policy*, 33, 151-160.
- Redonet, F. L. (2017). How Julius Ceasar Started a Big War by Crossing a Small Stream. *National Geographic History*, March/April.
- Sachar, H. M. (1981). *Egypt and Israel*. New York: Richard Marek Publishers.
- Sargent, D. J. (2010). The United States and Globalization in the 1970s. Naill Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, Daniel J. Sagent (Ed). *The Shock of the Global; the 1970s in Perspective* in (49-64). Cambridge: Harward Univeristy Press.
- Sargent, D. J. (2015). *A Superpower Transformed: The Remaking of American Foreign Relations in the 1970s*. Oxford University Press.
- Saunders, H. H. U.S. Foreign Policy and Peace in the Middle East. November 12.
- Schoenbaum, D. (1993). *The United States and the State of Israel*. Oxford University Press,
- Schulman, B. J. (2001). *The Seventies: The Great Shift in American Culture, Politics, and Society*. N.Y.: Free Press.
- Seale, P. (1965). *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958*. London: Oxford University Press.
- Seale, P. (1995). *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*. Berkeley: University of California Press.
- Sebenius, J. K., Green, L. A. ve Kogan, E. B. (2016). Henry A. Kissinger as Negotiator: Background and Key Accomplishments. *Harvard Bussiness School*, Working Paper 15-040, 1-44.
- Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945-1958*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Sezenler, O. (2009). Yumuşama Dönemi ve Jeopolitik: Henry Alfred Kissinger. Mustafa Serdar Palabıyık (Ed). *Batı'da Jeopolitik Düşünce* içinde (163-180). Ankara: Orion Kitabevi.
- Shlaim, A. (2019). *Demir Duvar: İsrail ve Arap Dünyası*. T. Demirci (Çev). İstanbul: Küre Yayınları.

- Shoufani, Elias. (1978). The Reaction in Israel to the Sadat Initiative. *JPS*, 7(2), 3-25.
- Sluglett, P. (2013). The Cold War in the Middle East. Luoise Fawcett (Ed.). *International relations of the Middle East* içinde (62-78). Oxford University Press, 2013.
- Sonnenfeldt, H. (1978). Russia, America and Détente. *Foreign Affairs*, 56(2), 275-294.
- Sorby, K. R. (2001). Great Powers and the Middle East after World War II (1945-1955). *Asian and African Studies*, 10(1), 56-79.
- Spiegel, S. L. (1985). *The Other Arap-İsrael Conflict: Making American's Middle East Policy from Truman to Reagan*. The University of Chicago Press.
- Spykman, Nicholas J. (2020). *Coğrafya ve Dış Politika: Kenar Kuşak Teorisi*. A. Kürşad Zengin (Çev). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Stansfield, G. (2016). İsrail-Mısır Güven(siz)liği: Yom Kippur Savaşı. Steve Simith, Amelia Hanfield, Tim Dunne (Ed.). *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar* in (400-418).İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Suri, J. (2010). Henry Kissinger and Geopolitics of Globalization. Naill Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, Daniel J. Sagent (Ed). *The Shock of the Global; the 1970s in Perspective* in (173-188). Cambridge: Harward Univeristy Press.
- Sus, I. (1974). Western Europe and the October War. *JPS*, 3(2), 65-83.
- Sümer, G. (2007). *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi Kissinger*. İstanbul: Artus Kitap.
- Sümer, G. (2008). Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(19), 119-144.
- Şemis, A. (1974). *Enver el-Sadat: Siretü Batal Harrare Ruhu Mısır*. Kahire: Vezareti İlam.
- Şen, S. (2010). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*. İstanbul: Hemen Kitap.
- Taşkesen, S. (2009). Dünyanın Kalbini Arayan Adam: Halford John Mackinder. Mustafa Serdar Palabıyık (Ed). *Batı'da Jeopolitik Düşünce* içinde (55-76). Ankara: Orion Kitapevi.
- Taylor, A. M. (2010). The Global 1970s and the Echo of the Great Depression. Naill Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, Daniel J. Sagent (Ed). *The Shock of the Global; the 1970s in Perspective* in (97-112). Cambridge: Harward Univeristy Press.
- Tessler, M. (2009). *A History of Israeli-Palestinian Conflict*. Indiana University Press.
- The Millitary Balance of Power in the Middle East: An American View*. (Spring 1972). *JPS*, 1(3), 3-16.

- Tyler, P. (2009). *A World of Trouble: The White House and the Middle East from Cold War to the War on Terror*. New York: Farrar, Straus and Geroux.
- Tyler, P. E. (8 Ekim 1981). U.S. spent millions trying to protection for Sadat. *The Washington Post*.
- Ulam, A. B. (1976). Detente under Soviet Eyes. *Foreign Policy*, 24, 145-159.
- Ullman R. H. (1975). Alliance with Israel. *Foreign Policy*, 19, 18-33.
- Weinbaum, M. G. (1985). Egypt's 'Infitah' and the Politics of US Economic Assistance. *Middle Eastern Studies*, 21(2), 206-222.
- Which Road to Peace. (Spring, 1975). *JPS*, 4(3).
- Whither Egypt? Nex Step after the Sinai Accord. (Spring-Summer 1976). *JPS*, 5(3/4).
- Wistrich, R. S. (1997). Israel and the Holocaust Trauma. *Jewish History*, 11(2),13-20.
- Yakub, S. (2004). *Containing Arap Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*. The University of North Carolina Press.
- Yakub, S. (2007). The politics of stalemate: the Nixon administration and Arab-Israeli conflict, 1969-1973. Nigel J. Ashton (Ed). *The Cold War in the Middle East, 1967-1973* in (35-58). London and New York: Routledge.
- Yapp, M. (1991). *The Near East since The First World War*. London: Routledge.
- Yaqub, S. (2016). *Inperfect Strangers: Americans, Arabs, and US-Middle East Relations in the 1970s*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Yergin, D. (1977). Politics and Soviet-American Trade: The Three Question. *Foreign Affairs*, 55(3), 517-538.
- Yergin, D. (2003). *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*. Kamuran Tuncay (Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yeşilbursa, B. K. (2017). *Ortadoğu'da Emperyalizm: İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Yıldızeli, Fahriye B. (2018). Expansion of British Empire in the Middle East after the Ottoman Heritage (1882-1923). *History Studies*, 10(6), 215-224.
- Yüksek, E. (2009). Soğuk Savaşın Kuramsal Doğuşu: George Kenan. Mustafa Serdar Palabıyık (Ed). *Batı'da Jeopolitik Düşünce* içinde (145-162). Ankara: Orion Kitapevi.
- Zahlan, A.B. (1972). The Science and Technology Gap in the Arap-Israeli Conflict. *JPS*, 1(3), 17-36.

Zeine, Z. N. (1977). *Struggle for Arap Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*. Caravan Book.

Zierler, D. (2004). *Test of Detente: Soviet-American Relations and the Yum Kippur War*, Master Thesis, University of Montana.

Zubok, V. (2008). The Soviet Union and détente of the 1970s. *Cold War History*, 8(4), 427-447.

Wallerstein, I. (2018). *Ütopistik: Ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*. İstanbul: bgst Yayınları.

Diğer

Chronology; The Arap-İsraeli Conflict in the Arab Press. (Autumn 1972). May 16-August 15, 1972. *JPS*, 2(1).

Communique of the National Command Council of the (Syrian) Arap Ba'th Party, Issued in Demascus, September 3, 1975, Al-Nahar, 4 Eylül 1975. (Autumn 1975-Winter 1976) içinde Document and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict. *JPS*, 5(1/2).

Egyptian President Anwar Sadat to Questions at a Secret Session of the Central Committee of the Arab Socialist Union. *JPS*, (el-Ahbar, Kahire, 25 Nisan 1972).

Egyptian-Syrian Joint Communique, Cairo, December 21, 1976, Al-Ahram, December 22, 1976. (Spring 1977) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict Source, *JPS*, 6(3).

Executive Decision of Syrian President Hafız al-Assad and Egyptian President Anwar Sadat on a Unified Political Command Between the Two States, Cairo, December 21, 1976, Al-Ahram, December 22, 1976. (Spring 1977) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict Source, *JPS*, 6(3).

Illusions about America. (Autumn, 1977). *JPS*, 7(1).

Inaugurai Speech by President Assad of Syria on the Lebanese Situation Made to the Local Counsils, Damascus, July 20, 1976. (Autumn 1976) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict Source, *JPS*, 6(1).

Interview with Egyptian President Anwar Sadat in 'Al-Usbu' al-'Arabi, July 4, 1977. (Spring 1977) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict Source, *JPS*, 6(3).

Interview with Egyptian President Anwar Sadat in Al-Anwar, Beyrut, February 6, 1974. *JPS*.

Interview with George F. Kennan. (Summer 1972). George F. Kenan, Charles Gati and Richard H. Ullman, *Foreign Policy*, P, 7, 5-21.

Interview with King Hussein of Jordan and Syrian President Hafiz al-Assad, Newsweek, August 1, 1977. (Autumn 1977) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli CONflict Source, *JPS*, 7(1).

Interview with Representative Paul Findley. (Autumn, 1974). içinde The United States and Middle East, *JPS*, 4(1).

Interview with Senator James Abourezk. (Autumn 1974). içinde The United States and Middle East, *JPS*, 4(1).

Interview with Syrian President Hafez al-Asad in al-Anwar (Beirut, 10 Ağustos 1972. (Autumn 1972) içinde Document and Source Material: Arap Document on Palestine, May 16-August 15, *JPS*, 2(1).

Interview with Syrian President Hafez al-Asad in al-Anwar, Beirut, August 10, 1972. (Autumn, 1972) içinde Documents and Source Material: Arab Documents on Palestine May 16-August 15, 1972, *JPS*, 2(1).

Interview with Syrian President Hafez al-Assad, in Al-Ahram, July 5, 1974. (Autumn, 1974) içinde Documents and Source Material: Arab Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict, *JPS*, 4(1).

Interview with Information Minister Georges Saddoqni in Al-Balagh (Beyrut), January 14, 1974. (Spring 1974) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli CONflict Source, *JPS*, 3(3).

Joint Communique Issued by the Saudi Arabia, Egyptian and Syrian Governments, Riyad, April 23, 1975. (Summer, 1975) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict Source, *JPS*, 4(4).

Joint Press Conference by Egyptian President Anwar Sadat and Syrian President Hafiz Al-Assad, Cairo, February 28, 1977. (Spring 1977) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli CONflict Source, *JPS*, 6(3).

Joint Press Conference Given by Egyptian President Anwar Sadat and Syria President Hafiz al-Assad, Damascus, November 17, 1977, Beyrut, Al-Nahar, 18 Kasım 1977. (Winter 1978) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli CONflict Source, *JPS*, 7(2).

Lost Impetus in the Golan. (Spring 1972). *JPS*, 1(3).

Press Conference by Egyptian Foreign Minister Ismail Fahmy Following the Establishment of a Unified Politicak Command, Cairo, December 21, 1976, Al-Ahram, December 22, 1976. (Spring 1977) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli CONflict Source, *JPS*, 6(3).

Sadat Power Base. (Winter, 1978). *JPS*, 7(2).

Sadat's Visit to Washington. (Autumn 1975-Winter 1976). *JPS*, 5(1/2)

Sinai Oil. (Spring, 1973). *JPS*, 2(3).

Speech by Egyptian Anwar Sadat to the Central Committee of the People's Assembly, Cairo, September 4, 1975. (Autumn 1975-Winter 1976) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict Source, *JPS*, 5(1/2).

Speech by Egyptian President Anwar Sadat to the Egyptian Parliament, November 9, 1977, Al-Ahram, 10 Kasım 1977. (Winter, 1978) içinde Documents and Source Material: Arap Documents on Palestine and the Arab-Israeli Conflict Source, *JPS*, 7(2).

The Brookings Report on the Middle East. (Winter, 1977). *JPS*, 6(2).

The Jewish State and Occupied Territories. (Autumn 1972). *JPS*, 2(1).

The Palestinian Entity. (Autumn 1974). *JPS*, 4(1).

The View from Damascus. (Spring 1978). *JPS*, 7(3).

Suriye fi Kul Edvaruha. (1919, 26 Temmuz). el-Nefis el-Asriyye.

Tahiyyetü'l-Emir. (1919, 26 Temmuz). el-Nefis el-Asriyye.

Hülasatü'l-Ahbar. (1919, 26 Temmuz). el-Nefis el-Asriyye.

Selahaddin Dizisi, 30. Bölüm, dk. 45:20-45:54.

The Angel filmi, dk. 6:14-7:41.

ÖZGEÇMİŞ

Menderes Kurt, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Ortadoğu Çalışmaları alanında doktorasını tamamladı. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 2013 yılında lisans derecesini tamamlamıştır. 2017'de YÖK 100/2000 bursu kapsamında öncelikli alan 'Ortadoğu Çalışmaları'nda başladığı doktora programını "Detant Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikası: Mısır ve Suriye Örnekleri (1970-1978)" başlıklı teziyle bitirdi. Halihazırda Ortadoğu Enstitüsü'nde İsrail masasında çalışmalarını sürdürmektedir. Yahudi Tarihi, Osmanlı Yahudileri, Siyoniz ve Modern İsrail Tarihi ve Ortadoğu Tarihi odaklı çalışmalar yapmaktadır.

